

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı**

**HÜSEYİNZADE ALİ TURANIN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

DOKTORA TEZİ

Gözde GÜNGÖR

DANIŞMANI : Doç. Dr. Hatice ŞİRİN

İZMİR-2015

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı**

**HÜSEYİNZADE ALİ TURANIN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

DOKTORA TEZİ

Gözde GÜNGÖR

JÜRİ ÜYELERİ

**Doç. Dr. Hatice ŞİRİN (Danışman)
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK
Prof. Dr. M. Akif ERDOĞRU
Prof. Dr. Mehmet AÇA
Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU**

İZMİR-2015

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum **Hüseyinzade Ali Turan'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme** adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Gözde GÜNGÖR

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Gözde GÜNGÖR
Numarası : 92080003845
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Başlığı (Türkçe) : Hüseyinzade Ali Turan'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme
Tez Başlığı (İngilizce) : A Study On The Life And The Works Of Huseyinzade Ali Turan
Tez Savunma Tarihi : 19.10.2015
Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Fazıl Gökçek
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza : .....

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. M. Alif Erdoğan
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza : .....

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Hatice Şirin
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza : .....

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Mehmet Ağa
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza : .....

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Caner Kerimoğlu
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza : .....

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle
Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Doktora programlarında düzeltilme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

ÖNSÖZ

XIX. asrın ikinci yarısı itibariyle başlayan Çarlık Rusyası Müslümanları arasındaki modernleşme hareketleri, XX. yüzyılın başlangıcıyla büyük bir ivme kazanmıştır. Modernleşmenin tabii bir neticesi olarak ortaya çıkan "kimlik" algısının inşasında aydınlar önemli roller üstlenmişlerdir. Osmanlı ve Rus toplumu ile temas sayesinde Batılılaşma hareketlerini takip etme fırsatı yakalamış olan Rusya Müslümanlarının aydınları, bu toplumsal dönüşümü kendi milletlerine tatbik etme arayışına girmişlerdir.

Topluma kimlik olgusunu kazandıran bu aydınların siyasi, sosyal ve edebi hayata katkılarını öğrenmek; gerek Türkiye gerekse Türk dünyasında uluslaşma sürecini daha net kavramaya yardımcı olacaktır.

Bu ihtiyaç dikkate alınarak hazırlanmış olan elinizdeki çalışma, XX. yüzyıl başlarında Türk dünyasında başlayan uluslaşma sürecine "Türkçülük" ideolojisiyle katkı sunan Hüseyinzade Ali Turan'ın hayatı ve eserlerini içeren bir monografi denemesidir. Bugüne kadar, Türkiye ve Azerbaycan'da Hüseyinzade Ali Bey'e dair birkaç çalışma yapıldığını söyleyebiliriz. Bunlardan, İsmet Ergin'in İstanbul Üniversitesi'nde, 1970'te hazırlamış olduğu mezuniyet tezi ile Alaattin Uca'nın 1997'de yaptığı yüksek lisans tezi Ali Bey'e dair Türkiye'de yapılmış tezlerdir. Azerbaycan'da Ofelya Bayramova, 1994'te Hüseyinzade Ali'nin "Siyaset-i Füruset" adlı eserini yayımlamış ve ardından 1996-97'de onun Hayat gazetesi ve Füyuzat dergisindeki yazılarının bir kısmını "Kırmızı Karanlıklar İçinde Yeşil Işıklar" ile "Türkler Kimdir Kimlerden İbaretir" başlıklı kitaplarında toplamıştır. Bayramova 2008'de de Ali Bey'in eserlerinden bir derleme yaparak "Eli Bey Hüseyinzade Seçilmiş Eserleri" başlığıyla yayımlamıştır. Azerbaycan'da Bayramova'dan başka araştırmacı-yazar Azer Turan'ın 2008 ve 2014'te yayımladığı "Eli Bey Hüseyinzade" başlıklı çalışmaları, bu büyük Türk düşünürüne ilişkin biyografik eserlerdendir.

Hüseyinzade Ali'nin hayatını ya da eserlerini kısmen ele almış bu çalışmalardan başka Türkiye'de ilk defa Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, Hüseyinzade Ali Bey'in kişisel arşivini kullanarak "Hüseyinzade Ali Bey" adlı bir eser (1998) ortaya koymuştur. Bu çalışmasında Bayat, arşiv belgelerinin bir kısmından yararlanarak Hüseyinzade Ali'nin hayatını ele almış ve eserlerinden bir seçki sunmuştur.

Elinizdeki çalışma, Hüseyinzade Ali Bey'in biyografisi ve tüm eserlerini bir bütün halinde ele almayı hedeflemiştir. 2008 yılında kızı Feyzaver Alpsar tarafından Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü arşivine bağışlanan Hüseyinzade Ali'nin kişisel arşivi öncelikle "kişisel evraklar", "eserleri", "başkalarına ait belgeler" vb. olarak sınıflandırılmış ve bu çalışmada temel kaynak olarak kullanılmıştır. Büyük çoğunluğu orijinal olan belgelerden özellikle hayat hikayesinin ele alındığı bölümde referans olarak yararlanılmış ve çalışmanın sonunda "EKLER" başlığıyla ayrıca sunulmuştur.

Hüseyinzade Ali'ye dair bu çalışmanın ikinci bölümü eserlerine ayrılmıştır. Burada Ali Bey'in eserleri; "gazete yazıları, şiirleri, mesleki yazıları, hikayeleri, tercüme ve diğer yazıları" başlıkları altında sınıflandırılarak ele alınmıştır. Yazarın Kaspî gazetesinde "Na Letu" başlığıyla yayımlanan gazete yazılarına ne yazık ki ulaşamamıştır. Ancak bunların dışında arşivinde el yazma halinde olup yayımlanmamış eserleri de dahil olmak üzere Ali Bey'in tüm külliyatı bu bölümde verilmiştir. "Hüseyinzade Ali Bey'in Düşünce Dünyası" başlığını taşıyan üçüncü bölümde yazarın dünya görüşünü yansıtan makaleleri içerik bakımından sınıflandırılarak onun Türk, İslam ve Avrupa medeniyetlerine bakış açısı incelenmiştir.

Çalışmada kaynakların gösterilmesinde metin içi yöntem tercih edilmiştir. Ali Bey'in aynı yılda yayımlanmış yazılarından yapılan alıntılarda karışıklık olmasını önlemek maksadıyla tarih ve sayfa numarasıyla birlikte süreli yayının sayı numarası da iç notta sunulmuştur. İmzaya rastlanılmayan süreli yayınlardan yapılan alıntılarda yazar ismi "İmzasız" olarak belirtilmiştir.

Hicri, rumî takvime ait tarihlerin miladi takvime çevrilmesinde TTK'nın çevirileri kullanılmış ve çevrilen tarihler köşeli parantezle belirtilmiştir. Bunun dışında

bazı şahıs isimlerine yönelik açıklamalar da metne müdahale etmemek maksadıyla yine köşeli parantezle gösterilmiştir. Okunuşundan emin olunamayan eski yazılı bazı sözcüklerin kaynaktaki orijinal imlası da ayrıca verilmiştir.

Beni bu çalışmayla buluşturan, süreç boyunca bilgisini, tecrübesini ve yardımlarını esirgemedi sunan hocam, danışmanım Prof. Dr. Yavuz AKPINAR'a ve çalışmamı sonlandırma sürecinde desteğiyle yanımda olan danışmanım Doç. Dr. Hatice ŞİRİN'e şükranlarımı sunarım.

Babasının kişisel arşivini Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne bağışlayarak Hüseyinzade Ali Bey'le tanışmamı sağlayan Feyzaver ALPSAR hanımefendiye, arşivdeki bazı Osmanlıca belgelerin okunmasında bana yardım eden Prof. Dr. Mehmet Akif ERDOĞRU ve Prof. Dr. Vehbi GÜNAY'a, Hüseyinzade Ali Bey'in eserleriyle ilgili olarak Azerbaycan'daki bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan Nikbur CABBARLI'ya, Rusça bazı belgelerin okunmasında bana yardımcı olan Dr. Dmitry EGOROV'a, çalışmam boyunca desteğiyle Yrd. Doç. Dr. Yılmaz ÖZKAYA'ya ve tüm içtenliğiyle takıldığım her hususta yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yasin KAYA'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Ve son olarak, bu süre zarfında varlığıyla bana güç veren, her zaman yanımda olan anneme minnettarım...

Gözde GÜNGÖR - İzmir, 2015

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	IV
1. GİRİŞ	1
2. HAYATI	11
3. ESERLERİ	68
3.1 GAZETE YAZILARI	68
3.1.1 HAYAT GAZETESİNDE YAYIMLANAN YAZILARI	68
3.1.2 FÜYUZAT DERGİSİNDE YAYIMLANAN YAZILARI	154
3.1.3 İRŞAD GAZETESİNDE YAYIMLANAN YAZILARI	249
3.1.4 TERAKKİ GAZETESİNDE YAYIMLANAN YAZILARI	262
3.1.5 DİĞER SÜRELİ YAYINLARDA YER ALAN YAZILARI	268
3.2 ŞİİRLERİ	282
3.3 MENSUR HİKAYELERİ	286
3.4 TERCÜMELERİ	296
3.4.1 MANZUM TERCÜMELERİ	296
3.4.2 MENSUR TERCÜMELERİ	298
3.5 MESLEKİ YAZILARI VE ÇEVİRİLERİ	302
3.6 DİĞER ESERLERİ	303
4. HÜSEYİNZADE ALİ BEYİN DÜŞÜNCE DÜNYASI	308
5. SONUÇ	333
6. EKLER	336
7. KİŞİ ADLARI DİZİNİ	461
8. KAYNAKÇA	479
ÖZGEÇMİŞ	488
ÖZET	489
ABSTRACT	490

1. GİRİŞ

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından XX. Yüzyılın Başına Kadarki Dönemde Türk Dünyasındaki Yenileşme Hareketlerine Genel Bir Bakış

XVI. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadarki dönemde, İdil-Ural, Kafkasya, Kırım ve Orta Asya'da yaşayan Türk toplulukları birer birer Rus hakimiyetine girmiş ve Rus knezlikleri, 300 yılda, tebaasının büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bir imparatorluk haline gelmiştir.

Kazan Hanlığı'nın 1552'de Ruslar tarafından ele geçirilmesi, gerek Rusya gerekse Türk tarihi için yeni bir devrin başlangıcı olur. Kazan'ı takiben 1556'da, Astrahan hanlığının ilhak edilmesi ve Ural sahasının da ele geçirilmesiyle hem Kafkaslar hem de Sibir ve Türkistan istikametinde Rus yayılmasının önü açılır (Kurat, 2010: 153-154).

İdil-Ural, Kırım, Kafkasya ve Türkistan'ın ilhakıyla nüfusunun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bir imparatorluk haline gelen Rusya, zamana ve bölgeye göre farklılık gösteren idari yapılanmalar içerisine girer. *Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi* adlı eserinde Zeki Velidi Togan (1947), Rusya'nın müstemlekelerindeki idari yapılanmasına ilişkin şunları söylemektedir:

"Rus idaresinin evvelki devirleri, Ruslar için yerlileri öğrenmek, bu Asya ülkelerinde kendi usullerini yerleştirmek; yerli Türkler için de "Bu yeni rejim, yeni tertibat ve dünyayı istila etmekte olan bu yeni medeniyet acaba ne imiş?" diyerek bir murakabede bulunmak ve öğrenmek devrini teşkil etmiştir. Ruslar daha Avrupa medeniyetine yabancı iken, işgal ettikleri ülkelere, Kazan ve Astarkhana ve garbi Başkurdüstana "Asyalı Hristiyan millet" olarak geliyorlar, din yoluyla cebri temsil siyasetini kullanıyorlardı. Devlet idare usulleri de daha Moğollardan öğrendikleri usul idi. Kazakistan, şarki Başkurdüstan, Kırım ve Kafkasya'ya ise Ruslar, yepyeni bir millet olarak geldiler. Kumandanları, mütehasısların ekseriyeti ecnebi, bilhassa Almanlar idi" (Togan, 1947: 239).

Rusya'nın yüzyıllar içinde değişen siyasi ve idari politikaları, müstemlekelerin egemen güç olan Ruslara bakış açılarını ve onlarla olan ilişkilerini etkiler. Ruslara karşı olumlu veya reaksiyoner tavra bağlı olarak bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte genel itibarıyla Türk dünyasının XIX. yüzyılın başlarında aydınlanma sürecine girdiğini söylemek mümkündür ve bu süreç, yüzyılın ortalarına doğru Türkiye'deki modernleşme

hareketleri ve Ruslarla daha sıkı temasın etkisiyle yaygınlık kazanır. Bu iki etki alanının sayesinde Türk toplulukları, geçmişin taassubundan sıyrılıp iktisadi, sosyal ve pedagojik alanda yenilenme arayışlarına girerler.

Başlangıçta daha çok toplumsal yaşamı düzenlemeye yönelik bu faaliyetler XX. yüzyıla gelindiğinde "milli" bir mahiyet kazanır. Rus okullarından yetişmiş, Osmanlı modernleşmesini tanımış genç aydınların sayesinde modern anlamda bir Türk kimliği inşa edilmeye başlanır. Türk dünyasında kimlik bilincinin oluşumunda aktif olarak hizmet etmiş bu genç aydınlardan biri de konumuz olan Hüseyinzade Ali Bey'dir. Ali Bey'in XX. yüzyıl başında bilimsel olarak açıklamaya giriştiği "Türk" kimliği, aslında bir toplumun yarım asırlık birikiminin tezahürüdür. Bu sebeple, Hüseyinzade Ali'nin ideolojisinin nasıl şekillendiğini algılamak adına XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki yenileşme cereyanına kısaca göz atmak yararlı olacaktır:

İdil-Ural'da Yenileşme Hareketleri:

Kazan'ın işgalinden sonraki süreçte; toprakları ellerinden alınan, ticari faaliyetleri yasaklanan, ağır vergilere mahkum edilen, camileri, mescitleri yıkılan ve Hıristiyanlığı kabul etmeye zorlanan Tatarlar¹, yüzyıllar içerisinde daha muhafazakar ve kapalı bir toplum yapısı vücuda getirmişlerdir.

Kazan'ın Ruslar tarafından zaptından sonra, daha çok dini terbiyeye dayanan İdil Tatarlarının kültür ve eğitim faaliyetleri sekteye uğramıştır (Devlet, 1999: 11). Türkistan'a giden Tatar tüccarların Türkistan medreselerini yakından müşahede etmişler ve döndüklerinde Tatar gençlerini buralarda okumaya teşvik etmişlerdir. "Damulla" diye anılan Tatar gençleri Buhara usulü din eğitimi alarak ülkelerine geri dönmüşler ve köylerde medreseler açmışlardır (Devlet, 1999: 11). Ne var ki o dönemde Buhara, skolastik bir eğitim anlayışının merkezi haline geldiğinden buradan mezun Damullaların açtıkları medreselerde aynı usulde eğitim anlayışı devam etmiştir.

Bununla birlikte Tatarlarda ilk yenileşme hareketleri, yine din alanında ve yine Türkistan medreselerine okumaya giden Damullalar aracılığıyla ortaya çıkmıştır:

---

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Kurat, 1965: 92-95, 97, 115, 120-122)

Abdünnasır Kursevi (1771/72-1812), İdil Tatarları arasında dini anlamda yenileşme hareketlerini başlatan ilk kişidir. Kendi dönemindeki din bilginlerinin dogmatik bir anlayışa sahip olduklarını görmüş ve dinde ıslahatı savunmuştur (Temir, 1998: 245; Devlet: 13).

Kursevi'nin başlattığı dinde reform sürecini Şihabeddin Mercani (1818-1889) devam ettirmiştir. İmam Gazali'ye benzer bir tavırla muhafazakar skolastiğe karşı hücumla geçen Mercani (Benningsen-Lamercier, 1997: 70) bir eğitimci, tarihçi ve din adamı olarak Tatar halkının aydınlanmasında büyük katkılar sağlamıştır.

1804'te açılan Kazan Üniversitesi'nin İdil Tatarlarının yenileşme hareketlerinde büyük rol oynadığı görülmektedir. Kazan Türkleri ilk zamanlar, misyonerlik faaliyetlerinden kuşku duydukları için bu bilim yuvasıyla ilişki kurmaktan kaçınmışlarsa da (Ha, 1905, 109: 1) Tatar halkının modernleşmesinde büyük hizmetleri olan aydınların aynı zamanda Kazan Üniversitesi hocaları oldukları ya da bu üniversiteyle işbirliği halinde çalışmalarını yürüttükleri görülmektedir. Filoloji ve tarih çalışmalarıyla ön plana çıkan İbrahim Halfin (1778-1829) ile Kazan Üniversitesi'nde doğu dilleri okutmanı olup arkeoloji ve filoloji alanında çalışmalar yapan Hüseyin Feyizhane (1828-1866) bu isimlerin başında gelir (Devlet, 1999: 14).

Kazan Türkleri arasında kültür reformunu başlatan ve onlara kimlik bilincini aşılamanı Kayyum Nasırı (1824-1902)'nin ismini özellikle zikretmek gerekir. Tatarların ilk büyük ansiklopedisti ve bilgini olan Nasırı, dilbilimi, etnografya, coğrafya, aritmetik, fizik vb. konularda pek çok ders kitabı kaleme almıştır. Basılmış eserlerinin sayısı kırktan fazla olan Nasırı'nin Tatar Türklerine en büyük katkısı; Kazan halk diyalektine dayanarak yeni bir "Tatar Edebi Dili" meydana getirmiş olmasıdır. Halkın gündelik hayatta kullandığı dili esas alarak eserlerini kaleme alan Nasırı, Tatarlar arasında "Tatarcılık" cereyanını başlatan kişi olmuştur (Benningsen-Lamercier, 1997: 73, 312; Devlet: 15; Temir, 1998: 245-246).

Musa Akyığıtzade'nin *Hüsameddin Molla* (1886) ve *Günah-ı Kebair* (1889) adlı romanları, Zahir Bigi'nin *Güzel Kız Hatice* (1896) adlı hikayesi, Abdürrahman İlyas'ın *Biçare Kız* (1887) adlı piyesi, F. Halidi'nin *Redd-i Biçare Kız* (1890) adlı eseri ve *Çistay*

Komedyası (1895), Rızaeddin Fahreddin'in "Selime Yaki Gıyffet" adlı hikayesi (1898), Sadri Maksudi'nin *Maişet* (1900) adlı romanı ve Ayaz İshaki'nin *Kelepüşçi Kız* (1900) adlı hikayesi, Şakir Mehemedov'un "Cehalet Yahut Galiekber Agay (1901) ile "Yaprak Astı, Yaki Mekerce Yarminkesi" (1901) adlı hikayeleri 1905 ihtilaline kadarki dönemde İdil Türkleri arasında kaleme alınmış modern edebiyat örnekleridir².

İdil-Ural bölgesinde ilk matbaacılık faaliyetleri; Asya Basmahanesi ve 1809'da açılan Üniversite Matbaası tarafından yürütüldüyse de bu matbaalarda daha çok dini kitapların basıldığı görülmektedir (Temir: 243-244; Devlet, 1999: 15-16). Tatarlar arasında modern anlamda ilk süreli yayın; Kadı Abdürreşid İbrahim'in 1900'den itibaren Petersburg'da çıkarmaya başladığı Mirat mecmuasıdır. Mirat mecmuası, halkın basın aracılığıyla uyanmasında önemli bir rol üstlenmiştir (Temir: 248).

Kırım'da Yenileşme Hareketleri:

1783'te Kırım'ın ilhakıyla birlikte, Kırım Türkleri çoğunluğu vatanından göç etmek zorunda kalan, içtimai ve iktisadi müesseseleri yok edilen bir millet haline gelmiştir (Yüksel, 1998: 267). Kırım'da Türk kimliği yavaş yavaş erirken bu topluluğun arasından sadece Kırım Türklerini değil tüm Türk dünyasını içine düştüğü cehalet karanlığından kurtaracak ve onlara kimliklerini hatırlatacak milli bir lider ortaya çıkmıştır: İsmail Gaspıralı. Rusya Müslüman-Türk toplumunda "modernleşmeyi-batılılaşmayı" hedefleyen Gaspıralı (Akpınar, 2004: 52), altmış üç yıllık yaşamında, eğitim ve gazetecilik faaliyetleri ile ön plana çıkmıştır. Müslüman toplumlarının geri kalma sebebinin cehalet olduğunu vurgulayan Gaspıralı modernleşmeyi ilk olarak mekteplerden başlatmaya karar vermiştir (Akpınar, 2004: 53).

1884'te Bahçesaray'da açtığı okuma-yazma kursunda İsmail Bey, ilk defa olarak "savti usul" adını verdiği fonetik metodu denemiş ve başarı sağlamıştır. Okuma-yazma kursunu takiben Gaspıralı, bu yeni metotla ders verecek öğretmenleri yetiştirme ve bu yeni okullarda okutulacak ders kitapları yazma işine girişmiştir. Halk arasında "maşinalı mektep" olarak adlandırılan bu yeni usul okullar sadece Rusya ile sınırlı

---

² Ayrıntılı bilgi için bk. (Temir: 1998: 247; Zahidullina - Yosıpova, 2011: 12-13).

kalmamış, Doğu Türkistan'da dahi açılmıştır. Türk dünyasında "usul-i cedid" adıyla bilinen bu okulların sayısının 1905'e gelindiğinde beş bini aştığı görülmektedir (Akpınar: 53).

İsmail Gaspıralı, yeni usulde açtığı mekteplerle başlattığı eğitim reformunun yanı sıra, 31 yıl boyunca bilfiil yönettiği Tercüman gazetesi ile de Türk dünyasında modernleşmenin önünü açmıştır. İsmail Bey, Tercüman'da kaleme aldığı siyasi, iktisadi, sosyal ve edebi içeriğe sahip yazılarıyla³ Türk milletini cehaletten arındırmayı ve siyasi-sosyal hakları konusunda bilinçlendirmeyi hedeflemiştir. Gazetesinde çok az sayıda Kuzey Batı Türkçesi unsurları ile karıştırılmış sade bir Türkiye Türkçesi kullanan Gaspıralı (Akpınar, 2003: 19) aynı zamanda Türk dünyasında "umumi edebi Türk dili" projesinin de yaratıcısıdır.

İsmail Gaspıralı, siyasi ve sosyal meseleleri konu edindiği yazılarının yanı sıra edebi eserler de kaleme almıştır. Tercüman'da yayımladığı *Frengistan Mektupları*, *Darürrahat Müslümanları*, *Sudan Mektupları*, *Kadınlar Ülkesi*, *M. A. Franseviye Tesadüf: Gülbaba Ziyareti*, *Arslan Kız*, *Gün Doğdu*, *Ahmet Bey Taşkesenli ve Bedros Ağa Karakaşyan*, *İvan ve Süleyman*, *Bela-yı İslam* (Akpınar, 2003) hikayeleriyle İsmail Bey, Türk-İslam toplumunun problemlerini ele almış ve toplumu, yer yer mizahi bir üslup kullanarak eleştirmiştir.

Tercüman'ın 7 Ekim [20 Ekim] 1912 tarihli nüshası itibariyle başlık klişesinin altında görülen "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sloganı (Akpınar, 2004: 29), İsmail Gaspıralı'nın 63 yıllık yaşamı boyunca hizmet ettiği ülkünün ifadesidir. Onun ortaya koyduğu bu ülkü, kendisinden sonra gelen Türk milliyetçilerine de ışık tutmuştur.

Türkistan'da Yenileşme Hareketleri

a. Kazaklar:

Kazak bozkırlarının ele geçirilmesinden 1860 yılına kadarki dönemde Ruslar, Kazaklarla olan münasebetlerinde Kazan Tatarlarını aracı olarak kullanmışlardır. Tatarlar tarafından yayılan "Türk Birliği" ile "İslam Birliği" fikirlerinin etkisiyle

---

³ Ayrıntılı bilgi için bk. (Akpınar, 2004: 22-37).

Kazaklar, artık bir boya ya da aşirete değil bir "millet"e mensup olduklarını hissetmişlerdir. Bu uyanış Ruslarla Kazakların arasını açmış ve Türkistan'da 1783-1870 yılları arasında sekiz ayaklanmanın çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Tatarların Kazaklar üzerindeki nüfuzunu fark eden Ruslar 1870'lerden itibaren bu nüfuzu kırmayı amaçlayan yeni bir politik uygulamaya geçmişlerdir. Bu politika neticesinde; Kazak medreselerinde Tatarların ders vermeleri yasaklanmış, eski medreseler yerine Rus-Kazak okulları kurulmuş ve "Ruslar olmadan Kazaklar sadece Asyalıdır" diyen ve Kazak kültürünü İslami geleneklerden temizlemeyi hedefleyen aşırı Batıcı Kazak aydınları yetiştirilmiştir (Devlet, 1999: 31; Benningsen-Lemercier, 1997: 45-46).

1905 ihtilaline kadarki yenileşme hareketlerinde Kazak aydınları arasından üç ismin öne çıktığı görülmektedir: Çokan Velihanov (1835-1865), İbray Altınsarin (1841-1889) ve Abay Kunanbayulı (1845-1904) (Devlet: 32-33).

Soyu Cengiz Han'a dayanan asil bir aileye mensup Çokan Velihanov, Rus askeri okulundaki eğitiminin ardından Sibiry'a'da Kozak ordusuna dahil olmuş ve bu görevi esnasında Orta Asya, Kazakistan ve Uzak Doğu ülkelerinin tarih, coğrafya ve etnografisi ile ilgilenmiştir. Manas destanının varlığına dikkat çeken ve 1861'de konuyla ilgili bir makale de yayımlayan Velihanov, Tatarlaşmaya ve İslamlaşmaya karşı Kazak ruhunun korunması gerektiğini savunmuştur⁴.

Kazakların pedagogu olarak tanınan İbray Altınsarin, Kazakların Orta Cüzü içerisinde yer alan ve Kıpşak uruğuna bağlı bir oymak beyinin oğlu olup (Tamir, 1998: 431), 1857'de Orenburg'taki Rus-Kazak mektebinden mezun olmuştur. 1859'da tanıştığı misyoner İlminsky'nin etkisinde kalan Altınsarin, önce Kazaklar için Kiril harfli bir alfabe hazırlamış ve 1879'da, bu alfabeyle ve Kazak lehçesiyle *Kırgız Hrestomatiyası* adlı bir okuma kitabı yayımlamıştır. Ancak Altınsarin çok geçmeden Rusların politikasının Kazakları Hıristiyanlaştırmak olduğunu anlamış ve 1883'te, *Musulmanlıktın Tutkası* adıyla, Arap harfli bir ilmihal kitabı yayımlamıştır. Bu iki eseriyle Altınsarin, Kazak Türkçesi'ni ilk defa yazı dili olarak kullan isim olmuştur. (Tamir, 431-432).

---

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. (Togan, 1947: 268,330, 543-551; Devlet: 32-33)

1845 yılında Semipalatinsk oblasti (Semey) Çingiztav köyünde dünyaya gelen Abay Kunanbayev, modern Kazak edebiyatının kurucusudur (Togan, 1947: 493). Argın kabilesinin Tubıktı şubesinin beyi Kunanbay'ın oğlu olan Abay, Semey'deki ilköğrenimi sırasında Çağatay Türkçesi, Arapça, Farsça ve biraz da Rusça öğrenmiştir. Küçük yaşlardan itibaren şiirler söylemeye başlayan Abay, Türk edebiyatından; Ali Şir Nevai, Fuzuli ve Genceli Nizami'nin, Batı edebiyatından ise Lermontov, Puşkin ve Bayron'un etkisinde kalmıştır (Togan: 493) Şiirlerinde en yüksek felsefeleri halkın her kesiminin anlayacağı bir dilde ifade ederek Kazak halkını cehaletten ve geri kalmışlıktan kurtulmak için okumaya, bilmeye ve öğrenmeye çağırmıştır. Halk şivesindeki deyimleri, atasözlerini, Kazak göçebe hayatından tasvirleri modern Batı şiirinin özellikleriyle harmanlayan Abay, Kazaklarda milli ruhun sözcüsü olarak kabul edilmiştir (Togan: 494; Tamir, 1998: 432-433).

b. Özbekler:

Türkistan'da ceditçilik hareketinin gelişmesinde İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi ile Kazan ve Azerbaycan'dan gelen yayınlar ve Türkiye'deki yenileşme hareketleri etkili olmuştur (Devlet, 1999: 39).

XIX. yüzyılın sonlarında Türkistan'daki 7860 mektep ve medresenin çağın gerekliliklerinden çok uzak bir eğitim anlayışına sahip olduğu bilinmektedir İlk Rus okulu 1875'te açılmışsa da eğitim Rusça yapıldığı ve Ortodoksluğun esasları öğretildiği için halk bu okullara da rağbet etmemiştir (Türkoğlu, 2007: 115).

Orta Asya'da ilk cedit okulu, 1893'te Semerkant'ta, Gaspıralı tarafından kurulmuştur. Semerkant'taki ilk yeni usul okulunun ardından, 1897'de Tatar zenginleri tarafından Endican'da bir okul daha açılmıştır (Devlet, 1999: 40). Cedit okullarının açılmasıyla Mahmud Hoca Behbudi, Münevver Kari, Abdurrauf Fıtrat, Hamza Hekimzade Niyazi gibi isimler hazırladıkları ders kitaplarıyla Türkistan'da eğitim reformuna katkı sağlamaya girişmişlerdir (Türkoğlu, 2007: 115).

Özbekistan'da ilk basın-yayın faaliyetlerinde Tatarlar büyük rol oynamışlardır. İlk Çağatayca eser, 1882'de Münevver Kari'nin iştirakiyle yayımlanmıştır. 1895-1904

yılları arasında Taşkent'te, Çağatay lehçesinde 41 adet kitabın basıldığı bilinmektedir (Devlet, 1999: 40).

Özbekler arasında modern edebiyatın kurucuları, Türkistan'da eğitim reformuna katkı sağlayan aydınlardır. Bununla birlikte, Türkistan'da modern edebiyat örnekleri ve süreli yayınlar ancak 1905 ihtilalinden sonra görülebilmektedir⁵.

Kuzey Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri:

Kuzey Azerbaycan'da yenileşme hareketlerinin başlamasında bölgede hakimiyet kuran Rusların açtıkları modern tarzdaki okulların büyük katkısı olduğunu söylemek mümkündür. 1802'de Tiflis, 1830'da Şuşa, 1831 Nuha, 1833 Gence ve 1837'de Şamahı ile Nahçıvan şehirlerinde açılan okulların modern eğitim anlayışları özgür düşünceli aydınları etkilemiş ve onları özel mektepler açmaya teşvik etmiştir. Din dışında, asrın ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte derslerin de okutulacağı mektep ihtiyacı duyan bir isim olarak Abbas Kuluğa Bakıhanov, Bakü şehrinde "usul-i cedid" mektep açma girişiminde bulunmuştur. Bakıhanov bunun için gerekli izni alamadıysa da tıpkı onun gibi ileri görüşlü bir diğer Azeri münevveri olan Mirza Şefi, Gence'de bu tarzda bir mektep açmayı başarmıştır.

Rus okulları ve onları takiben Azeri Türklerinin yeni usuldeki mektepleri, yaklaşık bir asırdır Batılılaşma sürecine girmiş Ruslarla temas, bölgeye sürgün edilen Rus dekabristlerinden öğrenilen modernist düşünce anlayışı ve Türkiye'deki yenilikçi fikirler Kuzey Azerbaycan Türklerinde aydınlanma hareketlerinin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Petersburg Üniversitesi'nde Şarkiyatla alakalı dersler veren Mirza Cafer Topçubaşı (1784/90-1869) ve yine onun gibi bir bilim adamı ve şarkiyatçı olan Mirza Kazım Bey (1802-1870), şair ve tarihçi Abbaskuluğa Bakıhanlı Kutsi (1794-1846), şair ve hattat Mirza Şefi Vazih (1794-1852), şair Kasım Bey Zakir (1784-1857) ve bir

---

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. (Kocaoğlu, 1998: 190-191, 193).

hikaye yazarı olan İsmail Bey Kutkaşanlı (1806-1869) XIX. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Azerbaycan'da ortaya çıkan yenileşme hareketlerinin öncüleri olmuşlardır⁶.

Kuzey Azerbaycan'da siyasi, sosyal ve iktisadi hayattaki değişmelerin sanat ve edebiyata etkisi özellikle 1850'lerden sonra görülmeye başlamıştır. "Maarifçi demokratik" düşüncenin ağır bastığı modern edebiyatta, cemiyette hüküm süren gerilik, içtimai bozukluklar ve istibdatla mücadele gibi konular ele alınmış, vatan ve halk sevgisi, hürriyet arzusu yüceltilmiştir (Akpınar, 1994: 50).

Modern Azerbaycan edebiyatının XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki en önemli temsilcisi; tiyatro yazarı, şair ve düşünür olan Mirza Fetheli Ahundzade'dir (1812-1878). Voronsov'un Tatar Moliere dediği Ahundzade, 1850-1855 yılları arasında Azerbaycan toplumunun hasta ve aksak yönlerini alaycı bir dille anlatan bir dizi komedi yazmıştır (Swietochowski, 1988: 43). Bu yönüyle Ahundzade, Türk-İslam aleminde ilk tiyatro eseri kaleme alan şahıs unvanını almıştır (Akpınar, 1994: 52). *Temsilat* adını taşıyan komedilerinden başka, Arap alfabesinin ıslahına yönelik çalışmalarını anlatan *Alfabe Layihası* ve siyasi, dini ve içtimai tenkitler içeren *Kemalüddeve Mektupları* reformist yazarın diğer eserleridir⁷.

Tiyatro türünde öncülüğü üstlenen Ahundzade'yi Necef Bey Vezirli (1854-1926); *Ev Terbiyesinin Bir Şekli* (1875), *Gemi Lövbersiz Olmaz* (1876), *Musibet-i Fahreddin* (1896) adlı eserleriyle takip etmiştir. Yüzyılın sonunda Neriman Nerimanov (1870-1925), Necef Bey Vezirli gibi bu türde eserler vermeye başlamıştır (*Nadanlık* (1894), *Dilin Belası* (1895), *Şamdan Bey* (1899), *Nadir Şah* (1899))⁸.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, lirik şiirleri, tesirli satirik manzumeleriyle büyük bir şöhret kazanmış bir diğer isim Seyyid Azim Şirvani'dir. 1869-70 yılları arası usul-i cedid mektep açarak muallimlik yapmaya başlayan Şirvani, 1878'de resmi bir müessese olan Şamahı Şehir Mektebi'ne "Tatarca" (Azeri Türkçesi) ve şeriat dersleri muallimi olarak tayin edilmiştir. Şirvani'nin anadilinde kaleme aldığı şiirlerin yanı sıra on bin beyitten oluşan Farsça külliyatı da bulunmaktadır (Akpınar: 56).

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. (Akpınar, 1994: 36-49).

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. (Akpınar, 50-55; Swietochowski, 1988: 43-44).

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. (Akpınar:60; Swietochowski: 47).

Rusya İmparatorluğu dahilindeki Türk toplulukları arasında basın-yayın faaliyetlerinin öncülüğünü de Kuzey Azerbaycan Türkleri üstlenmiştir. 22 Temmuz 1875'te Bakû'da Hasan Bey Melikzade Zerdabi tarafından 15 günde bir çıkarılan Ekinçi gazetesi, aynı zamanda Çarlık idaresi altında yaşayan Türklerin çıkarmaya muvaffak oldukları ilk milli Türk-Müslüman gazetesidir (Akpınar, 1994: 89). 1875-1878 yılları arasında çıkan Ekinçi gazetesi, Azerbaycan'da yeni usulde eğitim yaygınlaşmasında, edebi dilin oluşumunda, toplum hayatının düzenlenmesinde ve halkın uyandırılmasında büyük katkı sağlamıştır.

1877'de kapatılan Ekinçi gazetesi kapatılsa da Kuzey Azerbaycan Türklerinin basın-yayın faaliyetleri devam etmiştir. Said Ünsizade ve Celal Ünsizade kardeşlerin Tiflis'te çıkardığı Ziya (1878), Said Ünsizade'nin Tiflis'te çıkardığı Ziya-yı Kafkasiye, Celal Ünsizade'nin Tiflis'te çıkardığı Keşkül (1883) ve Mehemed Ağa Şahtatlı'nın yine Tiflis'te çıkardığı Şark-ı Rus gazeteleri (1903), Kafkas Türklerinin I. Rus meşrutiyetine kadarki dönemde basın-yayın faaliyetlerinde ne denli etkin olduklarını göstermektedir⁹.

---

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Akpınar, 1994: 89-91; Swiğtochowski, 1988: 47-48).

2. HAYATI

Ailesi:

Hüseyinzade Ali Turan'ın mensup olduğu aile olan Hüseyinzadelerden tanınan ilk isim; büyük dedesi Şeyhülislam Mehemmedeli Salyanî'dir (1791-1852) Şeylülislam Ahund Mehemmedeli Hüseyinzade, Zakafkasya Şiilerinin dini lideri olarak 1813'te, şeyhülislamlık makamına tayin edilmiş ve 1852'de ölümünün ardından, yerine yeğeni Ahund Ahmed Salyanî (1812-1884) getirilmiştir (Turan, 2008:4,10). Hüseyinzade Ali'nin dedesi Ahmed Salyanî, 1884 yılına dek bu görevini sürdürmüştür (Turan: 6). Ali Bey'in annesi; Şeyhülislam Ahund Ahmed Hüseyinzade'nin kızı olan Hadice Hanım, babası ise Gruzma bölgesi beylerinden Kazım Bey Hüseyinzade'nin dört oğlundan en küçüğü, "Tiflis Müslüman Mektebi" muallimlerinden Molla Hüseyin Hüseyinzade'dir (Turan, 1935: 1)

Doğumu, çocukluğu ve ilköğrenim yılları:

Hüseyinzade Ali Turan 8 Mart (Rumî 24 Şubat) 1864¹⁰ (Hicri 1281) tarihinde Bakû'nun Kür nehri sahilindeki Hazar Denizi'ne sınırı olan Salyan¹¹ kasabasında dünyaya gelmiştir (Turan, 1935: 1). Asıl ismi Ali olmakla birlikte Kafkasya İdare-i Ruhaniyesi tarafından verilen ve arşivinde yer alan "Şehadetname"de ismi Mehemmed Hüseyinzade olarak geçer:

Şehadetnamedür. Bu şahadetname verilür Ali Şan Mehemmed Ali Bey Hüseyinzade'ye ol hususta ki o alicenap Ahund Molla Hüseyinzade'nin sulbî oğludur. Onun menkuhe-i şerriyyesi alicenap Hadice Begüm cenab-ı mualla elkab şeyhülislam-ı memleket-i Kafkas Ahund Ahmed Hüseyinzade'nin kızıdan tarihi mesihiyenin min sekiz yüz altmış dördüncü ilinde fevral ayının yirmi dördünde İslam dininde Ali mezhebinde tevellüt tapıdır. Tarikat-ı İslam üzre ona hitne olunupdur. Felihaza işbu şahadetnamenin istihkam için öz dest-i hattımla onu mümezzi ve padişahlık mührüyle mühür ettüm. Yazıldı Mart ayının on ikisinde sene 1872 Tiflis'te numara 80.

Şeyhülislam-ı memleket-i Kafkas Ahund Ahmed Hüseyinzade.

Mühür: Djezatonago uyezdno Politseskago Upravleniya (EK:1).

Babasının Tiflis'te Kafkasya İdare-i Ruhaniyesi'nin yönetiminde bulunan altı sınıflı Rus-Müslüman okuluna hoca olarak tayin edilmesiyle Hüseyinzade Ali Bey bu

¹⁰ Ali Canip Yöntem, "Ziya Gökalp'e Türkçülüğü Aşıl原因 Adam" başlıklı yazısında Hüseyinzade Ali Bey'in doğum tarihini sehven 1863 olarak kaydetmiştir. (Yöntem, 1962: 259).

¹¹ Salyan için bk. (ACE, 1984: 271-272).

şehirde yaşamaya başlamış, ilk tahsilini de babasının okulunda tamamlamıştır (Bayat, 1998: 10). Tiflis Müslüman Mektebi'ndeki tahsiline dair Hüseyinzade Ali, "Numune Mektebi" başlıklı yazısında şunları söyler:

Evvela ben Tiflis'te Şeyhülislamların taht-ı idaresinde bulunan "Müslüman Mektebinde" bulundum, tahsil-i ibtidai mi orada geçirdim. Bu tahsil-i ibtidai mi Kuran-ı Kerim'in kıratıyla Farsiyü'l-ibare, Tarih-i Nadir ve Gülistan-ı Sadi'nin mütalaasına münhasır kaldı. Bir uşağın bu suretle öz ana dili ta ibtidadan ihmal olunup ona zorla ecnebi dilleri tahsil ettirilirse ne netice hasıl olur? Şu netice hasıl olur ki o uşak iki üç yıllık imkana mukabil bir dilde yazıp okumak, bir dilde yazılan kitapları okuyup anlamak isterken hiçbir dilde ne yazmayı ne okumayı bilmez (Ha., 1906: 184,1).

Ali Bey'in Tiflis yıllarında babası Molla Hüseyin vefat eder. Babası vefat ettiğinde Ali Bey altı, kardeşi İsmail Bey de iki yaşındadır. Babasından kısa bir süre sonra annesi Hadice Hanım da vefat edince¹² (Turan, 2008: 5) Ali Bey'in velayetini dedesi Şeyhülislam Ahund Ahmed Hüseyinzade üstlenir. Yusuf Akçura, Türk Yurdu'nda yayımladığı "Hüseyinzade Ali Bey" başlıklı yazısında dedesi ile aile dostları Mirza Fetheli Ahundzade'nin Ali Bey üzerindeki etkilerini şöyle betimler:

Ali Bey, daha küçük iken büyük babası Şeyhülislam Efendi ile aile dostu Mirza Fetheli'nin feyizli tesirleri altında bulunmuştur. Şeyh Ahmed Salyani, İran ve Kafkas Müslümanları arasında hala enmüzeçleri büsbütün kaybolmayan ciddi, müdekkik ve mütefekkir din alimlerinden idi. Kafkasya'nın idari ve medeni merkezinde yaşamak, onu Garp efkar ve ulumuyla da az çok temasa getirmişti. Kafkasya Şeyhülislamı'nın ufk-ı rü'yeti hayli geniş, efkar ve hayata nazarı epey mülayim ve müsaade-kârdı. İhtiyar şeyhin musahabesinden çok zevk aldığı pek sevgili bir dostu, katı bir hür-endiş, katı bir Volteri olan Mirza Fetheli Ahundov idi... İki medeniyeti temsil eden Şeyh ile Mirza'nın ekseriya din ve felsefe üzerine cereyan eden musahabe ve münazaraları bitip tükenmek bilmezdi. Ali, daha küçük iken iyice anlayamadığı bu münazaraları dinlemekten haz duyardı. Fakat büyük validesi, Mirza'nın mukaddesattan laubaliyane bahsetmesine çok kızardı; günlerde(n) bir gün Mirza'nın ceza-yı sezasını vermek ve evden uğursuz ayağını kesmek için, kapı arkasına bir sopa bile hazırlamıştı... Her nedense sopa kullanılmadı, Mirza ile Şeyhin münazaraları devam etti ve Ali Bey'in bu münazaralardan, malumatının tezayüdü nispetinde artan istifadesi de bereket versin, kesilmedi. O zamanın Kafkas Mekatib-i İbtidaiyesi'nde Türkçe okutulmazdı. Ulema-yı İslam Türkçe kitaplara tenezzül etmiyorlar, Türkçenin yazılmaya değer bir lisan olduğuna inanmıyorlardı. Fakat umum ulemanın seviyesinden hayli yüksek duran Şeyh Ahmed, Karabağ Türk şairlerinin eserlerini lezzetle okuyor ve hatta Vakıf'ın Türkçe şiirlerinden, eşar-ı Farsiye'den ziyade zevk aldığını söylemek cüretkarlığında bile bulunuyordu. Garp talim ve terbiyesi görmüş Mirza Fetheli ise, ana lisanının da hürriyet-i fikriye derecesinde şiddetli bir taraftarı idi; Mirza Fetheli, tiyatrolarını hep Kafkas Türkçesiyle yazmıştır.

Medeniyet lisanı ancak Arapça ve Acemce sayılan bir muhitten yetişmiş ve sonra Rus muhit-i irfanına atılmış Ali Bey'in jimnazdan itibaren, Türkçeye, Türkiye'ye Türklüğe merbutiyet duymaya başlamasında bu iki büyük Kafkaslı'nın tesiri şüphesizdir (Safes, 1915: 2552).

¹² Azer Turan'ın söylediğine karşılık Ali Haydar Bayat, Ali Bey'in annesini İsmail'in doğumunu müteakip 1866 yılında, iki yaşındayken kaybettiğini söyler (Bayat, 1998: 9). Hüseyinzade Ali, otobiyografilerinde bu konuyla ilgili net bir bilgi vermemektedir.

Yakın arkadaşı Akçura'nın da dediği gibi Hüseyinzade'nin düşünce dünyasının şekillenmesinde, ilmi ve milliyetçi görüşlerinin yerleşmesinde ve medeniyete dair ufkunun genişlemesinde dedesinin ve onun içinde bulunduğu muhitin etkisi büyüktür. Dedesi ve aile dostları olan Mirza Fetheli Ahundzade'nin çeşitli mevzulara dair sohbetleri, tartışmaları Hüseyinzade Ali Bey için adeta bir mektep vazifesi görmüştür.

Ali Bey, ilk tahsilinin ardından Kafkasya Genel Valiliği'nde tercüman olarak çalışan Mirza Fetheli Ahundzade'nin yardımıyla “тифлисская мужская гимназия” (Tiflisskaya Mujskaya Gimnaziya)sına kabul edilir. Akçura, yukarıda bahsedilen makalesinde Ali Bey'in okula kabul edilmesini şöyle hikaye eder:

1875 senesi sonbaharında, uzun aksakallı muhterem bir ihtiyar ile on bir on iki yaşlarında nahif vücutlu bir çocuk Kafkasya vali-yi umumisi büyük knaz Mihail Nikolayeviç'in muhteşem yazı masası önünde bulunuyordu. Koltuğuna yaslanmış Rus şehzadenin arkasında, nazarının nüfuz ve şiddeti derhal göze çarpan Çerkez elbiseli bir miralay ayakta duruyordu. İran-kârî yeşil sarığı, devetüyünden kolsuz abasıyla ihtiramkar bir vaz' alan ihtiyarın ricalarını, miralay vali-yi umumiyeye aynen tercüme etmedi: “Şeyh Ahmed Salyanî, bu yetim çocuğun Tiflis jimnaz klasiklerinden birine meccanen yerleştirilmesini istirham ediyor” dedi. Şeyh Ahmed Salyanî, Şark terbiyesine tab'an hafidiyün mektep intihabını da cânîşin şehzadenin iradesine bırakmıştı. Tercüman Mirza Fetheli Ahundov, şeyhin ricasını aynen tercüme etse, çocuğun bir asker mektebine kaydettilerilebileceğinden korkuyordu. Garp hayat ve terbiyesinin temin ettiği cüz' i serbestlik, Kafkas Şeyhülislâmının torununu bir Rus zabiti olmaktan kurtarmıştı (Safes: 2552)

Orta öğretimini her yıl üstün bir başarı gösterdiğinin simgesi olan “tahsinname”lerle tamamlayan Hüseyinzade, bazen tahsinnamenin yanı sıra Shakespeare, Gogol gibi batı klasiklerinin eserleriyle de mükâfatlandırılan okulun çalışkan ve kıymetli bir öğrencisidir (Turan, 1935:1). Burada iki yıllık idadi sınıftan sonraki sekiz yıllık eğitim hayatı boyunca pozitif bilimlerin yanı sıra Rus, Latin, Yunan, Fransız ve Alman dili ve edebiyatına dair dersler de görmüştür. Bu okuldaki tecrübelerini ayrıntılı bir şekilde anlattığı “Numune Mektebi” başlıklı makalede Hüseyinzade, biraz da o dönemdeki öğrencilik kanaatleriyle okulun müfredatında kendilerine hiçbir yarar sağlamayacak Yunan, Latin dilleri ve edebiyatlarının öğrenimine geniş yer ayrılıp buna karşın matematik, fizik, biyoloji gibi fen bilimleri dersleriyle Rus ve Batı dilleri gibi derslere yeterince zaman ayrılmadığından yakınır. Okul tarafından zorunlu tutulan fakat kendisine ve toplumuna hiçbir fayda sağlamayacak bu iki dili mümkün olduğunca ihmal ederek gizli gizli Arapça, Farsça ve Türkçe eserler okur ancak kendisine rehberlik edecek biri olmadan ve belli bir yöntemle

dayanmadan yaptığı bu okumaların da kendisine çok fayda sağlamadığını görerek umutlarını yüksek tahsiline; üniversiteye bağlar (Ha., 1906: 2). Daha ortaöğretimde Türkçeyi ve “Müslümanca” dediği Şark dillerini öğrenmekteki hassasiyeti, edebiyata düşkünlüğü, İslam tarihini ve İslami ilimleri bilme arzusu şüphesiz *Dilküşa, Terbiyet-i Etfal, Tarih-i Edebiyat-ı Türki* gibi pek çok eserin müellifi olan dedesinin Ali Bey üzerindeki etkisinin delilidir.

Hüseyinzade Ali Bey; “Tiflis Birinci Gimzanyum”dan 16 Haziran 1885 tarihinde mezun olmuştur:

Tiflis Jimnaz [Lise] Classic mektebinden verilmiş olan Rusça ikmal şهادetnamesinin tercümesidir:

Bakü Vilayeti'nin Salyan Kasabası'nda 1864 sene-i Miladiyyesi Şubatı'nın 24'ünde tevellüt etmiş ve Birinci Tiflis Jimnazı'nda on sene tahsil görmüş ve sekizinci sınıfta bir sene bulunmuş olan İslam beylerinden Hüseyinzade Ali Bey'e verilen bu şهادetname ile beyan olunur ki: evvela Birinci Tiflis Jimnazı'ndaki bütün müddet-i tahsili esnasındaki müşahedata nazaran mümaileyhin ahlakı umumiyetle aliyü'l-ala idi. Derslere muntazaman devam ve çalışması ve keza tahriri vazifelerdeki muvaffakiyeti tamamıyla memnuniyet-bahş idi, say ve gayreti dahi kamilen memnuniyet-bahş olduğu gibi ilme olan şevk ve hevesi de derece-i kifayede idi. Saniyyen mümaileyhin imtihanlarda gösterdiği derece-i malumat ber-vech-i atidir:

Jimnaz'da tedris edilen mevadd	İhraz edilen derecat	
	Jimnaz talebesi imtihanlarına dair halk maarif nazırı cenabları tarafından fi 8 Kanunievvel sene 1872 tasdik edilmiş bulunan nizamnamenin 45'nci maddesi mucibince Mürebbiler Şurası'nda	Mayıs'ın (11, 14, 16, 17, 18, 24, 29, 31)inde ve Haziran'ın (4, 7, 13)ünde vaki olmuş bulunan imtihanlarda
İlm-i hal	Beş (5)	Beş (5)
Rus lisan ve edebiyâtı	Üç (3)	Dört (4)
Latin lisanı	Dört (4)	Üç (3)
Yunan lisanı	Üç (3)	Üç (3)
Riyaziyyat	Dört (4)	Dört (4)
Hikmet-i tabiiye ve coğrafya, riyazi	Dört (4)	-
Muhtasar ulum-	-	-

ı tabiiyye		
Tarih	Dört (4)	Üç (3)
Coğrafya	Beş (5)	-
Fransız lisanı	Dört (4)	-
Alman lisanı	Beş (5)	-
Gürcü lisanı	-	-
Ermeni lisanı	-	-
Tatar (Türk) lisanı	-	-

Bunlara binaen Ali Bey'e işbu ikmal şehadetnamesi ita olundu. Mümaileyh bu şehadetname ile 1871 senesi Temmuz'unun 30'unda irade-i imparatori ile tasdik edilmiş bulunan Jimnaz ve Pro-jimnazlar Nizamnamesi'nin 130-132'nci maddelerinde münderiç bi'l-cümle hukuka mazhardır.

Fi 16 Haziran sene 1885 Tiflis. Müdür Markof nazır Derbeflav [دربفلاو], İlm-i hal muallimi Protoyeres Halidze [پروتویهرس خلیدزه], Muallim Havesoryani [خهوسوریانی], İkovis [ایقویس], Elsine-i kadime muallimi Alifyef [البیفیهف], Yakşiç [یاکشیح], Hân [هان], Sülüvyef [سولویف], Melik Bekliyarof [مهلیک بکلیاروف], Şoste [شوسته], Yelçokof [یهلچوکوف], Agapeyef [اغاییهف], Astapof [استاپوف], Kalimoveski [مارتینووسکی], Kozivelkin [قوزبولکین], Prono [پرونو], Mürebbiler Şurası Katibi Martinoveski [مارتینووسکی]

Zeyl: 5-aliyyü'l-alâ, 4- alâ, 3 karib-i alâ, 2- pek kanaat-bahş değil, 1- asla kanaat-bahş değil” (EK: 2¹³).

Üniversite Yılları:

On yıllık eğitimin ardından Ali Bey; tıp eğitimi almayı, bunun yanında “ulum-ı İslamiye” ve “Elsine-i Şarkiye”den de geri kalmamayı tasarlamıştır, ancak tıp öğrenimi için Rusya dahilinde gideceği herhangi bir üniversitede İslam bilimleri ve Şark dilleri öğreniminden uzak kalacağını anladığından bu bilimleri de bünyesinde barındıran bir üniversitede okuma kararı alır ve nihayet “Физико-математический факультет Санкт-Петербургского университета” (Fiziko-Matematiçeskiy Fakul'tet Sankt-Peterburgskogo Universiteta) [Petersburg Üniversitesi “Fizik-Matematik” Fakültesi]ne girer. Burada Mendelyef, Menşutkin, Vagner, Begetof gibi devrin en önemli üstatları ve

¹³ Bu belge; Ali Bey'in diplomasının Rusçadan tercümesidir; bu tercümeyle birlikte Rusça diploması da evraki arasında mevcuttur.

profesörlerinden dersler almıştır (İskender, 1325:5). Ali Bey ayrıca “Petersburg Ressamlık Akademisi”nin çalışmalarına da iştirak etmiştir. (Turan, 2008:15).

Hüseyinzade Ali, Petersburg’daki üniversite yıllarında öğrencilerin siyasi ve sosyal görüşlerine göre nasıl teşkilatlandığına, faaliyetlerini nasıl yürüttüklerine şahit olmuş ve bunu “Rusya Cemaatinin Vesait-i İnkılabı” başlıklı yazısında uzun uzadıya anlatmıştır:

İçtima, ittifak ve ittihat, organizasiya ne büyük, ne azametli, kuvvetli imiş!..Bendenin yirmi yıl bundan akdem Peterburg darülfünununda talebelik zamanında hükümet bu içtima ve ittifak kuvvetinden çok korkar idi. Korktuğu için altı talebeden ziyadesinin bir yere cem olmasına müsaade etmez idi. Eğer altı nefer talebeden ibaret bir meclise bir yedincisi dahil olsaydı, derakab polis memurları bilmem ne surette bunu haber alıp, gelir, o meclisi dağıtırlar veyahut o meclise yığılanları tevkif ederlerdi...Lakin ilim ve maarif sayesinde polisten daha akıllı, daha tedbirli olan studentler buna karşı güzel bir çare tapdılar: onlar bir nev cemiyet icat ettiler ki, azası ancak altı kişiden ibaret idi. Ona polisin bir diyeceği yok idi. Bu cemiyetlere kimya tabiriyle altı cüzlü cemiyet diyorlardı...Lakin her altı cüzden biri diğer bir yerde bir altı cüzlü cemiyet daha vücuda getirdiğinden cemiyetin azası otuz altı nefere baliğ oluyordu...Sonra her otuz altı kişinin bir cemiyetten bir nice otuz altılıklar peyda oluyordu...Bu suretle, o zamanlardan beri Rus cemaati “organizasiya” sını, yani teşekkülât-ı ittihadîyesini tek mil ve tevsi ede ede bugünkü hal-i azametine, derece-yi kemaline vasıl etti...O vakitler yadımdadır, darülfünunda bir şuriş, talebe şurişi oldu. Talebeler, devletten birçok şeyler talep ediyorlardı. Ezcümle istiyorlardı ki, darülfünun nazırı devletin keyfi ile değil, profesörlerin, muallimlerin intihabıyla tayin olunsun... Bu “şuriş” üzerine o vakitler maarif nazırı Delyanov darülfünuna gelip başına yığılan talebeye dedi ki, devletin üç dört milyon koşunu var! Siz bir avuç talebe ne edebilirsiniz? Rusya’nın bugünkü hali Delyanov’un o vakitki sualinin cevabından başka bir şey değildir!..(Zade, 1906, 111: 1)

Hüseyinzade, Rusya’da çarlığa muhalif öğrenci hareketlerine arşivinde yer alan Şubat 1935 tarihli otobiyografide de değinmiştir:

Bu, Rus üniversite gençliğinin en hummalı ve isyankar zamanına tesadüf eder; bulunduğumuz fakültenin talebesinden olan Saşa Ulyanof buralarda idam olunmuştu. (1886). Asıl aile adı Ulyanof olan Lenin bu Saşa’nın küçük kardeşidir; “Saşa” ise Aleksander adının tasgiridir (Turan, 1935: 1).

Hüseyinzade, Petersburg’da bir taraftan doğa bilimleri tahsil ederken diğer taraftan doğu dilleri bölümünün derslerine de katılarak Arapça ve Farsçadan geri kalmamaya çalışmıştır. "Hüseyinzade Ali'nin Müşahadeleri ve Hayatına Dair" başlıklı¹⁴ notlarda Ali Bey’in -içinde bulunduğu arkadaş ortamının da etkisiyle- üniversite yıllarında Türkçülüğe ilişkin düşüncelerinin şekillenmeye başladığını söylemek mümkündür:

¹⁴ Arşivinde yer alan bu otobiyografinin başlığındaki el yazısı Hüseyinzade Ali'nin el yazısından farklıdır. Bu durum belgeye bu başlığın sonradan, büyük ihtimalle de kızı Saide Santur tarafından verildiğini düşündürmektedir.

5. Rus talebesinin ahval-i hususiyesi. Rûfekam. Hususi cemiyetler. Darülfünunda bazı talebe isyanları. Esbabı. Nazır intihabı. Moskova seferi.

6. İlk fikirler. Mezhebimi, dinimi tetkik, milletim. Ana lisanım. Din-i İslamın sair edyana ve Türk kavmiyetinin sair kavmiyetlere cihet-i ruchaniyeti ve efdaliyeti. Bu hususta itminan ve teyakkunum.

7. Bu yolda efkarın saikasıyla kendimi elsine-i şarkiye tahsiline muhtaç bildiğim. Aleksandr Boğdanoviç Petersburg'da bazı Osmanlı Türkleriyle muarefem. Yoldaşlarla mübahaseler. İstanbul Türklük ve İslam'ın merkez-i cedidi. Hicretime karşı bazı mevani ve müşkülâtın zuhuru. Hud'alar, tedbirler. Bir kitap yırttığım." (İmzasız, ?, 4-6)

Yakın arkadaşı Akçura'nın yazdığı biyografi, Ali Bey'in Petersburg'daki öğrenimine dair nispeten daha kapsamlı bilgi içermektedir:

Ali Bey Petersburg'a geldiği zaman payitahtın âli mekteplerinde Litva'dan, Kafkasya'dan, Kazakistan'dan gelmiş birkaç Müslüman talebe vardı; bunlar ara sıra birleşirler, konuşurlar, dini ve ırkî vahdetin verdiği muhabbetle birbirlerine yakın bulunurlardı.

Ali Bey, bir taraftan ulum-ı tabiiye ve riyaziye derslerini muntazaman takip ettiği halde diğer taraftan elsine-i Şarkiye şubesinin bazı derslerine, hususiyle Şark ve İslam lisan ve tarihinden bahis derslere devam ederdi. Muallim Jokovski'nin Ömer Hayyam'a dair dersini baştan sonuna kadar dinlemiştir. Ali Bey, Rus Darülfünun talebesi içinde daima pek canlı ve pek hareketli olan fikir cereyanlarından dışta kalmazdı; o cereyanlara karıştı. Lakin o, fitraten sakin ve mülayimdi, kâfi ve şedit akidelerden ziyade geniş ve mutedil efkâra mütemayıldı. Siyasetin kaba ve hoyrat kavgalarına, hun-riz komplolarına, asabı sarsan heyecanlarına o şiir ve felsefenin, mütalaa ve musahabenin sükûn ve asayişini tercih ederdi. İhtilalcıların dairelerine yürümez, şiddetli münazaralara iştirak etmezdi, hikemiyat ve edebiyat tedkik eden, konuşan mehafilde bulunurdu. Jimnazda ders olarak okutulan kudema ve müteahhirinin büyük şairlerini, Petersburg'da iken de mütalaa ve tetkikte devam etti: Homer'i, Aristo'yu, Virgile'i, Tasid'i, Dante'yi, Shakespeare'i, Goethe'yi, Şiller'i Byron'u okudu. Lakin medeniyet-i Garbiyenin bütün bu dâhi şairleri içinden Ali Bey'in ruhuna en yakın ve munis gelen Goethe olmuştur. Daha jimnazda iken Goethe'yi tebcilen Rusça bir manzume yazmaya kalkışmıştı: Goethe'yi tanıdığından beri, Faust, Ali Bey'in İncilidir; Goethe'nin şiirlerini ağızından, Faust kitabını elinden düşürmez. Goethe'nin sükûn ve itidali, müsaade ve müsamahakârlığı, asla sarsılmayan asudegi-yi ruhu muhitine karşı biraz lakaytlığı, onun fitri ihtiyaç ve amalîne tevafuk etmiş ve Ali Bey, Goethe'yi kendisine meşk-i hayat ittihaz eylemiştir (Safes, 1915: 2553-2554).

Akçura'nın da dile getirdiği gibi Ali Bey'de daha çocukluğunda dedesi sayesinde tanıştığı Türklük bilinci Petersburg'da, gerek Şarkiyat bölümü derslerine katılımı gerekse Türk Dünyasının çeşitli yerlerinden gelen mektep arkadaşlarıyla Türklüğe dair istişareleri sayesinde olgunlaşmış, bir ideaya, kuvvetli bir ülküye dönüşmüştür. Hüseyinzade, Numune Mektebi başlıklı hatıratında kimliğini şöyle tanımlar:

Ben Türküm, Kafkaslı bir Türküm. Türk bir Müslümanım, Müslüman bir insanım. Demek ki ben, bu dört sıfatla dünyaya geldim, bu dört sıfatla yaşamak mecburiyetindeyim (Ha., 1906, 184: 1).

Belirlediği bu dört sıfatla yaşama ve bu kimliklere hizmet etme arzusu onu, o dönemde bağımsız tek Türk devletinin başkenti ve halifeliğin merkezi olan İstanbul'a

gitmeye yönelir. Yukarıda bahsi geçen yazısında Ali Bey, daha Petersburg’da bunu tasarladığını ifade etmektedir:

Petersburg Darülfünunu’nda ikmal-i tahsil ettiğim zaman hatırıma yeni bir fikir sunuh etti. Mücedded Devlet-i Osmaniye olan Sultan Mahmud’un tedbiriyle ve Fransızların muavenetiyle İstanbul’da nev usul bir darülfünun-ı tıp açılmıştı ki gittikçe terakki ediyordu. Hem ulum-i İslamiye ve Şarkiye’den mahrum olmamak hem de temin-i maişetle bir meslek ve sanat sahibi bulunmak için gidip bu mektebe dahil olmaktan güzel çare mi olurdu?.. Birçok tereddütlerden sonra nihayet İstanbul’a gitmeye karar verdim... (...)Medeniyet-i cedide-i İslamiye’nin en büyük merkezi, Türklüğün, Türk maarifinin en ışıklı mihrakı, fakat bununla beraber istibdat ve mutlakiyetin en karanlık köşesi bulunan bu şeh-i azim tahsilini özümeye lazım bildiğim ulum cihetinden benim için bir müddetten beri bir Kabe-i amal olmuş idi (Ha., 1906, 184: 1-2).

İstanbul'a geliş ve Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye yılları:

Rusya’daki üniversite gençliğinin siyaseten en aktif olduğu yıllarda Petersburg Üniversitesi’ndeki öğrenimini tamamlayan Hüseyinzade, öğrenci olaylarının neticesinde başlayan tutuklamalardan kendini kurtarmak için halasının oğlu olan ve o dönem Petersburg’da Maliye Bakanlığı’nda çalışan Mirza Memmed Tağı Elizade ile birlikte önce Şamahı’ya geçer ve uzun müddet Mirza Memmed Tağıgil’in bodrumunda gizlenir (Turan, 2008: 13-14). Ali Bey’in arşivindeki “No: 75, Defter: 1, Sıra no: 306 Tasdiki:10 Rebiyülahir 1307/22 Teşrin-i sani 1305” tarihli hicret tezkiresinde onun 2 Eylül 1305 [14 Eylül 1889]te İstanbul’a geldiği yazılıdır (EK: 3). Osmanlı Devleti tarafından kendisine 22 Teşrinisani 1305 tarihinde nüfus cüzdanı verilmiştir (EK:4)¹⁵. Hüseyinzade İstanbul’a geliş serüvenini ve İstanbul’a dair ilk izlenimlerini otobiyografisinde şöyle nakleder:

8. Anadolu’nun Karadeniz sevhili. Trabzon sergüzeşti. İstanbul’daki rehberler. (Rehberin Ayasofya’ya dair sözleri). Vapurda bir Osmanlı tabip veya cerrahının hali. İnanmayışım. İstanbul’da gümrük memurunun rüşvet alması. Bilahare Peterburg’dan gelen kitaplarım. Renan’ın (İlim ve İslam) nam eseri Kuran Tercümesi. (Kitapçı dükkânlarında memnu edilen kitapların listesi. Hayretim.)

9. Oteller. Beyoğlu’nda Peşte Oteli. Sirkeci otelleri. Şehrin manzarası. İlk teessürat ve hissiyatım. Servetle nezafetsizliğin ilk imtizacı. Elvah-ı tabiiyenin güzelliğiyle asar-ı beşeriyenin hiçliği. Vaktiyle yapılmış şeyleri muhafazada adem-i kabiliyet. İstanbul’un vaziyet-i coğrafiyesi ve planı (Moltke). Bazı mebaniyi ziyaret. Bayazid kulesi ile Galata kulesi ve ilh. Beşiktaş ve Yıldız.

10. Ayasofya ve Zincirlikuyu sergüzeşleri. Bundan sonra kendi işlerime müracaat. Ayasofya’daki hissiyat-ı mezhebiye ve milliye (İmzasız, ?, 6-8).

¹⁵ Bu nüfus cüzdanında “Doğum: 1280, Dağıstan” yazılıdır.

Ali Bey'in Mekteb-i Tıbbiye'ye kabulünde önüne bir dizi engel çıkartılır: Tiflis Gimnazyası'ndan ve Petersburg Darülfünunu'ndan aldığı diplomaların kendisine ait olduğunun ispat edilmesi için imtihana girmesi istenir. İmtihanın yapılması için de Mekteb-i Harbiye'ye havale edilir. İmtihandan başarılı olduysa da Mekteb-i Harbiye'de hafiye memurlarından oluşan bir heyet Mekteb-i Tıbbiye'ye kabulüne itiraz ederler. Gerekçe olarak da devletin okullara öğrenci kabulü için bazı kurallarının olduğunu ve bu kuralların çiğnenemeyeceğini, Osmanlı mekteb-i âlisine bir öğrencinin kabul edilebilmesi için evvela Osmanlı idadiye mektebinin programına uygun olarak Türk dilinde sınavlara girmesi gerektiğini söylerler. Bir öğrenci, tarih, coğrafya ve edebiyat alanında, Osmanlı mektep programlarına göre Devlet-i Osmaniye'nin coğrafya ve tarihini ayrıntılı olarak bilmeli, Tarih-i Etrake ve Tarih-i İslama aşına olmalı ve sair tarihlere de bir Türk ve Müslüman gözüyle bakabilmelidir. Bu yüzden Ali Bey'den Osmanlı İdadiye mekteplerinde verilen derslerden de sınava girmesi istenir. Hüseyinzade, Osmanlı idadilerinde okutulan derslerin kitaplarıyla bir de Türkçe ve Fransızca sözlük alarak derslere çalışmaya ve hazırlandığı derslerin sınavlarına birer birer girmeye başlar. Nihayet son sınav olan Tarih-i Osmaniye sınavına girmek için Mekteb-i Harbiye'ye geldiğinde Hüseyinzade'ye, yabancı uyruklu olduğundan bu dersten sınava girebilmesi için Bab-ı Ali'den ya da eş değerde başka bir makamdan özel bir izninin olması gerektiğini söylerler. Ali Bey, iki-üç haftalık bir uğraş sonucu istenilen belgeyi almaya muvaffak olur. Mekteb-i Harbiye'ye giderek istedikleri izni aldığını ve artık bir Osmanlı müverrihi kadar tarih-i Osmanîyi bildiğini söyleyerek kendisini sınava almalarını talep ettiyse de yine başka bir engelle karşılaşır: Epey bir müddet geçtiği için kendisinin vazgeçtiği düşünülmüş bu yüzden de evrakı kaybedilmiştir. Ali Bey, dönemin nazırına çıkarak durumu izah eder; ancak paşa imtihan mevsiminin sona erdiğini ve bir yıl daha beklemesi gerektiğini söyler. Ali Bey, bunun büyük bir zulüm ve haksızlık olduğunu, bir yıldır burada imtihanlarla uğraştığını ve bir yıl daha beklemesi halinde maddi ve manevi açıdan çok büyük zorluk yaşayacağını ifade etmesinin ardından paşa, yeniden İdadiye imtihanlarına girmesi için Ali Bey'e yardım edeceğini sözünü verir. İdadiyedeki tüm sınavları başarıyla geçen Ali Bey'e bu defa da; Devlet-i Aliye'nin mektep nizamlarına göre rüştiye sınıflarının imtihanlarını vermemiş bir kişinin idadiyede sınav vermeye hakkının olamayacağını

söylerler. Bunun üzerine Ali Bey, rüştiye sınavlarını verdikten sonra bu defa önüne mekteb-i iptidai sınavları çıkartılacağı korkusuyla rüştiye ile mekteb-i iptidai sınavlarının birleştirilerek yapılmasını rica eder ve ardından her iki mektebin sınavlarına da girmeye başlar (Ha., 1906, 184:1-2; 1906, 187:1-2; 1906, 188: 1-2).

Yukarıdaki paragraf; Hüseyinzade Ali Bey'in "Numune Mektebi" başlıklı seri makalelerinden hareketle Mekteb-i Tıbbiye'ye kabul edilinceye kadar çektiği sıkıntıların ve önüne koyulan engellerin bir özeti niteliğindedir. Hüseyinzade, bu seri makalelerinde Osmanlı eğitim sistemini tüm ayrıntılarıyla tasvir etmiştir. Hayat Gazetesi'nin 188. numarasından alınan aşağıdaki paragraflar; Osmanlı eğitim sisteminin Ali Bey'in naif, kendine has bir mizah anlayışıyla eleştirisiidir:

Burada anladım ki Türkiye nizamı Rusya'daki nizamın tamamıyla tersine, aksinedir: Rusya'da mekteb-i iptidaiden başlayıp derece derece suud ve teali ede ede Petersburg Darülfünunu'na kadar yükselip bu mekteb-i aliden ikmal-i tahsil etmiş olduğum halde, Türkiye'de beni mekteb-i aliden başlatıp dereke dereke nüzul ve tedenni ettire ettire mekteb-i iptidaiye kadar indirmek istiyorlardı

(...) Her halde Rus bürokrasyası ile Osmanlı bürokrasyası arasında büyük bir fark nazara çarpmamak kabil değildir. Her iki devletin esası (bürokrasya)dır. Her ikisi de nizam ve kavaninin ruh ve manasını bir tarafa atıp zahirine, kabuğuna hizmet ediyor. Ve vakitlerini bu yolda sarf ediyorlar. Ancak Rus bürokrasyası bir (bürokrasya-yı nazile)dir. Ötekinin meyli aşağıdan yukarıdır, berikinin temayülü yukarıdan aşağıdır! (Ha., 1906, 188: 2).

Hüseyinzade'nin Numune Mektebi başlıklı seri makaleleri Hayat Gazetesi'nin kapatılmasıyla yarım kalmıştır. Bundan sonraki süreçte sınavları verişi, mülkiye mektebine dair izlenimleri ve kurduğu bağlantılar onun; sonradan kapsamlı bir hatırate dönüştürmeyi planladığı hissedilen "Hüseyinzade Ali Bey'in Müşahedeleri ve Hayatına Dair" başlıklı not defterinde kısaca şöyle geçer:

11. Hususi tavsiyemeler. Murad Bey ve muallim Feyzi Efendi. Mekteb-i Sultani, Mülkiye Mektebi. Mahmud Bey matbaası. Mizan gazetesi, matbaacılar politika yüzünden iştikaları.

12. Mülkiye tıbbiyesi. Hal-i perişanı. Sonradan aldığım bazı malumat Tıbbiye-yi Askeriye. Saib Paşa. Pangaltı Mekteb-i Harbiyesi. Murad Bey'in Zeki Paşa'ya tavsiyenamesi. (Bir muhterem muallimin bana refakati). Zeki Paşa'nın nezdinde Rıza Bey adlı bir zabıt ki bahçıvanbaşının oğludur. Bilahare Rıza Paşa bu adamlara Kemal Bey'den ve liberallikten bahsedişim. İmla. İlk imtihanlar. Müşkület. Sadık Paşa'nın tercümanlığı.

13. Bab-ı Ali. Vukufsuzluğum. Safderunluğum, Rum memurları. Yine Murad Bey. Muhaceret komisyonu (ve buranın reisi Rıza Paşa). Bu işlerle uğraşırken dört beş ay kadar bir müddetin geçmiş olması.

14. İlk imtihanlarımın unutulup keemlemyekün hükmüne geçmesi. Yeni baştan Çengelköyü'nde imtihanlarım. Bazı zabitan ve memurinin muamelesi. Rüşdiye imtihanları. Gülünç haller. Ne suretle

Arabiye tahsil ettim. Kaspari [C. P. Caspari]nin Fransızca muharrer Kavaid-i Arabiye'si (İmzasız, ?, 8-10).

Hüseyinzade Ali Bey, 1890 yılında Tıbbiye-yi Askeriye'ye kabul edilir (Bayat, 1998:11). Tıp fakültesine kabul edilmesini, fakülteye ve öğrencilere dair ilk izlenimlerini otobiyografisinde şöyle kaleme almıştır:

15. Nihayet mekteb-i tıbbiye-yi askeriye'ye duhulüm. Ümid ettiğim haller. İlk dersler. Rika yazısı ve benim "Çince" teşbih ettiğim hattım. Nasihat. Hüsnü Efendi'nin yardımı.

16. Mektebin ahval-i perişanisi. Hicviye. Adem-ı nezafet. Hastalığın kesreti. Talebeye mahsus hastahanenin hali. Benim duhulümden akdemki talebe isyanı. Mektebin tesisindeki niyetle halindeki tezad. Türk dilinin Fransızca yerine kaim olması. Buna karşı müşkülât. Hıristiyanların itirazı. Kıımlı Aziz Bey, Ahmed Paşalar ve ilh. Mekteb-i Tıbbiye'nin Haydarpaşa'daki yeni binası.

17. Osmanlı talebesinin hali. Zabitan ve boruzenler ve saire. Hamam. İzinsizlik vesaire. Tab'an bu talebe daha balığ iken hükümet bunlara çocuk muamelesi ediyor. Rusya'dakinin aksi. Yoldaşlarım: İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, feylesof Rıza, Ohrili İbrahim Efendi, Şerafeddin Mağmumi vesaire. İsmail Şükrü, Cevdet Osman, Hüseyin Atıf vesaire. Mesalik ve mebahis-i felsefiye. Makber, Cezmi vesaire. Faust'tan tercüme (ahval-i ruhiyemin saikasıyla) (Bilahare Gote [Goethe]nin sene-i devriyesi münasebetiyle tab'ı Celal Endicani'nin?

18. Bursa'ya seyahatim. Bursa kaplıcaları. Zeki Paşa'nın mektebe tayin olunuşu.

(...)20. Zelzele ve Cami Altı Hapishanesi'nin esrarı. Kurun-ı vustaî halleri. Mektebin bazı hoş halleri. Çınar ağaçları ve odunlar. Havuz başı sohbeti. Nebatat bahçesi ve Sarayburnu. Balıkçılık. Adalar ve Çamlık (pazar ve cuma günleri) ziyafet-i seniyyeler. Aşure günü saraya gidişim. (Bilahare muallimliğim zamanında iftar-ı seniyye) (Saraydan vüzeraya ve bazı ashab-ı rütbeye taamiye çıkıyor) (İmzasız, ?: 10-15).

Hüseyinzade Ali Bey hakkında yazılan biyografilere bakıldığında onun Mekteb-i Tıbbiye yıllarına dair en tafsilatlı bilgiyi, arkadaşı Dr. Abdullah Cevdet [Karlıdağ] verdiği görülmektedir. A. Cevdet'in İctihad'da yayımladığı "İhya-yı Lâyemut" adlı makalesinde kaleme aldığı satırlardan Ali Bey'in Tıbbiye'ye kabul edilmeden evvel çektiği sıkıntılardan haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Cevdet; Ali Bey'in Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriye'yi tercih etmekteki maksadını şöyle açıklar:

Doktor Ali Bey 1889 tarihinde İstanbul'a geldiği ve Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriye'ye kayd olunduğu zaman ulum ve fünun-ı aliyeyi Petersburg Darülfünunu'nda görmüş tamam bir sahib-i ilm ü kemal idi. Biz Ali Bey'i Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin ilk sınıfında tanıdık, onun hayatı bu zamandan itibaren bizce malumdur. Ali Bey'in Mekteb-i Tıbbiye'ye gitmekten maksadı bir tarik-i maişet tehiye etmek değil idi. O, Petersburg'un azim, mutantan, geceleri elektrik ziyasıyla tenvir olunur muntazam darülfünunlarını bırakıp, İstanbul'un (Ahırkapı) denilen mahallesinde Sultan Mahmud'dan evvel gelen Selatin-i Osmaniye'nin beygirlerine birçok zaman ahırlık ettikten sonra (Darülfünun-ı Tıbbiye) (!)ye tahvile layık görülen bir binanın ratıb, muzlim, melus odalarında iğrenç gaz lambalarının kurumları altında göz nuru dökmeyi göze almıştı. Bu kuvve-i tahammüliyyeyi veren hiçbir sevda-yı izz ü şan, hiçbir debdebe ve sâ mân havâsı değildir. Türkiye'de böyle şeyler Hanedan-ı Osmanî'nin devr-i hüküm ve saltanatında kemal ve namus sahipleri için mümkün olmadığını o zaten biliyordu. O diyordu ki: Ben Türküm, ben Müslümanım. Türkiye bir Türk ve Müslüman hükümetidir. Bu hissiyetlerle Türkiye her

diğer vatandan ziyade vatanımdır. Bu vatandaşları, bu vatani iyi, pekiyi tanımalıyım". Bu arzu, bu tasmin onun sine-i azm ü kararında yanan bir nar, bir nur idi ki hiçbir şey, hatta Abdülhamid-i Sani'nin, ezkiya ve ehl-i namusun taun-ı müşahhası olan cabbar Abdülhamid-i Sani'nin hapisleri, nefyleri, garkları, salbleri bile söndüremek lazım gelirdi ve söndüremedi.

(...) Ali Bey, sakit, mütefekkir haliyle, esrarengiz vaz-ı uzlet-perveranesiyle üzerimize bir resul tesiri icra ederdi. Evet, o Resulullah değildi, fakat bir Resulü'l Hak idi" (Cevdet, 1908: 294-295)

A. Cevdet'in de ifade ettiği gibi, Ali Bey gerek Tiflis Gimnazyası'nda gerekse Petersburg'da gördüğü öğrenim sayesinde, Arapça, Farsça, Rusça, Almanca, İngilizce, Fransızca ve Yunanca dilleri ile Doğu ve Batı edebiyatının klasiklerine olan hâkimiyeti sebebiyle Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriye'deki öğrenciler üzerinde derin etkiler uyandırır. Yakın arkadaşı Yusuf Akçura ise Hüseyinzade'nin Mekteb-i Tıbbiye'deki yıllarını şöyle betimlemektedir:

Ali Bey'in İstanbul Tıbbiye-i Askeriyesi'ne duhulü, oraya, ceyyid ve rayihadar bir Avrupa heva-yı medenîsinin esmesi gibi oldu. Tıbbiye-i Askeriye, Osmanlı mekatib-i aliyesinin en yükseklerinden olmakla beraber, Avrupa âli mekteplerine nispeten irfan-ı umumî cihetiyle aşağı ve iptidâî idi. Talebesinin çoğu Anadolu ve Rumeli'nin uzak ve karanlık vilayetlerinden toplanmış bu mektepte, Ali Bey bir fecr-i şimalî gibi parladı. Bir Avrupa cimnaz klasiğinde talim ve terbiye görmüş olması Avrupa merkez-i medeniyesinden biri olan Petersburg'da Darülfünun talebeliği etmiş bulunması, Ali Beyi malumat-ı umumiyeye arkadaşlarından çok yüksek tutuluyordu. Elsine-i kadime ile edebiyatına aşına olduktan maada, Alman, Rus ve İngiliz ediplerini hayli mütalaa etmiş ve şark edebiyatına müsteşrikler nokta-i nazarından vukuf peyda eylemiş bulunuyordu; üstesine ressamdı; keman çalıyordu. Arkadaşlarının hemen hepsi devr-i kadim üdebasının isim ve resimlerini ancak Küçük Larousse'dan biliyorlardı; Rus efkâr ve edebiyatına katiyen bigâne idiler; çoğunun Garp efkâr ve edebiyatına vukufu da ancak Fransız gramer ve lektörlerinde hecelenen parçalara münhasır kalmış idi. Ali Bey, İstanbul Mekteb-i Tıbbiyesi'ne Garp efkârını, Garp edebiyatını, Garp irfan ve medeniyetini, hasılı Garbı tanıtmakta profesörlerden çok hizmet etti (Safes, 1915: 2554).

Hüseyinzade, edebiyat alanında batı edebiyatı klasiklerini bilmesinin yanı sıra teorik bilgisiyle, bilimsel sahada da batılı metotları uygulayabilme yetisiyle Mekteb-i Tıbbiye'deki arkadaşlarını kendisine hayran bırakır:

Ali Bey ulum sahasında da arkadaşlarına yeni ufuklar açıp gösterdi. O gelinceye kadar Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Chimie Atomique'den haberi yoktu. Ali Bey, Mendelyev sistemini öğretti. Ali Bey Şark ulum ve edebiyatından da başka türlü bahsediyordu; mesela sırf Şark usulüyle ezberletilen yahut nahiv ve belagat tetkikiyle uğraşılan Rübaiyyat-ı Ömer Hayyam'ı Almanlardan ve Jakovvski'den öğrendiği usul ile teşrih ve izah ediyordu ki arkadaşları parmaklarını ısıyorlardı. Abdullah Cevdet Bey'in, daha talebe iken neşrettiği Ramazan Bahçesi unvanlı bir mecmuada, Ali Bey'in, Ömer Hayyam'a dair müsteşriklerden toplanma malumatı intişar etti. Ayın. Ha. İmzasını taşıyan bu makale, Ali Bey'in ilk matbu eseridir. Abdullah Cevdet Bey, kendisi ise bir Nat-i Şerif-i Nebevi yazmıştı!

Ali Bey, hayat ve efalinde Avrupaî olduktan maada hayli de orijinal idi. Derin, yeni, güzel, nükteli sözler söylüyordu. Ara sıra Osmanlıca şiirler yazıyordu. Nesirlerinde felsefe ve edebiyatı, kudema ve müteahhirîni, ulum ve fününu, Şark ve Garbı birbirine pek tatlı mecz edebiliyordu. Ali Bey'in ilmi, fazlı, iktidarı, garabeti gitgide Mekteb-i Tıbbiye'de bir menkabe [Légende] haline geçti: Menkabevî Ali

Bey, dünyanın bütün lisanlarını, ulum ve fûnunun her nevini edebiyat ve sanayi-i nefisenin her şubisini tamamen ihata etmiş ve tatbiki muvaffak olmuş bir fevkü'l-beşerdi... (Safes, 1915: 2555).

Ali Bey'in tıp fakültesi yıllarını aydınlatmada bir diğer isim Hilmi Ziya Ülken'dir. Ülken; Hüseyinzade'nin mektepten arkadaşı olan babası Mehmet Ziya Bey'in ve kendisinin hatıralarını "Türkçülüğün ve Türk Sosyalizminin Babası Ali Turan (Hüseyinzade Ali Bey)" başlıklı yazısında şöyle nakleder:

Hüseyinzade Ali Bey - ki sonradan kendi ortaya attığı fikrin sembolü olarak Turan soyadını almıştır - tıp fakültesinin siyasi fikir bakımından çok ateşli bir sınıfının talebesi imiş. Babam da aralarında olan o sınıfta Şerafettin Mağmumi, İbrahim Temo, Cenap Şahabettin, Abdullah Cevdet, Dr. Nazım, Rıza Tevfik, Bahaeddin Şakir, İbrahim Tali vb. bulunuyor. Bunlardan bir kısmı edebiyat ve felsefe alanında çığır açmış ve şöhret yapmış insanlardı. Babamın anlattığına göre Hüseyinzade fakülteye oldukça yaşlı olarak gelmiş. Oradaki talebelerin hepsinden büyükmüş; bir de kara sakalı varmış. Daha önce yaptığı üniversite tahsili üzerine Rusya'dan kaçarak ikinci defa tıbbiyede okumuş. Sessiz ve gösterişsiz tavrına rağmen siyasi ve felsefi fikirleri ile arkadaşlarına tesir etmeye başlamış. Onlarla birlikte İttihat ve Terakki'nin başına geçmiş, fakat gösterişsiz ve gürültüsüz mizacı onun hiçbir zaman elebaşı bir lider olmasına imkan vermemiş. Her vakit küçük toplantılardaki mütevazî telkinleri ile akranları üzerine tesir ettiği halde hiçbir zaman baş olmayı düşünmemiş. Birçoklarına okuyacakları kitapları tavsiye etmiş. Henüz Durkheim'in yalnız adı bilindiği ve Ahmet Şuayyıp'ın ondan cümle arasında kısaca bahsettiği devirde sosyolojideki ehemmiyetini anlatmış; fakat Bergson'a daima daha yakın kalmış. Fikir ve siyaset arkadaşlarına sonuna kadar vefakârlık göstermiş ve ilave edeyim ki 1921'den sonra kendi bildiklerimle de şahit ki, göstermişti (Ülken, 1969: 7).

Hilmi Ziya Ülken, bu makalesinde Ali Bey'in, İttihat ve Terakki'nin başına geçtiğinden ancak naif mizacının onu bir lider olmaktan alıkoyduğundan da bahseder, ancak Hüseyinzade Ali Bey'in gerçekten de İttihat ve Terakki'nin kurucuları arasında yer alıp almadığı konusu çok tartışmalıdır. Ahmet Bedevi Kuran *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki* adlı eserinde "İttihad-ı Osmani Cemiyeti"nin kurucuları arasında İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmed Reşid ve İshak Sükuti'le beraber Bakülü Hüseyinzade Ali Bey'i de sayar ve cemiyetin kuruluş tarihini 21 Mayıs 1889 olarak belirler (Kuran, 1948: 61). Kuran; *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler* adını verdiği diğer kitabında yine Hüseyinzade Ali Bey'in adını zikretmekle beraber cemiyetin kuruluş tarihini bu defa 1308/1892 olarak vermektedir (Kuran, 2000:45). Bir başka isim Şevket Süreyya Aydemir de *Makedonya'da Orta Asya'ya Enver Paşa* başlıklı eserinde Hüseyinzade Ali'nin kurucular arasında yer aldığından kesin olarak söz etmekte ancak Hikmet Emin ve İsmail İbrahim Efendilerin isimlerine ilişkin şüphe olduğunu ifade etmektedir (Aydemir, 1972:163-164). *Türkiye'de Siyasi Partiler* adlı eserin sahibi Tarık Zafer Tunaya da bu hususta yine emin olarak Hüseyinzade Ali Bey'in ismini zikreder

ve cemiyetin kuruluş tarihini de 21 Mayıs 1305 /3 Haziran 1889 olarak kaydeder (Tunaya, 1984: 19).

Yukarıdaki isimlerin yazdıklarına karşın Kazım Karabekir, hatıralarını kaleme aldığı *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu* başlıklı eserinde, cemiyetin kuruluş tarihini 21 Mayıs 1305/4 Haziran 1889 olarak kaydetmiş ve örgütün kurucuları arasında Ali Bey'in ismini zikretmemiştir (Karabekir, 1982: 465). Bernard Lewis ve E. E. Ramsour ise Ali Bey'in kurucu üyeliği konusuna temkinli yaklaşmışlardır. *Modern Türkiye'nin Doğuşu* adlı eserinde İ. Temo, M. Reşid, A. Cevdet ve İ. Sükuti'nin isimlerini sayan Lewis, "Bazı kaynaklar beşinci bir ismi Rus Çarlığı'ndan Bakülü Hüseyinzade Ali'yi de ilave eder", der (Lewis, 2007: 194-195). Ramsour ise İbrahim Temo'nun hatıratını ve A. B. Kuran'ı referans göstererek Ali Bey'in ismini anar (Ramsour, 1972: 31).

Araştırmacılar, İttihat ve Terakki veya ilk ismiyle söylesek İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kuruluş tarihine ilişkin de ortak bir karara varamamaktadırlar, ancak yaygın kanı; Rumi 21 Mayıs 1305/3 Haziran 1889'da kurulduğu yönündedir. Bu tarih dikkate alınacak olursa, Hüseyinzade Ali Bey'in kurucular arasında yer aldığı tezine şüpheyle yaklaşmak gerekir; çünkü yukarıda da belirtildiği gibi Ali Bey, İstanbul'a 13 Eylül 1889'da ayak basmıştır ve evrakındaki hicret tezkiresi bunu belgeler niteliktedir.

Hüseyinzade Ali Bey'in kurucular arasında olup olmadığına ilişkin yanıt aranabilecek bir diğer kaynak, cemiyetle ilgili Tan gazetesinde kaleme aldığı hatıralarıdır. Ali Bey "İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Ubeydullah Efendi'nin Oynadığı Roller" başlığıyla yayımlanan seri makalelerinde cemiyete giriş serüvenini şöyle hikaye etmiştir:

Petersburg'daki öğreniminden sonra İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeri'ye kabul olunan Ali Bey, henüz Azeri şivesinin etkisinden kurtulamamış olduğundan şivesini düzeltmek için Uşşakizade Halid Ziya'nın eserlerini boş vakitlerinde okumaktadır. Halid Ziya'yı sevdiğini ve lisan hakkında birkaç meseleyle ilgili onunla görüşmek istediğini Diyarbakırlı İshak Sükuti'ye bildirir, Sükuti de cevaben bir gün Uşşakizade'yi ziyaret edebileceklerini, fakat ondan evvel Ali Bey'i Jön Türklerden olan

muhterem bir zatla tanıştırmak istediğini söyler. Birkaç gün sonra İshak Sükuti ile birlikte Ubeydullah Efendi'yi ziyaret eden Ali Bey, onlara Rusya'daki ihtilal ve hürriyet hareketlerini ve Petersburg, Moskova, Kazan gibi üniversitelerdeki öğrenci isyanlarını anlatır. Birkaç gün sonra her nasılsa Ali Bey'e Şirvan'da bulunan büyük validesinden Crédit Lyonnals Bankası vasıtasıyla para geldiğini öğrenen İshak Sükuti; kendilerinin de Rusya'dakilere benzer "Terakki ve İttihad" namıyla bir teşkilat kurduklarını ve onu da bu cemiyete üye olarak kaydettikleri söyleyerek Ali Bey'den cemiyet için para yardımında bulunmasını ister. Teşkilata kaydolanların isimlerini soran Ali Bey'e İ. Sükuti; İbrahim Temo, A. Cevdet, Dr. Ahmet Cevdet, Dr. İsmail Şükrü, Dr. Cemalettin, Dr. Çerkez M. Reşid, Prof. Dr. Baha Şakir, Dr. Şerafeddin Mağmumi, Dr. Nazmi gibi isimleri sayar. Ali Bey, gerekli parayı vereceğini söyler ancak Sükuti'den isminin herhangi bir kağıtta, defterde ya da pusulada geçmemesini rica eder. Böylece Hüseyinzade Ali, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dahil olmuş olur. (Ali, 1938, 1022: 2-3).

Ali Bey makalesinde açıkça, cemiyete İshak Sükuti aracılığıyla ve Ubeydullah Efendi ile tanıştıktan sonra dahil olduğunu söylemektedir. Bu beyanati temel alırsak Ali Bey'in İttihat ve Terakki gibi bir cemiyetin kurulmasında fikrîsel açıdan katkı sunduğunu ya da Rusya'daki izlenimlerini arkadaşlarına aktararak böyle bir cemiyetin kurulmasına ilham vermiş olabileceğini söylemek mümkündür, ancak kurucular arasında bulunduğuna ilişkin kesin bir hükümde bulunmak kanaatimizce doğru olmayacaktır.

Ali Bey, aynı makalede teşkilata üye olmasını takiben tıp fakültesinde geçirdiği soruşturmaları da detaylı olarak kaleme almıştır. Yıldız Sarayı'nın hafiyeleri tıp öğrencilerinin Ubeydullah Efendi gibi "şüpheli adamlar"la görüştüğünü ve bunların teşvikiyle birtakım "muzır" kitaplar ve risaleler okuduklarını öğrenmişlerdir. Hafiyeler, bir baskınla öğrencilerin kitaplarını ve evraklarını toplatırlar. Hüseyinzade'nin kitapları ve evrakı arasında muzır sayılabilecek herhangi bir şeye rast gelmezler, çünkü şans eseri, Polonyalı Jul olarak adlandırdığı arkadaşı baskını haber alıp gelmiş ve Ali Bey'in Midhat Paşa, Ali Suavi, Namık Kemal gibi isimlerden oluşan külliyyatını yok etmiştir. Hafiyelerin baskını sırasında Ali Bey'in elinde yalnızca Mirza Fetheli Ahundzade'nin

komedileri ve Molla Penah Vakıf'ın şiirleri kalmıştır. Ancak buna rağmen tevkif edilmiş ve ertesi gün Yıldız Sarayı'ndan gelen paşaların huzurunda sorguya çekilmiştir. Ali Bey'e önce felsefe kitapları okuyup okumadığı sorulmuş ve sorgulama; Halid Ziya Uşaklıgil ve Ubeydullah Efendi'yle ilişkisinin olup olmadığı sorularıyla devam etmiştir. Suçlamaları reddedip, sorulara akıllıca cevaplar veren Ali Bey, yine de iki haftalık hapis cezasından kurtulamamıştır (Ali, 1938, 1022: 2-3; 1938, 1023:2; 1938, 1024: 2).

Ali Bey, soruşturmalara yönelik yaşadıklarını otobiyografisinde de anlatmıştır:

19. Bazı karışıklıklar, fakat iki defa ehemmiyetlisi (Politiki). Birinci karışıklık: (şüheda resimleri). İstintaklar, Bursa'da bulunuşum. Benim fotoğraflara hevesim. Bu son resmi aldığım fotoğrafların birer birer başına gelenler. (Murad Bey, Ahmed Midhat, Said Bey, Ebuzziya Tevfik ve ilh.) Ali Suavi hakkında sual. Müthiş cevabım. A. Cevdet'le yüzleştirildim. (Bilahare birkaç sene sonra bir fotoğrafın bir zatta olduğunu anladım).

İkinci karışıklığımın esbabı iyice hatırımda değil. Ancak hatırımda kalan Uşşakizade Halid Ziya ile ve Ubeydullah nam zat ile (Amerika'ya seyahat etmiş bir zat idi) muarefem olup olmadığı ve felsefe ile iştiğal edip etmediğime dair sualler. Cevabım. İki hafta kadar tevkif olunuşum. Kırım Tercümanı'nı kıraatten naşi bir talebenin dahi tevkif olması. Gazeteler yüzünden hapis. Birçok kitapların mahvedildiği Peterburg Darülfünunu'nda talebeye mahsus olup her türlü gazeteleri havi bir kıraathane var iken burada gazete yüzünden (hatta İkdam gibi nim-resmi olsa bile) talebenin başına gelenler (İmzasız, ? : 12).

Ali Bey'in ilk matbu yazısı Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriye yıllarında basılır. Bodenstedt'in Ömer Hayyam'a dair bir makalesini çeviren Hüseyinzade'nin bu tercümesi, A. Cevdet'in "Ramazan Bahçesi" adlı dergisinde Ayn. Ha. Zade imzasıyla yayımlanır (Turan, 1935:7).

Hüseyinzade Ali Bey; Tıbbiye'den 10 Temmuz 1311/1895 tarihinde yüzbaşı unvanıyla mezun olur ve ardından Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde Düring Paşa maiyetinde cildiye mütehassısı olarak çalışmaya başlar. Doktorluk mesleğini sürdürürken edebiyatla olan bağlantısını koparmamış ve öğrencilik yıllarında başladığı yazı hayatı, Goethe'nin Faust ve J. Milton'un Kaybedilmiş Cennet adlı eserlerinden yaptığı kısmi tercümelemlerle devam etmiştir. Söz konusu çeviriler Malumat ve İrtika Gazeteleri'nde 'Salyani' imzasıyla yayımlanmıştır (Turan, 1935:7).

1313/1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde görev alan Ali Bey, Teselya Savaşı'nda bahriye tabiplerinden Operatör Fikri Bey (Paşa)'in maiyetinde Çatalca (Farsala) ve Dümeke'de operatör muavinliği ve sonra da askeri hekim unvanlarıyla görev yapar (İmzasız, 1327: 2; Turan, 1935: 2).

"Hüseyinzade Ali'nin Müşahedeleri ve Hayatına Dair" başlıklı otobiyografide Osmanlı-Yunan Harbi'ne geniş yer verilmiştir. Ali Bey, askerin yaşadığı zorlukların yanı sıra Rusların, Bulgarların ve Rumların tutumlarına da değinmiştir:

25. Yunan muharebesi: Gemilerin Haliç'ten hurucu. Muharebeye tayin olunuşum. Maaşlar için müracaat. During ve Della Suda [Faik Paşa]. Della Suda vicahında ve gıyabında Mehmed Paşa'nın muamelesi. (Maaş yüzünden na-reva muameleler) iki defa yukarı aşağı dolaştık. (Bir defa imza için bir defa da mühür için). Mühim kağıtlar elde edebildim. Della Suda'nın yorulması. Mahcubiyetim. Della Suda'nın en son sözleri. Kayığa bitap düşüşüm. Haydarpaşa'ya yetişip kağıtları Madam Şerb'e verdim. Maaş için bir daha gittim. Uğraşacağıma söz verdim. Ne için ecnebi evinde oturuyorum. (Ermeni Rum ve İslam).

26. Yirmi yirmi beş sene kadar kuşe-yi niyanda kalan Osman Paşa'yı İstanbul teşyi ediyordu. Bizi de alkışla teşyi edenler oldu. Yoldaşlarım muallim Fahri Bey, Doktor (Feylesof) Rıza. Osman Senai ve Tahsin Efendi. Marica nehri ve Fahri Bey'in şairliği. (Mehmed Emin'in ve Abdülhak Hamid Bey'in şairliği). Yoldaki haller ve korkular. Bulgarların ve Rumların hainliği. Selanik.

27. Karaferye. Yoldaki müşkülât (Cemil ve Tahsin ve gönüllüler) Olimp eteklerinin güzel manzaraları. (Aşil'den) bir beyit. (Zincir-bend Promete). Alasonya. Milona geçidi (Osmanlı topçuluğu ve istihkamati. Zeki Paşa'nın gayreti. Rıza Paşa'nın topçuluğu) ve Abdüleziz Paşa'nın kabri. Ve paşanın sözleri. Yenişehir'e ne suretle vücut ettik. Yeşil sarıklılar. Laz, Arnavut ve sair kavimlerin askerliği.

Yenişehir'de (Larissa = Bokrat [Hipokrat]'ın vatani) kurban bayramı. (...) Atina'ya muzafferden gitmek hevesi. Operatör Fikri Bey (Miralay Mahmud Bey). Çatalca (Farsala). (Jul Sezar ve Pompey). Yaralılar için çadır ve yatak hazırlıyoruz. Dömeke muharebesinin günü top

28. sesleri. Yaralıların hali (İsveç hekiminin risalesi) beş kişi idik. Bu kadar tabip asla kifayet etmediğinden çok zahmet çektik. İstatistik tutulamadı. Ruslar ve ambulansları. Entrikaları. Başıma gelenler. İnha meselesi. Yerime başkaları yazılmıştır. Rusların fotoğrafı. Ne için resim alındı. Dömeke'ye telgrafla tayin olunuşum. Moskova Konferansında (Mahmud Paşa) meselesi.

29. Dömeke'nin hali. Buradaki muharebe. Burada daha ziyade zahmet çekiyoruz. Ne suretle hane bulduk. İki tabip idik. Biri İsmail Ef. (...) Seyfullah Paşa'ya takdim olunamadım. Kamaran'dan doğru Teselya'ya tayin olunan Şakir Bey'in başına gelenler. Rivayete nazar bazı ihtilâsât keşfetmiş idi. (Şakir Bey nasıl adam idi. Hindistan, Şibli Numani hasisliği ile beraber Rumi Bağdadi'nin kabrini bulup tamir ettirmişti. Mecmua-yı Ebuziya'da muharrirliği. (Cenazesinin başına gelenler). (Ne suretle vefat etti).

Hastanelerin nizamsızlığı, vakayi'nin çokluğu. (...) Edhem Paşa ve sahte yaver (Beyaz kule). Ne suretle takdim olunuyoruz. Parasızlık. Yunan kaimeleri (Drahmi) meselesi yüzünden biraz ihya olunduk. Nasıl dem-güzar oluyoruz.

(...)30. Haşmet Paşa hakkındaki asılsız şayialar. Paşa ile muarefem. Ressamlığım. Ecnebi seyyah ve muhabirler. Alman. Ressamlığım. Alman ressamı Rohol [Rocholl]. Nasıl resimler yaptı. Portretim. Belediye tababeti. Golos'a (Lehonya zeytin meşcereleri) Kardiça'ya, Tırhala'ya, Kalabaka'ya seyahatim. Termopil geçidi. Bir demirci taburu. Bir ormanda geceleyin başıma gelenler. Bir miktar para alışım. Tedahüldekilere dair senedat. İhtarât. Safvet Efendi. Bilahare firarı. (Lehonya) (İmzasız, ?): 18-24).

Ali Bey; Almanya İmparatoru II. Wilhelm tarafından gönderilen ressam Rocholl ile Dömeke Muharebesi sırasında tanışmıştır. Rocholl'un kendisinin yağlı boya ile resmini yapmasını Ali Bey şöyle hikaye etmiştir:

Muharebede bulunduğum için mi, kendisini tedavi ederek sıtmadan kurtardığım için mi, albümüne hatıra olarak bir resim yaptığım için mi, yoksa bazen ufak tefek hatalarını görüp söylemekten çekinmediğim için mi?.. orasını bir Rocholl bilir, bir de Allah!.. Mezkur resim; yani “asker tabibi Ali Bey”in resmi Almanya’dadır (Turan, 1935: 10).

Ali Bey, kendisi de muharebe zamanı Türk askerlerini resmetmiştir. “Lamya Sırtlarında (Teselya’da) Türk Askerleri” başlıklı sulu boya resmi için “Vaktiyle Sultan Hamid’e verilmişti. Şimdi de Yıldız’da mıdır, bilmiyorum” der (Turan: 10). Ali Haydar Bayat; Prof. Dr. Aykut Kazancıgil’le olan görüşmesinde Kazancıgil’in tabloyu “Berlin Harp Tarihi Müzesi”nde gördüğünü öğrenmiştir (Bayat, 1998:28).

Teselya’yı tahliye sırasında askere refakatle çeşitli Anadolu limanlarına da giden Ali Bey savaşın bitiminde yine eski görevine döner. 2 Aralık 1900/2 Kanun-ı evvel 1316 tarihinde tıp fakültesinin açtığı sınavı kazanan Ali Bey, Celal Muhtar Bey’in [Özden] yanında bir buçuk yıl emraz-ı cildiye ve efrenciye muallim muavinliği (doçentlik) görevini icra eder (İmzasız, 1327: 2; Turan, 1935: 2).

Bu süre zarfında Askeri Tıbbiye, Ali Bey’i veba hastalığına dair Hindistan’da araştırma yapması için görevlendirir. 1902’de Mehmed Refi ile birlikte Nenter’in *Veba ve Mikrobu*¹⁶ adlı eserini de tercüme eden Hüseyinzade’nin Hindistan’a gitmesi Sultan Abdülhamid tarafından önlenir. Ali Bey bu durumu hatıratında şöyle açıklar:

O sıralarda veba hastalığını yerinde tedkik için Hindistana izam olunmak üzere Askeri Tıbbiye Mektebi tarafından intihab olundumsa da, Yıldız’ın hakkımdaki vehmi buna mani oldu... (Turan:2).

Hindistan’a izam olmak için intihab olunuyorum. Arz. Mehmed Refi ile birlikte vebaya dair Nenter’in kitabını tercüme eyliyorum. Arz. Cevap yok. Nihayet muallimliğim için arz ediyorlar. Tayinim için irade şeref-sudur ediyor. Tebşir. Bir iki hafta sonra irade geri alınıyor. Esbabı. (İmzasız, ? : 32).

Yıldız tarafından çeşitli takibatlarla sürekli göz hapsinde tutulan Ali Bey; en nihayetinde, 1903’te Kafkasya’ya dönmek zorunda kalır. Hüseyinzade, Kafkasya’ya geri dönme gerekçesini 1911 tarihli otobiyografisinde şöyle anlatır:

1318 senesi mart iptidalarında veliaht-ı saltanat hazretlerine mensubiyetten şüphe edilerek Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriye’de vücuduma tahammül edilemeyeceği bildirildiğinden iptida mektepten bade 1903 sene-i miladiyesinde Memalik-i Osmaniye’den vatan-ı aslım bulunan Kafkasya’ya tebaüde mecbur oldum" diyerek açıklar ve ardından şunu da ilave eder: "Bir aralık Bağdat taraflarında bir memuriyete tayin ve kolağalığa terfi edilmiş bulunduğumu haber aldım (İmzasız, 1327: 2)

---

¹⁶ Hüseyinzade Ali Bey, “Bu kitap ‘Tedkik-i Müellefat Komisyonu’nun takdimnamesini haizdir” diye eklemiştir (Turan, 1935: 7).

Kafkasya'ya dönüş:

Otobiyografisinde yazılanlara bakılırsa İttihat ve Terakki üyesi olan Hüseyinzade Ali Bey; Abdülhamid tarafından “veliahd-ı saltanat” a yani Sultan V. Mehmed Reşad’a mensubiyet şüphesi yüzünden suçlanmış, hemen ardından Bağdat tayiniyle de istibdadın kendisini İstanbul’dan uzaklaştırmak istediğini anlamış ve çareyi vatanına dönmekte bulmuştur (İmzasız,1327: 2). “Hüseyinzade Ali Bey’in Müşahedeleri ve Hayatına Dair” başlıklı otobiyografisinde Ali Bey, Kafkasya'ya yola çıkmadan hemen öncesindeki sıkıntılarını şöyle tasvir eder:

43. Celal Efendi ve Ali Rüşdi Bey. Ahmed Paşa (Nişantaşı Fuad Paşa meselesi?) resim... Bab-ı Seraskeri’den mektebe bildiriliyor ki Madam Şerb’in hanesinde oturmam caiz değil. (...) Birkaç yıldan beri maaş alamadığım halde ve Madam Şerb’e borçlarım teraküm ettiği halde verilen emrin münasebetsizliği. Tekrar Çamlıca Ahmed Paşa. Çamlıca köşkleri. Komras? [قومراس] Bey, Reşid Bey. Tunuslu Hüseyin Bey, Kelekyan Efendi, Nizami Efendi, Sami Bey, Kerim Bey (Ahmed Bey, Celal ve ilh). Doktor Bahaeddin Şakir’in hali. Ümitlerim. Meyusiyyetim. Yine Nişantaşı. Yine kanunlar rahat bırakmamaya başladılar. Murad Bey’in hali. Üç yıl oluyordu ki artık ne maaş ve ne de ta’minat almıyordum. (Burada bazı hıyanetler) Teehhül meselesi ve kat-i ümidim.

44. Hacı Baba. Muharrem ve İmam Hüseyin matemî. Bazı kitaplar Şii ve Sünnî meselesi. Emrullah Bey. Son defa Madam Şerb ve büyük pederimin resmi. Vapur. İstanbul’a elveda. Kavakların açığına çıkarken geniş nefes alıyordum. Batum. Bakû, Salyan, Şamahı ve ilh. (İmzasız, ? : 34).

Ali Bey Hüseyinzade başlıklı eserinde Azer Turan, Hüseyinzade’nin Kafkasya’ya dönüşüyle ilgili olarak şeker ticaretiyle uğraşan Hintli bir tanıdığı sayesinde şeker fiçisinin içinde gizlenerek Bombay ve Çin üzerinden Bakû’ya döndüğünü, bu yolculuk sırasında Türkiye’den yalnızca kıymetli üç eşyasını; Petersbug’daki eğitimi sırasında yağlı boya ile resmini yaptığı şeyhülislam dedesinin portresi, ananesinin vaktiyle ona verdiği Ahmed Salyanî’den kalma bir yüzük ve yine ananesinin ona hediye ettiği Hint şalını yanında götürdüğünü Hüseyinzade’nin kardeşinin oğlu olan Şemseddin Hüseyinzade’nin yazdığına göre nakleder (Turan, 2008: 30). Ali Haydar Bayat da bu mektuba dayanarak Ali Bey’in önce gemiyle Bombay’a ardından karayoluyla Bakû’ye geldiğini belirtir, ancak Hüseyinzade Ali Bey bizzat kendisinin kaleme aldığı yaşamöyküsünde böyle bir yolculuktan bahsetmemektedir. Ayrıca İstanbul’dan çıkışından itibaren Kafkasya’ya dönüş serüvenini de gün gün kaleme almıştır:

5 июля 1903 г. на пароходе «Великий князь Александр» (Знакомство через Амрулла-бея с перв[ым] драгоманом Строевым, говорит по-персидски). Кавас Кадир-ага. На пароходе Мам[ед] б[ей] Везиров и жена его Ферхенде ханум. [5 Temmuz 1903 “Velikiy Knyaz Aleksandr” isimli

vapurda [Amrulla Bey aracılığıyla Farsça baş tercümanı Stroyev ile tanışma). Kavas Kadir Ağa. Mamed Bey Vezirov ve karısı Ferhende Hanım vapurda].

Инеболу, Синоп (7 июля), Самсун (8 июля), Орду (9 июля) – весьма живопис[ные] местности, далее живописные берега Керасунд. В 6 часов приехали в Трапезунд. Усердие полиции. 10 июля утром еще в Трапезунде, вечером выехали в Ризе, очень красив[ая] местност [İnebolu, Sinop (7 Temmuz), Samsun (8 Temmuz), Ordu (9 Temmuz) – harikulade doğa, daha ötede harikulade Kerasun [Giresun] sahili. Saat 6'da Trapezund [Trabzon]'a vardık. Polisin gayreti. 10 Temmuz sabahı hala Trapezund'dayız. Akşam Rize'ye geldik, çok güzel doğa].

11 июля 1903 г. Батум Утром вышел из парохода. Инцидент на таможне. Вечером выехали из Батума [11 Temmuz 1903 Batum. Sabah gemiden (karaya) çıktık. Gümrükte olay. Akşam Batum'dan ayrıldık].

12 июля 1903 г., суббота. Тифлис. У Максуд-бея знакомство с Алекпером Султановым, кот[орый] рассказывал о Персии ужасные вещи [12 Temmuz 1903, cumartesi. Tiflis. Maksud Bey'in İran'da korkunç şeyler olduğunu anlatan Alekber Sultan ile tanışıklığı vardı].

14 июля 1903, понед[ельник], в 4 часа дня приехал в Баку. Гасан-бей Меликов [14 Temmuz 1903 pazartesi, gündüz saat 4'te Bakû'ye geldim. Gasan Bey Melikov] (İmzasız, ?: 42-43).

Notlarında görüldüğü üzere Ali Bey; gemiyle Batum, Tiflis yoluyla 14 Temmuz 1903 günü Bakû'ye ulaşmıştır.

Kafkasya'ya döndüğü tarihte Rusya İmparatorluğu'nda önemli siyasi gelişmeler yaşandığını gözlemleyen Ali Bey hatıratında bu dönemle ilgili olarak şunları yazmıştır:

O sıralarda Aksa-yı Şark politikası yüzünden Rusya ile Japonya'nın arası açılmaktaydı; çok geçmeden (1904) patlak veren muharebe Rusya'nın mağlubiyetiyle neticelendi; bunun üzerine istibdattan bizar olan halk ayaklanıp meşrutiyet talep ediyordu; bu cereyan tabi olarak meşrutiyet talebinde bulunmak üzere Azerbaycan Türkleri (ve sair Kafkasya Müslümanlar) de Petersburg'a bir heyet göndermeye karar verdi. On bir kişiden (Erivan'dan gelen ve korkularından bizden ayrılıp çara arzı ubudiyet eden üç murahhas biri kadı, biri seyid, biri de zabıt-bu hesaba dahil değil) ibaret olan bu heyeti murahhasada, Ağaoğlu Ahmed, Adil H. Ziyadhan, merhum A. Merdan Topçubaşı, merhum Ferruh Vezirof ve saire ile beraber ben de dahil bulunuyordum (Turan, 1935: 2-3).

Petersburg'a gönderilen Kafkasya delegeleri şöyle seçilmiştir: Öncelikle 5 Mart 1905'te Şehir Duması, içişleri bakanı Buligin'e bir heyet göndermeye karar verir. Seçilecek heyet Petersburg'a gönderilecek ve Buligin'in başkanlığında "Halk Temsilciliği" meselesini görüşecektir. Bu sebeple 15 Mart 1905'te Azerbaycan'ın ileri gelenleri Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in evinde bir toplantı düzenlerler ve bu toplantıda halkın ihtiyaçları ile Kafkasya'da yapılması gerekenler için Rus hükümetine bir dilekçe verme kararı alırlar. Bu kararın ardından Kuba, Şamahı, Tiflis, Erivan, Salyan, Gökçay, Gence, Şuşa, Nuha, Kazak, Derbent, Teymur-Han-Şura, Lenkeran, Nahçıvan ve diğer şehirlere telgraflar çekilerek temsilci seçmeleri istenir (Baykara, 1975: 120). İşte bu

süreçte Salyan ve Cavad Kazası, Ali Bey'i temsilci olarak seçmek istemişlerdir. Evrakı arasında bulunan mektupta kardeşi İsmail Hüseyinzade, Salyanlıların kendisinden; Ali Bey'in temsilci olmayı isteyip istemediği hususunu sormasını rica ettiklerini yazdığı görülmektedir. Ali Bey'in bu teklifi kabul etmesinin ardından 20 Mart 1905'te, Bakû Valiliği Cavad Kazası sakinleri Hüseyinzade Ali Bey'i kaza halkının ihtiyaçları ile ilgili olarak devlet makamları ve yetkili kişileri nezdinde dilekçe vermesi, içişleri bakanı başkanlığında 18 Şubat tarihinde düzenlenecek toplantılarda kazadan seçilecek kişilerin katılmasını talep etmesi ve bunun için dilekçe vermesi, Bakû milletvekilleri ile birlikte veya ayrı olarak sözlü ve yazılı ricalarda bulunması için vekil tayin ederler (EK: 5). Ali Bey; İsrafil Bey'e yazdığı mektupta tüm ihtiyaçların tamam olduğunu ve 30 Mart (1905) itibariyle Kafkasya heyetinin Petersburg'a gitmek üzere Bakû'dan yola çıkacağını belirtmektedir:

Fi 29 Mart sene 1905, Bakü

Mir-i ahval-aşına-yı cemaat İsrafil Bey!

İki üç gün bundan akdem Salyan cemaatinden müteaddit zevat-ı muhteremin imzalarını muhtevi bir vekaletname ile Salyan ve umum civar mahallinin (Peterburg) hükümet-i merkeziyyesine arz olunacak ihtiyacatını mübeyyin bir defter Kerbelayı Mir İbrahim vasıtasıyla yedime vasıl oldu. Bu evraktan başka harcırah ve sair masarif için cemaat tarafından cem' olunan (500) manat Poli'de buradaki (Bank)dan aldım. Sabah Ahmed Bey Akayef mebuslar ile beraber buradan Peterburg'a demiryol (Ekspres katarı) ile azimet edeceğiz. Kadim vatanım olan Salyan ve civar oyezdi ahalisinin işleri için elimden geldiği kadar cehd ve gayret eylemeyi özüm için büyük bir şeref addeylerim. Bu şerefe beni layık görüp (deputat) sıfatıyla intihap eylediğinize binaen özüme vacip bilirim ki size ve umum Salyan halkına teşekküratımı arz edeyim. Baki selâmet ve afiyette olmanızı ve Salyan Müslüman işlerimizi encam-ı hayra isal ile muvaffakiyetimizi Cenab-ı Hakk'tan temenni ve dua ile hatm-i kelim eylerim.

Hüseyinzade Ali (EK: 6).

Ali Bey; bu mektubun ardından Kafkasya komitesi ile birlikte 30 Mart 1905 tarihinde Petersburg'a yola çıkar. Petersburg'a geliş tarihi, yanında bulunan diğer şehirlerin temsilcileri ve yaptıkları görüşmeler, notlarında günü güne kaydedilmiştir:

30 марта 1905 г. Отъехали в СПб. Депутация: Аллаxяр Зулъкяреи (из Елизав[етполя]), Джефер-хан Нахичеванс[кий], Адиль-хан Зиятханов, А. Агаев, Ф. Везиров, Ахунд-ага Ага Ализаде (чл[ен] губ[ернского] межд[лиса]) (Шемси) (В Петерб[ург] приехали также Кингирл[инский], казии и Сеид из Эрив[ани] (экспрессе). [30 Mart 1905 Petersburg'a hareket ettik. Allahyar Zulkyarei (Yelizavetpolya'dan), Safer Han Nahıçevanskiy, Adilhan Ziyadhanov, A. Agayev, F. Vezirov, Ahund Aga Alizade (il meclisi üyesi), (Şemsi), yine Erivan'dan kadı ve Seyid Kengerlinskiy Peterburg'a geldiler) (Ekspres)]

2 apr[еля] приехали в ПБ. Меблир[ованные] комнаты Мухина на Б[ольшой] Морской [улице]. [2 Nisan'da Peterburg'a vardık. Büyük Moskoу Caddesi'ndeki Muhina'nın mobilyalarla döşeli odaları].

7 apr[еля]. Был на съезде представит[елей] печати. Национ[альный] вопрос (Короленко etc.) [7 Nisan. Basın temsilcilerinin kongresinde. Milli soru (Korolenko vs.)]

14 апреля [14 Nisan] Dün ministirler komite reisi Vitte'nin konağına gidip metalibnameyi (petisyа)у verdik. Ahund Molla Aka ve ilh (Hasta)

15 апреля [15 Nisan] Bugün Dahiliye nazırı Buligin [булыгин] ile mülakat... Ferruh Bey ve sairenin nutku bade Şapir Fonografyasında resim. Pivato пивато Ziyafet. Buradan Vitte ile knagina [княгиня - prenses] (Melikova)ya telgraf. Bade-nuş (?) Grafınya (v-d)'ya [графиня-kontes] çiçek demeti. Reis-i nüceba Князь Меликов [Кnyaz Melikov]" (İmzasız, ? : 36-37).

Kafkasyа Komitesi, General Trepov'un türlü engellemelerine rağmen taleplerini ufak tefek değişiklerle Başvekil Vitte'ye kabul ettirir (Turan, 1935: 3; EK:7¹⁷). Bu görüşmede, bölge halkının fiziksel ve sosyo-ekonomik şartlarının iyileştirilmesine yönelik taleplerin yanı sıra ayrıca bir de günlük gazete çıkarma imtiyazı elde edilir. "Hayat" adını alacak olan bu gazete, bütün Rusya Müslümanlarının ilk günlük gazetesi olacaktır (Turan: 3).

Hüseynzade Ali Bey, evrakı arasında bir sureti bulunan 21 Nisan 1905 tarihli dilekçeyi "Salyan Merkezi ve Cavad Kazası" temsilcisi olarak, Petersburg'a sunmuştur.

"İmparator Hazretlerinin Kafkasyа Vekili Hazretlerine" hitaben yazdığı dilekçede Ali Bey; Salyan merkezinin nüfusu ve gelir yapısı göz önüne alındığında şehir statüsüne yükseltilmesi, Salyan merkez ile Hacıkabul İstasyonu'nun demiryolu ya da en azından karayoluyla bağlanması, Kura nehri kıyılarının köprü ile birleştirilmesi ve bu sayede ticaretin gelişimine katkı sağlanması, her sene baharda Muğan bozkırını su altında bırakan Aras Nehri'nin yarattığı su taşkınlarına çare bulunması, toprağı kullanamadıkları halde toprak vergisi ödeyen ahalinin hiç değilse bahardaki su taşkınlarına maruz kalan topraklarda balık tutmalarına izin verilmesi, kıyı halkına balıkçılık konusunda yapılan kısıtlamaların kaldırılıp gerekli imkanların sağlanması ve İran'la sınır komşusu olan, oradan gelen eşkıyaların saldırılarına maruz kalan kazanın ve idari karar icabınca silahsızlaştırılmış halkın can ve mal güvenliğini koruyabilmesi

---

¹⁷ Kafkasyа Müslümanları tarafından Bakanlar Kuruluna verilen bu dilekçenin Rusçadan tercümesi de Hüseynzade Ali Bey'in evrakı arasındadır.

için gerekli düzenlemelerin yapılması gibi yerel halkın ihtiyaç duyduğu düzenlemeleri maddeler halinde sıralamıştır (EK: 8).

Bu temasların nihayetinde Hüseyinzade, 2 Mayıs 1905'te Petersburg'dan Kafkasya'ya hareket eder ve 7 Mayıs 1905'te Salyan'a varır (İmzasız, ?: 38).

Ali Bey, gazetecilik hayatına aktif olarak 1905 yılında yayımlanmaya başlayan Hayat Gazetesi'nden evvel Bakû'da Rusça çıkan Kaspi Gazetesi ve Kahire'deki Türk Gazetesi'ne gönderdiği makaleleri ile başlamıştır. Onun 24 Teşrinisani 1904'te, A. Turanî imzasıyla Türk Gazetesi'nde yayımlanan "Mektub-ı Mahsus" başlıklı makalesi, Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset"ine bir cevap niteliğinde olup Türkçülük tarihinde de önemli bir yere sahiptir (Turan, 1935: 8; Akçuraoğlu, 2009: 432-434).

Hüseyinzade Ali Bey; 7 İyun 1905¹⁸ tarihi itibarıyla yayın hayatına başlayan Hayat Gazetesi'nde Ahmet Ağaoğlu ile birlikte başyazarlık görevini üstlenir. Gazetenin sahibi Zeynelabidin Tağızade, mesul müdürü de Ali Merdan Topçubaşı'dır. Ahmet Ağaoğlu'nun bir yıl sonra Hayat'tan ayrılıp İrşad Gazetesi'ni çıkarmaya başlamasının ardından Ali Bey; gazetenin redaktörlüğünü tek başına üstlenir. Bir yılı aşkın bir süre boyunca yayımlanan, başta Azerbaycan olmak üzere tüm Türk dünyasının siyasi ve toplumsal açıdan aydınlanması sürecinde önemli katkılar sağlamış olan Hayat Gazetesi, 3 Sentyabr 1906 tarihinde kapatılır.

İctihad dergisinin teşrinievvel 1906 tarihli ikinci sayısında Abdullah Cevdet, Hayat gazetesinin kapatılma sebebine ilişkin olarak şunları yazmıştır:

Bakû'de yevmi olarak çıkan Hayat tatil olundu. Bunun yerine haftalık ve musavver Füyuzat mecmuası kaim olacak. Hayat'ın baş muharriri Doktor Ali Hüseyin Bey'den aldığımız hususi bir mektupta Hayat'ın esbab-ı tatili ber-tafsil yazılıdır. En mühim sebep Ahmet Bey Ağayev ile Merdan Bey arasında mütehassıl mübayenet-i fikir ve nazar imiş. İrşad'ın zuhuruyla yarı kuvvetini zayi eden Hayat idame-i hayattan aciz kalmış. Doktor Ali Bey Hüseyinzade, yevmi bir gazete neşrinden ziyade ilmi ve edebi bir mecmuayı idareye layık bir mütebahhirdir. Biz öteden beri söylüyoruz: Bir gazete veya mecmua tesis olunduğu zaman onun devam-ı intişarını temin edecek irat bulunmalı, abone üzerine, iane-i maarifperveran üzerine istinat eden ceraidin umuru madut olur; yine Hacı Zeynelabidin Takıyef hazretlerinin ömrüne bin bereket! (İmzasız, 1906, 2: 239).

---

¹⁸ Hüseyin Baykara, Hayat Gazetesi'nin Temmuz 1905'te, Necip Hablemitoğlu da 1904'te yayın hayatına başladığını söylemektedir; ancak bunlar gerçeği yansıtmamaktadır (Baykara, 1975: 127; Hablemitoğlu, 2005: 91).

Abdullah Cevdet'in de yazısında belirttiği gibi, kapatılan Hayat gazetesinin ardından imtiyazı yine Z. A. Tağıyev'e ait olmak üzere 20 Oktyabr 1906 tarihinde alınan izinle Füyuzat adlı haftalık dergi çıkmaya başlar. Hüseyinzade Ali Bey; bu derginin de redaktörlüğünü üstlenmiştir. Bakû vilayeti valisince onaylanan kararda dergide ne tür ve içerikte yazılara yer verileceği maddeler halinde sıralanmıştır (EK: 9).

İçtihad dergisinin Teşrinisani 1906 tarihli üçüncü numarasında yayın hayatına yeni başlayan Füyuzat dergisini takdim eden ve başyazarı Hüseyinzade Ali'den övgüyle söz eden bir yazı yayımlanmıştır:

Haftada bir defa musavver olarak Rusya'nın Bakû şehrinde intişara başlamış olan bu edebi, fenni, siyasi, içtimai, Türkçe mecmua-i İslamiye'nin on dört nüsha-i nefisesi idarehanemize gelmiş ve kemal-i lezzet ve istifade ile mütalaa gûzarımız olmuştur. Türk dilinde bu kadar mükemmel bir mecmua şimdiye kadar neşrolunmamıştır. Sahib-i imtiyazı efazıl ve egniya-i İslam'dan Zeynelabidin Takiyef, sermuharriri ve müdürü fazıla ve mütebahhirin-i etibbadan Doktor Ali Bey Hüseyinzade'dir. Doktor Ali nevi şahsına münhasır alfidendir. Onun yumuşak ve nurlu sesi (Promete'nin) sesi gibidir. (Jüpiter)lerin velvele-i hışım ve ihtişamı arasından yükselir, Asırlardan beri ölmüş kayaları ürpertebilir. Bu özge bu hükümdarlıktır (İmzasız, 1906, 3: 262).

1 Kasım 1906 tarihi itibarıyla yayın hayatına başlayan Füyuzat, 32 sayı çıkardıktan sonra 24 Ekim 1907'de kapanır. Mirza Alekber Sabir, Mehemed Hadi, Hüseyin Cavid, Abbas Sıhhat, Hasan Sabri Ayvazov gibi yazarların yer aldığı bu dergi, Azerbaycan edebiyat tarihinde derin izler bırakmıştır. Osmanlı Türklerinden Abdullah Cevdet, Ahmet Kemal [Akünal], Abdülhak Hamid, Uşşakizade Halid Ziya, Recaizade Mahmud Ekrem, Nigar Hanım gibi isimlerin eserlerine de yer veren Füyuzat, Türk dünyasını hem dünya görüşü hem de dil açısından birleştirmeyi hedeflemiştir. Derginin sanat anlayışı ve dil politikası, sonraları Azerbaycan edebiyat tarihinde "Füyuzat Edebi Mektebi" olarak adlandırılacak ekolü yaratmıştır. Makalelerini Osmanlı Türkçesiyle kaleme alan Hüseyinzade Ali'nin dili "Molla Nasreddin" edebi mektebinin ideologu Celil Mehemedguluzade, Tercüman yazarı İsmail Gaspıralı, öğretmen ve edebiyat tarihçisi Feridun Bey Köçerli, Ö. Faruk Numanzade gibi isimler tarafından çokça eleştirilmiştir¹⁹. A. Aliyeva. Kengerli, *Azerbaycan'da Romantik Türkçülük* adlı eserinde Hüseyinzade Ali'nin dil politikasının İttihat ve Terakki cemiyetinin üyesi olmasından kaynaklandığı iddiasında bulunarak şunları söyler:

---

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Kengerli, 2008: 29, 32, 42, 308-309).

Ali Bey Hüseyinzade, 1899 yılında İstanbul'da teşkil olunan İttihat ve Terakki cemiyetinin kurucularından biri idi ve asrın başlarında da bu cemiyetin ideallerini hayata geçirilmeşi uğrunda çalışıyordu. Umum Türk edebi dilinin yaratılması da İttihat ve Terakki cemiyetinin hedeflerinden biri idi. Medeni birliğe ulaşmak için, umum Türk edebi dilinin oluşturulma en vacip şartlardan sayılıyordu. Ali Bey Hüseyinzade, bu akideyi ilk kabul edenlerden ve işte Osmanlı Türkçesinin umum Türk edebi dili yerine geçmesini isteyenlerden idi. (...) İttihat ve Terakki cemiyetinin Azerbaycan'daki en nüfuzlu temsilcisi Ali Bey Hüseyinzade olup, muhtemelen İstanbul'daki İttihat ve Terakki cemiyeti rehberleri onun Osmanlı Türkçesini kabul etmesini göz önünde tutuyorlardı. Çünkü Azerbaycan'a döndükten sonra Ali Bey Hüseyinzade kesinlikle bu fikri müdafaa ediyor, kendi de onun tatbiki yolunda çalışıyordu (Kengerli, 2008: 309).

Ali Bey Füyuzat dergisi ile birlikte, 1 Mart-16 Ekim 1907 tarihleri arasında, Bakû'da yayımlanmakta olan Kaspi Gazetesi'nin de redaktörlüğünü üstlenmiştir (Movlayeva, 1983: 24-25). Hatıratında; Birinci Devlet Duması'nın dağıtılmasının ardından A. M. Topçubaşı'nın diğer vekillerle birlikte Finlandiya'da Viborg Beyannamesi'ni imzaladığı için hapse atılması ve gazetecilik gibi tüm medeni haklarından mahrum bırakılması üzerine Kaspi'nin başyazarlığı görevini üstlendiğini dile getirir (Turan, 1935: 3).

Ali Bey; 1907'de Kaspi'nin 72. numarasında çıkan Zengezur nahiyesinden yazılmış bir mektup yüzünden suçlanmış ve hakkında mahkeme açılmıştır. Mektupta polis memurlarının kanunlara aykırı bazı muameleleri yüzünden halkın düştüğü kötü durum anlatılmaktadır; ancak mahkemeye şahit olarak katılan Ağalar Bey Vezirof mektubu kendisinin yazdığını, buna rağmen Ali Bey'in suçlanıyor oluşuna çok şaşırıldığını dile getirmiştir. (EK: 10²⁰). Bu mahkeme muhtemelen notlarında belirttiği Mayıs 1908 tarihli Yelizavetpol [Gence]daki Mitkeviç'le mahkeme olmalıdır:

15 мая-16 мая (?) Май (?) 1908 г. Кухарка Надя пропала без вести. Напрасные розыски etc. Май 1908. Суд в Елисавет[поле] с Миткевичем. [15 Mayıs-16 Mayıs (?), Mayıs (?) 1908 Aşçı Nadya kayboldu. Beyhude arayışlar vs. Mayıs 1908. Yelizavetpol [Gence]de Mitkeviç'le mahkeme] (İmzasız, ?: 49).

Diğer mahkemeler; 20 Kasım 1907 ve 10 Eylül 1909 tarihlidir. Ali Bey 1907 tarihli için, Bakû bölge mahkemesinde Kaspi'de Ajio mahlaslı Ha Леры (Na Letu) [İrticalen] başlığının altında kaleme aldığı yazı yüzünden suçlandığını ifade eder (İmzasız : 49).

---

²⁰ Konuyla ilgili olarak kişisel arşivinde yer alan iki sayfalık bu belge, Ali Bey'in el yazısıyla kaleme alınmış olup bir yazıdan veya mektuptan dikte edilmiş olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

1909 tarihli ikinci mahkeme içinse detaya girmemiştir. Yalnızca Gence mahkemesinde olduğu ve ilk duruşmanın mayıs ayında olduğu yazılıdır (İmzasız: 49).

Bunların dışında Ali Bey, 5 Temmuz 1905 tarihinde bir mahkemede daha yargılanmıştır. Ancak bu diğerleri gibi gazete yazılarından kaynaklanmayıp daha şahsi bir mesele yüzündendir. Ali Bey, Hacı Bahit'in evinde pansiyoner olarak yaşadığı sırada Çernişev tarafından hırsızlıkla suçlandığını yazmaktadır:

5 июля 1905 г. (?) Судился в качестве жил[ьца] по обвинению (!) Чернышева в краже (В доме Гаджи Бахыта Старо-почтовая ул[ица]) [5 Temmuz 1905 (?) Pansiyoner olarak yargılandım Çernişev tarafından hırsızlıkla suçlanmak (Hacı Bahit'in evinde Staro-poçtavaya caddesi)] (İmzasız, ? : 52).

Evrakı arasında mahkemelerin teker teker nasıl neticelendiğine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır; ancak otobiyografisinde; "Kafkasya'da idare ettiğim gazetelerde Rusya hükümeti ve hükümet memurini aleyhindeki makalelerden naşi birkaç defa taht-ı muhakemeye alındım ise de her defa berat kazandım ve asla ceza görmedim" der (İmzasız, 1327: 2).

Hüseyinzade 1903-1909 yılları arasında Azerbaycan'da; Hayat, Füyuzat, Kaspi gibi yayın organlarının dışında Terakki, İrşad ve Hakikat gibi gazetelerde yayımlanan makaleleriyle dönemin siyasi, sosyal ve kültürel meselelerine dair tartışmalara katılmış ve görüşlerini dile getirmiştir.

Orenburg'da yayımlanan Vakit Gazetesi'nden Burhan Şerif, 1909'da Hüseyinzade Ali Bey'le bir röportaj yapar. Röportaj; "Ali Bey'in Yeni Eserleri ve Meşguliyeti 'Akvam-ı Türkiye'" başlığını taşımaktadır. Bu röportajda Ali Bey, 1908 meşrutiyetinden önce Türkiye'ye dair bir makale yazdığını ancak arkadaşı olan İctihad dergisi muharririnin [Abdullah Cevdet] bu makaleyi yayımlamak hususunda kendisini durdurduğunu söyler:

Ahbablarımdan bulgan bu efendi mina yazadır: "Türklernin bu kadar ayıbın ne Avrupalılar bile ne biz üzimiz bile idik. Eger bu eserigizni neşir itsegiz Türkiyenin düşmanlarına büyük yardım itken bulasız (Şerif, 1909: 2).

Hemen ardından Ali Bey; arkadaşı A. Cevdet'e hak verdiğini ifade etmektedir; çünkü yazısında Türk askerinin zayıf ve ülkeyi müdafaadan aciz olduğunu delillerle

ispat etmiştir. Ali Bey röportajda adını zikretmediği makalesinden yalnızca “11 İyul inkılâbından ilik Türkiyege dair yazdığım bir risale” diye söz eden Ali Bey, sözlerine şöyle devam eder:

İndi hazır şul makaleni biraz ilave ile neşir itmekçi bulam. İndi neşirde zarar yuk. Çünkü istibdat zamanasındaki ayıpları kürsetüvgine bula. Şular cıyılıp “Akvam-ı Türkiye” hususunda bir derece malumat birilgen bulır (Şerif: 2).

Röportajda her ne kadar yayımlamak istediğini dile getirmiş olsa da Ali Bey'in gerek basılmış eserleri arasında gerekse kişisel evrakında "Akvam-ı Türkiye" başlıklı bir makaleye rastlanmamıştır.

Ali Bey; 1908'den 1910'a kadar Bakû'de, arkadaşlarının kurduğu “Saadet” adlı mektepte “ders nazırı” ve Türkçe öğretmeni olarak çalışır. Ali Bey bu okula açılışından itibaren hizmet etmiştir ve Türkiye'ye dönmeden önce tüm eşyalarını ve kitaplarını da bu okula bağışlamıştır (EK: 11).

Otobiyografisine bakıldığında Ali Bey'in 7-8 Ağustos 1909 tarihlerinde Kerç [Kırım], Yalta ve Alupka'ya seyahat ettiği anlaşılmaktadır. Ali Bey, Kırım'a gitme nedenini hayat hikayesini kaleme aldığı notlarında açıkça yazmamıştır; ancak H. S. Ayvazov ile mektuplaşmalarından anlaşıldığı üzere Ağustos 1909'unda Kırım'da bulunma nedeni Kırmımlı öğretmenlere Türkçe dersler vermek içindir (Özcan, 2010: 238). Ali Bey, 1909'da yaptığı Kırım yolculuğundan otobiyografisinde şöyle bahsetmektedir:

7 августа 1909 г. в Керчи (Крым). Вечером Феодосия (картинная галерея Айвазовского). [7 Ağustos 1909. Kerç (Kırım)'te. Akşam Feodosiya (Ayvazovkiy'nin resim galerisi)]. 8 августа 1909 г. Ялта, Алупка (см. записн[ая] книжка) 8 Ağustos 1909. Yalta, Alupka (İmzasız, ?: 48).

Ali Bey, 1909 yazında yaptığı bu seyahatten Vakit gazetesinin 1909'da kendisiyle yaptığı röportajında da değinmektedir:

Bu ceyni Kırmımda yürüp ütkerdim. Lakin kübrek vakıtları “Kurort” urınlarında kiçirüp Kırım Tatarları hususunda küp teftişler yasıy almadım. Alay bulsa da hazır “Kırmımları” yazmakçı bulam” [Bu yazı Kırım'da geçirdim. Ancak zamanımın çoğunu “Kurort” yerinde geçirdiğimden Kırım Tatarları hususunda çok inceleme yapamadım. Öyle de olsa şimdi “Kırmımları” yazmak istiyorum] (Şerif, 1909: 2).

Hüseyinzade Ali Bey yaklaşık bir yıl sonra, 4 Mayıs 1910'da yine Kırım'dan; Simferopol'den mektup alır. Mektupta Tavrida Valiliği İlçe Meclisi'nin Kırım yarımadasında Tatar dili öğretmenleri yetiştirmeyi hedeflediği bunun için de 16 Ağustos-15 Eylül tarihleri arasında bir Tatarca kursu düzenlemeyi planladığı yazılıdır. Meclis; 25-30 öğretmen için Simferopol'da açılması planlanan kursta öğretmenlik yapması için Ali Bey'i davet etmektedir. Davetiyeye cevaben çektiği ilk telgrafta; ailevi durumunun müsait olmadığını, kendilerine sonra haber vereceğini bildiren Ali Bey, ikinci telgrafta ise bu defa kesin olarak gelemeyeceğini ifade eder. Konuyla ilgili olarak arşivindeki son telgraf, Harçenko imzasını taşımakta ve kursların yapılamayacağına ilişkin haber vermektedir (EK: 12).

Aynı yıl 11 Eylül'de Ali Bey'e bu defa Bakû Şehir Konseyi'nin Okullar Kurulu başkanından bir davetiye gelir. Davetiyede, Rus-Tatar okullarında öğretmenlik yapmak için bu yıl dilekçe veren öğretmenlerin seçilmesi için komisyona kendisini de dahil ettikleri yazılıdır. Denetleme programını ve esasları belirlemek üzere Ali Bey'in 12 Eylül Pazar günü saat 7'de belediye binasına gelmesi rica edilmektedir. 16 Eylül 1910 tarihli ve 978 numaralı davetiyede de Hüseyinzade; yine aynı şekilde seçilen özel komisyonun bir üyesi olarak komisyonun seçim ve denetleme esaslarını görüşmek üzere toplantıya çağrılmaktadır (EK: 13).

Ali Bey ayrıca 1905'te İran'ın Bakû'deki konsolosluğu vasıtasıyla şah tarafından üçüncü dereceden Şir i Hurşid nişanı ile ödüllendirilmiştir (İmzasız, ?: 31).

İstanbul'a dönüşünden bir gün öncesi olan 3 Aralık 1910 tarihinde, Saadet Mektebi'nde şerefine bir yemek düzenlenmiştir. Bu yemeğe Bakû'nün tüm ileri gelenleri özel davetiyelerle çağrılmışlardır. Yemekte Bakû kadısı Ağa Mir Kerim Ağa ve ardından İran şehbenderi Mir Hüseyin Han Ağazade ve okulun idari kadrosundan bir yönetici konuşma yapmışlardır (İmzasız, 1910, 8: 4-5).

Hüseyinzade Ali'nin İstanbul'a dönüşü:

4 Aralık 1910 günü Bakû'den yola çıkan Ali Bey öncelikle 10 Aralık 1910'da Batum'a gelir. 11 Kanun-ı evvel 1326 [24 Aralık 1910] tarihinde Osmanlı

İmparatorluğu'nun Tiflis Başşehbenderliği'nden İstanbul'a gitmek üzere pasaportunu alır (EK: 14).

Hüseyinzade Ali Bey'in dönüşüyle ilgili Azerbaycan basınında pek çok haber yapılmıştır. Bu konuyla ilgili ilk haber 15 Kasım 1910 tarihinde Güneş Gazetesi'nin 68. numarasında çıkmıştır. Güneş Gazetesi; Ali Bey'in kısa bir süre sonra İstanbul'a döneceğinden hususi kütüphanesini ve eşyalarını Saadet Mektebi'ne bağışladığının haberini verir (İmzasız, 1910, 68: 2). Aynı gazete 10 Aralık 1910 tarihli 88. sayısında "...dünen akşam saat 6'da Batum katarıyla İstanbul'a azim oldu" diyerek Ali Bey'in İstanbul'a gitmek üzere yola çıktığını ifade eder (İmzasız, 1910, 88: 3). 10 Aralık 1910 tarihinde bu hususla ilgili haber yapan diğer bir yayın organı da Rusça yayımlanan Bakû gazetesidir. 280. numarasında gazete "Отъезд Алибека Гусейнъ Заде" (Ali Bey'in Gidişi) başlıklı yazıda; "Dün saat 5'te Ali Bey'in yola çıkacağı sırada Ali Bey'in Saadet mektebinden, eski sınıfından öğrencileri tren garında toplandılar. Aynı zamanda okul personeli, Müslüman aydın kesiminin temsilcileriyle, basın temsilcileri vs. de orada bulunmaktaydı" diye yazmaktadır (İmzasız, 1910, 280: 4). Molla Nasreddin dergisi'nin 22 Aralık 1910 tarihli, 41 numaralı sayısında Molla Nasreddin Vagzal Muhabiri imzasıyla çıkan "Ali Bey Hüseyinzade İstanbul'a gedir" başlıklı yazıda ise "... Dünen Tiflis vagzalında veyl veyl dolanırdım. Birden gözüm sataştı Ali Bey cenaplarına" cümleleri yer almaktadır (Molla Nasreddin'in Vagzal Muhabiri, 1910: 2-3).

Bir kısım haber de gazete sütunlarında Hüseyinzade'nin İstanbul'a dönüşünün ardından yer almıştır. Astrahan'da yayımlanan Burhan-ı Terakki gazetesi 133. sayısında; Ali Bey'in İstanbul'a dönerek, tıp fakültesi seririyat-ı cildiye ve efrenciye kürsüsü reisliğine tayin edildiğinin haberini verir ve böylesine değerli bir kişinin kadrini bilmeyip onu bırakan Bakûlü Müslüman ahalisine tessüflerini bildirir (İmzasız, 1911, 133: 2). Osmanlı gazetelerinden Tanin de 26 Kânunuevvel 1326 tarihli ve 843. numaralı nüshasının "Küçük Havadisler" başlığı altında emraz-ı cildiye ve efrenciye mütehasıslarından Ali Bey'in İstanbul'a geldiğinin haberini vermektedir (İmzasız, 1326: 3).

Hüseyinzade Ali; 23 Kanun-ı evvel 1326 [5 Ocak 1911] günü İstanbul'a varır ve hemen 27 Kanun-ı evvel 1326 [9 Ocak 1911] tarihli dilekçesiyle yeniden görevinin başına geçmeyi talep eder (EK: 15).

Ali Bey, "Biyografik Muhtasar Malumat" başlığını taşıyan notlarında Baha Şakir ve diğer İttihatçı dostlarının daveti üzerine İstanbul'a döndüğünü ifade eder (Turan, 1935: 4). Onun İttihatçıların daveti üzerine İstanbul'a geldiği, kişisel arşivinde yer alan "Adil" imzalı mektupla da tescillenmektedir:

Hüseyinzade Ali Bey kardeşimize

Muhterem kardeşimiz

Zat-ı ali biraderimizin zeka ve ilm-i bi-payanlarıyla mücahedat-ı vataniyedeki faaliyet ve tecrübe-i mahsusalarından istifade için buraya gelmenizi tensib etmiş ve hatta Midhat Bey kardeşimiz vasıtasıyla bu babda nezd-i biraderilerinde teşebbüste bulunmuş idik. Mümaileyhin verdiği cevaptan ve gazetelerin neşriyatından Tıp Fakültesi Emraz-ı Hariciyye Şubesi Riyaseti'ne tayin buyurulduğunuzu anlayarak hem mahzun ve hem de memnun olduk. Deruhte eylediğimiz vazifenin hüsn-i ifasında refakat-i biraderileri bizim için pek kıymettar olacaktı. Hüznümüzün sebebi budur. Fakat Tıp Fakültesi gibi mühim bir şube-i marifetin riyaset-i faziletperverileriyle şeref-yab olması bizi pek ziyade sevindirdi. Burada intizar ettiğimiz hizmeti orada da ma'a ziyadetin ifa edeceğiniz muhakkaktır. Ma'a haza ara sıra irşadat-ı hakimanelerine müracaatla kalem-i üstadanelerinden müstefit olmak emelini muhafazadan da vazgeçmeyeceğiz. Binaenaleyh zat-ı biraderilerinden ziyade Tıp Fakültesini şayan-ı tebrik görür ve muvaffakiyat-ı biraderileri temenniyatını bi't-tekrar arz-ı ihtiramat eyleriz. Muazzez kardeşimiz.

Fî 22 Kanunisani sene [1]326. (mühür-imza) İttihad ve Terakki Cemiyeti Adil (EK: 16).

Ali Bey; Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi'ne 3 Şubat 1326 [16 Şubat 1911] tarihli mektubuyla cevap verir.

3 Şubat 1326

Mir-i irfanperverim efendim,

22 Kanunsani [1]326 tarihli taltifnamenizi, layık olduğu itina-yı hürmet ve memnuniyetle aldım. Hakkımda ibzal buyurulmuş olan asar-ı samimiyet ve muhabbetin yine kemal-i samimiyet ve muhabbetle teşekkür ederim. Midhat Bey biraderimiz vasıtasıyla vaki olan davetinize deruhte ettiğim vazifeden naşi icabet edememiş olduğuma müteessifim. Vakıa şimdi aramızı maddeten mesafeler tefrik ediyorsa da manen müttehit ve yek-dil bulunmaktayız. Bu medar-ı tesliyyetindir. Bir ihtiyac-ı mübrem halinde vatan-ı azizin ve alelumum Türk akvam-ı müslimesinin selamet ve tealisi uğrunda işleyecek muazzam bir makinenin ufak vidası kadar iş görebileceğimi ümit ile daima emr-i alinizi ifaya müheyya bulunur ve hissiyat-ı uhuvvetkaranenize tekrar ale't-tekrar teşekkürle oradaki cümle-i ihvana arz-ı selam ve ihtiram eylerim, efendim.

Hüseyinzade Ali (EK: 17).

Bu mektupta Ali Hüseyinzade; kendisine verilen vazifeyi yerine getiremediğinden duyduğu üzüntüyü dile getirmekte ve fiziksel mesafeye rağmen aynı

dili konuştukları ve aynı ideal için çalıştıklarını ifade etmektedir. Mektuptan anlaşılacağı üzere kendisi Bakû'dayken bir görev için davet edilmiş; ancak kendisi buna o zaman cevap verememiştir. Bu görevin ne olduğuna ilişkin bu mektuplar haricinde evrakında başka bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Yılları:

Kafkasya'dan İstanbul'a gelen ve hemen ardından verdiği dilekçeyle tıp fakültesindeki görevine dönen Hüseyinzade Ali Bey; bu tarihten sonra -1926'daki Türkoloji Kongresi hariç- bir daha Azerbaycan'a dönmemiş, hayatının sonuna kadar Türkiye'de yaşamıştır. Onun 1911'den sonraki yılları; tıp doktorluğunun yanı sıra bizzat devlet tarafından verilen resmi görevler ve çeşitli siyasi, toplumsal ve edebi içerikli oluşumlarda yüklendiği vazifelerle geçmiştir. Bu dönemde aktif olarak yazarlık mesleğini üstlendiği söylenemez; ancak Batı dillerinden pek çok çeviri yapmış ve de yayın organlarında dönem dönem yazıları çıkmıştır.

1911 yılında tıp fakültesinde görevinin başına geçen Ali Bey'in 1911'in Ağustos ayında Avrupa'ya giden Celal Muhtar [Özden]'a vekâleten onun Babiâli Caddesi'ndeki muayenehanesinde hasta tedavi ettiği görülmektedir (İmzasız, 1911, 1049: 4). Hüseyinzade, bu dönemde aynı zamanda Celal Muhtar'ın fakültedeki derslerine de vekalet etmiştir (EK:18).

Hüseyinzade Ali Bey'in Kafkasya'dan dönüşüyle birlikte siyasi hayatı da başlar. 1911 yılında İttihat ve Terakki Partisi'nin kongresinde Talat Paşa'nın teklifiyle merkez-i umumi azası seçilen Ali Bey; bu tarihten itibaren cemiyetin İstanbul ve Selanik merkezi üyeliğini üstlenir (Bayat, 1998:19).

Hüseyinzade; İttihat ve Terakki'nin Selanik azalığına seçilmesinin ardından burada konferanslar vermeye başlar. Bunlardan ilki 15 Aralık 1911 tarihli olup Selanik'te İttihat ve Terakki Kırathane Kulübü'nde gerçekleşmiştir. Konferansın konusu; Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgalidir. Öncelikle "Mübareze-i Hayat" denilen kavrama dair görüşlerini aktaran Ali Bey; bu felsefi girişin ardından mübareze-i hayat kavramının Osmanlı ve genel olarak Türk dünyasındaki tezahürünü açıklamaya

yönelir. Daha sonra konuyu Trablusgarp Savaşı'na getirerek Osmanlılar ile İtalyanlar arasında bir karşılaştırma yapar: Ali Bey'e göre Osmanlılar güçlü; İtalyanlar ise zayıftır. Bunun nedeni Osmanlıların İslam gibi "ulvi bir istinatgah"ları olmasıdır, oysa İtalyanlar "dinsiz"dirler. Dinsizlik ve bunun neticesinde ortaya çıkan ahlaksızlık İtalyanların önünü kapamışken İslam dine mensup oluşlarıyla "güzel ahlak"a sahip Osmanlılar parlak geleceğe aday konumundadırlar. Parlak geleceğe kavuşmanın yolu ise "Türklüğün Osmanlılık İttihadı"ndan ve "İttihad-ı İslam"dan geçer. İttihad-ı İslam görüşünün hiçbir zararı olmayacağına ilişkin ispatlamalara giden Hüseyinzade; aynı zamanda bu görüşün siyasi değil kalbi bir ittihat olduğunun da altını çizer. Türk dilinin bu hususta önemli bir vazife üstleneceğine değinir ve Asya ile Avrupa'nın çeşitli yerlerine dağılmış olan Türklüğün; İslam dinine mensup olmanın getirdiği bu ulvi bağlantı ve dil sayesinde "mütecanis" bir kitle teşkil ederek manevi gelişimini sağlayabileceğini ifade eder. Trablusgarp ahalisi ile İtalyanların idealleri arasında hiçbir bağlantı ve yakınlık bulunmadığından İtalyanların Trablusgarp'a yerleşmekte başarılı olamayacaklarını vurgulayarak konuşmasını sonlandırır (İmzasız, 1911, 610: 3).

Bu konferanstaki konuşma hem Ali Bey'in Türklüğe, Türk Dünyasına ve İslam âlemine bakış açısını yansıtmakta hem de kendisinin İttihat ve Terakki Partisi'nin merkez-i umumi azası olması bakımından partinin; 1911 yılının sonlarındaki "İttihad-ı İslam" ideolojisine bakış açısını sergilemektedir.

İttihat ve Terakki'nin Kıraathane Kulübü'ndeki konferansının ardından Ali Bey'e bir davet de Selanik Müdavimîn-i Hukuk Mahfili'nden gelir. 16 Ocak 1912 tarihli davetiyede kendisinden konferans vermesi istenmektedir:

Selanik /Müdâvimîn-i Hukûk Mahfili Aded: 425

Hüseyinzade Ali Beyefendi'ye

Efendim:

Biz; fazl ve kemalatınızın müştakı Müdavimin-i Hukuk Mahfili azaları irfanınızdan hisse-çin istifade olmak için sizi mahfilimizde bir konferans vermeye davet ederiz. Mevzu', gece, ve saatini tayin size ait olacağı cihetle bizleri keyfiyetten iki gün evvel haberdar etmenizi rica ile işbu temennimizin mazhar-ı kabul olacağını ümit eder ve bu vesile ile de ihtiramat-ı faikamızı takdim ederiz, muhterem efendim. Fi 3 Kanunisani sene [1]327

Müdavimin-i Hukuk Mahfili Heyet-i İdaresi (EK: 19).

Hüseyinzade Ali Bey'in evrakında bu davetiyeden başka konferansı verip vermediğine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

1910'lu yıllar Ali Bey'in gerek siyasi gerekse kültürel pek çok derneğin kuruculuğunu üstlendiği veya üye namıyla görev aldığı bir dönemdir.

Ali Bey; Akil Muhtar, Mehmed Emin, Ahmet Hikmet, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura ile birlikte 18 Ağustos 1327 [1911] tarihinde Türk Yurdu Cemiyeti'nin kuruculuğunu üstlenir. (Temir, 1997: 42). Cemiyet 12 Mart 1912'de yerini Türk Ocakları Cemiyeti'ne bırakır.

Kuruculuğunu Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Hikmet Bey [Müftüoğlu], Emrullah Efendi, Boyacıyan Agop Efendi, Celal Bey, Raif Mehmed Fuad Bey, Doktor Rıza Tevfik Bey [Bölükbaşı], Tahir Bey [Bursalı], Arif Bey, Musa Bey, Necip Asım Bey [Yazıksız], Veled Çelebi [İzbudak] ve Yusuf Bey [Akçura]nın üstlendiği Türk Derneği Hüseyinzade'ye; 19 Haziran 1909'da resmi bir davetiye göndermiştir. Davetiyede derneğin maksadına kısaca değinilerek, kendisinin de üye olarak kaydedildiği bilgisi yer alır. Ayrıca derneğin nizamnamesi de davetiyeye ek olarak sunulmuştur (EK: 20)

Evrakında yer alan 27 Şubat 1328 [12 Mart 1913] tarihli resmi davetiyeye göre Sıhhiye Müdüriyet-i Umumisi tarafından Hıfz-ı Sıhha şubesi müdür muavinliğine (EK: 21); 22 Kanunuevvel 1329 [4 Ocak 1914] tarihli, 41 numaralı resmi davetiyeye göre, İstanbul'da yer alan "Kafkasyalılar Arasında Neşr-i Maarif Cemiyeti"nin heyet-i istişare azalığına (EK: 22), 17 Nisan 1332 [30 Nisan 1916] tarihinde Bahaeddin Şakir tarafından gönderilen davetiyeye Türk-Macar Dostluk Yurdu adlı derneğin üyeliğine (EK: 23), Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nce gönderilen, 6 Mart 1332 [19 Mart 1916] tarihli ve 1804/1 numaralı resmi davetiyeye meclis-i ali-i sıhhiye üyeliğine (EK: 24) seçilmiştir. Bunların dışında Ali Bey ayrıca 1916'da Dr. Esat Paşa (Işık)'ın başkanlığında kurulan ve mütareke döneminden sonra Milli Kongre'nin toplanması, İzmir'in işgalinin ardından İstanbul'da büyük mitingler düzenlenmesine öncülük eden Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti²¹'nin de kurucuları arasında yer almıştır (EK: 25).

---

²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Zürcher, 1987: 141-145)

Hüseyinzade Ali Bey; Türk kültürünü, medeniyetini inceleyen derneklerdeki hizmetlerinin yanı sıra siyasi ve askeri görevlerde de bulunmuştur. Evrakı arasında yer alan Birinci Bayazıd Şube-i İntihabiyesi tarafından gönderilen 3 Nisan 1328 [16 Nisan 1912] tarihli mazbataya göre müntahib-i sani; yine İstanbul mebuslarını seçmek üzere Bayazıd Şube-i İntihabiyesi'nce gönderilen 22 Kanunusani 1329 [4 Şubat 1914] tarihli mazbataya ve 22 Teşrinievvel 1332 tarihli vesikaya göre müntahib-i sani seçilmiştir (EK: 26). 10 Kanunusani 1329 [14 Ocak 1914] tarihli ve 1865 numaralı Tanin Gazetesi'nde de İttihat ve Terakki Cemiyeti Birinci Daire-i Belediyesi namzetleri arasında yerini aldığı yazılıdır (İmzasız, 1914: 2).

1910'lu yıllarda Ali Bey; kendisine verilen resmi görevler dahilinde pek çok kere yurtdışına seyahat etmiştir. Bunlardan ilki 1914 tarihli Beyrut seyahatidir. Mazhar Paşa yönetimindeki heyet Beyrut'a Amerikan Mekteb-i Tıbbiyesi'nin sınavını gerçekleştirmek için gitmiş ve Hüseyinzade de seririyat-ı cildiye ve efrenciye şefi olarak heyetteki yerini almıştır (EK: 27).

26 Mayıs 1330 [8 Haziran 1914]'te Beyrut'a ulaşan Ali Bey'in gerek seyahati gerekse Beyrut'ta bulunduğu sırada eşine gönderdiği kartpostal ve mektuplar onun yolculuğu, Beyrut'taki vazifesi ve temasları hakkında detaylı bilgi vermektedir (Akpınar, 2014: basılmadı).

Turan Heyeti:

Ali Bey Hüseyinzade'nin siyasi vazifeler doğrultusunda gerçekleştirdiği Avrupa seyahatleri 1915 yılının son ayları itibarıyla sıklık kazanır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rusya İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Türk halklarının siyasi ve kültürel haklarını savunmak ve bu halkların Rus boyunduruğundan kurtulmasını sağlamak maksadıyla "Rusya'da Sakin Müslüman Türk Tatarların Haklarını Müdafaa Cemiyeti" kurulur (Keleşyılmaz, 2002: 460). Cemiyet, 14 Kasım 1915'te İstanbul'da bir bildiri yayınlarak Rusya'daki Türk topluluklarının hürriyetlerine kavuşması isteğini kamuoyuna duyurduğunu yazmıştır (Tetik, 2014: 169). Ahmet Tetik'in, ATESE arşivine dayanarak oluşturduğu *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkiyeye Dairesi) Tarihi* başlıklı çalışmasında yazılana göre bu bildirin altında Ali Bey'in imzası yoktur (Tetik: 173-

174) ancak müttefik devletlerin merkezleri olan Sofya, Budapeşte, Viyana ve Berlin'e giden heyet arasında Yusuf Akçura, Mukimüddin Beycan ve Çelebizade Mehmet Esat'la beraber Ali Bey'in de ismi geçmektedir:

Üç gün sonra [21 Kasım] bu sefer Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa imzasıyla Budapeşte Başkonsolosluğu ile Berlin ve Viyana elçiliklerine gönderilen şifrede Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Esad ve Mukimüddin Beylerden oluşan heyetin İstanbul'dan bugün hareket ettikleri, sırasıyla Budapeşte, Viyana ve Berlin'de "Türkistan ve Kırım'ın istiklali hakkında" teşebbüslerde bulunacakları bildirilir. Heyette Kazan'ı temsilen Yusuf Akçura, Kırım'ı temsilen Hüseyinzade Ali Bey ve Esad Bey, Türkistan'ı temsilen Mukimiddin Bekcan yer almışlardır (Tetik: 175)²².

Yukarıda da belirtildiği gibi, İstanbul'dan hareket eden delegasyonun Avrupa'da resmi temaslarda bulunduğu ilk başkent Budapeşte'dir. 27 Kasım'dan 14 Aralık'a kadar burada kalan heyetin temaslarını Peşte başkonsolosu Ahmet Hikmet Bey koordine etmiştir. Turan heyeti, Macar heyetinin düzenlediği yemekte; Macar Millet Meclisi Başkanı, Budapeşte Belediye Başkanı, çeşitli partilerden birkaç milletvekili, Kont Andraşi ve Pallavicini aileleri, diğer büyük ailelerden bazı subaylar, Katolik ve Protestan ruhani reislerinden birkaçı ile Almanya ve Bulgaristan konsolosları ile temaslarda bulunmuşlardır. 9 Aralık günü Macaristan başbakanı ile görüşen heyet, daha sonra Millet Meclisi Başkanı, önemli parti başkanları ve milletvekilleriyle de görüşmek imkanı bulur (Tetik: 175-176). Ali Bey'in kendi el yazısıyla kaleme aldığı, heyetin Bulgaristan seyahatinden bahseden ve muhtemelen bir gazete veya dergiden alıntılanmış üç sayfalık Rusça yazıda Budapeşte seyahatiyle ilgili olarak; "Macaristan Başbakanı Kont Tisza ve ayrıca bazı diğer bakanlarla görüşme yapmışlardır" ifadesi yer almaktadır (EK: 28).

Türk-Tatar heyeti Budapeşte'den ayrılmadan evvel *Külugy Handugy* adlı Macar dergisinde bir de harita yayımlatır. Bu harita; komite üyelerinin toprak taleplerini ifade etmesi bakımından büyük değer taşımaktadır (Togan, 1947: 475).

14-24 Aralık tarihleri arasında Viyana'da bulunan Turan Heyeti, 17 Aralık 1915 tarihinde komite, Dış İşleri Bakanı Baron Stephan Burian Von Rajecz adına Büyükelçi Kont Forgach ile görüşmüştür. (Tetik, 2014: 177). Görüşmenin ardından heyet, Viyana'daki yetkililere takdim etmek üzere bir muhtıra hazırlamıştır. Fremden Blatt'ın

---

²² Bu seyahati "Arşiv"deki mektup ve kartpostallardan günü gününe izlemek mümkündür. Ali Bey, gittiği hemen her yerden özellikle de tarih belirterek ailesine kartpostallar göndermiştir.

haberine göre; muhtırada Rusya İmparatorluğu'nun tarihine kısaca değinilmiş, söz konusu topraklarda yeniçağın başlangıcına kadar hakimiyet kurmuş olan Ural-Altay halklarının yani Türklerin zengin kültür ve dil haznesine sahip olduklarını vurgulanmıştır. Ardından halihazırda Rusya İmparatorluğu dahilinde yaşayan Türk-Tatar halklarından söz edilerek Rus işgaline kadar hanlıklar halinde yaşamakta olan bu halkların özgürlüklerine yeniden kavuşmaları gerektiği ifade edilmiştir. Komiteye göre Orta Asya'da Buhara ve Hive Hanlıkları yeniden kurulmalı ve Türkmenler bu hanlıklarla birleşmeli, Türkler arasında askeri organizasyona en elverişli olan Kırgızların [Kazakların] soy kardeşleri arasında serbestçe dolaşımı sağlanmalı, politik ve idari bağımsızlıkları yasal olarak güvence altına alınmalı; öte yandan İdil-Ural Bölgesi ve Kırım'da bu bölgenin asıl sahipleri olan Kazan ve Kırım Hanlıkları yeniden oluşturulmalı ve Volga ile Hazar nehirleri yeniden tarafsız bölge ilan edilmelidir. Heyet, Müslüman-Türk Halklarının temel ve kutsal haklarını çalan Rusya'ya karşı yalnızca Avusturya-Macaristan, Almanya ve Bulgaristan'a değil aynı zamanda aynı zamanda İsveç, Norveç, Danimarka, İsviçre gibi tarafsız ülkeler ile Amerika Birleşik Devletleri'ne de seslendiklerini belirtmektedir (İmzasız, 1915: 2-3).

Rusya'da Sakin Türk-Tatar Halklarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti, Viyana'da bulunduğu esnada Союз Визволення України / La Ligue Pour La Liberation de L'Ukraine [Ukrayna Kurtuluş Ligi] ile de irtibata geçmiştir. Ukrayna Kurtuluş Ligi'nin Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali Bey'e hitaben gönderdiği 22 Aralık 1915 tarihli mektup; iki cemiyet arasındaki antlaşmayı belgeler niteliktedir²³ (EK: 29). İki cemiyet arasındaki ortak noktanın Kırım olduğuna değinen Ukrayna Kurtuluş Ligi; birlikte hareket etmenin hem Kırım Tatarlarının özgürlüğüne hem de Rus milliyetçiliğine karşı Rus olmayan halkların haklarının korunmasına fayda sağlayacağını belirtmişlerdir (EK: 29).

Viyana'da temaslarını tamamlayan ve muhtıralarını yayınlayan heyet; 24 Aralık 1915'te Berlin'e ulaşmış ve 23 Ocak'a kadar 1 ay boyunca Berlin'de kalarak siyasiler,

---

²³ Hüseyinzade Ali'nin kişisel arşivinde mektubun orijinali olmayıp sadece kendisi tarafından dikte edilmiş bir kopyası mevcuttur.

akademisyenler ile çeşitli dernek ve topluluklardan fikir adamlarıyla görüşmelerde bulunmuştur²⁴.

Evrakında yer alan belgeye göre Ali Bey, Alman-Asya Topluluğu'nun düzenlediği geceye katılmış ve Alman Alimler ve Sanatçılar Topluluğu başta olmak üzere, savaş esnasında kurulan bir dernek olup “silah kardeşliği” de dahil olmak üzere pek çok konuda yardımlaşmayı organize eden Deutsch-Türkische Vereinigung [Alman-Türk Derneği]a, İslam eserlerinin araştırılması için kurulmuş olan Deutsche Gesellschaft für Islamkunde [Alman Toplumunu İslam Araştırmaları]ye, Deutsch-Asiatische Gesellschaft [Alman Asya Topluluğu]a ve Nachrichtenstelle für den Orient [Şark İçin Haber Sitesi]e teşekkürlerini sunmuştur (EK: 30). Bu türden dernek toplantılarının yanı sıra, 1916 yılının ocak ayında Berlin'de toplanan Türk Kavimleri Kongresi'ne de bir bildiriyle katıldığı bilinmektedir (Bayat, 1998: 21). Almanya'daki faaliyetlerle ilgili olarak François Georgeon, Hüseyinzade'nin Almanya'da Alman orduları tarafından tutsak alınmış Rusya kökenli Türklerden taburlar oluşturma çabasına girdiğini, ancak bu gayretinin başarısızlıkla sonuçlandığını iddia etmişse de bunu doğrulayacak herhangi bir belgeye arşivinde rastlanamamıştır (Georgeon, 2005: 118).

Almanya'da temaslarını tamamlayan Turan Heyeti, 23 Ocak'ta Berlin'den hareket etmiştir (Tetik, 2014: 189).

Ali Bey'in arşivinde yer alan 19 Kanunusani 1331 [1 Şubat 1916] tarihli belgeye göre Turan Heyeti'nin son ziyaret yeri Sofya'dır (EK: 31). Bir muhtıra taslağı olduğu anlaşılan ve Hüseyinzade'nin el yazısıyla yazılmış olan belge şu cümleyle başlamaktadır:

Biz bu müracaatnameye vaz-ı imza eden Kazanlı, Kırım ve Türkistanlı Türkler, Rusya'da sakin Müslüman Türklerin bütün aksamından, ırkta, lisanda ve dinde vahdet dolayısıyla bir gaye-i milliye takip etmek üzere teşekkül edip kendi memleketlerinin en münevver ve şuurlu tabakalarına nümayendelik eden bir komitenin vekilleri sıfatıyla Cihan Harbi'nin intaç edeceği tahavvülatı nazarda tutarak bütün medeni dünyaya müracaat ediyoruz” (EK: 31).

Muhtırada Batı medeniyetinin temsilcileri olarak addedilen Almanya ve Avusturya'nın Asya kıtasındaki medeniyetin inşası rolünü üstlenmeleri ümit

---

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. (Tetik, 2014: 180-189).

edilmektedir. Buna ilaveten heyet; Sofya'dan evvel gittikleri başkentlerde de vurguladıkları üzere yalnızca İttifakı oluşturan devletlere değil; savaşta tarafsızlığını ilan eden ülkelere ve hatta savaşta Rusya ile ortak hareket eden İngiltere, Fransa ve İtalya'ya da hitap etmektedir. Devamında ise, Macarların ve Bulgarların, Osmanlı'nın yalnız savaşta müttefiki ve silah arkadaşı olmayıp aynı zamanda ırkdaşları, kardeşleri oldukları vurgulanmıştır. Bu kardeşlikten hareketle heyet; özgürlüğün getirdiği maddi-manevi zenginliği ve kalkınmayı tecrübe etmiş Macar ve Bulgar krallıklarının kardeşlerinin de bu nimetlerden yararlanması için yardım edeceklerinden şüphe duymamaktadır.

Ali Bey'in evrakı arasında yer alan 19 Kanunusani 1331 tarihli bu belgeye "5" sayfa numarası verilmiştir. Bu da; uzun bir muhtıra metninin bir parçası olduğunu göstermektedir. Belgede Sofya notu düşülmesine rağmen doğrudan yalnızca Bulgar krallığına ve halkına hitap edilmediği görülmektedir (EK: 31). Bu durum da, heyetin bir taslak metin hazırladığı ve ziyaret ettikleri ülkelere göre ufak tefek değişiklikler yaparak muhtıralarını sunduklarını düşündürmektedir.

Son durakları olan Sofya'da Başvekil Radoslavov, meclis azaları ve Prof. Şişmanov ile görüşen Turan heyeti üyeleri, ayrıca Bulgar Akademisi'nde Fransızca ve Türkçe olarak konferanslar da vermişlerdir (Togan, 1947: 475-476). Sofya'daki temasların ardından heyet, 2 Şubat 1916'da trenle İstanbul'a yola çıkmıştır (Tetik, 2014:189).

Turan Heyetiyle birlikte Avrupa başkentlerini ziyaret eden Hüseyinzade Ali Bey'in Almanya'daki bilimsel çevrelerle temaslarını, İstanbul'a döndükten sonra da sürdürdüğü görülmektedir. 1916 yılının sonlarında Berlin'deki "Jugend - Treubund der Zentralmächte und ihrer Verbündeten" [Merkez Güçler ve Müttefiklerin Gençlik ve Vefa Birliği] Derneği'nden kendisine bir davetiye gönderilmiştir. 21 Ekim 1916 tarihini taşıyan davetiyeyi gönderen derneğin başkan vekili Friedrich Schack, yönetim kurullarında aldıkları kararlar Ali Bey'i onur komitesine seçtiklerini haber vermektedir (EK: 32). Onur komitesine seçilmiş kişilerin listesini, derneğin hedefleri hakkında ayrıntılı bilgi veren oturumlardan kısa bir alıntıyı da davetiyenin beraberinde gönderen

dernek; Hüseyinzade'ye "büyük dava"larını sürdürebilmek yararında olan bu seçimi kabul edip etmeyeceğini sormaktadır. Ali Bey'in derneğe gönderdiği cevaba dair herhangi bir belgeye evrakında rastlanamamıştır; ancak aynı dernek tarafından gönderilen 6 Aralık 1916 tarihli mektupta; Gençlik ve Vefa Birliği'nin onur komitesine katıldığı ve yıllık 20 Mark karşılığında dernek üyeliğini kabul ettiği için Ali Bey'e teşekkür edilmektedir (EK: 33). Mektupla birlikte kendisine "Gençlik ve Vefa Birliği"nin 1917 tarihli üyelik kartı da gönderilmiştir (EK: 33).

Turan Heyeti, müttefiklerin başkentlerinde sundukları muhtıralarda muhataplarının yalnızca Bulgaristan, Avusturya, Macaristan ve Almanya olmayıp tarafsızlığını ilan eden ülkeler ile hâlihazırda Osmanlı ile savaşan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya da seslendiklerini özellikle vurgulamışlardır. Heyetin tarafsız bir ülke olan İsviçre'nin Lozan şehrinde Üçüncü Milliyetler Konferansı'na katılması da bu açıdan önemlidir. 27-29 Haziran 1916 tarihli Milliyetler Konferansı'nın hemen öncesinde heyet, bünyesinde bulunduğu Ligue des Allogènes de Russie [Rusya'nın Mazlum Milletleri Cemiyeti]nin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a çektiği telgrafi imzalar. Tatar, Başkır, Kırgız, Sart, Tacik, Türkmen ve Kafkasya'nın doğu halklarıyla birlikte 25 milyonluk nüfusu oluşturan Rusya Müslümanlarının topraklarının ellerinden alındığı, maddi ve kültürel gelişimlerinin engellendiği, savaşın başladığı tarihten itibaren "adalet" kavramının yalnızca gölgesinin kaldığının belirtildiği telgraf bir haykırıyla son bulmaktadır: "Venez à notre secours! Sauvez-nous de la destruction!" [Bize yardıma geliniz! Bizi yıkımdan kurtarınız!] (İmzasız, 1925: 147).

Wilson'a çekilen telgrafta Turan heyeti adına; Kadı Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu ile birlikte Hüseyinzade Ali Bey'in de imzası yer almaktadır, ancak Ali Bey'in, Lozan'daki konferansa katıldığına dair net bir bilgi yoktur²⁵.

Rusya'da Sakin Müslüman Türk-Tatarların Haklarını Müdafaa Cemiyeti, Lozan Konferansı'na gitmeden evvel Dahiliye Nezareti'ne dilekçeyle başvur yapar. 2 Mayıs

---

²⁵ Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, "Hüseyinzade Ali Bey" başlıklı çalışmasında Ali Bey'in kongreye Ahmet Ağaoğlu ile birlikte Azerbaycan temsilcisi olarak katıldığını belirtmesine karşın Zeki Velidi Togan ve Ahmet Tetik, konferansa katılanlar listesinde Ali Bey'in adını zikretmemektedirler (Bayat, 1998: 21; Tetik, 2014: 195; Togan, 1947: 476-477).

1332 [15 Mayıs 1916] tarihli, cemiyetin kuruluşunu ve amaçlarını içeren bu dilekçeyi Hüseyinzade Ali de imzalamıştır:

Dahiliye Nezaret-i Celilesine;

Rusya’da sakin Türk cinsinden ve İslam dininden olan kavimlerin beşeri, milli ve dini haklarını müdafaaya çalışmak ve merkezi idaresi İstanbul’da, Nur-ı Osmaniye caddesinde, Şeref sokağında 32 numaralı hanede bulunmak üzere “Rusya’da sakin Müslüman Türk Tatarların Haklarını Müdafaai Cemiyeti” unvanıyla bir cemiyet teessüs etmekte olduğu ve Osmanlı Darülfünunu muallim muavinlerinden Nur-ı Osmaniye caddesinde mukim Hüseyinzade Ali Bey, “Türk Yurdu” mecmuası müdürü Büyükada’da Nizam’da mukim Akçuraoğlu Yusuf Bey ile “Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti” reisi Mukimüddin Bekcan Bey’in cemiyetin umur-ı idaresiyle meşgul olacaklarını arz zımında işbu beyannamemiz arz olunur. 2 Mayıs 1332 [15 Mayıs 1916].

Tıp Fakültesi muallimlerinden

Hüseyinzade Ali (imza)

Türk Yurdu Mecmuası Müdürü

Akçuraoğlu Yusuf (imza)

Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti Reisi

Mukimüddin Beycan (Keleşılmaz, 2002: 460)

Yukarıda da ifade edildiği üzere cemiyet, aynı isimle ve dilekçede imzası bulunan kurucularıyla bu tarihten çok önce müttefik devletlere ziyaretlerde bulunmuştur. Şu halde; Vahdet Keleşılmaz’ın "Teşkilat-ı Mahsusa, Yusuf Akçura ve 1916 Lozan Milliyetler Konferansı" başlıklı makalesinde de belirttiği üzere bu dilekçe cemiyete resmi bir statü kazandırmak içindir.

Stockholm Milletlerarası Sosyalist Konferansı:

1917’nin yaz aylarında Hüseyinzade Ali Bey, Prof. Dr. Akil Muhtar ve Nesim Maselyah (Meclis-i Mebusan azalarından) ile birlikte Milletlerarası Sosyalist Konferansı’na Türk işçisi namına katılır. Komite; Stockholm’e varmadan Berlin’de önce Ph. Scheidemann’ın kılavuzluğunda Alman sosyalistlerinden biri olan ve savaşın ardından Almanya’nın ilk cumhurbaşkanı seçilen Friedrich Ebert ile görüşür (Bayat, 1998: 22). Ali Bey’in evrakındaki kartpostal, heyetin 24 Haziran 1917’de Stockholm’e gitmek üzere Berlin’den yola çıktığını göstermektedir (Akpınar, 2014, basılmadı).

Akil Muhtar’ın Hüseyinzade Ali Bey’e yazdığı mektuplara bakıldığında Ali Bey ile N. Maselyah’ın Stockholm’e önceden gittiği ve Akil Muhtar’ın heyete sonradan

katıldığı anlaşılmaktadır. 15 Temmuz 1917’de Kranenburg’dan yazan Akil Muhtar mektubunun sonunda “İstanbul'a gitmekten sarf-ı nazar ediyorum. İsviçre'ye gideceğim oradan da tekrar Stockholm'a gelmeğe gayret edeceğim” diye yazmıştır. 3 Ağustos 1917 tarihli Bern’den yazdığı diğer bir mektupta ise Akil Muhtar, birkaç hafta Cenevre’de kaldığını, pek çok kişiyle görüşüp mühim şeyler öğrendiğini, bir-iki gün Bern’de kaldıktan sonra bir köye geçip on beş gün kadar dinleneceğini söylemiştir. Ayrıca bu mektupta Stockholm’daki sosyalist konferansına yönelik edindiği ön bilgileri de Ali Bey’le paylaşmaktadır. Paris’teki gazetelerin, İngiliz ve Fransız sosyalistlerinin de konferansa katılmak istediklerini yazdığını aktaran Akil Bey; bu konferansın barış getirmese bile en azından barışın hangi esaslara dayanacağını tayin edeceğini düşünmektedir. Bu sebeple de konferansta, Osmanlı adına kendi hukuklarını ne kadar iyi savunurlarsa yapılacak sulhtan o denli karlı çıkılacaktır; çünkü barışı artık hükümetler değil; halkın düşüncesi tayin etmektedir.

Muhtar, kendi tabiriyle “histerik hasta” zihniyetine sahip düşman devletlerin tutumuna da değinir. Almanya’nın dahi tamamıyla Osmanlı lehine bir bakış açısına sahip olmadıklarından teessüfle bahseder. Almanlara göre Amerika ve Asya halkları aynı hukuka sahip olamazlar; çünkü onlar, “medeni vahşiler” Asyalıları aşağı bir tabaka olarak görmekte, Müslümanların medeniyetini de reddetmektedirler. Diğerlerinin tutumu ise daha da korkunçtur; onlar tam bir düşman konumundadırlar. Fransa’da büyük bir çoğunluğun tıpkı histerik bir hastada olabilecek birtakım gülünç ve mantıktan uzak kanaatlere sahip olduğunu ekleyen A. Muhtar, Ali Bey’i uyarmaktadır:

Bunlarla karşı karşıya muhakeme gayr-ı mümkün gibidir. Zira sizi haklı çıkaran her hadise kizb-i sarih bi'l-aks kendi lehlerinde olan her bir yalan hakikat-ı mutlakadır. İşte konferansta karşınıza çıkacak itilaf erkânı bu hâlet-i ruhiyede olacaktır. Bunların zihniyetleri, tekrar ediyorum ve bu nokta üzerine nazar-ı dikkatinizi celp ederim. Histerik bir hastanın zihniyetidir (EK: 34).

Hüseyinzade; 14 – 15 Temmuz 1917’de Stockholm’de Maselyah ile birlikte katıldıkları toplantılara ve görüştükları kişilere dair notlar almıştır. On iki sayfadan oluşan bu notlar eksik olmakla birlikte toplantıların içeriğine ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Ali Bey yazdığına göre 14 Temmuz 1917 tarihli toplantıda "Türkiye’deki Milliyetler Meselesi" başlığı altında Arap meselesi, Ermeni meselesi, Siyonizm gibi konular görüşülmüştür. Rus sosyalistlerinden Roussanof, azınlığın haklarının temin

edilmesi gerektiğini söylerken Ali Bey, Türkiye'deki milliyetler meselesinin bütün dünya milletlerindeki azınlıkların istiklallerine kavuşmalarıyla bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Hüseyinzade, bu görüşünü 15 Temmuz günü söz aldığı oturumda açıklamıştır:

“Sulh ile payidar bir sulh yapabilmek meseleleri yek-diğerine merbuttur. Payidar bir sulh yapabilmek için ne lazımdır. Avrupa için ayrı Asya ve Afrika için ayrı ölçüler olmamalıdır. Beynelmilel hukuk bütün küre-i arz için bir olmalıdır. Her yerde aynı prensipler. Küre-i arz küçülmüştür.

Cihan Harbi'nin sarsıntısı milletlerin süratle tekamülünü mucip olacaktır. Bunları bundan sonra zorla cehalette tutmak mümkün olmayacaktır. El verir ki prensipler umumi surette tatbik edilmiş olsun.

Denizlerin ve ticaretin hürriyet[i], Boğazlar Meselesi buna tabidir. Serbest ticarete her zaman açık yol olabilir. Ancak istiklal ve mevcudiyetine hiçbir hanel gelmemek üzere” (EK: 35)

Ali Bey ayrıca İtalyanların hiçbir hakkı ve hukuku olmadığı halde Trablus'a saldırmalarını, Balkan devletlerinin müttefikan tecavüzlerini de örnek gösterir. Kalıcı bir barış için aynı prensipler bütün dünyaya (Avrupa, Asya ve Afrika'ya) eşit olarak tatbik edilmelidir. Marok, Cezayir, Tunus, Mısır, Hint, Kafkas, Buhara, Hive'nin istiklaline kavuşması elzemdir. Bu meseleler halledilirse Türkiye'deki milliyetler meselesi kendiliğinden çözülecektir. Türkiye'nin daima batılı devletlerin emperyalist saldırılarının hedefi olduğuna da değinen Hüseyinzade, mevcudiyetini ve istiklalini muhafaza edebilmek için yalnızca savunma halinde kaldığını da vurgulamıştır (EK: 36).

Türkiye'de Arap meselesiyle ilgili olarak Maselyah Efendi söz almıştır ve Türkiye'de böyle bir meselenin olamayacağını; çünkü Araplarla aynı din ve kültüre sahip olduğunu beyan etmiştir. Maselyah Efendi, Siyonizm meselesine de açıklık getirmiş, Siyonizm'in Türkiye haricinde olduğunu ifade etmiştir. Ermeni meselesiyle ilgili olarak ise, “Küçük milliyetlerin riyakarane hamisi kesilen devletlerin ne gibi emperyalist amal takip ettiği anlaşılacak” ifadesi kullanılmıştır.

Kongrede Türkiye dahilinde görüşülen meselelerden biri de İran meselesidir. Ali Bey; İngilizlerin ve Rusların İran'dan çıkmayı ilan etmeleri halinde Osmanlı'nın da buradan ayrılacağını ve Türkiye hükümetinin İran istiklaline riayet etmeye hazır olduğunu söylemiştir (EK: 35).

Konferans sırasında Türk heyeti, özellikle Rus heyetiyle sıkı temas halindedir. Ali Bey'in notlarında Rus heyeti temsilcilerini fiziksel özelliklerine varıncaya dek

tasviri göze çarpmaktadır. Rus heyeti temsilcilerinden kendisiyle en çok görüşülen kişi Roussanof'tur. Hüseyinzade, Roussanof'u şöyle tasvir eder:

Roussanof sosyal revolüsyoner, kısa boylu, beyaz sakallı etvarında laubali, alim, sosyolocya ilmine vakıf, gayet malumatlı, vaktiyle İstanbul'da Reji tütün amelesinin tatiline (greve) dair makaleler yazmıştır ve Osmanlı Hükümeti'nin gösterdiği su-i muamelatı şiddetle tenkit etmiştir (EK: 35).

Ali Bey, 1935 tarihinde kaleme aldığı hayatına dair notlarda; hükümetlerinin mani olması sonucunda İngiliz ve Fransız sosyalistleri Stockholm'e gelemediklerinden konferanstan bir netice çıkmadığını yazar. Heyet ayrıca Hollanda-İskandinavya komitesine haklarını müdafaa yollu bir muhtıra vermiş ve Türk taleplerinin haklı olduğunu anlatmaya çalışmıştır (Turan, 1935: 6).

1918: Kafkasya Konfederasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti:

I. Dünya Savaşı sonunda, Rusya'da gerçekleşen 1917 devrimiyle birlikte Kafkasya'nın kurtuluşuna dair umutlar artar. İslam Ordusu'nun Gence'ye varması, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması gibi hadiseler Türkiye'de de büyük bir heyecan ve ilgiyle takip edilir.

Hüseyinzade Ali Bey de bu gelişmelere dikkat çekmek ve konuyu canlı tutmak adına çeşitli konferanslar vermiş ve makaleler kaleme almıştır. 1 Mart 1334 [1918] tarihinde Türk Ocağı'nda verdiği konferansta Ali Bey, Kafkasya'nın geleceğine dair üç seçenekten bahsetmiştir:

Bunun için üç suret-i hal vardır. Evvela Kafkasya akvamı bir federasyon teşkil edebilir. Bu federasyona Türkler de dahil olursa tabi müstakil bir hükümet olarak dahil olacaklardır. Saniyen her hükümet ayrı ayrı müstakil hükümetler teşkil eder ki bunda da Türkler yine müstakil olacaktır. Salisen zaten hükümet-i Osmaniye'ye pek temayül olan Kafkas Türkleri Osmanlı hükümeti memaliki adadına dahil olabilir (İmzasız, 1918: 2).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve ardından tabiatıyla Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olacağını belirten Hüseyinzade Ali, bu konferanstan birkaç ay sonra Ahmet Ağaoğlu ile birlikte "hususî bir vazife" (Turan, 1935: 6) için Kafkasya'ya doğru hareket etmiştir.

Ali Bey, Ağaoğlu ile birlikte 10 Mayıs 1918'de Sakız Gambotu'yla Batum'a gitmek üzere yola çıkar (Akpınar, 2014, basılmadı). Hüseyinzade ve Ağaoğlu'ndan

başka o zaman Kırım yönetiminin Harbiye ve Hariciye bakanı olan Cafer Seydahmet [Kırimer] de aynı gemide seyahat etmektedir. Tarafların birbirinden haberleri yoktur ve tesadüfen Ali Bey ile Aġođlu'nun gemide olduklarını öğrenen C. Seydahmet, onlarla görüşmek üzere yanlarına gider (Akpınar, 2014, basılmadı). Batum'a gitmek üzere yola çıkmış olan Ali ve Ahmet Beyler, geminin önce Sivastopol'e uğrayacağını da böylelikle öğrenmiş olurlar. Ali Hüseyinzade, bu durumu 16 Mayıs 1334 [1918] tarihli, eşi Edhiye Hanım'a Sinop'tan yazdığı mektupta şöyle ifade eder:

Dün akşam Sivastopol'den buraya geldik. İstanbul'dan çıktuktan sonra rakip olduğumuz Sakız gambotu yolunu değiştirdi. Batum'a gideceğine Sivastopol'a gitti (Akpınar, 2014, basılmadı).

Hüseyinzade Ali Bey, Ahmet Aġaođlu ile birlikte 11 Mayıs 1918'de Sakız Gambotu / Sivastopol'den Kırım Meclis-i Mebusanı Riyaset-i Aliyesi'ne; meclisin kuruluşundan duydukları memnuniyeti ifade eden bir telgraf çekerler (EK: 36). Telgraftaki "Osmanlı ve Kafkas Türkleri namına" ifadesi büyük önem taşımaktadır. Kırım'ın kaderinin belirlendiği günlerde Kırım Harbiye ve Hariciye bakanının Osmanlı gemisiyle Sivastopol'e götürülmesi ve çekilen tebrik telgrafı; Osmanlı hükümetinin Kırım Türklerini desteklediğini ortaya koymaktadır (Akpınar, 2014, basılmadı).

Sivastopol'da 3 gün kalan Sakız Gambotu önce Sinop'a uğrar. Burada yakıt ihtiyacını giderek gemi ardından Trabzon üzerinden Batum'a geçer (Akpınar, 2014, basılmadı). Bu tarihte Batum, Osmanlı egemenliğindedir (Swietochowski, 1988: 169). 19 Mayıs 1334 [1918]'ten 8 Haziran 1334 [1918] tarihine kadar Batum'da bulunan heyetin buraya geliş amacı; Hariciye Nazırı Halil Bey'in de Batum'da bulunduğu sırada Kafkasya Cumhuriyetleri Federasyonu ile bir barış antlaşması imzalamaktır (Turan, 1935: 7-8). Hüseyinzade Ali Bey; eşine mektubunda "Teşkilat-ı Mahsusa Umur-ı şarkiyeye" vasıtasıyla telgraf çekip İstanbul'a Sinop'a ulaştıklarının haberini verdiklerini yazar (Akpınar, 2014, basılmadı). Bu ifade de Kafkasya'daki görevlendirmenin Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Ali Bey ve Aġaođlu'nun Batum'a gelmelerinden 8 gün önce 11 Mayıs'ta Batum Konferansı Barış Görüşmeleri başlamıştır²⁶. Bu esnada Ali ve Ahmet Beyler, 23

---

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. (şahin, 2002).

Mayıs'ta Enver Paşa'ya bir telgraf çekerler. "Baş Kumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine" diye başlayan telgrafta Ermenilere verilecek ulti­matomu sadece Devlet-i Aliye'ye muhalefet etmiş olmamak için Türk temsilcilerin kabul edeceği yazılıdır. Ancak Hüseyinzade ve Ağaoğlu'na göre bu karar, tarafları memnun etmekten uzak olduğu gibi aynı zamanda bölgede bir anarşi ortamının iyiden iyiye kuvvetlenmesine zemin yaratabilir. Osmanlı tarafından işgal edilecek bölgede yaşayan Ermeniler orada kalmayarak Azerbaycan topraklarına akmaya başlayacaklardır ki bu durum henüz askeri birliklerini tamamlamamış ve yeterince güç sağlayamamış Kafkasya Müslümanları için bir felaket olacaktır. Şu halde, Kafkasya ikinci bir Makedonya halini alabilir. Bu durumlara maruz kalmamak için çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Kafkasya Federasyonu korunması; Kafkasya Müslümanlarının ve Devlet-i Aliye'nin çıkarları için daha doğru olacaktır. Konfederasyona dahil Ermeniler bunu Osmanlı'nın bir lutfu gibi görecekler ve kaos ortamı baştan bertaraf edilecektir (EK: 37).

26 Mayıs 1918'de Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti Seymi Tiflis'te yaptığı son toplantısında kendini feshetmiş (Kurat, 1990: 476) ve ardından Seyim'deki Müslüman temsilciler 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Konseyi'ni oluşturarak yeni bir ulusun doğuşunu ilan etmişlerdir (Swietochowski, 1988: 178). Gence merkezli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başbakanlığına Feth Ali Han Hoyski seçilmiş ve o da aynı gün, 28 Mayıs'ta kabinesini kurmuştur (Swietochowski: 178).

Öte yandan dağılan Transkafkasya Delegasyonu'nun ardından her millet kendi adına barış görüşmelerine girişmiştir. 4 Haziran 1918'de her devlet Osmanlılarla ayrı ayrı "barış ve dostluk" anlaşmaları imzalamışlardır (Swietochowski, s. 178). Ali Bey'in antlaşmalar sırasında burada bulunduğu mektuplarıyla tescillenmiştir; ancak antlaşmalar sırasında görevi tam olarak netliğe kavuşmamıştır.

29 Mayıs 1918'de Batum'dan eşine yazdığı mektubunda Hüseyinzade; ne kadar süre kalacaklarının belli olmadığını, Gence'ye hatta Bakû'ya gitme ihtimallerinin olduğunu, ilk vapurla tarihçi Ahmet Refik [Altınay]in İstanbul'a geleceğini ve mektubunu kendisine ulaştıracağını yazar (Akpınar, 2014: basılmadı). 8 Haziran 1918

tarifli mektupta ise Tiflis üzerinden Gence'ye geeceklerinin haberini verir (Akpınar, 2014: basılmadı).

Gürcistan Cumhuriyeti'nde siyasi vekil olan Mehemmed Yusuf Caferov'un verdiği 13 Haziran 1918 tarihli ve 58 numaralı vesikada; “İşbu vesikanın hamili İstanbul Tıp Fakültesi muallimlerinden Doktor Hüseyinzade Ali Bey olduğunu tevsik ediyorum” yazmaktadır. *Azerbaycan Cumhuriyeti Hariciye Nezareti* antetli bu vesika Ali Bey'in bu tarihte Gence'ye gitmek üzere yola çıktığını göstermektedir. Belgenin altında yer alan “mühürle gelmiştir -15-16 Muharrem²⁷ 1334” yazısı da bunu doğrulamaktadır (EK: 38).

Ali Hüseyinzade, 24 Haziran'da Kafkas devletlerinin Mavera-yı Kafkas meselesini görüşmek üzere düzenledikleri konferansa katılan, Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığını yaptığı Azerbaycan heyeti ve Kafkas devletleri temsilcilerinin bulunduğu Gülnihal vapuruyla İstanbul'a dönmüştür (Bayat, 1998: 23).

Ali Bey; hayatını kaleme aldığı notlarında Gence'deki faaliyetlerinden; “Burada, Türk Ordusu sayesinde yeniden istiklaline kavuşmakta olan Azerbaycan'ın münevverleri ile birlikte bu ülkenin bir cumhuriyet halinde teessüs ve teşekkül etmesi işlerinde çalıştık” diye bahsetmektedir (Turan, 1935: 7). Öte yandan onun Hilal-i Ahmer gazetesinde yayımlanan “Azerbaycan'da Düşündüklerim” ve İkdam'da yayımlanan “Azerbaycan Dahilinde Neler Olup Bitti” makaleleri; Gence'de bulunduğu sırada edindiği izlenimler ve düşüncelerine dair daha detaylı bilgi içerir.

“Azerbaycan Dahilinde Neler Olup Bitti” başlıklı makale; süreç içerisinde Kafkasya'da yaşananları kronolojik sıraya göre anlatan daha çok haber niteliğinde bir yazıdır. Hüseyinzade, öncelikle genç Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıtarak yazısına başlar. Bu yazıda genç cumhuriyetin başkentini Gence – Bakû olarak belirtmesi dikkate değer bir husustur; çünkü o tarihte Bakû, Bolşeviklerin elindedir (Kurat, 1990: 477-478) ve bu sebeple cumhuriyet, merkez Gence olarak kurulmuştur. Ali Bey; ayrıca ahalinin makam-ı hilafete bağlı olduğunu ve Anadolu insanıyla ortak tarihe sahip olduğunu vurgular. İki halk arasında yalnızca şu farklılık mevcuttur; Anadolu insanı asker ve

---

²⁷ Yanlış yazılmıştır; haziran olmalıydı.

cengaverken Azerbaycan ahalisi iktisadi açıdan gelişmiş; ancak askeri açıdan zayıf kalmıştır. Bunun sebebi ise, Rus işgalinden sonra halkın Rus ordusuna asker vermek istememesi ve daha çok ticarete yönelmesidir. Ne var ki, Azerbaycan halkı bunun acı sonuçlarıyla karşılaşmaktadır: toprakları işgal edilmiştir, hatta öyle ki başkentleri Bakû'dan bile mahrum kalmışlardır. İşte bu teşkilatsızlık ve Ermeniler ile Bolşeviklerin yarattığı anarşiyle mücadele etme zorunluluğu yüzünden Azerbaycan, Osmanlı askerinin himayesini istemiştir. Bu esnada, şu durumun özellikle altını çizilir: Osmanlı ordusu istila düşüncesinden uzaktır. Tek amacı; Ermeni ve Bolşevik tazyiki altında bulunan dindaşlarına yardım etmektir.

Konfederasyonun dağılmasının ardından kurulan Azerbaycan'ı temsil eden parlamento üyelerinin Gence'ye gitmeyip bir müddet daha Tiflis'te kaldığına değinen Ali Bey; üyelerle halk arasında bir samimi bir ilişkinin bulunmadığını da kaydeder. Nitekim parlamentonun feshedilmesinin ardından halkın saygısını ve güvenini kazanan bir heyet oluşturulur ve başına Feth Ali Han [Hoyski] getirilir. Ali Bey; bu heyetin tümünün Türklük taraftarı olduğunun altını çizerek bu yönetim döneminde anarşinin son bulduğunu da ekler. Bu heyet döneminde Osmanlıların yardımıyla Bakû zapt ve tahlis edilmiştir. (Ali Bey, 1334: 1).

Ali Bey'in Kafkasya'dan döndükten sonra izlenimlerini konu alan bir başka makalesi de "Azerbaycan'da Düşündüklerim" başlıklıdır. Bu makale, 24 Temmuz 1334 [1918] tarihli Hilal-i Ahmer gazetesinin 4. numarasında yayımlanmıştır. Makale, İkdam'dakinden biraz farklı olarak daha şiirsel bir üslupta kaleme alınmış ve Hilal-i Ahmer cemiyeti ile savaşta yan yana omuz omuza çarpışan Anadolu ve Azerbaycan Türkü merkeze koyulmuştur. Hüseyinzade bu yazısında "birlik" vurgusu yapar: I. Dünya Savaşı'nın getirdiği onca zorluğa rağmen iki Türk kardeş birleşmiştir. Bu; Anadolu Türkünün Azerbaycan Türküne kavuştuğu zamandır. Ali Bey; Osmanlı ve Azerbaycanlı Türk askerlerinin cüzi şive farklılığına rağmen birbirleriyle mükemmelen anlaşmasından hareketle bu iki halkın; aynı dili konuşan tek bir millet olduğuna işaret eder. Ona göre, birbirini anlayamayan iki grup; Rus okullarında öğrenim görenlerle İstanbul'un yüksek mercilerine mensup olup ağdalı bir dil kullanan kişilerdir. Osmanlı Azerbaycan'a askeri açıdan, Azerbaycan ise Osmanlı'ya iktisadi açıdan yardım edecek

ve Türk milleti bu sayede çağdaşlaşacaktır. Emperyalizm, nasyonalizm ve sosyalizm hareketlerinin en yıkıcı, ezici neticeleriyle ezilen Azerbaycan'a yardım eden Anadolu, aslında kendi kendini de kurtarmaktadır; çünkü Azerbaycan'ın işgali, Anadolu'nun da tehlikeye düşmesi demektir (Ali, 1334: 1).

Makalesine, Gence'den geldiğini belirterek başlayan yazar, bu şehrin Azerbaycan'ın ancak "geçici" başkenti olabileceğini ifade eder:

Muvakkat payitaht diyorum çünkü Azerbaycan'ın tabii payitahtı petrol menbaı olan (Bakû)dur. Tiflis'siz Gürcistan ne ise Bakû'suz da Azerbaycan odur. Bakû'yu Azerbaycan'a çok gören kim olursa olsun Azerbaycan halkının en menfur düşmanıdır!.. Gence'ye gelince bu şehir ancak merkezi bir mevkiye olmakla haiz-i ehemmiyet olup ileride Azerbaycan'ın maarif merkezi olabilir (Ali, 1334: 1).

*

Hüseyinzade Ali Bey; Eylül 1918 tarihli davetiye göre; "Ziraat Nezaret-i Celilesi'nin 18 Nisan 1334 tarihli müsaadenamesine göre" kurulmuş olan ve Ahmet Hamdi Bey'in müdürlüğünü üstlendiği Milli İktisat Bankası Osmanlı Anonim Şirketi'ne üye olarak seçilmiş (EK: 39), 1926'da oluşturulan İstiklal Mahkemelerinde bu bankayla ilişkisi nedeniyle suçlanmıştır (İmzasız, 1926: 4).

Ekim 1918'de Hüseyinzade Ali, yine İsviçre'ye gidecek olan bir temsil heyetinin içerisinde yer alır. Sadreddin Han, Nureddin Bey Hudayarhanov, Abdürreşid İbrahim, Kazanlı Osman Tokumbet, Ataullah Bahaeddin ve Halim Sabit'le beraber Hüseyinzade, İsviçre'de bir "büro" kurarak bir temsil heyeti sıfatıyla orada bulunmak maksadıyla Talat Paşa'nın yardımıyla 27 Ekim 1918'de İstanbul'dan hareket ederler. Daha sonra heyete teşkilat işlerinde yardım etmek üzere Köprülüzade Mehmed Fuad da eklenir. Varna'ya geldikleri sırada Macaristan'da ihtilal çıktığını öğrenen heyet bunun üzerine yolunu değiştirip Odesa-Almanya üzerinden yola devam etmeye karar verir. Ancak Kiev'e geldiklerinde Almanya temsilcisi Baron Mum'a müracaat eden heyet, ihtilalin Almanya'da da çıkmış olduğunu ve bu sebeple yolların kapandığını öğrenince mecburen İstanbul'a dönmek zorunda kalır (Togan, 1947: 480).

I. Dünya Savaşı yenilgisinin ardından basında İttihat ve Terakki'nin yürüttüğü Türkçülük politikasına yönelik ağır eleştiriler yer almaya başlar ve Hüseyinzade ile Ağaoğlu da bunlardan nasibini alır. 24 Teşrinievvel 1334 [24 Ekim 1918] tarihli İkdam

Gazetesi'nin 351. sayısında çıkan Köprülüzade Mehmed Fuad'ın "Son Hadiseler Karşısında Türkçülük, Türk Aleyhtarlığı" başlıklı yazısı, yöneltilen eleştirilere bir cevap niteliğindedir (Köprülüzade, 1334: 3).

Tartışma, Ati gazetesi başyazarı Celal Nuri Bey ve Hadisat gazetesi yazarı Bohor Efendi başta olmak üzere bazı yazarların köşelerinde Türkçülerin ve Türk milliyetperverliği fikrinin memlekete zarar verdiğini yazmaları, Ali Bey, Ağaoğlu gibi Türkçüleri suçlayıcı yazılar kaleme almaları üzerine çıkmıştır. Köprülü eleştiri oklarını önce Ati gazetesi başyazarına yöneltir; Wilson'dan hareketle devrin milliyetler devri olduğunu ve milliyetlerin hukukunu tanımanın gerekliliğini söyleyen Celal Nuri'nin öte yandan Türkçülüğün iflas ettiğini ifade etmesinin birbiriyle bağdaşmayan düşünceler olduğunu vurgular. Beş-altı ay evvelinde en ateşli Türkçülerden olan Celal Nuri'nin şimdi Türkçülüğe yönelttiği ithamlar, menfaatleri doğrultusunda taraf değiştirmekten başka bir şey değildir.

Yazısının devamında Köprülü, Türkçülük anlayışının anasır-ı Osmaniye'yi yok ettiğini savunan ve artık Turan kelimesinin ağza alınmayıp Osmanlı toplumunun yeniden inşası için çalışılması gerektiğini ifade eden Musevi Bohor İsrail Efendi'ye de cevap vermiştir. Köprülüzade, Bohor Efendi'ye, dünyanın dört bir tarafında yaşayıp ortak bir dile dahi sahip olmayan Musevilerin ölmüş dillerini yeniden diriltmeye çalışmaları ve Beni İsrail Devleti'ni kurma çabası içerisinde oluşlarını hatırlatarak "Bohor İsrail Efendi başka milletler için meşru ve tabii görülen şeyleri lütfen Türk milletinden esirgemesinler" diye seslenir.

Yazıda dikkati çeken bir başka husus; Türkçülük akımının tanımının yapılmasıdır ki bu tanım İsmail Gaspıralı'dan itibaren süregelen ve Hüseyinzade Ali Bey'in de dahil olduğu ekolün Türk dünyasına ve Türklüğe bakış açısını tam olarak yansıtır niteliktedir: Türkçülük; sınırları belirli bir coğrafyada, aynı yaşam tarzına sahip milyonlarca Türkün kültürlerinin keşfedilmesi, araştırılması ve yükseltilmesi için çalışmaktadır. Türkçüler hiçbir zaman Kırım, Azerbaycan, Şimali Kafkas veya Türkistan'ın Osmanlılarca ilhakını istememişlerdir; çünkü Türk aleminin siyaseten değil harsi ve manevi yönden birleşmesinin peşindedirler. Amaç; kültürel birliği sağlamaktır

ve bunun için de Türk dünyasının kültür merkezi olarak Türk hakanının oturduğu İstanbul'u seçmişlerdir (Köprülüzade, 1334: 3).

1919 - Tutuklanma:

Mütarekenin ardından Damat Ferid Paşa Hükümeti döneminde Ali Bey, 10 Haziran 1335 [10 Haziran 1919]te tutuklanmış ve kısa bir süre sonra beraat etmiştir. Ancak bir buçuk aylık aranın ardından 18 Ağustos 1335'te yeniden tutuklanan Hüseyinzade, bu defa İstanbul'da Bayazıt'ta Bekirağa Bölüğü'nde 49 gün kalır (EK: 40). Bu esnada, Divan-ı Harb-i Örfi Müdde-i Umumiliği'ne aşağıdaki dilekçeyi sunmuştur:

Divan-ı Harb-i Örfi Müdde-i Umumiliği'ne

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir aralık Meclis-i Umumî azalığından bulunduğum cihetle Divan-ı Harp Beşinci Heyet-i Tahkikiyyesince isticvabım icra edilerek taht-ı tevkife alındım. Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu'nun ahkam-ı mahsusası mucibince isticvabın icrasından beş gün sonra her nev mevaddan maznunun-aileyhin tahliyesine cevaz-ı kanuni bulunmak cihetiyle, burada ikametgah ve aile sahibi olduğum gibi her nevi kefalet iraesine dahi hazır olduğumdan ber-vech-i kanun muvakkaten tahliye-i sebilim hususuna karar verilmesini talep ve istirham ederim. Ol bapta.

Tıp Fakültesi hocalarından

Doktor Hüseyinzade Ali (EK: 40).

Bir müddet Bekirağa Bölüğü'nde kaldıktan sonra Malta Adası'na sürülmekten şans eseri kurtulmuş (Turan, 1935: 7), Kastamonu valisi İbrahim, kaymakam Agâh, Kaymakam Suphi ve Polis Müdüriyeti Kısm-ı Siyasi Müdür-i Sabıkı Reşat Bey ile birlikte 7 Teşrinievvel 1335 [7 Ekim 1919]te tahliye olmuştur (İmzasız, 1335:1).

Cumhuriyetin Kuruluşundan Sonraki Çalışmaları

Hüseyinzade Ali Bey'in İstiklal Savaşı dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki yaşantısına ve faaliyetlerine dair evrakı arasında herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından ise siyasi hayattan ziyade genç ülkenin bilimsel ve kültürel zeminini oluşturacak faaliyetlerin içerisinde yer aldığı görülmektedir.

2 Mayıs 1341 [1925]de seririyat-ı cildiye ve efrenciye muallimi unvanını alan Ali Bey; 4 Mayıs 1926 tarihinde profesörlüğe yükseltilmiştir (Turan, 1935:4).

Hüseyinzade'nin bu dönemde üye namıyla çeşitli derneklerde görev aldığı görülmektedir. 18 Mart 1929'da Türk Felsefe Cemiyeti ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Reisiğinden gelen 7 Şubat 1929 tarihli 585 numaralı yazıya göre üniversite kütüphanesi için komisyon üyeliğine seçilmiştir (EK: 41,42). Ayrıca 1930'da yeniden kurulan Deri ve Zührevi Hastalıkları Cemiyeti'nin de kurucuları arasında yer alır (Bayat, 1998: 24).

Hamdullah Suphi'nin Maarif Vekili imzasıyla Ağustos 1924'te Hüseyinzade Ali Bey'e yazdığı uzun mektup, on yıl sonrasında çıkarılacak olan kanunun ipuçlarını verir niteliktedir: "Aile isimlerinin tespiti için vekâletçe maarif ve mektep idarelerine tebligatta bulunulacağını" ifade eden Suphi, soyadı tespiti ile ilgili olarak Ali Bey'in görüşlerini istemiştir. Hamdullah Bey, soyadlarının tespiti meselesinde üzerinde durduğu hususları maddeler halinde sıralamıştır:

1- Aile isminin, küçük ismin baş tarafına veya sonuna geçmesi

2- Aile ismi ile küçük ismin birbirine bağlanması, Bunun için "oğlu" yahut yalnız edat-ı izafet kullanılabilmesi. Meselâ: Kara Osman oğlu Ali, Toygar'ın Mehmed gibi.

3- Bir mahalle izafeten alınmış aile isimleri vardır ki bunları asıl isme bağlamak için ne "oğlu" ne de "ın" lazım olmayabilir. Mesela Nevşehirli, Sokullu, Köprülü gibi. Bu aile isimleri, doğrudan doğruya asıl ismin başına konulmak suretiyle şahsın hangi aileye mensup olduğu anlatılabilir.

4- Türk'ten gayrı milliyet gösteren aile isimleri vardır. Bu nev aile isimleri mevcut ise ne yapılmalıdır?" (EK: 43).

Hüseyinzade, bu mektuba oldukça detaylı bir cevap verir. Türkiye'de aile isimleri düzenlemesi gibi önemli bir inkılabı gerek duyulduğunu ifade eden Ali Bey, bu husustaki tartışmalara da değinir. Mektubunda öncelikle aile isminin sıfat olduğu için isimden önce gelmesi gerektiğini savunanları eleştirmekte ve kendisinin de bir dönem - kendi tabirince- "bu safsatalara" inandığı için ismini Ali Hüseyinzade yerine Hüseyinzade Ali olarak değiştirdiğini itiraf etmektedir. Farsların, Arapların, Rusların ve neredeyse tüm Avrupa'nın aile ismini sona attığını belirten Ali Bey; artık bu hususta Turancılığı bahane ederek inat etmenin anlamsız olacağını düşünmekte ve çağdaş medeniyetlerde olduğu gibi aile ismini sona getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Hamdullah Suphi Bey'in ikinci ve üçüncü maddede belirttiği hususlarla ilgili olarak Hüseyinzade; "oğlu" veya "zade" gibi bir kelimeye ihtiyaç duyulmaması gerektiğini, "-lı; -li; -lu; lü" ekleriyle bu ihtiyacın giderilebileceğini, bu eklerle oluşturulmuş yeni sözcüklerin asıl ismin sonuna eklendiği takdirde hakkıyla bir aile ismi olabileceklerini beyan etmiştir. Son olarak Türk menşeli olmayan aile isimleri ilgili ise; Ermeniler ve Rumlarda "-an, -idis" gibi takıların görüldüğünü; Cumhuriyet hükümetinin aile isimleriyle ilgili kararı neticesinde eklenen bu takıların da kaldırılabilceğini eklemiştir.

Soyadlarına ilişkin örneklerle detaylandığı bu yazısının başlangıcında bazı sahalarda "inkılâp"ın bazı sahalarda ise "tekâmül"ün gerekliliğini vurgulayarak söze başlamıştır. Soyadları meselesinde bir devrimin gerekliliğine inanan Ali Bey'in yazısında dikkati çekici husus; alfabe hususunda devrimin yanlış olacağını dile getirmesidir. Alfabe konusundaki düşüncelerini bir satır aralığında dile getiren Hüseyinzade'ye göre devrimle Latin alfabesine geçmek; koca bir milleti sebepsiz yere sarsmak, yerinden koparıp ayırmak ve hatta memleketi anarşiye sürüklemek demektir (EK: 43)

Alfabe hususunda ıslahatın gerekliliğini savunan Hüseyinzade Ali; bu yazısından bir buçuk yıl sonra, tüm Türk Dünyasının Latin alfabesini kabulü ile ilgili şiddetli tartışmaların yaşandığı Türkoloji kurultayının fahri üyesi olmak üzere Bakû'ya hareket edecektir.

1926: I. Bakû Türkoloji Kongresi

Kişisel arşivinde yer alan notlarına göre Hüseyinzade; Köprülüzade Fuad Bey, Etnografya Müzesi Müdürü Mézsaros, Leningrad müderrislerinden Barthold ve Strazburg müderrislerinden Mentzel ile birlikte Bakû'da gerçekleşecek Türkoloji kurultayına katılmak üzere 17 Şubat 1926 günü İstanbul'dan yola çıkmıştır (EK: 44).

23 Şubat 1926 Salı günü Bakû'ya ulaşan Türk heyeti istasyonda çeşitli dernek temsilcileri ve gazeteciler tarafından karşılanır. Hüseyinzade Ali Bey, uzun yıllardan sonra yeniden Bakû'da bulunuyor olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirir ve şurular hükümetinin bilimsel alanda önemli faaliyetlerde bulunduğunu kaydederek, bu

kurultayın da Türkoloji bilimi için çok faydalı olacağını vurgular. Öte yandan Köprülü; kurultayın Türkiye’de de büyük bir dikkatle izlendiğinin altını çizer. Alfabe hususunda ise Türkiye’de 15 yıldan beri müzakere edilen alfabe meselesiyle ilgili olarak önümüzdeki yıl bunun için bir komisyon kurulacağını haberini verir. Etnografya alanında önemli işlere imza atmış Macar bilim adamı Gyula Mészáros da alfabe konusuna değinir ve Latin alfabesinin bilimsel çalışmalarda esas olarak kabul edildiğini dile getirir. Türkiye heyeti, kurultay için ayrıca Türkoloji ve diğer bilimlerle ilgili iki büyük sandık dolusu kitap getirmiştir (İmzasız, 1926, 47 (1642): 6).

26 Şubat – 6 Mart 1926 tarihlerinde gerçekleşen kurultaya 131 kişi katılmış ve 17 oturum gerçekleştirilmiştir. Toplam 38 bildirin sunulduğu kurultayda; alfabe meselesi, imla meselesi, terim meselesi, öğretim metotları meselesi, akraba ve komşu dillerin karşılıklı etkileşimi meselesi, Türk lehçelerinin yazı dili sorunları, ortak yazı dili meselesi ve Türk lehçelerinin tarihi meseleleri olmak üzere toplam yedi büyük problem tartışılmıştır²⁸.

Hüseyinzade Ali Bey; fahri üye olarak davet edildiği ve N. Marr ile A. V. Lunaçarski ile birlikte başkanlık kürsüsünü paylaştığı kurultayda (Nerimanoğlu – Öner, 2008: 14), 6 Mart cumartesi kapanış öncesinde “Garbın İki Destanında Türk” adlı bildirisini sunmuştur (EK: 44).

Ali Bey, sunduğu bildirin yanı sıra kurultay sırasında düzenli olarak not tutmuştur. Evrakı arasında yer alan defterler dolusu bu notlar daha sonra Hilmi Ziya Ülken tarafından değerlendirilmiş ve Yeni İnsan dergisinin Aralık 1969 ile Ocak 1970 nüshalarında yayımlanmıştır²⁹.

Hüseyinzade Ali Bey, Bakû’da bulunduğu sırada çeşitli dernek ve kuruluşlardan davetler alır: Bunlardan ilki, "Azerbaycan Maarif İşçileri İttifakı"ndandır. 4 Mart 1926 tarihli davetiyede yerel öğretmenler için kendisinin arzu ettiği bir konuda konferans vermesi rica edilmektedir (EK: 45). Bir diğeri "Azerbaycan Edebiyat Cemiyeti"

---

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. (Nerimanoğlu-Öner, 2008).

²⁹ Ali Bey’in kızı Feyzaver Alparsar’ın verdiği bilgiye göre bu notlar Hilmi Ziya Ülken’in ailesinde kalmıştır; Ali Bey’in büyük kızı Saide Santur tarafından kopya edilmiş olan bir nüshası şu an Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı arşivinde yer almaktadır (EK: 46).

tarafından gönderilmiş olup Ali Bey'e cemiyetin 5 Mart 1926 günkü toplantısına icabet edip edemeyeceği sorulmaktadır (EK: 46). 6 Mart 1926 tarihli üçüncü davetiye "Sabir Adına Merkezi Türk Kütüphanesi"'nden gönderilmiştir. Kütüphane Müdürü Hakkı Hüseyin'in imzasını taşıyan davetiyede Hüseyinzade'den kütüphanede bir konferans vermesi istenmektedir (EK: 47).

Yeni Fikir gazetesinin 14 Mart 1926 tarihli nüshasında "Profesör Ali Bey Hüseyinzade ile Musahabe" başlığıyla oldukça kısa bir röportaj yer almaktadır.

Röportajda kurultayın tamamıyla bilimsel mahiyette geçmediğine değinen Hüseyinzade, bu durumu Azerbaycan ve Türkiye'de gerçekleşen devrimler sebebiyle tabii görür. Yine de çok sayıda bilim adamının kurultaya iştiraki neticesinde pek çok bilimsel hakikat gün yüzüne çıkmış, hatta bu durum kimi zaman kurultayda "heyecanlı haller"i'n görülmesine neden olmuştur. Oyrat kavminden bir temsilcinin kendilerinin Moğol olmayıp Türk olduklarını ifade etmesini bu türden heyecanlı hallere bir örnektir. Alınan karar gereği kurultay neticelerinin yayımlanarak bilim adamlarının istifadesine sunulacağının haberini veren Ali Bey, bir diğer kazanımın da bilim adamlarının birbirlerini daha yakından tanımaları olduğunu belirtmiştir (İmzasız, 1926, 1038: 2).

Rusya'da gerçekleşen devrim ve sonrasında teşekkül eden sosyalist cumhuriyetlerinin gelişimi ile ilgili olarak ise çok açık fikir beyanında bulunmaktan kaçındığı gözlenmektedir:

Benim nazarıma burada, şuralar ülkesinde ilmi yükseliş, dar ve milli bir ereve içerisinde değil, her millet için ilm-i medeniyet aleminde ktlevi bir halde yükseliş imkanı vardır.

Burada başka ülkeler de olduğu gibi yakın zamanda tek tek dahiler, mütehasıslar meşahir, yetişemez ise de ama halkın her sınıfı umumi olarak maarif ve medeniyet yolunda terakkiye doğru yükseliş yapmaktadırlar. Demek olur ki, burada terakki ve medeniyet yükselişi, mtehasıslara ait olmayıp, umum halka ait olarak ktlevi bir yolda aparılmaktadır (İmzasız: 2).

Hüseyinzade Ali Bey'in de aralarında olduğu Türk heyeti, kongre komitesince kendilerine hediye edilen Türkolojiye dair kitaplarla birlikte 28 Mart 1926 günü İstanbul'a dönmüştür (İmzasız, 1926, 2963: 1).

İstiklal Mahkemesi'nde Yargılanma:

14 Haziran 1926'da Bursa ve Balıkesir üzerinden İzmir'e geçmeyi planlayan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, İzmir valisi Kazım Dirik'ten "Şahs-ı devletlerine karşı tertip edildiği anlaşılan melunane bir suikast teşebbüsü ortaya çıkarılmış olduğundan lütfen hareketlerinin tehirini" rica eden bir telgraf almıştır (Aybars, 1988: 424). Cumhuriyet tarihine, "İzmir suikastı" olarak geçen bu olayın ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri tutuklanmış ve 2 Ağustos 1926 günü öğleden sonra Ankara'da duruşmalar başlamıştır (Aybars: 459).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensubu olan Hüseyinzade Ali Bey de yargılananlar arasındadır. 1923'te Cavid Bey'in evinde düzenlediği çay ziyafetine diğer İttihatçılar ile birlikte katılan Ali Bey, sonradan, bu toplantıyla İzmir suikastı arasında bir bağlantı kurulması sebebiyle mahkeme huzuruna çıkarılmıştır (İmzasız, 1926: 4).

5 Ağustos'ta mahkemeye çıkarılan Hüseyinzade'ye öncelikle Türkiye'ye gelişi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılması sorulmuş, ardından iâşe işi ve Kara Kemal'le olan ilişkisini açıklaması istenmiştir.

iâşe işiyle doğrudan bir bağlantısı olmadığını kaydederek, şu şekilde ifade vermiştir:

iâşe meselesiyle iştilgal etmediğim için bu işlere agah değilim. Arkadaşlar iştilgal ediyorlardı itiraf ederim. Ara sıra müteneim oluyordum. Bana o sıkıntılı zamanlarda yağ, şeker falan gönderiyorlardı (İmzasız: 4).

Ali Bey, asıl olarak Kara Kemal'le ilişkisi nedeniyle yargılanmaktadır; bu sebeple mahkemenin soruları daha çok Kara Kemal'e odaklanmıştır. Hüseyinzade Ali; telif ve tercüme heyeti tarafından istenen Adam Smith'in *Servet-i Milel* adlı eserini A. Ağaoğlu ile birlikte tercüme ettiklerini ve bu tercümeleri temize çekmesi için Kara Kemal'in katibi Sadettin'den yardım aldığını dolayısıyla Kara Kemal'in Malta dönüşünün ardından kendisiyle yalnızca bu sebeple irtibata geçtiğini beyan etmiştir (İmzasız: 4).

Bu ifadenin ardından kendisinin Milli İktisat Bankası'yla olan ilişkisini açıklaması talep edilir:

- Şirketlerdeki alakanızı söyleyiniz?

- Milli İktisat Bankası'nda idare heyeti azası?
- Kara Kemal'in bankası mı?
- Kara Kemal Bey'in olduğunu bilmiyorum. Müessisler arasında Kara Kemal de vardır. Fakat tamamen onun değildir. Aynı zevat bankayı idare eder. Aynı zevat olmasını arz edeyim. Bunlar, Hamdi Baba, Tatavizade İzzet, Küçük Mithat, İsmail Cabbare idarede idi. Çekildi. Yerine Hüsnü Bey geldi. Muhasebeci Mehmet Ali Bey idi.
- Bunlarla Kara Kemal'in arasında fark yoktur. İşede vazife almadınız mı?
- Almadım.
- Şirketlerde?
- Birine intihap ediyorlardı. Ben ticaretle iştigal edemem dedim. Münhal azalığa muvakkaten intihap ettiler. Yalnız birkaç evrakı muvakkaten imzaladım (İmzasız, 1926: 4).

İttihat ve Terakki Partisi'ndeki konumuyla ilgili olarak Hüseyinzade, I. Dünya Savaşı öncesinde de meclis-i umumi üyesi olduğunu ve kendisi de dahil meclis-i umumi çoğunluğunun harp aleyhinde olması üzerine lağvedip merkez-i umuminin oluşturulduğunu; ancak kendisinin buna üye olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca, sorulan soru üzerine Teceddüt fırkasına intihap olmadığını da ilave etmiştir.

Suikast davasıyla ilişkilendirilmesine sebep olan İttihat ve Terakki cemiyeti üyelerinin İstanbul'da yaptıkları toplantılarla ilgili olarak Ali Bey; 2 toplantıda bulunduğunu söyler. Cemiyet, ilk olarak Cavit Bey'in verdiği bir çay ziyafeti vesilesiyle toplanmıştır. Kara Kemal, Cahit Bey ve İsmail Canbolat toplantıya katılanlar arasındadır. Bu ilk toplantının önemsiz olduğunu ifade eden Hüseyinzade, toplantı sonunda, cemiyet üyelerinin Meserret Hanı'nda buluşmak üzere sözleştiklerini de sözlerine eklemiştir.

Kendisinin daha önemli olduğunu ifade ettiği Meserret Hanı'ndaki ikinci toplantıya 20 kadar kişi katılmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin feshedilmesi konusu görüşülmüştür. Hüseyinzade toplantıda fesihle ilgili şunları söylemiştir:

Prusya'daki inkılâp hükümetlerinde askerler demişler ki çara sadakate yemin ettik. Şimdi ne olacak, onun üzerine inkılâp hükümeti askeri meydana toplayarak, papazlara ayin-i ruhani yaptırarak yemini ref ettiriyorlar. Biz de öyle mi yapalım? Böyle gülünç bir şeye ihtiyaç yoktur. Biz terakkiye yemin ettik. Hayatta ilerleyen, tekamül eden terakkiye yemin ettik. Biz Malta'da iken Anadolu'da birtakım inkılabat olmuştur. Bunları İttihat ve Terakki rüyasında bile görmemiştir. Şimdiden sonra yapılacak her şey irtica olur (İmzasız: 4).

Kara Kemal'in kendisine katıldığını ve ilk başta feshedilmesine karşı çıkan Hamdi Baba'nın da bunu kabullendiğini ifade eden Ali Bey, bu ikisinden başka herhangi bir toplantıda bulunmadığını eklemiştir ve mahkemenin kendisine gösterdiği 9 maddelik İttihat ve Terakki partisi programından da haberdar olmadığını belirtmiştir (İmzasız: 4).

Mahkeme başkanı Hüseyinzade'den, İttihatçıların savaş sonrası ülkeden kaçmalarıyla ilgili olarak da bildiklerini anlatmasını istemiştir. Bu soruya cevaben, ülkeyi terk ettiklerinden haberinin olmadığını ancak yalnızca Talat Paşa'nın kendisiyle bu konuyu görüşerek kendisine birlikte kaçmayı teklif ettiğini, ancak kendisinin buna razı olmadığını söylemiştir (İmzasız, 1926, 1824:1).

Hüseyinzade Ali, 26 Ağustos 1926 Perşembe günü açıklanan karara göre, davadan beraat etmiştir:

T.B.M.M., Ankara İstiklal Mahkemesi Müdde-i Umumiyesi

Suikast meselesiyle alakadar bulunduğunuzdan dolayı maznunen mahkememize sevk edilen Hüseyinzade Ali Bey'in icra kılınan mahkeme neticesinde beraatına karar verilmiş olduğundan memleketine avdetinde mahsur-ı kanuni görülmediği cihetle talebi üzerine işbu vesika ita kılındı

26 Ağustos 1926 – (EK: 48)

Beraatından beş yıl sonra,1 Haziran 1931'de tıp fakültesinden emekli olan Ali Bey, 31 Mayıs 1933'te çıkarılan üniversite reformuna kadar orada çalışmaya devam etmiştir. 31 Temmuz 1933'te Maarif Vekili Reşit Galip tarafından kendisine gönderilen yazıyla üniversitedeki görevi sona ermiştir (EK: 49).

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ndeki Çalışmalar:

Hüseyinzade Ali, ilerlemiş yaşına rağmen Türk dili ve kültürüne hizmet etmeye devam eder. 1934 – 1936 yılları arasında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin tercüme kolunda çalışan Ali Bey; Rus dilci Pekarski'nin “Yakut Dili Sözlüğü”nün çevrilmesinde katkısı olanlardan birisidir (Üçüncü Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları, 1937: 16-17). 1945'te TDK tarafından basılan Pekarski'nin Yakut Dili Sözlüğü'nün önsözünde, sözlük tercümesinde katkısı olan Ali Hüseyin Turan'a teşekkür edilmektedir (Pekarskiy, 1945: II). Hüseyinzade Ali Turan; cemiyet tarafından 24 Ağustos 1936'da, Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen III. Türk Dili Kurultayı'na da üye olarak katılmıştır (Üçüncü Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları, 1937: VII).

Hüseyinzade Ali Bey; 1930'lu yılların başından itibaren dil devriminin etkisinde öz Türkçe kelimelerle Yalavaç, Oğan vb. şiirler kaleme almış (Çoban Armağanı el yazma defter) ve tıp lügatini oluşturma çalışmalarına katılmıştır. Evrakında yer alan dilekçe suretinde sözlük çalışmasında "K" maddesine kadar gelindiği ve müsveddelerin

üniversite dekanlığına teslim edildiği yazmaktadır. (EK: 50). Ancak, sözlüğün tamamlanıp tamalanamadığına ilişkin bir bilgiye rastlanamamıştır.

Yaşamının son yıllarında çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yayımlayan Ali Bey, 17 Mart 1940'ta geçirdiği kalp krizi sonucu yaşamını yitirmiştir.

3. ESERLERİ

3.1 GAZETE YAZILARI

3.1.1 HAYAT GAZETESİNDE YAYIMLANAN YAZILARI

Hüseyinzade Ali Bey; başarılarını Ahmet Ağaoğlu ile birlikte üstlendiği Hayat gazetesinde siyasi, sosyal ve edebi meselelerle ilgili pek çok yazı kaleme almıştır. Zeynelabidin Taşiyev'in mali desteğiyle çıkan bu gazete yayın hayatını 7 Haziran 1905 – 3 Eylül 1906 tarihleri arasında sürdürmüştür. Ali Bey; bu gazetede yazılarında “Ayn. Eşref, Ayn. Hüseyinzade, Abdülhafız, Abdülhay, Hürendiş, Taraftar” mahlaslarını kullanmıştır.

- **Ayn., Hüseyinzade, Gazetemizin Mesleği, 14 Rebiyülâhır 1323 / 7 İyun 1905, Nr: 1, s. 1-2**

Gazetenin ilk numarasında yayımlanan bu yazıyla Hüseyinzade'nin amacı; Hayat gazetesinin yayın hayatı süresince izleyeceği politikayı ve programını açıklamaktır. Ali Bey yazısına gazetenin toplum için önemine işaret ederek başlar. Toplumla faydalı olma amacıyla çıkan gazeteleri birbirinden ayırt edip seçmenin yolu izledikleri politikayı gözden geçirmekle mümkündür; çünkü bazı gazeteler, topluma faydadan çok zarar verebilmektedirler. Hayat gazetesinin amacı; “hayatın mana-i hakikisine hizmet etmek” olacaktır (Hüseyinzade, 1905, 1: 1). Gazete yaşayan bir millete hayat bahsetme iddiasında değildir; ancak hayatı tıpkı bir ayna gibi aksettirmek gayesi taşımaktadır. Milleti, “kalem” ile savunma ve her türlü ilerleme ve gelişmenin yanında olma gayreti güdecektir.

Hüseyinzade; gazetenin amacını belirledikten sonra ele alınacak konulara da açıklık getirir. Gazete öncelikle, tarafsız ve korkusuz bir tavır ve itidalli bir dil ve üslupla Türklüğün ve İslam aleminin geri kalışının nedenleri üzerinde duracaktır. Gelişime hizmet etmeyi hedefleyen gazete bu uğurda “sağ ve sol”da yer alan iki grupta da mücadele edecektir. Sağ olarak nitelendirdiği her türlü ilerlemenin önünde set oluşturan muhafazakarlarla sol olarak nitelendirdiği körü körüne Batı taklitçiliğine soyunanları eleştiren Ali Bey, gelişmenin ve medenileşmenin formülünü vermektedir: Ona göre Türk, Müslüman ve Rus tebaası olmak gibi üç kimliğe sahip bir millet, Türklük ve İslam dairesinde ve de Rus devletinin iktisadi ve siyasi şartları çerçevesinde gelişmelidir. İslam dinine göre, Allah’ın en büyük nimetlerinden biri olan dünya hayatına önem vermemeyi bir küfür olarak addeden Ali Bey, insanlara bahşedilen hayata kıymet vermek gerektiğini ve bunun da büyümeye, ilerlemeye ve gelişmeye açık olmaktan geçtiğini ifade eder.

Hüseyinzade; hayatın gayesi olarak gördüğü gelişmenin aracı ne olacağı hususuna da açıklık getirir: ilerlemek, ancak ve ancak eğitimin yaygınlaştırılmasıyla mümkün olacaktır. Burada toplumun gelişiminin önünü açacak eğitimin tanımını yapar. Ona göre eğitim; kendini tanımaktır. Kendi milletini, dilini, dinini, tarihini, gelenek ve göreneklerini kısacası tüm geçmişi ve şimdikiyi öğreten bir eğitim anlayışı ancak gelişimi sağlayabilir.

Ali Bey yazının bu kısmında anadilde eğitime vurgu yapar ve bu konuya açıklık getirir: Eskiden İslam milletleri arasında, Arap ve Fars dillerinde bilim ve eğitim yapıldığından bu kavimler, sosyal ve iktisadi açılardan gelişmişlerdir. Oysa artık Türk dili, bilim ve edebiyatta yükselişe geçmiştir. Bu sebeptendir ki, gelişmeyi sağlayacak eğitimin dili de Türkçe olmalıdır.

Bir milletin hayatının yalnızca maneviyatından ibaret olmadığını altını çizen Ali Hüseyinzade, bu sebeple gazetenin, yalnızca manevi hayatın kaidelerini değil, aynı zamanda toplumun maddiyatını ilgilendiren konuları da ele alacağını belirtir ve gazetenin sütunlarında milli serveti oluşturan ticaret, ziraat ve sanayiye dair yazılara yer verileceğinin sözünü verir. Elbette milli hayatın en birinci şartı olan ahlak ve adabın

daha da iyi olmasına gayret edilecek, Kuran'ın belirlediği ve Hz. Muhammed'in öğütlediği doğrultuda, kamil insanın nasıl olması ve nasıl davranması gerektiği konularında aydınlatıcı yazılara da yer verilecektir.

İlerlemek, gelişmek ve medenileşmek esas hedef olduğundan bu aşamada, Batı medeniyetinin kat ettiği yol da eleştirel olarak incelenmelidir. Ali Bey, bu noktada şunun da altını çizer: Batı medeniyeti, din ve kavmiyetler bakımından değil, bütün insanlığın yararına olan keşif ve icatlarıyla örnek alınmalıdır. Büyük ilerleme göstermiş Batı medeniyetini anlamak ve onun olumlu özelliklerini topluma tatbik edebilmek için bu medeniyetin bilimini, eğitimini, edebiyatını, sanatını ve sanayisini öğrenmek ve söz konusu alanlarda tanıtıcı yayınlar yapmak gereklidir.

- **Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaredir, 19 Rebiyülahır 1323 / 10 İyun 1905, Nr. 4, s. 2; 25 Rebiyülahır 1323 / 16 İyun 1905, Nr. 9, s. 2-3; 6 Cemaziyülevvel 1323 / 26 İyun 1905, Nr. 16, s. 2-3; 16 Cemaziyülevvel 1323 / 6 İyul 1905, Nr. 22, s. 2-3; 4 Cemaziyülsani 1323 / 24 İyul 1905, Nr. 35, s. 2-3; 29 Cemaziyülsani 1323 / 18 Avgust 1905, Nr. 52, s. 2-3; 24 Şaban 1323 / 11 Oktyabr 1905, Nr. 81, s. 2-3; 25 Şaban 1323 / 12 Oktyabr 1905, Nr. 82, s. 2-3**

Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaredir başlıklı makale, Hüseyinzade Ali Bey'in en geniş hacimli ve içeriği itibarıyla de en önemli eserlerinden biridir. Uzun, seri makalelerden oluşan bu eser; "Türklük" kavramını bilimsel anlamda ele alışıyla ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Türk kavimlerini, kimliği belirleyen dil, din ve tarih olgularına göre ele almıştır. Türklerin en eski ataları olan Tu-ku-ye, Uygur ve Kırgız Türklerinin dil, din, alfabe, kültürlerini ve etki sahalarını Avrupalı ve Rus bilim adamlarınca yapılan araştırmalar ve keşifler doğrultusunda ortaya koymuştur.

Ali Bey öncelikle bu uzun makaleleri yayımlamanın bir ihtiyaçtan doğduğunu ifade ederek sözlerine başlar. Hayat gazetesinin her nüshasında "Türkçe bir ceride-i İslamiyedir" tanımıyla yayımlandığına dikkati çeken Hüseyinzade; bu tanımı oluşturan sözcüklerin anlamlarının her ne kadar açık ve anlaşılır olsa da toplum tarafından yeterince kavranmadığını düşünmektedir. Bu sebeple Hayat gazetesinin yayın hayatı boyunca bu kavramı topluma anlatmaya ve benimsetmeye gayret sarf edeceğini bir kere daha vurgular.

Türk milleti; çoğu defa dili, kavmi, tarihi ve tarihe mal olmuş önemli şahsiyetleri lekelemek isteyen rakiplerin söylemlerine inanmaktadır. Bu vaziyet; kim olduğunu bilmemekten, kendi ırkını, ırkını oluşturan unsurları, tarihini tanımamaktan kaynaklanmaktadır. Ali Bey; Cengiz Han ve Timur'a dair haksız karalamaların bu tür cahillikten kaynaklandığını dile getirir.

Türklüğüyle övündüğü halde Türklerin kimlerden ibaret olduğunu bilmeyen; örneğin Kırgızlar ve Özbeklerin Türk olduğunun bile bilincinde olmayan pek çok Türk yazar vardır. Şu halde; konu hayati önem taşımaktadır.

Türk milletinin kendi kavmine bihaber kalışı; bu konudaki çalışmaların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Oysa dünyadaki Türkoloji ve doğu bilimlerinde çok önemli buluşlara imza atılmaktadır. Finlandiya'daki Fin-Ugor cemiyetinin, St. Petersburg'daki Türkoloji bölümü ve şarkiyat akademisindeki Radloff'un, Macaristan'da Arminius Vambery ve Uvfalvy'nin, Danimarka'da Vilhelm Thomsen'in çalışmaları ve keşiflerine rağmen Türk dünyasında, kendi kavimlerine yönelik çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Türkiye'deki çalışmalara dair Şemseddin Sami ile Necib Asım'ın isimlerini zikreden Ali Bey, ferdi gayretlerle bu işi yürütmenin mümkün olamayacağını belirtir ve konuyla ilgili dernek, akademi kurmanın ve yabancı ülkelere konuyla ilgili yetişmek üzere bilim adamları göndermenin zorunluluğunu dile getirir.

Konuya bilimsel açıdan yaklaşmak büyük önem arz etmektedir; çünkü ancak bu şekilde yapılan yanlışlıkları su yüzüne çıkarmak mümkün olacaktır. Ali Bey bu konuyla ilgili olarak İdil-Ural Türklerinin "Tatar" olarak adlandırılmasının yanlışlığına değinir. Moğolların bir kolu olan Tatarlar; bir kabile halinde Çin hududunu aşamamışlardır. Çıkan çok az bir kısım ise asker grubu olup kendileriyle birlikte kavimlerini de taşımaya muvaffak olamamışlardır. Yanlışlıkla Tatar adı verilen İdil-Ural Türklerinin, asıl Tatar olan Moğol ırkıyla benzerlikleri neredeyse yok gibidir. İdil-Ural Türklerinin dilleri; Arapça ve Farsça etkisinden uzak, asıl Türkçeye daha yakındır. Cins ve yüz konusuna gelince; antropologların yaptığı kafatası ölçümleri, Tatar adı verilen İdil-Ural Türklerinin bir kısmının Avrupa (yani Arya) yüzüne ve bir kısmının da Moğol yüzüne sahip olduğunu göstermiştir. Bu araştırmayı; Tatar adı verilen İdil-Ural Türklerinin Moğol asıllı olması değil; M.Ö. 2000 yılından beri Çin, Hint, Moğol, Mançu, Kafkas,

İran gibi çeşitli kavimlerle temasta bulunmuş Türklerin, bunun bir doğal sonucu olarak yüz yapılarının, coğrafyadan coğrafyaya değişiklik göstermesi olarak okumak gerekir. En eski devirlerde Türk iken zamanla Türklüklerini ve dillerini unutan kavimler olduğu gibi daha önce başka bir kavme mensupken zaman içerisinde Türkleşen kavimler de vardır. Bunlardan Hazarlar, Bulgarlar ve Macarlar ilk gruba; Sartlar da ikinci gruba örnek olarak verilebilir. Bu sebeptendir ki; cins, yüz, dil, din, ahlak, coğrafya vb. esasların hiçbiri tek başına ölçüm olamaz. Ali Bey'in bu konuda şöyle bir öneri getirir: Tüm şartları dikkate alarak Türk kavimleri içerisinde gerçeğe en uygun bir örnek belirlenmeli ve diğerlerinin bu prototiple yakınlık derecesi ölçülmeli.

Makalesinin devamında Hüseyinzade, "Moğol" ve "Tatar" terimlerine bilimsel açıklık getirir ve yanlış adlandırmalara örnekler verir. Moğol adı, etnografya bilimine göre ayrı bir kavim adıdır ve tıpkı Türk kavmi gibi "Altay" ve "Turan" kavimleri içerisinde büyük bir şubedir. Ancak şurası kesindir ki; Moğol kavmi Türk kavmi ile aynı değildir. Hal böyleyken Türklerin uygarlık tarihinde çok önemli roller üstlenmiş kısmı için "Moğol" denmektedir. Timur'un torunu Babür'ün devletini "Büyük Moğol Hükümeti" diye adlandırılmak bu türde yapılan en büyük hatalardan biridir. Türk olan ve Türkçe konuşup, Türkçe yazan Babür'ün devletini İran tarihçileri Moğol devleti diye adlandırmıştır. Bu yanlış adlandırma daha sonra İran üzerinden Avrupalılara sirayet etmiştir.

Tıpkı Moğol terimi gibi Tatar terimi de sıklıkla yanlış kullanılan terimlerden biridir. Tatar kavramının müphem ve bilim dışı bir adlandırma olduğunu savunan Ali Bey, bu kavramla ilgili yanlışlıklara örnekler verir: Bazı eski tarihçi ve şarkiyatçılar Türk ve Tatar adlandırmalarını birbirinin eşanlamlısı olarak kullanmışlardır. Bazı Fransız yazarları da aynı hataya düşmüşler ve Moğol, Tunguz, Tibetli, Türk tüm bu kavimlere Tatar ortak adını vermişlerdir. Bu türden bir karışıklık yüzünden De Guignes de eserine "Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mages et des autres Tartares [Hunların, Türklerin ve Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi]" gibi bilimsel yanlışlığı olan bir başlık seçmiştir. Tatar adlandırması konusunda yanlıya düşen bir diğer isim de Şemseddin Sami'dir. Sami, Tatarları Türk soylu küçük bir kavim olarak değerlendirip bunların adından hareketle, tüm Moğollara Tatar dendiğini düşünmüştür.

Bu yanlış tanımlamaların ardından Ali Bey, Tatar olarak adlandırılan ama aslen Türk olan "Tatarlar"ın hangi bölgelerde yaşadığını maddeler halinde sıralar: 1) Sibiry'a'nın geniş sahalarında yaşayıp bir dönem Kızıl Ordu hükümetini oluşturmuş Kıpçak Türkleri soyundan gelenler 2) Kazan ve Kırım gibi Kıpçak Türkleri neslinden olan Avrupa Rusyası Türkleri 3)Yanlılıkla Tatar diye adlandırılan Kafkasya Türkleri; Güney Kafkasya'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, kuzeyde yaşayan Nogay, Balkar, kısmen Lezgilere karışmış olan Kumuk ve Çerkezlerle kaynaşmış olan Kabardalar.

Diğer bir yanlış kullanılan terim ise Turuk terimidir. Bazı Alman Türkologları Arap, Fars ve Avrupa dil ve kültürlerinin etkisi altında kalarak Türklükten kısmen uzaklaşmış Osmanlı Türklerini diğerlerinden ayırmak için farklı terim arayışına girerler ve Orta Asya'da yaşayan Türklere "Türk" derken Osmanlı Türklerine "Turuk" veya "Türki" demeyi tercih ederler. Ancak Alman bilim adamlarının bu adlandırması başta Osmanlı bilim çevrelerinde olmak üzere kabul görmez. Aynı şekilde Rus bilim çevresi de bu adlandırmaya karşı çıkar. Ali Bey'e göre Almanların oturtmaya çalıştığı bu iki farklı adlandırma iyi bir gerekçeden yoksundur; çünkü Arap, Fars ve diğer kavimlerin etkileşimi sonucu dillerinde ve kültürlerinde birtakım değişiklikler oluşmuş tek Türk kavmi Osmanlı değildir. Yakutlar gibi küçük Hıristiyanlaşmış Türk kabileleri dışında bu etkiye maruz kalmamış Türk kavmi neredeyse yok gibidir.

Hüseyinzade; Hayat'ın 22. numarasında, Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yerini bilimsel açıdan açıklamaya girişir. Türk dili; dünyadaki dil aileleri içerisinde Ural-Altay dilleri veya Turani diller olarak adlandırılan gruba dahildir. Bu gruba Türkçeden başka; Fin-Ugor denilen Fince ile Macarcanın bazı lehçeleri, Sibiry'a ve Kuzey Buz Denizi civarındaki Samoyed lehçeleri, Moğol lehçeleri, Mançurya dili ve Japon dilidir. Japon dilinin bu gruba dahil edilmesiyle ilgili bazı tartışmalar varsa da Evald, Schott, Winkler gibi bilim adamları bu görüşü savunmaktadırlar. Bazı bilim adamları, eski uygarlıklardan Sümerler ve Akadların dilini de bu gruba dahil etmektedirler.

Ural-Altay dil ailesi başlığı altında toplanan bu diller ortak filolojik kurallara sahiptirler: 1) Bu dillerde kökler değişikliğe uğramaz. 2) Ekler daima sona eklenir, ön ek yoktur. 3) Turani dillerde ahenk kanunu vardır. 4) Zamir ve iyelik ekleri bir çok

Turani dilin ortak özelliğidir. 5)Turani dillerin en önemli ortak özelliği söz dizimidir. Fiil daima sonda bulunur. Özne, yer tamlayıcısı ve zarf daima fiile tabiidir.

Hüseyinzade Ali; Türk lehçe ve şivelerinden hangisinin aslına daha sadık olduğunu anlamak için bu kuralları göz önüne alıp, incelemeye davet eder.

Ali Bey'in Türklerin kimliğine ilişkin üzerinde durduğu bir diğer husus dinleridir. Orhun civarında yapılan keşifler neticesinde Türklerin en eski din ve mezheplerinin bir nevi Şamanizm olduğu ortaya çıkmıştır. Yazar, bazı Çin ve Moğol kavimleri ile Sibiry'a'nın bazı bölgelerinde yaşayan Türk kabilelerinin halen daha bu dine bağlı kaldığını belirtmekle beraber, bir dönem tabiata ve onun esrarına dayalı bu manidar inancın artık putperestlik seviyesine indirgendiği ve birtakım Şaman kahinlerin şarlatanlığı ölçüsünde devam ettiği inancındadır.

Türklerin en eski kavmi olan Tu-ku-ye; yani Oğuz Türkleri ve ardından Uygurlar; bir dönem sonra Budizmi kabul etmişlerdir. Budizmin sanıldığı gibi bir tür putperestlik olmadığına altını çizen Ali Bey, Çin Moğolları ile Rusya'daki Kalmuk ve Buryatların ve Moğollaşmış bir kısım Türklerin arasında bu dinin Lama mezhebi biçiminde halen daha yaşatıldığını da ilave eder.

Budizmin ardından ya da hemen hemen onunla aynı dönemlerde ortaya çıkan Suryani Hıristiyanlığı bazı Türk kabilelerini etkilemeye başlar. Türklerin bazı eski yazılı abidelerinde geçen "çalab, çeleb" sözcükleri o dönemin yadigarıdır. Türkçede Tanrı yerine kullanılan bu sözcük Farsça "çelipa" veya Arapça "salib" sözcüğünün bozulmuş bir biçimi olup "haç" anlamına gelmektedir. İslamiyetin ortaya çıkışı; Süryani Hıristiyanlığının Türkler üzerinde etkili olmasını engellemiştir. Anadolu'da, Kazan civarında ve Sibiry'a'nın bazı bölgelerindeki Hıristiyan Türkler, diğer Hıristiyan kavimlerle karışık etnik kimliklerini kaybetmektedirler.

Türkler arasında bir dönem Mani ve Zerdüşt mezhepleri de etkili olmuşsa da söz konusu mezhepler çok sınırlı alandaki Türk aşiretlerine sirayet etmiştir. Bugün Türklerin çok büyük bir kısmı İslam dinine mensupturlar.

Tarihte Türklerin inançlarına kısaca değinen Hüseyinzade; din-alfabe ilişkisine de dikkati çeker. Dinin değişmesiyle doğru orantılı alfabenin de değiştiği gözlenmektedir. "Run" adı verilen yazı sistemi; Türklerin en eski yazı sistemiye bir müddet sonra yerini Uygur yazısına bırakmıştır. Uygur yazı sisteminin Süryani

alfabesinin değişmiş bir biçimi olduğu ve Türkler arasında Nasturiler aracılığıyla yaygınlaştığı düşünölmektedir. İslam'ın kabulünden sonra Türkler, Farslar tarafından bir ölçüde ıslah edilmiş Arap alfabesini kullanmayı tercih etmişlerdir.

Yazarın altının çizilmesi gerektiğini düşündüğü husus; Türklerin İslam dinini kabul etmeleri ile birlikte bu kültür dairesinin içerisine girmelerine karşın asla Araplaşmayı, Türk kimliklerini daima muhafaza etmiş olmalarıdır. Ali Bey'e göre bunun nedenlerini İslam'ın meziyetinde ve üstünlüğünde ve de Türklerin fitrat ve tabiatlarında aramak gerekir. Türklerin küçük bir kavim olmayıp o dönem için de Araplar gibi müstakil birer devlet olmaları, Arabistan yarımadasına uzak bir coğrafyada yaşıyor olmaları da etken olmuştur. Ancak Hüseyinzade'nin fikrine göre Türklerin kimliklerini koruyabilmeleri; dillerinin Arapçadan tamamen farklı olması, Turani dillere mensup olması ile mümkün olmuştur. İslam dini Araplar arasında değil de Moğollar arasında ortaya çıksaydı dillerin yakınlığı nedeniyle Türklerin Moğollar arasında erimesi belki mümkün olabilirdi; ancak Arapçanın linguistik açıdan farklılığı bu tehlikeyi önlemiştir. Ayrıca Türkçenin yapısal açıdan sağlamlılığı da erimenin önüne geçilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Türk kavimlerinin tarihi meselesi de, kimliği tanımlama ve inşa etmede başlıca bir rol teşkil ettiğinden Hüseyinzade Ali, Türklerin tarihi hususunda ayrıntılı bir açıklamaya girişir. Bu hususta yazar, komşu devletlerin tarihlerinden ve yapılan son bilimsel araştırmalardan yararlanır.

İran tarihinde Turan devleti; Firdevsi'nin şaheseri Şehname ile gün yüzüne çıkar. Hükümdarlar Keykavus ile Efrasiyab temsilinde gerçekleşen İran-Turan savaşları Türk tarihine ışık tutacak önemli bir efsanedir. Firdevsi'nin eserini yazarken Farsi, Pehlevi, Türk, Zend, Arap kaynaklarına müracaat ettiği şüphe götürmemekle beraber kendisi bu efsaneye bir tarihçi gözüyle değil bir sanatçı ruhuyla yaklaşmış olduğu açıktır. Bu sebeple Türk tarihçilerinin, Firdevsi'nin mısralarında gizlenen tarihi gerçekliği ortaya çıkarmaları gerekmektedir.

Türklerin tarihine ilişkin bilgi edinilecek bir diğer komşu devlet Yunanlılardır. Yunan kaynaklarında Türklerin adına M. S. VI. yüzyılda rastlanmaktadır. Yunan tarihçileri; M. S. 560 yılında Türkistan Türkleri'nin hakanı Sincibu (Silzibul)'nun Hüsrev-i Nuşirevan ile bir antlaşma yaptığını, Ceyhun kıyılarını istila ettiğini ve bu

tarihten itibaren Türklerin artık Moğolistan ve Türkistan'la sınırlı kalmayıp çeşitli memleketleri ele geçirdiklerini, Volga nehri ile Rusya'nın güneydoğusuna kadar ulaştıklarını haber verirler. Bu fetihler ve göçler M.S. XI. yüzyıldan itibaren ağırlık kazandığından Türkler tarafından bundan önceki tarihleri daima ihmal edilmiştir.

Son zamanlarda gerçekleştirilen etnografik ve filolojik çalışmalarda elde edilen bulgular; Türklerin M. S. XI. asırdan önceki medeniyetlerine ışık tutar niteliktedir. Orhun nehri kıyılarında Karakurum şehrindeki harabeler Uygurlar ve onlardan daha önce bu bölgede yaşamış Tu-ku-ye denilen Oğuz Türkleri tarafından inşa edilmiştir. Bu bulgular; Türkler arasında medeniyet tarihine ilk adını yazdıranların Kırgızlarla beraber Tu-ku-ye denilen Oğuzlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Macar bilim adamı Vambéry tarafından keşfedilen ve yayımlanan, Uygur alfabesiyle yazılmış Kutadgu Bilig, son zamanlara kadar Türklerin en eski eseri olarak bilinmekteyken Orhun ve civarında yapılan keşif gezileri Türklerin medeniyetlerinin tarihin daha eski dönemlerine kadar uzandığını ispat etmiştir. 1889'da Yadrintsev başkanlığında Doğu Sibiry Coğrafya Cemiyeti, 1890'da Heikel başkanlığında Helsingfors Fin ve Uygur Cemiyeti ve 1891'de Radloff başkanlığında Petersburg Ulum Akademisi, Baykal Gölü'ne dökülen Selenga nehrinin bir kolu olan Orhun nehri vadisinde yer alan her Karakurum harabelerine, bir aylığına keşif gezisine çıkmış ve eski şehir enkazı üzerinde saray harabeleri, soma ve mermer taşlardan yapılmış ejderha, aslan başlı heykeller ve Runik hatlı abideler keşfetmişlerdir. Türklerin yazılı tarihine ulaşmada, Yadrintsev ve Heikel tarafından başlıca Erdenizu nam Lama manastırı civarında keşif edilen Uygurca, Çince ve Türkçe olarak üç dilde, bazılarında bir de Moğolcası bulunan dikili taşların çok yardımı olmuştur.

1893'te Danimarkalı Vilhelm Thomsen; bu üç dilli taşlardaki Runik yazıyı, Çince ve Uygurcaların yardımıyla okumayı başarmıştır.

En eski Türklerin yazılı abideleri ve medeniyetleri bu bilim adamı sayesinde gün yüzüne çıkar. Thomsen, abideleri *Dechiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Jennesseï* (Orhun ve Yenisey Mahkukatının Halli) adıyla 1894'te Kopenhag'da yayımlar. Bu yayının ardından, Türk-Oğuzların yazılı tarihleri muntazam bir şekilde tercüme edilerek Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yayımlanır.

Thomsen'in yanı sıra bu vadiye en çok çalışan bilim adamlarından biri de Wilhelm Radloff'tur. Petersburg'dan Orhun vadisine giden heyet, keşiflerini; Orhun civarındaki tarihi eserler, Tu-ku-ye sülalesi devri eserleri, Uygur sülalesi devri eserleri, Moğollardan kalma eserler olmak üzere toplam dört bölümden oluşan büyük bir eser halinde yayımlamışlardır.

Runik alfabeyle yazılmış abideler iki farklı bölgede keşfedildiğinden bu alfabe "Orhun ve Yenisey alfabesi" adı verilmektedir. Yenisey'deki runik yazıtlar Kara-Kırgızların, Orhun'daki Runik yazıtlar ise güney Türklerinin atalarının yazıtlarıdır.

Tu-ku-ye denilen Oğuz Türklerinin ardından tarih sahnesine çıkan Uygurlar da Türk medeniyet tarihinde önemli izler bırakmışlardır. Tu-ku-yelerin mirasçısı olan Uygurlardan yazılı olarak Runik harfli ve Uygur harfli olmak üzere iki türde alfabeyle yazılmış eserler kalmıştır. Uygur kavminin her iki alfabeyle yazılmış olan anıtlarından en önemlileri eski Karakum şehri harabelerinde keşfedilenlerdir. Tu-ku-yelerin ardından gelen Uygurların hakimiyeti ancak bir asır devam etmiş ve 840 yılında, Yenisey dolaylarından gelen Kırgız Türklerine hakimiyetlerini devretmişlerdir. Uygurların tarihi Cengiz Han dönemine kadar karanlıktır. Ancak Cengiz Han'a tabii olan İdikut adlı hakanları ile birlikte bu imparatorluk dahilinde mühim rol oynamaya başlayan Uygurların tarihi bu tarihten sonra takip edilebilmektedir.

Cengiz Han'dan sonra Uygurların büyük bir kısmı Budizm ve Nasturilik dinlerini terk ederek Müslümanlığı seçmişlerdir.

Hüseyinzade Ali, pek çok Türk kabilesinin Uygur adıyla adlandırılmasına karşın asıl Uygurların Kara Uygurlar ve Sarı Uygurlar olarak iki büyük cemaat halinde yaşadıklarını ifade eder. Kara Uygurlar; Türkçeyi büyük oranda unutup, Moğolca konuşmaktadırlar. Sarı Uygurların ise eski Türkçeyi muhafaza etmektedir.

Türklerin en eski üç medeniyetinden biri de Kırgızlardır [Kazaklar]. Altay dağları ile Yenisey dolaylarında ortaya çıkmış bu kavim Kırgızlar [Kazaklar] ile Kırgız Kazakları [Kırgızlar] olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu grupta halis Kırgızlar olan Kara Kırgızlar, Isık Gölü etrafında, Çu ve Talas çaylarından Çin Türkistanı'ndaki Tarım nehri ile Tiyen-şan Altay dağlarına ve Hint sınırına kadar uzanan bir coğrafyada köklü bir medeniyet kurmuşlardır. Çin kaynaklarına göre isimleri Gen-gon olup bir dönem çeşitli kavimlerle kaynaşarak Hagas adını alırlar. Yine Çin kaynakları Hagas

adını alan bu kavmi, gelişmiş bir medeniyet olarak nitelemektedirler. Hagaslar, Şamanizmi benimsemiş ve Uygur alfabesine benzeyen bir alfabe kullanmışlardır. 569 yılında Roma İmparatoru II. Justin ile Tu-ku-ye hükümdarı arasındaki yazışmalarda "Hırgız" namıyla anılmaktadırlar. 758'de Uygurlar tarafından ele geçirilen Kırgız devletinin bundan sonraki yaşantıları tespit edilemese de İslamiyet ortaya çıktığı zamanda Arabistan'la ticari ilişkiler kurdukları bilinmektedir. IX. yüzyılda bir ara hükümet oluşturmakta başarılı olmuşlarsa da çok varlık gösteremeyip yeniden Uygurların hakimiyetine girmişler ve daha sonra da tıpkı Uygurlar gibi Cengiz Han'ın devletine katılmışlardır.

Hüseyinzade Ali, halis Kırgızlardan ayırdığı Kazakların ortaya çıkışlarına, buldukları coğrafya ve karakteristik yapılarına ilişkin de bilgi verir:

Kazak adlandırması; öncelikle Türk Orta Asyası'ndan ayrılan göçebe kabileler için kullanılmaktayken bu ayrılan gruplar belirli bir bölgede toplanmış ve kendilerini "Kazak" veya "Kırgız Kazak" olarak adlandırmışlardır. Bu yeni grup; Cengiz Han İmparatorluğu'nun dağılmasından ve hatta Ebu'l Hayr Han döneminden sonra ortaya çıkan Özbeklerden meydana gelmiş bir gruptur. Akmolla; Kazakların en önemli şehirlerinden biridir. Bir dönem Taşkent'te de bir hükümet kurmayı başarmışlardır. Aşiretler halinde yaşayan Kazakların emirlerine "Menap" adı verilmektedir.

Ali Bey'e göre Kazak halkına ilişkin en çok üzerinde durulması gereken husus, karakteristik yapılarıdır. Kazaklar; silahşör, mert, yiğit insanlardır. Asker bir toplum olmalarının yanı sıra şiire, edebiyat ve genel olarak sanatta çok kabiliyetlidirler.

Kırgızlarla Kazaklar, şiir anlayışları bakımından da birbirlerinden ayrılmaktadırlar: Kazaklar; lirik şiire meyil gösterirken Kırgızlar daha çok epik türde eserler, destanlar meydana getirirler. Hüseyinzade; Kırgızların edebiyattaki üstünlüğünü göstermek adına Radloff'a müracaat eder: Radloff'a göre; Büyük Yunan şairi Homeros'un devrindeki milli, destansı ruh dünya edebiyatında, ancak Kırgızların Manas destanıyla kıyas olunabilir.

- *Aydın., Ha., Tabib-i Şehir İbn Zuhur Tabib-i Hazık Hasan Bey, 21 Rebiyülahır 1323 / 12 İyun 1905, Nr: 6, s.3*

Hüseyinzade Ali, uyuz hastalığına neden olan mikroorganizmayı keşfeden ünlü Müslüman hekim İbn Zuhur'u okuyucularına tanıtır.

Uyuz hastalığına sebep olan mikroorganizmayı mikroskopla görme ve incelemeyi Avrupalılar ancak XIX. yüzyılın sonunda gerçekleştirebilmiş iken, asırlar önce 1072 – 1162 tarihleri arasında İspanya'nın Sevilla şehrinde yaşayan Ebu Mervan İbn Zuhur, bu hastalığı keşfetmiş ve bu hastalığa sebep olan mikroorganizmayı bir eserinde tarif etmiştir. Asırlar sonra mikroskop altında yapılan çalışmalar, İbn Zuhur'un yanılmadığını doğrulamaktadır. Batılıların Avenzoar olarak adlandırdıkları İbn Zuhur, uyuz mikroorganizmasından başka önemli keşiflerde de bulunmuştur.

- **Aydın. Ha., Gazetemizin Dili Hakkında Bir Neçe Söz, 23 Rebiyülahır 1323 / 14 İyun 1905, Nr: 7, s. 2-3**

Hüseyinzade Ali Bey, bu yazısında o dönemde çokça tartışılan bir konu olan yazı dili meselesine temas etmiş ve yazının ikinci kısmında yine dil meselesi kapsamında terim sorununu işlemiştir. Ali Bey, çarpıcı bir soruyla yazısına başlar: “Bizim mi gazetemizin dilini sadeleştirmemiz yoksa cemaatimizin mi kendi anadili olan Türkçeyi öğrenmesi lazımdır?” (Ha., 1905, 7: 2). Bu retorik sorunun ardından Ali Bey, konuyla ilgili düşüncelerini açıklamaya girişir: Rusya İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde, farklı şivelere sahip yazarlar Hayat gazetesinde makaleler yazmaktadırlar. Bu durum, “daha sade yazma” diyerek kastedilen Kafkasya'daki şivelere yazı yazmayı imkansız kılmaktadır. Bir diğer engel; dilin ve üslubun makalelerin konularına bağlı olarak tabiatıyla değişecek olmasıdır; bazı şivelere felsefi, siyasi veya iktisadi konuları izah etmede sözcük dağarcığının yeterli olmamaktadır. Bunlara ilaveten okuyucular da tıpkı yazarlar gibi farklı farklı coğrafyalardan olduğundan herhangi bir şiveyi öne çıkarmadan hepsini ortak paydada buluşturan bir dille yazmak bir zorunluluktur. Ali Bey, “ortak bir dil” yaratma zorunluluğunu ifade eden bu yazısıyla birlikte Hayat gazetesinin, İsmail Gaspıralı'nın Kırım'da yayımladığı Tercüman gazetesinin çizgisinden gideceğini açıkça ifade etmiştir.

Hüseyinzade'nin bu yazısı aslında Hayat'ın altıncı numarasında “Derviş” imzasıyla yayımlanan ve gazetenin dil politikasını eleştiren yazıya bir cevaptır. Yazıda,

Hayat gazetesinin dilinin ağır oluşundan bahseden yazarın kendisi pek çok Rusça sözcükle ve garip bir sentaksla Türkçe yazdığını zannetmektedir. Söz konusu yazıdan aldığı bir parçayı, Rusça bilmeyenlerin anlamasının imkansız olduğunu ifade ederek tercüme eden Ali Bey, Arapça “davetname, meşguliyet, taam, nutuk” gibi kelimeleri “anlaşılmıyor” gerekçesiyle reddedenlerin, aynı kelimelerin Rusçalarını kullanmalarını eleştirmektedir.

Türkçe, Hüseyinzade'nin “Türki-i kadim” olarak ifade ettiği Ali Şir Nevai'nin Türkçesinden uzaklaşmış, İslam dininin ve çeşitli tarihi olguların etkisiyle Arapça ve Farsçadan pek çok kelime almış ve zamanın akışı içerisinde bu iki dille olan münasebetin neticesinde onların sözcüklerini kendine mal etmiştir. Nasıl ki Rus, Fransız, İngiliz gibi yeni Avrupa dilleri kelime kadrolarını geliştirmede Latince ve Yunancaya sıklıkla müracaat ediyorsa yeni Türkçe de bir bakıma ölü bir bakıma canlı olan Arapça ve Farsçadan yararlanmaktadır. Bu sayede bir Türk şivesi olan Osmanlıca çok gelişmiş, en derin fikirleri ve hisleri ifade edecek kudrete erişmiştir.

Ali Bey, dilin bile benimsediği Arapça ve Farsça kelimeleri dilin sahiplerinin beğenmemesini eleştirir ve bu noktada konuyu terim meselesine getirir. Bilim ve fendeki ilerlemeler, yeni icat ve kavramların adlandırılmasında terim meselesini gündeme getirmektedir. Çağdaş Avrupa dilleri, yeni terimleri yaratmada Latince ve Yunancaya müracaat etmektedir. Bu durum, Latince ve Yunancanın modern Avrupa dillerinden daha zengin ve mükemmel olduğu veya her yeni keşif ve icada uygun bir terim bulunduğundan değil, söz konusu dillerin ölü olması sebebiyle sözcük türetmeye elverişli oluşlarından kaynaklanmaktadır. Fotoğraf, telgraf, fonograf, telefon gibi terimler bu yolla türetilmiş sözcüklerdir. Ali Bey, Türkçe için de aynı yönteme başvurmayı önermektedir. Türkçe de, Latince ve Yunanca makamında olan Farsça ve Arapçadan aldığı sözcükler ve yapılarla modern dünyanın keşiflerini ve kavramlarını karşılayacak yeni sözler türetebilir. Bu şekilde fotoğrafa; pertevnüvis, telefona; durşenid vs. demek mümkündür. Böylelikle Türkçe'nin söz varlığı zenginleşecek ve Batı dillerine mahkum olmayacaktır.

- **İmzasız, İdareden, 23 Rebiyülahır 1323 / 14 İyun 1905, Nr. 7, s. 4**

İdareden başlığı taşıyan bu imzasız yazıda Hüseyinzade Ali, Müslüm Şirvani isimli şahsın Hayat gazetesini metheden manzumesi için gazetesini adına teşekkür eder. Kendilerini öven şiir ya da yazıları prensip gereği yayımlayamayadıklarını dile getiren Hüseyinzade, kalemi kuvvetli şahısların Batı ve Doğu dillerinden yapacağı çevirilerin gazeteye en güzel teşekkür olacağını ifade eder.

- **Ayn., Ha., İskenderiye Kütüphanesi'ni Kim Yandırdı, 2 Cemaziyülevvel 1323 / 22 İyun 1905, Nr. 13, s. 4**

Hüseyinzade Ali Bey; İctihad gazetesinde “Lardi” imzasıyla “Hükümdar ve Edebiyat” başlıklı bir tercümenin ilavesinde geçen İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer'in emriyle yakıldığını iddiası üzerine bu yazıyı kaleme almıştır. Ali Bey, bunun asılsız bir görüş, bir hurafe olduğunun tespit edildiğini belirtir ve Hindistan'da Urdu ulemasından Şibli'l-Numani'nin bu konudaki eserini kaynak gösterir. Şibli'l-Numani ile birlikte Fransız bilim adamı Renan da bu konuya temas etmiş ve kütüphanenin Haçlı seferleri sırasında yakıldığını tespit etmiştir.

- **Ayn., Hüseyinzade, İran'da Misyonerler, 11 Cemaziyülevvel 1323 / 1 İyul 1905, Nr. 19, s. 1-2**

Ali Bey, bu yazısında bir İslam ülkesi olan İran'daki Amerikan misyonerlerin faaliyetlerini gündeme getirir. Yazısına, Peterburgskaya Vedemosti gazetesinde “Han Serabski” imzasıyla yayımlanan bir haber dayanak oluşturmuştur. Haberde, İran'ın Urmiye vilayetinde üç Amerikalı misyonerin katledildiği yazmaktadır. İran veliahdı Muhammed Ali Mirza, katillerin bulunması işini Mecidü's-Saltana'ya havale etmiş, ardından katillerin Seyyid olduğu anlaşılmış, bunun üzerine Seyyidler itham ettiği gerekçesiyle Mecidü's-Saltana tutuklanıp Tebriz'e yollanmış ve on bin ruble tazminatın ardından serbest bırakılmıştır. Seyyidlerin ifadelerinde belirttikleri üzere, cinayeti işleme nedenleri misyonerlerin İslam'a hakaret etmeleridir.

Bu olayı naklettikten sonra Ali Bey, Amerikalıların İran'daki misyoner faaliyetlerinin tarihine ve bölgedeki nüfuzlarına değinir. Amerikalılar, İran'da misyonerlik faaliyetlerine 1856'da başlamışlar ve geçen kırık küsur sene içerisinde açtıkları okullar aracılığıyla bölgede etkinlik sağlamışlardır. Şehirlerde 40 kadar okul,

Urmiye'nin Sir şehrinde Proteston keşişler yetiştirmek maksadıyla bir ruhban okulu ve yine Urmiye'de kızların eğitimi için bir kız okulu kurmuşlardır. Amerikalılar ayrıca kendi din ve mezheplerini anlatmak maksadıyla Zehriri Debhera adıyla bir de gazete çıkarmaktadırlar. Urmiye'nin ardından Musul, Tebriz ve Eşita'da da şubeler açmayı başaran Amerikalıların kendilerinin ifade ettiği üzere maksatları; Nasturi ve Ermenileri Protestan yapmaktır. Ali Bey, bu durumu garipsemektedir; çünkü Ermeni ve Nasturiler, yüzyıllarca boyunca, İran'da, kendi din ve mezheplerinde özgürce yaşamaktadırlar. Ta okyanusun öte tarafından onca yolu, sadece Ermeni ve Nasturileri Protestan yapmak için çeken Amerikalıların bunda ne gibi bir kazançları olabilir?! Elbette Amerikalıların tek amacı Ermeniler ve Nasturiler değildir; Müslümanlar arasında da Hıristiyanlığı yaymak için çabalamakta, üstelik bu uğurda her türlü çirkin yola da müracaat etmektedirler. Zaten üç Amerikalı misyonerin katledilmesi de bu sebeptendir.

Hüseyinzade yazısının sonunda Seyyidlere seslenir. Seyyidler, eğer bu üç misyoneri katletmişlerse büyük hata etmişlerdir; çünkü bu durum; devleti birtakım diplomatik problemlerle karşı karşıya getirmek demektir. Bu misyonerleri İran'dan çıkarmanın tek yolu; onların silahlarıyla onlara karşı mücadele etmektir. Amerikalıların kurduğu bir cemiyete karşı on cemiyet kurulur, açtıkları kırk okula karşı 400 okul, üniversite, akademi açılırsa bu tür misyoner faaliyetlerin nüfuzu kırılır. Adam öldürmekle değil; rekabet etmek gerekir.

- **Aydın., Ha., Zamanımızın Ömer Hayyam'ı, 11 Cemaziyülevvel 1323 / 1 İyul 1905, Nr: 19, s. 2-3**

Hüseyinzade Ali Bey; Zamanımızın Ömer Hayyamı başlığıyla Şair Eşref'i ve onun Mısır /Kahire'de yayımlanan Deccal isimli kitabını tanıtmaktadır. Ali Bey, Eşref'in bu eserini, kin ve nefret dolu oluşu ve de kişiliklere hakaret ettiği gerekçesiyle eleştirmektedir. Eşref'in bu tutumu, zamanın Ömer Hayyam'ı olan hiciv ustasına yakışmamaktadır. Ancak yine de Ali Bey, Eşref'i mazur görür; “birtakım iftiralar neticesinde hapisten hapse sürüklemeseydi “Deccal” ortaya çıkmayacaktı”, der ve asıl iftiracıların ve jurnalcilerin itham edilmesi gerektiğini ifade eder. Kitabın başında Eşref de, gördüğü zulümü ifşa etmek istediğini bildirmiştir:

Deccal, evvelce gazete olarak çıkmak için hazırlanmıştı. Fakat buralarda pek çok gazeteler çıkıp batmış olduğundan, bunun kitap şeklinde çıkması daha münasip olacağını bazı tecrübekaran ehlibba ihtar etti. Bende kabul ettim. Çünkü yazdığım şeyi hangi şekilde olursa olsun, evveleminde ahiren gördüğüm bir zulüm ve belayı neşretmekti. (Ha., 1905, 19: 2).

Hüseyinzade, Şair Eşref'in kin ve öfkeden uzak, şairane üslupla kaleme aldığı kıtalarını okuyucuyla buluşturur; iftiralara kurban edilip hapsedilişi, İstanbul gazetelerinin yalanlarla dolu sütunları, hürriyetten yoksun milletin hali, Batı ve Doğu'nun karşılaştırılması vb. konularda yazdığı dörtlüklerden örnekler verir. Yazısının sonunda ise, hapisten çıkışının ardından Mısır'a yerleşen Eşref'e; vatanını affetmesi ve güçlü kalemını Deccal gibi kitapları yazmak için tüketmemesi yolunda çağrıda bulunur.

- **Aydın., Hüseyinzade, Ermeni Vatandaşlarımıza Tavsiye ve İhtarlarımız, 15 Cemaziyülevvel 1323 / 5 İyul 1905, Nr: 21, s.1-2**

Hüseyinzade Ali Bey'in siyasi içeriğe ve sert bir üsluba sahip bu yazısı, Kafkasya'daki Ermeni-Müslüman çatışmaları üzerine kaleme alınmıştır. Kafkasya'da yaşayan ulusların temsilcilerinden oluşan Bakû Sulh ve Vifak Komitesi tarafından gönderilen yazıda gazete yazarları, barışçıl bir üslupla yazılarını kaleme almaya ve genel manada Ermenilerle Müslümanlar arasında arabuluculuk yapmaya davet edilmektedir.

Gazetenin ilk nüshasından itibaren barışçıl bir yol izleyeceklerinin sözünü verdiklerini ve hatta Ermeni yazarlarının İttihad-ı İslam korkusuyla yalan ve iftira dolu haberler yaptıkları sırada dahi ısrarla barışı savunduklarını ifade eden Ali Bey, Ermeni aydın ve yazarlarına seslenmektedir. Daha birkaç gün evveline kadar Alekber Sabir'in barışa davet eden beyitleri Hayat gazetesinin sütunlarında yer alırken Ermeni şair ve yazarlarından barışı ve sükuneti öğütleyen hiçbir makale ya da şiir gelmemiştir. Üstelik her iki toplum da aynı felaketlere maruz kaldığı, aynı miktarda insanını kurban verdiği, aynı şiddette cehalet ve vahşetle boğuştuğu halde, Ermeni aydınları, kendi toplumlarını haklı, masum, günahsız olarak gösterip Müslümanlara suçu atmaya çalışmaktadırlar. Üstelik de bu haksız propagandalarını Avrupa'ya, Amerika'ya hatta Avustralya'ya kadar duyurmanın peşine düşmüşlerdir.

Bunlarla birlikte Ermeni yazarlar, kendilerini haklı göstermek adına Müslüman kesiminin yazarlarına iftira atmaya çalışmaktadırlar. Ahmet Bey'in Karabağ'a huzursuzluk çıkarmak ve iki toplum arasında nifak sokmak için gittiğinin haberini yapan Mşak gazetesine Ali Bey cevap verir: Öncelikle Ahmet Bey Karabağ'a gitmemiştir ki Bakû'da yaşayan bütün Ermeni ve Müslüman cemaati bunun şahididir. Kaldı ki aslen Karabağlı olan Ahmet Bey'in memleketine gitmesinden daha tabii bir durum olmadığı gibi kendisinin Karabağ'a nifak değil ancak barış ve kardeşlik götürebileceği gün gibi aşikardır.

Yazısının devamında Hüseyinzade, Ermeni aydınlarından olan Nikokosof tarafından zikredilen, üç yüz milyon Müslümanın birleşerek Avrupa ve Rusya'nın üzerine çökmeye çalıştığı iddiasına karşı üslubunu daha da sertleştirir: Panislamizm denilen kavramın Müslümanlar tarafından değil aksine Avrupalılar tarafından ortaya atıldığının hatırlamasını yapan Ali Bey, Müslümanların bu tür kavramlara ihtiyaçlarının olmadığını, kendilerinin zaten "müttehit ve müttefik" olduklarının altını çizer ve Nikokosof özelinde Ermeni aydınlarının, Müslümanların birleşmesinden değil, gaflet uykusundan uyanıp aydınlanmasından korktuklarını sözlerine ekler.

Ali Bey; yazısına nihayet verirken her iki cemaatin ileri gelenlerine seslenir ve onları; birbirlerine hakaret etmeyi bırakıp, kendi milletlerinin medenileşmesi ve gelişmesi için gayret sarf etmeye davet eder.

• **İmzasız, İdareden, 20 Cemaziyelevvel 1323 / 10 İyul 1905, Nr. 25, s. 4**

İdareden başlığıyla, Hayat gazetesi adına kaleme aldığı bu yazıda Hüseyinzade Ali, Müslümanların kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim'e hürmetin nasıl olabileceğine ilişkin görüşlerini sunar. Hüseyinzade'ye göre, Kuran-ı Kerim'e saygı, insana çocukluğundan itibaren aşılmalıdır. Çocukta, Müslümanların kutsal kitabı olan Kuran'ı okumaya, mana ve mazmunlarını idrak etmeye dair bir heves uyandırılmalıdır. Kuran-ı Kerim'e hürmet ve hizmet ancak bu şekilde mümkündür, diyen Ali Bey, bu görüşüne Hıristiyan dünyasından verdiği bir örnekle açıklık getirir: Hıristiyan dünyası, kendi kutsal kitapları olan İncil'e hürmetlerini; büyük cemiyetler kurarak, milyonlarca para harcayıp, İncil'i yeryüzünün bütün dillerine çevirerek göstermektedirler. Buna

karşılık Müslümanlar ise şer'len satılması caiz olmayan Kuran'ı, ancak çok az kişinin gücünün yeteceği rakamlar üzerinden satmaktadırlar.

Bu kıyaslamadan ardından Hüseyinzade, Kuran-ı Kerim'in parasız olarak halka sunulması ve her Müslümanın kendi kutsal kitabını okuyup onun verdiği mana ve mesajları idrak etmeye çalışması gerektiğine vurgu yaparak yazısını sonlandırır.

- **Ayn., Ha., Zade, Şerif-i Mekke, 22 Cemaziyülevvel 1323 / 12 İyul 1905, Nr: 26, s.1**

Yazıda, Cidde'de vefat eden Mekke Şerifi Avnürrefik Hüseyini'nin şerifliği sırasında halka ve hacılara yaptığı zulümler konu edilmektedir. Mısır'da ve Hicaz'daki tahsilinin ardından memleketi Ufa'ya dönen Ziyaeddin-el Kemali'nin, şerifi vefatı dolayısıyla yazdığı bir makaleyi Hayat gazetesine göndermesi üzerine Ali Bey, bu yazıyı kaleme almıştır. “Ölülerinizi hayırla yad ediniz” hadisinden hareketle makaleyi yayımlamaktan ar ettiklerini ifade eden yazar, yine de, Ziyaeddin Efendi'nin makalesinden hareketle vefat eden Şerif'in icraatlarına ilişkin kısaca bilgi verir.

Şerifin yönetimi zulüm ve istibdat üzerine kurulmuştur. Halka zulmettiği gibi ne kadar zalim bir yönetici olduğunun kendisine söylenmesinden dahi zevk duymaktadır. Onun döneminde hacılar, yollarda sefil olmuşlar, türlü felaketler yaşamışlar hatta katledilmişlerdir.

Mısır'da çıkan Türk gazetesince her nüshada, Mekke'den uzaklaştırılması gerektiği ikazında bulunulan Şerif Avnürrefik Efendi, Osmanlı Devleti'ne de sadık değildir. Şerif, İngiliz politikalarına alet olmuş ve Osmanlı'ya karşı isyan edip Arabistan'da karışıklık ve huzursuzluk çıkmasına izin vermiştir.

- **Ayn., Hüseyinzade (Mütercimi), Müslüman Heyet-i Murahhasasının (Deputatyanın), Ali Hazret-i İmparatorun Kafkasya'da Canişini Bulunan Graf Voronov Daşkof'un Huzuruna Gitmeleri, 29 Cemaziyevvel 1323 / 19 İyul 1905, Nr. 31, s. 1-3; 2 Cemaziyelsani 1323 / 22 İyul 1905, Nr. 34, s. 2-3**

Hüseyinzade Ali Bey; Kafkasya Müslüman heyetinin Rusya İmparatoru'nun Kafkasya Vekili Graf Voronov Daşkof'a verdiği dilekçeyi Rusçadan tercüme eder.

Tiflis'te yapılan toplantı sonucunda; Bakû, Gence, Tiflis, Dağıstan ve Batum temsilcileri seçilmiştir.

Müslüman vekiller, Tiflis'te yapılan toplantıda Müslüman ahali tarafından oluşturulan ve imzalanan dilekçeyi 10 Temmuz günü Graf Voronsov Daşkof'a takdim ederler. Daşkof'un atanmasından duyulan memnuniyetin ifadesiyle başlayan dilekçede, Müslüman ahalinin Knaz Voronsov ve halefi Knaz Mihail Nikolayeviç dönemlerindeki vaziyetlerine değinilir.

Müslümanlara yönelik adilane bir tutum sergileyen Knaz Voronsov'un ardından gelen Knaz Mihail Nikolayeviç döneminde ayrımcı bir politika izlenmiştir. Dinlerinin farklı olması sebebiyle Müslümanlar, askeri, idari ya da adli görevlerin dışında en küçük memuriyetlere dahi alınmamışlardır. Mihail Nikolayeviç döneminden kalma uygulamalar; din, eğitim ve toplumsal hayatın kurgulanmasında Müslümanlara türlü zorluklar çıkarmaktadır. Müslüman vekiller, dilekçelerinde, eski yönetimin sebep olduğu sıkıntıları izah edip toplumun ihtiyaçlarını maddeler halinde sıralamaktadırlar.

Müslüman vekiller dilekçelerinde; Müslümanların engellendiği bazı istisna kanunların lağvedilmesini, Müslüman çocukların sorunsuz okullara kabul edilmelerini ve diğer tebaayla aynı hak ve hukuk dahilinde muamele görmelerini, Müslümanların anadillerinde okul açmalarına izin verilmesini ve bu okul programlarının İslam cemaati temsilcileri tarafından düzenlenmesini, daha 1880'li yıllarda açılması düşünülmüş kız okulunun açılmasına müsaade edilmesi ve bu okulun masraflarının devlet hazinesi tarafından karşılanmasını, anadilde gazete, dergi ya da çeşitli yayınlara izin verilmesini ve bu yayınların denetiminde adilane bir tutum sergilenmesini, Kafkasya'da yaşayan Müslümanların diğer milletlerin mensuplarıyla eşit hak ve hukuka sahip olmalarını, hukuk ve eğitim sahalarında hür ve serbest bir biçimde mesleklerini icra edebilmelerini, Kafkasya'ya Rus muhaceretinin durdurulmasını ve Müslümanların yaylak ve kışlakları kullanmasına, ormancılık ve balıkçılık gibi geçim yollarından faydalanmalarına izin verilmesini, Müslüman ahali üzerindeki ağır vergi yükünün kaldırılıp maddi güçleri nispetinde vergi alınmasını, Müslüman han ve beylerinin asilzadelik hukukunun iade edilmesini ve kendilerinin geçici bir "asilzadeganlık cemiyeti" kurmalarına izin verilmesini talep etmektedirler.

Bu taleplerin ardından vekiller dilekçelerinde Kafkasya'da yaşanan Ermeni-Müslüman olaylarına da uzun uzadıya değinmişlerdir. Yaşanan olaylarda Müslümanların suçlu olduklarına dair Ermeni gazetelerince bir kamuoyu yaratılmaya çalışıldığına değinen vekiller, tüm bunların asılsız birer iftira olduğunu vurgularlar. Bakû'da ateşe verilen Müslüman evlerini, Nahçıvan'da yapılan toplu katliamları, Erivan'da yakılan şeyhülislamın evini örnek göstererek bu çatışmalarda, silahsız ve teşkilatsız Müslüman ahalinin asıl mağdur olan kesim olduğuna dikkati çekerler.

Din ve mezhep farklılıklarından dolayı her türlü siyasi ve medeni hakları kısıtlanmış Müslüman ahalinin ahlaki güzelliklerini ve maneviyatlarını el değmemiş birer hazine gibi muhafaza ettiklerini kaydeden vekiller, Müslümanlara hak ve hukukları verildiği takdirde medenileşeceklerine, hem kendi toplumları için hem de Rusya İmparatorluğu'na faydalı olacaklarına işaret ederler.

- **Aydın., Ha., 28 Ağustos 1905 Bakû, 12 Recep 1323 / 30 Avgust 1905, , Nr: 54, s.1-2**

Ali Bey'in bir paragraftan oluşan bu yazısı, 28 Ağustos 1905'te Bakû'da meydana gelen Ermeni-Müslüman çatışmalarını kınama mahiyetindedir. Olayları; toplumun yaşadığı cinnet hali olarak nitelendiren yazar, savaş meydanında yiğitçe vuruşup ölmenin veya öldürmenin mazur görülebileceğini ancak odalardan ya da pencere arkalarından bomba atıp günahsız ve masumların katledilmesinin insanlıkla bağdaşan hiçbir tarafı olmadığını beyan eder.

- **İmzasız, Hz. Ali (R.A.) Taraf-ı Eşrefinden Millet-i Eranimeye Verilen Hat, 15 Recep 1323 / 2 Sentyabr 1905, Nr: 57, s. 1-2**

Hüseyinzade Ali Bey, Tifliski Listuk adlı gazetenin 177. numarasında yer alan makaleyi tercüme etmiştir. Makale; Tiflisli bir Ermeni tüccarının İran'daki Erdebil mescitlerinden birinde Hz. Ali tarafından Ermeni cemaatinin haklarının korunmasına yönelik fermanını gördüğünden bahsetmekte ve bu fermanın içeriğine dair bilgi vermektedir.

Söz konusu hattın daha önce Kafkas gazetesinin 29 Kasım 1852 tarihli 75. numarasında daha önce yayımlanmış olduğuna değinen Ali Bey, bu fermanı tercüme eder.

Fermanda, Hıristiyanların haklarının korunması, onlara karşı zor kullanarak müdahale edilmemesi, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında daimi bir sulhun sağlanması, kilise ve manastır yapımında kendilerine yardım edilmesi buyrulmuştur.

- **Aydın., Hüseyinzade, Hayal-i Ham, 19 Recep 1323 / 6 Sentyabr 1905, Nr: 58, s.2**

Russkaya Vedamosti gazetesi İspanya'nın Sekovaya şehrinden gönderilmiş olan ve "İntikam alan Müslüman Türkiye'nin sedası" imzasını taşıyan bir mektuba 27 Ağustos 1905 tarihli nüshasında yer verir. İmla hatalarıyla dolu bir biçimde, Rusça kaleme alınmış bu mektupta Japonlarla yaptığı savaşı kaybeden Rusya'nın "hakir" duruma düştüğü belirtilmiş ve Türkiye'nin intikamının alındığı ifade edilmiştir. Russkaya Vedamosti ise, bu imzasız mektupla Kafkasya'da gerçekleşen olaylar arasında bir ilişki kurarak Müslümanları suçlamış ve Ermenileri yok etmekten başlayan Müslümanların bütün Hıristiyanlar için tehdit oluşturduklarını yazmıştır.

"Hayal-i Ham" başlıklı bu yazı; Ali Bey'in söz konusu mektubun bir provokasyon olduğuna inandığını göstermektedir. Ona göre imzasız bir mektup, tüm Osmanlı'nın düşüncesini yansıtmaktan uzaktır. Kaldı ki mektup; Halid Ziya, Ebuzziya Tevfik, Abdülhak Hamid gibi önemli şahsiyetlerin imzasını taşısa dahi yine de milletin fikrini temsil edemez, bu sebeple de söz konusu mektubu dikkate almak anlamsızdır. Eğer konuyla ilgili Osmanlı'nın düşüncesi öğrenilmek isteniyorsa o halde Osmanlı basını incelenmelidir. Sultan Abdülhamid'in kontrolünde ve ona yakın olan gazetelerden İkdam, Tercüman-ı Hakikat, Sabah, Gayret, Servet ve Malumat'ta Rus-Japon savaşıyla ilgili hiçbir fikir beyan edilmemiş, yalnızca Avrupa basınında çıkan haberler tarafsızca yayımlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında yayımlanan Jön Türkler hareketinin yayın organlarında çeşitli müstakil makalelere yer verildiyse de bunlar Rusların liberal görüşe sahip gazeteleri gibi başarısızlığın bürokrasiden kaynaklandığını ifade etmekte ve Rus milletinin aydınlanma yolundaki çalışmalarından övgüyle bahsetmektedirler. Mısır'da yayımlanmakta olan İctihad gazetesinin Rus bürokrasisine yönelik eleştirileri ve Rus aydınlanmasına duyduğu sempati buna bir örnek ve delil olarak gösterilebilir.

Ali Bey'e göre İspanya'dan gelen bu mektubun bir Müslüman tarafından yazılmasına imkan yoktur. Böyle bir mektup hem Rus hem de Müslüman düşmanı biri tarafından yazılmış olmalıdır; çünkü mektupta dile getirilenler Osmanlı yazarlarının kalemlerinden dökülen fikirlerle taban tabana zıttır. Bazı Osmanlı yazarlarının makalelerinde de tespit ettikleri üzere Osmanlı'yı tehdit edecek devletler ancak Avusturya ve Almanya'dır. Rusya'nın zayıf düşmesine Osmanlılar sevinemez; çünkü bu durumun kendilerinin zararına olacağını bilirler. Bu sebeptendir ki, Osmanlı-Japon savaşında İslam devletleri tarafsız kalmışlardır.

Mektubu yazan kişinin duyduğu sevincin yersiz ve anlamsız olduğuna da değinen Hüseyinzade, Japonlarla savaşın ardından Rusya'nın hakir düşmediğinin ve Vitte'nin temsiliyle Amerika'da imzalanan antlaşmanın haysiyet kırıcı olmadığına altını çizer.

1905'teki yenilginin ardından imparatorluğun meşruti rejime geçişine de değinen yazar, Rusya'nın asıl kazanımının işte bu yenileşme ve reform hareketleri olduğunu ve bu hareketlerin savaş meydanında kazanılacak bin zafere bedel olduğunu belirtir. Ünlü İngiliz yazarlarından William Stead'in Russkaya Vedamosti ve Razsvet gazetelerinde, "Sursun Corda" imzasıyla yayımladığı makalelerinde de aynı görüşü savunduğunu dile getiren Ali Bey; yazısına Stead'den yaptığı alıntıyla son verir:

Bir nice yıldan sonra Rus milletine yakın olacaktır ki, bir (devlet duması) için bir Mançurya değil, yirmi Mançurya feda etmek mümkün idi ve taraf-ı imparatorun Rus milletine bahş ve ihsan olunan böyle bir devlet duması padişah ve İmparator Nikolay Aleksandroviç'in devr-i saltanasına zeval-i napezir, müebbet bir şan ve şeref verecektir. Öyle bir şan ve şeref ki, onu hiçbir aksa-i şark adem-i muvaffakiyeti haleldar edemez!" (Hüseyinzade, 1905, 58: 2).

- **Aydın., Hüseyinzade, Nur Gazetesi, 25 Recep 1323 / 13 Sentyabr 1905, Nr: 64, s.1-2**

Hüseyinzade Ali Bey bu yazısında, St. Petersburg'da yayın hayatına başlayan Nur gazetesini okuyucularına takdim eder. Şimdiye kadar Rusya İmparatorluğu'nun başkentinde yirmi beş milyon Rusya Müslümanının duygu ve düşüncelerine tercüman olacak bir gazetenin dahi yayımlanmamış olmasına dikkati çeken yazar, Nur gazetesinin yayın hayatına başlamasını özellikle bu açıdan önemser.

Türk dilinde ve Tatar şivesiyle çıkmaya başlayan Nur gazetesinin baş makalesi Petersburg imamı Ataullah Bayezidof tarafından kaleme alınmıştır. Hüseyinzade; Bayezidof'un makalesinden yaptığı alıntılarla Nur gazetesinin izleyeceği yolu ve görüşünü okuyucularına iletir.

Bayezidof, ilerlemenin; dünyadaki en önemli iş ve en temel kanun olduğunu belirterek makalesine başlar. Asırlar evvelinde Arap bilim ve edebiyat dünyasında da yenileşme hareketleri çokça tartışılmış ve “mütekaddimun ve müteahhirun” olarak gruplar ortaya çıkmıştır. Avrupalılarda “konservatör ve liberal” sözcükleriyle ifade edilip sıkça kullanılan bu kavramlar, önceleri Tatarlara çok garip ve anlamsız gelmekteydi. Oysa artık zamanla birlikte fikirler de değişmeye, gelişmeye başlamıştır. Eskiden Tatarların geri kaldığını düşünen insan sayısı çok azken artık bu kişilerin sayısı gittikçe artmış ve bunun neticesinde muhafazakarlar ve yenilikçi görüşe sahip olanlar olmak üzere farklı iki grup ortaya çıkmıştır.

İslam toplumlarında ve Avrupa'daki yenileşme hareketlerine ilişkin kısa girişin ardından konuyu Tatarların medenileşme sürecine getiren Bayezidof, yazısının devamında, gazetenin yukarıda bahsedilen gruplardan hangisine dahil olacağına ve nasıl bir yol çizeceğine açıklık getirir: Nur gazetesi yayın hayatı süresince, iki taraf arasında anlaşılamayan meseleleri izah etmeye çalışacak ve tarafların uzlaşmaya varması ve birlik olması için gayret sarf edecektir. Gelişme ve medenileşme için seçilen yolun önemine vurgu yapan Bayezidof, kendilerinin Kuran-ı Kerim'in izinden gideceklerini, İslam'ın ruhunu koruyacaklarını ve onun öğütlediği terakki yolunda korkaklık göstermeden emin adımlarla ilerleyeceklerini beyan eder.

Yazısında politik bir duruş sergileyen Bayezidof, din ve millet unsuru gözetmeksizin herkese “müşfik bir adalet” gösteren Rus devletine karşı hayırhah bir tutum içerisinde olduklarının altını çizer ve Rusya'nın eğitim alanında, tüm unsurlarıyla, hep birlikte ilerlemesi gerektiğini vurgular.

Hüseyinzade Ali Bey; Rusya Müslümanlarını aydınlatma gayretindeki Nur gazetesinden imalı bir üslupla “Yalnız bir nur-ı maarifi neşriyle iktifa etmeyip bir de bu kadar Rusya cemaat-i İslamiyesinin menafini payitahtta elinden geldiği kadar

müdafaya ikdam etmelerini” de beklediklerini ilave ederek yazısına son verir (Hüseyinzade, 1905, 64: 2).

- **İmzasız, Şevki-i Şirvaniye, 29 Recep 1323 / 16 Sentyabr 1905, Nr: 66, s. 4**

Hüseyinzade Ali, Şevki-i Şirvani isimli şahsın yazdığı uzunca manzumeyi sert ve alaylı bir dille eleştirmektedir. Şiir yazmak için öncelikle bir dilin sözcük kadrosuna, gramer kurallarına hiç değilse bir ölçüde hakim olmak gerektiğini kaydeden Ali Bey; ardından, şiir yazmak için bunların da yeterli olmayacağını ilave eder. Şiir yazmak için aynı zamanda vezin ve kafiye hususunda da çok çalışıp maharet kazanmak gereklidir.

Hüseyinzade, yine de şairin hevesini kırmak istemez ve Şirvani'nin uzunca manzumesinden beğendiği mısraları kaydederek, onu daha çok çalışmaya davet eder.

- **Aydın., Hüseyinzade, Türk Dilini Öğrenmenin Fevaidi, 1 Şaban 1323 / 18 Sentyabr 1905, Nr: 67, s.3**

Hüseyinzade makalesinde; İngiltere Şeyhülislamı Şeyh Abdullah Quilliam'ın idaresinde, Liverpool'da çıkan The-Crescent (El-Hilal) dergisinin 30 Ağustos 1905 tarihli nüshasında, Uells imzasıyla yayımlanan “Türk Dilini Öğrenmenin Fevaidi” başlıklı yazıdan söz eder. Öncelikle fayda sözcüğüyle kastedilenin İngiliz Müslümanları veya genel olarak İngilizlerin faydası olduğunu belirten Ali Bey, bu hatırlatmanın ardından yazıyı okuyucuları için tercüme eder.

Yazının başlangıcında, Türk dilini öğrenmenin neden gerekli olduğu açıklanmaktadır. Yüzölçümü bakımından incelendiğinde Türk memleketleri tahminen Fransa'nın dört katı büyüklüğündedir; ancak dillerinin nüfuzu incelendiğinde çok daha geniş bir coğrafya ortaya çıkmaktadır. Türkçe; Türk memleketlerinden başka İran ve Mısır saraylarında konuşulmaktadır, Tuna'dan Nil'e, İstanbul'dan Çin, Maçin sınırına kadar bu dille yayınlar yapılmaktadır. Türkçe ayıca dünyanın askeri açıdan bazı stratejik noktalarına da hakim olan milyonlarca Müslümanın konuştuğu dildir.

Yazar, Türk dilinin önemini vurguladıktan sonra İngiltere adına özeleştiriyi yapar: Dünya üzerinde bu kadar nüfuzu olan bir dil olmasına rağmen İngiltere'nin Türkiye'yle siyasi ve ticari ilişkileri Levanten denilen tercümanların insafına bırakılmıştır. Bu tercümanların Türkler ya da İngilizler yararını gözetmeleri beklenemez; bir kere bu

kişiler Türk ya da İngiliz değildirler, bilgileri kısıtlıdır ve maharetleri de yalnızca dil bilmeleridir.

Son zamanlara kadar Türkçeyi bilen İngilizlerin sayısının çok az olduğuna değinen Ali Bey, bu durumun; Avrupa’da Türkçe öğrenmeye gerek olmadığı, Türklerin kayda değer edebiyat eserlerinin bulunmadığı kanaatinden kaynaklandığını belirtir. Bu kanaatin sebebi ise, Avrupa’da Türkçe edebiyat eserlerinin bulunamamasıdır. Yazar; Türklerin bir edebiyatı olduğunu; ancak edebiyat örnekleri çoğunlukla el yazısı olduğundan nadir ve pahalı olduğunu ifade eder. Sadece Fransa’da, Doğu dilleri bölümü öğrencileri için “Kırk Vezirlerin Hikâyeleri” adlı küçük hikaye kitabı basılmıştır; ancak bu hikayelerin tercümesinin, şerh ve tefsirinin olmayışı, metnin eski olup çeşitli imla hatalarıyla dolu oluşu kitaptan yararlanmayı zorlaştırmaktadır. Üstelik bu kadar eksik olan bir kitabı dahi bulmak zordur; çünkü kitap 100 yıl önce, I. Napolyon döneminde basılmıştır.

Bu kitap yerine önemli Türk yazarlarının eserlerinden oluşan bir kitabın daha faydalı olacağını ve sadece doğu dilleri bölümü için değil, toplumun genelinde bir ilgi ve merak uyandıracaklarını ifade eden Hüseyinzade’nin tüm yazısı boyunca İngilizleri Türkçeyi öğrenmeye teşvik ettiği görülmektedir.

Yazıyı tercüme geçmeden önce Ali Bey şöyle bir ifade kullanmaktadır: Türk Lisanını Öğrenmenin” fevaidi hakkında Uelss cenapları ne gibi mütaalatta bulunuyor, şüphesiz, bu fevaide İngiliz Müslümanlarının ve alelumum İngilizlerin nokta-i nazarından bakılıyor, çünkü eğer Türklerin menafii nazar-ı itibara alına idi, ayrı bir mazmunda makale yazılıp serlevhası da böyle olmak icap ederdi: “Türkler öz dillerini güzel öğrenmekten başka İngiliz dilini tahsilden, daha doğrusu Rus, İngiliz, Frenk ve Cermen dillerini tahsilden ne güne menafi-i azimeye destres olabilirler? (Hüseyinzade, 1905, 67: 3).

Bu cümlesinden de anlaşıldığı üzere Ali Bey, Uelss’in bu yazısını Müslümanlara bir örnek olması için gazetenin sayfalarına taşımıştır. Daha önce “Gazetemizin Dili Hakkında Bir Neçe Söz”de olduğu gibi burada da Türklerin kendi dillerini dahi bilmiyor oluşlarını eleştirmek ve kendi dilleri başta olmak üzere; İngilizce, Fransızca, Rusça ve Almanca gibi modern Batı dillerini bilmenin ne kadar mühim olduğunu vurgulamak istemiştir.

- **İmzasız, Harici Haberler Osmanlı, 1 Şaban 1323 / 18 Sentyabr 1905, Nr: 67, s.**

4

II. Abdülhamid'in cülus günü münasebetiyle her yıl 19 Ağustos'ta Osmanlı gazetelerinin manzum methiyelerle dolu olduğunun haberini veren Ali Bey; 1905 yılında vakanüvis Ömer Lütfü Efendi ile "meclis-i meşayih" azasından Şeyh Vasfi Efendi haricinde, Türkler arasında sanatsal açıdan başarılı kaside yazılmadığını belirtir. 1905 yılı için Ali Bey'in fikrinde en başarılı kasideler; Mühendishane-i Berrî okulunda çalışan Fransızca hocası ile Ermeni okullarında Osmanlıca hocalığı yapan bir Ermeni tarafından kaleme alınmıştır.

Ermeni şairden beğendiği mısraları alıntılaman Hüseyinzade yazısının sonunda Müslümanları Panislamizm yapmakla suçlayan Kafkasya Ermenilerinin yanı sıra İran şairleriyle yarışacak derecede kaside yazan Osmanlı Ermenilerin de varlığının dikkate şayan olduğunu belirtir.

- **Aydın., Ha., Zade, Bundan Sonra Ne Etmeli, 3 Şaban 1323 / 20 Sentyabr 1905, Nr: 68, s.1-2**

Bakû'da yirmi gündür devam eden Ermeni-Müslüman çatışmasını konu edinen Hüseyinzade Ali Bey; şehrin genel görünümünü ve çatışmaların sosyal hayata etkisi hakkında bilgi verir ve ardından meselenin halli için neler yapılması gerektiğine dair kendi görüşlerini beyan eder.

İki toplum arasındaki çatışma idari ve sosyal hayatı sekteye uğratmış, iktisadi hayat da bundan çok zarar görmüştür. Şehrin genelinde elem ve yas hakimdir. Gündüzleri İranlı ve Rus binlerce halkın, özellikle de işçi kesiminin kabileler halinde şehri terk etmekte geceleri saat 8'den sonra ise şehrin her tarafı korkunç bir karanlıkla beraber derin bir sessizliğe gömülmektedir. Ermeni ve Müslüman mahalleleri olarak ikiye ayrılmış şehirde, iki tarafın da insanların canını, hayatını tehlikeye atmadan karşı tarafa adım atması mümkün değildir.

Geçen zamanla birlikte acı günlerin sonuna gelindiğini belirten Hüseyinzade; yazısının devamında, bu kötü hadiselerin bir daha tekrarlanmaması için neler yapılması gerektiğini tartışır. Yazar; "Neler yapılmalı?" sorusuna cevap verebilmek için öncelikle

iki tarafın da sosyal durumlarının, eğitim ve medenileşme seviyelerinin, aldıkları terbiyenin, milli emel ve maksatlarının her türlü kin, nefret ve düşmanlık söyleminden uzak, tarafsızca analiz edilmesi gerektiği görüşündedir. Bu analiz; hakikat denen kavramı ortaya çıkarmak için gereklidir. Ne var ki işin asıl zor tarafı da, hakikati gösterebilmek daha doğrusu hakikati söylemeye cüret edebilmektir.

Milletlerin bir diğerini iyi niyetlerle eleştirebilmesi ve karşı tarafın da bundan bir kırgınlık ya da nefret hissi çıkarmayıp hatta kendisini uyardığı için teşekkür edebilmesi gerektiğini ifade eden Ali Bey; bu hoşgörülü yaklaşımın Türk-Gürcü veya Rus-Tatar milletleri arasında sürdüğünü belirtir. Ancak bu sözü edilen tutum ne yazık ki Kafkasya'da görülmemekte, her iki taraf da birbirinin hakkında ne yazarsa yazsın muhakkak karşısındaki tarafça kötü niyet olarak okunmakta ve karşılıklı atışmalar hükümet ya da sansürden işitilen azarlarla sonlanmaktadır.

Bu yaklaşım sebebiyledir ki bu kadar gergin bir ortamda kalem oynatan gazete yazarının Aristo'nun bakış açısına veya Sokrates'in zekasına dahi sahip olsa hakikati kimseye beğendiremez, delilleriyle de kimseyi ikna edemez. Hakikatlere bile korkuyla yaklaşılacak bir ortamda, asılsız haberler, şayieler, yalanlar ve iftiralar elbette korkunç şeyler yaratmaktadır.

Ali Bey'in çözümü; her iki tarafın da millet ve milliyet taraftarlığı yapmayı bırakıp memleketlerinin ve insanların mutluluğu için çabalamasında görür. Hakikatten ayrılmamalı ve yalanla, iftirayla gerçeklerin üstü örtülmemelidir. Sözü Ermeni ve Türk basınına getiren yazar, eğer insanların kalplerine nefret tohumları saçan yalan ve iftiralar basında yer alıyorsa bunlar derhal tekzip edilmeli veya mahvedilmesi için gayret gösterilmelidir, der. Ali Bey, yazısına son vermeden önce Ermeni ve Müslüman toplumlarına da bir tavsiyede bulunur: Ermeni ve Müslüman toplumları her rivayete, şayiaya inanmamalı, bir cinayet olduğunda karşısındaki toplumu tümüyle yargılamadan, cinayetin failini sorumlu tutmalıdırlar.

- **İmzasız, Ne Yazıyorlar, 3 Şaban 1323 / 20 Sentyabr 1905, Nr: 68, s. 4**

“Ne Yazıyorlar”, başlığını taşıyan bu haber yazısı yukarıda değinilen “Bundan Sonra Ne Etmeli” başlıklı makaleyle aynı nüshada yayımlanmıştır ve Ermeni basınında çıkan bir haberi konu edinmesi itibarıyla bir önceki makalenin devamı izlenimini uyandırmaktadır. Ali Bey bu başlık altında Ermeni Tifliski Listok gazetesinin 13 Eylül tarihli nüshasında Hanzade imzalı bir yazar tarafından yazılan “Yeni (Jön) Türkler ve Kafkas Hadisatı” başlıklı yazıyı ele almaktadır. Hanzade imzalı yazar, İctihad dergisini çıkaran Dr. Abdullah Cevdet [Karlıdağ]in “Kafkasya Müslümanlarına” adıyla yayımladığı beyannamesinden bahsetmekte ve beyannameyi Müslümanları barışa davet edip, onlara nasihatlerde bulunduğu için övmektedir.

Hanzade’nin bu yazısını naklettikten sonra, yabancı memleketlerde özellikle de İsviçre’nin Geneva şehrinde onca Ermeni “Abdullah Cevdet” varken neden bir tanesinin dahi “Kafkasya Ermenilerine” gibi bir başlık altında, Ermenilere nasihatler verip, onları barışa yönlendiren bir yazının kaleme alınmadığını soran Hüseyinzade; barış çabalarının tek taraflı oluşunu gündeme getirmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet’e seslenen ve onu Kafkasya’ya davet eden Hüseyinzade’nin ifadelerinde gizli bir sitem hakimdir:

Biz Abdullah Cevdet gibi ashap-ı içtihadın öyle gıyaben uzaktan pendnamelerini, nasihatnamelerini az görürüz... İsteriz ki onlar buralara teşrif etsinler ve ahvali re’y-ül-ayn müşahede edip ondan sonra aramızda kuva-i natıkları, fesahat ve belagatleri ettiği kadar bol bol nasihatler etsinler! (...) Ya Abdullahlar, ya Allah kulular, “Muhammed kulunun gönderildiği “bir alem-i meçhul ki âzimleri dönmez” olan bir mekan-ı esrarengize atılmaktan korkuyor iseniz sakın, buralara ayak basmayınız!.. (İmzasız, 1905, 68: 4).

• **Aydın., Hüseyinzade, Redd-i Eracif, 15 Şaban 1323 / 2 Oktyabr 1905, Nr: 76, s.2**

Hayat gazetesi, birbirine yakın zamanlarda Rusya Devleti sınırları dahilinde çıkmakta olan çeşitli süreli yayının hedefi haline gelmiş, türlü iftira ve yalanlarla gazete karalanmak istenmiştir. Hüseyinzade Ali Bey, yazısını işte bu gelişmeler üzerine kaleme almıştır.

İftiraların çoğuna Rusça çıkan gazetelerde rastlandığını ifade eden Ali Bey; bu işin arkasında birkaç Ermeni’nin olduğunu açıkça dile getirir. Hüseyinzade’nin isimlerini dillendirmediği bu birkaç Ermeni, Hayat gazetesinin 12. Numarasında yer alan Abdürreşid İbrahim’in “Bize Gelen Haber” başlıklı yazısından aldıkları bir parçayı

tahrif ederek Rusçaya tercüme etmişler ve bu parçayı bir varaka halinde basıp toplumda yaymışlardır. En nihayetinde bu kişiler varakayı, Bakû'da Rusça yayımlanmakta olan Bakû gazetesine de göndermişler ve gazete de bu varakaya dayanarak Hayat gazetesini Panislamizm propagandası yapmakla suçlamıştır.

Bu kişilerin amaçlarının; Rusları şaşırtmak, Ruslarla Müslümanlar arasında nifak sokmak, Hayat gazetesinin kapanmasını sağlamak ve aydınlanmanın Müslümanlar arasında yayılması için çabalayan bir gazeteden halkı mahrum etmek olduğunu belirten yazar, iftiraları tekzip edip söz konusu kişilerin amaçlarını boşa çıkarmak için Rusça yayımlanan gazetelerde, Rusça cevap verildiğini dile getirir.

Hüseyinzade Ali ve Hasan Agayev, Kaspi gazetesinin 25 Eylül tarihli ve 187 numaralı nüshasında suçlamalara yanıt verirken Ahmet Ağaoğlu, sade bir tekziple yetinmeyerek Abdürreşid İbrahim'in tüm makalesini Rusçaya tercüme etmiş ve Petersburg'un Razavet gazetesinde yayımlamıştır.

Hüseyinzade makalenin ne derece çarpıtıldığını göstermek için söz konusu parçanın orijinalini ve Rusçaya tercüme edilip Bakû gazetesinde yayımlanmış şeklini karşılaştırmalı olarak verir. Tercümede kötü niyet açık olmakla birlikte bir dereceye kadar tercümanın dil bilmemesi olarak yorumlamanın da mümkün olabileceğini söyleyen yazar, Novosti Dnya gazetesinde yer alan ifadelerin ve Hayat gazetesine isnat edilen suçun ise asla kabul edilemeyeceğini vurgular.

Novostidnya gazetesi, Hayat gazetesinin birinci numarasında; "Ahirü'l-emir bir takım ahlaki bozuk ayyaşlardan ibaret Ruslar Yaponlara [Japonlara] mağlup oldular. İhtimal Yaponlar kariben bütün Rusya'yı yed-i istilalarına geçirecekler(?). Bu Müslümanlar için İslamiyet muzafferiyetinin iptidasıdır(?). Çünkü zayıflamış(?) duçar-ı hezimet olmuş Ruslar, bütün Rusya Müslümanlarına mani oluna bilmeyeceklerdir ki, bunlar özlerine mahsus ayrı bir hükümet teşkil etsinler" (Hüseyinzade, 1905, 76: 2) sözlerinin yer aldığını iddia etmiş ve Pyatigorski ile Listuk gazetesi de aynı satırları Novostidnya'dan alıp kendi sütunlarına taşımışlardır.

Gazetelerinin birinci numarasının ortada olduğunu belirten Hüseyinzade, iftiraları şiddetle reddeder ve bu ifadelerin yer aldığı bir makaleye rastlanırsa kendisinin gazeteciliği bırakacağını da sözlerine ekler. Redd-i Eracif başlıklı yazı; Hayat gazetesine çok yönlü bir saldırı başlatıldığını gözler önüne sermektedir.

- **İmzasız, Edebiyat, 20 Şaban 1323 / 7 Oktyabr 1905, Nr: 79, s. 4**

Liverpool'da yayınlanan The Crescent (El-Hilal) adlı gazete tarafından Homeros'un İlyada adlı eserinin Arapçaya tercüme edildiği haberi yapılmış; Hayat gazetesi de bu haberi sütunlarına taşımıştır. "İdareden" alt başlığında Ali Bey; vaktiyle Harun Reşid'in bu eseri okumak için Yunancadan aşına olduğu Asuriceye çevirttiğini zikreder ve ayrıca eserin Türkçeye nesir olarak tercüme edildiğini ve İstanbul'da basıldığını da ilave eder.

- **Sillü'r-Rienin Mualecesi, 24 Şaban 1323 / 11 Oktyabr 1905, Nr: 81, s. 1-2**

Hüseyinzade Ali, verem hastalığının tedavisine ilişkin son gelişmelerden okuyucuyu haberdar etmektedir. Bu hastalığın sebebi ilk olarak Alman bilim adamı Robert Koch tarafından tespit edilmiş ve bu sebeple, hastalığa sebep olan mikroplara Koch basili adı verilmiştir. Ne var ki Koch'un çalışmaları tam olarak amacına ulaşamamıştır.

Fransa'dan gelen telgraf Dr. Behring adında bir bilim adamının verem hastalığının tedavisine ilişkin bir kimyevi madde oluşturduğunu haber vermektedir.

O dönem için verem hastalığının tedavisi olmadığı ve çok insan bu sebeple yaşamını yitirdiği için, Fransa'dan gelen bu haber büyük önem arz etmektedir. Bir doktor olarak Hüseyinzade Ali Bey; insanlığın çaresiz kaldığı bu illetin tedavisine dair son keşfi, büyük bir heyecanla okuyucusuyla paylaşır.

- **Ayn., Ha., Zade, Hürriyet, 18 Ramazan 1323 / 3 Noyabr 1905, Nr: 94, s.1**

Yazı; hürriyet kavramı için yazılan bir methiyedir. Şiirsel bir üslupla kaleme aldığı yazısında Hüseyinzade, hürriyet kavramının yeryüzünde ne kutsal ve yüce bir güç olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar; uğrunda Dostoyevski, Çernişevski gibi nice dehaların hapislerde, sürgünlerde, Sibiry çöllerinde her türlü cefayı göze aldıkları, N. Kemal'in ise melek misali, zincire vurulmuş bir kız olarak tasvir ettiği bu yüce güce; hürriyete kavuşmuş olmalarından duyduğu heyecanı ve sevinci dile getirir.

- **Ayn., Ha., Ramazanü'l-Mübarek ve Hürriyet, 1 Sevval 1323 / 16 Noyabr 1905, Nr: 102, s. 1**

Ramazan Bayramı ve Rusya İmparatorluğu'nda gerçekleşen devrim vesilesiyle kaleme alınan yazıda Ali Bey; ramazan bayramı ile birlikte –kendi tabiriyle- “hürriyet

bayramı'nı da kutlamaktadır. Ramazanın başlangıcına kadarki süreçte yaşanan kötü olayların bir sebebinin de köhne bir idare olduğunu belirten Hüseyinzade, bu yeni süreçle birlikte hürriyete bağladığı umutlarını coşkulu bir şekilde dile getirir. Artık hürriyet sayesinde memlekette, hak ve adalet tecelli edecek, yalnızca eğitim, gelişme ve medenileşme hüküm sürecektir. 1323 [1905] ramazanı; hürriyetin birinci ramazanı olarak hafızalara kazınmalı ve asla unutulmamalıdır.

- **İmzasız, Orucun Faydası, 16 Noyabr 1905 / 1 Şevval 1323 / 16 Noyabr 1905, Nr: 102, s. 3**

Hüseyinzade Ali, İstanbul Etfal Hastanesi'nden Dr. Muhiddin Bey'in Sabah gazetesinde yayımladığı "Orucun Faydası" adlı makalesini Hayat gazetesi sütunlarına taşımıştır.

Dr. Muhiddin Bey makalesinde, orucun; insanın maneviyatının yanı sıra bedeni için de faydalı olduğuna dikkati çeker. Oruç; mide hazımsızlığı, bağırsak problemi gibi sindirim sistemi rahatsızlıklarını giderdiğini, kalp ve deri gibi hastalıklarının tedavisinde yardımcı olduğunu uzun uzadıya açıklamaktadır.

- **Ayin. Ha., Zade, Avrupalılar ve Makedonya, 8 Şevval 1323 / 23 Noyabr 1905, Nr:105, s.1; 9 Şevval 1323 / 24 Noyabr 1905, Nr: 106, s.1-2**

Bu yazıyla Hüseyinzade Ali Bey, Avrupa devletlerinin Makedonya üzerindeki oyunlarına dikkati çekmek istemiştir. Makedonya'da çıkan ihtilal ve Avrupa devletlerinin buna müdahil olma çabalarını "Panhristiyanizm" olarak adlandırmaktadır. Hüseyinzade, birkaç gün önce kendilerine ulaşan telgrafı okuyucusuyla paylaşmaktadır. Telgrafta; 5-6 büyük Avrupa devletinin Türkiye'ye karşı birleştiği ve donanmalarını Osmanlı sularına; Selanik'e gönderdikleri ve Selanik'e yakın bir üs olan Osmanlı mülkü Midilli'nin işgal edildiği yazılıdır.

İran derin bir uykuda, Afganistan kendi içinde hapsolmuş, Fas'ta karışıklık hat safhaya ulaşmış, Araplar İngiliz politikaları sonucu hilafete isyan bayrağını açmış, Cezayir, Tunus, Mısır, Hindistan, Cava gibi yerler tabi buldukları Avrupa devletlerine itaatle sessizliğe gömülmüş iken Müslümanların Panislamizm yaptıklarını

dile getiren Avrupa devletlerinin ikiyüzlü tutumlarını eleştiren Ali Bey, bu hadiselerin analizine evvela “Makedonya” adlandırmasına bir açıklık getirmekle başlar:

Türkçede Makedonya diye bir memleket adı yoktur; Osmanlı için Makedonya, Marmara ve Akdeniz’in Avrupa sahili olan Rumeli’nin batısındaki Selanik, Üsküp, Manastır, Yanya gibi vilayetlerdir. İki bin yıl önce Büyük İskender’in memleketinin “Makedonya” diye adlandırıldığı doğrudur, oysa bugün bu ad zorlamadır. Tarihte böyle bir devlet ismi varsa da Bulgar, Sırp, Yunan, Arnavut gibi “Makedonyalı” diye bir kavim adı hiç olmamıştır. Bu açıklamalarla Ali Bey; Avrupalıların bu vilayetleri Makedonya diye adlandırmakta ısrar etmelerindeki amacın; yeni bir kavim icat ederek, Osmanlı’dan bu bölgeleri koparmak olduğuna dikkati çekmek ister.

Hüseyinzade yazısının devamında, icat edilmek istenen “Makedonya” hayalinin neden gerçekleşemeyeceğini izah etmektedir: Öncelikle Makedonya denilen toplum; Türk, Arnavut, Grek, Bulgar, Sırp, Yahudi olmak üzere çok etnikli bir yapıya sahiptir. Bölgenin en önemli şehirlerinden Selanik’in yarısı Yahudi’dir ve Yahudiler, Osmanlı’nın en sadık vatandaşlarıdır. İspanyolların zulmünden kaçıp Kanuni zamanında Selanik’e kabul edildikleri günü her sene kutlayan Yahudiler, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’nda da gönüllü askeri birlikler oluşturup Osmanlı’nın yanında savaşmışlardır. Osmanlı’ya şükranla bağlı böyle bir toplumun çoğunluğu oluşturduğu şehirde Avrupa harp donanması ne gibi yarar sağlayabilecektir?

“Evet, Avrupalılar bildiklerini edecekler, belki de niyetlerinde, sui-kasıtlarında muvaffak olacaklar! Lakin günah kimdedir?!” diye soran Ali Bey bu soruya, gazetenin bir sonraki numarasında, yine aynı başlığa sahip makalesinde cevap verir: Hüseyinzade Ali Bey’e göre bu durumun suçlusu; Sultan Abdülhamid’in istibdat rejimi ve onun yarattığı bürokrasi ordusudur. Bu kişiler; Midhat Paşa gibi bir dehanın Kanun-ı Esasisi’ni bir tarafa bırakmışlar ve memleketi kendi keyif, heves ve arzularına göre yönetmeye başlamışlardır. Turanî mahlasıyla yazdığı kıtayı, yazısına ilave eden Ali Bey; kendisinin de Osmanlı’yı bu sebeple terk ettiğini ifade etmektedir.

Osmanlı'da istibdat rejiminin son bulmayıp tersine her geçen gün memleketin başına daha da büyük belalar açan bir hale büründüğünü ifade eden yazara göre; Makedonya meselesinin bu rejimin bir neticesidir.

Reşit, Fuat, Midhat Paşaların olağanüstü gayretleriyle yüzünü medeniyete çeviren memleket, özellikle Midhat Paşa'nın vefatının ve partisinin tasfiye edilmesinin ardından yavaş yavaş dağılmaya başlamıştır. Bosna, Hersek, Tunus, Kıbrıs, Mısır, Arabistan'ın pek çok yeri ve Girit Adası'nın elden çıkması bunun delilidir. Baskıcı rejim devam ettiği müddetçe Makedonya'nın da elden çıkacağı ve bu sıranın Anadolu'ya geleceği şüphesizdir.

Hüseyinzade, Osmanlı'dan kopan milletlerle Osmanlı'nın durumunu da karşılaştırır. Ona göre kopan her parça hızla büyüme, gelişme ve medenileşmenin yolunu tutmakta Osmanlı ise kopan her parçayla baskıcı rejime daha sıkı sarılmaktadır. Romanya ikinci bir Rusya olmanın peşindedir, Sofya ve Filibe eyaletleri ise bugün Bulgaristan adıyla silahlanıp savaş ilanına cüret eder hale gelmişlerdir. Japonya, Rusya ve Balkan yarımadasının küçük devletlerini bu derece kuvvetlendirenin meşruti rejim olduğu açıkken Osmanlı'ya bunu göstermek isteyen her aydın sürgünle veya hapisle cezalandırılmaktadır. Memleketin ilim, zeka ve hüner sahibi insanları yurtdışına kaçtığından Makedonya meselesinin halli için, Avrupa devletlerine karşı gelecek, söz söyleyecek tek kudretli idare adamı kalmamıştır.

Memlekete kılıçtan ziyade siyasetin gerekli olduğunu vurgulayan Hüseyinzade, Sultan Abdülhamid ve hükümetinin dış politikada aciz bir tutum sergilediğini düşünmektedir. Ona göre Sultan Hamid, Makedonya konusunda bir "komedyaya" oynamakta, Osmanlı mülkü olan Makedonya'ya tecavüzün kabul edilemeyeceğini söyleme kararlılığını gösterememekte ve istibdat usulünü devam ettirebilmek için Makedonya'yı vermeye çoktan razı olan vekilleri aracılığıyla bu işte suçu milletin üzerine atmayı istemektedir. Ali Bey; "Bürokrasi razı gelebilir; ancak millet mani oluyor" görüntüsünün altında Sultan Abdülhamid'in; "Ben biliyorum ki, siz cebren olsun Makedonya'ya dahil olacaksınız! Lakin dahil olduktan sonra cezayı bürokratiyaya değil, Osmanlı milletine ederek benim İstanbul'daki usul-i idareme el sürmeyip usul-i

istibdat belasını milletim için kemakan muhafaza ediniz!” (Zade, 1905, 106: 2) düşüncesinin yattığını ifade eder.

Ayrı vilayetlere özel ıslahatlar yapmanın, o vilayetlerin Osmanlı’dan ayrılmasını hızlandırmaktan başka bir katkı yapmayacağını dile getiren Ali Bey’e göre çare; ıslahatları tüm Osmanlı’ya uygulamaktır. Dünyanın her tarafında hızla yaygınlaşan meşrutî rejim er ya da geç Osmanlı’ya da gelecek ve Osmanlı, işte o zaman gelişmenin ve ilerlemenin yolunu tutacaktır.

- ***Aydın., Ha., Kısm-ı Edebi Ömer Hayyam ve Şah-ı İran ve Amerikalı Bir Hanım, 8 Şevval 1323 / 23 Noyabr 1905, Nr: 105, s. 3***

Ali Bey’in bu makalesi; matematik ve astronomi bilgisinin yanı sıra bir şiir dehası da olan Ömer Hayyam’ın Avrupa ve Amerika’daki ününü konu edinen haber niteliğinde bir yazıdır. Hayyam’ın rubaiyyatı şair ve muallim Feyzi Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve İstanbul’da basılmıştır. Ali Bey, kendisinin de on beş yıl önce, Tıbbiye’de okurken Alman şair ve yazar Bodenstedt’in Hayyam’a dair bir makalesini Almandan tercüme ederek A. Cevdet’in Ramazan Bahçesi adlı dergisinde yayımladığının haberini verir ve Hayyam’a dair bilgi edinmek isteyenlere söz konusu makaleyi tavsiye eder.

Hüseyinzade’nin Ömer Hayyam’a ilişkin bir yazı kaleme almasının nedeni bu defa Liverpool’da çıkan El-Hilal (The Crescent) adlı dergide yer alan haberdur. El-Hilal’in haberine göre, Londra’da yaşayan Amerikalı Kontes Anna de Bremond isimli bir edebiyatçının 1905’in yaz aylarında Ostend şehrinde Hayyam’ın şiirlerini Farsça okuması ve bu şiirleri methetmesi İran şahını çok memnun etmiş ve şah Tahran’a döndükten sonra Kontes’e Şir ü Hurşid nişanının gönderilmesini emretmiştir. Daha önce Hayyam’ın şiirleriyle ilgili manzum bir eser de kaleme alan Kontes Bremond’un bu eseri Farsçaya tercüme edilmektedir.

- ***Aydın., Ha., Yeni Refikimiz Kazan Muhbirini Tebrik Ederiz, 14 Şevval 1323 / 29 Noyabr 1905, Nr: 109, s.1-2***

Hüseyinzade; Volga Müslümanlarının başşehri Kazan'da, Seyid Giray Alkin'in önemli gayretleri sonucu çıkmaya başlayan Kazan Muhbiri gazetesini okuyucuya tanıtmaktadır. Kazan'ın böyle bir yayına otuz kırk yıldan beri ihtiyaç duyduğunu ifade eden yazar; bu ihtiyacın nedenini, Tatarların sosyo-ekonomik koşullarını ve aydınlanma süreçlerini tasvir ederek açıklar.

Ticaret için Norveç krallığından, Kuzey Sibiryalara kadar giden Tatarlar; çalışkan ve kabiliyetli bir kavimdir. Ne var ki ekonomik açıdan kazanımlarını şu güne dek bilim ve eğitim alanına yansıtamamışlardır. Karamzin, Aksakov, Saltıkov gibi Rus edebiyatının en önemli simalarından olan şahsiyetler Tatar asıllıdırlar. Şu halde, eksikliğin kabiliyetsizlikten kaynaklanmadığı açıktır.

Ali Bey'e göre Tatarların medeniyet sahasına geç adım atmalarının nedeni; Rusya'nın köhne idaresi ve misyonerlik politikasıdır. Rusya bu bölgede Tatarların bilimde, eğitimde ilerlemesinin önüne set çekmiş, onlara mani olmuştur. 1804'te açılan Kazan Üniversitesi, Tatarların aydınlanmasında büyük bir fırsat oluşturabilecekken Tatarlar, misyonerlik faaliyetleri sebebiyle, yanı başlarında duran bu eğitim yuvasına kapılarını kapatmışlardır. Üniversiteye giden birkaç kişinin misyonerlik faaliyetleriyle zehirlendiğine de şahit olan Tatarlar, bilim ışığına gözlerine yummuşlar ve birkaç dini bilimden ibaret tahsilleriyle matematik, fizik, iktisat, siyaset, tıp gibi modern dünyanın bilimlerinden tamamen bihaber kalmışlardır.

Kazan'da yayın hayatına başlayan Kazan Muhbiri gazetesi işte bu koşullar sebebiyle önemli bir görev üstlenmiştir. Tatarları karanlıktan çıkarmayı, ister Doğu isterse Batı da olsun ışığın kaynağını alıp Volga ve Kama sahillerine taşımayı vadeden gazete, eşitlik, hürriyet özellikle de milli hürriyet taraftarıdır.

Yazar, gazetenin dili ile ilgili olarak; "Lisanı "Türk" lisanını andırıyorsa da bize biraz çetin göründü" ifadesini kullanır. Bu ifadeyle, gazetede ortak dil anlayışından ziyade daha Tatar lehçesine dönük bir dilin kullanıldığına işaret eden Ali Bey, ardından "Fakat lisan-ı edebi ile yazılan makalatını cüzi bir gayretle bizim bura halkı dahi anlayabilirler" diye ekler ve Şihabeddin Mercani'nin gazetede tefrika halinde yayımlanan makalesinden bir parçayı okuyucusuna aktarır.

Dini bilimlerin yanında modern bilimlerin de gerekli olduğuna vurgu yapan Hüseyinzade'nin yazısının son cümleleri, onun eğitime bakış açısını yansıtmaktadır: “Bize en nafi molla hem Fransa'nın “Kollec de Fransını” ve hem de Mısır'ın Cami-i Ezher'ini görmüş molladır!..Ve keza bize lazım student evvelce öz ulum-ı diniyesine agah olmuş studentlerdir!” (Ha., 1905, 109: 2).

- **Ayn., Ha., Zade, Gence ve Tiflis Vukuatına Dair Efkarımız, 15 Şevval 1323 / 30 Noyabr 1905, Nr: 110, s.1**

Tiflis ve Gence'de yaşanan Ermeni-Müslüman çatışmaları üzerine dostlarından biriyle yaptığı sohbeti okuyucularına aktaran Ali Bey, bu sohbet vesilesiyle, geçmişte ve hali hazırda yaşanmakta olan Ermeni-Müslüman çatışmalarını yorumlar.

Hüseyinzade Ali Bey'e göre geçmişte yaşanan çatışmaların üç sebebi vardı: Birincisi; Ermenilerin aldıkları biraz eğitim ve edindikleri servetle kibirlenmeleriydi. Bu mağrur tutum, belki onlara İngilizlerden sirayet etmişti; zira bu halk daha çok İngilizler ve Amerikalılarla alışveriş halindeydi. Türklerden daha Asyalı olmalarına rağmen, şapka giyip, papyon takmakla bir anda Avrupalı olduklarını zanneden Ermenilerin bu tutumunda kilisenin de payı büyüktü. İkinci neden; Müslümanların gaflet uykusunda olmalarıydı. Müslümanlar, dünyada olup bitenlerden, zamanın getirdiklerin bihaberdiler. Ancak her iki sebep de toplumların kendi kusur ve zaafı olduğundan aslında nifak ve karışıklığa sebep olacak güçte değildi. Üçüncü ve en önemli sebep; bu iki toplum arasında karışıklık ve huzursuzluk çıkarıcı köhne idareydi. Bu yönetim; Müslümanlarla Ermeniler arasına nifak tohumları ekerek Kafkasya'da baskıcı yönetimini sürdürmek istiyordu.

Ali Bey'e göre yakın zamanda Gence'de yaşananlar da bu eski, yoz idarenin kalıntılarından kaynaklanmaktadır. Hürriyet, Rusya'da henüz tam anlamıyla oturmamıştır ve eski idarenin kalıntıları; bürokratlar hala görev başındadır. Dolayısıyla da Rusya'da hürriyet sevinci değil, bir anarşi yaşanmaktadır. Gence'deki çatışmaları, fizikteki atalet yasasıyla açıklayan Hüseyinzade; yine de hürriyete ve yeni rejime olan inancını korumaktadır. Ona göre Ermeni toplumu zilletten azat olmuş, Müslümanlar ise

artık gaflet uykusundan uyanmıştır. Yapılan mitingler, toplantılar ve ittifaklar da bunu göstermektedir.

- *Aydın. Ha., Zade, Rusya Cemaatinin Vesait-i İnkılabı, 16 Şevval 1323 / 1 Dekabr 1905, Nr: 111, s. 1-2*

Ali Bey bu yazısında, Rusya'daki devrimin mahiyetine ve devrimcilerin başvurdukları yollara değinmiştir. Özgürlüklerini, seller gibi akıttıkları kanlarıyla kazanmış Batı Avrupa modeline karşı Rusya'da devrimciler, kan dökmeye lüzum bile görmeyerek istediklerini almaktadırlar. Rusya devrimi; çarpışarak, vuruşup kan akıtarak değil, sebatla hatta damarlarda akan kanı durdurarak ilerlemektedir. Yazar, bunun nasıl gerçekleştiğini bir benzetmeyle açıklar:

Bir hükümetin çalışması, insan vücudunun işleyişini andırmaktadır. Buna göre yollar ve demiryolları; kan damarları, posta ve telgraf hizmetleri ise beyin damarlarıdır. Yollar aracılığıyla memleketin her yerine yiyecek, içecek ve zaruri ihtiyaçlar naklolunduğu gibi sinir damarları olan telgraf ve posta aracılığıyla da memleketin başı, merkezi olan başkente vücudun; yani memleketin vaziyetini bildirir haberler taşınmaktadır. Böylece baş; yani merkez, memleketin her tarafında lazım gelenleri uygulamaları yürürlüğe sokmaktadır. Bu iki kuvvet, askeri birliklerden çok daha önemlidir; çünkü asker, sadece bedenin bir uzvudur, kan alamazsa hareket edemez ve iş göremez.

Rusya'daki devrimci hareket bu iki damarın, iki kuvvetin önemini çok iyi kavramıştır. Yirmi-otuz yıldan beri askeri birlikleri arttırmakla uğraşan hükümete karşın devrimci gruplar, bu iki kuvveti ele geçirmek için çalışmışlar ve nihayet yirmi-otuz yıllık emeğin meyvesini artık toplamaya başlamışlardır. Bir-iki ay öncesinde bütün demiryollarını durdurarak; yani damarlarda akan kanı durdurarak, eski hükümeti tehdit edip hürriyet sözünü alan devrimci hareket, şimdi de hürriyetin fiilen ve kati surette tatbiki için posta ve telgraf teşkilatını durdurmuştur.

Birlik olmanın, organize olup birlik halinde hareket etmenin en büyük güç ve en önemli iş olduğunu kaydeden yazar; bu hususla ilgili Petersburg'daki üniversite

yıllarından bir anısını anlatır: Ali Bey'in Petersburg'da okuduğu yıllarda hükümet, öğrencilere karşı da baskıcı ve sert bir politika izlemiştir. Toplantılardan ve gruplardan korktuğundan, altı öğrenciden fazlasının bir arada bulunmasını yasaklamıştır. Yedi kişiyle yakalanan gruplar derhal polis zoruyla dağıtılmış, hatta bazen öğrenciler gözaltına alınmıştır. Ancak bilimin ışığıyla aydınlanmış gençler, buna da çare bulmuşlar, “altı cüzlü cemiyet” adında yeni bir tür grup yaratmışlardır. Altı kişilik bu gruplarda üyelerin her biri bir başka yerde altı kişilik bir başka grup daha kurmuş ve böylece otuz kişilik büyük bir topluluk oluşmuştur.

Hüseyinzade, Rus toplumunun organizasyonu o zamanlardan başlayarak öğrendiğini ve toplumdaki birlik kültürünün bu türden tecrübelerin neticesinde olgun bir seviyeye ulaştığını göstermek için bu örneği verdiğini ifade eder. Öğrenciler o dönemde hükümetten, üniversite rektörünün devleti keyfi ile değil, profesörlerin ve hocaların oylarıyla seçilmesi gibi pek çok şeyi talep etmektedir. Üniversiteye gelen eğitim bakanı; devletin üç-dört milyonluk askeri birliğinin karşısında bir grup öğrenci ne yapabilirsiniz, diye sormuştur. Ali Bey'e göre Rusya'nın bugünkü hali; Delyanov'un sorusuna cevaptır.

Telgraf ve posta hizmetlerinin durması bütün memlekette bir rahatsızlık yaratmıştır; ancak yazar bu hareketi, ulvi bir amaca hizmet ettiği için alkışlamaktadır. Posta ve telgraf memurlarının deklarasyonuna da yer veren Hüseyinzade, onların hak arayışlarını ve özgürlük yolunda yaptıkları bu katkıyı destekleyen ifadelerle yazısına son verir.

- **Aydın. Ha., Zade, Yine Dil Müşküllatı, 17 Şevval 1323 / 2 Dekabr 1905, Nr: 112, s. 1-2; 21 Şevval 1323 / 6 Dekabr 1905, Nr:114, s.1-2**

Hüseyinzade Ali Bey, Hayat gazetesinde tartışılmakta olan “dil meselesi”yle ilgili kendi görüşlerini “Yine Dil Müşküllatı” başlıklı seri makaleleriyle açıklar.

Doksan yedi numaralı nüshada yayımlanan “Dil Meselesi” başlıklı makalesiyle Kengerli Esedulla Efendi ve doksan dokuzuncu sayıda yayımlanan “Hansi Dil ile Yazmalı” adlı makalesiyle Sultan Mecid Ganizade de Hayat gazetesindeki dil

tartışmalarına katılmışlardır. Hayat'ın muhtelif numaralarında bu konunun çeşitli kişiler tarafından ele alındığını ifade eden Ali Bey, kendisinin de "Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir" başlıklı seri makalelerinde konuya kısmen değindiğini hatırlatmaktadır.

Kengerli Esedulla Efendi makalesinde, yazı dilinin nasıl olması gerektiğinden sözcük türetimi ve gramer kurallarına kadar pek çok konuyu ele almıştır. Kengerli, öncelikle sıradan halkın anlayacağı türde yazmanın getireceği zorluklardan bahsetmiştir ki Ali Bey bu fikre tamamıyla katılmaktadır. Türkçe kökenli kelimelerin Arapça ek kullanılarak çokluk hale getirilmesinin yanlış olduğu görüşünü ise Hüseyinzade kısmen destekler; Ona göre "çiftlikat" sözcüğü hatalı bir kullanımdır, ancak Etrak kelimesinin kullanımı doğrudur, çünkü "Türk lafzı Türkçenin malı olduğu gibi, Arap lisanının da malı olduğundan cem-i Arabisi caizdir". Yine, "Türkler" sözcüğüyle 3-5 kişi akla gelirken "Etrak" sözcüğüyle bütün Türk kavimlerini hafızada canlandırmak mümkün olduğundan bu sözcük Türkçe için gereklidir.

Esedulla Efendi ayrıca, Arapça ve Farsçadan Türkçeye yalnızca mastarların alınması gerektiği görüşündedir. "Sermayedar" sözcüğü Türkçede bulunmadığından Farsçadan alınması doğrudur; ancak Farsça çokluk ekiyle türetilmiş "sermayedaran" sözcüğünün kullanımına karşı çıkar. Arapça ve Farsça sözcüklerle konuşup yazmanın Türklerin kendi dilini sevmemelerinden kaynaklandığını ileri süren Esedulla Efendi'ye göre Osmanlı Türkleri büyük yanlış içindedir. Çağdaş yazarlar ve şairler, kelime kadrosu bakımından yazı dilini ıslah etmelidirler.

Çokluk ekleriyle türetilen sözcüklere ilişkin eleştirilere katılmayan Hüseyinzade, Esedulla Efendi'nin "Yeni Türkçe"yi yeterince kavrayamadığını düşünmektedir. Ali Bey'e göre artık başlı başına Türkçe, Arapça, Farsça ya da Hintçe diye diller yoktur; yerlerine " Türk Müslümanca, Arap Müslümanca, Farsi Müslümanca, Hindistani ya da Urdu Müslümanca" dilleri oluşmuştur. Bu diller, ağırlıklı olarak bir dilin gramer kurallarını kabul ederlerse de sözlük konusunda diğerlerinden yararlanmaları doğaldır. Firdevsi'nin onca gayretine rağmen İran'daki dil bile tamamıyla Farsça olmayıp Sadi Şirazi'nin "Farsi Müslümanca"sı kullanılmaktadır.

Tıpkı Farsça gibi Türkçe de kelime kadrosu itibariyle Arapça, Farsça ve Eski Türkçeden oluşmaktadır ve her sedasız harfin yanında bir sedalı olması gibi bir fonetik esasa uymak koşuluyla her beğendiği kelimeyi de alma hakkı vardır.

Ali Bey, Rusçadan alıntılanan kelimeler konusunda ise gramer kurallarına dikkat edilmesi gerektiği görüşündedir. Türkçe, Rusçadan Latince ve Yunanca kökenli pek çok kelime almaktadır; ancak kelimeler alıntılanırken Rusça eklerden arındırılmış olmalıdır: Telgraf yerine telegrafiçeskiy, konsul yerine konsulstvo denemez.

Gazetenin 112. sayısında makalesine devam eden Hüseyinzade Ali, bu bölümde Türkî Müslümanca olarak adlandırdığı Türkçenin sarf ve nahvi (yapısı ve sözdizimi)ne dair görüşlerini aktarır.

Türkçe, sözdizimi bakımından Turani dil olma özelliğini muhafaza etmektedir. Bu kural çok önemlidir; çünkü Arapça ve Farsça kelimelere sözlük yardımıyla mana verilebilir, ancak terkip Türkçe olmazsa ifadeyi anlamlandırmak mümkün olmayacaktır.

Türkçenin nahvi, Eski Türkçeden bugüne değişmeden gelmiş olmakla birlikte sarfi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Ali Bey, kelime kadrosu gibi yapının da zenginleştiği düşüncesindedir. Yeni Türkçe, Arapça ve Farsça sözcüklerle beraber, bu dillerden bazı gramer kuralları da almış, bununla zarar görmesi bir tarafa aksine ahenk ve genişlik kazanmıştır. Bu kurallar sadece aydın zümresi tarafından değil, halk tarafından da benimsenmiştir.

Hüseyinzade, konuyu sınırlandıracağını belirtir ve yazısının devamında, Arapça ve Farsça çoğul isim yapımı ve tamlamadan bahseder.

Arapça çoğulluk bildiren isimlerin dile boş yere sokulmadığını ifade eden yazar, hatta sözcüklerin çoğu zaman çoğul halleri için kabul edildiğini öne sürer. Bunun sebebi, Arapçada bir kelimenin birden fazla çoğul halinin bulunması ve o hallerin de farklı anlamları karşılamasıdır. "Sahip" kelimesinin "ashap" ve "sahabe" gibi farklı anlamlar içeren çoğul hallerine işaret eden yazar, bu örnekle sözcüklerin değişik kavramları adlandırmak amacıyla ihtiyaç duyulduğu için alındığını dile getirmek ister.

Çoğul haller gibi Arapça ve Farsça tamlama yapımı da alıntılanmıştır ve buna göre artık "Müslüman Türkçesi"nde dört çeşit tamlama vardır: Bunlardan ilk ikisi Türkçe kökenli tamlamadır (gazetenin muharriri, gazete muharriri). Üçüncüsü Kelamullah, Abdullah gibi Arapça tamlama ve sonuncusu da encümen-i danış, bende-i Huda örneklerinde olduğu gibi Farsça tamlamadır. Bu noktada Ali Bey, bir hususun özellikle altını çizer: Türkçe kelimeler, Farsça ve Arapça tamlama kurallarına asla sokulmamalı, Türkçe sözcüklerden ancak Türkçe kurala uygun tamlamalar yapılmalıdır.

Ali Bey, Esedulla Bey'in Türkçedeki ses uyumuna göre imlanın ıslah edilmesi gerektiği görüşüne sonra değineceğini belirtmiş ve yazısının sonunda "mabadı var" notunu düşmüştür; ancak dil hakkındaki bu seri makalesine devam etmemiştir.

- **Hayat'ın Posta Kutusu: Şuai Ümidi Cenaplarına, 21 Şevval 1323 / 6 Dekabr 1905, Nr: 114, s. 4**

Hüseyinzade Ali Bey, Şuai Ümidi'nin, Ermeni-Müslüman çatışmaları hakkında Hayat gazetesine gönderdiği mektubunu; üslubun çok sert olduğu ve meseleye hakkıyla yaklaşamadığı gerekçesiyle gazetelerinde yayımlamadıklarını ifade eder. Ali Bey'e göre yaşanan hadiselerde asıl suçlular; Ermeni kiliseleri, Ermeni ruhban ve keşişleri ile baskıcı ve köhne hükümetin memurlarıdır.

Kafkasya Müslümanlarının hala daha gafletten uyanmadıklarına dair düşüncesine katıldıklarını belirten yazar, vaziyetin hassasiyeti sebebiyle mektubu yayımlamaktan imtina ettiklerini yineler. Ancak yaşanan hadiselerden sonra Ermeni gazetelerinin saldırgan tutumlarına devam etmeleri halinde Şuai Ümidi'nin mektubunu tereddütsüz yayımlayacaklarının da sözünü verir.

- **Ayn., Ha., Zade, Fürs-i Kadim ile Yunan-ı Kadim Mübarezesi, 22 Şevval 1323 / 7 Dekabr 1905, Nr: 115, s.1**

Hüseyinzade Ali, Antik Yunan ile Pers İmparatorluğu arasındaki savaşı sembolleştirerek, iki idare biçiminin insanlık tarihi boyunca süren çatışmasını anlatır. Antik Yunan cumhuru, toplumların muhtariyetini (siteleri) Pers İmparatorluğu ise, mutlak idare olan monarşiyi temsil etmektedir. Savaşta, cumhuriyetçiler, Yunanlılar, Aristo terbiyesi görmüş Büyük İskender, Pers İmparatoru Dara'nın memleketini altüst

eder; ancak savaşın ardından İnan'da yeniden mutlaki rejim hüküm sürmeye başlar stelik Yunanlılar ve İskenderler bile mutlakiyetin debdebesine aldanıp İnanileşirler.

Ancak birkaç asrın ardından cemaatiler³⁰ bu sefer Arabistan'ın kumlu çöllerinde kendilerini yeniden gösterirler. Milletlere, cemaatlere özgürlük ve eşitlik getiren İslam'ın karşısında Sasani saltanatı duramaz. Ne var ki Sasanilerin tacı bu defa da Arap halifelerinin gözünü kamaştırmaya başlar.

Tam bu sırada cemaatilerin sesi, bu defa Türkistan llerinden yükselir. Türkler, Cengizler, Timurlar, Fatihler "İnanizm" belasına tutulan Bizans'ın, Rum'un, Kayser'in devletini yok ederler, doğuda da Timur, Çin'i alt üst eder.

Ne yazık ki bir müddet sonra Türkler de İnanlığa, Farslığa zenmiştir ve Ali Bey'in fikrinde artık İstanbul'daki Abdülhamid rejimi ve hkmeti, Dara'nın saltanatına dnmş; cemaatilerin yuvası ise artık Avrupa ve Amerika olmuştur.

Kısaca bahsedilen bu insanlık tarihinde görüldüğü üzere her "Dara" kendi mülkü dahilinde ve belirli bir süre zarfında ortaya ıkmış; ancak her defasında toplum ona galip gelmiş ve memleket selamete ermiştir. İnan'da bu türden olayların en eskisi Dahhak ile demirci Gave'nin arasında en sonuncusu da Nadir ile Safeviler arasında yaşanmıştır. Bu atışmanın Türkiye'deki izdüşümü Jn Türkler ile saltanat arasında ve Rusya'daki yansımaları da devrimci fakir işçi sınıfı ile bürokratlar arasındadır. Tüm bu çatışmalar; Dahhak ile Gave atışmasının modern versiyonudur.

Petersburg'daki bürokrasiyi yeni Dahhak'a benzeten Ali Bey, Rusya'nın içinde bulunduğu durumu şöyle betimler: "Muhtariyet talep eden etraf memleketlerde enva adlarla ortaya çıkan firkalar, partiler, Dahhak'ın cenahlarında, iki ketfleri üzerinde peyda olan yılanlardır ki, Dahhak'ın beynini yemek istiyorlardı. Seller gibi akan Yahudi, Müslüman, Ermeni vesaire masumlarının kanları hemen masum uşakların kanlarıdır ki onlarla yılanları besleyip bürokrasiye Dahhak'ın başını mahvolmaktan halas etmek istiyorlar" (Zade, 1905, 115: 1).

---

³⁰ Hüseyinzade Ali Bey, cemaatiler kavramıyla milletin söz sahibi olduğu meşrutî rejimi kastetmektedir.

Dahhak'ın karşısındaki modern Gaveler ise proletaryadır. Kaldırdıkları kırmızı bayraklar da Gave'nin bayrağıdır. Tarihin ve tabiatın kendine has kanunları olduğunu belirten Ali Bey, geçmişte yaşananların yine aynı kanunların hükmü altında halihazırda yaşandığı görüşündedir.

- **İmzasız, Ne Yazıyorlar, 22 Şevval 1323 / 7 Dekabr 1905, Nr: 115, s.3**

Hüseyinzade Ali, dil meselesine dair yapılan tartışmalara Tercüman gazetesinin de katıldığını ve Nur gazetesinin "Tatar Dili" başlıklı makalesine "Yine Lisan Bahsi" ile cevap verdiğini bildirir. Makalenin içeriği, Ali Bey'in "Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir" başlıklı seri makalelerde savduklarıyla örtüşmektedir. Coğrafi olarak birbirine bağlı olan Kırım dağları ile Kafkas sıra dağları gibi Kırım ve Kafkas Müslümanlarının da dil ve fikir bakımından birbirine bağlı olduğuna ve birlik içerisinde hareket ettiklerine işaret ederek sözlerine son veren yazar, Tercüman'ın makalesiyle okuyucularını baş başa bırakır.

- **Aydın., Ha., Bir Balaca İntikad, 25 Şevval 1323 / 10 Dekabr 1905, Nr: 116, s.1**

Mehemmed El Hac Abdüsselimzade-i Şirvani [Mehemmed Hadi]nin Mevlana'dan yaptığı hatalı çeviriyi yazısına taşıyan Ali Bey; bu örnek üzerinden, medreselerin ve okulların ıslahı meselesini gündeme getirir. Şirvani; botanikçilerle tecrübe ve maharet kazanmış bahçıvanların, bitkiler alemine dairengin bilgisini tasdik ettikleri Mevlana'nın ağaçlarla ilgili mısralarını yanlış tercüme etmiştir.

Mesnevi'deki beyitin tercümesini yapıp, bitkilerin cinsiyetlerine ve üremesine ilişkin kısaca okuyucusuna bilgi veren Hüseyinzade, ardından konuyu bu eksikliğin nedenine; mektep ve medreselerin programlarına getirir. Medrese programlarına, doğa bilimleri ve matematik gibi pozitif bilimler dahil edilmelidir. Böylelikle medreselerden yetişen din adamları İslami kitapları daha doğru ve güzel şerh edebileceklerdir. Ali Bey bu sözleriyle; pozitif bilimlerin, en başta dinin doğru öğrenilmesi için gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Petersburglu bir Müslüman öğrencinin de din bilgisinin yoksunluğundan büyük hatalar yaptığını dile getiren Hüseyinzade; bilgi eksikliğinin toplumun genel sorunu olduğu düşüncesindedir. İki taraflı bu meselenin halli için "İçtima ve şura tedbirleri ile

hem mektep ilm-i ebdanımız, hem medrese-i ilm-i edyanımız ıslah ve tanzim olunmalıdır", diyerek önerisini getirmiştir.

Son olarak Ali Bey, Şirvani'yi makalelerinin dili itibariyle eleştirir. Şirvani'nin kullandığı dil ile ancak beş-on sene sonra gazete çıkarmanın mümkün olabileceğini kaydeden yazar, halkın henüz buna hazır olmadığını söyler ve kendisinden yazılarında daha açık bir Türkçe kullanmasını talep eder.

- **Hayat'ın Posta Kutusu: Salyan'da M.C.K. Cenaplarına, 25 Şevval 1323 / 10 Dekabr 1905, Nr: 116, s. 4**

Hüseyinzade Ali, Hayat'ın posta kutusuna M. C. K. tarafından gönderilen diğer bir mektubu da şahsiyata dokunduğu için yayımlamaktan imtina ettikleri bildirir. M. C. K., mektubunda ruhanilerin tutumunu eleştirmiş; ancak meseleyi şahsiyete dökmüştür. Hayat gazetesinin mektubu yayımlamama sebebinin mektubun içeriğiyle alakalı olmadığına delil olarak Ali Bey; Ganizade'nin ve Cevad oyezdi kadısı M. Sin.'in ruhaniler hakkındaki mektuplarını gösterir. M. C. K.'nin yazısı da şahsiyata döken ifadelerden arındırılabilirse, Hayat gazetesi tarafından belki yayımlanabilecektir.

- **İmzasız, İdareden, 29 Şevval 1323 / 14 Dekabr 1905, Nr. 118, s. 4**

İdareden başlıklı bu yazı, bir makale değil; bir paragraflık küçük bir nottur. Bu notta, Müslüman mürettepliğinin nasıl gelişeceğine dair düşünceler aktarılmaktadır. Mürettepler, her şehirde yerel bir dernek oluşturmalı, bu derneklerde eksikliklerini gidermek için çalışmalıdırlar. Kurumsallaştıktan sonra bir şehirde toplanıp genel kongreler düzenlemeli, bu kongrelerde ihtiyaçlarını ve eksiklerini tartışmalıdırlar.

- **Aydın., Hayati, Rusya İnkılabının Ehemmiyet-i Âlemiyesi, 4 Zilkade 1323 / 18 Dekabr 1905, Nr: 120, s.1**

Hüseyinzade Ali bu makalesinde; insanlık tarihinin en önemli gelişmelerine kayıtsız kalmış Müslümanlar adına özeleştiri yapmaktadır.

Ali Bey'e göre Müslümanlar, bakışlarını daima geçmişe çevirdikleri ve daima geçmişin gölgesinde yaşadıkları için geri kalmışlardır. Avrupalıların aksine İslam âlemi; maziye tapınma hastalığı yüzünden, son dört yüz-beş yüz yılda dünyada meydana gelen önemli gelişmelerden hep bihaber kalmıştır. Habersiz kalmak Müslümanlara öyle büyük zararlar vermiştir ki halihazırda Müslüman âlemi, Fas'tan Cava'ya, Kazan'dan Zengibar'a kadar felce uğramış gibidir.

İslam alemine yönelik durum tespitinin ardından yazar, dünya tarihi için en önemli üç gelişmeyi sıralar:

Kristof Kolomb'un Amerika kıtasını keşfinin ardından Avrupalılar akın akın oralara gitmişler ve bugün artık yeni devletler, memleketler, refah içinde mesut cumhuriyetler meydana getirmişlerdir. Yanı başındaki Avrupa'da tüm bu gelişmeler olup biterken Fas, Cezayir, Tunus'taki İslam alemi, ne yazık ki hilafet ve saltanat kavgalarıyla meşgul olmuştur. Yeni Dünya'yı Müslümanlara kaybettiren Faslıların, Arapların saltanat kavgası ise hala bitmemiştir.

Bir müddet sonra ikinci olay Fransa'da gerçekleşmiştir. Fransa'da kopan hürriyet tufanı, tüm Avrupa'yı etkilemiş ve elli-altmış yıl içinde Avrupa devletlerinin tamamında insanın hak ve özgürlükleri olduğu fikri kabul edilmiştir. Ne var ki Müslümanlar bu fırsatı da kaçırmış, hürriyetin sesi İslam aleminde yankı bulmamıştır.

Ali Bey'in, Amerika'nın keşfinden, Fransız ihtilalinden daha önemli gördüğü üçüncü büyük hadise; Rusya'da, Müslümanların gözü önünde gerçekleşmektedir. Artık Müslümanlar geleceğe bakmalı ve bu gelişmeye kayıtsız kalmamalıdır. Devrimin amacına ulaşacağından ve topluma özgürlüğünü kazandıracağından emin olduğunu kaydeden Hüseyinzade Ali, tüm Müslümanları bu harekete katılmaya davet eder. Müslümanların bu harekete iştiraki, onlara yalnızca fayda ve mutluluk getirecektir.

• **Aydın., Ha., Zade, İrşad, 5 Zilkade 1323 / 19 Dekabr 1905, Nr: 121, s. 1-2**

Hüseyinzade, okuyucularına Bakû'de İrşad ve İzvestiya Soveta Raboçik Deputatov [İşçi Temsilcileri Birliğinin Haberleri] gazetelerinin yayın hayatına başladıklarının haberini verir. Hayat gazetesi, politikası itibariyle işçi ve fukaranın menfaatini gözettiğinden, İzvestiya Soveta Raboçik Deputatov'un makalelerini sıklıkla tercüme edecek ya da orada çıkan makalelerden hareketle yeni değerlendirmeler kaleme alacaktır.

Yeni çıkan bu iki gazetenin haberini verdikten sonra Ali Bey, yazısının devamında İrşad gazetesinden detaylı olarak bahsedeceğini söyler.

Yazar, İrşad gazetesinin Kafkas Müslümanları için önemini bir benzetmeyle açıklamaktadır: Kafkas Müslümanlarının gazetenin ne olduğunu bile bilmediği bir zamanda çıkan Ekinçi gazetesi, Müslüman ahalinin bir gözü olmuştur. Ardından Hayat ve şimdi yayın hayatına başlayan İrşad gazeteleri ile ahali, ekmel-i mahlukat olan insan

gibi iki göze kavuşmuştur. Artık toplum, şehirde meydana gelen olayları veya dünyada olup bitenleri iki gazete vasıtasıyla iki taraflı olarak takip edebilecek, bu sayede de gelişmeleri, daha dürüst, açık ve mükemmel surette kavrama imkanı kazanacaktır. Zaten inkılap devrinde de çok gözlü olmak elzemdir.

Hüseyinzade, İrşad ile Hayat arasında fikir ayrılıkları olabileceğini de hatırlatır; ancak bu doğal ve aynı zamanda faydalı bir durumdur, çünkü hakikat ışığı, daima bu türde fikir çatışmalarından çıkar. Aristo'nun Platon'la çatışması, Ebu Ali Sina'nın İbn-i Rüşd'le çatışması, hatta elektriğin bile İtalyalı Volta ile Galvani'nin ihtilafından ortaya çıkması, fikir ayrılıklarıyla ne denli kıymetli sonuçlar elde edilebileceğine birer örnektir. Bununla birlikte yazar, bir şeyin daha altını çizer: Hayat ile İrşad gazeteleri ne kadar fikir ayrılıkları yaşarsa yaşasınlar daima müttehit ve müttefik olarak kalacaklardır.

Bakû ruhani meclisi üyelerinden Molla Mehemedzade'nin yazısı ve hürriyetin İslam'ın şartlarından biri olduğunu savunan A. Ağayev'in "İslam ve Hürriyet" başlıklı makalesi, İrşad'ın birinci nüshasında yer almaktadır. Bu makalelerden başka İrşad, birinci sayısında izleyeceği yolu da izah etmiştir: Gazete, milletin özgürlük nimetinden yararlanması için çalışacak, bu nimetin halka ulaşması için çaba harcayan işçi, çiftçi, yazar ve bilim adamı sınıfının hukukunu müdafaa edecektir. Ayrıca İrşad, Kafkasya'da yaşayan Ermeni, Müslüman ve diğer halkların huzur ve barış içinde yaşamaları için çaba sarf edecek, onları birlik olmaya davet edecektir.

Gazetenin içeriğinde bazı basım hatalarına rastlandıysa da bunun henüz idare ve matbaa işlerinin yola koyulamamış olmasından kaynaklandığını dile getiren Ali Bey, demiryolları ve telgrafların işlemediği bir zamanda gazete çıkarmanın ne büyük hüner ve başarı olduğunu vurgular ve Ahmet Ağayev ile İsa Bey Aşurbeyli'yi başarılarından dolayı takdir ve tebrik eder.

- **İmzasız, Kısım-ı Edebi Türkiye'de Mekatib-i Ecnebiye, 6 Zilkade 1323 / 20 Dekabr 1905, Nr: 122, s.2-3**

Hüseyinzade Ali, İkdâm gazetesinin İstanbul'da yayımlanan Levant Herald adlı gazetenin "Türkiye'de Mekatib-i Ecnebiye" başlıklı makalesinden yaptığı tercümeyle gündeme getirir. İkdâm'ın konuyla ilgili herhangi bir görüş beyan etmemesini hayretle karşılayan Ali Bey, ardından bu durumun Abdülhamid iktidarının sansüründen kaynaklanabileceği kanaatine varır.

Bu girişin ardından yazar; İkdam'da yayımlanan tercümenin önemli kısımlarından alıntılar yapar. Makalede, sayılarının her geçen gün arttığı ifade edilen bu okullar, ders programlarının karmaşık oluşu ve bir amaca hizmet etmekten uzak oluşuyla eleştirilmektedir. Bu okulların programları; doğu memleketlerindeki çocukların eğitimi için uygun değildir, daha ziyade Fransa, Almanya veya Avusturya gibi Batılı devletlerin çocuklarına göre düzenlenmiştir. Bu okullardan mezun olan öğrenciler, Osmanlı dili ve coğrafyasından bihaber olduklarını devlet kurumların açtığı sınavlardaki başarısızlıklarıyla göstermektedirler.

Bu okullardan mezun olmuş bir öğrencinin diplomasında din bilgisi, felsefe, dil, edebiyat, hukuk, ticaret, usul-i defteri, tarih, coğrafya, kozmografya, cebir, hendese, hikmet, kimya, botanik, zooloji, yerbilimi, maden bilimi, mimari, mekanik gibi dersleri aldığı yazmaktadır. Ancak öğrencilerin okul sonrası başarısızlıkları, bu derslerin ne derece öğretildiğini ortaya koymaktadır.

- **Abdülhay, Adalet mi? (Mühim Bir Mesele), 7 Zilkade 1323 / 21 Dekabr 1905, Nr: 123, s.1**

Yazı, 17 yıl önce 1888'de imparatorun emri uyarınca Müslüman mezarlığının alınıp yerine "Aleksandro-Nevskiy Sobor" adlı kilisenin inşa edilmesini eleştirmektedir. Etrafının duvarla çevrilmediği bu yere "Allah evi" diktirmenin doğru olacağı söylenerek Müslümanların zorla ellerinden alınan bu yadigarın yerine sadece kilise yapılmamış, civarına da dükkan ve pasajlar inşa edilmiştir. Üstelik şimdi de, yapılan dükkan ve pasajları Müslümanlara kiraya vermek istemektedirler. Bunun ibretlik bir hadise olduğunu belirten yazar, bundan sonra ellerine bahane geçmesin diye bütün Müslümanlara, mezarlıklarını duvarla çevrelemelerini ve açtıkları dükkanları ellerinden almak için dilekçe vermelerini önerir.

Yazı, kullanılan dil ve üslup itibariyle Hüseyinzade Ali Bey'e ait olup olmadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır.

- **İmzasız, İlm-i Hıfz-ı Sihhadan Katık'ın (Mast) Menfaati, 8 Zilkade 1323 / 22 Dekabr 1905, Nr: 124, s. 3**

Hüseyinzade Ali Bey, Figora gazetesinde yoğurdun faydaları çıkan bir makaleden hareketle bu yazısını kaleme alır.

Ruslar, asırlardan beri Müslümanlarla iç içe yaşamasına rağmen onların yoğurt yeme geleneklerinden etkilenmemişlerdir. Oysa Rus bilim adamı Meçnikof, yoğurdun faydalarını keşfetmiş hatta Avrupalılara bu gıdayı sevdirmede ön ayak olmuştur. Meçnikof'un konuyla ilgili eserinden alıntı da yapan Hüseyinzade Ali, yoğurdun insan vücuduna faydalarına dair okuyucularına aydınlatmayı amaçlamıştır.

- **Aydın. Ha., İlm-i El-sine-i Kıyasîye'den Bir Nebze, 11 Zilkade 1323 / 25 Dekabr 1905, Nr: 126, s. 4**

Ali Bey, The Islamic World adlı aylık derginin son sayılarından birinde eski medeniyetlerin kelimelerin yazımı ile oynayarak manayı gizlemeye çalıştıklarına dair yazılmış bir makaleyi okuyucularına aktarır.

Makalede ifade edildiği üzere eski medeniyetler; sözcükleri oluşturan harfleri tersten yazıp kelimenin manasını gizlemeye çalışmaktadırlar. Bu; eski kavimlerde sıklıkla müracaat edilen bir yöntemdir. Bu yöntemi dikkat alarak pek çok esrarın çözülebileceği savunulan makalede; belirli dillerden belirli sözcükler seçilmiş ve bir dildeki sözcüğün yazımı tersine çevrildiğinde diğer dildeki aynı anlama gelen sözcük tespit edilmiştir.

Bu metodu oldukça ilginç bulan yazar, kendisi de Türkçe, Farsça ve Rusçadan çeşitli örnekler verir.

- **Abdülhafız, İntikad, 14 Zilkade 1323 / 28 Dekabr 1905, Nr: 129, s.4**

Hüseyinzade Ali, Mehmet Emin Resulzade'nin 10 Zilkade 1323 / 23 Dekabr 1905 tarihli İrşad gazetesinin beşinci numarasında "Hafız'dan Tercüme" başlığıyla yayımlanan tercümesini eleştirmektedir. Resulzade'nin, Hafız'ın güzel ve anlamlı gazelini allak bullak ettiğini düşünen Ali Bey, tercümenin hatalı taraflarını sıralamıştır: Öncelikle Resulzade, vezne hiç dikkat etmemiş, bu sebeple de Hafız'ın kullandığı dili bozmuştur, aruz veznine dikkat edilmediği gibi kafiyeler de yerli yerine oturmamıştır. Seçtiği tamlamalar, anlamı karşılamaktan uzaktır; örneğin "devr-i kamer" ile "kamer dairesi" tamlamasının kullanımıyla "devir" sözcüğüne yüklenen "zaman, hal" manaları tamamen kaybolmuştur.

Ali Bey, tercümenin özellikle de Hafız-ı Şirazi'yi tercüme etmenin mühim ve zorlu bir iş olduğuna dikkati çeker ve dünyadan örnekler verir. Hafız'ı Batı dillerine tercüme edenler Rosenzweig, Bodenstedt gibi meşhur şairlerdir. Hafız'ın Almancaya

tercümesi ise Goethe tarafından yapılmıştır; yani İran'ın en büyük şairlerinden biri olan Hafız-ı Şirazi, Almanlara, en büyük şairleri tarafından tanıtılmıştır. Bu örnekler bakıldığında tercümenin ne kadar mühim bir iş olduğu, sanatkarane üslup ve yetenek gerektirdiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu büyük şairi Türkçeye çevirecek kişinin de -hiç olmazsa- Seyyid Azim Şirvani veya Vakıf gibi bir şair tabiatına sahip olması gerekir. Bu sebeple Mehmet Emin Resulzade, Hafız'ın tercümesinden el çekmelidir.

- **İmzasız, Kristofor Kolomb mu Yoksa Türkler mi?!.., 14 Zilkade 1323 / 28 Dekabr 1905, Nr: 129, s.4**

Amerika'nın keşfi Kristofor Kolomb ise de pek çok millet bu büyük keşif ve şereften kendine pay çıkarma gayretindedir. Kolomb, İtalya'nın Cenova şehrinden olduğundan, bu büyük başarıyı İtalyanlar sahiplenirler. Öte yandan Kolomb'a gemileri verenler İspanyollar olduğundan yeni dünyanın keşfine onlar sahip çıkmak isterler. Osmanlı Türkleri, "Biz İstanbul'u fethetmeseydik, Avrupalılar Hindistan'a ayrı yollar arayıp Amerika keşfine muvaffak olmazdılar" diyerek bu büyük keşifte pay ararlar. İskandinav halkı ise, Kolomb'dan önce kendilerinin İzlanda adası üzerinden Amerika'ya vardıklarını iddia ederler. Bu iddia unutulmuşsa da Fransızca yayımlanan Figaro gazetesindeki haberle tekrar gündeme gelmiştir. Haberdan, Türklerin Kolomb'dan çok önce Amerika'ya gittikleri anlaşılmaktadır.

Yazının devamında Ali Bey, Figaro'da yayımlanan haberi okuyucularına aktarır: Figaro'nun yazdığına göre Meksikalı bilim adamları, Meksika'nın ortalarında bazı kabile ve aşiretlerin Türkçe konuştuklarını görünce hayrete düşmüşlerdir. Bu durumdan emin olmak için Meksika'da yaşayan İstanbullu bir Rum ile görüşmüşler ve kendisine Türkçe konuşan kabilelerin yaşadığı yere gitmeyi teklif etmişlerdir. Rum bunu kabul edip, bilim adamlarıyla birlikte bölgeye gittiğinde gerçekten de Türkçeye benzer sözlere denk gelmiş ve kabilenin şivesine biraz alıştıktan sonra da Meksika'nın göçebe halkıyla Türkçe konuşmaya başlamıştır. Bu durum, Meksikalı bilim adamlarını çok şaşırtmıştır.

Hüseyinzade, Baykal gölü civarında ve Orhun nehri kıyılarında Türklere dair önemli keşiflerde bulunmuş Petersburglu ve Helsink-Forslu bilim adamlarının Meksika'ya bir heyet göndererek bölgede incelemelerde bulunmalarını ümit etmektedir. Ali Bey, "İstanbul'da henüz böyle şeylerin kadrini bilecek derecede hazırlık yoktur" diyerek yazısına son verir.

• **İmzasız, İdareden, 22 Zilkade 1323 / 5 Yanvar 1906, Nr. 4, s. 3**

Hayat gazetesi adına kaleme aldığı yazıda Hüseyinzade Ali, yoksul öğrencilerin okutulması için hayır cemiyetlerinin organize ettiği tiyatrolara karşı çıkan ve "şakirtler fakirdirler, gitmesin okumaya" diyen "zulmpesent"lere karşı çıkar. İbn-i Sina, Firdevsi, Sadi, Molla Rumi, Shakespeare, Schiller, Lomonosof, Edison, Pasteur gibi insanlığın dertlerine çare olup, iyiye, güzele ulaşmasına vesile olmuş kişilerin de fakir u zaruret içinde, parasız pulsuz okuduklarını hatırlatan Ali Bey; "Beşeriyetin en büyük, en şerefli velinimetleri devletli uşakları olmayıp ancak fakir ve kasiblerin pulsuz ve iane kuvvetiyle okuyan evlatlarıdır", diyerek sözlerini noktalar.

• **İmzasız, Hayat'ın Posta Kutusu, Salyan'da Allahyar Ahundof'a İkinci Açık Mektup, 23 Zilkade / 6 Yanvar 1906, Nr. 5, s. 4**

Salyanlı Allahyar Ahundofun Hayat gazetesine yayımlanmak üzere gönderdiği "Saramof ile Allahyar Sohbeti" başlıklı yazısının baştan başa imla hatalarıyla dolu olduğunu ifade eden Hüseyinzade, bu tür imla hatalarıyla dolu yazılara ilişkin olarak, gazetenin ilk sayfasında her ne kadar "çap olunmayan muharrerat sahibine iade olunmaz" ibaresi yer alsada Salyan halkının hayrını gözettiklerinden biraz imla ve gramer öğretebilmek maksadıyla yazıyı gündeme getirdiklerini bildirir.

Bu açıklamanın ardından Ali Bey, hatalı yazılmış sözcüklerin tek tek sıralar ve karşılıklarına doğrularını ekler.

Yazının sonunda Hüseyinzade, Allahyar Ahundof'a çok çalışıp dili öğrenmeyi ve ardından hatasız, düzgün bir imla ile makaleler yazmayı tavsiye eder.

• **İmzasız, İdareden, 28 Zilkade 1323 / 11 Yanvar 1906, Nr. 9, s. 3-4**

Hüseyinzade Ali, imzasız kaleme aldığı bu yazısında "Avam" lakabıyla bir yazı kaleme almış olan yazara hitap etmektedir. Yazının nerede yayımlandığı, yazarının kim olduğu veya yazının konusunun ne olduğuna ilişkin bir açıklama bulunmamakla birlikte, Hüseyinzade Ali'nin beyanından "Avam" imzalı yazarın eğitim ve basın faaliyetlerine ilişkin eleştirilerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ali Bey'e göre Avam imzalı yazar, varını yoğunu milletin yükselmesi için harcaşıp sonra bir küçücük evde oturmaya razı olacaklardan değildir. İlaveten, söz söylemekten yorulup, gazete okumaktan pişman olduğunu da beyan etmektedir. Millet yolunda emek harcamayan, söz söylemekten bile imtina eden bir yazarın yapılan işleri

de eleştirmeye hakkının olmayacağını savunan Hüseyinzade, Avam imzalı yazara; "Eğer öyle ise bizim size "gölge etme başka ihsan istemem" demeye hakkımız olmaz mı?!.." diye seslenir.

- **İmzasız, Amerika Matbuat Vekilleriyle Mülakat, 3 Zilhicce 1323 / 15 Yanvar 1906, No: 13, s. 2**

Hayat gazetesi, Kafkasya'nın son durumu hakkında bilgi edinmek ve yaşanan olayları dair tarafsız bir bakış açısı geliştirmek için Bakû'ya gelen Amerikalı iki gazeteci ile görüşmüştür. Ali Bey bu yazıda, gazetenin bir önceki nüshasında ele aldığı Meksika'daki Türkçe konuşan kabilelere dair Amerikalılarla yaptığı sohbeti okuyucularına aktarır.

Figoro gazetesinde çıkan haberden söz açan Hüseyinzade Ali, Amerikalı gazetecilere Meksikalı kabileye ilişkin sorular sormuştur. Bunun üzerine gazeteciler Figoro'da çıkan haberi doğrulamışlar ve konuya ilişkin açıklamalarda bulunmuşlardır:

Gazetecilerin söylediklerine göre, yakın zamanda vefat eden Amerikalı bilim adamı Cushing bu hususta önemli çalışmalarda bulunmuştur. Meksika'daki kabilelerin arasında 15 yıl geçiren Cushing, dönerken beraberinde pek çok antika eser, üstlerinde yazılarının bulunduğu taşlar, resimler ve fotoğraflar getirmiştir. Bütün bu yadigarlar, Washington'daki etnoloji müzesinde saklanmaktadır.

Bunlara ilaveten Cushing, sözü edilen kabilelerin sözlü ürünlerini de toplamıştır. Müzedeki veriler ve sözlü ürünlerinde geçen ifadeler yardımıyla Amerikalı bilim adamı, Meksika'daki Zuni adlı kabilenin Bering Boğazı'ndan geçerek Meksika'ya geldiklerini ispatlamıştır. Halk hikayelerinde geldikleri yollar ve yaptıkları yolculuklara dair ipuçları saklanmaktadır.

Yazının sonunda Ali Bey, Türkoloji heyetlerinin Meksika'ya gidip incelemelerde bulunmaları gerektiğini yineler.

- **Aydın., Ha., Zade, Hicv-gu-i Şehir Eşref'in Deliliği ve Türk'ün Bir İftirası, 6 Zilhicce 1323 /18 Yanvar 1906, Nr: 15, s.2**

Ali Bey, Şair Eşref'i ikinci defa yazısına konu edinir; ancak bu sefer şairin yeni çıkan kitabından, eserlerinden ya da çektiği ıstıraplardan değil, kendi tabirince "utanç verici" hareketinden söz eder.

Eşref İngilizlere çektiği telgrafta, özgürlük adı altında gelip İzmir'i bir daha hiç çıkmamak üzere işgal etmelerini istemiştir. Ali Bey'e göre bu telgraf bir cinnet ürünü değilse, mutlaka ihanetin belgesidir. Şair bu telgrafıyla memleketine, milletine, devletine hem de milletin ve devletin padişahına ihanet etmiştir.

Hüseyinzade, Eşref'in telgrafıyla birlikte, konuyla ilgili Türk gazetesinde yayımlanan makaleyi de eleştirir. Türk gazetesi, İzmir'de hırsızlık meselesinden sorguya çekilen şairin bunu örtbas etmek adına hükümet aleyhinde gerekli gereksiz hicivler yazdığını ve sözde ıslahat taraftarıymış gibi davrandığını iddia etmektedir. Ali Bey'e göre hırsızlık olayı ancak bir iftira olabilir

Türk'ün doğrudan şahsiyeti hedef aldığı bu yazısının bir eleştiri yazısı olarak değerlendirilemeyeceğini ifade eden Ali Bey, şahsiyete indirgenen eleştirinin hiçbir fayda sağlamayacağını hatırlatarak, tarafları uyarır.

Utancı verici telgrafın muhakkak bir cinnet halinde yazılmış olabileceğine inanmak isteyen Hüseyinzade, şairin bu noktaya gelmesinde idarenin büyük payı olduğuna dikkat çeker.

- **Aydın., Ulemaların Ayaklarının Torpağı Cenab-ı Elif. M. Elif. R. Zade'ye, 7 Zilhicce 1323 / 19 Yanvar 1906, Nr: 16, s.2**

Makale; usul-i kadim ile usul-i cedit arasındaki çatışmaya bir örnek teşkil etmektedir. Usul-i kadimin, yani muhafazakarların temsilcilerinden Elif. M. Elif. R. Zade, hayır cemiyetlerine yardım için sergilenen tiyatrolara dair İrşad ve Hayat gazetelerinde yayımlanan yazıları eleştirmiş ve bu tür hayır işlerinin hepsini "bidat" olarak nitelendirmiştir.

Bu konuların ifadesi ve tartışılması için İrşad ve Hayat gazetelerinden başka dini içerikli bir dergiye ihtiyaç duyulduğunu belirten Ali Bey, Ermeni ve Ruslar gibi Müslümanların da Tiflis şeyhülislamının idaresinde dini içerikli bir yayın çıkartılabileceği önerisini getirmiştir. Zira bu türden bir yayına bazı din adamlarının şiddetle ihtiyaç duyduğu gözlenmektedir.

Elif. M. Elif. R. Zade'nin yazısından bir bölümü makalesine taşıyan Ali Bey, ulemanın şeriatın haram kıldığı şeylerin çoğalmasına hizmet ettikleri ve yetim

çocuklarla dul kadınları da buna alet ettikleri yönündeki iddialara yanıt verir. Gazete; tuttuğu yol itibarıyla avamın haklarını esas alan gruba mensuptur, diyerek, bu politikanın gereği olarak “sol taraf”ta durduklarını açıklar. Bunun simgesi olarak da gazetenin başlığı; sağda değil solda yer almaktadır. Bu girişin ardından neden “sol” tarafı tercih ettiklerini de sembolik ifadelerle açıklar: Devrim hareketini bir köprüden geçmeye benzeten Hüseyinzade, uçurumlara sürüklenmeden, köprüden sağ salim geçmek için ortadan yürünmesi gerektiğini ifade eder. Hal böyleyken toplumu sağ tarafa davet edip, çekenler çoktur. Sağ taraftaki uçurumlara ve girdaplara yuvarlanmamak için sol namına da mücadele edenler olmalıdır. İşte Hayat gazetesi bu sebeple sol tarafta durmaya gayret göstermektedir.

Ceditçi grupların faaliyetlerinin bidat bahanesiyle engellenmeye çalışıldığına dikkati çeken Ali Bey muhatabına, iki çeşit bidat olduğunu hatırlatır: bida-i hasene ve bida-i seyyie. Eğer bida-i hasene kavramı unutulup tüm uygulamaların kötü bidat olduğu düşünülürse o zaman Osmanlı’nın Mekke ve Medine’ye kadar döşediği Hicaz demiryolu hattını en büyük günah olarak addetmek gerekir. Eğer Elif. M. Elif. R. Zade bu görüşte ise, şu halde İngilizlerin büyük iltifatlarına mazhar olacaktır; çünkü İngilizler, Hicaz demiryolu hattına engel olmak için sadece askeri ve siyasi tedbirlere başvurmamışlar; aynı zamanda “bidat” meselesini gündeme getirmişler ve bölgedeki Urbani ve Bedevi Arapları Türkiye aleyhinde isyana davet ederek, yapılan yolu tahrip etmeye teşvik etmişlerdir.

Tıpkı bu örnekte olduğu gibi muhafazakarlar da her fırsatta bidat meselesini ortaya koyarak, Avrupalıların gelişme yolunu örnek alan ceditçi kesimin önüne set çekmektedirler. Ali Bey, bidat konusunda enine boyuna düşünüp öyle hüküm verilmesi gerektiği kanaatinde. Yoksa gazete bile bidat olarak nitelendirilip, kapatılması istenecektir.

- **İmzasız, Elif. Mehmedül- Hadi –El Hac Abdüsselim Zade Şirvani Hazretlerine, 7 Zilhicce 1323 / 19 Yanvar 1906, Nr: 16, s.4**

Hüseyinzade, Abdüsselimzade Şirvani [Mehemmed Hadi]’yi kullandığı dil yüzünden ikinci defa olarak bu yazısında eleştirir. Ali Bey, Mehmed Emin Yurdakul’un “Biz Nasıl Şiir İsteriz” şiirinden uyarladığı mısralarla Şirvani’ye seslenir: “Biz ayrı yüz

beğenmeriz, biz severiz Türk yüzünü kimseye kulak asmayız, anladıkça Türk sözünü... Öyle Türkî isteriz ki çifte giden babalar ekini biçen kızlar ile odun kesen analar yanık sesini işitirken gözyaşlarını Yürekte çarpıntı duyup neler deyir bilsinler” (İmzasız, 1906, 16: 4).

Şirvani'nin dilini “kelam aristokrasiyası” olarak niteleyen Hüseyinzade, her taraftan demokrasi, halkçılık naralarının işitildiği bir devirde ifrata kaçan bu yazı dilinin uygun olmadığını ifade eder.

- **Abdülhay, Kaş Yapayım Derken Göz Çıkarmak, 17 Zilhicce 1323 / 29 Yanvar 1906, Nr: 24, s. 3-4**

Salyanlı Allahyar Ahundof isimli şahıs, Hayat gazetesine bir yazı gönderir; ancak yazı yazım hatalarla dolu olduğundan gazete onu bu konuda uyarır. İrşad gazetesinden Y. Aydın imzalı kişide gazetenin 32. numarasında yayımladığı yazıyla Allahyar'ı savunmaya çalışırken çizgiyi aşmış ve kullandığı teşbihle Salyan şehrini mezbeleye, Allahyar'ı da domuza benzetmiştir. Ali Bey, "Kaş Yapayım Derken Göz Çıkarmak" deyimini başlığa taşıyarak İrşad yazarının, Allahyar'ı çok daha beter bir konuma soktuğunu ifade etmek istemiştir.

- **İmzasız, İdareden, 24 Zilhicce 1323 / 5 Fevral 1906, Nr. 29, s. 2**

"İdareden" başlığı taşıyan bu yazının Hüseyinzade Ali Bey'e ait olduğu; kişisel arşivinde yer alan Hayat gazetesi koleksiyonunda Aydın. Ha. imzasının görülmesiyle anlaşılmıştır. Bir not mahiyetindeki bu yazıda Ali Bey, ittihat ve ittifakı sadece beğenip alkışlamanın yeterli olmadığını belirtir ve "asrın Yezidlerine" karşı, tıpkı Ahmet Ağayev'in de İrşad gazetesinin sayfalarında değindiği gibi, mücadele etmenin gereğine işaret eder. İsim vermediği kişileri; "insan ve Müslüman kıyafetine girip memleketimizin zulmet ve karanlıkta kalan bazı köşe bucaklarına sania ve şayia namıyla nifak salmak için pul kuvvetiyle devre çıkmışlar!", diyerek eleştiren Hüseyinzade, Hasan Bey Zerdabi'nin bu kelamlarına ilişkin Hayat gazetesinde çıkan yazısına telmihte bulunarak sözlerine son verir.

- **İmzasız, Mısır'da Çıkan Türk Gazetesi, 24 Zilhicce 1323 / 5 Fevral 1906, Nr: 29, s. 4**

Hüseyinzade Ali, Mısır'da çıkan Türk gazetesinin, İngiliz tarihçi Bacon'un "tarih-i medeniyet" adlı eserini felyeton halinde yayımlamaya başladığının haberini verir. Kitabın medeniyet tarihinden çok felsefe tarihi olduğunu ifade eden yazar, ayrıca Mirza Fetheli Ahundzade'nin de bir vakit bu eserin tercümesi için uğraştığını belirtir. Ancak Ahundzade'nin eser üzerinde çalıştığı dönemde dilin olanakları sınırlı oluşu tercüme için mümkün kılmamıştır. Bir müddet sonra yazar da vefat ettiğinden tercüme yarım kalır. Oysa artık olgun bir seviyeye ulaşan Osmanlı Türkçesi sayesinde bu mümkündür.

Ali Bey, Türk gazetesinden felyetonları kitap halinde de basmalarını talep eder. Böylece sadece Osmanlı Türkleri değil tüm Türkler faydalanabileceklerdir.

• **İmzasız, Bakü Haberi, 9 Muharrem 1324 / 20 Fevral 1906, Nr. 41, s. 2**

"Ulemadan İstifta" altbaşlığı ile yayımlanan bir paragraflık kısa yazıda Hüseyinzade Ali, Kerbela şehitlerine matem günlerinde sokaklarda dolaşan gruplar arasında resme rastladığını belirterek matem günlerinde resimler dolaştırmanın şeriaten caiz olup olmadığını sorar ve ulemanın konuyla ilgili görüşlerini gazeteleri aracılığıyla millete bildirmelerini rica eder.

• **İmzasız, İdareden, 9 Muharrem 1324 / 20 Fevral 1906, Nr. 41, s. 3**

Hüseyinzade Ali, kendisinden üçüncü şahsı kullanarak bahsettiği kısa yazısında, İstanbul Darülfünunu'nda hocalık yaptığı sırada veba ve frengi hastalıklarına dair iki cilt kitap hazırladığını, veba mikrobuna dair eserin yayımlandığı halde, frengi hastalığına dair eserin ancak el yazısı olarak kaldığını, ancak bu eserin de istinsah yoluyla öğrenciler arasında bir nevi ders notu gibi kullanıldığını ifade ettikten sonra frengi hastalığına dair eserinin tüm halkın anlayacağı bir dille ayrıntılı makaleler biçiminde yayımlanacağını haberini verir.

• **İmzasız, Hayat'ın Posta Kutusu, 22 Muharrem 1324 / 5 Mart 1906, Nr. 51, s. 4**

Hüseyinzade Ali, Nuhulu Hidayet ve Yakup Efendiler tarafından gönderilen Hayat gazetesi için methiye niteliğindeki manzumeyi yayımlayacaklarını bildirir.

• **İmzasız, İdareden, 25 Muharrem 1323 / 8 Mart 1906, Nr. 53, s. 4**

Ermeni Arşalvis gazetesinin 9. numarasında yer alan bir makalede Kuran-ı Kerim'in en aşikar hakikatlerinin tahrif edilmeye çalışıldığını gündeme getiren

Hüseyinzade Ali, Müslüman basınının buna sessiz kalmadığını, Vladikafkas'tan Molla Hasanzade, Kürdemir'den El-hac Abdüsselimzade Şirvani ve Ordubad'dan Ordubad kadısı gibi kimselerin kaleminden çıkan değerli yazılarla gerekli cevabın verildiğinin haberini verir.

- **İmzasız, İdareden, 26 Muharrem 1324 / 9 Mart 1906, Nr. 54, s. 4**

Bir paragraftan ibaret bu yazıda Hüseyinzade Ali, Ermeni gazetelerinin tarafsız davranmayı yavaş yavaş öğrenmeye başladıklarını dile getirmektedir. Ali Bey'e göre Ermeni ve Müslüman toplumunun birbirine dışlayıcı bir tavır sergilemekten vazgeçmesi ancak tarafsız, nesnel bir eğitim anlayışı ve realist bir edebiyat sayesinde mümkün olabilir. Bu sebeple her iki tarafın da okulları, çocuklarına ırkçılığı değil hümanizmi aşılmalı ve basın organları milletin avukatlığını üstlenmek yerine insanlığa hizmet için çalışmalıdır.

- **İmzasız, Hayat'ın Posta Kutusu, 1 Safer 1324 / 14 Mart 1906, Nr. 57, s. 4**

Hüseyinzade Ali, Hayat gazetesine yazı gönderen Minselam Elif. isimli şahsa, muhafazakar ve gerici özellikler taşıyan yazısının yayımlanamayacağını haberini verir.

- **Ayn., Ha., Zade, Abdullah Cevdet "İctihad"ı ile Mısır'da İctihada Başlıyor, 3 Safer 1324 / 16 Mart 1906, Nr:59, s. 2**

Ali Bey'in fikrince İslam aleminde en gelişmiş basın Türk özellikle de Osmanlı basınıdır. Bu basının yüzünü ağartan yayın organı ise, geniş ufku, mükemmel dil ve üslubuyla Abdullah Cevdet'in İctihad dergisidir. Hüseyinzade, bu yazısında Abdullah Cevdet'i ve çıkardığı İctihad dergisini okuyucularına tanıtır.

Daha önce sekiz sayısı İsviçre'de çıkan İctihad, artık Mısır'a taşınmış ve dokuzuncu nüshasını orada yayımlamıştır. Dokuzuncu sayıda, derginin sahibi A. Cevdet; "Rusya Müslümanları Uyanıyor" başlıklı önemli bir yazı kaleme alır. Cevdet, yazıda Hayat ve İrşad gazetelerini milletin feryadı; İctihad da tüm Müslümanların feryadı olarak nitelemiştir. Bir milletin hakimiyetinin o milletten bir ferden başta olmasıyla ölçülmediğini; sadece alim, sanatkar ve zengin olan milletlerin hakimiyeti ellerinde tutabileceklerini öne süren yazar, İsrail milletini buna örnek olarak verir ve ardından Müslümanlara oldukça açık bir dille nasihatte bulunur:

Müslümanlar artık geçmişin şanlı zaferleriyle övünmeyi bırakmalı, kendilerini ve evlatlarını zamanın gerekliliklerine göre yetiştirmeye çalışmalıdırlar. Gazeteler, okullar, kütüphaneler, tiyatrolar bu gelişme yolunda atılacak adımlardır. Sanayi ve ticaret asla ihmal edilmemeli, çocuklar Avrupa'ya okumaya gönderilmelidir.

Ali Bey, Müslümanlara bu anlamlı öğütleri veren yazarı okuyucularına tanıtır: Abdullah Cevdet göz hekimidir. İstanbul tıp fakültesinde eğitimini tamamlamıştır. Doktorluk mesleğinin yanı sıra kendisi aynı zamanda yazar, şair ve çevirmendir. Türkçeden başka, Arapça, Farsça ve Batı dillerinde de eserler kaleme almış, Batı'nın önemli şairlerinden Schiller, Byron ve Shakespeare'in eserlerinden bazılarını Türkçeye kazandırmıştır.

İnsanlığın aydınlanması yolunda bıkmadan, usanmadan çalışan bu değerli şahsın çekmediği eziyet kalmadığına, hak ve hürriyet istediği, hakikati söylediği için hapsilere, sürgünlere mahkum edildiğine değinen yazar, makalesine Cevdet'in yaşadığı zulümleri betimlediği mısralarıyla son verir.

- **Aydın.,Tiflis Ermeni-Müslüman İctimaina Dair Bir İki Söz, 15 Safer 1324 / 28 Mart 1906, Nr:68, s.1-2, 17 Safer 1324 / 31 Mart 1906, Nr: 71, s. 1-3**

Hüseyinzade Ali'nin Ermeni-Müslüman vekilleri tarafından Tiflis'te yapılan barış görüşmeleriyle ilgili kaleme aldığı bu uzun yazısı, gazetede iki kısım halinde yayımlanır. Bu uzun makalenin birinci bölümünde, birkaç gün süren görüşmelerde taraflarca ortaya konulan meselelere ve taleplere değinen yazar, Ermeni tarafının tutarsız yaklaşımına dikkati çeker ve bu tutumu verdiği örneklerle ispatlar:

Görüşmelerin ilk günlerinde Ermeniler davalarının Şiiilerle olup, Sünnilerle alakalarının olmadığını beyan etmişlerdir. Ardından Müslümanların, Taşnak Sütyun Cemiyeti'nin neden silahlandığı sorusuna bu defa silahlanmanın Osmanlı Devleti'ne karşı olduğu cevabını vermişlerdir. Sünnilerle bir sorunları olmadığını söyleyen Ermenilerin bu söylemini tutarsız bulan Hüseyinzade, Osmanlı'daki Kürt-Ermeni çatışmasında, Sultan Abdülhamid tarafları çağırıyordu ve Ermenilere neden silahlandıklarını sorsaydı bu sefer silahlanmanın Rusya'ya karşı olduğunu söyleyeceklerdi, diyerek bu savunmanın inandırıcılıktan uzak olduğunu ifade eder.

Dahası önce cemiyetin varlığını inkar eden Ermeni vekilleri bir müddet sonra kabul etmişler; ancak Taşnak Sütyun'un cinayetlerle alakası olmayan tamamen insanlık

yolunda uğraş veren bir cemiyet olduğunu beyan etmişlerdir. Sonraki günlerde Müslümanlar, barışın sağlanabilmesi için tarafların katilleri ifşa etmeleri yönünde teklifte bulunmuşlar, Ermeniler ise teklifi kabul etmeleri durumunda cemiyetlerinin lağvedilmesi gerekeceğini söyleyerek buna olumsuz yanıt vermişlerdir. Ali Bey bu açıklamanın, cemiyetin katillerden oluştuğunun itirafı olduğunu ifade eder.

Görüşmeler süresince Kafkasya'da yaşanan olayların sorumlusunun Ermeni terörist grupları olduğunu iddia eden Müslüman tarafa karşın Ermeniler, en başından beri yönetimi itham ederler. Ne var ki Müslümanların zararın mahkemelerce temini önerisine de karşı çıkarak, bu defa da zararın kabahatsiz saydıkları cemaatlerinden karşılanmasını isterler ve dahası zararın temininin suçladıkları yönetimin memurları vasıtasıyla yapılmasını teklif ederler. Her suçu, zulmü idarenin memurlarına havale etmişken ardından zararı cemiyete yüklemenin büyük mantıksızlık olduğunu dile getiren Hüseyinzade Ali'ye göre Ermenilerin bunu talep etmelerinin tek bir sebebi vardır; o da terör örgütü sayesinde kontrol altına aldıkları idare memurlarını dilediklerince yönetebileceklerini düşünmeleridir.

Müslümanlar; Kafkasya'daki diğer milletlerden bir temsilcinin de görüşmelerde bulunmasını istemiş; ancak bu talep de reddedilmiştir. Mdivani yönetiminde Rusça olarak yayımlanan Gürcü gazetesi Na Provorote de Ermeni grubunun toplantıdaki bu tutarsızlığını sayfalarına taşımıştır.

Mutlakiyet bürokrasisinin öncekinden de şiddetli olduğuna dikkati çeken Ali Bey, bu bürokrasinin milletlere asla barış getiremeyeceğini; ancak vekillerin bunu açıkça söylemeye cesaretlerinin olmadığını ifade ederek makalesinin ilk kısmına son vermiştir.

Makalesinin ikinci bölümünde yazar, Ermeni-Müslüman cemaat arasındaki çatışmanın kaynağına ilişkin kendi fikirlerini ortaya koyar.

Ali Bey'e göre, müzakerelere katılan Ermeni ve Müslüman vekillerinin amacı, iki millet arasındaki husumetin sebebini bulmak olmalıdır; ancak ne yazık ki görüşmeler bu amaca hizmet etmemiştir. Graf Voronsov Daşkof da konuşmalarında, ihtilafın kaynağının bulunamadığına işaret etmiştir. Basın ise vekillerin halk tarafından seçilmediğini, her iki halkı temsil etmekten uzak temsilcilerin katılımı yüzünden

müzakerelerden bir sonuç alınmadığını yazmıştır. Bu görüşe, tarafsız olan Gürcü basınında bile yer verilmiştir.

Basında öne çıkan bu görüşü Ali Bey üç soru üzerinden tartışır: Seçim sistemine bugüne kadar bigane kalmış iki millet hakiki vekillerini seçebilmesi mümkün müydü? Eğer mümkünse kimleri seçecekti? Ve seçilen bu vekiller hastalığın tedavisinde iyi birer hekim rolünü üstlenebilecekler miydi?

Her iki milletin de kendi vekillerini seçebilme istidadı olduğunu ifade eden Hüseyinzade, birinci soruya cevap olarak zamanı gösterir. Milletın hakiki temsilcilerinin kimler olacağı sorusunda yazar, başkalarının seçilmesi halinde de eşitlikçi bir tablonun ortaya çıkamayacağını dile getirir. Ermeniler tarafında, terör örgütleri seçimlere etki edeceklerinden şu anki seçimden çok da farklı bir manzara ortaya çıkmayacaktır. Öte yandan Müslüman cemaatinin, Karabey Karabeyov, Adilhan Ziyadhanov, Ahmet Ağaoğlu ve Ali Merdan Topçubaşı'ndan daha insafli ve hak gözetken vekiller bulabilmelerine imkan yoktur.

Hüseyinzade, hakiki vekillerin seçilmesi halinde hastalığın tedavisi olabilecek miydi sorusunu ise uzun uzadıya tartışır. Meşrutı rejim taraftarı olduğunu açıkça beyan eden yazar, "hak" ve "hakikat" kavramlarının birbirinden farklı olduğuna ve meşrutı rejimde bu kavramların nasıl işlediğine değinir. Seçim usulünde hak; çoğunluğundur. Hakikat ise bazen azınlıkta hatta bir birey de bile kalabilir. Örneğin, Galileo Galilei, hakikati tek başına savunmuş; ancak çoğunluğun gerçeği idraki için asırlarca beklenmiştir. Aynı durum tıp için de geçerlidir, bir hastalığın sebebini anlamakta kimi zaman yirmi hekim aciz kalırken Şarko, Meçnikof gibileri bir anda keşfedebilir. Bu örnekler gibi Ermeni-Müslüman çatışmasının kaynağına dair hakikati de vekiller değilse bile basın da keşfedenler olmuştur.

Hüseyinzade'ye göre, Ermeni-Müslüman cemaati arasındaki husumet; Rusya İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu halin tezahürüdür; Rusya'nın genelinde görülen bu bulaşıcı hastalık Kafkasya'ya da sirayet etmiştir. Ali Bey; "maraz-ı içtimaiye" adını verdiği bu halin kaynağının Tokyo, Petersburg, İstanbul ve Eçmiadzin olduğunu söyler. Ona göre maraz bu dört noktadan başlamış, yavaş yavaş her yere sirayet etmiştir. Japonlar zafer kazandıklarından rahat bir konumdadırlar; eğer mağlup olsalardı Rusya içinde bulunduğu durumda hesabı Japonlara, Korelilere, Mançuryalılara kesebilirdi.

Ancak böyle bir durum söz konusu olmadığından marazın Tokyo kökeninden ve "sarı tehlike"den bahsetmek gereksizdir.

Dünya siyasi tarihine bakıldığında milletler ya hakim kavim olmuş ya daha büyük gücün hükümranlığına itaat etmiş ya da egemen güce karşı gelerek emeline ulaşmış ya da mahvolmuştur. Egemen güce karşı gelen kavimler; genellikle bilim, eğitim, sanayi ve ticaretin kuvvetiyle uyanmış ve hakim gücün zulümlerine mücadele veren kavimlerdir. Hakim gücün bu türden kavimlerin karşısında üç seçeneği vardır: Ya bu kavimleri tümüyle ortadan kaldıracaktır ki bu büyük bir insanlık suçu olur, ya tamamen kendi hallerine bırakıp istiklallerini verecektir ya da baskı ve zulümden vazgeçip özgürlükçü ve adil bir tarzda hükmedecektir. "Devrimizde merkezleri Eçmiadzin olan Ermeniler böyle bir hale maar ve zıttırlar" diyen Ali Bey'e göre marazın kökenlerinden birinin Eçmiadzin oluşu da bu sebepten ileri gelir. Slavlarla ve İslam alemiyle çevrili coğrafi konumları sebebiyle Ermenilerin istiklali diye bir şey mümkün değildir, bu sebeple Ermeniler bu türden dertlerine çare bulamayacaklardır. Ancak yangın yeri Eçmiadzin'deki ateşi söndürme imkanı vardır. Bu da ancak Petersburg ve İstanbul'un özgürlükçü ve adil yönetim anlayışına geçmesiyle mümkün olacaktır.

Yazısının bitiminde Hüseyinzade, Petersburg ve İstanbul hükümetlerinin milletlere adalet, hürriyet, eşitlik vermesi ve kanun-ı esasiyi ile meşruti rejimi yürürlüğe koyması gerektiğine işaret eder. Yoksa Kafkasya'da da, Ararat'ın çevresinde de, Makedonya, Balkan eteklerinde de ateşler sönmeyecektir.

- **Aydın., İngiliz Eş'arı Türk Dilinde ve "Şilyon Mahbusu, 15 Safer 1324 / 28 Mart 1906, Nr: 68, s. 2-3; 29 Mart 1906, Nr: 69 s.2-3**

Abdullah Cevdet, İngiliz şair Byron'un *The Prisoner of Chillon* adlı eserini *Şilyon Mahpusu* olarak Türkçeye tercüme etmiştir. Bu vesileyle Hüseyinzade Ali, şairi ve tercüme edilen bu eserini okuyucusuna tanıtır. Bu İngiliz şairin şiirlerini daha evvel Rus ve Batı dillerinden okuduğunu söyleyen Ali Bey'e, Byron'u anadilinde okumak ayrı bir zevk vermiştir.

Abdullah Cevdet daha önce de Shakespeare'in Hamlet adlı eserini, Avrupalıların "ak şiir" diye niteledikleri kafiyesiz formda Türkçeye tercüme etmiştir. Shakespeare'in fikrinde ifadede doğallık şartsa kafiyeye ihtiyaç yoktur. Bu biçimde sözü beğendirmek

daha da zorlaştığından Ali Bey, kafiyesiz şiirin yazmanın diğerine göre daha zor bir iş olduğunun altını çizer ve A. Cevdet'in Hamlet çevirinden örnekler verir.

Şilyon Mahpusu'nun başında Byron'un biyografisine yer veren Cevdet onun özgürlükçü yanına ve Türkler hakkındaki görüşlerine de değinir: Byron'a göre Türkler ne aldatıcı, ne alçak ne de katildirler. İtikadı olmayanları ateşe atmadıkları gibi engizisyonsuz Allahları'na da sadıktırlar. Yazarın fikrince, bir asır evvel Byron gibi hak gözeten bir dahi tarafından ifade edilen bu sözler Türkleri vahşilikle itham etmek isteyenlere en güzel cevaptır.

A. Cevdet Byron'un hayat hikayesinin yanı sıra onun edebi şahsiyetine de değinmiştir. Cevdet'in aktardığına göre Byron; yazdığı her eserde kendi ruhuna tercüman olmuştur, onun kahramanları kendisinden uzak kişiler değildirler. Yine Cevdet, Byron'un Shakespeare ile kıyaslanmak istemediğini ifade eder; çünkü Shakespeare'in kişileri ile Byron'un ruhu arasında bir münasebet yoktur. Byron'un esinlendiği yegane kaynak; sonsuz genişlikteki ruhudur. Cevdet ayrıca Byron'un edebi kişiliğini açıklamada Fransız şairi Victor Hugo'ya da müracaat etmiştir.

A. Cevdet'ten, Byron'un biyografisiyle ilgili yaptığı alıntıların ardından Hüseyinzade, Şilyon mahpusu adlı eseri tanıtır: Şilyon Mahpusu adlı eserde, eserin başkişisi olan Bolivar özgürlüğü savunduğu için İsviçre'nin Şilyon kalesine hapsedilmiştir. Eserin adı da buradan gelmektedir. Hürriyet hakkında benzersiz bir manzumenin ardından olaylar, eserin başkişisi Bolivar'ın ağzından aktarılır.

Bu tanıtıcı girişin ardından Hüseyinzade Ali, Şilyon Mahpusu'ndan seçtiği kıtaları okuyucusuyla buluşturur.

• **İmzasız, Kafkas Haberleri, 15 Safer 1324 / 28 Mart 1906, Nr. 68, s. 4**

Hüseyinzade Ali, Şamahı'dan yola çıkmış Sergey Gesimoviç Nacarof isimli şahsın Girdiman Çayı üzerinde, arabasıyla beraber suya batmış halde bulunduğu haberini verir. Kürdemirle Şamahı arasındaki yolun üzerinde çayların taşması yüzünden her yıl böyle acı olayların yaşandığını dile getiren yazar, "Şamahılılar ise Şamahı'yı abad etmek için bir kısa demiryol çektirmekten aciz kaldırlarsa, ittihat ve ittifak kuvvetiyle bir iki köprüyü tamir ettirmekten de mi acizdirler?!" diyerek yaşanan kayıpların müsebbibinin gaflet ve bataet olduğuna dikkati çeker.

• **Ayin., Eşref, Laf ü Güzaf, 17 Safer 1324 / 30 Mart 1906, Nr. 70, s. 4**

Hüseyinzade Ali Bey, İrşad gazetesinin 77. numarasında kendisini eleştiren "Filankes" imzalı yazara cevap vermek maksadıyla bu yazıyı kaleme alır.

Kendisini hab-ı gaflet taraftarı ve maarif düşmanı olarak niteleyen yazara; "Ben her sanatta olmalıyız, deyip ilim ve maarifin kadr ve meziyetinden lüzumundan bahs etmiş idim... Misal için de ecza haline yani aptik açmak gibi kazançlı bir sanatı getirip ilmin ne kadar bize lazım olduğunu göstermiş idim...", diyerek cevap veren Ali Bey, herkesin "hab-ı gafletten uyanmak" sözünü diline pelesenk ettiğine ancak uyanmak, hangi kuvvet ve vasıtlarla mümkün olur, sorusunu hiçkimsenin sormadığına vurgu yapar.

• **Aydın., Ha., Milliyet ve İnsanîyet, 27 Safer 1324 / 9 April 1906, Nr: 77, s.1-2**

Ermeni Mşak gazetesinde çıkan Müslümanlarla ilgili bir makale tercüme edilerek Hayat gazetesinin 71. ve 74. numaralarında yayımlanmıştır. Hüseyinzade bu yazısında, Ermeni gazetesinin makalesini değerlendirir ve İslam alemine yönelik yapılan eleştirilere cevap verir. Ali Bey ayrıca bu makalede nasyonalizm ve sosyalizm kavramlarını ve bu kavramların geleceğini de ele almıştır.

Mşak'ın; İslam aleminin genelinin bir müddetten beri gelişemediği, sosyal ve iktisadi açıdan geri kaldığı yönündeki ifadeleri gerçeği yansıtmakla beraber Müslümanların Panislamizm politikasına dayalı bir gelecek inşa etmeye çalıştıkları iddiası tamamen bir hurafeden ibarettir.

Mşak gazetesi; İslam memleketleri ve kavimlerinin panislamizm şemsiyesi altında birleşip büyük bir hükümet kurmayı planladıklarını ve denize düşmüş Müslümanların boğulmamak için bu politikaya tutunduklarını, Müslümanların modernleşemediklerini ve gelişme gösterenlerinin de faydasız ve anlamsız bir modernleşme yaşadıklarını yazmıştır.

Hüseyinzade Ali, Mşak gazetesinin ve küçük bir grup dışındaki Avrupa toplumunun bu önyargılı tutumuna dikkati çeker: Bu bakış açısına göre İslam dünyası her zaman suçludur; terakki etse, buna engel olmak için türlü hilelere başvurulmakta, geri kalsalar vahşiliklerinden, cehaletlerinden dem vurulmakta, zengin olsalar kapitalizm tehlikesinden, fakir düşseler proletarya belasından şikayet edilmekte, ticaret için gurbete gitseler kapılar yüzlerine kapatılmakta, birlik olsalar yakınılmakta ihtilafa

düşseler yine yakınılmaktadır. Şu halde İslam dünyasının, ne yaparsa yapsın Ermenileri ve Avrupalıları memnun edemeyeceği açıktır.

Bu sözlerin ardından yazar, Müslümanların amacını ve izledikleri yolu açıklar: İslam alemi ne deryalarda boğulmakta ne de panislamizm politikasıyla büyük bir devlet oluşturmayı hayal etmektedir. Müslümanlar bütün kavimlerin yaptığı gibi aydınlanmanın yolunu takip etmektedirler. Amaçları; eğitim, sanayi, ticaret vasıtasıyla dünya üzerindeki uygar milletlerin sahip olduğu mutlu ve müreffeh yaşama kavuşmaktır.

XIX. yüzyıl ortalarında baş gösteren nasyonalizm Sırplar, Bulgarlar gibi kavimleri amaçlarına ulaştırdıysa da artık bu akımın modası geçmiştir. Artık devir, sosyalizmin, enternasyonalizmin devridir. Bu akım; milletlerin muhtariyetine değil, topyekun insanlığın geleceğine hizmet etmektedir. Bu nedenle insanın aydınlık ve mutlu geleceğini gözeten, zekatı öğütleyen ve faize, tekelciliğe karşı çıkan İslam dininin nasyonalizmle değil sosyalizmle alakası vardır.

Ali Bey; medeniyet ve kapitalizme muhalefet etmenin Don Kişot gibi yel değirmenlerine karşı savaşmak olduğunu öne süren Mşak gazetesine karşı çıkar: Onun fikrince zaman; kapitalizm ve nasyonalizmin aleyhinde ilerlemektedir. Bunu idrak edemeyen toplumların da içinden çıkılmaz girdaplara düşecekleri muhakkaktır.

- **Aydın., Hüseyinzade, Veladet-i Nebi'nin Ehemmiyeti, 12 Rebiyülevvel 1324 / 24 April 1906, Nr: 89, s.1**

Hüseyinzade Ali, yazısını adından da anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed'in doğuşunu kutlamak için kaleme almıştır. Hz. Muhammed'in doğuşu, peygamber olarak gönderildiği tarihten veya hicretten daha önemli bir vakadır. Miladi takvime göre 12 Rebiyülevvel 569'da gerçekleşen doğum, Ali Bey'in fikrince kainatın en önemli anıdır. Anın ne derece mühim olduğu, tarihte yaptığı en büyük devrimle kıyaslanabilir. Bu an, tufandan da önemlidir; çünkü Hz. Muhammed'in doğumu manevi ve sosyal devrimin müjdecisidir. Bu vaka, ancak Hz. İsa'nın doğumuyla karşılaştırılabilir; ancak İsa'nın devrimi tamamlanamamış, Asya ve Afrika kıtalarına sirayet edememiştir. Üstelik mutlak vahdete, Allah'ın birliğine teslis karıştırılmış ve devrim yarıda kalmıştır. Oysaki Allah'ın bir olduğu; ancak Hz. Muhammed'le beraber tüm dünyaca açık, bilindir bir hale

gelmiştir. Hz. Muhammed'le birlikte din devrimi bitmiştir; artık o tarihten sonra yeryüzünde gerçekleşen tüm devrimler siyasi veya ilmi içeriklidir.

İslam'ın merkezlerinde bu büyük gün layıkıyla kutlanırken Kafkas Müslümanlarında gereken önemin verilmediğine dikkat çeken Ali Bey, Hz. Muhammed'in doğuşunun Müslümanların en büyük bayramlarından birisi olması gerektiğini kaydeder.

- **İmzasız, Mikado'nun Şeref-i İslam ile Müşerref Olması Sayısı, 12 Rebiyülevvel 1324 / 24 April 1906, Nr: 89, s. 3**

Ali Bey, İnkara gazetesinin haberini okuyucularına takdim eder. Gazetenin İran'ın Kum şehrindeki muhabirinin aktardığına göre şehirde büyük bir sevinç halinde kutlamalar yapılmaktadır. Bu büyük sevincin nedeni şeyhülislamın Necef şehrinden aldığı bir mektuptur. Mektupta, Japon hükümdarı Mikado'nun rüyasında Hz. Muhammed ile sohbet ettiği ve kendisiyle beraber tüm Japonya'nın İslam dinini kabul etmeye hazır oldukları yazılıdır.

Hüseyinzade, bu türden haberlerin herhangi bir belgeye dayanmadığı için şayia olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmekle birlikte Japonların İslam dinine meyil gösterdiklerini de ilave eder. On beş-yirmi yıl evvel Nuda isimli gazete yazarı İstanbul'a gelmiş ve bir müddet sonra İslamiyet'i kabul etmiştir. Ali Bey'le yaptığı sohbetinde Nuda, Japonların tabiatları ve mizaçları itibarıyla İslam dinine yakın olduklarını ifade etmiştir. Nuda'nın İslamiyet'e dair pek çok makale yayımladığını belirten Hüseyinzade, söz konusu makaleleri; bu dili bilmediklerinden ve tercüme edip yayımlama imkanı bulamadıklarından hayıflanarak yazısına son verir.

- **Aydın., Ha., Molla Nasreddin ve Debistan, 15 Rebiyülevvel 1324 / 27 April 1906, Nr: 91, s.1-2**

Yazar, Molla Nasreddin ve Debistan dergilerini bir benzetme yoluyla okuyucularına tanıtır: "Derviş" imzalı yazarın Molla Nasreddin'de kullandığı "Biz Müslüman benzerük na-hemvar koz kütüğüne..." ifadesinden hareketle Müslümanların gerçekten de koz kütüğüne, mermer taşına, granit kayasına benzediğini ifade eden Ali Bey; yine de bu acı eleştiri karşısında umutsuz değildir; çünkü koz kütüklerden antikalar, mermer taşlarından zarif şekiller ve heykeller ve granit kayalardan da binalar,

imaretler yapılabilir, yeter ki toplumda, bunları işlemek için muhtelif aletler icat etmeye hevesli ve meyilli kişiler olsun.

Tiflis'te çıkmaya başlayan Molla Nasreddin dergisinin, henüz ilimle ve eğitimle, terbiye ve talimle yontulmamış milli vücudu yontacak bir alet niteliğinde olduğunu ifade eden Hüseyinzade, bu benzetmenin ardından derginin içeriğine ilişkin açıklamalarda bulunur: Molla Nasreddin'in elinde tuttuğu güldürü baltası; alay ve acı yergiyle karışık yazı ve şekillerden oluşmaktadır; ancak dikkatle bakıldığında bu mizahın altında gözyaşları gizlidir. Ali Bey, büyük bir hünerle yazıldığı belli olan mizahi makaleleri, şakaları ve hicviyeleriyle Molla Nasreddin'i ve onun müdürü Celil Mehmedguluzade'yi tebrik etmektedir.

Molla Nasreddin'le birlikte aynı maksada hizmet eden ancak elinde tuttuğu baltası Molla Nasreddininki kadar keskin olmayan bir diğer yeni dergi de Debistan'dır. Debistan; iki haftada bir olmak üzere Bakû'da yayımlanmaktadır. Mehmet Hasan Efendizade ve Ali İskender Caferzade öncülüğünde çıkan dergi, "Ağaç yaşken eğilir" atasözünden hareketle çocukların eğitimi ve gelişimine yönelmiştir.

Ali Bey; Debistan'ın sade ve anlaşılır bir dile sahip olduğunu ve kimi zaman çocukların dikkatini çekecek biçimde resimlerle süslendiğini belirttiikten sonra makalesinin bitiminde, Efendizade'nin "Nine ve onun balaca kız nevesi" adlı eserinden seçtiği kıtaları, bir örnek oluşturması açısından okuyucularına takdim eder.

• **Aydın., Ha., Vaka-i Azime, 16 Rebiyülevvel 1324 / 28 April 1906, Nr: 92, s.1-2**

Ali Bey'in yazısının başlığı ile kastettiği büyük olay; Rus meclisinin (duma) açılmasıdır. Bu kutlu hadisenin Hz. Muhammed'in doğumu gibi kutsal bir haftaya denk geldiğinin altını çizen yazar, duyduğu memnuniyeti okurlarıyla paylaşır.

Muhammed'in doğumunun üçüncü gününde açılan meclisle artık bürokrasinin tasallutu sona ermiş, istibdat rejimi çökmüştür. Artık esaret yerini hürriyete, keyfi idare yerini adalete, mutlak rejim yerini meşrutiyete bırakmıştır. Böylelikle yüz milyon kişinin üzerine atılan zincirler parçalanmış, zulmün ateşleri sönmüştür.

Meselenin büyüklüğünün meclisin açılmasından kaynaklanmadığını ifade eden Ali Bey'in mutluluğunun asıl nedeni; milletin hukukunu ve toplumun özgürlüğünü esas alan Kadet partisinin mecliste çoğunluğu oluşturuyor olmasıdır. Yazarın fikrinde bu önemli gelişmeden, Müslümanların büyük yararlar sağlayacağı şüphesizdir.

İki yüzyıldan fazla bir süredir anayasa ve meşrutiyetle yönetilen İngiltere'de, topluma özgürlüğü verilmiş; ancak İngiliz tebaası Müslümanlar bu haktan mahrum kalmışlardır. Aynı durum dünyanın en büyük devrimlerinden birini gerçekleştiren Fransızların Müslüman tebaası için de geçerlidir. "Lakin Rusya inkılab-ı kebirini öyle değildir" diyen Ali Bey, devrimden umutludur; çünkü bu devrime Müslümanlar da iştirak etmiştir. Şimdi de açılan meclisle birlikte Petersburg'da toplanan Müslüman vekiller Kadet partisine katılma kararı almışlardır.

Petersburg'da mecliste Müslümanların önemli bir rol oynayacağını ifade eden Hüseyinzade, Rusya Müslümanlarına ve onlar aracılığıyla İslam alemine gelecek hürriyete inanmaktadır.

- **Ayn., Ha., Tarif-İ Kütüb: Zübdetü't-Tevarih (Müellifi: Hacı Şeyh Hasan Mollazade Gencevi), 21 Rebiyülevvel 1324 / 3 Mayıs 1906, Nr: 95, s.4**

Hüseyinzade Ali, Mollazade Gencevi'nin yeni basılan Zübdetü't-Tevarih adlı kitabını okuyucularına tanıtır. Yayımlanmış birinci cildi, Adem'in yaratılışından Ashab-ı Kehf'e kadarki dönemi anlatır. Yazar önsözünde, kitabın Azerbaycan Türkçesiyle gayet açık ve sade bir dille yazıldığını, bu sebeple her kesimden insanın yararlanabileceği bir eser ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca Şii ve Sünni cemaatin birbirleriyle uygunluk gösteren konu ve mefhumların esere dahil edildiğini, ihtilafli konulardan kaçınıldığını da belirtmiştir.

Ali Bey, böyle bir kitap yazdığı için Mollazade Gencevi'yi tebrik etmekle beraber aynı zamanda onu, çağdaş Batılı kaynaklara müracaat etmediği için eleştirir. Mısır, El Cezire, Babil, Ninova gibi şehirlerde yapılan incelemelerde eski uygarlıklara ait pek çok eser bulunmuştur. Bu eserler, İstanbul, Mısır ve Avrupa başkentlerinin müzelerinde sergilenmektedir. Buluntular sayesinde arkeoloji adıyla yeni bir bilim dahi ortaya çıkmıştır. Firavunlar, Nemrutlar dönemine dair edinilen pek çok bilgiden yararlanmak gerekir. Nasıl ki bir zaman Arap bilim adamları Yunan ve Latin eserlerine müracaat etmekten çekinmedilerse Müslümanlar da asrın Yunanlıları olarak nitelendirilebilecek Avrupalıların eserlerine müracaat etmekten çekinmemelidirler.

- **Ayn., Ha., Muhtelif Bahanelerle Adam Öldürmek, 27 Rebiyülevvel 1324 / 9 Mayıs 1906, Nr: 100, s.1-2**

Hüseyinzade Ali bu makalesinde, büyük bir beyin olarak nitelediği Rusya meclisinin idam cezasının kaldırılması yönündeki çalışmalarını ele alır ve bu konu vasıtasıyla sözü Kafkasya'da işlenen cinayetlere getirir.

Rusya duması, insanın her ne suç işlemiş olursa olsun ölüm cezasına çarptırılmayacağı düşüncesiyle idam cezasını kaldırmayı amaçlamaktadır. Ali Bey'in fikrinde bu; kuşkusuz ki çok ulvi, yüce bir karardır. Oysa, "ağır beyinli" devlet dumasının bu kararına karşılık "küçük beyinli" Bakülü katiller, şeriatin ve devletin hükümlerine bakmayıp kendi beyinlerince verdiklere hükme göre, sorgusuz, sualsiz insanları katletmektedirler. Ardından, katilin ve akrabasının peşine düşenlerle birlikte iş büyüüp bir kan davasına dönüşmektedir.

Bu türden kan davalarına Balkanlarda, Arnavutlar arasında da rastlanmaktadır; ancak onların "besa" adını verdikleri bir adetleri vardır. Besa âdetine göre ahali; belli bir yerde toplanıp tarafları barıştırmaktadır. Arnavutlar beş-on yılda bir kere, ahali arasında sözü dinlenir bir büyüğün vasıtasıyla besa dedikleri bu adetlerine başvururlar.

Ali Bey tıpkı Arnavutlardaki gibi, kan davasını durdurmada her iki cemaat içindeki nüfuzlu kişilerin, mollaların, aydınların önyak olması gerektiğini ifade eder. Özellikle de meclisin idam cezasını kaldırma gibi son derece yüce bir vazifeye soyunduğu zamanlarda artık Kafkasya'da Afrika'nın vahşi kabilelerini andırır türde olaylar, cinayetler son bulmalıdır. Her iki taraf da husumete, düşmanlığa son vermeli, geçmiş hesaplardan el çekmeli ve birbirini affetmelidir.

• **İmzasız, Hayat'ın Posta Kutusu, 3 Rebiyülahir 1324 / 14 May 1906, Nr. 103, s. 4**

Hüseyinzade, bu yazıda İran'da büyük küçük tüm bürokratların, seyyidlerin ve mollaların, tüccardan fakir fukaraya varıncaya kadar reva gördükleri zulmü anlatan bir yazı kaleme alıp Hayat gazetesine gönderen Aka Meşhedî Muhtar'a yazısının neden yayımlanamayacağını izahını yapar.

"Mabadı var" denilerek gönderilen yazının ilk kısmının dahi, Hayat gazetesinin tüm sayfalarını ve sütunlarını dolduracak kadar uzun olduğuna dikkati çeken Ali Bey, Aka Meşhedî Muhtar'a; "*Bu ne zulümdür*" diye kuru bir lafla yakınmayı bırakıp eyleme geçmeyi tavsiye eder. 1906'dan itibaren hürriyet ve adalet yolunda muntazam örgütlenmelerle iş gören "Rusya fukara-i kasıba"sının faaliyetlerini de örnek olarak gösterir.

- *Aydın., Ha., Ahund Ebu Turab Hazretleri ve İlm-i Ebdan, 6 Rebiyülahir 1324 / 17 May 1906, Nr. 106, s. 2-3*

Hüseyinzade Ali Bey bu yazısında, Ahund Ebu Turab'ın Hayat gazetesinde yayımlanan "Bize Hansı İlimler Lazımdır" başlıklı makalesine dair görüşlerini aktarmıştır. Ali Bey makalenin Hayat gazetesinin duruşuna aykırı düşünceleri içerdiğini; ancak konunun ehemmiyeti sebebiyle gazetenin sayfalarında yer verildiğini belirtir.

Ahund Ebu Turab makalesinde pozitif bilimleri öğrenmekle Tanrı'ya ulaşamayacağını dolayısıyla medenileşmek için illa bu bilimleri öğrenmek gerekmediğini öne sürmüş, kapsamlı bir dini tahsilin yeterli olacağını savunmuştur.

Yazar, Ahund'un bu görüşlerini dogmacı bir anlayışın ürünü olarak görmemektedir; bu konu, insanlık tarihi boyunca Platon, Aristo, İbn-i Sina, Farabi, İbn-i Rüşd, Tolstoy, Renan, Dreper gibi pek çok alim tarafından tartışılmıştır. Hatta Jean Jacques Rousseau, bilim; insan ahlakını olumsuz yönde etkilediğini savunmuş ve bu çalışmasıyla ödül dahi kazanmıştır. Ahund Ebu Turab ise meseleye Rousseau'nun bakış açısıyla yaklaşmamış; konuyu sadece dini eğitim noktasından ele almıştır.

Bilim ve ahlak temasını işleyen filozoflar aracılığıyla Ahund'un meseleye bakış açısındaki noksanlığı ispat ettikten sonra Hüseyinzade, bilim ve din ilişkisine dair görüşlerini dile getirmeye başlar:

Ali Bey'e göre, bilimle din arasında bir ihtilaf yoktur; ihtilaf, kendilerini dinin hamili olarak gören mollalarla dini ilimlerden habersiz bilim adamları ve eğitimciler arasındadır. Toplumun her bireyi için dini eğitim gereklidir. Hatta dini eğitim, yalnızca kendi dinini ve mezhebini öğrenmekten ibaret olmamalıdır; birey diğer dinlere de vakıf olmalıdır ki neye inandığını bilsin.

Dini tahsil konusunda Ahund'la aynı fikirde olduğunu açıkça beyan eden Hüseyinzade, pozitif bilimlerin niçin öğrenilmesi gerektiği konusunun ispata muhtaç olduğunu düşüncesindedir. Yazar meseleyi, bilimleri sınıflandırarak izaha çalışır:

Matematik, tıp, biyoloji gibi bilimler yasalarını tüm insanlığın kabul ettiği akli bilimlerdir. Oysa nakli bilimler için aynı durumdan söz etmek mümkün değildir; nakli bilimlerde insanlık arasında ihtilaf vardır. Bir milletin diğerinin nakli ilmini kabul edebilmesi için o nakli ilmin, bütün insanlıkça kabul edilen akli ilimlerin koyduğu

yasalara dayanmış olması gerekir. Bu da, akli bilimlerin nakli bilimlerden daha önemli olduğunu açıkça göstermektedir.

İkinci olarak, akli bilimlerin insanı Tanrı'ya ulaştırmadığı görüşü gerçeği yansıtmamaktadır. Aristo da Sokrates de akli bilimler sayesinde "birlik" düşüncesine, Tanrı'nın birliğine ulaşmışlar ve hatta bu düşünceleri sebebiyle de türlü cefalar çekmişlerdir.

Bütün bilimler insanı birliğe, Allah'ın kudretine, hikmetine ulaştırır. İnsan; Allah'ı bilmek için öncelikle sağlıklı bir bedene ve ardından yaşantısını kendi kendine idame ettirebilecek güce sahip olmalıdır.

Bu hakikatin sadece birey için değil toplumlar için de geçerli olduğunu ifade eden Ali Bey, bu noktada sözü İslam toplumlarına getirir: Müslümanlar eğer İslam dinini parlatmak istiyorlarsa akli bilimleri öğrenmek zorundadırlar; çünkü cihat kuru yumrukle olamaz, silah, gülle, barut gereklidir. Bunları yapabilmek içinse kimya bilmek şarttır. Demiryolları yapabilmek için mühendislik bilimlerine vakıf olmak gerekir.

Akli ilimler, yalnızca insanlığa, din kardeşlerine hizmet etmek için değil; dini hakkıyla kavrayabilmek için de gereklidir. Kuran-ı Kerim'i şerh ve tefsir edecek kişi akli ve nakli bilimlerin tümüyle donanmış olmalıdır.

Yutulmamak için, eriyip gitmemek için dini bilimler de pozitif bilimler de öğrenilmelidir. Herkes kendi tabiatına, mizacına ve yeteneğine uygun bilimi seçmeli ve böylece toplumda mollalar, kimyagerler, mühendisler yetişmelidir. Toplum, farklı alanlarda uzmanlaşırsa; yani bir işbölümü yapabilirse yükselecektir.

Ali Bey; yazısının sonunda mollalara seslenir: Mollalar, terakki etmek için çırpınan milletin önünden çekilmelidirler; çünkü gerçek iman bunu gerektirmektedir.

- **İmzasız, P. M. Melioransky'nin Vefatı, 15 Rebiyülahir 1324 / 26 May 1906, Nr: 113, s.4**

Hüseyinzade Ali, ünlü Türkolog Melioransky'nin erken vefatının ardından bilim adamının Türkoloji'ye yaptığı katkıları anlatmak maksadıyla bu yazıyı kaleme almıştır.

Melioransky, Rusya ve Avrupa'da Türkoloji biliminde yaptığı çalışmalarla büyük ün kazanmıştır. Onun en önemli eserlerinden biri Orhun ve Yenisey anıtlarına dair incelemesidir. Melioransky'nin master tezi "Kültigin Yadigârı"dır [1889]. Ardından Türk dilini konu alan ve XIV. yüzyılda kaleme alınmış Arapça bir eserin

tercümesi ve incelemesiyle doktor unvanını almıştır. Kazak-Kırgız Dilinin Muhtasar Kavaidi [1894-1897] adlı kitabı, Türk Lehçeleri ve Türk Edebiyatları adlı makalesi bilim adamının diğer eserleri arasındadır.

Melioransky, ömrünün son yıllarında Moğol devrinde Türkçeden Rusçaya geçen kelimeler üzerinde çalışmış ve bu incelemelerini 1906'dan itibaren İzvestiya dergisinde yayımlamıştır. Melioransky'nin bu çalışmaları bilim akademisi tarafından ödüle layık görülmüştür.

Melioransky, üniversitede Türk-Tatar edebiyatı ve genel dilbilim dersleri vermiş, öğrencilerine Türk ve Tatar lehçelerini incelemeyi tavsiye etmiştir.

Ali Bey, Türkoloji bilimine pek çok hizmetleri olan bu bilim adamının otuz sekiz yaşında vefat etmesinin bilim dünyası için büyük bir kayıp olduğunu ifade eder.

- **Aydın., Ha., Zîst-bin Bir Feylesofun Vefatı, 21 Rebiyülahir 1324 / 1 İyun 1906, Nr: 118, s. 1-2**

Hüseyinzade Ali Bey, Eduard Von Hartmann'ın vefatının ardından okuyucularına bu filozofu ve öğretisini tanıtmak maksadıyla yazısını kaleme alır.

Ali Bey, Hartmann'ın Schopenhauer çizgisinde pesimizm felsefesini inşa edenlerden biri olduğunu belirtir ve bu felsefeyi kısaca tanımlar. Ardından Hartmann'ın hayat hikayesine değinir ve onun "bilinçsizlik felsefesi" [Philosophie des Unbewussten] adını verdiği öğretisinin dayandığı esasları maddeler halinde okuyucuya açıklar.

Ali Bey; kainatı oluşturan moleküllerden bireyin eylemlerine kadar her şeyi bir tasavvur ve iradenin unsurları olarak gören ve bu unsurların kaynağını parçalanamaz "tüm"e dayandıran Hartmann'ın bu öğretisini vahdet-i vücut felsefesine benzetir.

Hüseyinzade, eksikler ve hatalar olduğunu kaydetmekle beraber kuramın dayandığı esas ilke itibarıyla Hartmann'ın dinsizliğe düşman olduğu düşüncesindedir. Yazısının sonunda, pozitif bilimlerle üstünkörü uğraşp ateist olduklarını beyan eden gençlere bu filozofu okumayı öğütleyen Ali Bey'in bu yazıyı, onlara bir örnek oluşturması maksadıyla yazdığı anlaşılmaktadır.

- **Aydın., Ha., Bakû Vilayeti Mebusları, 22 Rebiyülahir 1324 / 2 İyun 1906, Nr: 119, s. 1**

Yazıda, Duma'ya vekil göndermek için yapılan seçimden ve seçilen vekillerden duyduğu memnuniyeti dile getiren Hüseyinzade Ali; Bakû Müslümanlarının yeni vekillerini tanıtır ve toplumun onlardan beklentilerini sıralar.

Bakû Müslümanlarının vekili olarak Petersburg'da görev yapacak kişilerden ilki; Petersburg Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görmüş ve bir yazar olarak Müslümanların menfaati uğrunda mücahitliği ile ün salmış Ali Merdan Topçubaşı'dır. Diğer bir isim Gori mektebinden Esadulla Bey Muradhanov olup o da ömrünü vatan evlatlarının terbiyesine adanmış bir kişidir. Muradhanov; Salyan ve Cevad halkını yakından tanımakta ve gereksinimlerini çok iyi bilmektedir. Vekil olarak seçilen üçüncü isim ise, Moskova Yüksekokulu'nun İktisat ve Ziraat Akademisi'nden mezun olan, Hüseyinzade Ali Bey'in akrabası Mehemed Tağı Aliyev'dir.

Topçubaşı, Muradhanov ve Aliyev'e tebriklerini sunan Ali Bey, ardından halkın onlardan beklentilerini sıralar.

Hüseyinzade'ye göre bu üç vekil, toplumu tanımlayan dört kimliğin bilincinde olmalı, eylemlerinde bu dört unsuru göz önünde bulundurarak harekete geçmelidir: İnsan olmak, Kafkasyalı olmak, Müslüman olmak ve Türk olmak. Vekiller her şeyden evvel insan olmanın gereği olarak, hiçbir kavim ya da mezhep ayrımı gözetmeksizin insanlığın hukuku için çalışmalıdırlar. Ardından birer Kafkasyalı olarak, Kafkasya ahalisinin idari işlerini kendi kendisine yürütebilmesi için muhtariyetini ve birer Müslüman olarak halkın inanç ve ibadet özgürlüğünü talep etmelidirler. Ve birer Türk olarak da dillerinin gelişmesi önündeki duvarları yıkmaya gayret sarf etmelidirler.

- **Aydın., Ha., Hayat'ın Sene-i Devriyesi, 29 Rebiyülahir 1324 / 9 İyun 1906, Nr: 124, s. 1-2**

Hayat gazetesinin yayın hayatına başlayışının birinci yıldönümü münasebetiyle kaleme aldığı yazıda yazar, geçen bir yılın muhasebesini yapmaktadır.

Ali Bey'in fikrinde, bir yılın acı-tatlı bütün olayları; aslında devrimin eseridir ve Hayat; bir yıl içerisinde gördüğü, duyduğu, bildiği ya da bildirdiği her şeyde aslında devrimi tasvir etmiştir. Hayat çalışanları ve okuyucuları gazete devrimin başlangıcında yayın hayatına başlayabildiği için şükretmelidirler; çünkü nasıl ki bir kitabı anlamak için onu başından itibaren okumak gerekirse, devrimin sebebinin, neticelerini, getireceği nimetleri kavrayabilmek için de en başından itibaren takip etmek gerekir. Hayat

gazetesi, böyle kritik bir zamanda yayın hayatına başlamış ve tarihi görevini bu bağlamda yerine getirmiştir.

Muhafazakarlar ile ceditçiler arasındaki münakaşalardan devrimin yol açtığı çatışmalara kadar her türlü sözlü ya da fiziki mücadelenin arasında Hayat gazetesinin, metanetli bir biçimde yoluna devam ettiğini, bu tutumunu da; ilk numarasında belirlediği ilke ve esaslara bağlı kalarak, kararlı bir duruş sergilemesine borçlu olduğunu ifade eden Hüseyinzade; geçen bir yıl zarfında gazetenin güç kaybettiğini ve görevinin zorlaştığını da itiraf eder. Ali Bey'in güç kaybından kasti; Ahmet Ağaoğlu'nun gazeteden ayrılmasıdır.

Ağaoğlu'nun ayrılmasını, idareleri için büyük bir kayıp olarak nitelendiren Ali Bey, İrşad'ın yayın hayatına başlamasıyla birlikte bu kaybın bir kazanca dönüştüğü düşüncesindedir. Ağaoğlu yönetimindeki İrşad'la toplum bir sözcü, Hayat da bir yoldaş kazanmıştır.

Hayat'ın kadrosundan eksilen bir diğer isim de gazetenin imtiyaz sahibi Ali Merdan Topçubaşı'dır. Aynı zamanda Kaspi gazetesi yazarlarından olan Topçubaşı'nın gidişi Türk-Müslüman basını için bir kayıp olsa da kudretli bir vekil tarafından Petersburg meclisinde temsil edilmek Müslümanların en büyük kazancı olacaktır.

- **Abdülnakkas, Molla Nasreddin'e Teşekkür (Hatıratımdan), 1 Cemaziyelevvel 1324 / 11 İyun 1906, Nr: 125, s. 4**

Molla Nasreddin dergisinin "Seyahatname-i İbrahim Bey" adlı resimli kitabı yayımlaması vesilesiyle Ali Bey hem dergiye teşekkür etmiş hem de resim sanatı ve bu kitapla ilgili hatırasını okuyucularıyla paylaşmıştır.

Ressamlığa hevesi sebebiyle bir dönem Petersburg'daki güzel sanatlar akademisine gitmeyi düşünüp daha sonra bilim öğrenmek daha ağır bastığından bu hevesinden vazgeçtiğini ifade eden Hüseyinzade'nin içindeki resim tutkusu hiçbir zaman sönmemiştir.

Bir gün, İstanbul'un önemli alimlerinden biri olan Hoca Hicri Efendi'nin kendi yazdığı manzumeyi okurken gözyaşlarını tutamamış ve ağlamıştır. Ali Bey de şairi ağlar halde, şairin "vahşi bir alay serseri" diye betimlediği devletin kurumlarını ele geçirmiş yeteneksiz bürokratları da koyun, öküz, ayı başlı insanlar olarak resmetmiştir.

Bu türden resimleri kendisine küçük çapta bir şöhret kazandırmış, bu sebeple "Seyahatname-i İbrahim Bey" adlı eserin yazarı da kitabının resimlerini yapması için Ali Bey'e müracaat etmiştir. Vakitsizlik yüzünden çizemediği bu kitabın resimlerini şimdi Molla Nasreddin dergisi üstlenmiştir.

Yazar; bu haberden duyduğu memnuniyeti dile getirir ve Molla Nasreddin'i tebrik eder.

- **Aydın., Ha., Sola, Sola, Sol Tarafa!.., 20 Cemaziyelevvel 1324 / 30 İyun 1906, Nr: 142, s. 1-2**

Hüseyinzade Ali, sadece Rusya İmparatorluğu değil tüm insanlığın özgürlük, kanun önünde eşitlik gibi haklara sahip olması ve kurtuluşa erişmesi için "sol"un tarafında olması gerektiği kanaatindedir. Bu yazısında, toplumun neden "sol" tarafta durması gerektiğini açıklar.

Ali Bey'e göre köhne derebeyleri, sermaye düşkünü mollalar, keşişler, provokatör bürokratlar ve istibdat rejiminin kulları "sağ" tarafta, akıl, zeka, bilim, anlayış, vicdan, kurtuluş "sol" tarafta durmaktadır. Böyle bir durumda tarafsız kalmak; ayaklar altında ezilmek olacağından toplum, "sol"un yanında yer almalıdır.

Sağdakiler, toplumu uçurumlardan aşağıya yuvarlamaya çalışırken sol taraf sadece Rusya için değil bütün insanlık için bir saadet devri hazırlamaktadır. İdamın kaldırılmasıyla memlekette "kanun" perdesiyle işlenen cinayetlere, uluslararası mahkeme teşkiliyle de memleket dışında savaş adıyla yapılan katliamlara son vermek amaçlanmaktadır. Tarihin en önemli dönüm noktasında bulduklarını ifade eden Ali Bey, bu görüşünü daha ayrıntılı dile getirmiştir:

Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle ilkçağın, İstanbul'un fethiyle ortaçağın, Fransız İhtilalı ile yeniçağın kapandığını söyleyen, insanlık tarihini bu olaylara göre sınıflandıran tarih anlayışı gerçeği yansıtmamaktadır; çünkü bu olayların hiçbirinde cinayet ve katliamlar son bulmamış, insanlık vahşetten, ilkçağ zihniyetinden kurtulamamıştır. Ali Bey'e göre idam cezasının kaldırılması ve uluslararası bir mahkeme oluşturma girişimi "yeni çağ"ın başlangıcıdır

Artık cinayet taraftarlarının, çiftçiyi, köylüyü topraksız bırakıp kendilerine kul-köle eden derebeylerinin, sermaye düşkünü efendilerin, dini giysilere bürünüp hafiyeliğe ve provokatörlüğe soyunan din adamlarının, eşitlik yerine milleti baron, han,

bey diye sınıflara ayırıp hukuktan mahrum kalanları anarşiye sevk eden bürokratların sonu gelmiştir. Bu ise; sol taraftaki hatiplerin ateşli nutuklarının sayesinde mümkün olmuştur.

İnsan cinayetlerine son vermek için alınan bu kararla insanoğlunun yeni, altın çağı başlamaktadır. Hüseyinzade; bunun sadece Rusya İmparatorluğu ile sınırlı olmayıp tüm insanlığı kapsayan bir devrim olduğu konusunu özellikle vurgulamaktadır; çünkü Rusya'dan başlayıp Asya'nın her tarafını istila edecek özgürlük selinin tüm köhne, yozlaşmış istibdat rejimleri silip süpüreceğinden emindir. İkinci ve üçüncü Roma olarak nitelediği İstanbul ve Moskova, bu yeni devirde "Gülistan-ı İrem" olacaktır.

- **Aydın., Ha., Kuh-i Kaf ve Simurg, 22 Cemaziyelevvel 1324 / 2 İyul 1906, Nr: 143, s.**

1-2

Hüseyinzade Ali makalesinde Kafkasya'nın, geçmişten beri özgürlüğün vatanı olduğunu anlatmakta ve Kafkasyalıları bunun bilinciyle hareket etmeye çağırmaktadır.

Ali Bey makalesine "Sola, Sola, Sol Tarafa" başlıklı bir önceki yazısına atıfta bulunarak başlar. O yazıda, insanlık tarihinin "yeniçağ"ının arifesinde bulduklarını belirtmiş ve okuyucularından içinde buldukların zamanın önemini kavramalarını ve ona uygun davranmalarını istemişti. Bu yazıda ise zaman kavramına ilaveten bu sefer içinde buldukları mekanın önemine dikkat çeker.

Yazara göre Kafkasya, dünyanın en önemli noktalarından biridir. Eski uygarlıklar tarihi bu görüşü doğrulamaktadır. Asya ile Avrupa arasında bir köprü olan Kafkasya; Yunanlıların, Türklerin ve Farsların en güzel ve manidar efsanelerine de mekan olmuştur.

Bu efsanelerden ilki Yunanlıların Prometheusu'dur. Prometheus; gökyüzünden getirdiği nimetle insanları mutluluğa eriştirmek istediği için korkunç bir cezaya mahkum edilmiştir. Bir kartal, Kaf Dağı'na zincirlenen Prometheus'un her gün yenilenen karaciğerini kemirmektedir. Ancak Prometheus, insanoğlunun kurtuluşu ve mutluluğu uğruna çektiği onca acıya rağmen vakur duruşunu sürdürmektedir. Prometheus efsanesi, Kaf Dağı'ndan yükselen özgürlüğün simgesi olmuştur.

Bir diğer efsane; Farsların en büyük şairi Firdevsi'ye ilham veren, hürriyet savaşçısı Zal oğlu Rüstem'le Simurg efsanesidir. Kaf Dağı'nın bir tarafında yırtıcı bir kuş, hürriyet kahramanı Prometheus'un ciğerini parçalarken aynı yerde Anka veya

Simurg denilen başka bir kuş, bir diğer hürriyet savaşçısı Rüstem'in yüreğine kuvvet vermekte, yaralarını kanatlarıyla iyileştirmektedir.

Hüseyinzade Ali Bey; bu iki efsane ile Kafkasya'da yaşananlar arasında bir benzerlik kurar. Hürriyet ve aydınlık yolunda nice Prometheuslar Kafkasya'da, türlü cefalara katlanmaktadırlar. Şifalı kanatlarıyla Simurg, Kafkasya'nın eteklerinde özgürlük savaşçıları için kanat çırpmakta ve iyileştirdiklerini yine özgürlük uğrunda mücadele etmeleri için kuzey kutbuna kadar (Petersburg'a) göndermektedir.

Ali Bey Kafkas halkının, üç-dört bin senelik tarihi boyunca daima özgürlüğü ve bağımsızlığı için mücadele ettiğini hatırlatır. Bu halk, göç etmiş, savaşıp ölmüş; ama yine de kul olmamıştır. Esir olarak Türkiye'ye gidip hükümdar ailesine mensup olan ya da Mısır'a göç edip ardından yönetici olan Çerkezlerin, özgürlük aşkıyla dünyanın en güçlü devletlerine karşı asırlarca mücadele eden Gürcülerin, Lezgilerin ve Türklerin - yazara göre- özgürlüğüne en düşkün topluluğu olan Azerbaycan Türklerinin tarihi, bölge insanının karakterini ortaya koymaktadır.

Yazar; tarihiyle, efsaneleriyle özgürlük mücadelesine vatan olmuş bu coğrafyanın yeniden bu tarihi misyonunu üstleneceğinden emindir. Bu sebeple, Türkiye'nin ve İran'ın özgürlük savaşçısı aydınlarını Kafkasya'ya çağırır. Mısır'da, İsviçre'de veya Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde mücadeleyi sürdüren aydınların buralardan anavatanlarına seslerini duyurmalarının imkansız olduğunu belirten Hüseyinzade onlara Kafkasya'dan seslerini rahatça duyurabileceklerinin, hiçbir sansüre uğramayıp hiçbir bürokrasi engeline takılmayacaklarının sözünü verir.

Kazan'dan, Ufa'dan Semerkant'a, Baykal'dan Kırım'a kadar uzanan coğrafyada gaflet uykusundan hürriyet sayesinde uyanan ve aydınlanmaya başlayan Türk-Tatar milletinin ortaya koyacağı özgürlükçü edebiyat İran'ı ve Türkiye'yi de istila edecektir. Ali Bey, bu iki devletin aydınlarını "Kaf Dağı"na gelip, Simurg'un kanatları altına girerek birlik olmaya ve istibdadın, zulmün tahtını birlikle yıkmaya davet eder.

• **İmzasız, İdareden, 9 Cemaziyelahir 1324 / 18 İyul 1906, Nr. 157, s. 4**

Hüseyinzade Ali, bir cümleyle Stavropol Müslümanlarına seslenir: "Ey İstavropollü Müslümanlar bir şehir ki onun gimnazyasından [Murad Bey] gibi hamiyetli bir mücahit, fazıl bir muharrir, haklı bir müverrih yetişmiştir, öyle bir şehirde mescit binasına iane etmek her bir ehl-i cemiyet olan Müslümanın vazife-i mukkadesesidir".

- **Taraftar, Avdet Eden Mebuslarımızdan Biri İle Mülakat ve Sohbet, 10 Cemaziyelevvel 1324 / 19 İyul 1906, Nr: 158, s.1-2**

Rusya İmparatorluğu'nun ilk meclisinin 9 Temmuz 1906'da kapatılmasının ardından vekiller Finlandiya'nın Viborg şehrine geçerler ve burada, bütün Rusya halkına hitaben ortak bir deklarasyon yayımlarlar.

Deklarasyon metninin yayımlanmasının devlet tarafından yasaklandığını belirten Hüseyinzade Ali Bey, okuyucuları Petersburg'da olan bitenden haberdar etmek maksadıyla, 14 Temmuz'da Bakû'ya dönen Mehemed Tağı Aliyev ile röportaj yapar.

Ali Bey vekile öncelikle meclis sonrasında yaşananları ve kendilerinin Viborg'a gidip gitmediklerini sorar. Aliyev'in aktardığına göre, vekillerin ancak bir kısmı Viborg'a aynı gün geçebilmiş, bu sebeple Bakû vekilleri, ikinci gün gitmeye karar vermişlerdir. Finlandiya trenine geldikleri sırada ise Viborg'dan dönenlerle karşılaşmışlar ve onlardan Viborg'da sıkıyönetim ilan edildiğini, bir kısım vekilin Helsinkfors'a geçtiklerini ve müdahale ile karşılaşıldığı takdirde İsveç'e, Stockholm'e geçmeye karar verdiklerini öğrenmişlerdir. Bunun üzerine Petersburg'da yapılacak bir şey kalmadığından vekiller Bakû'ya dönmüştür.

Ali Bey'in hangi partiye dahil olduklarını sorması üzerine Tağı Aliyev, ayrıca bir fırka teşkil etmiş Müslümanların Kadet (Konstitusyonalist Demokrat) partisine yakın olduklarını; ancak mahalli muhtariyetler meselesiyle ilgili olarak daha solda duran Otonomistlerin görüşünü benimsediklerini dile getirir.

Meclisin çalıştığı bir aylık süre zarfında Bakû vekilleri, menfaatleri için çaba göstermedikleri, Ermeni vekillerin yalan ve iftiralarla dolu nutuklarına karşı sessiz kaldıkları için Kafkasya Müslümanlarınca eleştirilmişlerdir. Ali Bey'in bu husustaki sorusuna Mehemed Tağı Aliyev ayrıntılı bir cevap verir: Bakû'nün Müslüman vekilleri Haziran ayındaki meclis açılışına geç kalmışlar ve ilk gün ancak son sıralarda yer bulabilmişlerdir. Salonda akustiğin de yetersiz oluşu sebebiyle hiçbir şey duyamadıklarından ilk gün birer dinleyici sıfatıyla katıldıkları toplantıda, birdenbire Ermeni vekillerinden Petrusyan'ın Kafkasya'daki Ermeni-Müslüman çatışmalarına dair nutkuyla karşı karşıya kalmışlardır. Petrusyan'ın İçişleri Bakanlığı'na gensoru önergesi verdiğine sonradan vakıf olan vekiller duruma itiraz etmek istemişlerse de meclisteki gündem değişmiş ve kendilerine, bakanın önergeye cevap vereceği sırada söz hakkı

alabilecekleri söylenmiştir. Vekiller, mecliste konunun gündeme gelmesi için beklerken, söz dahi alamadan meclis feshedilmiştir.

Müslüman kamuoyu, sadece Ermeni-Müslüman çatışmalarına yönelik değil, Bakû guberniyası ve Müslüman cemaatin ihtiyaçları konusunda da vekillerin çalışmadığını düşünmektedir. Aliyev, bu soruya bir aylık kısa bir süre zarfında her meseleyi halletmenin mümkün olamayacağı yanıtını verir. Meclis, bir ay içerisinde Gürcü ve Yahudi vekillerin gündemlerini ele almış, Müslüman vekiller de bir sonraki ay sıranın kendilerine geleceğini düşünmüşlerdir. Çalışmanın, sadece kürsüde konuşmak yapmak olmadığını belirten Aliyev, kendisinin bütçe komisyonunda görev aldığını ve bu komisyonda bazı harap vilayetlerin halkına yardım yapılması konusunda karara varıldığını dile getirir.

Hüseyinzade, Mehemed Tağı Aliyev'in çok kadınla evlilik meselesine karşı olduğunu gösteren ifadeleri sebebiyle Ülfet gazetesi tarafından çokça eleştirildiğini hatırlatır ve vekilin bu konudaki görüşlerini almak ister. Aliyev, kendi sözlerinin şeriata uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirildiğini ancak şeriatte böyle bir hükmün olmadığını, şeriata dört eş alabilmeye müsaade ettiğini; ancak bunun kesinlikle bir emir olmadığını hatta adaleti sağlamak için Kuran-ı Kerim'in tek eşle evlenmeyi tavsiye ettiğini açıklar. Cemaatin kendisini, tıpkı bir doktor gibi dertlerine deva bulsun diye seçtiğini belirten vekil, Müslüman halkı tedavi etmek için onlara "acı devalar" vermek gerektiği düşüncesindedir. Kadınlara seçme hakkının tanınması ve köleliğin kaldırılması Aliyev'in eleştirilen diğer görüşleridir. Bu doğrultuda vekil, Rusya Tatarları diye adlandırdığı Kazan Tatarlarını aşırı muhafazakar bulduğunu ve Abdürreşid İbrahim'i de muhafazakarların başı olarak gördüğünü ilave eder. Onun fikrince Kırgızlar, Tatarlara göre daha hızlı gelişme gösterecek bir kavimdir.

Röportajın sonunda Aliyev, devrime olan inancını hala koruduğunu gösterir ifadeler kullanır. O; yaşanan gelişmeleri kuru bir gürültü olarak görmemektedir. Hâlihazırda meclis kapanmış olmakla birlikte Rusya halkı hürriyet ve eşitlik mücadelesinde, son bir-iki ay içerisinde kırk yıllık bir aşama kat etmiştir ve bu yoldan geriye dönmesine de imkan yoktur.

- **İmzasız, İdareden, 12 Cemaziyelahir 1324 / 21 İyun 1906, Nr. 160, s. 2**

Hayat gazetesinin 158. numarasında yayımlanan "Avdet Eden Mebuslarımızdan Biri İle Mülakat ve Sohbet" başlıklı makaleye bir ilave niteliğindeki bu kısa yazıda Hüseyinzade Ali Bey, Duma'daki Müslüman vekillerin bir şey yapmadıkları yolundaki imalara ve serzenişlerine açıklık getirir. Duma'daki vekillerin son ay hiçbir şekilde çalışmalarına izin verilmediğinin röportajdan da anlaşıldığını ifade eden Ali Bey, kötölemelerin yersiz olduğunu Tağı Aliyev'in ifadelerinden yaptığı alıntılarla ortaya koyar.

• **İmzasız, Matbuat-ı Hariciye, 21 Cemaziyelahir 1324 / 30 İyul 1906, Nr. 167, s. 3**

Bu makalesinde Hüseyinzade Ali Bey, La Patri gazetesinin 26 İyul 1906 tarihli nüshasında, "Bir Talebenin Rey ve Mülahazası" başlığıyla yayımlanan Sadri Maksudof'un röportajını konu edinir. Maksudof'un Rusya'nın içinde bulunduğu vaziyete ilişkin beyanını Fransızcadan Türkçeye çeviren Ali Bey, ardından, "İdareden" altbaşlığı altında konuyla ilgili değerlendirme yapar.

Röportajda Sadri Maksudof Türk ve Tatarların hiçbir zaman Finlandiyalılar gibi siyasi bağımsızlık arzusu taşımadıklarını belirtmiş ve içinde bulunulan buhranlı dönemde Tatarların Rusya'ya sadakatının tam olduğunun altını çizmiştir. Maksudof'a göre, Tatarların Rusya'ya muhabbet beslemektedirler; çünkü dünyada, Müslümanlara tüm siyasi haklarını vermiş ilk devlet Rusya olmuştur. Kapanan dumada olduğu gibi yeni açılacak dumada da Müslümanların 35 vekille temsil edilecek olmaları bunun bir göstergesidir. Maksudof'un fikrinde Ruslar ve Tatarlar, din ve mezhep ihtilafına rağmen yekvücut halinde yaşamaktadırlar.

Hüseyinzade Ali Bey, Maksudof'un bu beyanatını mühim bulmakla birlikte kısmen gerçeğe aykırı olduğu görüşündedir. Öncelikle Ali Bey, Maksudof'un kullandığı "Rusya ve Ruslar" tabirlerinin müphem olduğunu ifade eder. Çünkü "Rusya ve Ruslar" tabirleri başlıca iki firkadan oluşmaktadır: Bunlardan birincisi; muhafazakar ve gerici olup daima geçmişe yönelmeyi arzulayan Reaksiyoner fırkası, ikincisi ise özgürlük, yenileşme ve gelişme yanlısı olan inkılap fırkasıdır. Tatarların bu iki firkadan hangisine meylettikleri, Maksudof'un beyanından açık bir şekilde anlaşılamamaktadır.

Ayrıca "tüm siyasi hakların verilmiş olduğu" ifadesi de mübalağalı bir ifadedir; "cemi hukuk-ı siyasiye verilseydi devlet dumasında 30-35 mebus değil 90-100 vekil

bulunmak lazım gelirdi...", diyen Hüseyinzade, Müslümanlara siyasi haklarının kısmen verilmiş olduğu görüşündedir.

Yazısının sonunda Ali Bey, Maksudof'a yönelik eleştirisini şu sözlerle noktalar: Görünür ki Müslüman tebaasını hukuktan mahrum eden Fransa'nın hukuk darülfünunda ikmal-i tahsil etmek, Tatarlara hak ve hakikati tamamıyla derk ettirmek için kafi değildir. Hak ve hukuk darülfünunlardan ziyade mücahedat-ı içtimaiye tecrübesiyle derk olunabilir!.. (İmzasız, 1906, 167: 3).

- **Aydın., Ha., Hürriyet ve Vatan-ı Firdevsi, 28 Cemaziyülahır 1324 / 6 Avgust 1906, Nr: 173, s. 1-2**

Hüseyinzade Ali Bey, Muzafferüddin Şah'ın 5 Ağustos 1906'da, İran'da meşrutiyeti ilan etmesi üzerine bu yazıyı kaleme almıştır. Yazar, François Coppée'nin şiirinden ilham alarak İran'ın meşrutiyet öncesi ve sonrasının tasvirini yapar. Coppée, "Müstebit ve merkad-ı şair" başlıklı şiirinde; Timur'un Tus şehrini ele geçirdiği zaman, Firdevsi'nin mezarının hürmetine askerlerini oraya girmekten men ettiğini, kendisinin ise sadece mezarı ziyaretle yetinmeyip kabrin ne vaziyette olduğunu görmek maksadıyla mezarı açtırdığını ve rengarenk güllerle ağzına kadar dolu bir cennet manzarasıyla karşılaştığını hikaye eder.

Ali Bey'e göre meşrutiyet öncesi İran, tıpkı şairin tasvir ettiği gibi açılmamış bir şair veya alimin kabri görünümündeydi. Nadir Şah devrinden sonra şiirde, edebiyatta, bilimde ve sanayide hiçbir ilerleme kat edilmemiş, medeniyet yok olmuştu. Bu büyük kabir öyle ürkütücüydü ki yaşayanlara da korku salıyor, insanları memleketten firara mecbur ediyordu.

Meclisin açılmasıyla birlikte İran'ın üzerindeki istibdat rejimini sembolize eden mezar taşı kalkmış ve hürriyet çiçekleri etrafa saçılmıştır. Bu noktada Ali Bey; İran'a hürriyetini veren Muzafferüddin Şah'ı yüceltir. Muzafferüddin Şah'ın bu icraatının Timur'un bütün zaferlerine bedel olduğunu ifade eden Ali Bey, Abdülhamid ile İran Şahı arasında bir seçime de gider. Önceden İran ile Osmanlı arasındaki sınır çatışmaları konusunda tarafsız kaldıklarını belirten yazar, bu süreden sonra şahın yanında taraf olacaklarını açıkça beyan etmektedir. Memleketini bir esaret altında tutan Abdülhamid, elini "hürriyet toprağı" olmuş İran'dan çekmelidir. Hürriyetin hakim olduğu yere istibdat giremeyecektir.

Hüseyinzade Ali; Farsların en büyük şairi Firdevsi'ye sanatkarane bir üslupla seslenerek yazısına son verir: Şehname'nin en büyük kahramanı olarak telakki ettiği

insanlığın, hakkın, adaletin temsilcisi Siyavuş, İran topraklarında yeniden zuhur etmiştir. Zulmün hükmü ile başı kesilen Siyavuş'un kanından açan çiçekler İran'ın dört bir tarafını sarmıştır.

• **İmzasız, Bu Marazın İlacı Nedir, 5 Recep 1324 / 13 Avgust 1906, Nr: 179, s.2**

Yazar, meclisin kapanmasının ardından Rusya'da yaşanan karışıklığı ve tarafların karşılıklı görüşlerini tasvir eder ve sorunun çözümünde kendi fikrini beyan eder.

Ali Bey gelen telgrafların tümünün memleketteki anarşi ortamına dair haberleri içerdiğini ifade etmektedir. Sol tarafta yer alan devrimci gruplar, şehir ve kasabalarda yangınlar çıkarmakta ve bombalı eylemlerde bulunmaktadır. Öte yandan sağ tarafta yer alan hükümet kanadından ise sıklıkla devrimcilerin idam edildiği, güllelerle öldürüldüğü gibi haberler gelmektedir. Her iki tarafın birbirini yok etmeye çalıştığı kargaşa ortamından yararlanmanın peşine düşmüş birtakım kaçakçı, anarşist ya da provokatör gruplar da halka türlü zulümler çektirmektedir.

Sağ kanatta yer alan hükümet ve taraftarları; insanlara hak ve özgürlüklerinin verilebilmesi için asayişin sağlanmasını şart koşarken, sol tarafta yer alan devrimci gruplar ise topluma hak ve özgürlükleri verilmediği müddetçe eylemlerine devam edeceklerini ifade etmektedirler.

Ali Bey'e göre tüm bu kargaşa ortamının sebebi meclisin kapatılmış olmasıdır. Bu sebeple yaşanan olaylara karşı alınacak tedbir de bireye ve topluma vaat edilen hak ve özgürlüklerin derhal yerine getirilmesi ve meclisin açılmasıdır. İhtilal ve kargaşaya son verebilecek yegane güç şüphesiz ki meclistir.

• **Hür-endiş, Hürriyet ve Şeriat, 10 Recep 1324 / 18 Avgust 1906, Nr: 184, s. 2-3**

Bakû vekili Mirza Mehemmed Tağı Aliyev'e hitaben Şamahı'dan gönderilmiş olan M. Şerif Efendizade imzalı mektup Petersburg'da yayımlanan Ülfet gazetesinin otuz dördüncü numarasında yayımlanır. Efendizade'nin mektubunun içeriğine değinmeden sadece uzun olduğunu belirtmekle yetinen Hüseyinzade Ali Bey, Hayat gazetesinin Tağı Aliyev'le yaptığı röportajın mektuba bir tür cevap olduğunu da ilave eder. Mehemmed Tağı Aliyev'in mektuba bir cevap yazmasını ümit ettiğini belirttiikten sonra Efendizade'nin mektubuna dair kendi görüşlerini açıklar:

Ali Bey'e göre, Efendizade'nin mektubu klerikalizmle yazılmış olduğundan muhafazakar ve gerici ifadeler içermektedir. Üç yüz milyonu bulan İslam aleminin perişan halinin müsebbibi de işte bu klerikalizm anlayışıdır. Bu anlayış sebebiyle, tüm İslam aleminde Müslümanların eliyle demiryolları yapılamamış, üniversiteler kurulamamış, Müslüman şirketleri veya dernekleri kurulamamıştır.

Hüseyinzade, baskıcı rejimlerini sürdürmek isteyenlerin; şeriatın arkasına gizlenerek hükümlerine kutsallık atfettiklerine dikkati çeker. Bu kişiler, dini bilimlerle uğraşanların İsmaili, Vahabi, Babi gibi türlü mezhepler çıkarmaya yetkin olduğunu; ancak pozitif bilimlerle uğraşanların birliği oluşturacak herhangi bir oluşumu örgütleme haklarının olmadığını söyleyerek şeriatı kendi tekellerine almayı amaçlamaktadırlar. "Hürriyet; alehusus hürriyet-i efkar ve akval muhafazakarlık için verilir!", diyen Ali Bey, herkesin her konuda düşündüğünü özgürce ifade edebilmesi taraftarıdır. Tecavüzün en kötüsünün özgürlüğe tecavüz olduğunu kaydederek makalesine son veren yazar, seçtiği "Hür-endiş" imzasıyla özgürlüğe bir kere daha vurgu yapar.

- ***Aydın., Ha., Numune Mektebi, 10 Recep 1324 / 18 Avgust 1906, Nr: 184, s. 1-2; 14 Recep 1324 / 22 Avgust 1906, Nr. 187, s. 1-2; 15 Recep 1324 / 23 Avgust 1906, Nr. 188, s. 1-2; 17 Recep 1324 / 25 Avgust 1906, Nr. 190, s. 1-2***

Hüseyinzade Ali Bey "Numune Mektebi" başlıklı seri makalelerinde, kendi öğrenim hayatından hareketle Kafkasya, Rus ve Osmanlı eğitim sistemini eleştirel bir üslupla işlemiştir.

"Ben Türküm, Kafkaslı bir Türküm, Türk bir Müslümanım, Müslüman bir insanım. Demek ki ben, bu dört sıfatla dünyaya geldim, bu dört sıfatla yaşamak mecburiyetindeyim" (Ha., 1906, 184: 1) diyerek yazısına başlayan Ali Bey, hem kimliğini oluşturan bu dört unsura uygun bir öğrenim görmek adına uğraşlarını anlatır hem de öğrenim gördüğü okulların bu dört unsura uygun eğitim anlayışına sahip olup olmadığını tartışır.

Öğrenim hayatına başladığı ilk yer olan Kafkasya'daki Rusya Müslüman mektepleri bu dört kimliği öğrencilere kazandırmaktan uzaktır. Kuran-ı Kerim'i yalnızca okumak, Tarih-i Nadir ve Gülistan-ı Sadi'yi okuyup yüzeysel bir biçimde tetkik etmekten ibaret Tiflis Müslüman Mektebi programı öğrenciye hiçbir şey

kazandırmamaktadır. Bir çocuğun anadilinde eğitime başlaması yerine, o yaşta zorla Arapça, Farsça gibi yabancı dilleri öğretmeye çalışmanın hiçbir netice sağlamadığına dikkat çeken Hüseyinzade, bu suretle anadilde eğitimin gerekliliğine vurgu yapar. İlköğretimde anadilde eğitime ağırlık verilirse çocuk kendi dilini hakkıyla öğrenecek ve ardından diğer dilleri de daha kolaylıkla öğrenme kabiliyeti gösterecektir.

Tiflis Müslüman Mektebi'nin ardından başladığı Tiflis Klasik Cimnazyası'nda on yıl öğrenim gören Ali Bey, bu okulda matematik, fizik, Rusça ve Batı dilleri gibi derslerden istifade ettiğini belirtir. İçerik itibariyle daha zengin bir programa sahip bu okula yönelik eleştirisi, Latince ve Yunancaya daha ağırlık verilip fen dersleri ile çağdaş dillere az vakit ayrılmasıdır. Latince ve Yunancaya aşırı önem verilmesi; öğrenimin üç-dört sene daha sarkmasına sebebiyet vermektedir. Kendisine en lazım olan dil anadili ve dininin dili olduğundan Latince ve Yunancayı ihmal ederek gizlice Türkçe, Arapça ve Farsça okuduğunu anlatan Hüseyinzade'nin bu ifadeleri; onda kimlik bilincinin bu yıllardan itibaren gelişmeye başladığını göstermektedir.

Cimnazyayı tamamladıktan sonra Ali Bey, yüksek tahsili hususunda kararsız kalmıştır. Hayatını idame ettirebilecek bir meslek seçmeyi istemektedir; ancak bu mesleği öğreneceği yer aynı zamanda -kendi tabiriyle- Müslümancasını geliştirebileceği, İslami ilimler ve İslam tarihiyle ilgili bilgilerini genişletebileceği bir yer olmalıdır. Öncelikle tıp okumayı istemişse de Rusya'da tıp fakültesinin bulunduğu yerlerde Doğu dilleri ve İslami bilimler bölümü bulunmadığından sonunda bu arzusundan vazgeçer ve Petersburg Üniversitesi'nin Doğa bilimleri ve Matematik Fakültesi'ne kaydolar. Petersburg'u seçmesinin nedeni, üniversitede Doğu dilleri bölümünün olmasıdır. Böylelikle bir taraftan fen fakültesine devam ederken diğer taraftan doğu dilleri fakültesinin derslerine de katılarak dört yıl Petersburg'da öğrenim görür.

Ali Bey, Petersburg'daki öğrenimini tamamlamış; ancak tıba giriş olarak nitelediği tabii bilimler fakültesinde fazladan iki yılını heba etmiş; esas amacına nail olamamıştır. Başından beri tıp okumayı istediğinden, kısa bir tereddüt döneminin ardından, sonunda İstanbul'a gitmeye karar verir.

Hüseyinzade; makalesinin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, kendisi için çok meşakkatli geçen İstanbul Mekteb-i Tıbbiyesi'ne kabul edilme sürecini ayrıntılarıyla

kaleme alır. Bu süreçle birlikte, aynı zamanda istibdat yönetiminin üniversite öğrencilerine baskısını Rusya ile karşılaştırmalı olarak tasvir eder ve Osmanlı bürokrasisini ironik bir üslupla eleştirir.

Tıp fakültesi, bilim sayesinde fikren özgürleşmiş ve aydınlanmış gençlerin yuvası olduğundan istibdat rejiminin korktuğu bir yerdir. Bu sebeple Ali Bey, okulun etrafına kalın duvarlar örüldüğünü, dışarıyla iletişimin bilhassa kesildiğini, baskıcı yönetimce en zararsız sayılabilecek Sabah, İkdam gibi gazetelerin dahi sokulmasına izin verilmediğini dile getirir. Her türlü yayının takip edildiği, öğrencilere özel bir geniş bir kıraathanenin bulunduğu Petersburg'la kıyaslandığında İstanbul'daki tıp fakültesi öğrencilerinin hali içler acısıdır.

Hayattan ve toplumdan tecrit edilmiş bu okula kayıt yaptırmak, Hüseyinzade Ali için hiç de kolay olmamıştır. Bunun nedeni ise bahsettiği korkak yönetim ve daha evvelki yazılarında da sıklıkla şikayet ettiği bürokrasi illetinin, bu defa Osmanlı'daki tezahürüdür. Petersburg'da okumuş biri olarak, kendisinin tıp fakültesinde sosyalist ve nihilist hareketleri yaymaya çalışacağından şüphelenildiği için önüne zorluklar çıkartıldığı düşüncesindedir. Nitekim kendisinin okula kaydından bir iki sene sonra, dışarıdan gelen öğrenci kabulünün durdurulmasını, bu düşüncesine delil olarak gösterir.

Petersburg Üniversitesi'nden aldığı diploması Osmanlı Devletince kabul edilmeyen Hüseyinzade, Mekteb-i Tıbbiye'ye kayıt yaptırabilmek için öncelikle, Osmanlı idadiye mekteplerinin programlarına uygun olarak Türk dilinde yapılan sınavlara girmek zorunda kalır. Mekteb-i Harbiye'deki sınavları başarıyla geçip son sınav olan Osmanlı tarihi sınavına gireceği sırada kendisine, yabancı uyruklu olduğundan, Tıbbiye'ye kabul edilebilmek için yetkili makamlardan izin kağıdı alması gerektiği söylenir. İki üç hafta içerisinde bin bir güçlkle aldığı izin kağıdıyla sınava girmek üzere Mekteb-i Harbiye'ye giden Ali Bey, burada yeni bir sürprizle karşılaşır; uzunca bir süre gelmediği gerekçesiyle kendisinin vazgeçtiği düşünülmüş, sınav evrakı da kaybedilmiştir.

Tüm bu olanların ardından kendisine verilen tavsiye üzerine Ali Bey, makalesinde ismini zikretmediği nazırın karşısına çıkar ve tüm yaşananları anlatır. Nazır, katiplerine yazdırdığı emirnameyle Hüseyinzade'nin bir İdadiye mektebinde yeniden sınavlara girmesini sağlar. Çengelköy'deki İdadiye mektebinin tüm sınavlarını

başarıyla geçen yazarın önüne bir engel daha çıkartılır: Rüştîye sınavlarını vermemiş birinin idadiyede sınav verme hakkının olamayacağı söylenir. Edindiği tecrübeler neticesinde daha temkinli davranmaya karar veren Hüseyinzade, öncelikle idadiye sınavlarını geçtiğine dair kendisine belge verilmesini ve ardından rüştîye mektebi sınavlarıyla birlikte iptidai mektebin sınavlarının da yapılmasını talep eder.

Hüseyinzade Ali'nin Mekteb-i Tıbbîye'ye kayıt olma sürecinde yaşadıklarını detaylıca anlatmaktaki amacı; yozlaşmış Osmanlı bürokrasisini eleştirmektir. "Burada anladım ki Türkiye nizamı Rusya'daki nizamın tamamıyla tersine aksinedir: Rusya'da mekteb-i iptidaiden başlayıp derece derece suud ve teali ede ede Petersburg Darülfünunu'na kadar yükselip bu mekteb-i aliden ikmal-i tahsil etmiş olduğum halde, Türkiye'de beni mekteb-i aliden başlatıp derece derece nüzul ve tedenni ettire ettire mekteb-i iptidaiye kadar indirmek istiyorlardı" diyen yazar, bu ironik anlatımıyla bürokrasinin absürt icraatlarına işaret etmektedir (Ha., 1906, 187: 1).

İki arzusunun da kabul edilerek rüştîye ve iptidai mekteplerinin sınavlarına girmeye başladığını ifade eden yazar, makalesinin bu kısmında Osmanlı'nın ilk ve orta okullarındaki programına yönelik okuyucusuna bilgi vermeye başlar. İstanbul'da pek çok rüştîye bulunmakta ve bu okullarda Türkçe imla, kavaid, inşa, kitabet, kavaid-i Farisi, sarf ve nahv-i Arabi, Fransızca, ilm-i hal ve akaid, mantık, usul-i defteri ve resim gibi dersler okutulmaktadır. Fransızcanın, yüksekokula kadar okutulmasına karşın Arapça ve Farsça öğretimi rüştîyede son bulmaktadır. Arapça ve Farsça öğreniminin Rus cinnazyalarındaki Latince ve Yunanca öğrenimiyle asla kıyas olamayacağını belirten Ali Bey, bu derslerin daha çok Osmanlıcanın öğrenimine katkı sağlaması için okutulduğu düşüncesindedir.

Hüseyinzade Ali'nin bu okullara yönelik bir diğer eleştirisi de müfredatta edebiyat namına hiçbir şey okutulmuyor olmasıdır. Edebiyat ve edebiyat tarihi derslerinin def edildiği okullarda okuyan öğrenciler, Namık Kemal'in Cezmisi'nden, Dante'nin İlahi Komedyası'ndan, Shakespeare'in Hamleti'nden bihaber kalmaktadırlar. Sözde Arapça ve Farsça okutulan rüştîyelerde dahi Firdevsi'nin, Nefi'nin adları geçmemektedir. Rusya'da cinnazyalardan farklı olarak, Rus ve Batı edebiyatına özellikle önem veren idadi tarzında okullar varken Osmanlı idadiyelerinde öğrencilerin edebiyattan uzak tutulmasının nedeni; istibdat idaresinin, yazarlardan ve edebiyattan korkuyor olmasıdır. Edebiyatın önemli bir terbiye aracı olduğunu kaydeden yazara göre öğrenciler, böylesi bir terbiyeden yoksun kaldıkları için hafiyelik gibi çirkin yollara sapmaktadırlar.

Hüseyinzade Ali; gazetenin bir sonraki numarasında okuyucularına, sınavları nasıl verdiğini anlattıktan sonra asıl maksadı olan Numune Mektebi'ni anlatacağının sözünü vermiştir. "Mabadi var" notunu düştüğü makalesini tamamlayamamasının nedeni; gazetenin kapatılması olmalıdır.

- **Hayati, Tatil-i Umumi ve Gazeteler, 22 Recep 1324 / 30 Avgust 1906, Nr: 191, s.**

2-3

Hüseyinzade Ali Bey, Hayat gazetesinin kapanacağı söylentilerine cevaben yazısını kaleme almış, sayısı hızla artan Müslüman gazeteleriyle okuyucu kitlesi arasındaki oranı ve gazetelerin maddi külfetini de yazısında ayrıca değerlendirmiştir.

İrşad, Ülfet, Vatan Hadimi, Burhan-ı Terakki ve Debistan gibi gazetelerin Hayat'ın eski yazarları tarafından kurulmuş olduklarını hatırlatan Ali Bey; yazarları ayrıldığı zaman bile ölmemiş bir gazetenin yalan bir haber yüzünden de ölmeyeceğini ifade ederek giriş yapar. Ona göre, toplumun çoğunluğunda görülen cehalete, tembelliğe rağmen her türden fedakarlığa hazır eğitimciler, aydınlar ve onlara yardım eden Hacı Zeynelabidin Tağıyev gibi maarifperver iş adamları oldukça Hayat gazetesi yoluna devam edecektir.

Hayat gazetesinin bir müddet çıkamamasının nedeni, siyasi tutukluların özgürlüklerine kavuşması için yapılan genel grevdir. Bu sebeple İrşad, Kaspi, Bakû gazeteleri de bir müddet ara vermek zorunda kalmıştır. Grevlerin çoğu kere haklı ve anlamlı olduğunu belirten Hüseyinzade Ali, yapılan son grevin Müslüman toplumun gazetelerinde çalışan işçiler için gereksiz ve anlamsız olduğunu düşünmektedir; çünkü Müslüman gazeteleri, diğer yabancı gazeteler gibi aboneliği fazla ve kar marjı yüksek gazetelerden değildir. Müslüman gazeteleri; toplumlarının cehaleti, kayıtsızlığı yüzünden kar etmek bir tarafa, durmadan zarar etmektedirler. On bin aboneyle hiçbir işçinin çalışmayı durdurmasına gerek görmeksizin, maaşları arttırılabilecekken mevcut şartlarda bu mümkün görünmemektedir.

Öte yandan yazar, vaziyetin bu hale gelmesinden sadece cemaati değil; gazete yazarlarını da sorumlu tutar. Müslüman toplumu gazete deneni nimete henüz yeni yeni ısınmaya başlarken ihtiyaçtan fazla gazete çıkmaya başlamış, gazete sayısı artmakla birlikte okuyucu oranında bir değişiklik gözlenmemiştir. Bu da gazetelerin maddi açıdan zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Ona göre Müslüman basınının bu vaziyetinde

belirleyici unsur; gazete patronları olacaktır. Sermayedarlar; hiçbir kar amacı gütmeksizin yalnızca topluma hizmeti amaçlıyorsa şüphesiz bu büyük bir erdem ve lütuftur. Ancak hizmetin yanında ticaret de gözetiliyorsa; yakın bir zaman içinde büyük sermayedarlar diğerlerini mağlup edecektir.

Ali Bey; gazete okumaya yeni başlamış bir toplumun, gazetenin politikasını ve yazarların kalem gücünü hakkıyla değerlendirmeye muktedir olmadıkları için ilk heves geçtikten sonra, bir-iki yıl içerisinde gazete sayısı ile okuyucu kitlesi arasında bir dengeye kavuşulacağını öngörmektedir.

- **Aydın., Hüseyinzade, Vedaname, 1906, 26 Recep 1324 / 3 Sentyabr 1906, Nr: 194, s. 1-2**

Başlığın da anlaşılacağı üzere bu yazıyla Hüseyinzade Ali, okuyucularına veda etmektedir. Goethe'nin Faust eserindeki şeytan figürünün monologundan yaptığı alıntıyla makalesine başlayan yazar; karanlık şeytanın sadece insan suretinde değil, bazen de toplum suretinde görünebileceğini ifade ederek, Müslüman toplumuna sert bir çıkışta bulunur. "Kara mahluk" olarak nitelendirilen Şark toplumunun karanlık içinde kalmakla yetinmeyip kimi zaman bu durumuyla iftihar ettiğini öne sürer.

Ali Bey; eninde sonunda Hürmüz'ün şeytana, karanlığın aydınlığa galip geleceğine inanmaktadır; ancak bu galibiyet halihazırda maddiyet gücüne bağlı olduğu için Hayat gazetesi yayın hayatına son vermektedir. Ancak; halkın tüm gayretsizliği ve ilgisizliğine rağmen Hayat ve zinde kadrosu bir tembelliğe sürüklenmeyeceği, millet yolunda mücadeleye devam edeceğini ifade eder ve okuyucularına Hayat'ın halefi Füyuzat'ın müjdesini verir.

Hüseyinzade bu yazıda Füyuzat'ın içeriği ve programına dair bazı açıklamalarda da bulunur: Edebi, ilmi, içtimai ve siyasi haftalık dergi olarak ay sonundan itibaren yayımlanmaya başlayacak Füyuzat'ın sayfaları edebi kalem gücüne sahip herkese açık olacaktır. Dergide; Rus ve Batı bilim ve edebiyatından tercümelerine de yer verilecek böylece bir yıl içerisinde anadilde milli bir kütüphane oluşturulabilecektir.

Eğitimin ve medeniyetin ışığından faydalanmak isteyen okuyucularının Hayat'tan daha fazla Füyuzat'a rağbet edecekleri inandığını dile getiren Hüseyinzade Ali; Hayat kadrosu adına kusurlarının affını dileyerek okuyucusuyla vedalaşır.

3.1.2 FÜYUZAT DERGİSİNDE YAYIMLANAN YAZILARI

- *Hayati, Hayat ve Mevl-i Füyuzat, 26 Ramazan 1324 /1 Noyabr 1906, No: 1, s. 1-4*

Hüseyinzade Ali, derginin ilk sayısında okuyucularına; derginin niçin Füyuzat adını aldığını felsefi bir derinlikle açıklar. Ardından Füyuzat dergisinin amacını ve nasıl bir yayın politikası izleyeceğini takdim eder.

Dergiye Füyuzat adının tesadüfen verilmediğinin altını çizerek yazısına başlayan Ali Bey; "Bize kalırsa hayatın mana-i hakikisi; meyl-i füyuzattır" diyerek (Hayati, 1906,1: 1) hem derginin adıyla birlikte yüklendiği vazifeyi belirtir hem de bu derginin müstakil bir yayın olmayıp "Hayat" gazetesinin halefi olacağını duyurur.

Hareketin, rekabetin, mücadelenin kısacası yaşamın, füyuzat şevkiyle bir anlam kazanacağını ifade ettikten sonra yazar, insan ömründe gerçek "füyuzat"a erişmenin nasıl mümkün olabileceği sorusuna yanıt arar.

Her birey, füyuzat kavramını bir şekliyle anlamaktadır. Kimine göre füyuzat; bol bol yiyip içmek, zengin olmak ve kaygısız-tasasız bir yaşam sürmek demektir; ancak bu kavramı yalnızca maddiyat olarak değerlendirmek yazara göre hatalıdır; çünkü füyuzat; maddiyat değil aksine maneviyata yönelik bir kavramdır ve yaşamın gayesi; vicdani ve ahlaki füyuzata erişmektir.

Felsefi bir girişin ardından Ali Bey, konuyu biraz daha özelleştirerek milletin manevi füyuzata nasıl erişeceğini tartışmaya başlar. Hüseyinzade, bir sihirle milletin tümünü vicdani bir füyuzata erişirmek istediğini; ancak ne yazık ki böyle bir sihirli gücün olmadığını bununla birlikte bu yolda ilerlemek için vasıtalar olduğunu ve bu vasıtalara yönelmek gerektiğini ifade eder. Ona göre, manevi füyuzata erişmek için düşünceyi ve zihni aydınlatmak, ruhu ve kalbi coşkuyla beslemek gerekir. Düşünceyi ve zihni aydınlatmak fen bilimleriyle, duyguyu ve ruhu harekete geçirmek ise sanat ve edebiyatla mümkündür. O halde, manevi füyuzata erişmek ve medenileşmek için millet bu iki vasıttadan bir arada yararlanmalıdır.

Bu noktada yazar; manevi füyuzatın ilk kaynağı olarak kutsal kitapları sıralar ve harikulade bir zekanın ürünü olarak nitelediği Konfüçyüs ile Buda felsefesini de dini metinlerin arasına ilave eder. İbrani, Arap, Sanskrit, Çin dillerindeki bu dini metinlerden

hakkıyla yararlanabilmek için bir tercüme heyetine ihtiyaç olduğunu belirten Ali Bey, bu sözleriyle manevi inayete erişme yolunda başlangıç noktasını; dini tanımak ve hakkıyla anlamak olarak belirlemiştir.

Tanrı katına erişmenin en yüksek ve gerçek füyuzat olduğunu John Milton'dan alıntıyla dile getiren Hüseyinzade Ali; o yüksek seviyeye erişebilmenin mümkün olmadığını, şimdilik sadece aşağı tabakalardan kanat çırpma ile yetinileceğini dile getirir. Ardından gerçek füyuzata erişme yolunda "aşağı tabakalar" olarak nitelendirdiği kavramı açıklar:

Ali Bey'in aşağı tabakalar olarak nitelendirdiği kavram; çağdaş medeniyetin bedii zenginlikleri, çağdaş bilim ve sanayi, çeşitli milletlerin şiir, edebiyat ve güzel sanatlarıdır. Füyuzat dergisinin asıl mücadele sahasının bunlar olacağını ifade eden Hüseyinzade; "aşağı tabakalar" dediği kavrama yüklediği bu anlamlarla, fenni bilimler ve güzel sanatlarla uğraşmanın Allah'a erişme yolunda vasıta olduğunu dile getirmiş olur.

Füyuzat dergisi, bu vasıtalar aracılığıyla milletin fenni bilgisini arttıracak, ahlaki güzelleştirecek, şiir ve edebiyatını geliştirecek ve Türkçe olan dilini ıslah edecektir; çünkü millet ancak bu vasıtalar sayesinde cehaletin esaretinden ve mutlakîyetin istibdat pençesinden kurtulabilecektir.

Makalesinin son kısmında, manevi füyuzata erişmede bir vasıta olarak nitelediği şiirin ve sanatın önemine değinen Hüseyinzade Ali; böylelikle Füyuzat dergisinin sanat ve edebiyat ağırlıklı bir dergi olacağını da sinyalini verir.

Ali Bey'in fikrinde Osmanlı Türkleri, yeni edebiyatlarında müstesna örnekler vermesine karşın İran'la birlikte diğer Türklerin şiir ve edebiyatları bülbül, mey ve mahbup gibi imajlarla donup kalmıştır. Milletin bazı rehberleri bu duruma çare bulmak için şairlere bilim, eğitim, sanayi, mektep gibi temalarla yüklü şiirler yazmalarını salık vermişler, şairler de bütünüyle bilimin ve eğitimin hizmetçisi olma yoluna girip şiir sanatının gerilemesine yol açmışlardır. Yazara göre şiir ve edebiyata yönelik bu yaklaşımla büyük hata işlenmiştir; çünkü şairliğin, ressamlığın ve diğer güzel sanatın dallarıyla uğraşanların hüneri ayrıdır. Şair ve yazarların görevinin, Türkçeyi fasahat, belagat ve üslup ahengi ile zenginleştirmek, insanların ruhlarını ve maneviyatlarını da

estetik tasvirler ve coşkulu hayallerle derinleştirmek olması gerektiğini ifade eden Ali Bey, böylelikle şiire, edebiyata ve sanata olan bakış açısını da ortaya koymuş olur.

Bir önsöz niteliğindeki bu makaleyle Hüseyinzade, Füyuzat'ın programını belirlemiş olur.

- **Aydın., Ha., İcmal, 1 Noyabr 1906 / 26 Ramazan 1326, No: 1, s. 4-6**

İcmal başlıklı yazısında Hüseyinzade Ali; Hayat gazetesinin kapanmasıyla Füyuzat'ın yayın hayatına başlamasına kadarki iki aylık süreçte dünya siyaseti hayatında olup bitenlere dair genel bir bakış açısı sunmaktadır. Ali Bey'in fikrince, Rusya harici ve dahilinde olup bitenlere dikkatle bakılırsa tüm yaşananlar, Rus-Japon savaşı ve Rus devriminin semereleridir.

Hüseyinzade, okuyucularının dikkatlerini öncelikle Japonya'ya yöneltmelerini ister. Rusya ile savaştan galibiyetle çıkan, Kore ve Mançurya endişesinden kurtulan Japonya artık gözünü başka memleketlere özellikle de Filipinlere çevirmiştir. Japonların, Filipinler siyaseti Amerikalılarla aralarının açılmasına sebep olmuşsa da Japonlar bu ideallerinden vazgeçmeyip askeri kuvvetlerini kuvvetlendirmeye devam etmişlerdir. Bununla birlikte, Japonların sadece maddiyatla yetinmeyip maneviyatlarını da yükseltme arzusu içine girmişler, bu sebeple de din konusunda araştırmalara yönelmişlerdir. Bazı Rus ve Avrupa gazeteleri ve Japon yazarları, Japon toplumu arasında İslam dinini kabule bir eğilim olduğunu haber vermektedirler. Japonlar, İslam dini sayesinde kuvvetlenip bütün Asya cemaatine önderlik etmeyi ümit etmektedirler.

Asya'da önemli bir güç haline gelen Japonya'nın İslam dinine duyduğu sempatiyi vurguladıktan sonra yazar, İslam dünyasının iki büyük gücü; Osmanlı ve İran'ın gündemine yönelir.

İslam şarkında Türkiye, Bulgarların hareketliliğinden endişeli olup her türlü askeri önlemi almakla meşguldür. Bu sıkıntılı dönemde II. Abdülhamid'in sık sık hastalanması, veraset meselesini de gündeme getirmiş, basın dünyasında özellikle "yeni Türk basını"nda çeşitli dedikodulara yol açmıştır.

Hüseyinzade Ali, özgürlükler ve anayasa konusunda Osmanlı ile İran arasında kıyaslama yapar ve daha önce Hayat gazetesinde yer alan "Vatan-ı Firdevsi ve Hürriyet" başlıklı makalesinde olduğu gibi bir kere daha Müzafferüddin Şah'ı ve onun reformist uygulamalarını alkışlar.

Ali Bey; Avrupa devletlerinin Doğu'ya yönelik izledikleri siyasete de açıklık getirir: Asya'daki önemli gelişmeler, Avrupa devletlerini ittifak arayışlarına itmiştir. Oluşturulmaya çalışılan yeni ittifaklarda tartışılan ana madde; doğu devletlerinin içişlerine, iktisadi veya ticari bahanelerle nasıl müdahale edilebileceğidir. Avusturya ve Almanya ittifakının ardından, İngiltere ve Fransa da Rusya ile bir ittifak arayışına yönelmişse de Rusya'nın içerisinde bulunduğu durum ve hükümetin izlediği iç politika nedeniyle bu ittifak henüz faal duruma geçememiştir. İngilizler ve Fransızların tasarladığı ittifak yalnızca üç hükümetin değil, üç milletin ittifakıdır. Bu sebeple de öncelikle Rusya hükümetinin halkıyla barışması elzem görülmekte ve özellikle İngilizler tarafından bu yolda önemli çalışmalar yapılmaktadır.

Bu noktada yazar, Rusya hükümetinin ülke dahilinde izlediği politikaya dikkati çeker ve bu sayede bahsi geçen ittifakın gerçekleşme imkanının olup olmadığını tartışır. Ali Bey'in fikrinde Rusya hükümeti; ittifakın gerçekleşmesi için şart koşulan toplumla uyuma siyasetini izleyebilir. Yeni meclis seçimleri için zaman verilmesi gibi alametler bunu göstermektedir. Ne var ki Hüseyinzade'ye göre bu tip hazırlıklar, tam anlamıyla özgürlükçü bir tavırdan uzak olup daha çok kendi taraftarlarını yaratmak teşebbüslerinden öteye gidememektedir. Hükümetin, kendisine yakın olan üç partiyi himaye etmesi ve en güçlü muhaliflerden biri olan Kadetleri saf dışı bırakma çabası ve Viborg Beyannamesi'ni imzalamış olan vekillere zanlı muamelesinde bulunması da bu görüşü doğrulamaktadır. Ne yazık ki bu zanlı konumuna Müslüman vekillerden bazıları da dahildir.

Rusya hükümetinin bir taraftan hürriyet için bir takım reformlar gerçekleştirirken öte yandan gazeteleri ve üniversiteleri kapatması, bazı dernekleri lağvetmesi çelişkili bir durum yaratmaktadır. Bu tutum da halkla hükümet arasındaki çekişmenin gizli ancak şiddetli bir biçimde devam etmesine yol açmaktadır. Her ne kadar devrimciler kuvvetlerini, hükümet niyetlerini gizlemeye çalışsa da olanlar bu şiddetli çatışmayı açığa vurmaktadır. Hükümet, memleketin her tarafında "Divan-ı Harb-i Umumi" kurup teröristleri idama mahkum etmekte, bu duruma cevap olarak anarşistler de memleketin dört bir tarafında bombalı eylemler gerçekleştirmektedirler. Amacı çok defa, devlet hazinesini ele geçirmeye çalışmak olan bu bombalı eylemlerde anarşistler, Varşova yakınlarında ve Yekaterinbug'da başarıya da ulaşmışlardır.

Bu türden silahlı eylemlerden Kafkas halkı da azade değildir. Tiflis'te patlayan bomba ve Bakü'de zaptiye tarafından ele geçirilen altmış kadar bomba Kafkasya'daki hareketliliği göstermektedir.

Yazısına son vermeden önce Ali Bey; "Acaba bizim Bakü Müslümanları ne ile meşguldürler?" gibi ironi dolu bir ifadeyle, Müslüman toplumunun yanı başında olup bitenlere kayıtsızlığını ortaya çıkarır. Dünyadan bigane Müslüman toplumu, Ramazan günlerinin kutsallığını bile hiçe sayarak hala birbirini katletmekle meşguldür.

- **Turanî, Midhat Paşa, 1 Noyabr 1906 / 26 Ramazan 1326, No: 1, s. 11-12; 9 Şevval 1324 / 13 Noyabr 1906, Nr. 2, s. 27-28; 5 Zilkade 1324 / 8 Dekabr 1906, Nr. 4, s. 61-63; 15 Zilkade 1324 / 18 Dekabr 1906, Nr. 5, s. 72-73.**

Hüseyinzade Ali'nin hayat hikayesini ve hizmetlerini konu aldığı "Midhat Paşa" başlıklı bu eseri, seri makaleler halinde yayımlanmıştır.

Birinci makalede Hüseyinzade Ali, kabiliyet cevheri olarak nitelediği ve Cengiz Han, Timur gibi tarihi şahsiyetlerle bir arada andığı Midhat Paşa hakkında oğlu Ali Haydar Midhat tarafından kaleme alınan "Midhat Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi, Hidematı ve Şehadeti" başlıklı eseri okuyucularına tanıtır. Ardından, kanun-ı esasi kahramanı olarak adlandırdığı Midhat Paşa'dan hareketle kanun-i esasinin tanımını yapar ve bir toplumda kanun-i esasinin yerleşebilmesi için hangi temellere dayandırılması gerektiğini açıklar.

Ali Haydat Midhat'ın, "Midhat Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi, Hidematı ve Şehadeti" başlıklı eseri Kahire'de, İctihad matbaasında yayımlanmıştır. Şura-yı Ümmet gazetesindeki makalesinde yazar, eseriyle ilgili olarak "Bu kitap Osmanlı milletinin beka-yi ebedisidir" demiştir.

Hüseyinzade Ali'ye göre bu hatalı bir görüştür; zira bu eser sadece Osmanlı için değil tüm Türklük için en büyük feyiz kaynağıdır. Bütün Avrupa'yı, Amerika'yı ve Japon adalarını mesut ve müreffeh hale getiren, şahsi, sosyal, siyasi hürriyet ve kalem hürriyeti, her türlü adalet ve eşitlik hakkını tanıyan kanun-i esasi şüphesiz en mukaddes kavramdır.

Yazarın fikrinde, bu denli hayati önemi haiz kanun-i esasi kavramı yeterince iyi anlaşılammıştır. İnsanların büyük bir kısmı tarafından kanun-i esasi; başkentte bütün memleket halkının gerçek vekillerinden oluşan bir meclis ve o meclisin karşısında da

hükümetin icra vasıtası olan ve mesul tutulan vezirler heyeti ve memurlardan ibaret gibi görülmektedir.

Oysaki anayasa kavramı tüm bunlardan daha kapsamlı ve derin bir anlam içermektedir. Hüseyinzade Ali Bey, anayasa kavramını açıklamada Alman sosyalistlerinden Lassal'ın "Kanun-i Esasi'nin Esası" başlıklı makalesinden yararlanır.

Lassal bu makalesinde, herhaangi bir şey hakkında açık ve sahih bir fikir oluşturabilmenin en kolay yolunun o şeyi, hemcinsleriyle karşılaştırmak olduğunu ifade eder. Şu halde kanun-i esasi; hemcinsi olan kanunla kıyaslanırsa kavramın karşılığı olan anlam daha açık bir surette ortaya çıkacaktır.

Kanun-i esasi denen kavram, tüm kanunların üstünde olup onları kapsayıcı bir nitelik taşır. Asıl fark burada başlamaktadır. Bir kanuna esasi diyebilmek için onun; kimsenin yetişemeyeceği derecede derin olması gerekir. İkinci olarak kanun-i esasi denilen kavram; kanunlara bir temel olmalı, tüm kanunlar bu bina üzerine oturtulmalıdır. Ve son olarak kanun-i esasi, tıpkı kainattaki gezegenlerin hareketleri gibi değişmez, bozulmaz hükmünde olmalıdır. Ancak tüm bu sayılanlardan daha önemli olarak, kanun-i esasinin kendi öz cevherine sahip olması gerektiğini vurgulayan yazar "cevher-i fail" dediği bu kavramın ne olabileceğini okuyucularıyla paylaşır:

Eylemi gerçekleştirebilecek cevher, her toplumun çeşitli sınıflarında mevcuttur. Bu tabii eylem gücüne sahip sınıflar, kanun-i esasi cevherinin parçalarını oluştururlar. Kanunların saklandığı yer yanmış dahi olsa, bu gerçek gücün bağlılığı nispetinde kanun-i esasi toplum arasında ebediyen yaşar. O halde kanunların asıl işlevi; bu tabii kuvveti hakkıyla düzenleyip, onun tabiatına uygun kanuni ibareleri kağıda kaydetmekten ibarettir.

Kanun-i esasinin değişmesi ancak sözü edilen cevherin değişimiyle mümkün olmalıdır diyen yazar, burada sözü Midhat Paşa'nın kanun-i esasi teşebbüsüne getirir ve Osmanlı'da kanun-i esasinin kökleşememe nedenini genel hatlarıyla açıklar.

Ali Bey'e göre, Midhat Paşa'nın inşa ettiği bina güzel ve muazzamdır. İslamiyet'e de uygundur. Bu bina pek yakın zamanda kapılarını Türklere açacak ve saadet evine kabul onları kabul edecektir. Ne var ki bunun gerçekleşmesi için zamana ihtiyaç vardır. Türk kanun-i esasi taraftarlarının başarısızlıklarının nedenini Lassal'ın sözlerinde aramak gerekir. Bir başka ifadeyle Türk kanun-i esasisi; Türk aydınlarının

eğitim ve örgütlenme vasıtalarıyla, toplumun çeşitli sınıflarına mensup kişileri yani kuvvetleri hakkında sürece dahil edememiş olmalarından kökleşememiştir.

Rusya'da on-on iki üniversite, yüksekokul, çeşitli sınıflar ya da ittifaklar, örgütler olduğu halde toplumun kanlar içerisinde çabalayıp durduğuna işaret eden yazar, kanun-i esasinin sağlam ve güvenilir bir şekilde inşa edilmesi için temele "cevher-i fail" dediği sınıfların konulması gerektiğini vurgulamaktadır. Türkiye, örgütsel güçlerinin yoksunluğundan anayasal düzeni oturtamamıştır.

Hüseyinzade Ali, yine de geleceğe olan inancını korumaktadır. Bu türden örgütlenmelerin Türkiye'de şimdi hazırlanmakta olduğunu kaydeder ve kanun-i esasi denen azametli kasrın yıkılmış olsa bile, sütunlarının korunduğunu, planının zihinlere kazındığını, toplumun eline fırsat geçtiği anda binanın yeniden inşa edileceğini ve bu sefer ebediyen yaşayacağını ifade ederek yazısına son verir.

Ali Bey; eserinin ikinci kısmında, Midhat Paşa'nın yaşamına ve üstlendiği önemli vazifelere değinmektedir.

Osmanlı gazilerinden Ali Efendizade Hacı Eşref Efendi'nin oğlu olan Midhat Paşa, hicri 1238'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk adı Ahmet Şefik olup 10 yaşında şair Hafız-ı Şirazi gibi Kuran'ı baştanbaşa ezberledikten sonra Hafız Şefik olarak anılmaya başlamıştır. Sonraları Midhat mahlasını almış ve Midhat Paşa olarak ünlenmiştir.

İlk tahsilini çeşitli yerlerde aldıktan sonra Cami-i Kebir'deki dersleri takip etmeye başlayan Midhat Paşa, burada Arapça ve Farsça yanında nahv, mantık, fıkıh, hikmet vb. ilimleri öğrenmiştir. Bir dönem Mekteb-i İrfaniye'ye devam ettiyse de buranın ders programının yetersiz olduğunu düşündüğünden Cami-i Kebir'in derslerini tercih etmiştir.

Midhat Paşa, Mevlana'nın Mesnevisi'nden çok etkilenmiştir. O dönemde, İstanbul'da Mesnevi dersi veren Hoca Hüsameddin'den dersler almıştır.

Bir taraftan derslerine devam eden diğer taraftan çeşitli memuriyetlerde, divanhanelerde tecrübe kazanan Midhat Paşa, 58'den sonra tahsil hayatını sonlandırmış ve Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde devlet memuru olarak çalışmaya başlamıştır.

Memuriyeti sırasında Osmanlı bürokratlarının entrikalarına ve kötü muamelelerine bir müddet tahammül etmekle beraber kendisini himaye eden Reşid

Paşa'nın vefatının ardından memuriyetten bir müddet el çekmiş ve altı ay sürecek olan Avrupa seyahatine çıkmıştır.

Altı aylık Avrupa seyahati sırasında Viyana, Brüksel, Paris, Londra gibi Avrupa'nın önemli şehirlerini gören ve Avrupa medeniyetinin önemli uygarlık abidelerini yerinde tetkik eden Midhat Paşa yurda dönüşünde meclis-i valanın başkatipliğine yükseltilmiştir.

Bulgarların iç karışıklık yarattığı dönemde meseleyi incelemek üzere Rumeli taraflarına gönderilmiş ve burada önemli vazifeler ifa ettiğinden dönüşünde, Sultan Mecid tarafından Niş valiliğiyle taltif edilmiştir.

Midhat Paşa'nın valiliği sırasında Niş önemli kazanımlar elde etmiştir. Müslüman ve Hıristiyan kimsesiz çocuklar bir araya getirilerek hayır-hasenat yardımlarıyla bir bina inşa edilmiş ve bu çocukların bir zanaat öğrenmesi için çalışılmıştır. Türkiye'de bir ilk olan bu kuruluşa "ıslahhane" adı verilmiştir. Midhat Paşa ayrıca Arnavutlar arasında süregelen kan davası geleneğini de sona erdirmek maksadıyla cemaatin ileri gelenlerini bir araya toplamış ve meseleyi güzellikle halletmeyi başarmıştır.

Midhat Paşa'nın Niş'deki üstün hizmetleri İstanbul'da da takdirle karşılanmıştır. 1280'da İstanbul'a çağrılmış ve Fuat Paşa ile birlikte vilayetin tanzimat ve teşkilat nizamnamesini oluşturmuştur.

İkinci bölümün son paragrafında Hüseyinzade Ali, Midhat Paşa'nın valilik yaptığı vilayetleri sıralar ve buralarda gördüğü önemli işleri okuyucusuyla paylaşır: Niş'in yanı sıra Tuna, Bağdat, Edirne, Sürme, Aydın gibi vilayetlerde de görev yapan Midhat Paşa, bu vilayetlerde ulaşım sorunlarını halletmek için şose yollar yaptırmış, tramvay hizmetini getirmiş, ticareti canlandırmak için ticari buhar gemilerinin çalıştırılması ve bunlara mahsus şirketlerin kurulmasına yardım etmiş, toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılama maksadıyla hastaneler, okullar, ıslahhaneler açtırmıştır. Tüm bu hizmetleriyle adı geçen vilayetler mamur hale gelmiştir.

Hüseyinzade Ali'nin eserinin ikinci bölümünü, bir sonuç paragrafı eklemeden bitirmiş ve üçüncü bölümde kaldığı yerden devam etmiştir.

"Midhat Paşa" başlıklı yazısının üçüncü kısmında Hüseyinzade Ali, Midhat Paşa'nın sözü edilen vilayetleri kalkındırmak uğrunda mücadele ettiği muhalif gruplara

değınmiş ve ardından özellikle Bağdat vilayetinde gördüğü hizmetleri mercek altına almıştır.

Ali Bey'e göre Midhat Paşa, valilik vazifesini yürüttüğü sırada başlıca üç büyük güçle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunlardan ilki; istibdat yönetiminin hodbin bürokratları ve memurları, ikincisi; Osmanlı ahalisinin muhafazakarları üçüncüsü ise yabancı bürokratlardır. Bu gruplar arasında en tehlikeli olanı sonuncusudur; çünkü Osmanlı'nın medenileşmesini asla istemeyen bu grup, Şark'ı ellerinde tutabilmek için daima düzensizlik ve kargaşa yaratmayı amaçlamaktadırlar. Midhat Paşa'nın reformları en çok bu grubu kızdırmıştır.

Midhat Paşa'nın Tuna'daki reformist faaliyetlerinden memnun olmayan ve Rusya'da dahi muhafazakarlığı ile ünlenmiş İgnatiyev bu gruba bir örnektir. Her fırsatta, Osmanlı ile savaş bahanesi yaratmaya çalışan İgnatiyev, elçi olarak İstanbul'da bulunduğu sırada, Midhat Paşa'yı padişahın gözünden düşürebilmek için türlü entrikalara başvurmuştur.

Öte yandan Midhat Paşa'nın Tuna'daki faaliyetleri; Avusturya, Sırbistan ve Bulgaristan'ın da hoşuna gitmemiş; ancak bunlar İgnatiyev gibi entrikalara değil doğrudan paşanın canına kastetmişlerdir.

İstanbul'a döndükten sonra şura-yı devlet riyasetine seçilen Midhat Paşa, gerekli gördüğü reformları buradaki bürokratlar arasında gerçekleştiremeyeceğini anlayınca Bağdat valiliğini bu makama tercih etmiştir.

Bağdat vilayeti, Midhat Paşa'nın valilik yaptığı vilayetler arasında en abant olanıdır. Pek çok önemli işler görmüş olmakla birlikte Hüseyinzade Ali'ye göre Midhat Paşa'nın buradaki en önemli iki hizmeti; arazi meselesinin halli ve "Necef'de medfun teberrukat" meselesidir.

Midhat Paşa, Bağdat'taki arazi meselesinin gerekçelerini doğru okumuş ve neticede bu mesele yüzünden çıkan isyanları bastırmayı başarmıştır. Midhat Paşa'ya göre isyanların sebebi; halkın arazi üzerinde yetiştirdiği mahsulattan mahrum bırakılmasıdır. Çiftçi ektiği arazinin sahibi değildir. Üstelik kendine bir hizmetçi gözüyle bakılmaktadır. Mahsulatın 1/3'ünü devlet hazinesine, 1/3'ünü de bölgenin şeyhlerine dağıtmakta ve elinde bir şey kalmamaktadır.

Halkın ektiği arazi de söz sahibi olması gerektiğini savunan Midhat Paşa, halka türlü kolaylıklar sağlayarak arazinin halkın eline geçmesine gayret etmiştir. Yerleri ahaliye taksim etmekle beraber mahsulattan da 1/2 veya 1/3 değil ancak 1/10 alınmasını emretmiştir. Tüm bunlara ilaveten nehirlerden kanal açtırıp arazinin sulanmasını ve bu sayede daha çok verim elde edilmesini sağlamıştır. Bu ıslahatlar sayesinde devlet hazinesi de zenginleşmeye başlamıştır ki meselede en dikkati çeken hususlardan biri de budur.

Midhat Paşa'nın sadrazamlıkta kalsaydı ya da yürürlüğe koyduğu kanun-i esasi payidar olsaydı arazi meselesi yalnızca Bağdat'ta değil, tüm Osmanlı memleketlerinde çözüme kavuşabilirdi yorumunu yapan Hüseyinzade Ali, "Geçelim Necef'de medfun teberrukat meselesine" ifadesiyle makalesinin üçüncü bölümünü sonlandırır.

"Midhat Paşa" başlıklı serinin dördüncü kısmında yazar, bir önceki bölümde söz verdiği gibi, "Necef'de medfun teberrukat" mevzusuna ve Midhat Paşa'nın bu konudaki tasarrufuna değinmiştir.

Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında İran Şahı Nasıreddin; Necef, Kerbela ve Samerad'ı ziyaret eder, Paşa da onun bu ziyaretlerinden istifade ederek halkın yararına pek çok icraatta bulunur. Bu önemli icraatlardan biri de Necef'de medfun teberrukatı halkın yararına olacak şekilde koruma altına almasıdır. Necef'de gömülü teberrukat; birkaç yüzyıldan beri İran, Hint ve diğer İslam memleketlerinden gelen hayır ve hasenatlarla oluşan ve Vahhabilerin saldırıları yüzünden bir mağaraya gömülen güzel ve değerli eşyalardan, mücevherlerden ibarettir. Bu eşyaların bir kısmı çürümeye yüz tutmuşsa da kıymetli ya da yarı-kıymetli eşyalar, yakut, inci türünden mücevherler ve altından, gümüşten yapılmış malzemelerin tümü her iki taraftan seçilmiş katipler tarafından kayıt altına alınır. Tüm bu malzemelerin toplamı iki-üç yüz bin lira olduğundan Midhat Paşa, bu servetin boş yere yerin altında çürümemesini, Necef'le İran arasında bir demiryolu inşasında, Müslüman ziyaretçilerin tahsilinde ya da hiç olmazsa Necef yahut Kerbela'da ziyaretçiler için bir misafirhane inşasında kullanılmasını önerir. Ne var ki bu öneri, İran uleması tarafından uygun karşılanmaz. Tüm eşyalar yeniden aynı yere gömülür ve kapısına da mühür vurulur.

Hüseyinzade Ali Bey; Midhat Paşa'nın bu fikrinin, Müslümanların yararını gözetken parlak bir fikir olduğu kanısındadır. Ali Haydar Midhat'ın kitabında yer alan ve

bizzat Midhat Paşa'nın kendisi tarafından yazılmış bu konuyu makalesine taşımasının nedeni de meselenin hala güncelliğini koruyor olmasıdır. Ali Bey'e göre İran ulema ve müçtehitleri meseleyi bir kere daha müzakere etmelidirler. O zamanlar Paşa'nın bu parlak fikri hayata geçmemiş olabilir; ancak şimdi bu servetin kullanılarak bir demiryolu yapılırsa, iki-üç yıl içinde harcanan miktardan da fazla bir hazine elde edilebilir. Öte yandan petrol ve taş kömürü madenlerinden de hakkıyla yararlanma imkanı doğar. Üstelik Midhat Paşa, eşyaların bir kısmı çürümeye yüz tuttuğunu da aktarmaktadır. O halde gömülü olan servetin zayı olmasındansa vakit geçmeden bunun kalıcı bir servete dönüştürülmesi şarttır.

Midhat Paşa'nın Bağdat'taki önemli icraatlarından biri de ölümlerin defni meselesini bir çözüme kavuşturmuş olmasıdır. Bu hususta iki Müslüman grubu arasında, tamamıyla birbirine zıt iki adet yaşatılmaktadır: İran şiaları, türlü zahmet ve uğraşlarla ölümlerini buraya nakledip gömmeye garet ederlerken İran Vahhabileri, ölüme asla itibar etmediklerinden her nerede kabir, mezar görseler ölümlerini gömmektedirler. Bir tarafın ifrat diğer tarafın da tefrit yolunu tuttuğu bu meselede Midhat Paşa, orta yolu bulmak ister ve bu ifrat-tefritle mücadelede önemli tedbirler alır.

İran memleketlerinden aralıksız nakledilen cenazelerin defni memlekette sağlık ve hijyen açısından tehdit oluşturmaktadır. Midhat Paşa, bu ciddi tehdit karşısında derhal önlem alır: Yapılan anlaşmaya göre İran Şiaları, önce ölümlerini kendi yerlerinde defnedecekler, bir yılın ardından isterlerse kemiklerini nakledebileceklerdir. Türbe, mezar gibi şeyler yasak olduğundan ölümlerinin cesetlerini bahçelere defneden Vahhabilerin de uzun mücadeleden sonra bu adetlerini terk etmeleri sağlanır ve kabristan yapılmasına karar verilip, yerleri gösterilir.

- ***Ayn., Hüseyinzade, Tolstoyluk Nedir?, 1 Noyabr 1906 / 26 Ramazan 1326, No: 1, s. 12-15; 9 Şevval 1324 / 13 Noyabr 106, Nr. 2, s. 21-24.***

Ali Bey, Tolstoy'a dair kaleme aldığı seri makalelerde yazarın hayat hikayesini, eserlerini ve yaşam görüşünü mercek altına almış ve Rus edebiyatının bu önemli şahsiyetini Şark edebiyatının güçlü şairleriyle kıyaslamıştır.

Tolstoy'a dair hacimli eserinin ilk kısmına Füyuzat'ın birinci sayısında yer verilmiştir. Bu ilk bölümde Hüseyinzade, Tolstoy'un edebi yaşantısını üç kısımda

incelemiş ve bu edebi süreci; İran edebiyatının üç büyük ismi olan Firdevsi, Hakim Senai ve Sadi'nin edebi kişilikleriyle kıyaslayarak incelemiştir.

Hüseyinzade; Rus milletinin olgunluk devrine ulaştığı görüşündedir. Rusya; pek çok filozof ve yazar yetiştirmiştir, bu şahsiyetlerin görüş ve eserlerine tüm Avrupa ve Amerika gıpta ile bakmaktadır. Yazarın fikrinde, bu aydın zümrenin en başındaki isim ise Lev Tolstoy'dur. Tolstoy sadece Rusya'nın değil bütün cihanın en büyük yazarlarından biridir. Yazdıkları pek çok kavmin diline tercüme edilmiş, süratle milyonlarca nüsha halinde yayımlanmıştır. Her sözü büyük bir dikkatle dinlenmekte, her nasihatine rağbet edilmektedir. Kuşkusuz Tolstoy'un fikirleri dahi birtakım hatalardan ari değilse de bu hatalar dahi estetik bir güzellikte olup insanlığın ruhunu yüceliğe sevk etmektedir.

Hüseyinzade Ali'ye göre Tolstoy, derin bir mütefekkir değildir; ancak o, tam anlamıyla bir estetik ve güzellik deryasıdır. Rus ve Avrupa eleştirmenleri onun edebi şahsiyeti ve eserleri Shakespeare ile Goethe, Jean Jacques Rousseau, Victor Hugo ile kıyaslanmaya çalışmaktadırlar. Bu ismi geçen şahsiyetlerin Avrupa fikri ve edebi hayatındaki önemleri ne ise kuşkusuz Rus ülkesinde Tolstoy'un önemi de odur. Ancak Doğu toplumu; Tolstoy kadar Batı'nın bu önemli şahsiyetlerine de bigane olduğundan yazar Tolstoy'u anlatmada onun Doğu edebiyatlarındaki vekillerini bulma arayışına gider.

Hüseyinzade Ali, bakışını ilk olarak Türkiye'ye çevirir. Yeni Türklerden Namık Kemal'in ismini anmakla birlikte Kemal'in Tolstoy ile kıyas olunamayacağını; çünkü Türklerin bu büyük yazarının ömrünün vefa etmediğini belirtir. Bu noktada yazar Rus ve Türk edebiyatının iki büyük şahsiyeti üzerinden sosyo-politik bir eleştiri de yapar:

Kemal, Rusya'da ve Ruslar arasında dünyaya gelseydi belki bihakkın Kemal olurdu. Tolstoy'da Türkiye'de bulunsaydı asla Tolstoy olamazdı. Kemal Tolstoy olmasa da Tolstoy mertebesine irtifa, Tolstoy ise Kemal Bey olmasa da Kemal derdine müptela olurdu! (Hüseyinzade, 1906, 1: 13).

Bununla birlikte iki edebi şahsiyet arasındaki fark yalnızca içinde buldukları ülke ve toplumun koşulları değildir. İki büyük kalemin üslupları da farklılık arz etmektedir: Namık Kemal'in sözleri kitleleri ateş gibi yakıcı özelliktedir; Tolstoy ise hakim bir üsluba, bir beyanata sahiptir. Bu sebeple de aralarında bir benzerlik yoktur.

Türkler arasında Tolstoy'un eşini bulamadığını ifade eden yazar, okuyucunun dikkatini İran edebiyatına yöneltir. Ali Bey, İran'ın üç büyük ismi; Firdevsi, Hakim Senai ve Sadi bir araya getirilip kıyaslanırsa Tolstoy hakkında bir fikir edinmenin mümkün olabileceği görüşünü ortaya atar. Mana açısından Tolstoy ayrı ayrı bu üç şairin hiçbirini değildir; ancak Tolstoy'un edebi yaşantısının evreleri bu üç şairin edebi kişiliğini oluşturan vasıflarla benzerlik taşımaktadır.

Bu görüş ışığında, Tolstoy'un edebi yaratımının ilk evresi, Firdevsi'yi andırır. Bu birinci devre de Tolstoy da Firdevsi gibi bir "Şehname" kaleme almıştır. Onun Savaş ve Barış adlı eseri, bir Rus şahanemesidir. Her iki eserde birey; kimi zaman psikolojik kimi zaman da sosyolojik derinlikte tasvir edilmiştir. Her iki yazar da iyilik ve kötülüğün neden ibaret olduğu arayışına yönelmiş ve eserlerini yazmadan evvel milletlerinin tarihlerini derin ve ayrıntılı bir biçimde araştırmıştır. Bu benzerliklere karşın Hüseyinzade'ye göre Firdevsi'nin Şehnamesi daha şairane ve daha üstündür. Şehname; İslam'a kadar olan bütün İran tarihini bütünüyle ele almıştır. Tolstoy'un "Savaş ve Barış"ı ise daha realist olmakla birlikte eksiktir. Tolstoy "Savaş ve Barış"ta Rus tarihinin yalnızca bir kısmıyla yetinmiştir. Firdevsi ömrünün sonuna kadar edebi çizgisini değiştirmemiştir. Oysa bir buhranın ardından Tolstoy'un edebi çizgisi tümüyle başkalaşmıştır.

Bu ikinci devre de artık Tolstoy, Homer ya da Firdevsi değil; Hakim Senai çizgisinde ilerlemiştir. Yazar, Hakim Senai ile Tolstoy'un yaşamlarındaki kırılmalar açısından benzerlik kurmuştur. Yaşamını başkentlerde, padişah ve devlet adamlarının meclislerinde geçiren Senai günün birinde bu yolda giden ömründen ve yazmış olduklarından nefret ederek inzivaya çekilmiş ve o ana kadar yazmış olduğu şiirlerinin tümünü yakmıştır. Hakim Senai'nin kendisi için belirlediği yeni yaşantıda ahlaka, din ahlakına ve maneviyata dair şiirler kaleme almıştır. Ne var ki Senai'nin bu yolda kaleme aldığı eserleri devrin ulemasınca uygun görülmemiştir. Senai'nin yaşadıklarına benzer olaylar Tolstoy'un da başına gelmiştir. Ömrünü bir hay huy içerisinde geçiren Tolstoy bir gün bu türden yaşantısına lanet etmiş ve o vakte kadar yazmış olduğu "Savaş ve Barış", "Anna Karenina" gibi eserlerinden nefret eder hale gelmiştir. Bu kırılma noktasıyla birlikte Tolstoy, bir müddet şüpheler, tereddütler içinde kalmış, hayatın faniliği karşısında büyük bir keder içerisine girmiş ve hayatının son bulmasını arzu

etmiştir. Bu buhranı din sayesinde atlatan Tolstoy, yaşamının ikinci safhasında dinler tarihini araştırmaya koyulmuştur. Bu dönemde Tolstoy, dinin ve ahlakın faziletlerine dair yazılar ortaya koymuştur, ancak Hıristiyanlık dininden batıl inançları ayırıp dinin özünü kavramaya yönelik çabaları kilise tarafından hoş karşılanmamış ve en nihayetinde Tolstoy afroz edilmiştir.

Hakim Senai ile Tolstoy arasındaki benzerlikler burada sonlanmaktadır; çünkü hayatının geriye kalan kısmını inzivada geçiren Hakim Senai'nin aksine Tolstoy, kuşe-i inzivaya kanaat etmemiş ve ömrünü halkın, avam kesimin hizmetinde geçirmeye karar vermiştir. Bu dönemde Tolstoy insanın bedeninin tüm uzuvlarıyla işleyip çalışması gerektiğini savunur. Yazı yazmanın o kadar da önemi yoktur; ancak mutlaka yazılacaksa da avam halkın yararı gözetilmelidir.

Bu yeni ideolojisine göre Tolstoy artık bir köylü gibi yaşamaya, giyinmeye ve çalışmaya başlamıştır. Avam halkın yaşantısını ıslah etmek, ahlakını ve fikrini geliştirmek için herkesin anlayacağı dilde küçük hikayeler yazmaya yönelmiştir. Tolstoy'un bu yeni edebi çizgisini Hüseyinzade, İran şairi Sadi'ye benzeter; çünkü Sadi halkın edebiyattan yararlanmasında emeği geçmiş kişilerin başında gelir. Sadi aynı zamanda dili; halkın anlayacağı şekilde ve estetik bir zevkle sadeleştirmeyi başarmış bir şairdir. Bu vasıfları sebebiyle, Müslüman memleketlerde Kuran-ı Kerim'den sonra en çok basılan kitap Sadi'nin Gülistan'ı olmuştur. Sadi'nin üstlendiği vazifeyi Rusya'da Tolstoy üstlenmektedir. Tıpkı Sadi'nin eserleri gibi Tolstoy'un kitapları da Rus köylülerinin ellerinde dolaşmaktadır. Her iki yazar da, hayata uygun olarak eserlerinde kimi zaman gülünçlükleri kimi zaman da trajik olayları konu edinmişler, mesutlara nasihat verip mutsuzlara teselli olmaya çalışmışlardır.

Tolstoy'un ideolojisinin esası dindarlığa ve ilperestliğe dayanır diyen yazar, "ilperestlik" kavramıyla neye işaret ettiğini açıklar: Tolstoy'la beraber Rus halkı tarafından "narod" kelimesi sıklıkla anılmaya başlanmıştır. Tolstoy'un "narod" sözcüğüyle anlatmak istediği ümmet, millet ya da cemaat değildir. Bu sözcüğü; halk, avam, köylü ya da işçi sınıfı gibi kelimelerle de tercüme etmek mümkün olamayacağından Hüseyinzade Ali, karşılık olarak halis Türkçe bir sözcük olan "il"i önermiştir. Buna göre de народничество (Narodničstvo) terimine "ilperestlik" ya da "ilperverlik" demek mümkün olacaktır.

Hüseyinzade Ali, Tolstoy'un hayat görüşünün ilperestlik'e ve hakiki, samimi bir dindarlığa dayandığını bir kere daha vurgulayarak yazısının ilk bölümüne son verir.

“Tolstoy” başlıklı ikinci bölümde yazar bu büyük Rus yazarının dine bakış açısını daha kapsamlı olarak ele alır:

Tolstoy'un dindarlığı Hıristiyanlığın herhangi bir mezhebini seçip o yolda ilerlemek değildir. Onun kendine özgü bir mezhebi vardır. Tolstoy'un mezhebi; Ortadoks mezhebini tasfiye edip iseviyeti ayrı bir tarzda anlamaktan ibarettir.

Tolstoy peygamberlik ve kitap sahibi olma iddiasında değildir. Bununla beraber yepyeni bir mezhep çıkarmaya çalıştığı da dikkati çekmektedir. Eserlerinde, mezhebinin esasını oluşturan düşüncelere yer verdiği gözlenir. Bunların içinde, özellikle "Mezhebim Neden İbarettir" başlıklı risalesi onun dine bakış açısını göstermesi bakımından önem arz eder.

Yeni bir mezhep yaratma çabasındaki Tolstoy'un düşünce sisteminin tezatlar ve hatalarla dolu olduğunu savunan Hüseyinzade Ali Bey, bu görüşünü Yevgeni Solovyov'dan yaptığı alıntıyla güçlendirir: Solovyov'un bir yazısında belirttiği üzere, Tolstoy eserlerinin birinde en iyi kadının; çağdaş hikemiyata vakıf ve annelik vazifesini hakkıyla icra eden kadın olduğunu, kadının insanlığa en büyük hizmetinin çokça evlat doğurmak ve bunları yetiştirip terbiye etmek olduğunu savunmuştur. Buna mukabil, "Kara Yesir Nağmesi" başlıklı eserinde ise en iyi kadının; annelik vasfını bertaraf eden kadın olduğunu beyan etmiştir. Bu eserde Tolstoy, kadının evlilikten ve çocuk doğurmaktan kaçması gerektiğini salık vermiştir. Bu iki fikirden hangisinin doğru olduğunu araştıranlar Tolstoy'dan tatmin edici bir cevap alamamışlardır. Bu ise; Tolstoy'un kendisinin de bu hususta şüphe ve tereddütler içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Bu gibi birbiriyle çelişen beyanatlara sahip yazarı; yolun sonuna ulaşmaksızın daima "yolda olan" adam olarak tasvir eden Ali Bey, onun yaratmaya çalıştığı mezhebinin çelişkili kurallarına da bir örnek getirir: "Kötülüğe karşılık verme!"; Tolstoyculuğun ana kuralıdır. Diğer tüm hususlar bu önermenin etrafında şekillenir. Dinlerin çoğunda dahi "kendi türüne muhabbet ve muavenet et" diye salık verilirken yazara göre Tolstoy'un bu önermesi; gerçeklikten uzak, uç bir önermedir; çünkü hayatın bütün zevki kötülükle çatışmaktadır. Eğer kötülükle mücadele caiz değilse o halde

"kendi türüne sevgi besle ve ona yardım et" öğüdü dinlenmelidir. Eğer Tolstoy; kötülüğe kötülükle karşılık verme deseydi, önermenin bir mezhebe esas olacak derecede bir liyakati olabilirdi ancak bu sözde hiçbir kayıt ve şart yoktur, bu nedenle de Tolstoy bu ifadesiyle bir çıkmaza düşmüştür.

Hüseyinzade Ali, Sadi gibi ahlaka dair kitaplar yazan bilginlerden biri olmakla beraber mezhep konusunda bir sapkınlığa düşmüş Tolstoy'un düşünce sisteminin temelden yoksun olmasının nedenini İslam'ın hükümlerini hakkıyla mütalaa edememiş olmasında aramak gerektiğini ileri sürer. Tolstoy, ömrünün büyük bir kısmını İbranice ve Yunancayı öğrenmekle geçirmiştir; ancak Arapça ve Farsça bilmediğinden İslam dinini hakkıyla tetkik edememiş ve böylece sorularının cevaplarını bulamadan bir sapkınlığın içine düşmüştür. Tolstoy'un bir girdabın içerisinde debelendiğini ifade eden beyanata onun "İtiraf" adlı eserinde rastlanmaktadır:

Bu eserde Tolstoy; bütün düşünce sistemi ve felsefesinin kendi eksenini etrafında dönen bir tekerlek gibi döndüğünü ve o noktadan ayrılmadığını ifade eder. Sorulara cevap alamadığını fark eden Tolstoy, yolunun yanlış olduğunu idrak ettiğini itiraf eder. Ne var ki bu idrak, zorluğu kolaylaştırmamaktadır. Akli inkar etmeyecek her mezhebi kabule hazır olduğunu bildiren Tolstoy, bu uğurda Buda dinini, İslamiyet'i ve Hıristiyanlığı kitaplar ve insanlar vasıtasıyla mütalaa ettiğini de sözlerine eklemiştir.

Tolstoy'un "İtiraf"ında, gerçeği aramak adına İslamiyet'i de kitaplar vasıtasıyla araştırmaya koyulduğu anlaşılmaktadır; ancak İslam'ı hangi kitaplar vasıtasıyla öğrenmeye çalıştığına açıklık getirmemiştir. Bununla birlikte, Tolstoy bir eserinde İslam'ın "ahlaki açıdan, dünya ve ahirette vaat ettiği şeylerin kişiye mahsus ve kaba" olduğunu ifade etmiştir. Şu halde, Hüseyinzade'nin fikrinde okuduğu kitaplar ona gerçek İslam'ı tanıtamamışlardır. Ortadoks mezhebiyle yolunu kaybeden Tolstoy'un yeniden doğru bir yol bulabilmesi için İslamiyet'e aşina olması gerekir.

Tolstoy'un dine bakış açısını ve mezhep arayışlarını inceleyen Ali Bey, yazısına son vermeden evvel Tolstoy'un neden büyük bir alim olduğuna açıklık getirir: Ona göre, Tolstoy'un büyüklüğü; yaratmaya çalıştığı mezhepte değil; edebi yaratıcılığındadır. Tolstoy büyüktür; çünkü halkın fikrini aydınlatmaya, ahlakını düzeltmeye çalışmaktadır. Tolstoy büyüktür; çünkü savaşların sona ermesini ve dünyanın tüm kavimlerini içine alan ebedi bir barışın gelmesini arzulamaktadır. Tolstoy büyüktür;

çünkü birliği ve sevgiyi ayrı ayrı her dinin gösterdiği sevapların hepsinden üstün tutmakta ve Tanrı'nın bütün insanlığa yüklediği vazifeleri yerine getirmek için çabalamaktadır.

- **Aydın., Ha., Vakayi'-i Aleme Bir Nazar, 9 Şevval 1324 / 13 Noyabr 1906, No: 2, s. 17-21**

Hüseyinzade Ali Bey, İran meşrutiyetine yönelik olarak Mısır'da çıkan Türk gazetesince dile getirilen eleştirilere yazısında yer verir ve nihayetinde, kendi penceresinden İran'da gerçekleşen devrimi nasıl gördüğünü okuyucularıyla paylaşır.

İran'da gerçekleşen devrime yönelik en büyük eleştiriler Mısır'da yayımlanmakta olan Türk gazetesinden gelmiştir. İran'da gerçekleşen devrimi tam bir devrim olarak nitelermeyip, basit kaldığını düşünen Türk gazetesine göre, olup bitenler İngilizlerin düzenidir. İngiliz hükümeti, İran'ı, hem Rusya istilasından kurtarmak hem de Hindistan yolunu bu noktadan kontrol altına almayı amaçlamaktadır. İran'daki mollaları ve müçtehitleri elinde tutan İngiliz sefareti, halkı hükümete karşı ayaklandırmak için onları kullanmaktadırlar. Öte yandan tam bir halk ayaklanmasının kendilerine de zarar vereceğini bildiklerinden halkı müçtehitler sayesinde kontrol altına alma siyasetini izlemektedirler.

Türk gazetesi, İngilizlerin hürriyet hususunda Türkiye'ye değil de İran'ın yardım etmesini, Osmanlı'nın izlediği ittihad-ı İslam politikasına karşı bir hamle olarak değerlendirmektedir. Türk'e göre, İttihad-ı İslam politikası ve bunun neticesinde yaratılabilecek askeri güç, sadece İngiliz hükümetini değil, Fransa ve Rusya'yı da tedirgin etmektedir. Yakın Doğu'da Ruslara siper olacak bir hükümet arayan İngilizler, hilafet gibi korkulacak manevi bir kuvveti olmayan İran hükümetini, idari meşrutiyetle kuvvetlendirmeyi amaçlamaktadırlar. Tüm bu politik dengeler üzerine oturtulan İran'da halk ise zulüm ve istibdadı gerçek manasıyla hissetmemektedir. Açlık, İran'daki en büyük sorundur. Ekmek parası dahi bulamayan 16 bin kişi, çareyi İngiliz sefaretine sığınmakta bulmuştur. Sefarete karınları doyurulan sıradan kesim, kimi zaman meddahlarla kimi zaman da Kerbela mersiyeleriyle vakit geçirmekte; fakat uğrunda isyan ettikleri kanun-i esasının idare tarzı ve muhafazası hakkında hiç kafa yormamaktadırlar. Sıraladığı bu türden manzaralar neticesinde Türk gazetesi, İran'daki inkılabın sahiciliğine inanmamaktadır.

İran meşrutiyetinin kaynağına ilişkin Türk'le aynı görüşleri paylaşmayan Hüseyinzade Ali, bahsedilen hususlara ilişkin kendi görüşlerini dile getirir. Öncelikle Ali Bey'e göre; İran inkılabında İngilizlerin değil Rusya'nın etkisi vardır; çünkü İran cemaati İngilizlerden çok Rusya'yla ilişki içindedir. İran'ın Rusya'ya ülfetinin hem ticari hem de kavmi gerekçeleri vardır: Deniz ticaretinden ziyade kara ticaretini benimsemiş İranlı tüccarların en sık gittikleri yerlerden biri Rusya'dır. Bu nedenle, Rusya inkılabına ve ahvaline yabancı değildirlir. Bakû ve çevre şehirlerde İranlıların kurdukları cemiyetler de bu etkilenmeyi doğrulamaktadır. Kavmi yakınlık ise her iki ülkenin de Türk nüfusa sahip olmasından doğmaktadır. Rusya'nın önemli bir kısmı Türk olduğu gibi, İran'ın da kuzeyi Türk'tür.

Öte yandan, güneyde yaşayan İranlıların da adet, ahlak ve dil bakımından Türklerden çok farkları olmadığını kaydeden Ali Bey, özellikle "dil" konusunda meseleye açıklık getirir: Yazarın fikrinde, her iki dil de "müslümanlaştığı" için biraz uğraşla Türk Fars'ı, Fars da Türk'ü rahatlıkla anlayabilir; çünkü diller arasındaki farklılık sözcük kadrosundan değil gramerden kaynaklanmaktadır.

Hüseyinzade Ali, Tahranlı aydınları İngilizlere müracaat ettikleri için eleştiren Türk gazetesinin meseleyi doğru değerlendiremediği düşüncesindedir. Bir toplumun yabancı bir ülkeden medet umması vatanseverlikle bağdaşmamakla birlikte; hürriyetin, adaletin, eşitliğin olmadığı bir ülkede aydınların bu tutumunu kınamanın yersiz olacağı görüşündedir. Memleketin hürriyet ve adalete kavuşabilmesi için gerçek vatanseverlerin hiçbir vasıttan çekinmemeleri gerektiğini savunan Hüseyinzade, bu tezini Voltaire'den, Rousseau'dan, Midhat ve Said Paşalardan verdiği örneklerle güçlendirir.

Hüseyinzade, İran inkılabını yalnızca bir İngiliz siyasetinin neticesi olarak görmeye şiddetle karşı çıkar. İnkılabı gerçekleştirmek için öncelikle örgütlenmiş bir toplumun olması gerektiğini ifade eden yazar, muharremde Kerbela matemi münasebetiyle yapılan hayratlarla İran toplumunda, bir çeşit örgütlenmenin zaten mevcut olduğuna dikkati çeker. On altı binlik cemaatin iki hafta gibi kısa bir süre zarfında organize olabilmesi de İngiliz sefaretinden ziyade toplumda var olan bu türden örgütlenme sayesinde mümkün olmuştur. Bununla birlikte Hüseyinzade, İranlıların yaratılışları itibariyle terakki etme konusunda diğer milletlerden daha maharetli

olduklarına inanmaktadır. Mevcut İran inkılabının zeminini, Sadiler, Firdevsiler, Ömer Hayyamların getirdiği gelenek hazırlamıştır.

İranlıları Hürriyet yoluna sevk eden iki unsurun açlık ve müçtehitlerin nüfuzu olduğunu dile getiren Türk gazetesine Ali Bey, "Değil İran, hangi milletin devriminde açlık ve ruhaninin nüfuzu büyük rol oynamamıştır" retorik sorusuyla cevap verir. Ardından da bu iki kuvvetin büyük rol oynadığı Rusya ve Fransa'da gerçekleşen inkılapları hatırlatır.

Bu noktada Hüseyinzade, hem Türk gazetesini üstü kapalı olarak hilafet yanlısı bir tutum izlemekle eleştirir hem de genel anlamda İslam dinine, İslam alemine özelde de Türk dünyasına bakış açısını net bir biçimde ifade eder:

Ali Bey'e göre, "Yeni Türkler" olarak telakki ettiği Jön Türkler, üç sebep yüzünden hataya düşmektedirler: 1) Şii ve Sünniliği ayrı şeyler gibi hesap edip İslamiyet'i hakkıyla anlamamaları 2) Hilafeti, İslamiyet'le karıştırıp İslam alemine, halifeliğin çıkarları noktasından bakmaları 3) Türklüğü yalnızca Osmanlı hanedanından ibaret sanmaları.

Türk Dünyasında mezhebin, hilafetin ya da sülalenin hiçbir önem arz etmediğini belirten, dindaşların tümünün ve aynı ırktan milletlerin hepsinin kıymetli olduğunu vurgulayan Hüseyinzade, bu ifadeleriyle, Osmanlı'nın kavim ve dini kendilerine özgüleyen tutumlarını açık bir dille eleştirmektedir.

- ***Aydın., Ha., Süunat, 22 Şevval 1324 / 26 Noyabr 1906, Nr: 3, s. 33-36***

Hüseyinzade Ali, bu yazısında Rusya'da gerçekleşecek Duma seçimlerini gündemine taşır. Seçimler öncesi Rusya'da yaşanan kaos ortamını etraflıca ele alan yazarın amacı seçimlerin ne denli hayati önem taşıdığını vurgulamaktır. Rusya'nın iç politikasında yaşananları değerlendirdikten sonra halkın yapılacak seçimlerde nasıl bir yol izlemesi gerektiğine ilişkin görüşlerini okuyucusuyla paylaşır.

Yaklaşan seçimlerle beraber, oluşturulacak yeni devlet dumasının sağa mı, sola mı, halka mı, hükümete mi, yoksa mevcut düzene mi hizmet edeceği toplumun her kesiminin kaygısıdır. Seçimler, aynı zamanda Rusya'daki mevcut kaos ortamının sonlanıp sonlanmayacağını da belirleyecektir.

Görünürde seçim; çeşitli partilerin daha doğrusu partileri oluşturan ideolojilerin, sosyal, siyasi ve iktisadi felsefelerin mücadelesi anlamı taşımakla beraber, yazara göre

pratikte bu uygulanmamaktadır. Hüseyinzade Ali'nin fikrinde, yüksek ve yüce fikirlere, ideallere aşık insan sayısı azdır. Bu sebeple seçimler; fikirler çatışması perdesi altında menfaatler çatışmasına dönüşmektedir. Bu menfaatler çatışmasında halkın menfaatleri göz ardı edilip; bireylerin, partilerin ve çeşitli grupların menfaatleri öne çıkarılmaktadır. Bu bireyler ve gruplar; artık kanun-i esasiden kurtuluşun mümkün olmadığını görmüş; ancak bununla birlikte kendi menfaatlerini sağlamak adına zaman kazanmaya çalışan yüksek maaşlı bürokratlar, ayrı bir hukukla şimdiye dek kayırılmış asilzadeler, geniş arazilerin nimetleriyle yaşamayı öğrenmiş zenginler, çiftçi ve işçinin sırtından geçinmeye alışmış sermayedarlar ile dil ve dinden oluşturdukları boyundurukla insanları bir öküz gibi oraya buraya çekiştiren Ortadoks misyonerlerdir. Mücadelenin bu kadar uzun süre devam etmesinin nedeni de işte şahsi çıkarlarının peşine düşmüş bu gruplardır.

Ali Bey, devrim yanlılarını uzun bir yolculuğa çıkmış seyyaha benzetir. Yolun en tehlikeli olan kısımları; en yoğun karanlıklarla kaplanan ve en korkunç yırtıcı hayvanları barındıran çukurlardır. Bu çukurları; Rusya'nın işçi grevleri, genel grevleri, cadde ve meydan mitingleri, isyanları, Ermeni Müslüman ve Rus-Yahudi çatışmalarını, katliamları, yangınları ve yağmaları olarak niteleyen Hüseyinzade, devlet dumasının açılışıyla bir tepeye çıkıldıysa da inişle birlikte yine bu türden çukura saplanıldığı görüşündedir. Rusya'nın içine düştüğü bu yeni çukur ise terörden, aşırı uçların gerçekleştirdiği kanlı eylemlerden, üniversite ve yüksekokullardaki karışıklıktan, açlık, yokluk ve kıtlıktan oluşmaktadır. Şehirlerde her gün bombalar patlamakta, silahlar konuşmakta, dinamitlerle çeşitli kurum ve kuruluşlar havaya uçurulmaktadır. Moskova, Ryazan, Tiflis, Karabağ, Poltava, Feodosya gibi şehirlerde pek çok general ve devlet memuru ya katledilmiş ya da son anda şans eseri kurtulmuştur.

Devlet memurlarına yönelik saldırı ile Rusya hükümetinin protesto edilmeye çalışılması anlaşılacakla birlikte sıradan, masum vatandaşların da onlarla birlikte öldürülmesi ülkede tam bir kaos yaşanıldığını gözler önüne sermektedir.

Bu noktada yazar, bu türden terörist eylemlerin yalnızca Rusya ile sınırlı kalmadığına işaret ederek insanlığın, bomba ve dinamitle kendi kendini yok etme eğilimi gösterdiğine dikkati çeker. İstanbul'un göbeğinde patlayan bombalar ve Almanya'da fabrikada gerçekleşen patlama buna sadece birer örnektir.

Terörist eylemlerin yanı sıra savaş arzusu da tüm dünyayı yakıp kavurmaktadır. Dinamit dolu savaş gemilerini Marakeş egemenliğindeki denizlere göndererek yeni cinayet hazırlığında olan İngiltere, Fransa ve İspanya'nın bu tutumu; Rus-Japon savaşının maddi ve manevi yıkımlarından dünyanın ders çıkaramamış olduğunu ortaya koymaktadır.

Tüm bunlara ek olarak dünya bir de açlık ve kıtlıkla mücadele etmektedir. İran, Çin, Rusya ve Kafkas'ın pek çok yerinde insanlık kıtlıkla mücadelededir. Rusya'da kıtlığın en çok hüküm sürdüğü yerler; Volga kenarı, Ufa, Samara ve Saratov şehirleridir. Kafkasya'da ise, Şişe, Zengezur, Cavanşir ve Cebrail bölgeleri kıtlıkla boğuşmaktadır. Hüseyinzade Ali okuyucularını, Volga kıyısında ve Ufa'da yer alan Müslümanlara yardım etmeye ve Kafkasya'daki açlıkla ilgili Ağayev'in İrşad'da ve Karabeyov'un Kaspi'deki feryatlarına cevap vermeye çağırır.

Rusya'da yaşanan bu kaos ortamının tasvirinin ardından Hüseyinzade Ali, bu buhrandan nasıl çıkılabileceği hakkında görüşlerini sıralar. Ali Bey'e göre bu yıkımdan kurtulmanın yolu; itidalli ve kabiliyetli bir devlet duması ile mümkündür. Dumanın iyi olması ise, yapılacak seçimlere bağlıdır. Seçimlerde, şahısların ya da grupların değil; ekseriyeti oluşturan halkın menfaatleri önde tutulmalıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için de halkın öncelikle kendi menfaatlerini hakkıyla tayin edebilmesi gerekir. Ancak ne yazık ki halkın kendi menfaatlerini gözetebilmekten uzak olduğu görülmektedir. Yazara göre halka, kendi menfaatlerinin peşine düşmesi izin verilmemektedir. İzin verildiğinde ise koyun sürüsü gibi birilerinin peşine takılmayı tercih eden tebaa, güzel vaatlerle en güzel kim aldatmayı başarırsa ona oy vermekte, böylece kendinin değil, aldatanın çıkarlarına hizmet etmektedir. Halkı aldatanlar siyasi partiler olabileceği gibi kimi zaman, cemaat içerisinde yer alan nüfuzlu kişiler de olabilmektedir.

"O halde halk ne yapmalı" sorusunu yönelten Hüseyinzade Ali; halka, aldanmamanın ve doğru kişileri seçmenin ipuçlarını verir. Ali Bey'e göre aldanmamanın ilk şartı; tarafsız tutum sergileyen kişilerden uzak durmaktan geçer. Çünkü tarafsızlık; belli bir felsefe geliştirememiş, programını oturtamamış olmanın göstergesidir. Vatandaş, seçeceği vekilin mecliste sağda mı, solda mı yoksa ortada mı duracağını önceden bilmelidir. Siyasi duruşu net, milli menfaatleri gözetken ve bunları hakkıyla savunabilecek olan kabiliyetli ve bilgili kişileri seçmeye gayret etmelidir. Öte yandan

vatandaş, aldanmamak ve hakkıyla bir seçimde bulunabilmek için parti programlarını tarafsız bir gözle incelemeli, içeriklerine hakim olmalıdır.

Parti programlarının içeriklerine dair bilginin Füyuzat'ın ilerleyen nüshalarında verileceğini kaydeden Hüseyinzade, asıl arzusunun Müslümanların kendilerine has bir parti kurmaları olduğunu ifade eder. Türk ve Tatarların bir partisi olmalı ve bu parti; eşitliği, hürriyeti, Müslümanların kavim, din ve dil açısından hukuklarını savunacak bir partiyle birleşmelidir. Ali Bey'e göre Müslümanların kurtuluşu, eşitlikçi ve özgürlükçü bir partiyle birleşmekten geçer. Müslümanlar, oluşturulacak meclisin kendilerince önemini doğru okumalı ve seçimlerini buna göre dikkatli yapmalıdır.

- **Aydın., Ha., İcmal, 5 Zilkade 1324 / 8 Dekabr 1906, Nr: 4, s. 49-51**

Ali Bey, tıpkı "İcmal" başlıklı diğer yazısında olduğu gibi burada da Rusya siyaseti ve vaziyeti merkezde olmak üzere, Dünya siyasetinin önemli olaylarını okuyucularına aktarır. Yazıda önemli üzerinde durduğu kavram "parlamentarizma" olarak adlandırdığı parlamenter sistemdir.

Zamanın en önemli kavramlarından olan "konstitüsüya" sözcüğüne karşılıklıta, Osmanlı şivesine dayanarak kanuni esasi ve meşrutiyet sözcüklerini kullandığını ifade eden Hüseyinzade, Müslümanların bu sözcüğe dahi tam anlamıyla alışmamışlarken yeni bir kavramın ortaya çıktığına işaret eder. Bu kavram, parlamentarizmadır. Batıda hayli eski olan bu sözcük, Rus dilinde henüz yenidir. Müslümanlar ise bu sözcüğü ve kavramı henüz işitmemiştir. Bununla birlikte Ali Bey'e göre, Müslüman toplumu bunu tanımalı, ya diline olduğu gibi kabul etmeli ya da mukabilini bulmalı; ama ne olursa olsun bu kavramı iyi kavramalı, iyi anlamalıdır. Son zamanlarda hükümetle halk, halk ile halk, partilerle halk ve partilerle partiler arasındaki mücadele bu "parlamentarizma" denilen kavram ile verilmektedir.

Rusya'nın genel durumuna bakıldığında, terörün azalmadığı, hükümetin devrimcileri, devrimcilerin ise hükümeti kışkırttığı gözlenmektedir. Bu noktada Ali Bey, Rusya'da 4 türlü terör olduğunu belirtir ve bunları örneklerle açıklar: Askeri mahkemelerin kurulup insanların idam edilmesi "yukarıdan aşağıya terör", katliamların sebebini birinci devlet dumasına ifşa eden Knaz Urusov'a suikast girişimi "sağdan sola terör"dür. Bu iki terör çeşidi maksadına ulaşmamakta, aksine muhaliflerin faaliyetleri gittikçe artmakta ve şiddetlenmektedir.

Odesa'da, Petersburg bankasının şubesine düzenlenen saldırıda banka hazinesine el konulması "aşağıdan yukarıya terör" ve Petersburg'da amiral Tavriçeskiy'e düzenlenen suikast de "soldan sağa terör"ü teşkil etmektedir.

Tüm bu terör olayları, Stolipin liderliğindeki hükümet politikasının hatalı oluşunu gözler önüne sermektedir. Stolipin'in; "Önce cebren de olsa asayiş ve sükunet sonra meşrutiyet ve hürriyet" demesine karşın, yaşanan olaylar; "önce meşrutiyetin ve hürriyetin" sağlanması gerektiğini ispatlamaktadır.

Yaşanan iç karışıklıkların kısa bir özetinin ardından Hüseyinzade Ali "parlamentarizma" dediği parlamenter sistemin tanımını yapar ve Rusya iç siyasetini bu perspektiften değerlendirir. Ali Bey'in tanımına göre parlamenter sistem; devlet duması heyeti önünde bakanların sorumlu tutulması ile vekillerin çoğunluğa tabii olmaları, olmadıkları takdirde istifa edip cemaat vekilleri olan vekillerden birkaçının seçilerek bakanlık makamına getirilmesini şart koşan bir meşrutiyet usulüdür. Bu sistemin hakkıyla yürürlüğe konulabilmesi için Stolipin hükümetinin gitmesi gerektiğine işaret eden Ali Bey, son zamanlarda yaşanan gelişmelerle bunun mümkün olabileceğini düşünmektedir. Kıtık mağdurlarına ayrılan ödeneğin suiistimal edilmesi, Stolipin hükümetine olan güveni azaltmıştır. Bununla birlikte imparator tarafından Graf Vitte'ye yeniden ilgi ve alaka gösterildiği gözlenmektedir.

Hüseyinzade Ali'nin; Rusya'nın kurtuluşunun ancak parlamenter sistemle mümkün olacağını ifade eden Graf Vitte'yi Stolipin hükümetine tercih ettiği sezilmektedir.

Rusya'nın iç siyasetindeki bu önemli gelişmeleri dikkatle takip etmekle beraber, Avrupalıların da iç karışıklıklardan kurtulamadığını kaydeden Ali Bey, bu defa Almanya ve Fransa iç siyasetinde yaşananlara dikkati çeker.

Almanya'da Afrika müstemlekelerinin masrafları için büyük bir bütçe ayrılmış ve neticede halkla vekiller arasında bir ihtilaf ortaya çıkmıştır. Nihayetinde, İmparator Wilhelm'in emriyle Bulov, meclisi dağıtmak zorunda kalmıştır. Almanya'daki bu vaziyete karşılık Fransa'da daha oturmuş bir parlamenter sistem dikkati çekmektedir. Fransa'daki cumhuriyet, Katolik ruhban sınıfı ve Papa ile mücadele etmekte, Katolikliği resmi mezhep olarak tanımamakta direnmektedir. Fransız toplumu ise tüm mezheplere eşit gözle bakılması taraftarıdır. Bu sebeple de Fransa'daki cumhuriyet, halkın bu

arzusuna uymuş ve şimdiye kadar Katolik kilisesinin imtiyazlı sıfatıyla kullandığı emlak ve diğer mülkleri elinden alıp, hükümetin malı yapmıştır. Keşişler ise bu durumu kabullenememiş ve hükümete karşı silahlı eylemlerle karşılık vermeye başlamışlardır.

Avrupa baştan başa bir endişe içerisindeyken Doğu da bu türden endişelerden uzak değildir. Sultan Hamid'in ardından Muzafferüddin Şah'ın hastalanması, veliahdı Tebriz'den Tahran'a gitmeye mecbur etmiştir. Parlamenter sistemin müjdecisi olan kanun-i esasinin İran'da hakkıyla oturtulamadan şahın hastalanmasının İran adına çok üzücü bir durum olduğunu vurgulayan Hüseyinzade Ali, İran'dan verdiği bu son havadisle yazısına son verir.

- **Aydın., Ha., Abdullah Cevdet, 5 Zilkade 1324 / 8 Dekabr 1906, Nr: 4, s. 56-59**

Hüseyinzade Ali, derginin dördüncü sayısında okuyucularına, Tıbbiye'den arkadaşı Abdullah Cevdet'i tanıtır. Yazar, daha önce Hayat gazetesinde de fırsat buldukça A. Cevdet'e ve değerli hizmetlerine yer verdiklerini hatırlatmakla birlikte, onu hakkıyla tanımanın yolunun bütün eserlerini mütalaa etmekle mümkün olacağını da sözlerine ekler. Bu; yalnızca Ali Bey'in değil, A. Cevdet'in de görüşü ve arzusudur; çünkü Cevdet; Hüseyinzade Ali'ye gönderdiği mektupta, Fransızca ve Türkçe şiirlerinin kendisini en iyi ifade eden eserler olduğunu yazmıştır.

Hüseyinzade Ali, bu sözlere bakıldığında A. Cevdet'i okuyucularına hakkıyla tanıtamayacağını, çünkü onun bütün eserlerini henüz mütalaa edemediğini, bu ayrıntılı malumat vermeyi ileriki sayılara bırakarak şimdilik Cevdet'in biyografisini daha tafsilatlı ele almakla yetineceğini belirtir ve Cevdet'in hayat hikayesine dair ilginç detayları okuyucularına aktarmaya başlar.

Abdullah Cevdet, Eylül 1869'da Arapgir'de dünyaya gelmiş, ilköğrenimini Mamüratü'l-Aziz'de tamamladıktan sonra İstanbul'da Kuleli Askeri Lisesi'ne kaydolmuştur. Kuleli'nin ardından Askeri Tıbbiye'ye kabul olunan Cevdet, 1894'te yüzbaşı unvanıyla buradan mezun olmuştur. Bir aralık, Trablus'a askeri tabip olarak gönderilmişse de kısa bir süre sonra baskıcı yönetime dayanamayarak vatan toprağını terk etmiştir. Fransa, İngiltere, Almanya, İsviçre ve Avusturya; Cevdet'in seyahat ettiği ülkelerdir. Bu seyahatleri sırasında Avrupa gazetelerine makaleler vermiş, Fransızca öğrenmiş, bu dilde şiirler ve edebi eserler kaleme almaya başlamıştır. Fievre d'Ame, Rafale de Parfums, Quatrains Maudits vs. onun dikkat çekici şiirlerindedir.

Bir ara, Avusturya'daki Osmanlı sefaretinde doktorluk yapan A. Cevdet, sefirle arasının açılmasının ardından İsviçre'nin Cenevre şehrine gitmiş ve burada İctihad adıyla bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Ne var ki bu defa da bürokratların entrikaları Cevdet'e engel olmuş ve en nihayetinde Mısır'a göç etmek zorunda kalmıştır.

Kitabü'l-İstibdat, Hükümdar ve Edebiyat, Germaniya şairi Schiller'in Wilhelm Tell'i, Byron'un Şilyon Mahbusu, Kahriyat vb. Türkçe eserleri arasındadır.

Hüseyinzade Ali, Cevdet'in çalışmaları arasında yer alan Hamlet çevirisini ayrıcalıklı bir yere koyar ve daha önce Hayat gazetesinde de değindiği çeviriye dair bazı ayrıntıları okuyucularıyla paylaşır. Cevdet, Shakespeare'in Hamlet eserinin çevirisine daha üniversite yıllarındayken başlamıştır. Onca eserin yanı sıra Cevdet'in neden Hamlet'i tercih ettiği sorusunun cevabı Ali Bey'e göre son derece açıktır: Cevdet, Hamlet ile Sultan Hamid devrinin Türkleri arasında bir benzerlik bulmuştur. Nasıl ki Hamlet, üvey babasıyla mücadele etmek zorunda kaldıysa, Sultan Murad'ın düşüşü ve Midhat Paşa'nın vefatının ardından Türkler de, Sultan Hamid'e üvey baba gözüyle bakıp onunla mücadeleye girişmişlerdir. Bir hükümdar darbesiyle yok edilen kanun-i esasinin ardından Osmanlılar için; "olmak ya da olmamak" en mühim mesele haline gelmiştir.

Abdullah Cevdet gibi küçük bir rahle önünde oturmuş bir talebe ile muazzam bir tahta kurulu Sultan Hamid arasındaki ilk çatışma da yine Midhat Paşa yüzünden gerçekleşmiştir. Cevdet, Tıbbiye yılları sırasında birkaç arkadaşıyla birlikte bir fotoğrafçıya gidip Osmanlı meşhurlarından oluşan bir mecmua hazırlatır. Bunu haber alan hafiyeler, durumu saraya jurnalleyince Tıbbiye'nin altı üstüne getirilir. Midhat Paşa ve Kanun-i esasinin yirmi beş seneden beri her yıl takvimlerde yer aldığını hatırlatan Ali Bey, bu tavrın o dönemde son derece abes olduğunu ifade eder.

Fransızlar arasında sevilen ve hürmet edilen bu şahsın, İstanbul'da isminin anılmasının dahi yasak olması Ali Bey'in fikrinde; hürriyetin hüküm sürdüğü bir devletle istibdat zincirleri altında ezilen bir devlet arasındaki farkın bir tezahürüdür. Yine de istibdadın zincirlerini kırmak mümkündür, Hüseyinzade bunun yolunu Abdullah Cevdet'in "Hükümdar ve Edebiyat" çevirisinin önsözünden yaptığı alıntılarla gösterir: Aydın gençlerin ilk vazifesi Avrupa'nın çeşitli ilim kapılarında kemale ve irfana ulaşmak ikinci ve sonuncu vazifesi de Avrupa'nın bilim, sanayi, sanat ve edebiyat alanındaki gelişmişliklerini memlekete taşıyıp uygulamak olmalıdır. Haksızlık ve zulüm

karşısında isyan etmek istidadı henüz toplumda gelişmemiştir. Toplum; hakkı batıldan, adaleti zulümden, çobanı kurttan ayırt ettirecek nura kavuşturulmalıdır. Bu nur; güneşten, aydan değil; kitaptan, okuldan, tiyatrodan, alicenap girişimlerden, fedakarlıktan gelecektir.

- *Aydın., Ha., Kırmızı Karanlıklar İçinde Yeşil Işıklar 12 Dekabr, 15 Zilkade 1421 / 18 Dekabr 1906, Nr. 5, s. 65-72*

Hüseyinzade Ali Bey, bu uzun makalenin ilk bölümünde; dekadancılık nedir, nasıl ortaya çıkmıştır, kaideleri nelerdir sorularına cevaplar verir ve Osmanlı dekadancılığın kısaca değinir. Ardından makalesine ad olarak verdiği "kırmızı karanlıklar" ve "yeşil ışıklar" kavramlarıyla neyi kastettiğini açıklar.

Yazara göre, yeni bir akım olan ve on beş-yirmi yıl içerisinde hızla yayılan dekadancılığı etraflıca açıklamak oldukça zordur; ancak "ani bir vehim ve hayal" gibi anlamak da yeterli olacaktır. Zira dekadancılar, okuyucunun leblebiyi anlamasını istemekteler; çünkü gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen şeyleri bir-iki sözle gösterip işittirmeyi hedeflemektedirler. Bunu başaramayan okuyucu gözünü kulağının, kulağını gözünün yerine koymalı bunu başaramadıysa nefsinde bir heves bir his yaratmalı eğer bunu da başaramadıysa kendisini yormayıp, vazgeçmelidir.

Dekadan şairlerin şiirlerinde resim ve nakkaş, nakkaş ve ressamların eserlerinde müzik, müzisyen ve sazandelerin nağmelerinde ise nutuk ve şiir edası vardır. Bazı mimarlar da bu akıma dahildirler.

Doktorlar ise ilmi bilgileri ve hissiyatlarıyla bu sanatçıları bir deli, mecnun demekte daha doğrusu demeyi istemektedirler. Öte yandan dekadancılar ise onları estetik zevkten, güzel sanat hissinden yoksun zavallılar olarak addetmektedirler.

Bu noktada doğruyu söyleyenin kim olduğunu bilmemekle beraber yazar, dekadancılığın ne yapmaya çalıştığını şu şekilde özetler: Dekadan sanatçıları; sınırlı bir daire içinde dönüp dolaşmakta ve o daire içinde sınırları belirlenemeyen mükemmel sanatı yaratmak için, lüzumsuz taklitlerden ve köhne söz tekrarlarından ibaret yolları terk ederek şiire, edebiyata ve güzel sanatlara bir yenilik getirmekte ve bugüne kadar işitilmemiş, hayal dahi edilememiş büsbütün yeni bir yol aramaktadırlar.

Bu tanımın ardından Hüseyinzade Ali, dekadancılık ya da bir diğer adlandırmayla sembolizm kavramlarının sözcük anlamlarına yönelir. Dekadancılık;

"meslek-i inhitatiyyun", sembolizm ise "meslek-i remziyyun" demektir. Bu sözlük anlamları ışığında dekadanlık akımının esasını; düşüklük emareleri, dıştan görünümünü ise sembolik ibareler oluşturmaktadır.

Dekadanlara "düşüklük"³¹ adı öncelikle düşmanları tarafından verilmiştir; çünkü sembolistlerin eserleri bu muhaliflerin nezdinde edebiyatta bir düşüklük, bir gerileme yaratmıştır. Buna karşılık sembolistler bu adlandırmayı benimsemişlerdir. Zira düşüklük ve gerilik onların eserlerinde değil, çağın kendisindedir. Eserleri de, zamanın mükemmel bir aynası olduğundan kendilerine verilen bu adı memnuniyetle kabul etmişlerdir.

Yazar, "meslek-i remziyyun" denilen kavrama da açıklık getirir: Dekadanlar; dil gelişiminin maneviyatlarının gelişimiyle orantılı olmadığı görüşündedirler. Onlara göre şimdiki dil; düşünceyi ifadede acizdir. Bu sebeple maneviyatlarını ancak bir duman ve sis bulutuna bürünmüş emsaller veya sembollerle anlatabilmektedirler. Buna bağlı olarak da ifadeleri müphem ve kinayelidir. İlaveten dekadanların sanat görüşü de bu çizgidedir. Onlara göre şiir ve sanatın makbulü ve letafeti de muayyen değil müphem olmasından ileri gelir. Okuyucu, müphem olan bu sembol ve kinayelerden kendisi bir mana çıkarmalıdır. Şair ya da ressam, hiçbir zaman fikrini açıkça beyan etmemeli, zihinde ve kalpte oluşacak bir telkin için çalışmalıdır. Seste, renkte ya da yazıda fikir açıkça görünmemeli, şair veya ressamın hayal ve vicdanında oluşan his ve fikirler ancak manevi bir etkiyle gizli, üstü örtülü bir surette okuyucunun ya da izleyicinin kalbine ve vicdanına intikal ederek onda yeniden, benzer bir his ve düşünce uyandırmalıdır.

Türk dekadanlarının fikrinde avam olan Türkün zaten geçmişten beri dekadanlığa meyli vardır. "Kara günler, kara haberler, kırmızı yalanlar, yüz akı" gibi tamlamalar dilindeki dekadanlığa meylin işaretleridir, ancak eski yazarlarca bu işaretler dikkate alınmamış ve geliştirilmemiştir.

Dekadanlar, yaşanan çağın, her tarafta düşüklüğün gözlendiği karanlık bir çağ olduğunu ve bu düşüklüğü çeşitli semboller ve kinayeler vasıtasıyla tasvir eden eserlerin de karanlıklar içerisinde belli belirsiz görünen ışıklar olduğunu savunmaktadırlar. İnsanlığın yenilenmesi ve kemale ulaşması; bu ışıklardan doğacaktır.

---

³¹ Hüseyinzade Ali, makalede "İnhitatiyyun" olarak kullanmıştır.

Şiir ve edebiyatta dekadanlık ilk olarak Fransa'da ortaya çıkmıştır. Verlaine, Mallarme, Baudelaire bu akımın temsilcileridirler. Kısa süre içerisinde Japonya ve Amerika dahil her yere etki eden bu akım Rusya ve Türkiye'ye de gelmiştir. Osmanlı dekadanlığının en mahir şairinin Tevfik Fikret ve en mahir yazarının da Uşşakizade Halid Ziya olduğunu kaydeden yazara göre, Rusya ve Türkiye'de dekadanlığa rağbetin sebebini siyasi ve toplumsal koşullarda aramak gerekir.

Rusya ve Türkiye'de siyasi ve toplumsal durum önceki yıllara göre gerilemekte, özellikle Türkiye'de kalem ehli yok edilmektedir. Ancak zorla ortaya çıkartılan bu durum aslında, bir devrim çağının başlangıcıdır. Rusya'da devrim başlamıştır. Türkiye'de de yakında başlayacaktır. Telgraflar aracılığıyla gelen Trabzon'da ve Erzurum'daki halk hareketleri bu devrimin öncü olaylarıdır.

Hüseyinzade Ali'ye göre insanlık bir devrim çağındadır. Sürekli ileriye gitmek için çabalarken "irtica" denen korkunç güç her defasında karşısına çıkmaktadır. Devrim ile irtica arasındaki savaş her tarafı kana bulamakta ve bu kanlardan yükselen yoğun buhar ortalığı karanlığa boğmaktadır. İşte "kırmızı karanlık" denilen kavram budur.

İki kuvvetin şiddetli çatışmasından doğan dehşet verici gürültüler, tatlı bir uyku içindeki Müslümanlara rahat vermemektedir. Zorla uyandırılan, ayağa kaldırılan Müslümanlar ilk başta sersem bir şekilde sağa sola yalpalamakta, ne tarafa gideceğini bilememenin verdiği şaşkınlıkla çatışmanın ortasına düşmektedirler. Aldıkları darbelerle akılları başlarına geldikten sonra da kendilerine bir yol aramaya başlarlar.

Bu yolu kimi zaman bulur gibi olduklarını belirten Hüseyinzade, Dr. Karabey Karabeyov'un Kaspi gazetesinde, Ermeni olaylarına dair verdiği cevap niteliğindeki yazıdan alıntı yapar. Yazısında "Biz kendimize bir yol bulup gideceğiz. Başkalarına nefretimiz ya da kinimiz yoktur. Kendimize uygun ve layık daha şanlı bir görevimiz vardır, o da; gaflet karanlığındaki halka maarif ışığını ekmektir" diyen Karabeyov, bu suretle yolu göstermektedir. Bu sebeple de Karabey Karabeyov ve onun gibi diğer tüm aydınlar, Hüseyinzade'ye göre kırmızı karanlığın içindeki yeşil ışıklardır! Yeşil olmaları; Müslüman oldukları ve İslam dininin zümrüt ışığını köylülere ulaştırma gayretinde oldukları içindir.

Ne var ki, diğer komşuları gibi önce sersem bir uyanıklık süreci yaşayan Müslüman toplumu alacakaranlıklar arasında sezinlenen yollara bigane kalmıştır.

Hüseyinzade Ali'ye göre asıl kedere ve umutsuzluğa sevk eden mesele de budur. Şark-ı Rus, Hayat, İrşad, Debistan gibi gazeteler çıkmakta; ama müşteri bulunamamaktadır. Bunun sonucunda ya gazeteler kapanmakta ya da Ahmet Bey gibi köy köy, şehir şehir dolaşarak ahaliyi nasihatlerle ikaz etme, müşteri kaydetme peşine düşülmektedir. Ne kafi miktarda para, ne milli programa uygun kitap ne de dinini ve dilini hakkıyla bilen öğretmen vardır. Gayretli gençler aracılığıyla kurulan dernekler, organizasyon bilmemenin sonucu olarak çok geçmeden kapanmaktadır. Tiyatronun faydasını görenek oluşturulmuş kumpanyalarda repertuar ve seyirci sıkıntısı yaşanmaktadır.

Müslüman toplumundaki bu umursamazlığın nedeninin zihniyet meselesi olduğu düşünen Hüseyinzade Ali, meseleyi bir hikayeyle okuyucularına açıklar:

Ali Bey'in daha ilkokul sıralarındayken resme kabiliyeti tescillenmiş iki arkadaşı vardır. Bu iki çocuktan biri okulu terk etmek zorunda kalır; çünkü bakkal olan babası çocuğunun da bakkal olmasını istemekte ve çocukluktan ona işi öğretmeyi hedeflemektedir. Diğer çocuk ise okulu bitirir, resme olan tutkusu ve kabiliyeti sebebiyle Petersburg'da 3-4 yıl daha eğitim alır ve buradan aldığı diplomayla da yetinmeyerek Almanya'nın Dresden, Münih gibi şehirlerine gitmiş, Hollanda Belçika ve Paris müzelerini görür, en son Roma'ya gelerek burada Raffaello, Michelangelo, Leonardo De Vinci'nin eserlerini inceler.

Tüm bu çalışmaların ardından nihayet vatanına döner ve ressamlıkla uğraşmaya devam eder. Aradan geçen yirmi yılın ardından bir gün, bakkal olan arkadaşı tesadüfen Moskova'da bulunduğu sırada resim sergisine gider ve diğerinin imzasını taşıyan tabloları ve bu tablolar altında yazan fiyatları görür. Arkadaşının tabloları üç bin, beş bin ya da yedi bin manat gibi rakamlarla satılmaktadır.

Ayda 150-200 manattan daha fazla kazanamayan bakkal, arkadaşının senede 40-50 bin manat kazandığını görünce bakkal dükkanını satar ve kendisini resme adar. Yaptığı birkaç resmin ardından bunları sergiye gönderen bakkal, tablolarına 30-40 manattan fazla değer biçilmediğini görünce büyük bir şaşkınlığa uğrar.

Hüseyinzade Ali'ye göre bakkal arkadaşının hesaba katmadığı bir şey vardır ki o da; üç-dört binlik tablo yapabilmek için öncelikle Petersburglarda, Berlinlerde, Dresdenlerde, Münih ve Romalarda eğitim almak gerektiğidir. İşte Müslümanların bugünkü durumu da tıpkı bakkalın hikayesi gibidir. Müslümanların komşularının

gelişmelerini; medenileşmenin göstergesi tüm kurum ve kuruluşların sağlıklı bir şekilde işliyor olmasına borçludurlar. Müslüman toplumlarda ise bu türden organizasyonlar acele acele ve yarım yamalak tedarik edilmiştir.

Müslüman toplumuna yönelik tüm bu eleştirilerin ardından Hüseyinzade Ali, bu defa da "kırmızı karanlıklar içindeki yeşil ışıklar" olarak nitelendirdiği, toplumu uyandırmaya ve kalkındırmaya yönelik faaliyetlerden bahseder.

Sürekliliği sağlanamamakla birlikte yenileşme hareketini oluşturan faaliyetler günden güne artmaktadır. Taşkent'teki "Hurşid", Bakü'deki "Tekamül", Moskova'daki "Terbiye-i Etfal" Müslümanların yeni yeşil ışıklarıdır.

Sayıları günden güne artan kadın cemiyetleri de kadının toplumdaki hak ettiği konuma ulaşabilmesi adına umut vericidir. Bakü'de ve Vladikafkas'ta hanımlar tarafından oluşturulan hayır cemiyetinin topladığı bağışlarla Karabağ'daki kıtlık mağdurlarına yardım etmesi; son derece önemli ve takdire şayan bir hadisedir.

Ancak Hüseyinzade'nin fikrinde, tüm bu yeşil ışıklar arasında en parlak; Bakü'de aydın gençlerce oluşturulan "Neşr-i Maarif Cemiyeti" ve Petersburg'da inşa edilen "Cami-i Kebir"dir.

Tağıyev önderliğinde toplanan Neşr-i Maarif Cemiyeti, daha ilk toplantısında on sekiz bin manat toplamayı başarmıştır. Kuruluşundan kısa bir süre sonra toplumun ileri gelenleri çeşitli mülkler bağışlayarak cemiyete önemli katkı sağlamışlardır.

Tüm bu gelişmeler; Müslüman toplumunda artık "ittihat" denen kavramın oturmaya başladığını göstermektedir. Ali Bey; yirmi beş-otuz milyonluk cemaati birleştirecek bir merkez olmadığından önceleri kopukluk olduğu, ancak artık bu merkezin bulunduğu ve Müslümanların bu merkez etrafında birlik olması gerektiği görüşündedir. Ali Bey'in bahsettiği merkez; Petersburg'dur. Petersburg; Rusya İmparatorluğu'nun ve bütün Müslümanların merkezidir; çünkü Hz. Osman tarafından yazılmış ve bir rivayete göre de şahadet kanına boyanmış Kuran-ı Kerim oradadır. Bu sebeple Müslümanlar için 13 asırlık Kuran'dan daha güzel maddi bir güzellik ve onun üzerine inşa olunan Cami-i Kebir'den daha mükemmel bir merkez olamaz. Güzel sanatlar içinde Müslümanların en başarılı olduğu mimarlık sanatının azametli örnekleri nasıl ki Hindistan'da, Mısır'da, Endülüs'te, Şam'da ve İsfahan'da görülüyorsa bu defa da Petersburg'da, Müslümanlar bu sanatta ne denli usta olduklarını kanıtlamalıdır.

Kafkas canişinin Batum'da açtığı muazzam kiliseyi inşa edebilmek için Hıristiyanlar milyonlar sarf etmiştir. Bunun nedeni; Hıristiyanların, Hz. İsa'nın mavi nurlarından faydalanmayı ummalarıdır. Müslümanlar da tıpkı onlar gibi, Hz. Muhammed'in yeşil nurlarından istifade edebilmek için Petersburg mescidine yardımda bulunmalıdır. Mescidin inşası için herkes, kendi kudretince bir taş, bir kerpiç, bir sütun ya da kubbe eklemelidir.

Hüseyinzade Ali Bey, mescidin yapımı ve arsanın temini ile ilgili hususlarda, Petersburg'dan gelen General Şeyh Ali isimli şahıstan öğrendiklerini okuyucularına aktarır: General Şeyh Ali'nin telgrafında aktardığı üzere, Petersburg'da bulunan Buhara Emiri'nin Rusya Veliahdı ile görüşmüş ve Petersburg'un merkezindeki bir arsayı o günün hatırası olmak üzere Müslüman mescidine vakfetmek istediğini belirtmiştir. Böyle bir arzu, imparatorun takdirine mazhar olmuş ve emir hazretlerine teşekkür etmiştir. İki yüz elli bin manat vererek arsayı satın alan Buhara Emiri'nin bu hareketi, tüm Petersburg Müslüman ahalisinde büyük bir sevinç yaratmıştır.

Telgrafta yazanları naklettikten sonra Hüseyinzade, bu sevindirici gelişmeden duyduğu memnuniyeti dile getirir ve Tiflis ile Bakü'de olduğu gibi mescitle birlikte bir "mekteb-i ali-i ruhaniye" dahi yapılması temennisinde bulunarak sözlerine son verir.

- **Ayn., Ha., Şiller, 15 Zilkade 1324 / 18 Dekabr 1906, Nr. 5, s. 76-78**

Hüseyinzade Ali bu yazısında; Kafkas Müslümanları arasındaki tiyatro faaliyetlerine yönelik kısa bir değerlendirmenin ardından Schiller'in "Haydutlar"³² adlı eserinin tercüme edilmekte olup yakında sahneye koyulacağını müjdesini vererek okuyucularını, Schiller hakkında aydınlatır.

Ali Bey'e göre Kafkas Müslümanları arasında düşünceyi geliştirmenin vasıtalarından birinin gazete olduğunu ilk fark eden Hasan Bey Melikov, ahlaki güzelliştirmenin vasıtalarından birinin tiyatro olduğunu ilk fark eden de Mirza Fetheli Ahundov'dur. Ne yazık ki, kendi dallarında büyük başarılar elde etmiş bu iki usta ismin ardından açtıkları yolda ilerleyen olmaz ve iki ışığın ikisi de söner. Işığın sönmesi; toplumun, bu iki önemli şahsın bilincine ulaşamamış olmasından kaynaklanmıştır.

İlk girişimlerin üzerinden geçen otuz-kırk yılla beraber artık toplum aydınlanmaya başlar ve bunun doğal sonucu olarak da gazete ve tiyatro faaliyetleri hız

³² Hüseyinzade Ali bu eseri, makalesinde "Eşkiya" yahut "Kaçaklar" olarak adlandırmıştır.

kazanır. İlk başta, cemiyet-i hayriyeler yararına oynanan oyunlar artık yerini yavaş yavaş profesyonel tiyatrolara bırakmaya başlar. Oyun yazarları ve nispeten organize olmuş tiyatro toplulukları ortaya çıkar.

Çalışmalar günden güne artıp Necef Bey Vezirof, Nerimanov, Hakverdiyev, Ganizade gibi Azerbaycan şivesinde eserler kaleme alan yazarlar çıkmakla birlikte Ali Bey'e göre Kafkasya'da, henüz Mirza Fetheli Ahundzade gibi bir oyun yazarı görülmemektedir. Ahundov gibi bir yazarın çıkmasını beklemek de devrin şartlarına uygun olmayacağından, zorunlu olarak Avrupa yazarlarının eserlerine müracaat edilmeli ve bu eserler süratle tercüme edilmelidir.

Yakın zamanda Gogol'un "Müfettiş" adlı oyununun Mehemedeli Bey Selimbeyov adlı bir diş hekimi tarafından tercüme edilerek Tağıyev tiyatrosunda oynandığını kaydeden Hüseyinzade, tercümede bazı kusurlar olmakla beraber halkın yoğun ilgisinden duyduğu memnuniyeti ifade eder.

Bunun gibi bir tercüme daha Mehdi Bey Hacinski tarafından yapılmaktadır. Hacinski, Schiller'in "Haydutlar" adlı eserini tercüme etmektedir. Ancak eserin "nakıs" olan Azerbaycan şivesine çevrilip çevrilemeyeceği hususunda Ali Bey'in kaygıları vardır; çünkü Schiller'in "Wilhelm Tell" adlı eserini İstanbul Türkçesi gibi "mükemmel" bir Türkçeye çevirmiş kudretli yazar Abdullah Cevdet dahi bu tercümesinden dolayı eleştirilerin hedefi olmuştur. Bu durum göz önüne getirildiğinde yazar, Hacinski'nin bu cüretini şaşkınlıkla karşıladığını itiraf eder.

Yine de tiyatro ihtiyacına çareler aranmalı ve kusurlu da olsa mutlaka tercüme yapılmalıdır. Avrupa'nın en meşhur komedi ve dram yazarları Shakespeare, Moliere, Schiller ve İbsen olduğundan öncelikle bu yazarların eserlerinin Türkçeye kazandırılmasına öncelik verilmelidir. Halkın eserlere, gerek basın gerekse sahne aracılığıyla aşinalık kazanmasının elzem olduğunu belirten yazar, ardından, eseri tercüme edilmekte olan bu güçlü Alman yazarının hayat hikayesini okuyucularıyla paylaşır:

Goethe gibi Almanya'nın en büyük şair ve yazarlarından olan Schiller, Alman tiyatrosunu en üst seviyelere taşımış ve özellikle tiyatro eserleriyle, Alman halkına özgür düşüncüyü aşılamıştır. Schiller'in tiyatro eserlerinin yanı sıra tiyatro hakkında

kaleme aldığı teorik makaleleri de vardır. Bu türden eserlerde, tiyatronun halka olan yararını ispata girişmiştir.

Halka faydalı olmak; Schiller'in en büyük arzusudur. Halkını, öğüt ve nasihatleriyle kurtuluşa erdirmek için önce keşiş olmayı düşünen Schiller, aynı şeyi tiyatroyla da başarabileceğini gördükten sonra yazarlığa meyletmiştir. Bu konuda anlatılan bir hikaye oldukça anlamlıdır: Schiller "Maria Stuart" adlı dramında kiliseye özgü bir ayini göstermek ister. Eseri sahneye koyacak olan Goethe'dir. Bunu haber alan başrahip Goethe'yi hiddetle protesto eder. Goethe ise başrahibe ibretlik bir cevap verir:

Efendim, tiyatronun hadimi hakiki bir vaiz-i ruhani oldukça tiyatro, mabede munkalip olacağı gibi, layık bir hadimden mahrum olan kilise de tiyatroya dönebilir (Ha., 1906, 5: 77).

1759'da Marbach am Neckar'da dünyaya gelen Schiller, 1805'te Weimar'da vefat eder. Stuttgart'ta hukuk ve tıp tahsili gören yazar, öncelikle askeri doktor olarak çalışmaya başlar. İlk eseri "Haydutlar"ın sebebiyle Württemberg dükü Karl Eugen'in hışmına uğrayan Schiller Stuttgart'tan kaçmak zorunda kalır. Ancak çok geçmeden, kadirşinas başka bir hükümdarın iltifatına mazhar olur ve Mannheim'da "saray şairi" unvanını kazanır. Bir müddet Jena Üniversitesi'nde tarih hocalığı yapar ve bu dönemde önemli tarih eserleri kaleme alır.

1799'da üniversite hocalığını bırakarak Weimar'a, Goethe'nin yanına giden Schiller, burada kendini tamamıyla edebiyata verir. Ömrünün sonuna kadar edebiyatla uğraşan yazar, hem halkının hem de tüm insanlığın yararlandığı önemli eserler meydana getirmiştir. Don Carlos, Maria Stuart, Wilhelm Tell, Wallenstein Üçlemesi ve Orleans Bakiresi eserleri arasında en meşhur ve en kıymetli olanlarıdır.

Hüseyinzade Ali, Alman edebiyatının en büyük şair ve yazarlarından biri olan Schiller'e fırsat buldukça dergilerinde yer vereceklerinin sözünü vererek makalesine son verir.

- **Aydın., Ha., Necat Muhabbetedir, 26 Zilkade 1324 / 29 Dekabr 1906, Nr. 6, s. 81-84**

Yılın son sayısında Hüseyinzade Ali Bey, Rusya İmparatorluğu başta olmak üzere dünyada hüküm süren şiddeti konu alır ve şiddeti doğuran şeyin sevgisizlik olduğu tezini öne sürer. Sevgi nedir ve insanlar arasında sevgi nasıl yeşertilebilir

sorusuna cevap ararken tezini ispatta Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i ve öğretilerini delil olarak gösterir.

Hz. İsa'nın doğum gününün yaklaştığı günlerde Hüseyinzade, okuyucularının dikkatini onun öğretisine yöneltmek ister. Otuz üç senelik ömründe Hz. İsa, insanlığa neyi öğretmek, neyi telkin etmek istemiştir? Yazar, bu soruya bir anısından hareketle cevap verir: Ali Bey, Hıristiyanlığın ilk yayıldığı yerlerden biri olan Yunanistan'da gezerken köylü, fakir bir Hıristiyan evinde resim yerine Müslüman kaidesinde duvara asılı bir levha görür. Açık mavi renkli bir atlas üzerinde altın renkli bir hatla ve Yunan dilinde şöyle yazmaktadır: "İman, ümit ve muhabbet". İşte bu üç kuvvetle İsa, kainatın kurtarıcısı olmuştur. Yine de bu üç kelimenin üçünü de yalnızca "muhabbet" sözcüğüyle karşılamak mümkündür; çünkü "muhabbet" sözcüğü Kelimullah'ın yani Hz. İsa'nın namıdır.

Ali Bey'e göre sevgi; insanların hak yolunda birbirlerini ve herkesi sevmeleridir. İslam'ın en büyük müçtehitlerinden biri olan İmam Süyuti'nin de dediği gibi; "İnsanlara muhabbet, yegane ve hakiki Habib-ullah'tır". Bu, İslamiyet'te öyle bir hakikattir ki, örneğin Tolstoy, bunu Yasnaya Polyanası'nda³³ işitmiş olsa bundan daha güzel bir hakikati keşfedememiş olduğu için belki de deli olurdu. Böylesi bir hakikati Tolstoy ve emsalleri alkışlayacakken aradan on üç yahut yirmi asır geçmesine rağmen insanlığın bu tek hakikati idrak edememiş olması esef verici bir durumdur.

Rusya başta olmak üzere dünyanın dört bir tarafındaki karışıklık ve çatışmalar, insanlığın bu hakikatten uzak olduğunu gözler önüne sermektedir. Ve ne yazık ki insanlık 1907 senesine de diğerleri gibi al kanlar içinde girmektedir.

Hüseyinzade Ali, terör olaylarını, kendilerinin yazmaktan okuyucularının da okumaktan sıkıldığını; ancak Stolipin idaresinin kendilerini buna mecbur ettiğini ifade ederek Rusya'da son bir ay içerisinde olup bitenleri özetler: 9 Aralık'ta Tver'de Graf Aleksey Pavloviç İgnatyev'in İçtimaiyyun-ı İnkilabiyyun fırkasının bir adamı tarafından katledilişi, 5 Aralık'ta Omsk'ta Akmolla Gubernatörü Litvinov'un katledilişi Rusya'da yaşanan terör olaylarına sadece birer örnektir. Ancak bu türden terör olaylarının arasında bir tanesi insanlığın düştüğü durumu gözler önüne sermesi açısından önemlidir: 22 Aralık'ta Petersburg'da, belediye başkanı Derlaunes, tıp fakültesinin deri

³³ ясная поляна (Yasnaya Polyana): Lev Tolstoy'un yaşadığı bu ev; Tula'da bulunmaktadır.

hastalıkları bölümünün açılışında bulunduğu sırada, bölüme ait kilisedeki ayinin ardından katledilmiştir. Derlaunes'i öldüren katil, ardından kendine sıktığı kurşunla intihar etmiştir.

Olayın; sevginin, kardeşliğin, ruh selametini sembolize eden kilise ile şefkati ve insanlığı temsil eden tıp mabedinde yaşanmış olması, yaşanan çağda tüm bu değerlerin nasıl silinip gittiğini gösteren ibret verici bir emsaldir.

Ali Bey, öte yandan tüm bu terör faaliyetlerini yürütenlerin nasıl bu denli pervasız olabildiklerine dair hayretini ifade eder. Horkov'da tren istasyonunda, Kiev'de otelde, Varşova'da fırında, Tiflis'te ve daha nice şehirlerin muhtelif yerlerinde patlayan bombalar, hükümetin terör faaliyetlerine karşı hiçbir önlem almadığını göstermektedir.

Yazarın fikrinde, tüm bu olaylar; Hz. İsa ile Hz. Muhammed'in yüzlerce asırdan beri insanlığa telkin ettiği sevginin yoksunluğu nedeniyle yaşanmaktadır. Rusya'da, muhafazakarlarla devrimciler, halkla bürokratlar, zenginlerle fakirler arasında sevgi yoktur.

Öte yandan, yaşanan tüm bu terör olayları yalnızca Rusya topraklarıyla sınırlı değildir. Telgraflarla gelen haberler, Müslüman aleminin bir karmaşa içerisinde sürüklendiğini göstermektedir. Fas'ta Resuli fırkasıyla Molla Abdülaziz taraftarları ve yardım maksadıyla Fas'a yerleşme arzusu taşıyan Avrupalılar arasındaki çatışmalar sevgi ve empati yoksunluğunun bir göstergesidir.

Mısır'da da aynı türden çatışmalar yaşanmaktaysa da mahiyeti Fas'ta olup bitenlerden biraz farklıdır: İngilizlerle Müslümanlar arasında gittikçe büyüyen husumet; Mısır halkı arasında vatanseverlik hissi ve özgürlük fikri yayılmasından kaynaklanmaktadır. Mısır'da bu hareketin liderliğini El-Liva gazetesinin sahibi Mustafa Kamil Paşa üstlenmiştir. El- Camiü'l-Mısriyye adlı milli üniversitenin inşası için 7435 lira toplamış olmaları, Mısır halkının aydınlanmasına ne derece önem verdiklerini ortaya koymaktadır.

Müslüman dünyanın yaşadığı bir diğer ülke olan Hindistan da karışıklık içindedir. Ancak buradaki Müslümanlar, İngilizlere karşı daha itidalli bir tutum sergilemektedirler. Hindistan'daki gerginlik daha çok gayrimüslim halk ile İngilizler arasındadır. Buda ve Brahma mezhebindeki Hindular, milli, siyasi ve toplumsal sorunlarını görüşmek üzere Kalküta'da büyük bir kongre düzenlemişler ve İngiliz

aleyhli düşüncelerini, kongrede açıkça ifade etmişlerdir. Hinduların bu tutumunu, gelişmişlik seviyeleri ve nispeten Japonya'nın etkisiyle de açıklamak mümkündür. Hareketin öncüsü olan Naurici³⁴, İngiliz aleyhinde pek çok konuşma yapmıştır.

Hintliler, hürriyet ve aydınlanma yolunda böyle önemli adımlar atarken, Müslümanlar aksine İngilizlere meyletmektedirler. Kalküta'daki büyük kongreye karşı Laknau'da bir Müslüman kongresi düzenlemek üzere olan Müslümanlar, bir ihtilaf yaratmaktadırlar.

Yazar, birbirlerinden uzak ve dağınık halde bulunan Müslümanların hali böyleyken bu cemaatin manevi reisi ne yapmaktadır, diyerek alaycı bir ifadeyle Osmanlı'yı ve Abdülhamid'i gündeme taşır. Müslümanların manevi önderi; bir taraftan terakkiperver ahaliye nefes aldirmamakla öte yandan Almanlara rahat nefes almaları için bol bol imtiyazlar vermekle meşguldür. Meclis-i mebusanın kapısına yeni kilitler vurmak ve saltanat tahtına oturmaya hakkı olmayan; ancak bürokratlara nice haklar vereceği şüphesiz olan bir "nevcivan"ı hazırlamakla o denli meşguldür ki Müslüman dünyanın halini görmesi mümkün değildir.

Dünyada tüm bu olup bitenlerin müsebbibini sevgisizlik olarak gören yazar; insanlar arasına nasıl sevgi tohumları ekilebileceği sorusuna yanıt arar. Ali Bey'e göre insanlar arasındaki sevgi; özgürlükle ve olgun bir adalet anlayışıyla geliştirilebilir ve Müslüman dünyasında bu hakikati İran idrak etmiştir.

İran'ın milli meclisi açması, şahın ve veliaht Mehemmedeli Mirza'nın kanun-i esasiyi imzalaması, veliahdın milli meclisi iki sene kadar kesinlikle kapatmayacağını taahhüt eden bir belge imzalaması, meclisin izni olmadan devletin hiçbir yerden borç alamayacağı ve demiryolu döşemek için hiçbir kişi ya da kuruma imtiyaz veremeyeceği gibi kararların alınması insanlar arasındaki sevgiyi geliştirmek adına İran'ın attığı değerli adımlardır.

İran anayasası, genel itibariyle Belçika anayasasına benzeyecektir. Yüz altmış iki vekilden oluşacak olan milli meclisin memnun olmadığı bir husus; hükümetin, meclis-i mebusan dışında "meclis-i ayan" adıyla ikinci bir meclis oluşturmak istemesidir. Bu ikinci meclisin temsilcileri, söylenenlere göre seçimle değil; bizzat şah

---

³⁴ Gandhi

tarafından seçilecektir. Bu mesele, İran'da biraz rahatsızlığa sebebiyet verse de genel anlamıyla gelişmeler, ümit verici ve sevindiricidir.

Adaletin olduğu yerde hürriyetin olduğunu, hürriyetin olduğu yerde de sevginin yeşerdiğini ifade eden yazar, yazısının son cümlesinde insanlara adaletin, hürriyetin ve sevginin yüceliğini telkin eden "Tekamül" gazetesinin yayın hayatına başlamasını kutlar ve gazeteye başarılar diler.

- *Aydın., Ha., Midhat Paşazade Ali Haydar Bey, 26 Zilkade 1324 / 29 Dekabr 1906, Nr. 6, s. 90-92*

Hüseyinzade, "Midhat Paşa" başlıklı seri makalelerinin ardından, Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat'ın hayat hikayesini ve eserlerini içeren kısa bir yazı kaleme alır.

"İstibdat düzeni yıkılmalı ve yerine meşruti idare ve kanun-i esasi tesis edilmeli" cümlesini bıkmadan, yorulmadan tekrar etmeye kararlı olduklarını dile getiren Ali Bey, Osmanlı ülkesinde bu cümleyi ilk kuranın Midhat Paşa olduğunu altını çizerek belirtir. Tıpkı Midhat Paşa gibi oğlu Ali Haydar Midhat da, babasının ölümünden sonra yılmayarak bu sözü bıkmadan, usanmadan dile getirmeye devam etmekte ve ister İslam, ister Hristiyan isterse de Budist memlekette olsun her nerede kanun-i esasi oluşturuluyorsa o memleketi gönülden alkışlamaktadır. Bütün İslam aleminde, Rusya Devlet dumasının açılışını ilk tebrik eden isim yine Ali Haydar Midhat olmuştur.

Hüseyinzade'ye yazdığı mektubunda; sultanın ihsanını, memuriyetini ve Mısır hidivinin korumasını reddederek mukaddes maksadı uğrunda malını, mülkünü ve canını feda etmeye baş koyduğunu yazan Ali Haydar Midhat, babasının hayatına dair İngilizce ve Türkçe iki ciltlik eserini de bu gaye uğrunda kaleme almıştır.

Ali Haydar Midhat'ın bu eseri dışında, kısmen Türkçe, Arapça ve kısmen de İngilizce, Fransızca ve Almanca kaleme aldığı "Menfa-i İhtiyarı Hatıratı" başlıklı bir eseri daha vardır ki Ali Bey'in fikrince, bu kitabın incelenmesi Türkiye'nin vaziyetine aşina olmak isteyenler için çok faydalı olacaktır.

1290 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Ali Haydar Midhat, babasının vazifesi nedeniyle daha beş yaşındayken Avrupa'ya ayak basar ve çok erken yaşlarda Fransızca öğrenmeye başlar. Babasının vefatından sonra ise istibdat tarafından, İzmir'de yaşamaya

mahkum edilir. Herhangi bir okula kayıt olmasını yasaklayan istibdat rejimi yüzünden Türkçeyi özel hocalar yardımıyla öğrenmek zorunda kalır.

İstibdat rejiminin baskılarına daha fazla dayanamayarak 1316'da Avrupa'ya giden Ali Haydar Midhat, vaktini vatanın mukaddes hukuku uğrunda mücadeleyle geçirmektedir.

- **Aydın., Ha., Muzafferüddin Şah, 10 Zilhacce 1324 / 12 Yanvar 1907, Nr. 6, s. 97-102**

İran şahı Muzafferüddin'in vefatından sonra anısına bu hacimli makaleyi kaleme alan Hüseyinzade Ali, şaha dair hatırasını, İran'da meşrutî rejimi oluşturan şartları ve Muzafferüddin Şah'ın buna katkısını ele alır. Ardından Muzafferüddin Şah'a kadarki İran tarihine kısaca göz gezdirir ve şahın hayat hikayesine kısaca değinir.

Muzafferüddin Şah'ın ölümü tüm halkını yasa boğar. Bu yas; sadece bir hükümdarın arkasından tutulan zorunlu bir yas değildir. Halkın samimiyetle kalben gözyaşı döktüğü bir yastır. Ancak kalben yas tutmakla birlikte halkın yüzü güleç, aydınlık ve parlaktır; çünkü şahları geride geleceğe güvenli bakabilecekleri bir idari sistem bırakır.

Bir zamanlar Keykavus'un, Keyhüsrev'in, Sultan Mahmud'un, Melikşah'ın, Şah İsmail'in devirlerine gıpta ettiğini ancak artık bu düşüncesinden vazgeçtiğini; çünkü Muzafferüddin Şah'ın devrinde yaşamış olmakla övündüğünü ifade eden Hüseyinzade, Muzafferüddin Şah'a dair bir anısını okuyucularıyla paylaşır.

Dört-beş yıl evvel Hüseyinzade'nin İstanbul'da bulunduğu sırada, Muzafferüddin Şah, Avrupa seyahati öncesi Sultan Abdülhamid'in misafiri olur. Bu ziyaretle birlikte, bütün İstanbul halkı şahı görme arzusu duyar; çünkü hem Osmanlı hem de İran halkı şahtan memnun ve razıdır. Şahın Avrupa seyahati, İslam aleminin Batı'daki yeniliklerden haberdar olmasına bir vasıta olarak değerlendirilmekte ve İstanbul ziyareti de İslam birliği açısından büyük bir adım olarak görülmektedir.

Muzafferüddin Şah, bir gün İstanbul'daki sefareti ve sefir Alaülmülk Mirza Mahmud'u ziyaret etmeye karar verir. Bab-ı Ali caddesinden geçerek sefarete varan şahın dönüşte yine aynı yolu kullanacağı bilindiğinden İstanbul halkı, şahı görebilme umuduyla Bab-ı Ali caddesine akın etmiştir. Bu insan kalabalığı arasında Osmanlılarla İran Türkleri çoğunluktadır. Kalabalığın hissiyatı ve düşüncesi önem taşımaktadır;

çünkü Osmanlılar, şahın tebaası olmadığı için, İran Türkleri de kendi ülkelerinde olmadıkları için özgür ifadelerini dile getirebilmektedirler. Ali Bey, bu özgür fikirlerini dile getiren halk arasındaki konuşmalara kulak kabartır. Kalabalık arasındaki konuşmalarda İran şahı, Japonya'nın Mikadosu'na benzetilmekte, İran'la Osmanlı'nın ittifak yapmasının zorunluluğu dile getirilmektedir.

Ali Bey, Bab-ı Ali caddesine üç arkadaşıyla birlikte gelmiştir. Bunlardan birincisi edebi eserleri ile meşhur bir muallim, ikincisi maharetli bir doktor, üçüncüsü; asker zabiti sonuncusu da hacıdır. Muallim, doktora, kendisine hastalarının şikayetlerini ilk bakışta yüzlerinden anladığını, muayeneye hacet olmadığını söylediğini hatırlatır ve doktora; karaciğer iltihabı ve ayak ağrısı gibi hastalıkları olduğu bilinen şahın görünüşünden maneviyatına, ruhuna hükmedip, nasıl bir adam ve nasıl bir hükümdar olduğunu anlayıp anlayamayacağını sorar. Doktorun cevabına fırsat bırakmadan hacı araya girer. İlm-i kıyafet sayesinde kendisinin anlayabileceğini iddia eder. Bunun ardından muallim, arkadaşlarına bir öneri getirir. Şahın geldiği zaman hepsi dikkatle ona bakacak, hacı; ilm-i kıyafetle, doktor; ilm-i emrazla, zabıt; askerlik ve kendisi de yazarlık gözünden inceleyecek ve ardından duygu ve düşüncelerini paylaşacaklardır.

Kısa bir süre sonra şah, kalabalığın ardından geçip gider ve arkadaşlar arasında şaha dair izlenimlerini aktardıkları sohbet başlar. Zabıt, hiçbir şey göremediğinden, kocaman, sarıklı birinin şahın önünde duvar gibi dikildiğinden yakınıdır. Hacı da ancak yandan görebildiğini ve ilm-i kıyafet bilgisinin kendisine şu aşamada yardım edemeyeceğini ilave eder. Ancak hacının kanaatince şah; saf ve temiz yürekli, hayırhah bir zata benzemektedir. Doktor oldukça iyi gördüğünü dile getirir ve hayırhah ve saf yürekli bir adam olsa da zayıf bir iradeye sahip olduğu izlenimini aldığı ifade eder. Doktor, bunun şahın hastalığından kaynaklanabileceğini de sözlerine ekler. Muallim, bu sohbe dair son yorumu yapar: Kendisi de şahı yakından görebilmiştir. Ancak muallime göre şah ne Mikado'ya ne de Alman imparatoruna benzemektedir. Şah ne dahidir ne de fevkalade bir yetenek ve deha sahibidir. Ancak müşfik ve mülayim bir kalbe sahip olduğu açıktır. Bu sözleri destekler biçimde doktor da şöyle bir yorumda bulunur: Hükümdarlara deha yahut fevkalade yetenek gerekli değildir. Salim ve gerçekçi bir akıl ile temiz ve pak bir kalbe sahip olmaları yeterlidir. Bu vasıfları taşıdıkları takdirde memleketlerini medeniyetin yoluna yönelterek mesut ve bahtiyar

edebilirler. Muallim bu sözlere katılmakla beraber hükümdarın taşıdığı bu vasıfların tek başına yeterli olamayacağını birlikte çalıştığı bürokrat sınıfının da bilime aşına ve kabiliyetli olması gerektiğini dile getirir ve ardından şahın maiyeti hakkında arkadaşlarının ne düşündüğünü sorar.

Dört arkadaş da fikir birliği etmişçesine şahın maiyetinin liyakatten uzak olduğunu dile getirirler. Onlara göre bu kişilerin yüzlerinden hilebaz ve yaltakçı oldukları anlaşılmaktadır.

Hüseyinzade Ali, Bab-ı Ali caddesinde toplanan kalabalığın düşüncesinin bu dört kişi arasında geçen konuşmalardaki gibi olduğunu ifade eder. Ona göre, bu görüşlerin ne denli isabetli olduğunu İran'da özgürlük yolunda cereyan eden olaylar, ispat etmiştir. Meşrutiyete, kanun-i esasiye, milli meclise ve hürriyete engel olmaya çalışanlar; şahın maiyetinde bulunan bürokrat sınıfıdır. Bunlar, şahın iradesinin zayıflığından faydalanıp kendi emellerini gerçekleştirme gayretine düşmüşlerdir. Bu kişiler için vatanın ve milletin şanı, refahı hiç önemli değildir. Memuriyet başına geçmeleri bir tüccarın para kazanmak hevesiyle dükkan açmasına benzer. Ancak dükkan açmak ne kadar övgüye değer bir girişimse, devlet dairelerini dükkana benzetmek de o denli iğrenç bir tutumdur.

Bürokratlar, Tahran sokaklarında dökülen masum kanları şahtan gizledikleri için korkunç manzaralar ve dehşetli olaylar yaşanmıştır. Yazarın fikrinde, aslında şah kendi fikri ve tedbiriyle milletini hürriyet ve meşrutiyete taşıyacak kuvvetli bir iradeye, ilme ve vukufa sahip değildi; çünkü o mutlak bir rejimin hüküm sürdüğü bir ülkenin içinde doğmuş ve bu rejimin kurallarına göre büyütülmüştü. Bununlar birlikte Muzafferüddin Şah'ta ufacık bir kan manzarasıyla harekete geçecek kadar merhametli bir kalp ve Avrupa medeniyeti, Japon aydınlanması ve komşusu Rusya devrimini görerek İslam aleminin neden sürekli gerilediğini idrak edecek kadar da salim ve metanetli bir akıl vardı.

Hüseyinzade, İran'daki devrimin kolaylıkla gerçekleşmesinde şahın karakter yapısı ve tutumunun etkili olduğunu belirtmekle birlikte tek sebebin bu olmadığını vurgular. İran'daki devrimin kolaylıkla gerçekleşmesinin diğer sebeplerini ülkenin siyasi ve sosyal yapılanmasında aramak gerekir.

İran'da, ne Rusya ve Türkiye'dekine benzer bir istibdat yönetimi ne de siperler arasına gizli bir bürokrat sınıfıyla o sınıfa alet olan asker, polis ya da jandarma vardır. Bilim insanları ve tüccarlar; hükümete karşı itibar ve bağımsızlıklarını öteden beri koruyan iki sınıftır. Oysa Osmanlı'da, içtihat kapısının kapatılarak Sultan Selim'le birlikte saltanatın hilafetle birleştirilmesiyle bilim sınıfının otoriteye bağlılığı sağlanmış, asırlar geçtikçe perişan bir vaziyet alan medreselerle birlikte ruhani zümre mutlak hükümete esir düşmüştür. Rusya'da da Osmanlı'dakine benzer bir durum yaşanmıştır. Rusya'nın ruhani sınıfı, zamanla bürokrat grubunun bir kısmını oluşturur hale gelmiştir.

İran'da ise tüm bunlar, hiçbir zaman yaşanmamış, müçtehitler daima bağımsızlıklarını korumuş ve ahalinin de bunlara saygısı ve bağlılıkları hiç kesilmemiştir. İran uleması, Avrupa medeniyetinden etkilenmemiş; ancak Japon aydınlanmasıyla ister istemez uyanmışlardır. Yetişen yüzlerce Ali Suaviler sayesinde, pozitif bilimlerin gerekliliğini anlamışlardır. Müçtehit Ağa Seyyid Mehemed'in açtığı medresede Fransızca öğrenmeyi zorunlu hale getirmesi bu toplumsal aydınlanma çabalarına bir örnek olarak kabul edilebilir. Hürriyet düşüncesini her fırsatta yaymaya çalışan müçtehitler, halkın yığın yığın toplandığı muharrem aylarını bir fırsata dönüştürmüşlerdir.

Ticaret ve zanaatın, İran Müslümanlarının elinde olması da, devrimci hareketlere yardım etmiştir. Türkiye, ziraat ve eğitim açısından İran'dan üstün olduğu halde, İran'ın esnaf ve tüccarları daima Osmanlı'ninkinden fazla olmuştur. Rusya devrimini taklitle kimi zaman dükkanlarını kapatan esnaf; İran devrimcilerine önemli bir destek sağlamıştır.

İran'da modern eğitim ve bu eğitimi gerçekleştirecek kadrolar, Türkiye'ye nazaran çok azdır; ancak İran'ın gelişmiş ticareti sayesinde yabancı memleketlere giden tüccarlar vasıtasıyla uyanma başlamıştır.

Tüm bu sıraladığı sebeplere İranlıların kadim ve köklü edebiyatlarını ve kavim özelliği olarak kabiliyetli oluşlarını da ilave eden yazar, yazısının ikinci kısmında Muzafferüddin Şah'ın hayat hikayesinden önemli ayrıntıları okuyucularına aktaracağını belirtir. Ancak, Muzafferüddin Şah'ın biyografisinden evvel İran tarihini kısaca gözden geçirme gereği duyar.

İran tarihinin Pişdadiyan sülalesi ile başladığı söylene de bu tez, hakikati yansıtmamaktadır; çünkü Pişdadiyan tarihi, sadece İran'ın değil; tüm insanlığın tarihidir. Keyümers, Zend dilinde "büyük adam" demektir. Keyümers, Hz. Adem'e işaret ettiği gibi, Feridun'un hikayesi de Hz. Nuh'un hikayesini çağrıştırmaktadır. Bu hikayelerin, sonradan, Hindistan'dan sürülen bir Zerdüşt tarafından İran'a getirildiği düşüncesi daha akla yatkındır; çünkü Pişdadiyan efsanesi hükümdarlarının adları daha kadim Hint tarihinde de geçmektedir. Hintliler, güneş tanrısı Cemşid'e Cameşida, Zöhhak adlı ejderhaya Azizöhake, Feridun adlı hükümdara da Feritun demektedirler.

Yeni araştırmalar, Pişdadiyan sülalesinden farklı 4-5 sülalenin yaşamış olduğunu ifade etmektedir. Bu, haklarında çok fazla bilgi sahibi olunamayan 5 sülalenin ardından Keyaniyan sülalesi geçer. Keyaniyanlar, Firdevsi'nin Şehnamesi'nde şairane mübalağalarla tasvir edilmekle birlikte, çağdaşları olan Yunan tarihçilerinin eserlerinde daha tabii bir surette kaydedilmiştir. Yunan tarihçilerinin bu değerli eserlerinin, İran yazarları tarafından Farsçaya tercüme edilmesi elzemdir. Zerdüşt mezhebi bu sülale devrinde İran'da yayılmıştır. Keyaniyanların hükümlükleri Büyük İskender'in tarih sahnesine çıkışıyla son bulur.

Keyaniyan sülalesini, Eşkaniyan sülalesi takip eder, ancak bunların tarihleri iyi kayıt altına alınmamıştır. Eşkaniyanlardan I. Hüsrev zamanında Hz. İsa dünyaya gelir.

Eşkaniyan sülalesinin ardından Sasaniler yönetimi devralır. Bu sülalenin hükümdarlarından Şapur zamanında, Mani dini ortaya çıkar. Yine Hz. Muhammed'in doğumu da bu sülaleden Nuşirevan-ı Adil'in devrine tekabül eder. Sasaniler sülalesi, Yazdigürd-i Salis ile son bulur ve bundan sonra Hz. Ömer'in gayretleriyle İslam, İran ülkesinde yayılmaya başlar.

Sasanilerden sonra gelen sülaleler ve hükümdarlar devrinde İran tarihinin çok karışık olduğunu kaydeden Ali Bey, bunları teker teker anlatmak yerine mühim isimler üzerinde duracağını belirtir:

Samanilerden sonra yönetime gelen sülaleler genellikle Türk kökenlidir. Firdevsi gibi şairleri himaye eden ve Hindistan'da İslam dinini yayan Gazneli Mahmud'un ilk hükümdarı olduğu Ali Sebüktekin sülalesi, Selçuklular, Timur sülalesi, Safevi sülalesi, Nadir sülalesi sırasıyla İran'da hüküm sürmüşlerdir.

1210'da yönetimi devralan Kacar sülalesinde sırasıyla; Ağa Mehemed Han, Fetheli Şah, Mehemed Şah, Nasıreddin Şah ve Muzafferüddin Şahlar hükümler olmuşlardır. Muzafferüddin Şah'ın ölümüyle birlikte İran tahtına geçen isim; Mehemedeli Şah'tır.

Muzafferüddin Şah, Nasıreddin Şah'ın ikinci oğlu olup, 5 Mart 1853'te dünyaya gelir. Annesi de Kacar hanedanına mensup olan Muzafferüddin Şah, ağabeyi Zillü's-sultan Mesud Mirza'ya tercihen veliaht ilan edilir. 19 Nisan 1896'da babası Nasıreddin Şah'ın Mirza Rıza adlı şahıs tarafından öldürülmesinin ardından 5 Mayıs'ta tahta geçer.

Batı tarzı eğitim metotlarını iyi bilen Mirza Nizam sayesinde iyi bir eğitim alan Muzafferüddin Şah, Doğu ve Batı edebiyatı eserlerine vakıf olur ve mükemmel surette Fransızca öğrenir. Edebiyata olan merakı sayesinde devrinde, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rusçadan pek çok eser tercüme edilir. Tebriz'de "Nasırı" adıyla bir dergi yayımlanmaya başlar. Yine bu şehirde, Batı orduları standartlarında zabıt yetiştirmek için "Muzafferiye" adıyla bir yüksekokul açılır ve okulda eğitim vermek üzere Avrupa'dan Vagner gibi hocalar davet edilir.

Her yerde Azerbaycan ahalesinin imdadına yetişen Muzafferüddin Şah, kıtlık mağdurlarını da unutmamıştır. Onun arzusuyla ahaliye ucuz buğday ve ekmek tedarik edildiği bilinmektedir.

İlk dış borçlanma, 1900'de Muzafferüddin Şah zamanında olur. Bu sebeple yayınlanan fermanda, İran'ın mali ve iktisadi politikasında kusurlar teker teker belirtilerek ıslahat vaat edildiyse de İran memurlarının kötü ahlakı ve zulmü yüzünden bu ıslahatlar hayata geçemez ve alınan milyonlar da heba olur.

Para zayı olsa da İran halkı, bu olayla birlikte uyanmaya başlar. İlerlemeye ve reforma karşı olan bürokrat sınıfının son nefesi yaklaştığının ilk habercisi 1903'te Necef'teki dört büyük müçtehidin Atabey-i Azam Mirza Ali Asgarhan aleyhinde yazdıkları mektup olur. Bu müçtehitleri, İran'ın dört bir yanından çıkan özgürlükçü müçtehitler takip eder. Müçtehid Ağa Seyyid Mehemed Tabatabai, Tahran müçtehidi Seyid Abdulla, Hamedan hakimi Zehirüddeyle'ye bizzat İran şahı da uygulamalarıyla iştirak eder.

Önce adaletin oluşturulması için bir ferman çıkarılmış, ardından bu fermanı kanun-i esasi usulünde bir milli meclisin açılmasını buyuran ferman takip etmiştir. İşte,

Muzafferüddin Şah'ı İran'da ve dünya medeniyetinde adını ebediyete dek yaşatacak olan da bu fermanıdır.

- *Ayın., Ha., Sura-i Ümmet ve Sura-i Ümem, 23 Zilhacce 1324 / 25 Yanvar 1907, Nr. 8, s. 113-115*

Yazar, yeni yılın olaylarını kısaca göz gezdirdikten sonra okuyucularının dikkatini Lahey'de toplanacak Uluslararası Barış Konferansı'na yöneltir. Ebedi uluslararası barış yolunda çok çaba sarf eden İngiliz yazar William Stead'in dünyanın tüm saygın gazetelerine gönderdiği mektubun içeriğine dair bilgi verdikten sonra bu mektuba ve genel itibarıyla gerçekleşecek konferansa dair düşüncelerini aktarır.

1907 yılı, dünyada çeşitli tabiat olayları ile başlamıştır. Rusya'da şiddetli soğuklar, kasırgalar ve fırtınalar, Amerika'dan Avustralya'ya kadar dünyanın dört bir tarafındaki depremler kimilerince 1907 yılını uğursuz yıl ilan etmeye yetmiştir. Hüseyinzade Ali; gerçeklikle bağdaşmayan bu hurafeleri def etmek için açıklamalar yapar: Güneş, ay tutulması, deprem ve kasırga gibi doğa olaylarının insanlığın yaşadığı savaş ya da kıtlık gibi diğer felaketlerle bir bağlantısı kesinlikle yoktur. Doğa olaylarının hepsi, kendine özgü kanunlar çerçevesinde gerçekleşen, günü, saati hatta dakikası belli olan hadiselerdir. İlerleyen bilim sayesinde, güneş ve ay tutulmasının hangi gün, hangi saatte, nerede gerçekleşeceği artık bilim adamlarınca önceden hesaplanabilmektedir. Denizlerde gerçekleşen doğa olayları da aynı şekilde önceden tespit edilebilmektedir. Petersburg Rasathanesi Müdürü Rikoçov, kutuptan kopan bir antisiklon etkisiyle müthiş fırtınalar kopacağını önceden tespit etmiş ve Karadeniz'deki denizcilere uyarısını yapmıştır. Şüphesiz ki, yerküreye dair bilgiler derinleştikçe, yer sarsıntılarını da önceden haber vermek mümkün olacaktır.

Tüm bunlara bakıp, 1907 yılını uğursuz olarak değerlendirmenin abes olacağını yineleyen Ali Bey, bu defa da yeni başlayan yılın güzel olaylarına okuyucularının dikkatini çeker: 1907 yılı; İbrahim ve İsmail bayramı ile başlamıştır. Hz. İbrahim'e olan sonsuz sevgisinin nişanı olarak Kıpti Mariya'dan olan oğlunun adını İbrahim koyan Hz. Muhammed'in oğlunun vefatında da güneşin tutulduğunu, hatta o zamanın insanı tarafından bunun, peygamberin oğlu öldüğü için bir uğursuzluk alameti olarak yaşandığını düşündüklerini hatırlatan yazar, halkı bu yanlış inançtan kurtarmak için Hz. Muhammed'in ümmetine nasıl seslendiğine vurgu yapar: Hz. Muhammed; güneş ve

ayın Allah'ın ayetlerinden sadece ikisi olduğunu, kimsenin ölümü ya da hayatı için tutulamayacağını ifade ederek ümmetini bu türden batıl inançlara bel bağlamamaları konusunda uyarmıştır.

Ali Bey'e göre bu olayda mana; güneş ve ay tutulmasında değil; Hz. Muhammed'in sevdiği İbrahim'dedir. Bu sebeple İbrahim peygamber üzerinde düşünmek gerekir. İbrahim peygamberin büyük dedesi olan peygamberlerden Halil Azer'in dahi adı olup bu isim İbranicede "Ebu'l Cumhuri" demektir. İbrahim yahut Abraham ismi de aslında iki ayrı ismin birleşmesinden oluşmaktadır: İlk isim olan Ab; eski Sami dilinde "ata, baba" demektir. İkinci isim olan Raham ise; toplantı ile iş gören halk demektir. O halde İbrahim; şura ile iş gören halkın babası, atası ve de Allah'ın dostudur. Kabe; Allah'ın dostu olan ümmetin atasının binasıdır. Yazara göre kalpler, ancak bu gerçeği idrak ettikçe "nazargah-ı Huda-yı ekber" olabilirler. Bu hikmet nedeniyledir ki, İslam'ın beş şartından biri de hacdır. Her sene o binayı tavaf etmek; aslında, ümmetin ve milletin birliğinin kadrini anlamaya yarar. Ancak ne yazık ki her yıl Hicaz toprağına giden hacılar bu ulvi hakikati anlamaktan çok uzaktırlar. Hilafetin merkezi olarak addedilen İstanbul'un ümmetin birliğinin kadrini ve önemini kavramadıkça, otuz seneden beri kapalı olan meclis-i mebusanın kapılarını açmadıkça hacıların da haccın hakiki manasını kavramaları beklenemez.

Ali Bey'in fikrinde, Mekke'ye değil bir dokuz demiryolu yapılsa da bu yolculuklar İslam alemine bir fayda kazandıramayacaktır. 1906'da da olduğu gibi her yıl Cidde'ye varır varmaz veba gibi türlü belalar Müslümanlara refakat edecektir. İstişare ile iş görmenin gereğini hacılar, hac emiri ne de Mekke ve Medine'nin hizmetkarları kavrayamadılarsa da Osmanlı memleketi haricindeki tüm insanlık milletin ve milletlerin istişare ederek iş görmesinin gereğini kavramışlar ve bu usulde idareye müracaat etmişlerdir.

Rusya'da ikinci devlet dumasının açılıyor oluşu, Çin'de kanun-i esasinin ilan edilmesi bunun örnekleridir. İran'da da toplanan milli meclis, huzur ve güven içerisinde, iki yıl İran'ın refahı ve mutluluğu için çalışacaktır. Bu suretle de Mehemmedeli Şah, istişare ile çalışan bir milletin hükümdarı, babası makamında, İbrahim misali Allah'ın dostu olacaktır. Ümmet dayanışmasının babası olan bu hükümdarın diğer taraftan milletlerarası ebedi bir barışı oluşturmak için Hollanda'nın Lahey şehrinde, bu sene

gerçekleştirilecek milletler şurasına da katılacak olması İran'ın tarafsızlığını ilan ve tasdik etmesi açısından oldukça önemli bir gelişmedir.

Bu senenin en büyük müjdelerinden biri de Lahey'de gerçekleştirilecek olan İkinci Barış Konferansı'dır. Dünyanın ebedi barışa kavuşması için en çok çaba sarf edenlerden biri olan İngiliz yazar William Stead, dünyanın en seçkin gazetelerine manidar bir mektup yazarak, gazetelerin bu mektubu yeni yılda yayımlamalarını rica etmiştir. Kaspi gazetesi de, Stead'in mektubunu yolladığı gazetelerden biridir. Ali Merdan Bey, biraz gecikmeyle de olsa "hakiki insanîyetlik" başlıklı bir önsözle birlikte, gazetenin beşinci numarasında bu mektubu yayımlamıştır.

Dünyanın en hakiki barış elçilerinden biri olan William Stead önceleri The Pall Mall Gazette'de çalışmaktayken ardından Review of Reviews adlı gayet ucuz bir gazeteyle düşüncelerini yaymayı tercih etmiştir. 1899'da, imparatorun girişimiyle Lahey'de toplanan ilk konferanstan beri Stead, barış yolunda mücadelesine devam etmekte ve dünyanın her tarafında, bir "barış fırkası" oluşturulması için kamuoyu yaratmaya çalışmaktadır.

Stead, dünyanın saygın gazetelerine gönderdiği mektubunda, konferansın dünya barışı için önemini vurgular ve bu yolda yapılabilecek çalışmalara ve dikkat edilmesi gereken hususlara değinir.

Stead'e göre yeni yılın en önemli olayı; Lahey'de gerçekleştirilecek olan barış konferansıdır. Bu konferansta, dünya hükümetleri bir araya gelecek ve kalıcı barışın sağlanması hususunda neler yapılabileceğini müzakere edeceklerdir. 1899'daki konferansa sadece 24 devletin temsilcisi katılmışken, bu yılki konferansta sayının 40'a çıkmış olması umut vericidir. İlâveten bu yılki konferansta, tüm devletlerin temsilcilerinden oluşan bir meclis oluşturularak genel bir dünya federasyonu yaratma düşüncesi de vardır ki bu fikir; milletlerin tarihi gelişimlerinde yeni bir devri başlatacak mahiyettedir.

Stead, bu konuda bir şeyin altını çizmektedir: Uluslararası temsilciler heyeti; birinci konferansta olduğu gibi savaş ilanına sebep olan meselelerin müzakere edilmesinden ziyade, uluslararası barışın nasıl sağlanabileceği konusundaki görüşlere ağırlık vermelidir. Eğer İngiliz başbakanı Sir Henry Bannerman'ın bir yıl önce teklif

ettiği barış konfederasyonu oluşturulması meselesi ciddiye alınmazsa, bu yılki konferansta insanlığın yararına bir sonuç çıkması mümkün olmayacaktır.

Meselenin bir başka boyutu da oluşturulacak barış konfederasyonunun niteliğidir. Bu meseleyle ilgili olarak Stead, 2 uyarıda bulunur: Katılımcı devletler, öncelikle kalıcı barışın sağlanması konusunda kararlı olmalıdırlar. Bu vazifeyi, şahıslara ya da kurumlara devretmekten vazgeçmelidirler. Bu kararlılığı sağlamak adına, oluşturulacak komisyonun kendi tasarrufunda bir barış bütçesi olmalıdır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da, birinci konferans tutanaklarında yer alan, iki tarafın da savaşa başlamadan önce meselenin hallini tarafsız bir mahkemeye havale etmesini talep eden sekizinci maddenin zorunlu hale getirilmesidir. Bu maddenin zorunluluğu karara bağlandığı takdirde, aracı olan mahkeme 30 gün içerisinde savaşı önlemenin çarelerini arayacak ve bir hüküm vermeden önce de silaha sarılan her devleti, insanlık düşmanı olarak ilan edip, mali ve ticari boykot kararı alabilecektir.

Stead, mektubunun sonunda, tüm barış yanlılarından, özellikle de yazarlardan kalıcı barışın sağlanabilmesi için yardım talep etmekte ve barışın sağlanabilmesi için en büyük görevin halklara düştüğünün özellikle altını çizmektedir. Her millet, kendi hükümetini barış yolunda çalışmaya mecbur etmek için aşağıdan yukarıya bir baskı uygulamalı ve barış komisyonunun oluşturulmasına yardım etmeye zorlanmalıdır. Hüseyinzade Ali, desteklemekle beraber bu düşüncenin bir kusuru olduğunu görüşündedir. Milletle hükümet arasında milli meclisin, parlamentonun olduğu ülkelerde toplumun baskı yapması kolaydır, ancak istibdat rejimi ile yönetilen halklar ne yapmalıdırlar, sorusuna bir yanıt getirilmemiştir.

Bu sebeple Ali Bey'e göre, kalıcı barışın sağlanabilmesi için her şeyden evvel milletler, istibdat idaresiyle yönetilmekten kurtarılmalı, meşruti idare tarzı temin edilmelidir. Lahey Konferansı'na, birincisine nazaran daha çok katılım beklenmektedir. Ancak şu hususa dikkat etmek gerekir ki, bu katılımcılardan bazıları, ilk konferansta mutlakıyla yönetilirken şimdi meşruti rejime geçmiş hükümetin temsilcileridirler. Bu sebeple konferansta, bir öncekine nispeten daha başarılı olması beklenebilir; ama tam bir başarıya ulaşabilmesi için tüm milletlerin; hükümetlerine gerektiğinde baskı uygulayabilecek bir denetim mekanizmasına; yani meclise sahip olmaları gerekir.

- *Aydın., Ha., Rüya, 23 Zilhacce 1324 / 25 Yanvar 1907, Nr. 8, s. 117-119*

Hüseyinzade Ali, bir Fransız gazetesinde makale okurken uykuya dalışını ve gördüğü rüyayı okuyucularına aktarır. Ali Bey'in rüya metaforunu kullanarak kaleme aldığı bu yazısı, bir gazete makalesinden çok bir kısa öyküyü andırmaktadır.

Hüseyinzade, ABD Başkanı Roosevelt'in organizasyonuyla Lahey şehrinde toplanması beklenen İkinci Barış Konferansı'na dair "Maten" adlı Fransız gazetesinde yer alan bir makaleyi okumaktadır. II. Barış Konferansı'nda müzakere edilecek meselelerden söz eden makale, dikkat çekici bir teklif getirmektedir: Savaş sırasında, tarafsız devletler savaşı devletlere zırhlı gemi ve her türlü savaş teçhizatı satmakta çekimser kalmaktadırlar. Hatta bazıları güya tarafsızlık namında savaşı donanmaya kömür dahi vermemektedir. Bununla birlikte, ne gariptir ki, savaş teçhizatı yardımıyla bulunmaktan kaçınan tarafsız devletler, savaşı taraflara borç para vermekten çekinmemektedirler. Fransa ve Almanya'nın Hollanda ile Rusya'ya, İngiltere ve Amerika'nın da Japonya'ya borç para verdiği bilinmektedir. Maddi menfaat söz konusu olmasa bütün insanlığın lanetlediği kanların dökülmeyeceği herkesin malumudur!

Öte yandan, tarafsız devletlerin bu tutumlarının arkasında yatan sebep de açıktır: Taraflara savaş teçhizatı verecek olanlar; birkaç inşaat firması ile savaş fabrikası olduğundan bunlar tarafsız devletler tarafından "tarafsızlığa" riayet etmeye zorlanmaktadırlar. Oysa borç para vermek; birkaç sermayedarın tekelinde bulunduğu ve de tarafsız devletlerin kendileri dahi bu sermayedarların hüküm ve nüfuzları altında bulduklarından kendi menfaatleri için sel gibi kanlar akıtan bu sermayedarları kimse engelleyememektedir.

Maten gazetesinin önerisi de bu meseleyi bir çözüme kavuşturmadır. Lahey'de yapılacak konferansta, öncelikle savaşı devletlerin, tarafsız devletlerden borç alması meselesi müzakere edilmelidir. Eğer insancıl tarafsız devletler, bu tutumlarında gerçekten samimiyseler o halde bu meseleye en barışçıl yollarla derhal çözüme kavuşturmalıdırlar.

Makaleyi okuduktan sonra Hüseyinzade, ebedi barışın kati surette gerçekleşeceği o mutlu günlerin düşüncesiyle uykuya dalar. Rüyasında büyük bir şehirde; Avrupa ya da Amerika başkentleri gibi büyük bir medeni şehirde bulunmaktadır. Ancak bu şehir, yeryüzünde bildiği başkentlerin hiçbirine benzememektedir. Şehrin sakinleri de başkent sokaklarında alışılmış insanlara

benzememektedirler. Bu insanlar; kanatları olmayan meleği anımsatmaktadırlar. Yazar, bu garip insanlardan birine hangi şehirde olduğunu sorar. O kişi de şehre; Doğu toplumlarının "Sulhabad", Hıristiyanların ise "Pakspolis" ya da "Mirograd" yani barış şehri dedikleri cevabını verir. Yaza, bir türlü hatırlayamadığı bu şehir hakkında daha detaylı bilgi ister. Güzel bir manzara oluşturan denizin adını sorar. Denize, "Sviftya" demektedirler. Bu ad, meşhur İngiliz yazar Jonathan Swift'in şerefine verilmiştir; zira buraları ilk keşfeden o olmuştur.

Bu ülke, barışsever ve insanlar gibi konuşma özelliğine sahip medeni atların yaşadığı meşhur memleketten üç-dört derece daha kuzeydedir. Bu memleket de Swift tarafından keşfedilip Gulliver'in Seyahatleri kitabında tarif edilmiştir. Eseri okuduğunu; ancak "Sviftya" ismini hiç hatırlamadığını dile getiren Ali Bey'e, Swift'in ömrü vefa etmediğinden bu memleketin tarifini Gulliver'in Seyahatleri'ne dahil edemediği karşılığını verirler. Bununla birlikte, Swift; Londra'daki krallığa bağlı coğrafya cemiyetinde bu hususta bilgi vermiştir.

Tüm bu duyduklarıyla merakı daha da artan Ali Bey, şehirde bir gezintiye çıkar. Şehrin halinden, o günün bayram olduğu sezilmektedir. Her taraf yeşil, yapraklarla, çiçeklerle, rengarenk bayraklarla ve lambalarla süslüdür. Şehrin büyük bir şenliğe hazırlanmakta olduğu aşikardır. Bu şenliğin sebebini öğrenmek isteyen Hüseyinzade'ye "Konkordiya" (Musalaha) meydanına gelmesini söylerler. Bu meydan; Sulhebad limanının sahilinde yer almaktadır. Meydana gelen Ali Bey, harikulade bir manzarayla karşılaşır.

Denizin engini sezilememektedir; çünkü dünyanın tüm devletlerinin harp gemilerinden oluşan bir donanma her tarafı kaplamış, hiç boş mesafe kalmamıştır. Konkordiya meydanında ise yan yana iki ehram yükselmektedir. Bu ehramlardan biri; Milton ile Dante'nin cehennem tasvirlerini andırır biçimde kapkaradır. Diğeri ise, sıрма işli, kar gibi beyaz ve parlak bir örtü ile kapatılmış bir ehramdır. Bir süre sonra, herkes siyah ehrama doğru kucak dolusu odun taşımaya başlar. Bu kalabalık arasında Ali Bey, "Silahları terk ediniz!" diye bağırarak Bertha Von Suttner'i görür. Bakü petrol işçilerinden ve tüccarlarından oluşan bir kalabalık guruh da petrol kuyularından çıkardıkları petrolü, kara ehramın üzerine akıtmaktadırlar. Elllerinde ateş olan başka bir kalabalık da onları takip etmektedir. Bu müthiş alev, donanmayı çepeçevre sarar. Yanmakta olan ehramın

yüksek kısımlarında çeşitli yazılarla levhalar göze çarpmaktadır. Alevlerin en tepesindeyse, top fabrikası sahiplerinin ve onları benzer diğer silah tüccarlarının kapkara heykelleri göze çarpmaktadır. Top ve tüfeklerin arasında boş kalan yerler kılıçlarla, hançerlerle doludur. Bütün savaş teçhizatının yanmasının ardından çıkan alevler bulutlara kadar yükselmiştir.

Kalabalığın arasında Hüseyinzade Ali Bey, şair Heine'i farkederek Heinrich Heine, Norveç ormanlarından koparmış olduğu bir çam ağacının ucunu Etna volkanının püskürdüğü lavlardan kat be kat üstün olan ehramın alevleriyle tutuşturur ve şunu yazar: "Yaşa, ey barış ve ebedi dostluk!". Kalabalık bu temenniye eşlik eder ve hep birlikte beyaz ehrama doğru yürürler. Ehramın beyaz ve parlak örtüsü kaldırılır ve fevkalade bir manzara ortaya çıkar. Altından yapılmış olan bu mezar, yine altın ve simin heykellerle süslenmiştir. Heykeller; hakim, diplomat ve yazarlardan oluşan müçtehit bir zümreyi sembolize eden heykellerdir. Ali Bey, yazar grubu arasında Lev Tolstoy'u tanır.

Hüseyinzade Ali, "yeni telegramlar" diye sokakta bağırarak çocuğun sesiyle uyanır. Bir tane alırken şu sözleri işitir: "Japonların zayıyatı on bin, Rusların zayıyatı beş yüz. Bugün Port Arthur kalesi düşmana teslim edilecektir".

- **İmzasız, Şamil ve Hafidi, 6 Muharrem 1325 / 6 Fevral 1907, Nr. 9, s. 132-136; 1 Safer 1325 / 3 Mart 1907, Nr. 11, s. 168-170**

"Şamil ve Hafidi" başlıklı bu yazı³⁵ iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hüseyinzade Ali, Doğu'nun yetiştirdiği çok büyük değerlerin Doğu'nun insanı tarafından hakkıyla değerlendirilemediğinden yakındığı bir girişin ardından, bu kahramanlardan birinin; Lev Tolstoy'un "Hacı Murad" adlı eserine de ilham kaynağı olan Şeyh Şamil'in hayat hikayesinin bir kısmını konu edinir. İkinci bölümde ise, Şeyh Şamil'in hayat hikayesini tamamladıktan sonra, eserinin son kısmında Şamil'in ailesinin hayatta olan fertlerini okuyucuya tanıtır.

Lezgi ve Avar kavminden Danku Muhammed'in büyük oğlu olan Şamil, 1797'de Dağıstan'ın Gümre adlı köyünde dünyaya gelmiştir. Kadı Molla Muhammed Efendi'nin

---

³⁵ Yazı; imzasız olmakla birlikte Ali Bey'in arşivinin eserlerini içeren bölümünde yer alan birkaç nüsha halindeki fotokopi ile yine, arşivinde yer alan Şeyh Şamil'e dair kendi el yazısıyla tuttuğu notlar yazının Hüseyinzade Ali Turan tarafından yazıldığını ortaya koymaktadır.

gözetiminde on dört yıl asrının bilimlerini ve özellikle de İslam ilmini öğrenir. 1832'de, Baron Rozen tarafından Gümre'nin kuşatılması sırasında Kadı Molla şehit olurken Şamil de yaralanır. İki yıl sonra, 1834'te Dağıstan reislerinden Hamza Bey'in de katledilmesinin ardından Şamil; halkı tarafından imam ve reis olarak seçilir.

Şeyh Şamil; iş başına geldiği günden itibaren halkın yararını gözeten pek çok uygulamaya imza atar. Onun teşebbüsüyle, bilim erbabı alimler, kadılar ve naipler tayin olunur. Naiplerin kadılara, kadıların müftülere, müftülerin de Şamil'in başkanlığındaki meclise tabii oldukları bir sistemi oturtur. Bunun dışında her vatandaş, Şeyh Şamil'le istediği zaman görüşmek ve şikayetlerini bildirmek hakkına sahiptir. Halkın sorunlarını görüşmek üzere haftanın iki günü, bilim insanlarından oluşan bir heyet, Şamil'in makamında toplanarak istişarelerde bulunur.

Şamil'in idaresindeki ülke otuz iki naipliğe bölünmüş olarak yönetilmektedir. Bu bölgelere atanacak memurların seçiminde titiz ve adil bir tutum sergilemeye özellikle dikkat edilir. Asker ve reyanın ihtiyaçlarını karşılamak için Şamil'in oldukça mükemmel beytülmal ve hazinesi vardır. Bu hazinenin geliri; zekat, oşür ve köylerden adilane bir surette toplanan vergi, haraç ve ganimetten sağlanır. Tüm bu uygulamalar Şamil'in, halkının huzur ve refahını gözeten ve onları adilane bir şekilde yönetmeyi hedefleyen bir lider olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Şeyh Şamil'in iyi büyük bir yönetici olmasının yanı sıra diğer önemli bir vasfı da iyi bir komutan olmasıdır. Kayıtlara göre altmış bine ulaşan Şamil'in askeri, onluk sisteme göre taksim olunur. Askerlikten muaf tutulanlar, tuz, kükürt ve kireç tedarik etmek zorundadırlar. Kükürt ve kireçle barut imalatı için gereklidir ve bunları yapabilmek için Dağıstan'ın köylerinde fabrika ve cephaneler kurulur.

Savaş silahları dahi Dağıstan'da yapılmaktadır. Bir topçu bölüğü oluşturan Şamil'in bu bölüğünün topları, önceden Ruslardan ele geçirdikleri toplardan ibaretken daha sonra bir top fabrikası inşa edilir ve burada, elliye kadar top dökülür. Askerler arasında topçuluk, mühendislik gibi bilimlere aşina bir grup da vardır. Bu grubun çoğu, Rus ordusundan kaçan askerlerden oluşmaktadır.

Teşkilatlı ve donanımlı bir ordu ve adilane yönetim sayesinde Dağıstan bağımsızlığını yirmi beş yıl korumuştur. Bu başarıda, Şamil'in üstün yeteneklerinin büyük payı vardır. Tüm savaş kahramanlarına ait vasıfları kendisinde toplayan Şamil;

cesur, azimli ve sabırlı bir yöneticidir. Fırsatları hızlıca değerlendirmede ve birlikte çalışabileceği yönetici kadrolarına layık insanları seçmekte mahirdir. Tüm bunların yanı sıra Ali Bey'e göre, Şamil'in en büyük başarısı; özgürlüklerine düşkün Dağıstanlıları emrine itaat ettirir hale getirmiş olmasıdır.

Çeçen, Lezgi ve Avarlar arasında birlik olduğu sürece Şamil'de Rusya'ya karşı direnmekte başarılı olmuştur; ancak bu birlik bozulduktan sonra asıl savaş başlamıştır.

1837'de General Feze, Eşilte ve Tilitle köylerini ele geçirip Şamil'le bir antlaşma imzalar. Bir müddet sonra Şamil, Yeni Ahulğu adıyla bir kale inşa ettiyse de Ruslar gelip her iki Ahulğu'yu da alırlar. Rusların bu müdahalesinin ardından Şamil geri çekilmek zorunda kalır.

1840'ta yeniden Ruslarla savaş başlar; ancak bu defa Müslümanlar arasında birlik sağlanmıştır. Çeçenler, Şamil'in yanında savaşmaktadırlar. Diğer taraftan meşhur Hacı Murad da Rus hizmetini terk ederek Şamil'in yanına geçmesiyle birlikte Avaristan'da, Rusların aleyhine büyük bir heyecan baş gösterir.

Şamil'in asıl askeri başarıları 1843'te başlar. On bin askerle yetmiş verstlik mesafeyi kat eden Şamil, Onsuğöl kalesini, üç-dört günlük bir kuşatmanın ardından ele geçirir. Bu fethi, pek çok askeri başarı takip eder. Böylece, bu savaşlarda Şamil ne denli usta bir asker olduğunu kanıtlamış olur.

Gergebeli'yi aldıktan sonra Şamil, artık tüm Avaristan'a hakimdir. Teymurhanşura da çok geçmeden İlisu hakimi Danyal Sultan'ın kararıyla Şeyh Şamil'e katılır. Böylece 1843'te Şamil, bütün Dağıstan ile Çeçenistan'ın hakimi olur.

Şeyh Şamil'in yönetim kabiliyetini ve askeri başarılarını anlatan yazar, yazısının ikinci bölümünde daha ziyade Ruslarla yapılan savaşlara ağırlık verir.

Şamil'in idare tarzı, askeri gücü ve yeteneği 1843'ten itibaren Rusları düşündürmeye başlar. Şamil'in sığınağı ve Dağıstan'ın anahtarının Darğu kalesi olduğunu düşünen I. Nikolay, her ne olursa olsun bu kalenin alınması için Kafkasya Canişini Graf Voronsov'a emir verir. Netice itibarıyla Darğu alınır; ancak Ruslar bu fetihten hiçbir şey elde edemezler. Çeçenistan istila edilmedikçe ve o taraftan askerin sevkiyatı için yol yapılmadıkça Dağıstan'a hükmetmenin imkansız olduğunu kavrayan Ruslar, taktik değiştirmeye karar verirler.

1845 yılı itibariyle savaşın seyri Ruslar lehinde değişmeye başlar. Savaşın seyrini değiştiren olaylardan biri; Müslümanların arasındaki anlaşmazlıklar çıkmasıdır. Birkaç naip ile beraber meşhur Hacı Murad yeniden Rus tarafına gezer. Durumunun zorlaştığını ve yardımsız kaldığını anlayan şamil, halkının ondan razı olmadığını dūřündüđünden, Ocak 1848'te Venedo kasabasında, naipleri, din adamlarını ve hakimleri toplayarak yönetimden çekildiğini duyurur. Ancak halk bu durumu kabullenmek istemez ve şamil yine yönetimin başına gezer.

1854'te Rusya ile Osmanlı arasında paylak veren Kırım Savaşı sırasında Dağıstan yeniden hareketlenir. Haziran 1854'te şamil, Gürcistan'daki Kahetiya üzerine hücum eder ve General Çavçavadze'nin ailesini esir alır. Ne var ki bu; şamil'in son başarısı olacaktır.

Kırım savaşının ardından hemen toparlanan Ruslar, tüm dikkatlerini yeniden Dağıstan üzerinde yoğunlaştırırlar ve bu defa meseleyi kökünden halletmeye karar verirler. 1858'de General Yevdokimof, şatoy kalesini zapt eder. Bu kalenin zaptı, şamil'e büyük bir darbe olmuştur. şatoy'un zaptının ardından Venedo'ya gider ve 6-7 binlik askerle dağlıları, kasabayı korumada görevlendirir. Kendisi de Çeçenlerle beraber İçkarye'ye çekilmeye mecbur olur.

1859 Nisanı'nda Ruslar şiddetli bir saldırıyla Venedo'yu alırlar. Bunun ardından şamil, bu sefer de Andalyal'a çekilir ve Kunib kalesini istihkam eder. şamil'in kendisi hiçbir zaman pes etmeyip canla başla çalıştığı halde Dağıstanlı diğer reislerin artık umutları azalmaya başlamıştır.

2 Ağustos 1859'da Danyal Bey, kontrolü altında tuttuğu İrib ve Düsrek kasabalarını Baron Vrangal [ورانغل]a terk eder ve kendisi de Knaz Baryatinski'ye teslim olur. Bu durum, Rusların işini daha da kolaylaştırır. Her taraftan açılan yollarla ilerleyen Rus askeri, Avaristan'ı gezererek Kunib kalesini kuşatır. Bu kalede şamil'le birlikte 400 mücahidi bulunmaktadır. Baron Vrangal şamil'e, Mekke'ye gitmek şartıyla teslim olmasını teklif ettiyse de ilk başta şamil bu teklifi reddeder. Bunun üzerine Rusların Apşeron birliği, zayıyata bakmayarak Gunib'in dik ve sarp kayalarına tırmanıp şeyh şamil'e hücumlarıyla tehdit etmeye başlar. Nihayetinde şamil, daha fazla saldırılara direnemeyerek teslim olmak zorunda kalır.

Petersburg'da imparatorun yanında bir müddet kaldıktan sonra Rusya'nın Kaluka şehrinde ikamete mecbur tutulan Şamil, ancak 1870'ten sonra Mekke'ye gidebilir. Şamil, Mekke'ye geldikten bir sene sonra burada vefat eder.

Türkiye'de ve Rusya'da, Şeyh Şamil'in ailesinden pek çok kişinin yaşadığını kaydeden Hüseyinzade Ali, torunu Mehmed Zahid Bey Şamil hakkında daha ayrıntılı bilgi verir. Mehmed Zahid Bey, dedesine layık bir çizgide ilerlemekte ve Müslümanların yararını gözeten işlerle meşgul olmaktadır. Zahid Bey, tüm Müslüman çocuklarının terbiyesini ve ahlakını güzelleştirmek adına Moskova'da Terbiye-i Etfal gazetesini çıkarmaktadır. Avrupa'da çıkan çocuklara yönelik yayınlarla rekabet edecek üstünlükte olan bu gazete, yazarın fikrinde, şimdiye kadar İslam aleminde çıkan, çocuklara yönelik en güzel ve başarılı yayındır.

Terbiye-i Etfal'in birinci sayısında, Osmanlı devletinin kurucusu Osman Han'ın, Ayaz İshaki'nin ve Tver şehrinde yeni inşa edilen mescit ile bu mescidi inşa eden Fatih Efendi Alişov'un resimleri yer almakta ve bunlara, İstanbul'dan birkaç manzara resmi de eşlik etmektedir. Diğer numaralarda ise İslam aleminin önemli isimlerinden Alimcan Barudi'nin, İsmail Bey Gasprinski'nin ve Bekir Efendi'nin resimlerini görmek mümkündür. Resim konusunda bir kusura rastlanmamakla beraber Ali Bey, gazetenin dilinin kusurlu olduğu görüşündedir. İstanbul'da, Mekteb-i Sultani'de eğitim görmüş Mehmed Zahir Bey, içerikte kullandığı Arapça ve Farsça kelimeleri izah etmeye mecbur olmaktadır. Ali Bey; yalnızca Arapça ve Farsça sözcüklerin izahıyla yetinmeyip her bir yerli şiveye mahsus olan Türkçe sözcükleri de anlaşılır, ortak bir Türkçe ile izah etmeyi önerir. Böylece hem zorluk aşılmış olur hem de zaman geçtikçe birbirlerinin şivelerine aşina olan Türklerin arasında bir dil birliği sağlanmış olur.

Bu kadar mükemmel bir gazete çıkardığı için Mehmed Zahid Bey'i gönülden tebrik eden Hüseyinzade Ali, gazetenin amacına ulaşabilmesi temennisiyle sözlerini noktalar.

- **Turani, Türk Dilinin Vazife-i Medeniyesi, Nr. 9, s. 140-142**

Hüseyinzade Ali Bey'in bu makalesi; onun Türklük bilincini oluşturmaya çalıştığı önemli makalelerinden biridir. Makalede öncelikle, insanlığa önemli hizmetlerde bulunmuş Türklerin kendi tarihlerini ve medeniyetlerini layıkıyla

bilmediklerinin altını çizen Ali Bey, Türk dili ve kültürünün medeniyet tarihinde yüklendiği vazifeler konusunda okuyucuyu, örneklerle aydınlatmaya çalışır.

Hüseyinzade, makalesine ismini vermediği bir Türk yazarından yaptığı alıntıyla başlar. Türk yazar; Arap'ın dilinin din ve mezhep dili olduğunu, Türk'ün dilinin de yeni medeniyetin dili olduğunu iddia etmiştir. Türk yazarının öne sürdüğü bu fikri destekleyen Ali Bey, öne sürülen bu savla neyin ifade edilmek istendiğine açıklık getirir:

Öteden beri Arapça; din ve mezhebin dili, Farsça da şiirin dili olmuştur. Yeni devirde, medeniyetin ve modernleşmenin dili ise Türkçe olacaktır. Bu; zamanın ve mekanın gereğidir. Zaman açısından değerlendirildiğinde; İslam medeniyetinin son devri; Türk tarihinden oluşmaktadır. Mekan açısından bakıldığında, dünyada Türk dilinden daha yaygın bir dil yoktur. Mançurya'dan, Sibiry'a'nın doğusundan başlayıp Altay, Karakurum, Pamir, Hindikuş, Kafkas, Kırım dağlarından geçerek Balkan dağlarının nihayetine kadar, yukarıda; Ural dağlarının kuzeyinden aşağıda; Sahra Afrikası'na kadar olan yerlerde ahalinin büyük bir kısmı Türk dillidir.

İşte böylesine geniş ve dağınık halde bulunan ve yarı vahşi bir hayat süren bu insan topluluğunu medeniyete ulaştıracak vasıta ancak ve ancak Türk dilidir. Bu sebeple, yazara göre Türkler, kendi lehçe ve şivelerini ıslah etmeli ve kendilerine has medeni, edebi ve umumi bir Türk dili oluşturmalıdırlar.

Türk dilinde ve medeniyetinde, modernleşmeyi sağlayacak vasıflar mevcuttur. Türk dilinin grameri, Avrupalı bilim adamlarından Maks Müller'in de dediği gibi açık, kurallı ve fevkalade mantığa uygun bir dildir. Böylesi bir dil, tüm Asya'nın ortak dili yerine geçebilir. Öte yandan, medeniyete hizmet için Türk kavminin fitratında fevkalade bir yetenek ve zeka vardır. Bu yüzden de Türkler, bilime ve fenne pek çok hizmetlerde bulunmuşlardır. Asıl esefle karşılanacak durum, Türklerin bunu bilmiyor olmasıdır. Türkler, kendilerinin yazdığı eserleri unutmuş ve kendi tarihlerine daima Arap'ın, Fars'ın, Rus'un ya da Fransız'ın gözünden bakmışlardır. Osmanlı Türkleri de Türkler hakkında yazdıklarına, sülale taassubu ile baktıklarından, Türklerin tarihi ve insanlığa hizmetleri unutulmuştur. Bu yüzden ki, Türklerin en büyük ihtiyaçlarından biri; gerçekten alim ve ciddi tarihçilerdir.

İskendernameler, Şehnameler sıklıkla okunduğu halde, Babür'ün Tüzukat-i Babür'ü ya da Abdulla Hatifi'nin Teymurnamesi okunmamakta, Necib Asım'ın Türk tarihi adlı eseri mütalaa edilmemektedir. Bu cehalet nedeniyle Farabi ve İbn-i Sina'yı Arap, Mevlana ile Ali Şir Nevai'yi Fars zanneden Türklerin yanılgısı; bu şahsiyetlerin eserlerini Arapça ve Farsça yazmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Oysa yeni devrin aydınlarından Ali Merdan Bey'de yalnızca Rusça ve Ahmet Rıza'da yalnızca Fransızca yazmaktadırlar. Ahmed Ağayev'in, İsmail Gasprinski'nin Rusçaları Türkçelerinden daha iyidir. Abdullah Cevdet'in Fransızca şiirleri daha meşhurdur. Böyle olduğu halde bu değerli insanların varlığıyla ancak Türklerin gurur duyabileceğini kaydeden Hüseyinzade, meseleyi daha da aydınlatmak adına bu defa da Rus edebiyatından örnekler verir:

Türkler, Arap'ın ve Fars'ın edebiyatlarını parlattıkları gibi Rusların bilim ve edebiyatlarına da büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Rus bilim adamlarının pek çoğu Türk ve Tatar soyludur. Karamzin, Turgenyev, Derjavin, Radişçev, Bulgakov vd. Türk soylu ailelere mensupturlar. Bunlara; meşhur şair Jukovski'yi de ilave etmek gerekir. Jukovski'nin annesi Osmanlı Türklerindedir.

Türk-Tatar soylu Rus yazar ve şairlerden verdiği örneklerin ardından Ali Bey, bir zamanlar, Derjavin'den tercüme ettiği ve Mısır'da çıkan Türk gazetesine gönderdiği "Zaman" şiirinden yaptığı alıntılarla yazısına son verir.

- **Müteveffanın Şakirdlerinden Biri, Mendelejev, 20 Muharrem 1325 / 20 Fevral 1907, Nr. 10, s. 148-151**

Bu makalesinde Hüseyinzade Ali Bey; pozitif bilimlerin insanlığa olan yararına ilişkin bir girişin ardından, öğrencisi olduğu Mendelejev'i tanıtır ve kimya bilimine ve insanlığa hizmetlerini anlatır.

Bilim adamları, yazarlar ve düşünürler; yalnızca kendi milletlerine hizmet etmiş olanlar ve tüm insanlığa hizmet etmiş olanlar olarak iki sınıfa ayrılırlar. Örneğin; Şinasi ve Şemseddin Sami, Türk dilini ve eğitimine hizmet etmişlerken Farabi ve Uluğ Bey gibi Türk büyükleri tüm insanlığa hizmeti dokunmuş kişilerdendirler.

Ali Bey'e göre; gelişme arzusu duyan bir milletin yalnızca kendi alimleri ve yazarlarıyla yetinmesi mümkün değildir. Geri kalmamak için diğer milletler arasında

yetişen ve tüm insanlığa hizmeti dokunan bilim adamlarını, düşünür ve yazarları tanımalı, takip etmelidir.

Gelişme, aydınlanma ve modernleşme arzusunu sıklıkla yinelediklerini ancak bir milletin nasıl aydınlanacağı ve medenileşeceği, bunun hangi vasıtalarla sağlanabileceği sorusuna cevap aranması gerektiğini belirten Hüseyinzade, bu sorulara ilişkin kendi bakış açısını aktarır:

Ona göre bir milletin aydınlanması için halk arasında özgürlük fikrinin güçlenmesi ve eğitimin yaygınlaşması gerekir. Hangi millet özgürlüğün ve eğitimin nimetlerinden yararlanabiliyorsa o millet, uygar demektir. Ancak meselenin burada hallolamayacağını ifade eden Ali Bey, düşüncelerini şöyle geliştirir:

Hürriyet cehaletin düşmanı olan bilimin ve fennin gelişmesine ve yaygınlaşması için bir vasıta ve bilim ve fen de aydınlanmanın amacı olan refah ve mutluluğun bir vasıtasıysa o halde toplumun refahı ve mutluluğu nedir ve nasıl sağlanabilir?

Hüseyinzade'nin fikrinde bir toplumun refah ve mutluluğu; memlekette aç ve muhtaç insanın kalmaması ve herkesin her konuda bolluk içinde yaşaması demektir. Milli servetin toplumu oluşturan bireyler arasında adilane bir şekilde bölünmesidir. Bu konu; toplumun mutluluğunun yalnızca maddi boyutunu oluşturur. Elbette ki toplumun maneviyatını besleyen bilimler de vardır; ancak maddi refah ve mutluluk sağlanamadıkça manevi mutluluğu düşünmek anlamsızdır.

Ali Bey'in fikrinde insanlığa en faydalı bilimler; ziraat, zanaat, ticaret ve sağlıkla alakalı bilimlerdir ki bunların da en mühimi iktisat, fizik ve kimyadır. Her gün tüketilen şeker, mum, petrol, kibrit, sabundan mutlak gereçlerine ve ilaçlara kadar insanlığın her türlü ihtiyacı kimya sayesinde ucuz fiyatlarla imal edilmektedir.

Bu bilimle ilk uğraşanlar Araplar olmuştur; ancak her şeyi altına dönüştürme çabası taşıyan Araplar, hakiki kimyadan ziyade simya ile meşgul olmuşlarsa da yine de alkol gibi bazı keşiflerde buldukları bilinmektedir.

Modern kimya ise maddelerin yapısı ve dönüşümleri üzerinde çalışmaktadır. Kimya bilimine göre maddeler; doğada, basit ve birleşik olmak üzere iki türlü bulunurlar. Basit maddelere; element denir. Adedi yetmiş beş olan elementleri birbirlerine dönüştürmenin mümkün olmadığı ispatlanmıştır. Basit ya da birleşik halde bulunan madde moleküllerden, moleküllerin de atomlardan meydana geldiği bilinmektedir.

Maddeleri oluşturan atomların her birinin ayrı ölçüleri ve ağırlıkları vardır. İşte Mendeleev'in de en büyük buluşu; maddelerin ağırlıklarını hesaplaması ve buna göre bir cetvel oluşturmasıdır. Oluşturduğu periyodik cetvelle henüz bazı elementlerin bulunmadığını ve sonradan keşfedileceğini de öngörmüştür. Sonradan keşfedilen skandiyum, kalsiyum ve germanyum gibi elementler Mendeleev'in yanılmadığını göstermiştir.

Bilime pek çok hizmeti dokunmuş Mendeleev'in buluşlarını teker teker sıralamanın mümkün olmadığını belirten Hüseyinzade, bu bilim adamının, en dikkat çekici çalışmalarından biri olan petrolün yapısına ilişkin görüşlerini okuyucusuna aktarır: Petrolün oluşumuna ilişkin şimdiye kadar iki tez öne sürülmüş olup bunlardan biri Mendeleev'in adını taşımaktadır. Mendeleev'e göre yerkürenin derinliklerinde karbonlu demir vardır. Yerin tabakalarında bulunan çatlaklardan sızan sularla etkileşime girdikçe asit ve karbonlu hidrojen ortaya çıkar ki petrol de bu maddelerden oluşur.

1834'te Sibiry'a'nın Tobolsk şehrinde dünyaya gelen Mendeleev, aynı şehrin gimnazyumunda öğrenimini tamamladıktan sonra Petersburg Üniversitesi'nin doğa bilimleri bölümüne girer. Üniversite yıllarının ardından öğretmen olarak bir müddet, Odessa ve Simferopol'de görev yapar. 1856'da Petersburg Üniversitesi'nde profesör olan Mendeleev, bir aralık Avrupa ve Amerika'ya seyahate çıkar. Bu seyahatlerden döndükten sonra da en önemli eseri olan "Kimyanın İlkeleri" adlı eserini yayımlar.

1890'da üniversiteyi terk edip maliye, ticaret ve iktisat gibi meselelerle meşgul olmayı tercih eden Mendeleev, 20 Ocak [2 Şubat] 1907'de, 73 yaşında vefat etmiş, bilime ve insanlığa yaptığı üstün katkılardan dolayı, devlet töreniyle Volkov mezarlığına defnedilmiştir.

Hüseyinzade Ali yazısına son verirken, bu büyük bilim adamının en önemli buluşu olan periyodik cetveli okuyucularıyla paylaşır.

- **Aydın., Ha., İkinci Devlet Duması, 1 Safer 1325 / 3 Mart 1907, Nr. 11, s. 161-164**

Rusya'da 20 Şubat 1907'de, ikinci meclisin açılması üzerine kaleme aldığı bu yazıda Hüseyinzade Ali Bey, meclisin önemine, Rusya'da ve dünyada yarattığı etkiye değinir. Ardından Rusya'nın yeni meclisini oluşturan unsurlara, bunların eğilimlerine ve Müslüman fraksiyonuna dair bilgiler verir.

Ali Bey, 20 Şubat'ta açılan meclisin, 27 Nisan 1906'da açılan ilkinde nazaran daha önemli olduğunu düşünmektedir; çünkü ikinci meclisin açılmasıyla meşrutî idarenin bir heves ya da tesadüf olmadığı, hem Rusya'nın kendisine hem de dünyaya ispatlanmıştır.

Öte yandan bu büyük hadiseyi idrak edebilmek, yazara göre güçtür; çünkü kendileri olayın içindedirler ve dışarıdan bakabilme ve tetkik edebilme imkanları yoktur.

İran'ın Keyaniyan sülalesi hükümdarlarından birinin Yunanistan'ı fethettikten sonra Atina şehrinin en tepesine bir kule yaptırıp karada ve denizde olup bitenleri seyretmesi gibi Salamis Savaşı'nı andıran hürriyetle istibdadın, meşrutîyetle mutlakîyetin Rusya'daki savaşı, Batı'nın ve Doğu'nun her iki ucundan da takip edilmiştir.

Batı'nın en uç noktası için Londra'daki İngiliz meclisinin kulesi, Doğu'nun en uç noktası için İstanbul'daki Yıldız sarayı mescidinin minaresi tabirlerini kullanan Ali Bey, 8 Temmuz 1906'da, ilk meclisin kapatılması sırasında, her iki noktada da gelişmelerin büyük bir dikkatle izlendiğine ve özgürlüğün ışığıyla parıldayan gözle istibdadın karanlığı ile perdeli bakışın nasıl da birbirine zıt tepkiler verdiği dikkati çekmektedir.

Milletin hürriyetini savunan "Duma öldü, Duma yaşasın!" diye bağırırken diğeri "Duma öldü, kurbanlar kesilsin!" diye seslenmiştir. "Bunlardan hangisi hak, hangisi batıl?" diye soran Ali Bey, meclisin yeniden açılmasının buna en iyi cevap olduğunu ifade eder.

Sir Campbell Bannerman, "Yaşasın Duma!" sözleriyle, bundan sonra meclissiz bir idare tarzının olamayacağına ve Rusya hükümeti için meclisi açmaktan başka kurtuluş yolu bulunmadığına işaret etmiştir. Bununla birlikte, Sultan Abdülhamid de yanılmış olmakla beraber, "kurbanlar kesilsin!" sözleriyle, Rusya'daki meclis idaresinin sadece Rus bürokrasisine darbe vurmayıp tüm cihanı salladığını görmüş ve gerçekleşen özgürlük hareketinin ne denli azametli ve görkemli olduğunu bir anlamda itiraf etmiştir.

Fransa'da 120 yıl önce gerçekleşen devrimin Avrupa için önemi neyse, Rusya meclisinin açılmasının da bütün dünya için önemi odur. Zaten dünyada olup bitenler de bunu ispatlar niteliktedir. Balkanlarda yeni kurulmuş Karabağ prensliği dahi milletine özgürlük verip, meclisi açmıştır. İran'daki milli meclisin açılması da aynı şekilde İran halkının mutluluğu adına gerçekleştirilen bir harekettir. Hindistan'da ise, gerek Budist

ve Brahmanlar gerekse Müslümanlar, hakları uğrunda ciddi bir mücadeleye girişip özgürlük ve bağımsızlıklarını talep etmek üzeredirler. Mısır, özgürlüğünün kıymetini anlayıp bir meclis-i mebusan açılmasını talep etmektedir.

Görüldüğü üzere, Türkiye'den başka hemen her yerde mutlakiyet son bulmaktadır. Bu sebeple de Türkiye'nin üzerine, her taraftan hürriyet seli hücum etmekte ve onu, bir girdabın içerisine sürüklemektedir. Sultan bunu çok iyi idrak ettiği için Rusya'da meclis kapatılırken kurbanlar kestirmiştir. Ancak dikkat edilmesi gereken husus şudur ki, bu defa hürriyet tufanını oluşturanların çoğu Müslümanlardır.

Hüseyinzade Ali Bey, Rus meclisinin açılmasının dünyadaki yankılarına göz gezdirdikten sonra Rusya'nın dahilindeki görüşlere yer verir: Rusya'da, meclisin kapanıp açılmasıyla ilgili birbirine tamamen zıt iki görüş vardır. Bunlardan biri, Moskova gazetesi yazarlarından, sağ tarafın temsilcisi Krinkmut'tur. Muhafazakarlığı ifrat derecesine vardırırmış bu kişi, hükümete; meclisi dağıtmaktan korkmamasını söylemektedir. Krinkmut'a göre nasıl ki birinci meclisin dağılmasının ardından millet bunu protesto etmemişse bu meclisin ardından da hiçbir protesto olmayacaktır. Zira vekillerin, tıpkı birinci meclis vekilleri gibi halkla hiçbir alakaları yoktur.

Krinkmut'un yanıldığını; çünkü birinci meclisin ardından milletin protesto ettiğini ve bu protesto edenlerin de sola eğilimli olan ikinci dumanın heyetini oluşturduğunu ifade eden Ali Bey, bu sefer de Krinkmut'a zıt başka bir görüşe, eski meclis başkanı Muromsev'in görüşlerine yer verir:

Muromsev, meclise daha çok sol eğilimli vekil gönderen halkın bu kararını, onların düşüncesine değil; daha çok ruh hali ve hissiyatına bağlamaktadır. Düşünce bakımından sağ fırkaların da başarılı programları vardır. Ancak halk, özgürlük ve anayasa uğrunda şevk ve hevesle mücadele edenlerin sol taraf olduğu halde, bu nimetlerin kazanımı halinde sağ tarafın asla ses çıkarmadığını görmüştür.

Tüm bu tablo değerlendirildiğinde yazara göre, ikinci дума; bir anlamda birinci dumayı müdafaa rengini almıştır. Bu renk; sol çizgideki Kadet ve Sosyal Demokratların eriştikleri galibiyetin rengidir. Başkanlık divanına seçilen üyeler de meclisteki sol eğilimin ağırlığını gözler önüne sermektedir. Meclis başkanı seçilen Kolovin, bir Kadet üyesi olup daha önce Moskova'da belediye meclisinde görev almıştır. Başkan yardımcılığına; Sorotov vekili Berezin ile Harkov vekili Poznarski getirilmiştir.

Çelnokov, sekreterliğe uygun görülmüş ve sekreter yardımcılığı makamına ise; Uspenski, Harlamov, Kartaşov, Saltıkov ve Sadreddin Maksudov [Sadri Maksudi] seçilmiştir.

Hüseyinzade Ali'ye göre, Kadet üyesi olan Maksudov'un sekreter yardımcılığına seçilmesi çok doğru ve yerinde bir karardır;çünkü meclisteki Müslüman fraksiyonunun,bir öncekine nispetle daha güçlü olduğu gözlenmektedir. Bakü vekili Zeynal Zeynalov'un verdiği bilgiye göre, 25 Müslüman vekilden 17'si Kadet ve 8'i de sosyal demokrat olan bu vekillerin sol eğilimli fırkalarda güçlü bir görüntü sergilemesi, 20-30 milyonluk bir cemaatin hem en tabii hakkı hem de medeniyet yolunda günden güne ilerlediklerinin kanıtıdır.

Yeni meclisin açılışının tüm Rusya vatandaşlarına hayırlı olmasını dileyen Hüseyinzade Ali, asırlardan beri gasp edilen haklarının yeni meclisteki Müslüman vekiller sayesinde geri alınacağı ümidiyle yazısını bitirir.

- **Ayn., Ha., Nevruz-ı İnkılab 9 Mart 1907, 12 Safer 1325 / 15 Mart 1907, Nr. 12, s. 177-183**

Hüseyinzade Ali; yazısının da en başında belirttiği gibi, Nevruz bayramını tebrik etmek ve okuyucularını dünyada olup bitenlerden haberdar etmeyi hedefler. Makalede, İran ve Rusya'da mecliste ve halk arasında meydana gelen olaylar, Nevruz bayramı ile ilişkilendirilerek ele alınır.

Rusya Meclisi Tavrid'in çatısının çökmesi, Nevruz bayramının ardından başvekil Stolipin'in hükümet programını açıklaması, İran'da Zillü's-sultan'ın, halk ve meclisin arzusuyla İsfahan'dan kovulması, sadrazam Nasrullah Han'ın istifasıyla yerine eski sadrazam Atabey'in geleceği haberi, Rusya'nın çeşitli yerlerinde hala bombaların patlaması, İran'da halkın öfkesinin dinmediğini gösteren olayların gerçekleşmesi, Osmanlı askerlerinin hastalıklı idareden kurtulmak maksadıyla istibdadın maşası paşaları katletmeleri, Osmanlı-Türk mücahitlerinin istibdadın aleyhinde feryatlarla bunlara iştirak etmeleri, Japonların Amerikalılarla savaşa hazırlanmaları; kısacık bir süre zarfında dünyada olup biten gelişmelerdir.

Bunca karmaşanın arasında kendisini Pitiya gibi bir uçurumun kenarında hissettiği belirten Ali Bey, Müslümanları da kuyuların önünde bekleyen insanlar olarak tasvir eder. Müslümanlar, bu kuyular önünde aciz kalmış, etrafından mı dolaşsalar

yoksa üzerine mi çıkıp yürüseler yahut kuyuları doldurup mu öte tarafa geçsinler bilememektedirler. Yazar, bu çaresizlikten kurtulmanın yolunun, belki Napolyon gibi derin uçurumlara öncü birliklerinin bedenlerini sokup geriden gelenleri onların üzerinden geçirmek olduğu; ancak asla kuyunun yanında, sadece durup uzun uzadıya düşünmek olmadığını savunur. Toplumun mutluluğu ve kurtuluşu için mert ve fedakar bir şekilde bu kuyulara atılmaktan başka çare yoktur.

Nevruz bayramını da bir tür dipsiz kuyu olarak niteleyen Ali Bey, bu kuyuya atılmakta cesareti olmasa da bir ip yardımıyla inip biraz tetkikatta bulunmak istediğini belirterek, Nevruz bayramının tarihine ilişkin bildiklerini okuyucularına aktarır:

İslam aleminin bir kısmı Nevruz'un Müslüman bayramı olmadığı görüşünderken diğer kısım da büyük bir Müslüman bayramı olduğunu savunmaktadır. Hüseyinzade'nin görüşünce, her iki taraf da yanılmaktadır; çünkü bu bayram esasen Şia bayramı olmayıp Sünni bayramıdır ve tarih; buna delildir.

Nevruz'un ilk çıkış noktası olarak İran, bilhassa da Cemşid gösteriliyorsa da bu doğru bir bilgi değildir. Baharın başlangıcı İran'a özgü olmayıp her millette özellikle de ateşperestlerde bunun kutlandığı bilinmektedir. Diğer taraftan Cemşid'in kendisi, hatta Pişdadiyan sülalesi de İranlı olmayıp Hint efsanesine dayanmaktadır. İran tarihinden çok önce Hint dininde "Çamaşida" (Şah-ı Hurşid) adlı bir Tanrı, "Sriton" adlı bir melek ve Azi Dehake adlı bir ejderha varken Brahmanlar tarafından Hindistan'dan kovulan Zerdüşt tarafından bu adlar İran'a getirilmiş ve yine, müşrik olmayan Zerdüşt tarafından bu adlar Cemşid, Feridun ve Dahhak biçiminde değişerek, padişah isimleri olarak anılmıştır. Şu halde İran'da, Cemşid diye bir hükümdarın olmadığı açıktır. Öte yandan, Nevruz'un bu zamanda ortaya çıkmadığının diğer bir delili ise; o tarihlerde mükemmel bir takvimin henüz icat edilmemiş olmasıdır.

Mükemmel bir takvim icat etme şerefi; Selçuk Türklerinden Melikşah'a aittir. Melikşah, veziri Nizamülmülk ve Selçuklu bilim adamları Sünni ve çoğunlukla Türk soyludurlar. Bir dereceye kadar, Nevruz'un yaratıcısı olarak kabul edilen bu padişah; "adil sultan" unvanıyla, İran Selçuklularının üçüncü ve en büyük hükümdarı olarak 465'te tahta geçer. Melikşah ülkesini, Altay dağlarından Akdeniz'e, Kafkas dağlarından Kızıldeniz ve Umman Denizi ve Hindistan'a kadar genişletir. Maveräünnehir, Harezm,

Şam, Mısır ve Anadolu gibi yerleri fethederek İslam aleminin büyük bir kısmına hükmeder. O dönem, Bağdat halifesi de onun kontrolündedir.

Başarılı bir hükümdar olan Melikşah aynı zamanda düzeni de çok seven biri olduğundan zamanındaki takvimlerin karışık ve kusurlu olduğunu fark edip, siyasi, idari ve mali açıdan sorun yaratan ay takviminin yerine mükemmel bir güneş takvimi oluşturmayı gerekli görür. Ömer Hayyam gibi bir alimin başkanlığında toplanan heyet, bugünkü dünya takvimlerinin esasını da oluşturan "Celali takvimi"ni oluşturur. Bu takvime göre; gece ve gündüzün eşit olduğu gün; baharın başlangıç günü; yani Nevruz olarak kabul edilir ve sultanın şerefine de "Sultani" adı verilir. O zamanlarda tüm Müslümanların siyasi bayramı olan Nevruz, Selçuklulardan sonra İran'da başa geçen sülaleler tarafından kutlandığı halde, Anadolu Selçuklularından sonra başa geçen Osmanlı sülalesi tarafından bu adet terk edilmiştir. Ancak Anadolu'daki halk tarafından bu bayramın hala hatırlandığı ve kutlandığı görülmektedir. Osmanlı hükümeti ile halk arasındaki bu ihtilaf; Osmanlı'nın, Celali takvimi gibi mükemmel bir icattan vazgeçip karmakarışık takvimlerde ısrar etmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Celali takvimi, yalnızca Osmanlı'da değil, İran'da da terk edilmiş, Nevruz bayramı dışında bu mükemmel takvimden bir eser kalmamıştır.

Bu türden takvimlerin ancak, mali işleri mükemmel işleyen, ticareti yolunda olan ve askerlerinin maaşını düzenli olarak veren memleketlere yakıştığını belirten Ali Bey, verdiği bu tarihi bilgilerin ardından okuyucunun dikkatini Nevruz bayramı vesilesiyle, yine İran'a yöneltir.

Yazara göre bu nevrüz; sadece kainatın değil; aynı zamanda bütün İran tarihinin devrim nevrüzüdür. İran'ın her tarafında, halk arasında memleketin gelişmesi ve aydınlanması için şimdiye kadar görülmemiş bir gayret ve faaliyet görülmektedir. Tebriz'de kapatılan dükkanlar, bakanların istifasını talep eden halk, meydanlardaki ateşli nutuklar ve Atabey Emin Sultan gibi eski bir istibdat taraftarının İran toprağına gelişini protesto eden bildiriler bunun delilidir.

İsfahan'da galeyana gelen halk, İngiliz taraftarlığı ile bilinen Zillü's-sultan ile oğullarını şehirden sürülmesini talep etmiş ve meclis de İsfahanlılara sahip çıkarak Tebriz'de, kendisine yardımcılık etmiş olan Nazımü's-saltana'yı yerine tayin etmiştir.

Tüm bu gelişmeler İran halkının, şaha ve meclisi olan güvenini ve saygısını arttırmaktadır.

Halkın yararına gelişen bu olayların yanı sıra İran'ı karışıklığa sürükleyecek hadiseler de yaşanmaktadır. İran'ın Rusya elçisi Mirza Hasan Han'ın babası sadrazam Nasrullah Han istifa etmesinin sebebi layıkıyla anlaşılamamakla birlikte bu tür vukuattan şüpheye düşen bazı devletler, Rusya ve Hindistan elçilerini korumak adına, İran'a bir miktar asker göndermektedirler. Afgan hükümeti de aynı şekilde, İran sınırına asker sevk etmektedir. Tüm bu huzursuzluk verici gelişmelerin yanı sıra İran Meclisi, sabrını ve metanetini kaybetmeyip, mukaddes maksat uğrunda çalışmalarına devam etmektedir. İran'ın özgürlüğü ile Rusya'daki özgürlük hareketi arasındaki bağın önemini kavrayan İran Meclisi, Rusya'daki meclis açılışına samimi bir tebrik yollamıştır. Tebrikte meclis Duma'yı "büyük bacı" olarak nitelemektedir.

Ali Bey, İran'da yaşanan gelişmeleri özetledikten sonra bu defa da dikkatleri, İran'ın "büyük bacı" diye adlandırdığı Rus meclisinde olup bitenlere yöneltir. Rusya'da olup biten hadiselerden en önemlisi; Stolipin'in yeni kanun tasarısını meclisinin onayına sunmasıdır.

Hükümet programında yer alan konuları aktarmadan evvel, bir hukuk ülkesine dönüşen Rusya'nın, yazılı kanunları vasıtasıyla hukuku şahısların keyfiyetinden kurtarması gerektiğini belirten Hüseyinzade Ali, bu vurgusuyla, Stolipin'in programının bu bakış açısıyla değerlendirilmesi mesajını verir.

Tasarılardan önce bazı tanzim olunmuş kanunlardan bahseden Stolipin'in bahsettiği kanunların bir kısmı, kendilerine yer ve toprak temini ile ilgilidir. İmparatorun fermanına göre, kendilerine kabine yerleri tahsis edilecek ve yer konusunda bazı kolaylıklar sağlanacaktır. Bu kanunların ertelenmesi de mümkün olmadığından hükümler derhal yerine getirilecektir.

Ardından içişleriyle alakalı olarak, 17 Ekim manifestosuyla birlikte ilan edilen temel insan hak ve özgürlükleri kanunlar çerçevesinde hayata geçirilecektir. Din ve vicdan hürriyeti konusunda; Ortodoks dininin hükümetin resmi dini olarak kabul edilip diğer dinlere göre üstün tutulması şartıyla, diğer inançlara da hürriyet tanınacaktır. Şahsi hürriyetler konusunda ise, mahkeme kararı olmaksızın kimsenin şahsına, malına ve canına kastedilemeyeceği beyan edilir.

Mahalli idarelerde yetki belediye, şehir idareleri ve polise devredilecektir. Ayrıca, jandarma ve polis birleştirilip yeni bir güvenlik teşkilatı kurulacak ve jandarmanın da soruşturma yetkisi kaldırılacaktır.

Adli makamlarda da değişiklikler düşünülmektedir. Yargı heyeti, halkın kendi aralarından seçtikleri kişilerden oluşacaktır.

Çiftçi ve işçi sınıfının meseleleriyle ilgili olarak da, sermayedarlarla işçinin ilişkisinde yönetim müdahalesi getirilmesi düşünülmektedir. Bu konu bir sonraki sene kurumlara devredilecektir. İşçinin grev hakkı da koruma altına alınacaktır.

Son olarak, parasız eğitim ve vergi usulünde değişiklik gibi meseleler de gündemde yer almaktadır.

Kanun tasarısının görüşüldüğü sırada meclis itidalli tutumunu bozmamışsa da sosyal demokratlar, başvekile karşı duygu ve düşüncelerini ifade etmeden geçmemişlerdir. Sosyal Demokratlar arasından Gürcistan vekili Sereteli, Stolipin'e muhalefet ederek, hazırladıkları kanun tasarısının geçmişteki icraatlarının bir devamı niteliğinde olduğunu, sermayedarlara ayrıcalık tanıyarak fakir halkın sırtından geçinmekte ısrarcı olduklarını beyan eden bir konuşma yapmıştır. Sağ tarafın bazı üyeler, Sereteli'nin konuşmasına engel olmak istemişlerse de meclis başkanı Kolovin, bu engellemeleri önlemiştir.

Fikirlerin çatışmasından hakikatin parlayacağına inanan Hüseyinzade Ali, halkın vekilleri ile hükümetin çatışmasında da Nevruz'a benzer bir kıvılcım bulutunun meydana gelmesi ve bu bolluk yağmuruyla vatanın her köşesinin donatılması arzusunda olduğunu ifade eder. Ali Bey, yazısının sonunda, Osmanlı kanun-i esasisinin yaratıcısı Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydat Midhat'ın İran meclisinin açılışı münasebetiyle gönderdiği tebrik mesajına yer verir.

- ***Ayn., Ha., Mesailü'l-Hayat, 22 Safer 1325 / 24 Mart 1907, Nr. 13, s. 193-198***

Hüseyinzade Ali Bey, Abdürrahim Talibov'un eseri olan "Mesailü'l-Hayat"ın içeriğine ilişkin bilgi verir ve Talibov'a yöneltilen suçlamalara ilişkin kendi yorumunu sunar.

Talibov, vatanından hayli zaman ayrı düşüp, Teymurhanşura'da ikamet etmiş olsa da, Tebriz halkı onu unutmaz ve İran meclis-i mebusanı için kendi vekilleri olarak tayin ederler. Bu sebeple, Tahran'a giderken birkaç gün Bakü'de konaklayan

Azerbaycan mebusları arasında yer alan Talibov, Hüseyinzade Ali ile görüşür ve kendisinin Mesailü'l-Hayat ve Mesalikü'l-Muhsinin adlı kitaplarını hediye eder. Mesailü'l-Hayat'ı yeni bitirdiği sıralarda Ali Bey, İrşad gazetesinin sayfalarında Talibov'un mektubunu görür. Mektupta; jandarma reislerinden olan bir şehzadenin baştan çıkartması sonucunda 6 Muharrem'de yüz kelimededen ibaret gönderdiği kınama telgrafına hiddetlenip, Şeyh Mehemed Fazlullah'ın dersinde öğrencilere, Talibov'un kitaplarının zararlı yayın ve kendisinin de kâfir, melun olarak ilan edildiği yazmaktadır.

Abdürrahim Talibov'un Mesailü'l-Hayat adlı eserinde istibdat ve ona eşlik eden cahilane taassubun kökü kazınmak istenmektedir. Talibov, konuya son derece hakim bir tarzda, çağın en mühim buluşlarını, savaşları ve siyasi olayları analiz etmektedir. Bu analizler; Abdürrahim, Ahmet, Ağa Rıza ve Abdullah adlı kişiler arasında geçen konuşmalar aracılığıyla okuyucuya takdim edilmektedir. Uranyum denilen maden, röntgen, telsiz telgraflar gibi yüzyılın icatlarıyla başlayan eser, Avrupalıların meşruti yönetim tarzları ve Japonların anayasası ile son bulmaktadır. İlaveten eserde; hak, hukuk, eşitlik, özgürlük, liberal, radikal, sosyalist, sosyal-demokrat, anarşist gibi kavramlar da açıklanmaktadır.

Talibov'un güçlü deliller eşliğinde kaleme aldığı bu eserine karşılık, İran ulemasının onu, hiçbir karşıt delil ve tutarlı görüş ortaya koymadan, son derece sert bir iftirayla "kafirlik"le suçladıklarını ifade eden Hüseyinzade, kimin hakikatten Müslüman olup olmadığını ispat etmek için bir teklifte bulunur:

Ali Bey'in teklifine göre, öncelikle, ne kadar Müslüman dillerinde yazılmış eser varsa, hepsi bir araya toplanıp yakılmalı, ardından İslam alemi için bir kongre tertip edilmelidir. Bu kongreye Fas, Cezayir, Mısır, Osmanlı, İran, Kafkasya, Türkmenistan, Hindistan ve Cava yarımadasının en seçkin uleması çağırılmalı ve fikirler birbiriyle çatıştırılmalı ve Müslümanlığın ne olduğu, Müslüman kişinin nasıl olması gerektiği konusunda ortak bir karara varılmalıdır.

Ancak böyle bir kongre gerçekleşse bile Hüseyinzade, Petersburg meclisinin Müslüman fraksiyonu gibi Müslüman kongresinin temsilcilerinin de iki fırkaya ayrılacağından neredeyse emindir. Talibov fırkası ve Şeyh Mehemed Vaiz fırkası olarak ayrılacak iki grup, karşılıklı olarak birbirini suçlayacaktır.

Durumun böyle neticelenmesi halinde Ali Bey'in bir fikri daha vardır: Şeyh'in fırkasına mensup olanların sağ tarafta; Sultan Hamid'in etrafında, diğerlerinin ise sol tarafta; yani İran meclisi etrafında toplanarak her iki tarafın da vatanlarını, kendi Müslümanlık anlayışlarına göre, 3 yıl kadar bir süre yönetmeleri önerisinde bulunur. Böylece, her iki taraf da dikkatle izlenip hangi taraf batar ve mahvolursa onun kafir, hangi taraf mutluluğa ererse o tarafın gerçek Müslüman olduğuna karar verilecektir.

Hüseyinzade Ali, bu ironi dolu davetinin ardından kendisini, bir ihtimal, hayalperestlikle suçlayacak olan okuyucusuna dünyanın kötülüklerinden kaçmak için hayal ve rüyaya sığınmaya ihtiyacı olduğunu; ancak dünyanın kötülüğünden mutlaka haberdar olmak isteyen okuyucusunun isteğini, bir nebze de olsa yerine getirebileceğini ifade ederek sözü Rus meclisinde yaşananlara getirir:

Rus meclisinin vicdan sahibi vekillerinden biri olan Tihvinski adlı keşiş, meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada ölüm cezasının Hıristiyanlık diniyle asla bağdaşmadığını ifade etmiştir. Tihvinski'nin bu feryatlarına rağmen, idam cezasına taraftar olan istibdat ve gericiлик yanlısı "Hakiki Rus İttifakı" ya da "Hakiki Hıristiyan Grubu" gibi grupların mecliste Purişkeviç, Polovanov gibi üyelerle temsil edilmesine izin verilmektedir. Bu tür gruplara yüz verildiği için birinci meclisin vekili Hersenştayn'dan sonra iktisatçı Yollos da, Moskova'da katledilmiştir.

Yollos, Almanya'da hukuk tahsil etmiş ve Rusya'da özgür ifadenin baskı altına alındığı dönemlerde "Berlin Mektupları" başlıklı makaleleriyle Rusları, Almanların anayasasından ve meşruti rejiminden haberdar etmiştir. Öldürülmeden önce, Moskova'nın en yenilik taraftarı gazetelerinden Russkiye Vedamosti'nin başmuharrirliğini yapan Yollos'un, Hersenştayn gibi tek suçu; Yahudi olmasıdır. Kendilerini hakiki Hıristiyanlar olarak tanımlayan ancak Hıristiyanlıkla hiçbir alakası olmayan bu gruplar, yalnızca Rusya'daki Musevileri öldürmekle yetinmeyip zulümlerini artık Romanya'ya kadar taşımışlardır. Ancak Mısır firavununun zulmünden kaçıp Kenan ülkesine giden Hz. Musa'nın ümmetine nurdan bir sütunun rehberlik ettiğini hatırlatan Ali Bey; bu nurun yeni bir forma bürünmüş haliyle hala Musevilere rehberlik ettiği inancını taşımaktadır. Bu nurun düşmanları ise sadece Musevileri değil; her kavmi baskı ve zulme mahkum etmektedirler. Bu nurun düşmanları, öte yandan Morocco'da, bir Fransız'ın azıcık burnu kanadı diye, bir anda ateş saçan ejderha kesilip memleketin

bağımsızlığını, hürriyetini ve varlığını tehdit etmekte sakınca görmemektedirler. Bu ikiyüzlü tavır karşısında Ali Bey; "Ey Musa'nın ejderhayı yutan asası! Nerede kaldın?!" diye seslenerek sözlerine son verir.

- *Aydın., Ha., Cilvegah-ı Hukuk, 6 Rebiyülevvel 1325 / 7 April 1907, Nr. 14, s. 209-213*

Halkın sedasının hakkın sedası olduğuna ve bu sedanın da İran ve Rus meclislerinde yankılandığına ilişkin girişin ardından Hüseyinzade, Rusya dumasında görüşülen meselelere ilişkin okuyucusuna bilgi verir.

Teknolojinin ilerlemesine karşın hala, Rus devlet dumasında ve İran milli meclisinde olup bitenleri seyredebilecek ve bir önceki yazısında ismini zikrettiği "Hakiki Rus İttifakı"nın önderlerinden Purişkeviç'in meclisten kovulmasını izleyebilecek teknolojiye ulaşamamış olmasından hayıflanıp Ali Bey, sözü Rus meclisinde müzakere edilen meselelere getirir:

Stolipin'in kanun tasarısı mecliste derin bir sessizlikle karşılanır. Kanun tasarısının ardından çalışmalarını hızlandıran mecliste, önce, Kadet vekillerinden Radiçev'in kıtlık mağdurlarına yardım hususunda hükümetin icraatını kontrol edebilecek bir komisyonun oluşturulmasına ilişkin teklifi görüşülerek, Stolipin hükümeti tarafından olumlu karşılanması, meclisin bekasına dair umutların yükselmesine vesile olur.

Diğer bir önemli konu olan askeri divanın lağvı meselesi, Stolipin'in beyanında gündeme aldığı meseleler arasında olmasa da, konu muhalif partiler tarafından göz ardı edilmez ve derhal meşrutiyetle hiçbir alakası olmayan bu köhne yapının kaldırılmasına ilişkin çalışmalar 19 vekilden oluşan bir komisyona havale olunur. Konuyla ilgili Gessen, Maklakov, Tselenko, Tihvinski, Don kazağı Petrovski gibi vekiller ateşli konuşmalar yaparlarsa da istibdadın zehrini içmiş katı kalpli vekillerde hiçbir etki uyandırmaz. Stolipin, meseleyi tıbbi bir rahatsızlığa benzeterek "Bazı tehlikeli durumlarda, hastadan kan almak gerekir" görüşünü savunur. Nihayetinde mesele, askeri divanın hükmünün ay sonunda kaldırılması biçiminde çözüme kavuşur.

Kıtlık mağdurlarına yardım meselesi görüşülürken sanayi buhranı yüzünden işsiz kalan işçiler gündeme gelir ve 15 Mart'taki oturumda bu mesele müzakere edilir. Mesele, işsiz kalanlara yedi milyon manat yardımda bulunulması kararıyla hallolur.

Adalet bakanı İşçaglovitov [اشچغلوويتوف], Krasnoufimsk'te, Sıgof [سیغوف] ve Yerşof adlı vekillerin zabıta memurları tarafından darp edilmesini gündeme taşır, konuyla ilgili soruşturma başlatılır. Üç vekilin mahkemeye sevk edilmesi hadisesi ise, mecliste ateşli tartışmalar yaşanmasına sebebiyet verir. Bu hususta vekil Gessen tarafından, üç kişiyi muhakeme eden mahkemelerin dumayı dağıtmaya da teşebbüs edebileceği tehlikesi vurgulanırsa da mesele tam anlamıyla bir neticeye kavuşturulamaz.

Hüseyinzade Ali'ye göre meclisin açılışından itibaren müzakere ettiği en önemli meseleler arazi ve bütçe meselesidir. Tarım arazileri meselesinin özel bir zirai işler komisyonuna devredildiği haberini veren yazar, konunun ehemmiyeti ve genişliği sebebiyle bunun ayrı bir makale konusu olacağını belirtir ve bu yazısında, yıllık bütçe görüşmelerini ele alır.

21 Mart'ta yapılan bütçe görüşmelerinde maliye bakanı Kokofsev, 1907 yılına dair bütçe planlamasına ilişkin izahat verir. Ayrıntılı beyanatında Kokofsev, bütçe açığına dikkat çeker, ona muhalafeten kürsüye çıkan Kadet vekili Kotler ise, yapılan lüzumsuz harcamaları gündeme taşır. Kotler'e göre, bütçenin gelirini oluşturan vergiler fakir halkın sırtına yüklenmekte, zenginlere ise vergi konusunda daha ayrıcalıklı bir tutum sergilenmektedir. Kotler'in dikkat çektiği başka bir husus ise içki imalatından elde edilen gelirin 700 milyon manatı bulması ve bu gelirin, bütçenin 1/3'ünü oluşturuyor olmasıdır. Bu durum; her ne kadar maliye açısından memnuniyet verici olsa da ahlaki ve iktisadi açıdan menfur bir hadisedir.

Bütçe meselesine ilişkin müzakereleri kısaca özetleyen yazar, bir sonraki makalede arazi meselesine ve Müslüman fraksiyonunun konuya ilişkin tutumuna değineceğini belirterek makalesini sonlandırır.

- ***Ayn., Ha., Mevlid-i Nebi, 12 Rebiyülevvel 1325 / 13 April 1907, Nr. 15, s. 225-227***

Hüseyinzade Ali Bey, Hz. Muhammed'in doğum yıldönümü vesilesiyle kaleme aldığı bu yazıda, mezhep farkı gözetmeksizin tüm Müslümanların tek yürek halinde bugünü kutladıklarına işaret ederek, Müslümanlar arasındaki birliğin önemine ve bunun nasıl sağlanabileceğine ilişkin düşüncelerini ifade eder.

Hz. Muhammed'in doğuşunu kutlamada tek yürek olan Müslümanlar, bu birliği daima korumalıdır diyen Hüseyinzade, birliğin nasıl sağlanabileceğine ilişkin

düşüncelerini aktarır: Ona göre birlik; ancak düşünce ve vicdan hürriyeti ile mümkündür. Müslümanlar tek bir mezhep altında toplanmak zorunda değildirler, bu mümkün de değildir; ancak herkes birbirinin yaşantısına, inancına ve düşüncesine saygı duyar ve toplumsal yaşantıda, halkın çıkarları konusunda iş birliği yaparsa birlik sağlanabilir.

Mezhepler arası birliğin sağlanabilmesi için orta yolda buluşma meselesi, son derece zor hatta imkansız bir şeydir; çünkü tarafların hiçbiri imamlarının ve müçtehitlerinin sözlerinden vazgeçmez. Bununla birlikte mezhepleri birbirinden uzaklaştıran hatta birbirine düşman yapan siyasetin önüne geçilmelidir. Geçmişte ilk olarak Sultan Selim ile Şah İsmail devrinde bu hataya düşülmüşse de Ali Bey'in fikrinde, artık cemaatler uyanmakta ve gerçeği görmektedirler. Ali Bey, kurtuluşun birlikte olduğunu ve buna bir engel olmadığını kendi hayatından bir örnekle ispatlamaya çalışır; ancak doğrudan kendisinin yaşadığı bir olayı anlatacağını söylemek yerine kimliğini gizler ve evrakı arasında, İstanbul'da askeri Tıbbiye'de okumuş olan "Turani" isimli bir arkadaşından seneler önce almış olduğu mektupta yazılanları aktaracağını belirtir:

Ali Bey'in ismini gizleyerek aktardığı olay; Osmanlı'nın din ve vicdan hürriyetine bakış açısını göstermektedir. Pazar günü Hıristiyanlarca kutsal gün olduğundan, bugünlerde Hıristiyanlar, derslerden muaf tutulur ve onların derslerden geri kalmaması için Müslüman öğrencilerin de pazar günü dini bilimlerle meşgul olması uygun görülür. Buna göre, mezhep farkı gözetmeksizin tüm öğrencilerin camiye gidip hocanın derslerine katılmalarına karar verilir. Bir pazar günü hocanın; Hanefilik, Şafilik, Malikilik ve Hanbelilik mezheplerinin hak olduğundan bahsedip beşinci mezhebi zikretmeyi unutmaması üzerine Şia öğrenciler, ertesi pazar camiye gitmeme kararı alırlar. Bu mesele, idareyi telaşlandırır da yine de öğrencilerin tümünü camiye gitmeye mecbur ederler. Şia öğrenciler, emre itaat etmekle birlikte, camiden çıktıktan sonra ilgili makama gidip şikayetçi olurlar. Makam, meseleyi Yıldız sarayına kadar taşır ve sonunda Yıldız sarayından hoca efendiye bir uyarı ve Caferi mezhebinin de hak olduğunu beyan etmesi için emir gelir. Halifenin bu emrinden sonra öğrenciler yeniden camiye gitmeye başlarlar. Aleyhinde şikayetçi oldukları için öğrencilere biraz kırgın

olan hoca, kendisini boşuna şikayet ettiklerini, daima beş mezhebin de hak olduğuna inandığını ifade eder ve ardından öğrencilere, Şii mezhebi hakkında tafsilatlı bilgi verir.

Hüseyinzade Ali, hilafet makamı dahi diğer mezheplere karşı anlayışlı ve hoşgörülü bir tutum sergilerken, İslam toplumunun birliği sağlamaması için önünde hiçbir engel yoktur, mesajıyla yazısını sonlandırır.

- **Aydın., Ha., Hakayık-ı İctimaiye, Yer ve İnsan, 28 Rebiyülevvel 1325 / 29 April 1907, Nr. 16, s. 241-246**

Hüseyinzade Ali Bey, derginin 14. sayısında söz verdiği üzere, Rus meclisinde görüşülen arazi meselesini gündemine taşır. Ancak arazi meselesine ilişkin meclisteki sol fraksiyonun taleplerini aktarmadan evvel, okuyucularını sosyalizm nedir, sosyalist ekonominin dayandığı ilkeler nelerdir gibi konularda aydınlatmayı amaçlar.

Ali Bey, yazısına; doğu toplumlarının dünya görüşü ve bakış açısına yönelik bir özeleştiriyile başlar. Saf ve katışıksız hakikat nedir?, diye soran yazar, bu soruyu; "Önce mücerret bir hakikati arayıp onu bulduktan sonra öncekilerle kıyaslayıp bir fikir mi oluşturmalı yoksa evvelkilere koşulsuz hürmetle bunların her sözünü ve düşüncesini hakikat mi kabul etmeli" sorularıyla genişletir.

Hüseyinzade'ye göre, İslam aleminin Avrupa'ya kıyasla en büyük kusuru; şahıslara hakikatin kendisinden daha çok hürmet ve bağlılık göstermesidir. Kişiyi hakikat sayesinde değil; hakikati kişiler sayesinde tanımaya çalışan Doğu toplumlarında bilim, bu sebeple ilerlememekte, bu sebeple bilim adamından, yazardan çok meddah yetişmektedir.

Oysa zamanın en aşık hakikati; her ferdin, insanlığın ihtiyacı olan ürünü ortaya çıkarmak için uğraşması, emek vermesi ve emeğinin karşılığını da hakkıyla elde etmesidir. Hiç kimsenin emeğinin kazancından mahrum edilmemesi ve buna aykırı her kanunun da lağvedilmesi gerekirken bugün dünyada "kapitalizm" denen sisten yüzünden bu mümkün olmamaktadır. İnsanlığın alınteriyle elde edilen kazanç, yine sermayeye dönmekte, kazancı üreten hüsrana uğrarken, azınlıkta sermayedar servete boğulmaktadır.

Sosyalizmin komünizmle sıklıkla karıştırıldığına dikkat çeken Ali Bey, sosyalist ideolojinin, bireyin kazanmış olduğu malı ya da mülkü haksız yere bölüşmeyi asla savunmadığının altını çizerek. Sosyalistler, tüm toplumun mal ve mülkü, hak ve adalet

çerçevesinde ve kendi alın teriyle kazanmasını sağlayacak kanunları oluşturmayı teklif etmektedirler. Bunun için de, keyfi idareyi kökünden kazımayı amaçlamaktadırlar.

Rus meclisinin görüştüğü arazi meselesinin de sosyalizmin ruhuyla ilişkili olduğunu belirten yazar; bu sebeple mecliste konuşulanlara geçmeden önce, sosyalist ekonominin bakış açısına da kısaca değinmeyi uygun görür: Toplumun ihtiyacı olan toplu olarak üretmek gibi bir esasa dayanan sisteme sosyalizm denir. Sosyalist yaşam biçimi temelde iki unsura dayanır: 1)Bireylerin ittifakından oluşan toplum 2) Servetin toplumca kazanılması; yani sosyalist ekonomi.

Sosyal ekonomi; insanlığın ihtiyacı olan hasılat ve ürünlere ulaşabilmesi için bu uğurda emek sarf etmesi temeline dayanır. Ancak emekle bu mahsulata ulaşabilmek için maddi vasıtalar gereklidir. İşte bu maddi vasıtaların en önemlisi yer ve toprak olup, fabrika makineleri, alet ve edevatlar onu takip eder. Sosyalizmin ilkesince, servetin ortak kazanımında araçlar, toplumun kendi malı olmalıdır. Halbuki bu araçlara sahip olmak bakımından bugünkü insanlık sınıflara ayrılmıştır: Birinci sınıf; araziye sahiptir. İkinci sınıf; alet ve edevata sahip olup sermaye ile işbirliği halindedir. Üçüncü sınıf; çiftçi ve zanaatkar gibi küçük araziye sahip olup kendi hayatlarına idame ettiren ve kısmen de toplumun hayrına işler gören sınıftır. Dördüncü sınıf ise; hiçbir maddi vasıtaya sahip olmayan ve emeklerini satmaya mecbur olan sınıftır ki proletarya denilen sınıf buna dahildir.

Çalışan kesimin emeklerinin karşılığını alabilmesi için; üretim araçlarının insanların tekelden çıkıp toplumun malı olması gerektiğini söyleyen Hüseyinzade, meselenin daha da açık bir surette anlaşılması açısından tüm üretim araçları yerine yalnızca arazi ve toprak üzerinde yoğunlaşacağını bildirir:

Sosyalistler, arazi mülkiyeti sorununun kaynağının insanlık tarihi kadar eski olduğu görüşündedirler. Mesele; bir güç kavgası ev erki elinde tutma meselesidir. Bir kabilenin diğerine mağlubiyeti ile topraklar istila edilmiş, galipler mağlupları ellerinde tutabilmek için mağlupları yerlerinden etmişlerdir. Yersiz kalan ahali de yavaş yavaş köle, esir yahut ücretle çalışan işçi olmuş, tüm gücüyle kazanıp elde ettiği ürünün bir kısmını mülkte hak iddia edene vermek zorunda kalmıştır.

Rusya, toprak mülkiyeti konusunda çok karışık bir ülkedir. Küçük toprak sahipleri yanında geniş arazilere sahip feodaller de vardır. Rusya'da araziler;

- 1) Devlet arazisi
- 2) Hanedan yerleri
- 3) Kabine arazisi
- 4) Kilise ve manastır arazisi
- 5) Özelleşmiş araziler
- 6) Şehir arazisi
- 7) Tarım arazileri
- 8) Ortak zirai araziler, olmak üzere sekize ayrılmıştır.

Sosyalistler, arazilerin tümüyle halkın malı olması gerektiğini savunmaktadırlar. Ancak, böyle bir katmanlı sistemde araziler nasıl halkın malı olabilir? sorusuyla birlikte yazar, konunun mecliste ele alınış biçimine sözü getirir:

Sosyalistler arazilerin toplum adına istimlak edilmesini önermektedirler. Araziler, müstakil milli idarelerin tasarrufuna bırakılmalı ve çiftçi de buralarda, çalışıp ürettiğinden hakkı nispetinde yararlanmalıdır. Ancak burada, altı çizilmesi gereken bir husus; millet namında istimlak ile toplum namına istimlak arasında bir fark olduğudur. Milli istimlak; devletin malı yapmak demekken, toplumsal istimlak; milli istimlakle yetinmeyip, arazinin halk adına istimlakini talep etmektedir. Öyleyse milli istimlakte merkeziyetçilik esas alınırken; toplumsal istimlakte; adem-i merkeziyet esası aranmaktadır.

Arazinin dağılımı konusunda Duma'daki bütün siyasi fırkalar da iki zümreye ayrılmışlardır: 1) Millet ve cemaat adına arazinin istimlakini isteyenler 2) Şahsi mülkiyet taraftarları

Mecliste, şahsiyet mülkiyet taraftarı olan muhafazakarlar, yalnızca devlet, hanedan ve kilise arazilerinin verilmesini uygun görmekteydiler. Ancak konunun halline ilişkin en büyük sorun; arazinin bedeli ödenerek mi yoksa bedelsiz mi istimlak edileceği meselesidir.

Kadetler, bu konuda daha itidalli bir tutum sergilerken sosyalistler bedelsiz istimlak taraftarıydılar. Bir kısım sosyalist bedelli istimlak taraftarı olmuşsa da bunlar, kanlı olayların yaşanmaması ve meselenin bir an evvel çözüme kavuşturulması için bunu tercih ettiklerini beyan etmişlerdir.

Arazi meselesi ile ilgili mecliste en iyi konuşmayı yapanlardan biri; Petersburg vekili Aleksinski olur. Aleksinski, 1861'de, esaret altındaki köylülere özgürlüklerinin verilmesinin ardından cebren araziye elde etmelerin yaşandığını ve nihayetinde arazilerin yeniden, köylülerden feodallerin eline geçtiğini hatırlatır. Bu başarısız toprak reformunun ardından köylü arazisinin 1/5'i; hükümet ve toprak sahiplerinin eline geçmiştir. Şimdiye kadar toplum için yapılan her ıslahatın ve yeniliğin yukarıdan ihsan edildiğine ve bu yukarıya oluşturan kadroların hep toprak sahipleri ve efendilerden oluştuğuna dikkati çeken Aleksinski, artık halkın özgürlüğünü elde ettiğini ve bu sistemin değişmesi gerektiğini belirtir.

Soylu arazisinin müsadere edilmesi taraftarı Bakü vekili Zeynal Zeynalov da, içeriği itibariyle Aleksinski'nin nutkuna yakın bir konuşmayı Bakü arazisi için yapmıştır. Zeynalov; çiftçiler için toprakların bedelsiz olmasını talep eder ve bu arazilerin bedelinin verilemeyeceğini uzun uzun hesaplarla açıklar. Bakü'de bir zamanlar üzüm bağları yetiştirmiş ve kendi imkanlarıyla kuyular açmış halkın topraklarının hiçbir bedel ödemediği zorla alıkonulduğunu hatırlatan Zeynalov meclise; mülkiyet hakkı mukaddes ise neden bu mukaddes hakka o zamanlar riayet edilmediğini sorar.

Zeynalov'un bu isyanına Hüseyinzade Ali cevap verir: Dünyada her devirde erkin hükmünün geçtiğini hatırlatan Ali Bey, artık çalışanın erk olacağı günlerin geldiği düşüncesindedir. Arazi meselesinin çok kapsamlı ele alındığı için konunun, ayrı bir numarada daha detaylı alınacağını belirterek sözlerini noktalar.

- **Aydın., Ha., Duma ve Ahval-i Memleket, 28 Rebiyülevvel 1325 / 29 April 1907, Nr. 16, s. 248-250**

Hüseyinzade Ali, haber niteliğindeki bu kısa yazısında okuyucusuna; Rus meclisinin adli konulara yönelik icraatlarından bahseder.

Ali Bey'in ilk havadisi; divan-i örf-i askeriye mahkemelerinin 20 Nisan'da kaldırılmış olmasıdır. Halkın, demiryolu katarlarına teşbihle sürat mahkemeleri adını koyduğu bu mahkemelerde 1000 kadar kişi idam edilmiş, acele ile iş gördüklerinden pek çok hata işlenmiş ve masumların kanı dökülmüştür. 19 Nisan'daki oturumunda meclis, tasarıyı çoğunluğun oyuyla kabul etmiş ve bu mahkemeleri beddualar eşliğinde uğurlamıştır.

Tamamıyla kişilerin keyfi idarelerince işleyen askeri mahkemelerin kapatılmasına karşın meclis kürsüsü, adli hukuksuzlukların Rusya'nın dört bir tarafında devam ettiğini gözler önüne seren heyecanlı konuşmalara sahne olmaktadır. Riga vekili Uzol, Riga hapishanesindeki mahkumların adeta ortaçağ zihniyetini andırır işkencelere maruz kaldığını belirterek hükümete gensoru önergesi vermiştir. Adliye ve İçişleri Bakanı yardımcıları tarafından konuyla ilgili izahat verildiyse de vekillerce yeterli görülmemiştir. Tartışmalar büyüdükçe kanunsuzlukların yalnızca Riga hapishanesiyle sınırlı olmadığı, Sibiry'a'da daha korkunç durumların yaşandığı ortaya çıkmıştır.

Kafkasya'daki işçi grevleri de meclisin gündemine taşıdığı konulardan biridir. Ara sıra patlayan bombaların sadece Bakü ile sınırlı olmayıp Odessa, Batum ve Lodz gibi diğer sanayi ve ticaret şehirlerinde de yaşandığına dikkati çeken Ali Bey, bu buhranlardan kurtulmanın, hazırlanacak yeni kanun tasarılarıyla mümkün olacağını belirtir. Duma, sağ ve soldan gelen tüm terör olaylarını durdurmaya hazırlanmaktadır.

Diğer bir gelişme de Rus meclisinin devam edip etmeyeceğine ilişkin basında çıkan dedikodulardır. Dedikodulara, uluslararası hukuk uzmanlarından olan ve daha önce Rusya'yı temsilen uluslararası pek çok kongreye katılmış olan Martens'in İngiliz gazetesi Times'a verdiği bir makale sebebiyet vermiştir. Martens, Times gazetesinde, meclisin kapatılması ve seçim kanununun derhal değiştirilmesi gerektiğine ilişkin bir yazı kaleme almıştır. Times gazetesinin kendisi de, ayrıca bir makale kaleme alarak Martens'i şiddetle eleştirmişse de yazı yüzünden, Rusya halkı ve basını bir şüpheye düşmüştür. Halkı şüphe ve vesveseye sürükleyen ve istibdat yanlısı kesimi de sevince gark eden bu meselenin etkisi; meclis başkanı Kolovin'in, imparatorun huzuruna kabul edilmesiyle bir nebze sönmüştür. Devletin resmi gazetesi olan "Rusya"nın da sağcılara yönelik kaleme aldığı makalede, onları "ihtilalcı" lakabıyla adlandırmaları, devletin dahi yavaş yavaş merkezi bir noktaya meylettiğini göstermektedir.

- **Aydın., Ha., Mecnun ve Leyla-yı İslam, 16 Rebiyülahır 1325 / 16 May 1907, Nr. 17, s. 157-260; 25 Rebiyülahır 1325 / 25 May 1907, Nr. 18, s. 273-275; 24 Cemaziyülevvel 1325 / 23 İyun 1907, Nr. 20, s. 305-308**

Hüseyinzade Ali, Mecnun ve Leyla-yı İslam adını taşıyan bu alegorik hikayesinde, Osmanlı İmparatorluğu merkezde olmak üzere İslam aleminin mevcut durumunu gözler önüne serer.

Ali Bey'in İstanbul'daki Askeriye-i Tıbbiye'deki okul arkadaşlarından birinin akli dengesi günden güne bozulmaya başlar. İslam aleminin hastalığını bulma derdini düşmüş bu kişiye, bir zaman sonra, arkadaşları "İslam hekimi" lakabını takarlar. Durumunun günden güne kötüleşmesiyle birlikte Üsküdar'daki akıl hastanesine sevk edilen Ali Bey'in bu arkadaşını Dr. Hilmi Bey tedavi etmeye çalışsa da tedaviye cevap vermeyen İslam hekimi, yatırıldıktan bir süre sonra vefat eder.

İslam hekiminin vefatının ardından bir gün, Hüseyinzade Ali'yi ziyaret eden annesi oğlunun evrakını, tıpla ilgili bir şeyler olduğunu düşünerek teslim eder. Ali Bey, arkadaşının evrakının, Yıldız hafiyelerinin baskını sırasında kendi evraklarıyla birlikte yitip gittiğini ancak İslam hekiminin bir makalesinin hala hatırında kaldığını ifade ederek söz konusu makaleyi okuyucularına anlatmaya başlar:

İslam hekimi, günlerden birinde, odasında tek başına otururken ansızın, zümrüt renginde bir ışık görür. Işık gittikçe büyümekte ve tüm odayı kaplamaktadır. Ruhani bir zevk duyan hekim, bir müddet sonra ayıldığında karşısında, nurlara bürünmüş güzel bir kız görür. Başına, Osmanlı bayrağına benzer bir örtü almış, Şir ü Hurşid armalı, yeşil bir elbise giymiş bu kıza hekim, kim olduğunu sorar. Kız, adının İslam olduğunu, hastalığına çare bulması için kendisine geldiğini ifade eder. İslam hiç hasta olur mu, diye soran hekime cevaben bu defa kız, hekimin kendisini yanlış anladığı; kendisinin İslam dini olmayıp, siyasi ve coğrafi İslam olduğu cevabını verir. Bu defa, İslam coğrafyasının hasta olduğunu işittiğini belirten hekim, kızıdan, kendisini muayene edebilmesi için kanepeye uzanmasını ister.

İlk bakışta hastasında, soluk bir yüz ve kansızlık olduğunu fark eden hekim, daha detaylı bir analiz için oftalmoskop kullanır. Oftalmoskop yardımıyla beyni incelemeye çalışan İslam hekimi, bu sırada Avrupalı doktorların bir yanlışını da fark eder: Kafatasının tam ortasındaki bölgeye sella turcica; yani Türk eğeri diyen doktorlar yanılmaktadır; çünkü beynin ortasında Türk eğeri değil bir Türk tahtı durmakta, tahtta da sultan oturmaktadır. Ruhun beynin merkezinde olduğunu bilen İslam hekimi, şu durumda, gördüğü zatın İslam'ın ruhu olduğunu kavrar.

Bedenin ruhunda oturan sultan çok rahatsızdır. Ruhla beden arasında sıkı bir ilişki olduğundan, İslam hekimi, bedendeki rahatsızlığın sebebinin ruhtan kaynaklandığını hemen anlar. Sultan telaş içindedir. Etrafına damarlar vasıtasıyla, lira

ve mecediye şeklindeki beyaz ve kırmızı kan hücreleri toplanmıştır; ancak bunlar bedene ulaşmamakta, sultanın etrafına yığılmış, ona jurnal veren hafiye haşeratı tarafından özellikle de Arap İzzetler, Tahsin Paşalar tarafından yutulmaktadır. Kalan kısmı da bankerler ve imtiyazlılar tarafından emilmektedir. Hekim, bu grubun başında Almanların olduğunu fark eder. Sınırları harap olmuş sultan, hiçbir tarafa hükmedememektedir; çünkü her tarafı vezir ve devlet adamı unvanına sahip cahil ve rüşvetçi vatan hainleri ile çevrilmiştir. Ancak sultanı en çok rahatsız edenin bağırıp çağıran yabancı devletlerin elçileri olduğu görülmektedir. Bunlar, talepleriyle, gümrük idarelerinin arttırılması ya da kapitülasyonların kaldırılması gibi mevzulara karşı çıkışlarıyla hükümdarı canından bezdirmektedirler. Sultan, bunların haddini bildirecek adam aramaktadır; ancak vezir sınıfından hiç kimse ses çıkarmamaktadır; çünkü bu devletlerden para almaktadırlar.

Oftalmoskop ile beynin daha uzak noktalarını incelemey çalışan hekim, buralarda hapisler, sürgünler ve inleyen insanlarla karşılaşır. Meşrutiyet ve kanun-i esasi diye feryat eden bu kişiler arasında Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, Ziya Molla ve Ubeydullah Efendi seçilmektedir. Midhat Paşa ve Ali Suavi ise çoktan şehit edilmiştir. Öte yandan, beynin bu tarafında; Amerika ve Avrupa'nın, özellikle de Fransızların Hıristiyan misyonerlerinin faaliyetleri de bir başka manzarayı oluşturmaktadır. Bu misyonerler, Ermeni, Rum ve genel itibarıyla Osmanlı'da yaşayan tüm Hıristiyanları isyana teşvik etmektedirler. Türk tahtının yanında, birkaç muktedir insan varsa da bunların ağızlarının da altınla doldurulduğu görülmektedir.

Tahtın; yani ruhun hemen arkasında ise kadınlar, esaret zincirleri altında feryat etmektedirler. Onların muhafızları olan siyah çobanlar da tıpkı bu kadınlar gibi esaretin lanetli pençesinde kıvrılmaktadırlar. Hekim, dünyanın her tarafında hatta Türkiye'de dahi kölelik kurumu lağvedilmişken neden hadım ağaların tedarik edilmeye çalışıldığına hayret eder. Ancak bu gördüğü manzarayla, İslamiyet ve kadının mahremiyeti kisvesi altında korkunç cinayetlerin gizliden gizliye devam ettiğini de anlamış olur. Kadınların, kölelerin feryadından ve yabancı elçilerin bağrıışmalarından kulakları ziyadesiyle rahatsız olan İslam hekimi, dayanamayıp oftalmoskopu çıkarmak zorunda kalır.

Bu muayenenin ardından hastasına, başında bir şey hissedip hissetmediğini sorar. Hasta; başının ağrıdığını, kulaklarının uğuldadığını ve geceleri uyuyamadığını

söyler. Buna karşılık olarak hekim, bu muayeneye birlikte hastanın müzmin bir istibdat ve esaret ağrısına yakalandığını ancak tam bir hüküm verebilmek için hastanın, daha detaylı muayeneye ihtiyacı olduğunu belirtir.

Daha detaylı bir tetkik için hastanın göğsünü açan hekim, Şir ü Hurşid armasının biraz solunda kelime-i şahadetin yazılı olduğunu görür. Hekimin tetkik ettiği bölgede kalp vardır. Kalbinizin burada olduğunu bilir miydiniz sorusuna hasta, oranın Mekke ve Medine'nin bulunduğu Hicaz ve Arabistan kıtası olduğu yanıtını verir. İlk bakışta, kalbin küçüldüğünü ve zümreler oluştuğunu fark eden hekim, bu zümrelerin neden oluşabileceği üzerinde düşünmeye başlar. Aklına İngiliz mikropları gelse de, bunların kalbe nasıl etki etmiş olabileceğini anlamak için stetoskoptan yararlanmaya karar verir.

Stetoskop yardımıyla hastanın kalp atımlarını dinlediğinde, bunun normal insanın kalp atımları gibi olmadığını görür. Stetoskoptan maden çınlaması ve rüzgar uğultusuna benzer sesler duyulmaktadır. Bu sesler ise düzenli olmayıp kimi zaman büyük bir gürültü halinde kimi zamansa bir fısıltı halinde hissedilmektedir. Merakı daha da artan hekim, öncelikle bu fısıltıların ne olabileceğini anlamaya çalışır. Çok geçmeden bu fısıltının iki kişi arasındaki konuşma olduğunu fark eder. Emirlerden biri ile bedevi Arap arasında geçen konuşmada, emir; Araptan Rusya'dan hacıların geleceğini, yanlarında Türk askerinin bulunmayacağını söyleyip bedeviden bunları katletmesini, paralarına ve eşyalarına el koymasını istemektedir. Konuşmalar bu minvalde olmakla birlikte, stetoskop, bu sözleri söyleyenin emir mi yoksa yardımcısı mı olduğunu kavramaya yetmemektedir.

Kalpten gelen rüzgar uğultusu sesi ise Arabistan, Yemen ve Sina'daki bedevilerin isyan çılgınlıkları ile bunlarla savaşan Osmanlı askerlerinin inlemelerinden ibarettir. İhtilal; kalp ile beyni birbirine bağlayan sinir yollarının felç olmasından kaynaklanmıştır. Beynin kalbi yönetemediği; Hicaz ve Yemen'deki bürokratların, bedevi Arapları soyup soğana çevirmesinden bedevilerin de bunlara karşılık isyan çıkartmış olmasından anlaşılmaktadır. İngiliz mikropları ise, bu güçsüz halden yararlanıp kalbi istila etmektedirler. Mikroplara karşı kafi derecede adalet, barut ve para bulunmamaktadır. Gerçi duyulan madeni ses, ortada bir para olduğunu göstermektedir; ancak hekim, bu sesin nereden geldiğini tam olarak kavrayamadığından sonunda röntgen cihazına başvurmaya karar verir.

Röntgen cihazı işe yarar ve hekim, bedende olup bitenleri tam anlamıyla görmeye muvaffak olur. Hastasına gördüklerini söylemekten çekinir; çünkü korkunç bir manzarayla karşılaşmıştır. Akciğerde yüz başlı bir yılan dikkati çekmektedir. Akciğerin sağ parçası, Şir ü Hurşid tahtına yani İran ülkesine denk geldiğinden hekim, buraya dair tetkiklerini daha sonraya bırakır.

Sol tarafta, kan dolaşımına hizmet etmesi gereken Yenbu, Cidde, Mekke ve Medine'den oluşan kalbin dört yarı ve bütün bedenden aldığı kanı kalbe taşıyan toplardamar ve atardamarlar gözlenmektedir. Kan dolaşımı ile toplanan hacılar Kabe'yi tavaf ettikten sonra eski yerlerine dönmektedirler. Hekim, bir ara bu hacıların, Zemzem suyu ve ruhun ve bedenin gıdası olan İslam maarifini gittikleri yerlere taşıyıp taşımadığını merak ederse de hüsrarla karşılaşır.

Hekim, madeni para sesinin Mekke ve Medine'nin hemen yakınından geldiğini keşfeder. Burada, İngiliz şapkası giymiş biri oturmakta ve etrafındaki birçok Arap şeyhine elindeki torbadan çıkardığı İngiliz paralarını savurmaktadır.

Bu muayenenin ardından hekim, İslam'dan ne hissettiğini anlatmasını ister. İslam, kalbinde bir çarpıntı olduğunu ve kaburgalarının hizasında sanki bir hançer saplanıyormuş gibi hissettiğini belirtir ve ardından, Acaba bende kalp rahatsızlığı mı var, diye sorar.

İslam hekimi, hastasına merak etmemesini söyler. Tetkikine göre, hastanın beyni düzeldiğinde kalbi de düzelecektir. Ardından tam bir teşhis koyabilmek için ciğerlerini de muayane edeceğini belirttiikten sonra hastasından, vaziyeti iyi görebilmek için göğsündeki Şir ü Hurşid armasını çıkarmasını rica eder.

İslam Şir ü Hurşid'i çıkarıp bir tarafa bırakır ve göğsünü açar. Göğsün üstünde Şir ü Hurşid izi olduğu halde içeride ne aslan ne de güneş görünmektedir. Bunların yerine bir ejderha ile onun ağzından çıkan ateşler dikkati çekmektedir. Hekim, soluk borusu ile bronşların değişime uğraması yüzünden ejderhanın oluşmuş olabileceğini düşünür. Oysa Avrupa'nın tıp kitapları, akciğer nefes borularının değişikliğe uğramasına ilişkin hiçbir bilgi vermemektedirler. Hatta Roma'nın Latin şairlerinden Ovidin'in Metamorfoz adlı, insanların yılan ve ejderhaya dönüşünü anlattığı eserinde dahi buna ilişkin bir bilgi yoktur. İslam hekimi, batıdaki kitapların bu eksikliğini, İran'ın tıp biliminden haberdar olmamalarına bağlar. İran tarihine aşina olanlar, baskıcı rejimi

temsil eden Dahhak'ın omuzlarında iki ejderhanın olduğunu bilirler. Hekimler, bu ejderhaları def etmek için ne kadar uğraşmışlarsa da başarıya ulaşamamışlardır. Rivayet, bu derdin üstesinden Gave'nin geldiğini söylemekteyse de İslam Hekimi'ne göre bu doğru değildir; çünkü Gave, Dahhak'ı sadece katletmekle yetinmiş, kendisinden evvel hekimlerin kesip attığı ejderha başlarını ateşte yakmayı unutmuştur. İran hekimleri de kestikleri ejderha başlarını toprağa gömmek gibi bir ihtiyatsızlıkta buldukları için zamanla, kesilen yüzlerce ejderha başı birleşip İslam'ın ciğerindeki bronş ve bronşçukları kapatmıştır.

Hekim bu vesileyle, İran istibdadının, Türkiye'den farklı biçimde tek başlı değil, yüz başlı olduğunu anlar. Türkiye'deki müstebit; sadece bir tane olup o da Yıldız'da oturmaktadır. Oysa İran'da, görünürde hakim güç Tahran'daysa da, gerçekte her bir şehrin valisi, halkın başına mutlak hakim kesilmiştir. Maaşları Tahran'dan gelmediğinden valiler, ahaliden, vergi namıyla soyup kopardıklarıyla geçinmektedirler.

Öte yandan Türkiye'de derebeylik, asillik, zadeganlık gibi bir sınıf görülmezken İran'da, her başını kaldıran bey, han hatta prenstir. Rusya'da 1864 yılı itibariyle köylülerin özgürlükleri kendilerine verildiği halde, İran'da hala köyler, insanları ile beraber bir mal ve kuldurlar.

Ancak istibdat ejderhasının başları sadece bunlardan ibaret değildir. Yine Türkiye'den farklı olarak, İran'da han, mersiyehan, molla ve müçtehit sınıfı vardır ki bunlar bürokratların haricinde başka bir büyük güçtür ve İran için en tehlikelisi de işte bu seyyid ve molla hükümetleridir.

Osmanlı, çok eski zamanlardan beri kabul ettiği din ve mezhebinde karar kıldığı halde İranlı mollalar tarafından ikide bir yeni mezhepler icat edilmektedir. Bu mezhepler, ciğerdeki ejderhanın ağzından çıkan ateşleri oluşturur. Öyleyse, Zerdüştlarin mabedi henüz sönmemiş demektir. İslami unsurlar, kalpteki Hicaz'dan gelip İran denilen ciğerdeki Zerdüşst külüne temas ettikçe değişikliğe uğramaktadırlar.

Fizyoloji bilimini anlamadan bunların kavramanın zor olacağını belirten hekim, tedavisini konu edindiği makalesinde fizyolojiye dair biraz malumat vermiş ve Şakir Bey'in Menafü'l-Eza adlı eserini önermiştir. Hekim ayrıca, bir tesadüf eseri olarak, Şakir Bey'in de hastalığı yerinde tetkik için, bir ara Osmanlı hükümeti tarafından İran'a gönderildiğini ifade eder. Ali Bey bir dipnot aracılığıyla, bu bilgiyi doğrulamakla

birlikte, Şakir Bey'in görevlendirildiği; ancak İran'a ulaşamadığı bilgisini de ilave etmiştir.

İslam hekimi, fizyoloji ilmiyle bağlantılı akciğerlerin çalışmasına yönelik şu detayları verir: Kanın havadaki oksijenle birleşimi akciğerin başlıca görevidir. Yanma denilen şey de, bedenin oksijenle birleşiminden oluştuğu için Fransız kimyager Lavaziye, "Nefes alma, yavaş yanmadır" demiştir. İşte, büyük ateş mabedi olan ciğer İran'da da medeniyetlerin hiçbiri değişikliğe uğramadan geçememiştir. Brahma ve Buda dinleri; Zerdüştlüğe, İskender; Dara'ya, İsa'nın dini; Mani dinine dönüşmüştür. Lavaziye'nin dediği doğrudur; ancak burada diğer ciğer fonksiyonlarının aksine solunum; temiz hava ile değil bozulmuş, Zerdüşat ateşinin rüzgarları vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

İran'ın solunum yollarının her taraftan kapandığı gözlenmektedir. Şah Abbas devrinden kalma tüm yollar kapanmıştır, İran'ın, dışarıdan saf deniz havası olacağı hançeresi tümünden kapanmıştır. Kapanmasına sebep ise, Fars limanını Umman'a bağlayan Hürmüz boğazına "Kişim" adlı bir İngiliz müstemlekesi veremidir. Bu konuda, Cemaleddin Efgani'nin yıllar evvelki feryatlarının kar etmediği görülmektedir. Kaspi denizinde ise, İran'ın gemi işletmeye hakkı kalmamıştır; çünkü Fetheli Şah, tuzlu su lazım değildir diyerek zamanında bu yolu kapatmıştır.

İran'dan hiçbir ferдин Avrupa'ya bilim öğrenmeye gidememesi de tıkanıklığın diğer bir sebebidir. Zerdüşatların temiz mi temiz nazariyelerine göre, birkaç milyon Müslüman dışında insanlığın tümü, ehl-i kitap olanlar da dahil olmak üzere murdardırlar. Fizyoloji biliminin, antisepsi ve asepsi ilminden habersiz olan İran'ın bu bakış açısı hayret vericidir.

İran'ı en iyi tanıyanlardan biri olan Sadi, ciğerin nefes alıp vermesinin ne kadar önemli olduğundan bahseder. Sadi zamanında bir az nefes alıp vermek mümkün olmuşsa da artık solunumun tamamen zorlaştığı dikkati çekmektedir.

Stetoskobun bir ucunu kulağına diğer ucunu da İslam'ın göğsüne koyan İslam hekimi, bazı hırıltılar işitir. Bu hırıltıların kaynağı; derin uykuda uyuyan halkın horultuları, sazendeler eşliğinde keyif çatan bürokratların bağırırları ve çiftçi ile işçinin hıçkırıklarıdır.

Hastasını biraz öksürtüp balgamını alan hekim, bunu mikroskop altında inceler. Herhangi bir kok basille karşılaşmayan hekim, hastanın verem olmadığını tespit ederek memnun olur. Şu halde, alametler bir tür nefes darlığına işaret etmektedir.

Hekim, hastasına göğsünde ne hissettiğini sorar. Hasta, öksürdüğünü, boğulur gibi hissettiğini, hırıltı ve ağrılarının olduğunu söyler ve kendisinin verem olup olmadığını sorar.

Hekim hastaya, verem olmadığını söyleyerek onu rahatlatır; ancak bu nefes darlığının genel bir hastalığın belirtilerinden biri olabileceğini düşünen hekim, hastalığı teşhis edebilmek için batın bölgesini de incelemesi gerektiğini ifade eder.

On dokuzuncu numarada yayımlanan eserinin üçüncü kısmından sonra, Hüseyinzade Ali'nin, "devamı var" demesine rağmen eserine devam etmediği gözlenmektedir. Derginin yirmi ikinci numarasında "İhtar-ı Mahsus" başlığıyla yayınlanan idarenin notunda, Hüseyinzade Ali Bey'in bu eserine yönelik olarak, Bakü'de Farsça yayımlanmakta olan bir gazetede yer alan eleştirinin dikkati çektiği yazılıdır. Füyuzat idaresi gazeteye; Ali Bey'in bu konuda görüşlerini almadan cevap vermek istemediklerinden, bir müddettir Bakü dışında olan Hüseyinzade'nin dönmesini beklediklerini, bilimsel ve edebi olgunlukla örülü olan bu yazının henüz bitmediğini, eserin neticesinin ne olacağını herkes tarafından merakla beklendiği; ancak muarız zatın aceleci davrandığı gibi kinaye yüklü sözlerle karşılık verilmiştir.

- **İdareden³⁶, Yeni Kalem Yoldaşımız, 25 Rebiyülahır 1325 / 25 May 1907, Nr. 18, s. 275-276**

İdare, Füyuzat'ın daha nitelikli bir dergi haline gelmesi için Osmanlı Türklerinin en güçlü yazarlarından Ahmet Kemal [Akünal] Bakü'ye davet edildiği haberini verir. Kemal, on yedinci numaradaki "Felsefe-i Perişan" adlı şiiriyle Füyuzat'ın sayfalarında yer almaya başlamıştır.

İdare ayrıca, Ahmet Kemal'in aslen İstanbullu olduğu, Sabah gazetesi, Servet-i Fünun dergisi gibi yayın organlarında çalıştığı, Edebiyat-ı Cedide temsilcilerinden biri olduğu, istibdat zulmüne dayanamayarak yurtdışına gittiği, bir müddet çeşitli gazetelerde çalıştıktan sonra nihayet Mısır'da "Doğru Söz" adıyla bir gazete çıkarmaya

---

³⁶ Bu yazıda, "İdare" imzasını taşımakla birlikte, Ali Haydar Bayat eserinde yazıyı, Hüseyinzade Ali Bey'in yazıları arasında dahil etmiştir.

başladığı; ancak özel sebepler nedeniyle gazetenin on dördüncü numarasından sonra Mısır'a terk etmek zorunda kaldığı gibi yazara dair bilgi verir.

İdare, "Doğru Söz" abonelerine bundan sonra Füyuzat dergisinin gönderileceği haberini de yazıya ilave eder.

- **Aydın., Hüseyinzade, İrşad'a İhtar, 25 Rebiyülahır 1325 / 25 May 1907, Nr. 18, s. 288**

İrşad'ın 18 Mayıs tarihli doksan birinci numarasında, "Bir Muallim" imzalı ve "İtiraz" başlıklı yazıya denk gelen Hüseyinzade Ali, makale "Hayat ceridesinin dokuzuncu numarasını mütalaa ederken" diye başlayınca merak eder ve elindeki Hayat gazetesi koleksiyonunu karıştırır. Ancak, İrşad'ın bahsettiği gibi ne Cabbar Karayev imzalı bir makaleye ne de Sultan Hamid'i öven bir yazıya rastlamaz. Ertesi gün arkadaşlarıyla konuşunca İrşad'ın Hayat değil; yeni çıkmakta olan "Taze Hayat" gazetesinden bahsettiğini anlayan Hüseyinzade'nin İrşad'dan ricası; Füyuzat'ın anası olan "Hayat"ı "Hayat" diye, yeni çıkan "Taze Hayat"ı da "Taze Hayat" diye anmalarındır.

- **Aydın., Ha., Ahval-i Alem ve Dirî Müstehaseler, 13 Cemaziyülevvel 1325 / 12 İyun 1907, Nr. 19, s. 290-296**

Eleştirel makalelerinden biri olan Ahval-i Alem ve Dirî Müstehaseler'de Hüseyinzade Ali Bey, öncelikle insanlığın geçirdiği evreleri, yerkürenin yaratıldığı günden bu yana geçirdiği değişimlerle benzerlik kurarak açıklar. Geniş bir felsefi girişin ardından yazar, modern çağın siyasi sistemlerini ve insanlığın eğilimlerini ele alır. Ardından, konuyu daha da özelleştirerek Rusya ve İran devrimlerine ilişkin düşüncelerini aktarır.

Yerküre, yaratılışından bu yana pek çok devrim geçirmiştir. Tufan, deprem gibi yerkürenin tabakalarında meydana gelen devrimleri, insanlığın fikri tabakalarında yaşadığı devrimler takip etmiştir.

Bilim adamları, çeşitli tabakalardan oluşan yerkürenin her birinde katılmış bitki ve hayvan kalıntılarına rastlamışlardır. Ancak, tabakalardaki bitki ve hayvan fosillerinin ayrı cinslerden görülmesi dikkat çekmiş ve fosil kalıntılarına ilişkin iki ayrı görüş ortaya çıkmıştır: Fransız zoolog Küvyer, yok olan her türün üstüne daha mükemmel vasıflarda yeni bir türün oluştuğunu savunmuşsa da evrimciler buna karşı çıkmışlar ve türlerin başkalaşım geçirerek daha mükemmel hale geldiklerini iddia

etmişlerdir. Hüseyinzade Ali, bilim dünyasının bu iki ayrı görüşünü birleştirmek niyetindedir: Ona göre, yerküre ve üzerinde yaşayan canlılar kimi zaman devrimsel kimi zaman da evrimsel değişimler geçirmiş olabilirler. Aynı durum insanlık için de geçerlidir. İnsanlık tarihi kimi zaman devrimlerin kimi zaman da tekamülün öne çıktığı bir tarihtir.

Ali Bey'e göre, modern insanlık tarihinde başlıca iki büyük olay göze çarpar: Protestanlığın ortaya çıkışı ve 1789 Fransız devrimi. İslam alemi, bu iki devrimin hiçbirinden etkilenmemiştir. Ara sıra İslam'da yeni mezhepler türemişse de bunlar, kesinlikle devrim olarak nitelendirilemezler. Çünkü yazara göre dini devrim; dini, azınlığın tekelinden kurtarıp halkın malı yapmakla olur. Nitekim Protestanlık, bunu başarmıştır. Hiçbir peygamberlik ve evlialık iddiasında olmayan Luther, İncil'i her milletin anlayacağı dile tercüme ettirerek herkesin kendi vicdanınca ve özgürce kutsal kitabını anlamasını sağlamıştır.

Batı'daki dini devrimden etkilenmeyen İslam alemi, siyasi devrimlerinden de etkilenmemiştir. Midhat Paşa'nın kanun-i esasisi bir devrim yaratamamış, bu düşünceler bir küçük zümre tarafından savunulmuşur. Ali Bey'e göre bu durum; Türkiye'nin devrim memleketi olmamasından kaynaklanmaktadır. Türklerin tabiatı devrim yapmaya müsait değildir, onlar tıpkı İngilizler gibi tekamül yoluyla ilerleyebilecek bir millettir.

Devrimin yurdu; yani Asya'nın Fransası İran'dır. İran da Fransız devriminden etkilenmemişse de iki asırdan beri tekamül yolunda bir adım bile ilerlememiş olan İran, ancak, insanlığın en geri kalmış ülkelerinden biri olduktan sonra uyanabilmiştir. Uyandığında her tarafını dalgalarla ve girdaplarla çevrili gören İran kendine bir kurtuluş yolu aramaya mecbur olmuştur. Bu yüzden İran'ın devrimden başka şansı yoktur, çünkü tekamül için çok ama çok geç kalmıştır.

İran devrime mecburdur; ama yazara göre devrimin hangi rengi taşıyacağı da en az devrim kadar önemlidir. Halihazırda İran'da siyasi devrim; mutlak rejimin yerine meşrutiyetin, hürriyetin konmak istenmesiyle, toplumsal devrim de sermayeyi elinde tutanlarla ve tüccarlarla mücadeleyle bir şekilde başlamıştır; ancak İran için dini devrim de gereklidir. İran'ın dini devrimi yapması; İran'daki mezheplerin, Hz. Muhammed'in Kuran-ı Kerimi'ni esas alarak İslam birliğine müsait bir kalıba girmesi gereklidir.

Sosyal devrim açısından İran, her ne kadar Rusya'yı örnek almışsa da bu iki devrim arasında büyük bir fark vardır: Devrimden önce Rusya'da bir tekamül dönemi yaşanmıştır; ancak İran devrimi ansızın patlak vermiştir. Bu sebeple Rusya'daki devrim belli bir organizasyon dahilinde ilerlediği halde İran'da düzensizlik, tereddüt ve kaos yaşanmaktadır. Bu durum da İran devrimini tehlikeye düşürmektedir, diyen yazar konuyu daha aydınlığa kavuşması için Rus devrimini ve devrimi etki eden Batılı unsurları ardından da İran devrimini mercek altına alır:

Rusya medeniyeti iki unsurdan oluşmaktadır Asyalılık ve onunla birleşen Avrupalılık. Asyalı ve Avrupa kültürlerinin birleşmesiyle oluşan bu yeni yapı; I. Petro'dan ziyade II. Katerina devrinde başlamıştır. Avrupa medeniyeti ise Fransız devriminin ardından tüccar ve sermaye sınıfının üzerine kurulu bir sistemle gelişim göstermiştir. Avrupa'da sosyal bir devrimin patlak vermemesinin nedeni; gaflet ve cehalet içinde uyuyan Asyalılar sayesinde geniş sömürgeler elde etmiş olmalarıdır. Asya, Avrupalılar için geniş bir sömürge olduğundan, sermayedarların korkmasına gerek kalmamıştır. Ancak yazara göre, artık Asya'nın uyanmış olması tüm bu hesapların değişeceğini göstermektedir.

Asya'nın uyanışının Japonya'dan başladığını savunan Ali Bey, Emile Zola'nın "Roma" adlı eserini hatırlatır: Çin'den başlayıp, Hint, Fırat ve Dicle vadisi, eski Mısır, Yunan ve Roma yoluyla Avrupa'ya ardından Amerika'ya medeniyetin nasıl ilerlediğini izah etmesi bakımından mükemmel olan Zola'nın bu eserine yazar bir ilave yapar: Ona göre medeniyet ilerledikçe geride kalanlar viran olup bir tür fosile dönüşmüştür; ancak medeniyet yeniden Japonya'da belirmişse, çok yakında Asya'ya varacağından da şüphe duyulmamalıdır.

Asya'yı "sarı tehlike" olarak niteleyen Avrupa, bu korkusunda haklıdır; çünkü Asya'dan Avrupa'ya büyük bir dalga yayılmaktadır. Rus-Japon savaşı bu tehlikeye karşı ilk müdafaa olsa da başarılı olunamamış ve neticede sömürge yolları tıkanıp, sömürgeler tehlikeye girmiştir. Bu durum nedeniyledir ki artık Avrupa'da üçüncü devrim olan sosyal devrimin başlamaktadır ve yeni başlayan bu devrimin ilk sahası Rusya olmuştur. Bunu çok iyi kavrayan Avrupalılar, işte bu gerekçelerle, bir taraftan özgürlükten dem vururken diğer taraftan el altından Rus hükümetine yardım etmektedirler. Ancak bu duruma engel olunamayacağını; Çin, Hindistan, Almanya,

Fransa, İtalya ve Romanya'da görülen sosyalist gruplarla sermaye sınıfı arasındaki çatışmalar göstermektedir. Avusturya'daki seçimler, Finlandiya'daki seçimler, hatta burada kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasının ardından mecliste 20 vekille temsil edilmeleri, İngiliz hükümetinin sosyalizme meyledip çiftçi halk için arazi istimlakini kabul etmesi gibi gelişmeler, eski düzenin yavaş yavaş bozulup, enkazın yeni bir tabakada fosilleşme sürecine girdiğini kanıtlamaktadır. Ne var ki bu fosiller henüz canlıdır, bu nedenle de yeni oluşan tabakalarla bu fosiller arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Rusya ve İran'daki olaylar, bu iki tabaka arasındaki çatışmaya birer örnektir. Ancak, Rusya'da her iki taraf da makul bir şekilde hareket etmesine karşılık, İran'da kör dövüşü yaşanmaktadır.

Dünyadaki bu manzaranın tasvirini yaptıktan yazar, bahsettiği iki tabaka arasındaki çatışmalara odaklanır ve ilk olarak Rusya'dan örnek verir:

10 Mayıs 1907'de Stolipin, arazi meselesiyle ilgili hükümetin hazırladığı tasarıya meclise sunar. Hükümet, arazilerin bedelini ödemeye sıcak bakmakla ve istimlak masraflarını kısmen de olsa üzerine alacağı ilan etmekle birlikte bazı şartlarda cebren istimlaka de uygun gördüğünü açıklar. Bu tasarının ardından Stolipin'in başka şartları asla kabul etmeyeceklerini bildirmesi ise tansiyonun yükselmesine sebep olur. İlk meclisin kapanmasına sebep olan konuların başında arazi meselesinin geldiğini hatırlatan Ali Bey, ikinci mecliste görüşülen bu hassas konunun ardından hükümetle meclisin arasının günden güne açıldığını belirtir. Gerçi, ilk meclisin kapanmasına neden olan bu konuda meclis, ihtiyatlı davranmayı tercih etmiş ve konuyu mümkün olduğu kadar ertelemeye çalışsa da başarılı olamamıştır.

Meclisle hükümet arasında sert rüzgarlar estiren diğer bir konu da genel af meselesi olur. İmparatorun yetkisinde olan bu konuya hükümet karışamayacağını ifade eder; ancak sonradan çıkan tartışmalar nedeniyle mecliste, bu konunun müzakere edilip edilemeyeceğine ilişkin hukukçulardan oluşan bir komisyonun oluşturulmasına karar verilir. İdam cezası ise ikinci mecliste hiç müzakere edilmez.

İki ay içinde, Rusya'da, hükümetin meclisten korkmasına sebebiyet verecek gelişmeler yaşanır. İmparatora suikast girişimi, ardından meclisin 7 Mayıs'ta toplanarak bu menfur hadiseyi kınamaları; ancak sosyal-demokratların bu kınama bildirisine katılmamış olmaları gerilimi de daha da tırmandırır. Sosyal-demokratlardan birkaç

keşişin dahi bu hadiseyi kınamaya katılmamaları özellikle dikkat çeker ve keşişlere bunun nedeni sorulur. Keşişler cevaben suikastın sağ fırkalarca, provokasyon amacıyla yapıldığına inandıklarını söylerler. Olayla ilişkili olarak Tsarkoye Selo'da 20 kadar asker ve ardından hükümet ve polis memurları tarafından, ansızın, sorumlu görülen devlet meclisindeki bütün sosyal-demokratlar tutuklanır.

Bu olayla birlikte, meclis artık hükümet tarafından önerilen kanun tasarılarını reddetmeye başlarlar. 16 Mayıs'ta, meclis tarafından, terörün ayıplanması ve kınanması ile ilgili teklifin mecliste mütalaa edilmesinin uygun olmadığı kararı çıkınca sağ fraksiyon ve hükümet daha da gerilir. Monarşistlerden Purişkeviç, Kruşevan gibiler Moskova'da miting düzenleyerek meclisin dağılmasını talep ederler.

Meclisin dağılmasını talep eden diğer bir grup da sosyal-demokratlardır. Hükümet, monarşistleri himaye etmekte ve sosyal-demokratların toplanmasına izin vermediğinden onlar da toplantıyı Londra'da yapma kararı alırlar. Sosyal demokrat vekillerin yanı sıra İtalya'dan meşhur yazar Gorki de bu toplantıya katılır. Toplantı, hafiyelerce dikkatle izlenmişse de, niyetleri bir türlü anlaşılammıştır.

Mecliste her iki grup da dumanın dağılmasını istemekte, yalnızca Kadetler bunu kabul etmemektedirler. Sonunda, meclisin, hükümetin de işine yaramadığı anlaşılarak 3 Haziran'da, yeni seçimlere kadar meclis tatil edilir.

Rusya gibi tabakalar arasında savaşların yaşandığı bir diğer yer de İran'dır. İlaveten Ali Bey, İran'daki devrimin bir tür sarsıntı devrimi olduğu görüşündedir. İran'da halk, bir kaosun içine düşmüştür. Kanun-i esaside bir açıklık yoktur, Meclis gazetesinde yazılanlardan bir mana çıkarmak mümkün değildir ve milli meclisin uğraşısından da hiçbir netice alınmamaktadır.

İran devriminde en dikkati çeken hususlardan biri; fosil tabakasının muazzam çabalarıdır. Bu fosillerin en büyüğü olan Atabey-i Azam Mirza Aliasgar'ın Paris müzelerini süslemesi beklenirken İran toprağına naklolması, İran'ın her tarafının ateşle kaplanmasına sebep olur. İran gemilerinden daima, Rus gemilerinden de grev nedeniyle mahrum kalan Kaspi denizinde, bir gün bu fosili taşıyan Beryatinski adlı vapur görülür. Petrovsk'tan çıkan vapur Enzeli'ye vardığında halkın hışmına uğrar. Silahlı halk, milli meclis vekilleri tarafından yatıştırılmasının ardından, Atabey'in de sadrazam olmasının yolu açılmış olur. Eski istibdat maskesini çıkartıp kendisine modern bir görüntü veren

bu fosile meclisin inanmasıyla birlikte, İran'ın her yerindeki fosiller yeniden canlanarak halkın başına musallat olurlar. İşte, Kazvin'e varıncaya kadar bütün İran şehirlerinde karışıklığın sebebi budur.

Yazar, bu karışıklıklar arasında özellikle birinin altını çizmek ister: Açılan yaranın en tehlikelisi Kirmanşah ile İrevan sınırındaki Maku hanlığında yaşanmaktadır. Luristan hakimi olan şahın kardeşi Salarüddeve'nin, Kacar hanlığına ihanette bulunarak isyan etmiş ve kendisine bağlı yirmi bin kadar eşkiya ile birlikte ortalığı savaş alanına çevirmiştir. Son telgraflara göre, Tahran'dan gönderilen hükümet askerlerine karşılık veremeyerek geri çekildiği söylene de Maku'daki halkın hali içler acısıdır. Tahran hükümetinin hiçbir tedbir almadığı yerde halk, bin bir güçlük içinde Rus toprağına geçmektedir. İlaveten Maku'da birtakım kişiler, hala, etrafına asker toplayarak Maku'yu kuşatma çabalarına girmektedirler.

Tüm bu yaşananlar, İran fosillerinin canlı olup, halkı anarşiye sürüklediğinin ispatıdır. Ancak öte yandan da "Sahibü'z-zaman" feryadı ortalığı kasıp kavurmaktadır.

- ***Ayn., Ha., İntikad Ediyoruz, İntikad Olunuyoruz, 28 Cemaziyülahır 1325 / 26 İyul 1907, Nr. 23, s. 353-359***

Eleştirinin ne denli önemli olduğunu vurgulayan bir girişin ardından Hüseyinzade Ali Bey kendisinin; "Mecnun ve Leyla-yı İslam" başlıklı eserine yöneltilen eleştirilere cevap verir.

Ali Bey'e göre, bir müddettir derin uykularda olan İslam alemi, yine de tam olarak uyanmamış; ancak gaflet uykusuyla savaşmaya başlamıştır. Bu savaşta, silahlarından biri de eleştiridir.

Eleştiri sayesinde her şeyin aslı esası ortaya çıkmaktadır. Ataların sözlerinin, kurtuluş yolu diye gösterdikleri yolların, milli diye giyindikleri giysilerin dahi eleştiri süzgecinden geçirilmesi gerektiğini savunan yazar, atasözlerini; kinayeli bir anlatım aracına çevirerek, eleştirilerini yöneltmek için kullanır:

Ataların sözlerinden biri olan "Çirkefe taş atma, üzerine sıçar" sözüne itiraz eden Ali Bey, İrşad ve Molla Nasreddin'in bir süredir kapalı olması nedeniyle Füyuzat etrafında toplanan tüm çirkeflere taş atılması hatta yok edinceye dek onlarla savaşılması görüşünde olduğunu ifade eder.

"Tiz-i reftar olanın payine damen dolaşır" sözü de devrin ruhuna ters düşen bir sözdür. Devrin, acele edenlerin devri olduğunu düşünen yazar, görüşünü; Kore imparatorundan verdiği örnekle ispatlar: Uzun etekli "milli" elbisesini çıkarmamakta ısrarcı olan Kore imparatoru, sonunda Japonya'nın himayesini kabul etmek zorunda kalmıştır. "Elbise" sözcüğünü mecazi anlamda kullanan yazar, gelişme ve ilerlemeyi reddedip, "milli" olma bahanesiyle köhne yaşantıya devam edilmesini eleştirmektedir. Nitekim bu düşüncesini Osmanlı ile kıyas yaparak daha da açmaktadır: Osmanlı sultanı Abdülhamid, kurtuluşa ermenin yolunun bir kenarda durmak olmadığını anlamış ve dış politikada aktif bir rol oynamaya başlamıştır. Osmanlı askerinin Makedonya'daki çetelere karşı gösterdiği başarı, Yunan hükümetine verilen nota, arttırılan gümrük vergileri, Sisam ve Yemen'deki karışıklıklarda taraf olma gibi tutumlar, değişen dış politikanın yansımalarıdır. Zamanın gereklerini yavaş yavaş anlamaya başlayan Abdülhamid'in anlamadığı tek şey Yeni Türklerle barışması gerektiğidir. Muzafferüddin Şah'ı örnek alması gerektiğini belirten Ali Bey, bu noktada sözü İran'a getirir.

İran'ın meşrutiyet rejimi ile özgür yaşaması yazarın en büyük arzularından biridir; ancak kusurlar varsa da bunları da söylemekten çekinmemek gerekir. Türklerin İran'la ilgisi ve ona olan sevgisi; kuzey tarafının Türk ve Müslüman oluşundan, güney tarafının da Müslüman oluşundan kaynaklanmaktadır, yoksa Fars kimliği için değildir.

İslam dünyasını oluşturan uzuvlardan biri olarak Farslara saygı duyduğunu belirten yazar, ancak İslam dininden ayrıлып yeniden Zerdüştlüğü kutsamaya başladıkları takdirde hiçbir alakalarının kalmayacağını da altını çizer.

Ali Bey; Türklük, İslamlık ve Farslık kavramlarının dile getirildiği bu konuda, kendisinin ve dergisinin bakış açısını net bir şekilde dile getirir. Bu sözler, aynı zamanda Hüseyinzade Ali Bey'in ömrünün sonuna dek benimsediği hayat görüşünün ifadesidir:

Füyuzat'ın tuttuğu yol; Türklük, Müslümanlık ve Avrupalılıktır. Türk hissiyatı ile mütehasıs, İslam dini ile mütedeyyin ve Avrupa medeniyet-i hazırası ile mütemeddin olmaktır (Ha., 1907, 23: 356).

Farslaşmak ve Zerdüş'tün sönmüş uygarlığını kutsamak, uygarlaşmak değildir diyen yazar, ardından "Hakayık" dergisinden kendisinin "Mecnun ve Leyla-yı İslam" eserine yöneltilen eleştirilere cevap vermeye başlar:

Ali Bey, öncelikle Bakü'de yayımlanmakta olan "Hakayık" dergisini Fars dili ve düşüncesinin propagandasını yapmakla eleştirir. Hakayık'ın en büyük hatası bu olmuştur; çünkü Fars dili ve düşünce anlayışı, yalnızca güney İran ve Hindistan'a hükmedebilir, Azerbaycan, Kafkas ve Rusya'da, Baykal gölünden Sahra Afrikası'na kadar uzanan Türk yurdunda ise hükmü geçmez.

Eserinin, Osmanlılık, İrânlılık ya da Afganlık gözüyle değil; genel İslam dünyası perspektifiyle kaleme aldığını açıklayan yazar, Hakayık'ın yanlısının ısrarla İrânlılık gözüyle bakmak olduğunu ve bunun da İran'ın; hala eski İran medeniyetinin bakış açısından kurtulamadığının bir kanıtı olduğunu vurgular.

İrânlılık hükmüyle konuşacağını ifade eden Hakayık'ın hemen ardından İslam'ın tek bir kişiye indirgenmesini eleştirdiğini söyleyen yazar, bu eleştiriye eserinde İslam'ın "Ben İslam dini değilim. İslam-ı siyasiye ya da İslam-ı coğrafiyeyim" dediğini hatırlatarak cevap verir. Öte yandan, benzetme bir tarafa, sosyoloji biliminde toplumun bir bireyden farksız olduğunu dile getiren Ali Bey, Hakayık yazarına biraz Herbert Spencer'in sosyoloji ve psikolojiye dair eserlerini ya da hiç değilse J. W. Draper'in Avrupa'nın akli gelişiminin tarihini konu aldığı eserini okumasını önerir.

Öte yandan, Hakayık'ın; Osmanlı'nın "baş, beyin" olarak nitelendirilmesine içerlediğini gören Hüseyinzade, bu konuya şu şekilde açıklık getirir: Hakayık, akli dengesi olmayan İslam hekimini boş yere suçlamıştır; zira değil akli özürülüler, İslam dünyasının en akıllarının dahi, kendilerine seçecekleri ruhani lider Türkiye olacaktır. İslam alemi Fas'tan Cava adalarına kadar ümitsiz bir haldeyse de, bu alemin içinde diri, canlı ve güçlü tek devlet Türkiye'dir. Milyondan fazla askeri, donanması, kilometrelerce demiryolu ve gelişmiş bir basını vardır. İran, yüzyıllık uykusundayken, İslam dünyasına yöneltilen tüm tehditlere karşı Türkiye göğsünü siper etmiştir. Zaten tarihe göz gezdirilirse, İslam'ın üçüncü devrinin Türk devri olduğu görülecektir. Hindistan'dan Mısır'a kadar ne kadar hükümdar varsa, hepsi Türk neslindedir. İçlerinde Fars yoktur.

Dahhak ve ejderha benzetmelerine yönelik eleştirilere cevaben yazar, bugüne kadar İran'daki bürokratların, sermaye sınıfının, seyyid ve mollalara varıncaya kadar herkesin, köylünün, çiftçinin ve işçinin başına birer ağa kesilmesini ejderhalardan başka nasıl anlatmak mümkün olurdu, diye sorar.

Ali Bey son olarak mezhep konusundaki eleştiriye açıklık getirir: İslam dininin beş mezhebini de hak gördüklerini, sonradan icat edilmiş olarak kabul etmediklerini, bunların hepsinin; aralarında ufak tefek ayrılıklar olmasına karşın aynı amaca hizmet ettiklerini belirtir. Hikayede, İslam hekiminin söz ettiği mezhepler bunlar değildir; İslam'ın ortaya çıkışından bin sene sonra yeni türeyen mezheplerdir. Füyuzat, bu gibi düşüncelere saygı duymakla birlikte, onları asla anlamayacak, anlamak da istemeyecek, fırsat buldukça da basın-yayın yoluyla def etmek için çaba sarf edecektir.

Füyuzat; mezhep konusunda en tutucu dergidir, diyen yazar, beş mezhepten başka mezhep tanımadıklarının altını katıyetle çizer. Zerdüşt'ün ateşini hiçbir zaman kutsamayacaklarını; sadece ona, tıpkı Buda ve Konfüçyüs gibi saygı duyacaklarını söyleyen Hüseyinzade, Hakayık'a; Avrupa bilimi ve fenninde Japonlar gibi aceleyle davranıp sonra eleştiriye kalkışmalarını tavsiye eder.

- ***Aydın., Ha., Kazablanka Faciası ve Osmanlı-İran Komedyası, 10 Receb 1325 / 7 Avgust 1907, Nr. 24, s. 370-373***

Yazar, makalesinde, Fransızların Kazablanka'yı işgal edişini ve yerli halka ettikleri zulümleri gündeme taşır ve İslam dünyasının iki büyük devleti olan Osmanlı ile İran'ın, Müslümanların uğradığı eziyete sessiz kalmaları ya da başka devletlerden medet ummalarını sert bir şekilde eleştirir.

Hüseyinzade Ali, Kazablanka'nın Fransızlar tarafından işgalini; II. Kazablanka faciası olarak nitelendirir. İlk dramın sebebi; 1492'deki İspanyol işgalidir. İspanyollar, bölgeyi ele geçirdikten sonra tüm Müslüman ahaliyi, engizisyon mahkemeleri aracılığıyla türlü işkencelere maruz bırakmışlar, yerlerinden yurtlarından sürmüşlerdir. Katliamın ikincisi ise; Fransızlar tarafından yapılmaktadır. İspanyollarla birleşen Fransızlar, Müslümanları topa tutmakta, çocuk, kadın demeden tüm halkı katletmektedirler. İslam aleminin iki büyük devleti ise, sınır kavgası gibi gülünç bir durumun içine düşüp, Müslümanların yok edilmesine sessiz kalmakta ve hatta daha da kötüsü katliamların durdurulması için başka devletlerden ricacı olmaktadırlar.

Coğrafi açıdan, İslam ülkelerinden çok uzakta tecrit edilmiş bir bölgede kalan Kazablanka'da yaşanan insanlık dramına dair haberler ancak dış basından yani onların "düşman"larından elde edilebilmektedir. Bu haberlere ise ciddiyetle yaklaşmak mümkün değildir; çünkü siyasi propaganda yapılmaktadır. Morokko kabilelerinin

bedevi olup, Avrupalılara vahşet uyguladıklarını söyleyen Fransızlar, bu yolla dünya kamuoyunu kendilerinin haklılığına inandırmaya çalışmaktadırlar.

Medeniyet adına yapmadıkları eziyet kalmayan Avrupalılara karşı çıkan yine Avrupalılar; ancak insafli ve vicdanlı Avrupalılardır. Bunlardan, Harriet Beecher Stowe adlı bir kadın yazar, "Amca Tom'un Kulübesi" adlı eseriyle Medeni Amerikalıların, yerlilere yaptığı zulümleri ele almıştır ki bu eser, İncil'den sonra en çok basılan kitaptır. Diğer bir isim, İngiliz yazar E. D. Morel da "Red Rubber" adlı eseriyle Kongo'da yapılan katliamları gündeme taşımıştır. Alman hümanist gazeteleri de kendi uygarlıklarının Afrika'daki vahşetini gözler önüne sermeye çabalamaktadırlar.

Kendilerine "uygar" diyen Batı medeniyetinin yaptığı bunca katliam, açık bir surette görünürken İran ve Osmanlı hala İngilizlerden medet ummaktadır. İngilizlerin Hindistan'daki eşitlik ve özgürlük duygusundan yoksun memurlarının halka yaşattıklarının İslam aleminin yarısını kanlı bir biftek gibi mideye indirmeye çalıştıklarının göstergesi olduğunu belirten yazar, bu noktada, okuyucularının aklına; İngilizlerin, Fransızların bu kadar kötü niyetli olduklarını anlattıktan sonra neden hala onların yazarlarını, bilginlerini tanıtıyorsunuz gibi bir soru gelebileceğini düşüncesiyle konuya açıklık getirir: Füyuzat gazetesi ve yazarları, yoksa Avrupalıların kendisine değil, Avrupalıların edebiyatına, sanayisine, bilim ve fennine, buluşlarına başvurmayı istemekte ve Avrupa'nın aklının ve düşünce yapısının İslam ülkelerine nüfuz etmesi için çalışmaktadırlar; çünkü Avrupa tarafından yutulmamak için onların akılcı anlayışlarını ve ürettiklerini hazmetmek gerekir. Nitekim, Asya'nın gayrimüslim halkı olan Japonlar, bunu yaptıkları için başarılı olmuşlardır. Yine aynı şekilde Afrika ve Fas halkı da bu akli hazmetmedikleri için bir insanlık dramının mağdurları olmuşlardır.

Kazablankalıların içine düştüğü bu durum, birdenbire olmadı, diyen yazar yaşanan hadiselerin siyasi ve sosyo-kültürel gerekçelerini ele alır: Kazablanka, üç-dört yüz yıldan beri, yani Arapların İspanya ve Portekiz'den kovuldukları andan beri yavaş yavaş bir gerileme devrine girmiş ve bu acı olayların yaşanmasına zemin hazırlanmıştır.

On ikinci yüzyıldan itibaren İbn-i Rüşd gibi bir alimin unutulmaya başlaması, Endülüs Araplarının bilimi ve eğitimi ihmal edip cehalete sürüklenişleri ve bununla da yetinmeyip aralarında husumet çıkarmalarıyla memleket küçük küçük hükümetlere bölünmüştür. Bu hükümetler, 1492'de İspanyolların Gırnata'yı zapt etmeleriyle tarihe

gömülmüşlerdir. Müslümanların dramı ise bundan sonra başlamıştır: Engizisyon mahkemeleri, Hıristiyanlığın zorla dayatılması gibi hadiseler Müslümanların Fas'a göç etmeye mecbur etmiştir.

Göç, Fas halkının din kardeşlerinin başına gelenlerden ders almasını sağlamıştır. Birliğin önemini anlayan Müslümanlar, Daraviler zamanında İspanya ve Portekiz istilalarına engel olmayı başarmışlardır. Filaliye sülalesinde en parlak dönemini yaşayan Fas, yine aynı sülaleden Mevla Seyyidi Muhammed'in 1860'ta İspanya'ya yenilişinin ardından, tekrar gerileme devrine girmiştir. Mevla Hasan'dan sonra halihazırda tahtta oturan Mevla Aziz'in kötü yönetimleri, Fas halkına bu kötü sonu hazırlamıştır.

Yazısının sonunda Hüseyinzade Ali, İslam alemine seslenir: İslam dünyası, sekiz milyon Müslüman'dan oluşan Fas halkına, sevgisini göstermek ve Fransızlara nefretini bildirmek anlamında Kazablanka mağdurlarına bir miktar para yardımında bulunmak için harekete geçmelidir.

- ***Aydın., Ha., Bir Ziya-i Ebedi, 12 Şaban 1325 / 8 Sentyabr 1907, Nr. 26, s. 401-402***

Ali Bey, mürettip Salman Nerimanov'un vefatı dolayısıyla onu anmak amacıyla bu yazısını kaleme alır.

Yazar, Nerimanov'un bir mürettip olarak değerini ve Kafkas'a yaptığı hizmetleri, bir anısı yardımıyla açıklar: İstanbul'da bulunduğu sırada, bir arkadaşı kendisine bir mektup gösterir. Mektupta, Şark-ı Rus gazetesi sahibi Mehemmed Ağa Şahtatlı, arkadaşından, İstanbul'da birkaç mürettip bulup Tiflis'e göndermesini rica etmektedir. Mektubu alan kişi ne kadar dolaşırsa da mürettip bulamaz; çünkü Abdülhamid, yabancı memleketlerde çıkan Türk gazete ve dergilerini zor durumda bırakmak için, mürettiplerin yurtdışına çıkmasını yasaklamıştır.

İşte Kafkasya basınının böylesi zor bir zamanında Salman Nerimanov, Türkçe mürettibi olarak ortaya çıkmıştır. Kafkasya'da çıkan Türk gazete ve dergilerinin mürettiplerinin çoğunu yetiştiren Nerimanov, mürettiplik mesleğinin yanı sıra yazarlık da yapmıştır. "Koca Salman" imzasıyla, siyasi ve sosyal hayata yönelik kaleme aldığı makaleleriyle Hayat gazetesi sütunlarında yer almıştır.

- ***Aydın., Ha., Kolera, 22 Şaban 1325 / 18 Sentyabr 1907, Nr. 27, s. 417-423; 4 Ramazan 1325 / 29 Sentyabr 1907, Nr. 28, s. 433-443***

Hüseyinzade Ali, dünyada sıklıkla görülen ve Kafkasya halkının da mustarip olduğu salgın hastalıklardan biri olan kolerayı konu edinir. İlk bölüm; hastalığa ilişkin genel bilgileri içerirken ikinci kısımda; hastalıktan korunma yollarına yer verilmiştir.

Birinci bölümde; koleraya neden olan bakteri, kolera türleri, hastalığın kaynağı, bulaşma yolları, hastalığın tedavisine yönelik çalışmalar ve deneyler hakkında detaylı bilgi veren yazar, ayrıca, bu hastalığın Volga kıyısında yaygın oluşuna da dikkati çeker. Nijni Novgorod'da, Samara'da, Saratov'da, Astrahan, Bakü ve civarındaki hasta sayısı ve ölümlere ilişkin istatistiksel verilere değinir.

İkinci bölümde ise; hastalıktan korunmak için alınan önlemleri maddeler halinde sıralar. Hastalığın ülkeden ülkeye yayılmasını önlemenin önemli oluşuna dikkat çeken Ali Bey, karantina kavramına ilişkin de detaylı bilgi verir. Yine, bu bölümün sonuna da Bakü'de görülen kolera vakalarına ilişkin sayısal verilerin gösterildiği bir tablo eklenmiştir.

- **Aydın., Ha., Perde İniyor, Son Temaşa, 8 Şaban 1325 / 1 Noyabr 1907, Nr. 32, s. 497-501**

Bu sayıyla birlikte sözlerine son vermek zorunda kaldığını bildiren Hüseyinzade Ali, Füyuzat'taki son sayısında, yine, dünyada öne çıkan gelişmelere, Avrupa'da yavaş yavaş yüzünü gösteren sınıf çatışmalarına ve bu çatışmalardan kurtulmak isteyen Avrupalıların benimsedikleri politikalara ve İslam dünyasında olup bitenlere ilişkin düşüncelerini aktarır. Okuyucunun dikkatini, İslam dünyasında, özellikle, İran'a yöneltmek isteyen yazar, son zamanlarda bu ülkenin özgürlük ve meşrutiyet yolunda attığı önemli adımlardan övgüyle söz eder ve onu Osmanlı ile kıyaslar.

Hüseyinzade Ali, içinde bulunduğu devrin, insanlık mücadelesi tarihinin en zorlu devri olduğu kanaatindedir. Millettin militle, hükümetin hükümetle, hükümetin toplumla, sınıfın sınıfla ve en nihayetinde insanların birbiriyle mücadele ettiği bu devir; kanlıdır. Tolstoy gibi, Lamartine gibi aydın ve yazarların çağrılarını, öğütleri bu kanlı savaşı durdurmaya yetmemektedir. İlâveten, Lahey'de toplanan barış konferansı da, bu türden konferanslardan bir sonuç çıkmayacağını gözler önüne sermiştir. Temsilcilerin her gün şereflerine verilen ziyafetlerden öteye gitmeyen bu toplantılarda, barışın; kalıcı barışın nasıl sağlanabileceğinden ziyade; savaşın nasıl daha "insancıl" yapılabileceğine

ilişkin kafa yorulduğu görülmüştür. Bu sebeple de yazara göre, Lahey'deki gibi sözde barış toplantılarından savaşı önlemeye yönelik kararlar çıkmasını beklemek abestir.

Devletler arasındaki savaşıardan ziyade, insanlığın aydınlanmış kesimi arasında yeni bir fikir hareketi doğmaktadır ki, asıl savaş bu fikir hareketinden kaynaklanacaktır, diyen yazar sınıfsal çatışmaların Avrupa'yı tehdit ettiğine vurgu yapmaktadır. Fransa ve Hollanda'daki sosyalist ve anarşist kongreleri, başlayacak olan yeni savaşın sinyallerini vermektedir. Sınıf çatışmasını, ayrı ayrı memleketlere bağlamaksızın ortak ve müttefik bir güç yaratarak her tarafta ve aynı zamanda başlatılmak istenmesi Avrupa'yı, son zamanlarda ciddi tehdit etmektedir. Sınıf çatışmasından korunmak isteyen Batı hükümetleri ise, çareyi Asya'yı sömürgeleştirmekte görmektedirler. İslam alemine ve sarı ırka yönelik istilacı politikaların nedeni; işte bu çıkar davasıdır.

Sarı ırkın; özellikle de Japonya'nın, Avrupa'nın ve Amerika'nın tehditkar politikalarıyla artık başa çıkabildiğinde dikkat çeken Ali Bey, Avrupalıların İslam dünyasından başka seçeneklerinin kalmadığına işaret etmektedir. Avrupa hükümetleri, İslam dünyasını sömürge haline getirebilmek için iki yola başvurmuşlardır: Mezhepsel çatışmalar yaratmak ve baskıcı iktidarlara destek vermek.

Mezhepsel çatışmalarla İslam dünyasını bölme politikası Hüseyinzade'ye göre, artık çok işe yarar bir politika değildir; çünkü ona göre, İslam dünyasında artık Şii ve Sünni ayırımının çok da önemi kalmamıştır. Her iki tarafın alimleri de birliğe doğru emin adımlar atmaktadırlar.

İslam dininin millet ve dil bakımından üçlü bir yapıdan; Türk, Arap ve Fars'tan oluştuğuna dikkati çeken Hüseyinzade, din bakımından her Müslümanın Arapçayı sevmeye mecbur olduğunu ve Fars ile Türkün dilleri de, asırlar içerisinde birbirine çok yaklaştığı için azıcık bir çabayla birbirlerini anlamalarının çok kolay olduğunu savunmaktadır.

Böyle bir yapıda da, İslam dünyası arasında, mezhepsel ayrılıklar çıkarmak mümkün olmadığından Avrupalılar, diğer yola başvurmak zorunda kalırlar ki Avrupa devletlerinin Yıldız istibdadını destekleyen politikaları bunu açıkça göstermektedir.

İslam aleminde, Batılıların bu politikasını anlayıp çaresine bakmaya çalışan ilk kişi; Midhat Paşa; hürriyet ve anayasal sistemi ilk hayata geçiren devlet de İran olmuştur. Baskıcı rejim taraftarı Atabey, İran'ın üzerine bir kara bulut gibi çökmüşse de

20 Ağustos'taki katlinin ardından bu bulutlar dağılmıştır. İran şehzadeleri ve vezirlerinin milli meclisteki toplantıda, anayasaya sadık kalacaklarına dair ettikleri yeminin ardından, tümüyle, meşrutiyet ve özgürlük yanlılarından oluşan bir kabine oluşturulmuştur. İktisadi hayatın canlanması, milli servetin çoğalması, medeni hayatın gelişmesi için üniversitenin kurulmasının, milli bankanın açılmasının ve demiryolları döşenmesinin önemini idrak etmiş İran ülkesi, yazara göre İslam'ın ne başı, ne eli ayağıdır, İran ülkesi, artık İslam'ın ruhudur. Bu sebeple de Urmiye'ye asker gönderen Abdülhamid, İran sınırında her ne kadar bir baskı yönetimi kurmaya çalışsa da asla başarılı olamayacak, İran'ın özgürlük seli, İstanbul'un istibdat dağını yıkacaktır.

Yazarın fikrinde, Abdülhamid'in İran sınırına asker sevkıyatı; Almanya'nın hırslarının oyuncağı olmaktan başka bir şey değildir. Almanya ile Yıldız arasındaki ilişkiler de, Batılıların, İslam toplumunu geriletmek için baskıcı yönetimleri destekleyen politikalarına sadece bir örnektir.

Fransa ve İspanya'nın Morocco'ya yönelik politikalarından, Rusya'daki terör olayları ve açılacak olan üçüncü meclisten ve meclis öncesi Kafkas Müslümanlarının üzerine düşen görevlerden de bahsetmek istediğini belirten Hüseyinzade Ali, ancak dergilerinin son sayısı olduğu için okuyucularına veda etmekten başka seçeneğinin kalmadığı ifadesiyle yazısına son verir.

3.1.3 İRŞAD GAZETESİNDE YAYIMLANAN YAZILARI

- *Aydın., Hüseyinzade, Muharrem ve Bazı Hakikatler, 8 Muharrem 1325 / 29 Yanvar 1908, Nr. 13, s. 1*

Muharrem ayının önemini belirten bir başlangıcın ardından Ali Bey, Şemseddin Sami'nin Kamusü'l Alam adlı ansiklopedisinden, Kerbela hadisesinin nasıl anlatıldığını okuyucusuna aksettirmek için alıntılar yapar.

Muharrem ayı, ay takviminin birinci ayı olduğundan, bazı Müslüman memleketlerinde yeni yılı kutlamak için birbirine mektup ya da kart gönderme adeti olduğunu belirten Ali Bey, ancak bu kutlamaların; bir bayram kutlamasına benzemediğinin, sevinçten ve mutluluktan uzak olduğunun da altını çizer. Yazar; Kerbela hadisesinin yeni yılın ilk ayı olan muharremde yaşanmış olması göz önüne

alındığında, yeni yılda Allah'tan birbirleri için mutluluk ve esenlik dileyen insanlar gerçekten nasıl mutlu ve huzurlu olabilirler sorusuna; bu acı olayın, eski yılın sonlarıyla yeni yılın başlangıcına tesadüf etmesinin aslında anlamsız olmadığı cevabını verir: Müslümanlar, nasıl ki Ramazan ayında nefisleriyle mücadele içerisine girip, bir vicdan muhasebesi yapıyorlar ve şeriatın buyurduğu ahlak çerçevesinde yaşamaya gayret ediyorlarsa, her yeni yılda da şeriatın, hak ve hakkaniyetin, insaf ve adaletin taraftarı olan Kerbela şehitlerini mersiyelerle hatırlayarak bu yoldaki azimli ve sabırlı tutumlarından bir ibret alırlar. Buna ilaveten, Kerbela'nın mazlumlarına ağlayıp, Yezid'e de lanetler okuyarak bir iç muhasebeye girerler; geçmiş sene içerisinde işlemiş oldukları günahları hatırlarlar ve onların affı için Tanrı'ya yakarılırlar. Burada dikkat edilecek husus; muharrem ayının bitmesinin ardından, nurun sönüp edilen vaatlerin unutulmamasıdır. Ne var ki Ali Bey'e göre Müslümanlar, bu arınmayı çabucak unuturlar. Öyle olduğu için de şehirlerde ve ülkelerde zulümler, fesatlıklar ve katliamlar son bulmamaktadır.

Hüseyinzade, muharrem'in önemini daha iyi idrak edebilmek ve bu ayı daha anlamlı kılabilmek için Gave adlı tiyatro eseriyle Bakü halkının derinden etkileyen Şemseddin Sami'nin Kamusü'l-Alamı'nda Kerbela hadisesi ile ilgili maddeleri yazısına taşır. Kamus'un Yezid maddesinde ayrıntılı bilgi bulunmadığından, üçüncü cilt, 4318. sayfadaki Muaviye maddesiyle yine üçüncü cilt, 1953. sayfadaki İmam Hüseyin maddelerini kendisinden hiçbir ilave yapmadığını da belirterek aynen alıntılar.

Yaptığı alıntıların ardından Hüseyinzade Ali, Kerbela şehitlerine reva görülen zulmü ve işkenceleri uzun uzadıya anlatan Şemseddin Sami'nin bu eserinin, İstanbul Maarif Nezareti Celilesinin takdiriyle yayımlanıp Osmanlı'nın tüm mekteplerinde kabul görüldüğünü de ayrıca belirterek sözlerine son verir.

- **Temaşacı, Felyeton Cidal ve Düello, 30 Safer / 20 Mart 1908, Nr. 36, s. 2-3**

Hüseyinzade Ali Bey, sözlü atışmanın, tartışmanın hatta düellonun dahi bir adabı olduğuna işaret ederek başladığı yazısında, medeni insanlar arasında kavganın dahi bir edep çerçevesinde yapıldığını göstermek için Rus İmparatorluğu'nun başkenti Petersburg ile Osmanlı başkenti İstanbul'dan iki örneği makalesine taşır.

Rus basını general Smirnof ile General Kok arasındaki düelloya sayfalarca yer ayırırken, Osmanlı basınında da İsmail Hakkı Bey ile Ahmet Rıza arasındaki tartışma

gündemi işgal etmektedir. Ali Bey, okuyucularına, biri fiziki diğeri sözlü olan bu iki düellonun nasıl yapıldığını aktarır.

Port Arthur savaşı sonrasında, kalenin Japonlara teslim edilmesine yönelik açılan soruşturmada, General Kok ile General Smirnof birbirlerini suçlarlar. Mahkemenin bitiminde General Kok, Smirnof'u düelloya davet eder. Düellonun yapılmış olmasından ziyade, nasıl yapıldığı dikkat çekici ve takdire şayandır: Her iki taraf da öncelikle hükümetten izin alır. Ardından düellonun şartlarını oluşturmak için vekil tayin ederler. Kimsenin zarar görmeyeceği özel bir mekan tespitinin ardından yanlarında doktor ve tıbbi malzemeleri de hazır bulundurup düelloya başlarlar. Her iki general de öyle maharetlidir ki, etraftaki seyircilerden kimsenin burnu dahi kanamaz. Yaralanıp, düelloyu kaybeden taraf Smirnof'tur; ancak Ali Bey'e göre bu olayın neticesi; fiziki bir zarar verme maksadı taşıyan düellonun, böylesine görgü ve nezaket içerisinde yapılmış olmasıdır. Bakü'deki düellolarda hanım ve çocukların korkuyla dört bir tarafa kaçıştıklarını hatırlatan Hüseyinzade, buradaki kadınların hiçbir can korkusu taşımaksızın büyük bir ilgiyle düelloyu seyretmelerini ilgi çekici bulur.

Diğer bir düello da Osmanlı basınında yapılmaktadır. Düellonun tarafları; Meşveret gazetesi müdürü ve yazarı Ahmet Rıza ile Yıldız istibdadına daha fazla dayanamayarak Mısır'a kaçan Miralay İsmail Hakkı'dır. Taraflar arasındaki kavga; Ahmet Rıza'nın, İsmail Hakkı'yı hafiyelik yapmakla suçlamasından çıkar. Miralay İsmail Hakkı, Ahmet Rıza'nın bu sözlerini hakaret olarak addederek onu düelloya davet eder. Ahmet Rıza ise "Görülür ki dünyada öldürülmeye müstahak yalnız Ahmet Rıza imiş" diye bir sitemde bulunarak, İsmail Hakkı'nın düello teklifini geri çevirir. Ancak, İsmail Hakkı'nın da zaten düelloyla kastettiği; tabanca ya da kılıç düellosu değil, söz düellosudur. Nitekim İsmail Hakkı, "Cidal Yahut Muakkis Hakikatler" adıyla Kahire'de yayımladığı risaleyle Ahmet Rıza'ya yüklenmiştir.

Hüseyinzade Ali, risaleyi okuduktan sonra çok üzüldüğünü ve ümitsizliğe kapıldığını belirtir; çünkü Osmanlı aydınları, hafiyeler ve onların hizmet ettiği meşum istibdat idaresine karşı birlik olup çalışmaları gerekirken bu nifak ve tartışmalar sayesinde sadece düşman sevindirmektedirler. Bununla birlikte Ali Bey, İsmail Hakkı'nın bu düşman sevindiren tartışmadan rahatsız olduğunu da fark etmiştir. Zira, İsmail Hakkı'nın adı geçen risalesinin her satırında derin bir keder gizlidir. İsmail

Hakkı, kimi yerde, Ahmet Rıza'nın meziyetlerinden ve hizmetlerinden bahsetmekte kimi zaman da onun ayıplarını ve suçlarını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, eserin tezatlarla dolu olduğunu kaydeden Hüseyinzade, bu tezatları daha açık bir surette ortaya koymak ve İsmail Hakkı'nın değindiklerinden okuyucusunu haberdar etmek maksadıyla, adı geçen risaleden birkaç paragrafı yazısına taşır. Ali Bey'in alıntılıdığı paragraflarda İsmail Hakkı, Ahmet Rıza'nın kendisine hafiye demesiyle hafiye olmayacağını, bir zamanlar kendisinin İstanbul'da kaymakamlık gibi önemli bir vazifede bulunduğunu; ancak o zaman dahi maddi ya da manevi çıkar elde etmek için hafiyeliğe soyunmadığını belirtir ve Ahmet Rıza'yı, meydanda tek kalmak uğruna entrikalar peşinde koşmakla suçlar. İlaveten, kendisinin düelloyla kastettiğinin söz savaşı olduğunu; çünkü sözcüklerin çoğu zaman kılıçtan daha keskin olduğunu belirtir. İsmail Hakkı, ayrıca Ahmet Rıza'ya "Bu çarpışmayı kabul etseydiniz, belki samimi bir şekilde birbirimize el uzatacak, kucaklaşacaktık" diyerek bu durumdan duyduğu rahatsızlığı ve hayıflanmayı da açıkça ifade eder.

İsmail Hakkı'dan alıntılıdığı yazının ardından Hüseyinzade Ali, el sıkışıp barışmak için hala geç olmadığını söyleyerek vatanın kurtuluşu için, tarafları barışmaya davet eder. Ali Bey, ayrıca Bakü'de, tüm halkın huzurunu ve can güvenliğini hiçe sayıp düelloya kalkışan şahıslardan da bu makalesini okuyup ibret almalarını rica eder.

- **İmzasız, Matbuat "Alem-i İslam Mecmuası", 2 Rebiyülevvel 1326 / 22 Mart 1908, Nr. 37, s. 3**

Bu yazısında Hüseyinzade Ali, Fransa'da çıkan Revue Du Monde Musulman dergisini tanıtmayı amaçlar. Müsteşriklerin yönetiminde, Fransızca, aylık olarak yayımlanan bu derginin ele aldığı konular hakkında okuyucuda bir fikir uyandırmak maksadıyla Ocak 1907 sayısındaki yazıları maddeler halinde sıralar. Revue du Monde Musulman, Ocak 1907'deki nüshasında şu yazılara yer vermiştir:

1) El Hasan Bin Muhammed'in Tanca'dan Mekke'ye seyahati. Bu seyahatname, Ahmed Rezzouk tarafından Arapçadan tercüme edilmiştir.

2) Malezya ve Filipinlerdeki Sulu Archipelago ve Mindanao adalarında yaşayan Moro Müslümanları. Antoine Cabaton tarafından kaleme alınan makalede; adadaki İslam'ın tarihine yönelik ortaya konulan tezler, İspanyollarla yapılan savaşlar, Amerika'nın bölgedeki etkinliği gibi konular ele alınmıştır.

3) "Avusturya ve Polinezya'da İslam" başlıklı makale; Mehmet Cengiz tarafından kaleme alınmıştır. Hüseyinzade Ali, bu makalenin İrşad'ın önceki sayılarında tercüme edildiğini hatırlar.

4) "İran'daki Sosyal Sınıfların Ayrışması" başlıklı makale, Farsça yayımlanan Hablü'l-Metin gazetesinden tercüme edilmiştir.

5) "Yemen İsyanı" başlıklı makalenin yazarı; L. Bouvat'dır.

6) İsmail Hamit tarafından kaleme alınan "Uluslararası Müslüman Kongresi" başlıklı yazıda; çeşitli Müslüman gazetelerinin, Tercüman gazetesi sahibi İsmail Gaspıralı'nın teşvikiyle Mısır'da düzenlenecek olan Müslüman kongresine ilişkin düşüncelerine yer verilmiştir.

7) Mahmud Tahir tarafından kaleme alınan "Dinşavay Kızı" adlı romana dair bilgi verilmiştir. Kısmen Fransızcaya da çevrilmiş olan bu romanda, İngilizlerin Mısır'da yaptığı zulümler, şairane bir dille hikaye edilmektedir.

8) "İslam Sanatı" başlıklı makalenin yazarı Huart, 1907'de, Paris'te yayımlanan "Manuel d'Art Musulman" başlıklı iki ciltlik eseri tanıtmıştır.

9) İslam dünyasının çeşitli memleketlerinde olup bitenler konusunda okuyucuyu aydınlatan bir makaleye yer verilmiştir.

10) Müslüman memleketlerdeki basını konu alan bu yazıda, Bakü'de çıkan Behlül gazetesine yer verilmiş ve Behlül'ün bazı karikatürlerinden alıntılar yapılmıştır. Ayrıca İrşad'ı öven bir yazıyla birlikte Hasan Bey Melikzade'nin ve İttıla dergisinin kurucusu Muhammed Hüseyin Furuği'nin biyografilerine yer verilmiştir. Türkiye, Mısır ve Hindistan'da çıkan Müslümanları gazeteleri ve Türkiye'de çıkan Ermeni gazetelerine ilişkin çeşitli malumat sunmuştur.

11) İslam dünyasının çeşitli yerlerinde çıkan kitap ve risaleler ile Doğu dünyasına dair Avrupa'da çıkan yeni yayınlar hakkında faydalı bilgiler içeren bir yazı kaleme alınmıştır.

Yazısını sonlandırmadan önce Ali Bey, Cezayir'de, 1907'de yayımlanan Muhammed İbn Mustafa İbn El-Hoca'nın "El-Lebab Fi Ahkamü'z-Zine ve'l-Libas ve'l-İhticab" adlı eseri ile Mısırlı Emin Kasım'ın "Tahrirü'l-Mara"sına dair yazılanları meraklı okuyucularına tavsiye eder.

- *İmzasız, Graf Voronsov Daşkof Hazretleri, 7 Rebiyülevvel 1326 / 27 Mart 1908, Nr. 40, s. 2*

Hüseyinzade Ali, öncelikle, Kafkasya canişini Graf Voronsov Daşkof'un 25 Mart 1908'de askeri hizmetindeki ellinci yılı münasebetiyle bir kutlama düzenlendiğinin haberini verir ve ardından, Graf Daşkof'un yaşam hikayesine, Rusya ve özellikle de Kafkasya'daki hizmetlerine ve siyasi fikirlerine dair okuyucularını aydınlatan bir yazı kaleme alır.

Askerliğin yanı sıra bir devlet adamı olarak da pek çok hizmette bulunmuş Graf Daşkof'un şerefine Tiflis'te düzenlenecek olan kutlamalara katılmak için Bakü Müslüman eşrafi ile birlikte basını temsilen Ahmet Bey Ağayev de yola çıkmıştır.

Ali Bey'e göre, Voronsov'un devlet hizmetindeki ellinci yılı, Kafkas Müslümanları tarafından da gayet samimi duygularla kutlanmaktadır; çünkü bu bölgede eğitimin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında, basının özgürleşmesinde, mahalli yönetimlerde Müslümanların haklarının genişletilmesinde büyük hizmetler görmüştür. Voronsov, son emriyle artık şeyhülislamlık makamının da seçime tabii tutulmasına karar vermiştir. Graf Voronsov Daşkof da tıpkı Kafkasya'da aynı görevi ifa etmiş amcası Knaz Voronsov gibi yenilikçi, reformist bir devlet adamıdır; ancak yazar böylesi bir karışık zamanda Graf'ın icraatlarını layıkıyla tasvir etmenin ve de alınan kararların ne kadarının merkezin hükmüyle ne kadarının kendisinin tasarrufuyla alındığını bilmenin mümkün olamayacağını ifade ederek, bu hususta takdiri; zamana ve tarihe bırakır. Bununla birlikte, Graf Voronsov Daşkof'un hayat hikayesiyle elli yıllık memuriyetinde gördüğü hizmetleri sıralaması Ali Bey'in, zamanın ve tarihin Graf Daşkof'u onurlandıracağını düşündüğünü göstermektedir.

Graf Daşkof'un soyu bir taraftan I. Petro zamanı knazlarına diğer taraftan Daşık adlı, kadim Tatar liderlerine kadar uzanmaktadır. 1836'da dünyaya gelen Daşkof, çocukluğundan itibaren imparator III. Aleksander'ın yakın arkadaşlarından biri olmuştur. Moskova'daki üniversite öğreniminin ardından hassa süvari alayına katılan Daşkof, 1858'de subay unvanını alır. Knaz Baryatinski'nin maiyetinde bir müddet Kafkasya'da görevlendirilir. Dağıstan, Türkistan ve Balkan gibi çeşitli bölgelerdeki savaşlarda yararlılıklar gösterir. 1881 yılı itibarıyla arkadaşı III. Aleksander'ın tahta

çıkmasıyla devlet haralarının başmüdürlüğü, der-bar-ı hümayun ve emlak hassa nazırlığı gibi pek çok görevi üstlenmiştir.

Tüm bu devlet görevlerinin yanı sıra Graf'ın basına da hizmetleri olduğunu belirten Ali Bey, onun 1879-1880 senelerinde imzasız olarak yayımladığı "Rusya'nın Ahval-i Hazırasına Dair Mektubat" başlıklı yazısının içeriği hakkında da bilgi verir: Eserde Daşkof, köylülerin oturdukları ve çalıştıkları yerleri, bedelini ödeyerek istimlak edebilmelerini savunur. İlaveten, köylülerin ekip biçtikleri arazilerin genişletilmesini, devletin borç vererek köylülere yardımda bulunmasını, köylünün huzur ve refahı için kanuni hükümlerin polis ve zabıtarca değil, mahalli meclisler tarafından uygulanmasını, bu bölgelerin idaresi için bir idari sınıf oluşturulmasını teklif eder.

Hüseyinzade, Graf Voronsov Daşkof'un bu önerilerini, muhafazakar ve köhne vezirlerin görevde olduğu 1880'li yıllarda dile getirildiği düşünüldüğünde, onun ne denli yenilikçi ve aydınlanma yanlısı olduğunun daha net anlaşılacağını belirtir. 1905'te Kafkasya canişini ve Kafkasya Kazak askeri birliğinin atamanı olarak atanan Graf Daşkof'un son üç yıldaki en önemli icraatlarından biri de; Kafkasya bölgesinde idari ıslahatlar yapılmasına yönelik hükümete verdiği tasarıdır. Sosyal ve iktisadi reformlar içeren bu tasarı; Daşkof'un bir zamanlar kaleme aldığı eserinde getirdiği önerilerden oluşmaktadır. Ne var ki Graf'ın bu özgürlükçü ve reformist görüşleri, mecliste Menşikof ve etrafındakilerce temsil edilen sağ fırka tarafından şiddetle reddedilmiştir. Ali Bey, bu husustaki tartışmalar için, Ahmed Ağayev'in İrşad'daki makalelerini referans göstererek yazısına son verir.

- **İmzasız, Yeni Türk Matbuatından, 9 Rebiyülevvel 1326 / 29 Mart 1908, Nr. 41, s. 4**

Hüseyinzade Ali, Mısır'da çıkan İctihad dergisinin kısa bir aranın ardından, resimli olarak tekrar basılmaya başladığının haber verir ve son numaralarından birinde, Bakü eşrafından Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in bir resmini de yayımlayan derginin, şubat sayısında yer alan yazıları sıralar: "Fas ahvali, Rusya İnkılab-ı Kebiri, İhya-yı Lâ-yemut, Ruhü'l-akvam, Hayata Doğru".

Fas Ahvali başlıklı yazıya İrşad'ın ilerleyen numaralarında yer vereceklerini kaydeden yazar, Dr. Abdullah Cevdet'in, kendi biyografisini kaleme aldığı "İhya-yı Lâ-yemut" başlıklı yazı için ise "Bu makale muharrirlerimizden Ayın. Hüseyinzade'ye dair

bir makale-i edebiye olup onun fotoğraf resmi ile dahi musavverdir" notunu düşer. "Ruhü'l-Akvam" başlıklı yazının, meşhur Gustave Le Bon'un bir eserinin devamı olduğunu belirtir ve Sultanzade Selahaddin'in "Hayata Doğru" başlıklı yazısından yaptığı alıntıyla yazısını sonlandırır. Yazısında Sultanzade, Abdülhamid'e şöyle seslenmektedir:

Saltanatı işgalinden evvel ve işgal hırsıyla kanun-i esasiyi kabul ederek millet meclisini açacağını Midhat Paşa'ya yeminlerle vaat ettiydi. Otuz iki sene sonra sormaya hakkımız yok mu? Meclis mebusan müdafaaları ne oldu? (İmzasız, 1908, 41: 4).

- **Kulak, İrşad'ın Latifeleri, 9 Rebiyülevvel 1326 / 29 Mart 1908, Nr. 41, s. 4**

Hüseyinzade Ali Bey'in kişisel arşivindeki İrşad koleksiyonunda, bu yazının altına "Ayn. Hüseyinzade" imzasını atmış olması, onun; "Kulak" imzasıyla da yazılar kaleme aldığını göstermektedir.

Üç fıkradan ibaret bu yazıda Ali Bey, İrşad gazetesi konulu küçük fıkralar kaleme almıştır. Bu yazıyı orijinal kılan bir diğer husus da; fıkraların dilinin, yazarın diğer makalelerinde olduğu gibi ortak Türk yazı dili anlayışıyla değil; yerel Azeri şivesiyle yazılmış olmasıdır.

- **Ayn., Ha., Mevlid-i Nebvi Ümran-ı Alem, 12 Rebiyülevvel 1326 / 1 April 1908, Nr. 43, s. 2**

Hüseyinzade Ali Bey, Hz. Muhammed'in doğum yıldönümünü kutlar ve bu kutlu günün anlam ve önemine binaen neler yapılması gerektiği konusunu gündeme taşır. Hz. Muhammed'in doğuşunu "kainatın ümrani" olarak niteleyen Ali Bey, makalesinin ikinci kısmında "ümran ve imar" sözcüklerinin hangi kavramları karşıladığı üzerinde durur ve "kultura (kültür)" sözcüğünün tercümesinde kendi teklifini sunar.

Ali Bey, Hz. Muhammed'in doğum gününün sadece günün kutsallığına atfen yapılan konuşmalarla ya da Müslümanların birlik ve beraberliğine vurgu yapan ateşli nutuklarla kutlanmasını eleştirir. Kendisinin de Hayat, Füyuzat, İrşad gibi yayın organlarında konuyla ilgili çeşitli makaleler kaleme aldığı için günün öneminden ya da birlik ve beraberlikten bahseden yazı yazmayacağını ifade eden yazar, bu kutsal günün önemine yaraşır bir kutlama peşindedir. Onun fikrinde bu kutsal günün önemine yaraşır bir kutlama toplumun hayatına, yaşantısına fayda sağlayacak işler yapmakla mümkündür. Her sene bu kutsal günde, düşkün kadınlar, yetimler, yaşlılar için barınma

yurtları açılmalı, kütüphaneler ve okullar inşa edilmeli, yollar, çeşmeler yaparak memleketin bayındır hale getirilmelidir.

Toplumun yararını gözeten her türlü imarı; asar-ı ümran olarak nitelendiren Ali Bey, makalesinin devamında, "imar" ve "ümran" sözcüklerinin sözlük anlamlarını açıklamaya girişir. Hasan Sabri Ayvazov, Ali Bey'e gönderdiği mektupta "kültür" kelimesinin nasıl çevrilmesi gerektiğini sormuş, ardından İçtihad dergisinde yayımladığı makalesinde bu sözcüğü "zeka ve irfan" sözcükleriyle açıklamıştır. Hüseyinzade'ye göre bu sözcük; zeka, irfan ya da medeniyet gibi sözcüklerle değil "imar ve ümran" sözcükleriyle karşılanabilir. Zira kültür sözcüğünün genel anlamı budur. Özel anlamına gelince, yine "imar" sözcüğüyle anlam bakımından doğrudan yakınlığı vardır; çünkü kültür aslında ziraata özgü bir terimdir ve Türkçede bunu "imar-ı arazi" ile karşılamak mümkündür.

Kültür sözcüğünün genel ve özel anlamlarını verdikten sonra yazar, Kaspi gazetesinde "Kara Mirza" imzasıyla yayımlanan "Politika ve Kultura" başlıklı yazı aracılığıyla okuyucuyu; kültür, imar ve ümran sözcüklerinin anlam alanları üzerinde düşünmeye davet eder. Kara Mirza, pek çok kişinin "mesai-i imariye" ifadesini sadece hayır girişimleri olarak anladığını; ancak imar ve ümranın sadece bundan ibaret olmayıp daha geniş bir anlam alanına sahip olduğunu ifade etmektedir. "Ümran" geniş anlam içeren bir sözcüktür. Ümran-ı hayat; insanlığın yegane gayesidir ve bu kavram; insanın maddi-manevi tüm uğraşlarını içerir. Bu sebeple kavramı, yalnızca eğitim ve hayır işleri çerçevesinde değerlendirmek doğru değildir. İlaveten Kara Mirza, her milletin modernleşme sürecinin, toplumsal güç, iktisadi sebepler gibi kendi iç dinamikleriyle değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yaparak, Avrupa ya da Arap modernleşme süreciyle kıyaslamamanın doğru olmayacağını beyan eder.

Yazısının devamında Kara Mirza, "ümran" ile "siyaset" kavramları arasındaki ilişkiye de değinir. Ona göre; siyasi mücadele için imar mücadelesinden vazgeçmek gerekmez; çünkü ümran; ebedi amaçtır, siyaset ise bu ebedi amaca ulaşmak için sadece bir vasıta.

- **İmzasız, Posta Kutusu Yusuf Zülali'ye, 21 Rebiyülevvel 1326 / 10 April 1908, Nr. 48, s. 4**

Hüseyinzade Ali Bey, İrşad adına kaleme aldığı yazıda, Yusuf Zülali'nin İrşad'a gönderdiği şiirinin neden yayımlanmadığına açıklık getirir.

Yusuf Zülali isimli şahsın şiiri, öncelikle ölçü ve ahenk açısından kusurludur. Kullandığı sözcüklerden "feryat"ı örnek göstererek, bu sözcüğün vezni bozduğunu belirtir ve yerine ses bakımından daha uygun düşen "efgan", "esvat" veya "ruh" sözcüklerini önerir. Şiirin diğer bir kusuru da tarihi şahsiyetlere eksik ya da hatalı telmihlerde bulunmuş olmasıdır. Ali Bey, mazmun olarak kullanılan Yavuz Sultan Selim'in Arap değil Türk padişahı olduğunu hatırlatır ve Hülefâ-yı Raşidîn'den Hz. Osman'ın atlanmış olmasını eleştirir. Son olarak Zülali'yi daha çok çalışmaya davet eder.

- **Kulak, Hansı Daha Gülünçtür?, 24 Rebiyülevvel 1326 / 15 April 1908, Nr. 51, s. 3-4**

"Kulak" imzasını attığı bu ikinci yazısında Hüseyinzade Ali, Orlofski Vestnik gazetesinde yer alan trajikomik bir olayı okuyucusuyla paylaşır ve bu olay üzerinden Oryol ile Bakü halkını birbirleriyle mukayese eder.

Oryol meclisinde, bu şehirde doğmuş ünlü Rus yazar Turgenyev'in şerefine bir anıt dikme meselesi görüşülmektedir. Şehir meclisini üyelerinin aksine başkan, Turgenyev'i tanımamaktadır ve bu sebeple de meclistekilere Turgenyev'in kim olduğu, ne iş yaptığına dair sorular sorar. Meclis üyeleri Turgenyev'in çok önemli bir yazar olduğunu ve Rus edebiyatına çok değerli eserler kazandırdığını ifade ederlerse de başkan tatmin olmaz. Başkan ısrarla, yazar olmasının dışında Turgenyev'de başka vasıflar aramakta "devletli bir hacı mıdır?" diye sormaktadır. Meclisin; Turgenyev'in beylerden olduğu ve Oryol'da doğduğu cevabına dalga geçerek cevap verir. Başkana göre, bu türden beyler, her anadan doğmaktadır, bu yüzden de Turgenyev'in hürmet edilecek bir tarafı yoktur.

Meclis üyelerinin; yani halkı temsil eden kişilerin bilinç düzeylerine tezat olarak şehir meclisi başkanlığını yapan kişinin Turgenyev'den bihaber olmasını komik olarak nitelendiren Hüseyinzade Ali, bu türden bir olayın Bakü'de nasıl yaşanabileceğini hayal eder. Raifski ve Kamil Safer Aliyef gibi kişileri Turgenyev'i ve diğer Rus yazarlarını iyi bilip, Müslüman aydınlarını da yine aynı derecede iyi tanıdıklarından, meclise Hasan Bey Melikof'un adını Bakü'nün bir sokağına verme ya da onun adını yaşatmak adına bir

nişan dikme teklifi Raifski'den gelecektir. Meclisteki "ağalar"; Melikof'un adını dahi duymadıklarından Raifski'ye onun kim olduğunu soracaklar ve Raifski de "Ekinci"³⁷ cevabını verecektir. Bunun üzerine "ağalar" da tıpkı Oryol başkanının yaptığı gibi "Devletlilerin "Ekinci" neyine gerektir?" diyeceklerdir.

"Şimdi Bakü mü yoksa Oryol mu daha gülünçtür" diyerek cümlesini sonlandıran yazar, bu fıkıyla, toplum bilincinin ne denli önemli olduğunu anlatmak istemiştir. Aydınlanmış bir halk arasında, kültür ve bilinç düzeyi düşük bir yönetici, sadece kendini gülünç duruma düşürür. Oysa kendisi için çalışan kişileri dahi tanımaktan aciz bir halkın durumu, kültür düzeyi düşük bir yöneticiden daha vahimdir.

- **İmzasız, Tolstoy ve Şiir, 5 Rebiyülahır /24 April 1908, Nr: 56, s. 3**

İki paragraftan oluşan ve herhangi bir imzanın yer almadığı bu yazının Hüseyinzade Ali'ye ait olduğu; özel arşivindeki koleksiyonda yer alan nüshanın kenarına, kendi el yazısıyla imzasını atması üzerine anlaşılmıştır. Ali Bey, Rus gazetelerinden birinde gördüğü haberi aktarmaktadır. Habere göre, bir Rus köylüsü Tolstoy'a mektup yazmış, Tolstoy da cevabı gazetede yayımlamıştır. Köylünün mektubuna karşılık olarak Tolstoy, onun hayatın manasına dair yazdıklarını beğendiğini; ancak şiir ve edebiyata ilişkin görüşlerine katılmadığını ifade etmiş ve şiir ve genel itibarıyla edebiyata yönelik bakış açısını kısaca belirtmiştir: Tolstoy'a göre düşünceyi, hakikati ifadeye hizmet eden ruhun tecellisi kelimeler kadar önemlidir ki, kafiye ve ölçü gibi lüzumsuz teferruatla aydınlığı ve sadeliği yok edilmemelidir. Bu sebeple sözü ifade ederken ölçü ve kafiyeyle saplanıp kalmak Tolstoy'a göre bir kusurdur.

Hüseyinzade Ali, düşüncelerinde çok kere abartıya kaçan Tolstoy'un bu fikrine tam olarak katılmadığını ifade etmekle birlikte, değil mensur manzum ifadenin dahi değerini düşüren müteşairleri ve kafiye düşkünlerini büyük deha Tolstoy'un bu sözlerinden biraz ibret alıp ayaklarını suya indirmeye davet eder.

- **İmzasız, Ali Nuri Bey, 11 Rebiyülahır / 29 April 1908, Nr: 59, s. 4**

İmzasız olmakla birlikte yine arşivdeki nüshaya attığı imza münasebetiyle anlaşılan Hüseyinzade Ali Bey'in bu yazısında, Osmanlı asilzadelerinden son Tunus

---

³⁷ Ekinci; Hasan Bey Melikzade Zerdabi'nin 1875'te Bakü'da çıkardığı gazetenin adıdır.

hanedanının damadı Ali Nuri Bey'in İran'a yolculuğu sırasında 27 Nisan'da Bakü'ye uğradığının haberini verilir ve bu Osmanlı asilzadesinin yaşantısına dair birtakım detaylar okuyucuyla paylaşılır.

Ali Nuri Bey, Almanya ve İngiltere'nin çeşitli gazetelerinde yazılar yayımlayan ve Batı dillerinde çeşitli türdeki eserlerin sahibi; Türkiye'nin en bilgili ve en aydın şahsiyetlerinden biridir. Devrimci fırkaya katılmadan evvel içte ve dışta Osmanlı devletinin önemli memuriyetlerinde bulunmuş olan bu şahsın en meşhur eserlerinden biri Almanca yazmış olduğu "Abdül-Hamid Karikatür"dür. Gülünç ve manidar resimlerle süslü bu kitap, İsveççe başta olmak üzere pek çok dünya diline tercüme edilmiştir. Kitabın Almanca baskısı da, büyük bir ilgiyle karşılanmış ve tükenen birinci baskının ardından ikincisi için hazırlıklar başlamıştır.

Abdürrahim Talibov aracılığıyla kendisinde de, kitabın bir nüshasının olduğunu kaydeden yazar, bu önemli kişiyle İran yolculuğu öncesi, birkaç soru soracak kadar konuşma fırsatı yakaladığını da sözlerine ekler. Hüseyinzade, Bab-ı Ali'yi ve İstanbul'u en ince ayrıntısına kadar tanıyan bu şahsa Osmanlı-Rusya arasında bir savaşın muhtemel olup olmadığına ilişkin görüşlerini sorar. Ali Nuri Bey, bu soruya, asla ihtimal vermediği cevabını verir. Zira kanun-i esasi fırkaları, dahili ve mülki reform taraftarı olduklarından tüm savaşları kendi emelleri için sakıncalı bulmaktadırlar, ayrıca Abdülhamid de, herhangi bir devletle savaşa girmekten çekinmektedir. Bu koşullarda, savaş çıkması söz konusu olamaz.

Ali Nuri Bey gibi tecrübeli bir şahısla çok az görüşmüş olmaktan duyduğu üzüntüyü dile getiren yazar, İran seyahati dönüşünde, kendisiyle daha uzun sohbet etme imkanı bulmayı arzu ettiğini ifade ederek yazısını sonlandırır.

- **Temaşacı, Tercüman'ın 25. Sene-i Devriye Şenlikleri, / 13 Rebiyülahır / 1 May 1908, Nr: 60, s. 2-3**

Temaşacı imzasıyla kaleme aldığı yazısında Hüseyinzade Ali, Tercüman gazetesinin yirmi beşinci yılını kutlar. Kendi hatıralarından hareketle yazar, Tercüman gazetesinin Osmanlı'daki etki gücünü, tahkiye üslubuyla ortaya koyar ve yazısının sonunda, Türk dünyasının; yirmi beşinci yılını kutlayan bu gazeteye nasıl katkıda bulunabileceğine ilişkin önerilerini sıralar.

Ali Bey'in, İsmail Gaspıralı'nın yirmi beş yıllık emeklerini konu alan hikayesi, Haliç üzerindeki köprüde bağıra çağıra Tercüman satan bir çocuğun tasviriyle başlar. Çocuğun elindeki Tercüman nüshaları kapışılmakta, Sabah, İkdam, Malumatçılar tarafından hasetle seyredilmektedir. Yazara göre, topu topu iki-üç sayfadan oluşan, kaba dilli ve itidalli bir yol izleyen Kırım Tercümanı'na bu kadar rağbet edilmesi; İstanbul gazetelerinden -sansür nedeniyle- öğrenemedikleri havadisleri vermesinden iler gelir.

Kırım Tercümanı'nın bu başarısı karşısında kıskançlığa kapılan İstanbul gazetelerinden temsilciler soluğu Yıldız Sarayı'nda alırlar ve mabeyn başkatibinden, Tercüman'ın verdiği havadisleri kendilerinin de verebilmesi için izin isterler. Bu şikayetin ardından, artık ne köprüde Kırım Tercümanı görülür ne de onu satan çocuğun sesi işitilir. Tercüman gazetesini okumak isteyen halk, gazetenin satışının yasaklandığını öğrenince hayretle karışık bir üzüntüye gark olurlar.

Ali Bey'in zihninde yer edinen diğer bir olay da askeri öğrencilerin Tercüman gazetesine verdikleri değeri ve yine bu gazete yüzünden Yıldız'ın hışmına nasıl uğradıklarını gözler önüne sermektedir. 1890'ların sonunda İstanbul'da büyük bir deprem olmuş ve binlerce insan yaşamını yitirmiştir. Harabeye dönmüş şehir manzarasında yarı yıkık bir mescit, sadece depremin vahametini değil; istibdadın zulmünü de açıkça ortaya koymaktadır. Çoktan harabeye dönmüş mescidin bir duvarı ve minaresi inatla direnmektedir. Mabedin altında zindan olduğu kapısında ellerinde tüfeklerle nöbet bekleyen iki askerden anlaşılmaktadır. Kısa bir süre sonra, aniden gelen yer sarsıntısıyla mescidin zorlukla ayakta duran duvarı da çöker ve askerler altında kalırlar. Zindanın kapısı muhafazasız kalınca, mescidin önünde toplanan ahali, zincir sesleriyle birlikte insan çılgınlıklarını işitir. Ardından, ayakları zincirli, ölüye benzer birkaç öğrenci zindandan çıkmayı başarırlar. Ahali, büyük bir şaşkınlıkla öğrencilere, niçin zindana atıldıklarını sorar. Öğrenciler, merak içindeki halka suçlarının; kitapları arasında bir-iki Tercüman nüshasının barındırmak olduğunu söylerler.

İstanbul halkının gazetesine gösterdiği rağbeti bilen İsmail Gaspıralı da, defalarca yasaklanan gazetesini yeniden okuyucusuyla buluşturmak için defalarca Karadeniz'in hırçın dalgalarıyla boğuşur, Yıldız'ın dik yokuşunu tırmanır ve gazetesini için yeniden izin alabilmek adına bin bir zorluklarla bürokratlara ulaşmaya çalışır. Uzun çabaların ardından Tercüman gazetesi, gazeteci çocuğun bağırışları eşliğinde Haliç

köprüsünde, kısa bir süreliğine boy gösterirse de, Sabah, Malumat ve İkdamcıların üstün gayretleriyle yeniden yasaklanır. Bu durum; kısır bir döngü şeklinde yıllarca devam eder.

İşte Tercüman gazetesi; yirmi beş yıl boyunca, Kırım'dan Baykal'a, Ural dağlarından Bakü'ye kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış yirmi beş milyonluk Rusya Müslümanlarını birleştiren en büyük güç olmuştur. Genel bir Türk lehçesiyle yayımlanan Tercüman, bu geniş coğrafyanın uzun yıllar boyu tek Türk ve Müslüman gazetesi olma özelliğini korumuştur. Rusya Müslümanlarının arasında gazetelerin çoğalması, farklı görüş ve ideolojilerin ortaya çıkmasıyla her ne kadar Tercüman eski rolünü kaybetmişse de, Hüseyinzade Ali, bu büyük hizmetin kadrinin bilinmesi ve yirmi beş yıllık emeğe bir saygı bağlamında Tercüman'a maddi veya manevi bir teşekkür sunulması gerektiğini düşünmektedir.

Bakü'nün ileri gelenlerinin Tercüman'a nasıl bir hediye sunmak gerektiğini düşündüklerinin haberini veren yazar, bir tipografya makinesi, Tercüman matbaası için güzel bir bina, İsmail Gaspıralı adına bir okul veya öğrencilere burs gibi pek çok şeyin hediye edilebileceğini ifade etmekle birlikte, kendisinin hayalindeki hediye bambaşkadır: Hüseyinzade Ali, elinde olsa, Tercüman'a; onun yirmi beş yıllık emeğine yakışır surette "basın özgürlüğü"nü hediye etmeyi arzular. Tercümanı okudukları için, zindanlarda çürümeyen, sürülmeyen özgür insanlar ve İslam aleminde teşkil edilecek mükemmel bir "basın hürriyeti" Tercüman'a en yakışan hediye olacaktır!

3.1.4 TERAKKİ GAZETESİNDE YAYIMLANAN YAZILARI

- *Aydın., Hüseyinzade, Yazımız, Dilimiz İkinci İlimiz, 30 muharrem 1327 / 9 fevral 1909, Nr: 31, s. 2-3; 1 Safer 1327 / 10 Fevral 1909, Nr: 32, s. 2-3*

Hüseyinzade Ali Bey, okulların 2. sınıfında okutulan ders kitabındaki imla hatalarından yola çıkarak kaleme aldığı bu makalesinde, alfabe ve imlanın ıslahı meselesiyle okuma-yazma öğrenme ve öğretmenin esaslarına dair eleştirilerini ve görüşlerini sıralar.

Saadet mektebinin ikinci sınıf öğrencilerine yönelik okuma kitabı seçen kurulda bulunan Ali Bey, beş-altı öğretmen tarafından hazırlanan "İkinci İl" başlıklı kitapta

karar kıldıklarını haber verir. İkinci İl başlıklı kitabı seçmelerine karşın, bu kitabın da pek çok hatayı barındırdığını ifade eden yazar, yazıda, bu kusurları ele alır:

Kitabın başında, Türkçedeki ses uyumundan bahsedilmekte; ancak bu kural açıklanırken dahi yazıda, mühim hatalar yapılmaktadır. Ses uyumu kuralının, düzgün yazmaya değil; düzgün okumaya yarayacağı görüşünü savunan Hüseyinzade, alfabeyi sesli uyumuna uydurmak adına, geleneksel imlanın bozulmasına karşı çıkar ve bu görüşünü örneklerle ispata kalkışır:

"Kuş" kelimesindeki seslinin kalın olduğunu bilen bir Türk öğrencinin لر biçiminde yazılan çoğul ekini "-ler" biçiminde okuması zaten mümkün değildir. Bu çoğul ekini; لr biçiminde yazmak; öğrenciye okumayı kolaylaştırmak yerine tersine daha da zorlaştıracaktır.

Şekil bilgisinin Türklere özgü ve belli başlı kuralları içerdiğini öne süren Hüseyinzade, bu kuralların yazıda adeta bir hiyeroglif halini aldığına dikkati çeker. Tıpkı Çinlilerin, Japonların hiyeroglifi gibi Türkçe imla da bir tür hiyerogliftir.

Alfabe, Türkçenin ses özelliğiyle bağdaşmayan zorluklar görüp bu sebeple de imlayı ıslaha kalkışanlar, Rus alfabesinden başka bir şeye itibar etmemektedirler, diyen yazar ardından çoğul çekimi açısından Türkçe ile Rusça arasında bir kıyaslama yapar: Bir öğrenci veya Türkçe bilmeyen yabancı biri, Türkçede çoğul ekinin yazıda لr biçiminde gösterilip "-lar ve -ler" biçiminde okunduğunu kolayca öğrenebilir. Ancak aynı şey Rusça için geçerli değildir, Rusça öğrenmek isteyen biri, kelimelerin çoğul şekillerini ayrı ayrı ezberlemek zorundadır. Bu yüzden de, morfolojisi birbirinden çok farklı olan iki dili, alfabe ve imla konusunda birbirine benzetmek ya da kıyaslamak yanlıştır.

Alfabeyi yenilemeye ya da imlayı ıslah etmeye karşı olmadığını dile getiren Hüseyinzade, yalnızca, okuma-yazma öğrenmeye çalışan öğrencilere öncelikle klasik imlanın öğretilmesinin önemini vurgulamak istediğini belirtir. İmladaki ikilik; çocukların aklını karıştıracak ve ne bugüne kadar yaratılan edebiyattan ne de basından yararlanamamalarına sebep olacaktır.

Ali Bey, bu görüşünde Tercüman gazetesini referans gösterir. Tıpkı kendisi gibi, Tercüman'da, toplumun ilerleyememesinin tek sebebi olarak yazı ve imlayı gösterenleri

eleştirmektedir. Üstelik bu görüşlerin de -her nedense- Tiflis'te ortaya çıktığına da işaret etmektedir.

İmlanın ıslah edilmesi halinde, Türkçe kök ve eklerdeki klasik imlânın korunup Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerdeki ünlüleri gösterme önerisinde bulunan yazar, ancak bu türden reformların, kongrelerin ve bilimsel toplantıların işi olduğuna vurgu yaparak yazısının ilk bölümünü sonlandırır.

İkinci bölümde Ali Bey, imla sorununun yalnızca Türkçeye özgü olmayıp benzeri sıkıntıların İngilizce ve Fransızcada da olduğunu belirterek bu dillerden örnekler verir. Bu konuda dikkati çeken şey; İngiliz ve Fransızların imladaki muhafazakar tutumlarıdır. Onlar, yedi-sekiz yaşlarına gelmiş çocuklarına dillerine özgü imla özelliklerini öğretirler ve bir yabancıнын kendi dillerini öğrenmekte sıkıntı yaşayacak olması onları hiç de ilgilendirmez. İngilizlerde beş ayrı sese denk gelen "a" harfini varken Türkçedeki "ا" harfinin yalnızca iki sesi karşılamaktadır ki bu durum, yazara göre, Türkçe imlânın diğer dillere göre daha kolay ve açık olduğunu gösterir. "İkinci İl" kitabının yazar kadrosunun, bulunma hali olan "ده" " " imlasını "دا" biçiminde de yazmaları, "ا" harfinin, iki sese karşılık geldiğini bilmediklerini göstermektedir.

Dilde beşi kalın beşi ince olmak üzere on adet hareke bulunduğunu kaydeden Hüseyinzade, öğrencilere kolay okuma-yazma öğretmek hedefleniyorsa, bu işaretlerin kullanımına dikkat edilmeliydi diyerek İkinci İl başlıklı kitabı bu yönden de eleştirir.

Sessizlerin yazımıyla ilgili olarak ise İkinci İl kitabı yazarları, yine Osmanlı imlasından ayrı bir yöntem izlemişler ve kalın sessizleri "ط" ve "ص" ile göstermek yerine "س،ت،د" ile yazmayı tercih etmişlerdir. Hangi imlânın daha doğru olduğu konusunda görüş belirtmeyeceğini ifade eden Ali Bey, bu seslerin yazımıyla ilgili olarak, yalnızca yazıda birlik taraftarı olduğunu söyleyerek geçer.

"ق،ك،غ،خ" harflerinin yazımıyla ilgili olarak ise, İkinci İl kitabı yazarlarının uyuma bağlı kaldıklarını, kalın heceli sözcüklerde "ق" ince heceli sözcüklerde "ك" kullanıp, "ق"ların harekelenmesiyle "غ" a dönüşmelerine dikkat ettiklerini belirten Hüseyinzade, kitabın yazarlarına bu imla tutarlığından dolayı teşekkür eder; ancak yazarların bu harfler içinden "خ"nın yazımı konusunda ne yapacaklarını şaşırdıklarını da sözlerine ekler.

Şemseddin Sami'nin "خ"nın boğumlama yerinin "ق"inkine yakın olduğunu ve bu sebeple "ق"ın "خ"ya, "خ"nın da "ق"a kolayca dönüşebileceğini ifade ettiğini ve Osmanlıların "horultu, hırıltı" gibi birkaç yansıma sözcük dışında "خ" harfini imlalarından tamamen çıkarttıklarını hatırlatan Ali Bey, bu sesin estetikten yoksun, kaba bir ses olduğu görüşünü savunur. Ona göre, tüm "خ"lar zarif bir şekilde "ق"a dönüşebilecekken bunun tam tersi mümkün değildir. Dolayısıyla, "çoh, yoh, bahmak ya da bahmah" yerine "çok, yok, bakmak" demek mümkünken "kuş, koyun" yerine "huş, hoyun" denilemez. İkinci İl yazarları, bu "خ" sesinden vazgeçmeli, hiç değilse Osmanlıca sözcükleri değiştirmemelidirler.

Okuma metinlerinin, Türkçe dilbilgisi kurallarıyla örtüşür nitelikte olması gerektiğini ifade eden Hüseyinzade Ali, İkinci İl adlı kitabın Türkçe dilbilgisi kurallarını lüzumsuz görür gibi bir tutum sergilediği görüşündedir. Özellikle zamir ve fiil çekimlerini bu kitap vasıtasıyla öğrenciye anlatmak neredeyse imkansızdır. "Gel-" fiilinin öğrenilen geçmiş zaman çekimini "gelmişem" ya da "gilmişem" biçiminde yazmak hiçbir dilbilgisi kitabında görülmuş şey değildir.

- *Aydın., Hüseyinzade, Türklük, Askerlik ve İstanbul'da 31 Mart Vakası, 2 Rebiyülahır 1327 / 10 April 1909, Nr. 75, s. 3*

Türklerin askerlikle olan ilişkisini anlatan bir girişin ardından Hüseyinzade Ali, 31 Mart olayına ilişkin değerlendirmelerde bulunur.

Bir milletin dili; onun fikrinin, hissini ve ruhunun aynasıdır, diyen Ali Bey; Türkçenin yapısı ile Türklerin yaşam tarzı arasında bir benzerlik kurar. Yazara göre, üst üste 4-5 defa emir kipi çekiminin Türkçeden başka hiçbir dilde olmaması ve bir fiilin zaman çekiminde, fiilin kökü olduğu için, ilk olarak emir kipinin hatırlanması Türklerin asker bir millet olduğu, savaşçı ruhları ve askeri organizasyonlarıyla ilintilidir.

Türkler askerdir; iyi-kötü ne varsa her şeyi askerlikleri sayesinde yapmışlar, cihana askerlikleriyle hükmetmişlerdir. Türk kabileleri arasından birinin bağımsızlığı elinden alınsa, hemen bir diğeri bağımsız ve yeni bir devlet kurmakta başarılı olmuştur. Böylece; Türk ve Türklük daima, bir yerde bağımsız olarak yaşamıştır.

İki bin senelik tarihinin ardından, yine Türklerin, bu defa Osmanlı adıyla bağımsız bir şekilde yaşadıklarını kaydeden Hüseyinzade, Osmanlı Türklerinden

Mehmed Emin Yurdakul'un "Ben bir Türküm" adlı şiirinden iki dördlüğü, Türkün ruhunu anlatması bakımından örnek olarak verir.

Mehmed Emin'in şiirinde de görüldüğü gibi, vatanın yüceliğini istemek ve sözünde durmak; askerliğin hem gereği hem de şanıdır; ancak asker, bu yüceliklerin ne olduğunu ve onların hangi yolla elde edeceğini de bilmesi gerekir. Askerliğin en büyük şartının; emir ve itaat olduğunu ifade eden yazar, bu kuralın dışına çıkıldığı takdirde askerliğin kalmayacağını altını çizerek. Hüseyinzade, Türklerde bu kuralın hakkıyla korunduğunun ve çiğnenmesine asla müsaade edilmediğinin 31 Mart vakasıyla bir kere daha görüldüğünü belirterek, olayın öncesi ve iç yüzüne ilişkin açıklamalar yapar:

31 Mart olayının yaşanmasına sebep olan gerginlikler daha önceden kendini göstermiştir. Ahrar ile merkeziyetin temsilcisi İttihat ve Terakki arasında basın yoluyla bir savaş başlamış, ardından Ahrar gazetesi yazarlarından Hüseyin Fehmi öldürülmüştür. Provokatörler de bunu fırsat bilip irtica için gerekli şartları hazırlamışlardır. Subaylar eğitilmiş olsalar da, Osmanlı'nın erleri genellikle cahil olduğundan, provokatörler bu cahil erleri, para, rütbe hırsı ya da şeriat tutuculuğu gibi gerekçelerle isyana teşvik etmişlerdir. Üstlerinin emrinden çıkan erler, kanun-i esasiye zarar vermek için, gecenin birinde, silahlarla İstanbul sokaklarına dökülmüşlerdir.

Bu aşamada provokatörler, emir ve itaatin böyle yoldan çıkmış olmasına askerliğin ve Türklüğün tahammül edemeyeceğini hesaba katmamışlardır. Ancak bu hakikati onlara; kanun-i esasiyi korumak için Çatalca'da toplanan gerçek Türk ordusu hatırlatmıştır.

Hüseyinzade Ali, bu olayda asıl suçlunun meclis ve vekilleri olduğu görüşündedir; çünkü vekiller her ne olursa olsun kimseye karşı korkaklık içerisine girmemelidirler. Vezir ya da vekil azletmek; askerin değil milletin işidir diyen yazar; makalesinin sonunda meclise seslenir: 31 Mart olayında suçlular, derhal cezalandırılmazsa, bu bir zafiyet gibi görülecek ve ilerisi için kötü bir örnek oluşturacaktır. Bununla beraber, Türk meclisi tıpkı diğer devletler gibi, intikam duygusundan arınmalı ve öldürmek, idam etmek gibi insanlık dışı cezalardan kaçınmalıdır.

- ***Aydın., Hüseyinzade, Ras-ı Bî- magz, 8 Rebiyülahır 1327 / 16 April 1909, Nr: 80, s. 3***

Başlığında da anlaşılacağı üzere Hüseyinzade Ali Bey, bu yazısıyla Osmanlı ve İran hükümetlerini eleştirir. Yazar, eleştirisini, bir teşbih yardımıyla öldürülen Sırp kralı Aleksandr Obrenovic'e dair bir anısını anlatarak ortaya koyar.

Ali Bey'in Tıbbiye'nin son sınıfında okuduğu sırada, Sırp kralı Abdülhamid'i ziyaret etmek maksadıyla İstanbul'a gelir ve burada bulunduğu sırada Tıbbiyeyi de görmek ister. Kral, Tıbbiyedeki dersi izlemek üzere geleceği gün Ali Beyler, dahiliye kliniğindedirler. Zoeros Paşa'nın Fransızca olarak verdiği bu ders, daha çok nazari bilgi içerdiğinden o gün hastaları yoktur, ancak "Hastasız klinik mi olur?" denilebileceğinden endişe duyan Zoeros Paşa, öğrencilere apar topar bir hasta buldurtur. Aceleyle bulunan, zayıf, çelimsiz ve halsiz hastaya bir sandalye vermek unutulur. Kral Aleksandr, sınıftan içeri girer ve Zoeros Paşa'dan dersine devam etmesini rica eder. Doktor hastayı nadiren iyi eder, daha çok acısını hafifletir ve onu teselli eder diyen Zoeros Paşa'ya karşılık olarak kral, "herhalde bir sandalye vermeyi de ihmal etmez" diyerek hastanın ayakta kalmasına dokundurur. Aleksandr Obrenovic ayrıca öğrencilerin üniformalarındaki tutarsızlığa da dikkat eder. Okulun açılışından bu yana apoletlerin üstünde "yılan" figürü varken kralın ziyaretinden birkaç hafta önce padişahın emriyle "yaprak" figürüne dönüştürülmesine karar verilmiştir. Bu yeni değişiklik nedeniyle, bazı öğrencilerin formalarında yılan, bazılarında ise yaprak figürü vardır. Okul müdürü bu ikiliği düzeltmek adına yaprak figürü taşıyanların eczacılık öğrencisi olduğunu, diğerlerinin de tıp öğrencisi olduğu yalanını söylemek zorunda kalır. Bu açıklamaya kral, "o halde, dahiliye dersi alan eczacıların da doktor olmaları icap eder" cevabını verir.

Kral Aleksandr'ın dikkati, tecrübesi ve sözleri, birkaç ay sonra diplomasını alacak tıp öğrencilerini derinden etkilemiştir. Öyle ki, onun kafatasında oldukça sağlam bir beyninin olduğuna inanmışlardır.

Birkaç sene sonra gazeteler, Kral Aleksandr'ın nasıl vahşice katledildiğini yazmaktadırlar. Hüseyinzade Ali'yi en çok hayrete düşüren şey; doktorların; kafatasını açtıktan sonra kralın beyninin çoktan çürümüş olduğunu fark etmeleri olmuştur. Yazar; Osmanlı ve İran hekimlerinin, açıp bakmaya ihtiyaç duymaksızın, Tahran ve İstanbul'da bulunan bazı kimselerin beyninin Sırp hekimlerin keşfinden beter olduğu beyanatında bulunsalar asla şaşırmayacağını belirtir; çünkü milletin özgürlüğünü ayaklar altına

olarak, Makedonya'ya istila etmesi için Avusturya'yı davet etmesi İstanbul'daki başın lanetli bir beyne sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ali Bey'e göre, aynı şekilde, çürüyüp bozulmuş bir diğer beyin de Tahrandadır. Bu beyin ise, memlekette adaleti boğmak için, Azerbaycan'ı, tek bir vücut olan İran'ı parça parça koparıp atmaya çalışmaktadır. Aynüddevleler gibi beyinsiz kahramanlara sahip asker sınıfı da bu başın bekası için çabalamaktadır. Tebriz'deki sağlam beyinli Settar Han'ın etrafındaki açları doyurmak için kuzeyden askerle top ve tüfekle yürürken, güney tarafın diplomatları, karnı tokların boy beyinlerini ne ile doldurur diye soran Ali Bey, bu ironi dolu, çarpıcı sorusuyla yazısını sonlandırır.

3.1.5 DİĞER SÜRELİ YAYINLARDA YER ALAN YAZILARI

- **H. Zade, Ömer Hayyam, Ramazan Bahçesi, 1308, s. 9-23**

Hüseyinzade Ali Bey'in Tıbbiye yıllarına rastlayan ilk kalem tecrübesi; Ömer Hayyam, Abdullah Cevdet'in o dönemde çıkardığı Ramazan Bahçesi adlı dergide yayımlanmıştır. Ömer Hayyam başlıklı bu yazı; Alman yazar Bodenstedt'in "Der Lieder und Sprüche des Omar Chajjam" başlıklı eserinden yapılmış bir tercümedir. Ali Bey öncelikle, Almanya'nın Abdülhak Hamidi olarak nitelendirdiği Bodenstedt hakkında bir paragraflık bilgi verir, ardından Bodentstedt'in Hayyam hakkındaki makalesini okuyucuyla buluşturur.

- **A. Turani, Mektub-ı Mahsus, Türk, 24 Teşrinisani 1904, S. 56**

Hüseyinzade Ali'nin bu yazısı; Türkçülük kavramının açıklanması, Türk dünyasının sınırlarının belirlenmesi ve modernleşme yolunda, Türk dünyasını oluşturan unsurlar arasında işbirliğinin sağlanması gibi konuları gündeme taşıması bakımından önem arz eder.

Ali Bey, Türk gazetesinde yayımlanan bir makalede, hatalı bir Türklük tanımı yapıldığını, Tatarlara ve özellikle de Cengiz ve Timur gibi iki büyük Türk komutanına hakaret edildiğini belirterek yazısına giriş yapar. Yazar, her ne kadar bu hatalı ve hakaret içerikli tavrın Osmanlı Türklerini müdafaa amacından kaynaklandığını düşünse de yine de Türk ve Tatar terimlerine açıklık getirir: Bilim dünyası hatta Rus şarkiyatları dahi artık Çin hududunda Tatar adıyla bir kavmi kabul etmemektedirler. Türk ve Moğol

diye iki ayrı kavim vardır; ancak Tatar yoktur. Kırımlılar, Kazanlılar ve Orenburglular Tatar değil; Türk'türler, kendilerine Türk demektedirler ve Türkçe konuşmaktadırlar. Bu Türklere, diğer milletler tarafından bir yanlışlık olarak Tatar denmiştir.

Hüseyinzade'nin Türk'ün makalesinde öne çıkarmak istediği bir diğer husus ise Türk yazarının; İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlıcılık ideolojilerinden hiçbirine rağbet gösteremeyeceği ve tek amacının Osmanlı Türklerini uyararak, onları aydınlanmaya sevk etmek olduğu yolundaki beyanatıdır. Ali Bey, Türk yazarını desteklemekle birlikte, bu görüşe bazı ilavelerde bulunur: Uyanmak ve aydınlanmak; sadece Osmanlı Türklerinin değil tüm Türklüğün kurtuluş yoludur. Müslümanlar ve bilhassa Türkler, ister Osmanlı'da, ister Türkistan'da, ister Baykal Gölü etrafında ve isterse de Karakum civarında olsun birtakım namlar uğruna mezhepçilik yapmaktan sıyrılırlar, Kuran-ı Kerim'i hakkıyla anlamaya gayret ederler ve gerçek dinin Kuran olduğunu kavrarlarsa kurtuluşa erebilirler. Zira gerek din gerekse kavim bakımından birdirler, birleşiktirler. Bu yüzden de Pantürkizm, Panislamizm gibi birtakım suni ideolojiler yaratmanın anlamı ve gereği yoktur. Asıl mesele, nasıl çalışılacağını, neye çalışılacağını ve neyi öğreneceğini bilmektedir. Bir millet için en elzem şey; güçtür ve güç; milletleri kurtuluşa ulaştıracak yegane araçtır. Milletin güçlenmesi; nüfusun fazlalığı, bireylerin sağlıklı oluşu ve kendi cinsi arasında manevi bağlılığın artmasıyla mümkündür. Kalabalık nüfus, sağlıklı bireyler ve manevi bağlılığın koşulu ise sevgi ve güzel ahlaktır. O halde millet; cehalete çare bulur, ahlaki fesadın önüne geçer ve karşılıklı birbirini sevmeyi öğrenirse kurtuluşa erer.

Milletin veya ümmetin yardımlaşma sayesinde maddi ve manevi gelişme sağlayacağını savunan Hüseyinzade Ali, bu noktada konuyu Türk dünyası arasında ilişkinin, irtibatın önemine getirir. Ali Bey'in fikrinde, Türk dünyasının bir kısmında gerçekleşecek aydınlanma tüm Türklüğe yansiyacaktır. Nasıl ki Osmanlıcanın gelişmesi, Kırımlıların, Kazanlıların ya da Şirvanlıların dilinde etkisini gösteriyorsa Çin Türkistanı da, bir Belçika ya da Fransa kadar gelişmişlik düzeyine erişse Osmanlı da aynı şekilde bundan etkilenecektir. Bunun tam tersi olarak, İslam alemi ya da Türk memleketleri bir çöle dönüşürse de Osmanlı bir süre belki bu çöl ortasında bir vaha olarak barınabilecek ama er geç o da kuruyup çölleşecektir. Bu sebeple de Türklüğün

öncelikli ihtiyacı; birbirini tanması, sevmesi ve aydınlanma yolunda birbirine destek olmaya çabalamasıdır.

Bu bakış açısıyla Ali Bey, Mirza Fetheli Ahundof'u, adının başında "Mirza" var, sonunda "of" var diye Fars ya da Rus olarak telakki etmenin, Muallim Feyzi gibi aydın bir Azerbaycan Türkünü İran'da doğduğu için Fars kabul etmenin ya da Ali Şir Nevai gibi bir Türk büyüğünden iki satır olsun okuyamamanın en büyük ayıp olduğunu ifade eder ve evvelce Türklüğe ithafen yazmış olup, İstanbul'da yayımlama imkanı bulamadığını söylediği "Turan" başlıklı şiiriyle makalesini sonlandırır .

- **İmzasız, İctihad, İctihad, Mart 1905, Geneve, S. 4, s. 9-11**

Kişisel arşivinde yer alan İctihad dergisi koleksiyonunda başlığın yanına "Ayn. Ha. Zade" imzası düşülmüş olmasıyla yazının Hüseyinzade Ali'ye ait olduğu anlaşılmıştır.

İctihad gazetesinde yayımlanan bir yazıda; Rusya Müslümanlarının zorla asker edilmesi, orduda domuz eti yedirilmesi, zorla Rusça öğretilmesi gibi türlü zulüm ve hakarete uğradıklarının anlatılmış ve bu zulüm ve hakaretlerden haberdar olmaları için Almanya, Amerika, Avusturya, İtalya, Rusya ve Japonya gibi ülkelerin sefaretlerine bir layiha gönderildiğinin haberi verilmiştir. Hüseyinzade Ali Bey, "zulüm ve hakaret" olarak nitelendirilen uygulamalara ve gönderilen layihaya yönelik düşüncelerini aktarmak maksadıyla bu yazıyı kaleme alır.

"Müslümanların zulüm ve hakaret görmesi Müslüman olduklarından değil cahil ve tembel olduklarından" diyen yazar; şikayet edilen mevzular hakkında görüşlerini sıralar: Öncelikle halka zorla Rusça öğretilmeye çalışılması desteklenecek bir harekettir; çünkü bu sayede cahil halk, bilmediği belgeye imza atmaktan kurtulacaktır. Müslüman ahaliden zorla asker alınması ve bu insanların din kardeşleriyle savaşmaya zorlanması hususuna ise "Bunu sizin halife dediğiniz Abdülhamid yapmıyor mu? Yemen'de asakirimizin şehit ettikleri Araplar Müslüman değil midirler?" sorularıyla karşılık verir.

Ali Bey'in fikrinde, Rusya'da her milletten daha ziyade baskıya ve zulme maruz kalan millet; Yahudilerdir. Gimnazyumların, üniversitelerin kapıları Müslümanlara değil; Yahudilere kapalıdır. Eğitimde, sanayide ve ticarete önlerine konulan her türlü müşkülata rağmen Yahudiler, şirketler kurmakta, sırf okuyabilmek için Londra, Paris, Cenevre, Berlin gibi şehirlerdeki üniversitelere gitmekte ve doktor, mühendis veya

avukat olabilmek için canla başla çabalamaktadırlar. Öte yandan, Rusya'nın eğitim kurumlarının kapıları Müslümanlara açık olduğu halde Müslümanlar, çocuklarını göndermemekte ısrar etmektedirler. Müslümanlar okusa, Avrupa'daki üniversitelerde eğitim alıp, meslek edinip Rusya'ya dönseler ve Rusya'da önemli makamlarda memuriyet edinseler Müslümanlara yönelik tavır da olumlu yönde değişecektir.

Hüseyinzade Ali, Müslümanların Rusya'daki ahvali konusunda halifeden medet ummanın anlamsız olduğu görüşündedir. Ona göre Abdülhamid, hilafetin haysiyet ve itibarını berbat etmiştir. İslam ahalsininin 1/3'ünü telef eden Abdülhamid, artık bir Bulgar kethudasının önünde titrer hale gelmiştir. Kendi kardeşini öldürmeyi emretmiş bir müstebide ümit bağlamak yersizdir.

Beyhude yere dilekçeler vererek vakit geçirmenin anlamsızlığına işaret eden Ali Bey, Müslümanlara ilim ve para kazanmayı öğütler; çünkü ilim ve para olmaksızın hürriyet ve hukuku muhafaza etmek imkansızdır. İslam hükümetlerinin kendi tebalarına ettikleri zulmün Rusya'dan kat kat fazla olduğuna dikkati çeken Hüseyinzade, Müslümanları, birtakım dilekçeler yazmak yerine İslam alemindeki katliamları, açlığı ve sefaleti yok edecek kurtuluş yoluna; yani ilim ve para kazanmak için çalışmaya davet eder.

- **Öksüz (Yetim) Yahut Son Buse, Basiret, 22 Temmuz 1917, Nr. 159, s. 1-2**

I. Dünya Savaşı yıllarında kaleme aldığı bu kısa öyküde Hüseyinzade Ali Bey, vatan ve özgürlük uğruna savaşıp bu uğurda canını feda etmeyi yüceltir.

Hikayenin kahramanları Daşdemir, hastabakıcı Leyla, Daşdemir'in kızı Altunsaç ve Altunsaç'ın annesidir. Savaşta ağır yaralanan ve hastanede son nefesini vermeye hazırlanan Daşdemir kızı Altunsaç'a bir mektup yazar. Daşdemir, mektubunda bir daha geri dönemeyeceğini, ancak bunun için üzülüp ağlamamaları gerektiğini; çünkü kendisinin yüksek bir ideal uğrunda canını feda ettiğini ifade eder. Kızının kaderini soylu Türk milletine emanet ettiğini ilave eder ve kızından Türk milletine yaraşır bir şekilde yaşamasını, namuslu ve ahlaklı bir insan olmasını ister.

Mektubunu, hastabakıcı Leyla'ya teslim eden Daşdemir, ardından ruhunu teslim eder. Bir kış günü, cephedeki babasından gelen mektupla sevinçten deliye dönen Altunsaç, mektubu açınca acı gerçeği öğrenir ve bayılır. Kızının bu tepkisiyle, yetim kaldığını hemen anlayan anne de baygınlık geçirir. İlk şokun ardından kendine gelen

Altunsaç, mektubu bir kere daha eline alır ve babasının, onların hayatlarını idame ettirmek için hiçbir para toplamadıysa da bundan herhangi bir keder duymadığını; çünkü asil Türk milletine inancının tam olduğunu bu yüzden de onların mukadderatını milletin himmetine bıraktığını anlatan cümlelerini okur. Ardından hem kendisini hem de anasını bu cümlelerle teselli eder.

Bu trajik sonun ardından yazar, evleri yanmış, ocakları sönmüş on binlerce felaketzedenin milletin yüksek himmetli olması hayaliyle yaşadığını hatırlatır ve "Kahraman Daşdemirlerin öksüz Altunsaçlarını bakalım Türk millet-i necibesi nasıl himaye ediyor ve edecek" diyerek sözlerine son verir.

- **Dr. Hüseyinzade Ali Bey, Azerbaycan Dahilinde Neler Olup Bitti, İkdâm, 14 Seval 1336 / 23 Temmuz 1334 / 1918, Nr. 7705, s. 1**

Bu yazısında Hüseyinzade Ali Bey, 1918 yazının bahar aylarında Kafkasya'da yaşanan siyasi hadiselerle ilişkin bilgi verir.

Haber niteliği taşıyan bu yazıda öncelikle genç Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıtır. Genç cumhuriyetin başkentini "Gence – Bakû" olarak belirtmesi dikkate değer bir husustur. O tarihte Bakû, henüz Bolşeviklerin elinde kaldığından cumhuriyet, merkez Gence olarak kurulur. Ali Bey, kullandığı "Gence-Bakû" ifadesiyle Azerbaycan'ın gerçek başkentinin Bakû olduğunun ve bu sebeple de alınmasının zorunlu olduğunun altını çizmek ister. Başkentini yanı sıra, Azerbaycan Cumhuriyeti halkının makam-ı hilafete bağlı olduğunu ve Anadolu insanıyla ortak tarihe sahip olduğunu ilave eder. Ona göre, iki halk arasında yalnızca şu sosyo-kültürel farklılık göze çarpar; Anadolu insanı asker ve cengaverdir. Azerbaycan halkı ise iktisadi açıdan gelişmiş; ancak askeri açıdan zayıf kalmıştır. Bunun sebebi; Rus işgalinden sonra halkın Rus ordusuna asker vermek istememesi ve daha çok ticarete yönelmesidir. Halihazırda ise, Azerbaycan halkı bunun bedelini ağır ödemektedir: toprakları işgal edilmiştir, öyle ki başkentleri Bakû'dan bile mahrum kalmışlardır. İşte bu teşkilatsızlık ve Ermeniler ile Bolşeviklerin yarattığı anarşiyle mücadele etme zorunluluğu yüzünden Azerbaycan, Osmanlı askerinin himayesini istemiştir. Bu noktada Ali Bey, konuyu açıklık getirir: Osmanlı ordusu istila düşüncesinden tamamen uzaktır. Onun tek amacı; Ermeni ve Bolşevik tazyiki altında bulunan dindaşlarına yardım etmektir.

Konfederasyonun dağılmasının ardından kurulan Azerbaycan'ı temsil eden parlamento üyelerinin Gence'ye gitmeyip bir müddet daha Tiflis'te kaldığına değinen Hüseyinzade; üyelerle halk arasında bir samimi bir ilişkinin bulunmadığını da kaydeder. Parlamantonun feshedilmesinin ardından halkın saygısını ve güvenini kazanan bir heyet oluşturulur ve başına Feth Ali Han getirilir. Ali Bey; bu heyetin tümünün Türklük taraftarı olduğunun altını çizerek bu heyet döneminde anarşinin son bulduğunu da ekler. Yine aynı yönetim sayesinde Bakû kurtarılmıştır.

- **Dr. Hüseyinzade Ali, Azerbaycan'da Düşündüklerim, Hilal-i Ahmer, 15 Şevval 1326 / 24 Temmuz 1334, Nr. 4, s. 1**

Ali Bey, tıpkı İkdam'daki yazısındaki gibi Hilal-i Ahmer gazetesinde de Azerbaycan'daki son durum hakkında okuyucusunu bilgilendirir.

İki hafta kadar bir süre önce geçici başkent Gence'den döndüğünü belirterek sözlerine başlayan Ali Bey; yazısına, Gence'nin bir zamanlar şehremaneti dairesi olup savaş sırasında Hilal-i Ahmer hastanesine dönüştürülen binanın ve dokunaklı insan manzaralarının tasviriyle devam eder. Binanın taraçasında her akşam, Türklerden ve Azerbaycan Türklerinden oluşan yirmi-otuz kadar asker birlikte hava almakta, Osmanlı'nın askeri müziğini dinlemektedirler. Bu hastanede Osmanlı Türkü ile Azerbaycan Türkü yan yana yatmakta, birbiriyle dertleşmekte ve ufak tefek şive farkına rağmen mükemmel bir biçimde birbirini anlamaktadır. Bu manzara; Hüseyinzade'yi duygulandıran, kendisinin "rikkatli" diye betimlediği bir manzardır.

Tarihin bazı cereyanları vardır ki, onları hiçbir kuvvet durduramaz, tarih asla şaşmaz ve olacak tabiatıyla olur, diyen yazar, Azerbaycan Türkünün Osmanlı Türküne kavuşmasını da bu türden bir olay olarak nitelendirir. Dünya Savaşı'nın getirdiği tüm zorluklara karşın iki kardeş artık birleşmektedir. Bu birleşme; her iki tarafa büyük yararlar sağlayacaktır; çünkü Azerbaycan ve Anadolu birbirini tamamlamaktadır. Anadolu; bir askeri güce sahip olmakla birlikte, iktisadi yönden gerilemiştir. Öte yandan Azerbaycan Türklüğü ise ticaret ve sanayi ile birlikte gittikçe zenginleşmiş; ancak Rus istilasının ardından askeri yönden bir çöküşe girmiştir. Bu tablo göz önüne alındığında iki kardeşin birbirine kavuşmasının ne denli mühim olduğu anlaşılır. Halihazırda Anadolu, Azerbaycan Türklüğünü esaretten kurtarmak adına kanını akıtıyorsa da ileride

de Azerbaycan, iktisadi gücü ve gelişmiş ticaret anlayışı sayesinde Anadolu'yu iktisadi çöküntüden kurtaracaktır.

Azerbaycan'ı kurtaran Anadolu'nun kendi kendini de kurtardığını savunan Ali Bey; artık Erciyes Dağı'nın Kaf Dağı'na kavuştuğunu ve kavuştukça da yükseldiğini ifade ederek sözlerini noktalar.

- **Ali, Gazi Askerimize, İctihad, 1 Mayıs 1923, S. 153, s. 3166-3168**

Hüseyinzade Ali, İtalyan şair Torquato Tasso'nun 1575'te yayımladığı Kurtarılmış Kudüs adlı eserinden tercüme ettiği parçaları okuyucusuyla buluşturur.

Ali Bey, eseri ilk olarak Gence'de bulunduğu sırada Ahmet Ağaoğlu, Nuri Paşa ve Celal Ünsi Bey'in gayretleriyle yayımlanan Türk Sözü adlı gazeteye tefrika halinde yayımlanması için tercüme etmiş; ancak Türk Sözü'nün ömrü bir gün sürdüğü için tercümenin yarım kalmış ve bir süre sonra da tercüme ettiği kısımlar kaybolmuştur. Geçen dört yılda yaşanan olayların kendisine, bu İtalyan şehnamesinde, Süleyman Şah ile derviş arasındaki konuşmanın tasvir edildiği parçayı hatırlattığını ve bunu yeniden tercüme etmek için büyük bir heves duyduğunu ifade eden yazar, önce ilgili parçaya yönelik bir-iki cümlelik açıklamada bulunur ve ardından da Tasso'nun bu epik manzumesinden parçaları yayımlar.

- **Hüseyinzade Ali, Eski Türk Coğrafyasına Dair, İctihad, 1 Mart 1924, S. 163, s. 3329-3330; 1 Nisan 1924, S. 164, s. 3342-3343**

Hüseyinzade Ali Bey, Gürcistan Cumhuriyeti eski başkumandanı ve Çarlık Rusya'sı Türkistan Valisi olan General İlya Odişelidze'nin Türkistan görevi sırasında, saha araştırmalarında elde ettiği bulguları anlattığı Rusça mektubunu, yazarının da izniyle İctihad dergisinde yayımlar.

Odişelidze mektubunda, Hazar Denizi'ne dökülen Çu nehri ve Türkistan Pencab'ı denilen bölgeden bahseder.

Aral Denizi ve Isık Göl'ün olmadığı tarihlerde, bölgenin en büyük nehrinin Çu nehridir. Savmal Göl (Perufeski), Canıderya Deresi, Hacı İli şehri, Sarıkamış Gölü, Özboy hattında akan Çu'nun sol kolu olan Seyhun ile Ceyhun ırmakları, Zerefşan ve Mergab ile birlikte Turan'ın beş büyük ırmağından ibaret Pencab'ı oluşturmuşlardır. Çu nehrinin yukarı taraflarında Isık Göl'ün bulunduğu havalide bir çevre felaketinin yaşanmasıyla birlikte Çu nehrini besleyen sular azalmaya başlamış ve bölgede Isık Göl

ortaya çıkmıştır. Çu nehrinin sol kolunu oluşturan Ceyhun ve Seyhun ırmakları da, bahar mevsiminde eski mecranın sağ sahilini aşındırarak Aral Denizi'ni oluşturmuşlardır.

Nehrin kuruma nedenlerini açıkladıktan sonra, konunun anlaşılabilmesi için saha araştırmasına ihtiyaç olduğunu belirten Odişelidze, Çu havalisini oluşturan Sarıkamış gölü, Ceyhun ve Seyhun ırmaklarına ilişkin kısaca bilgi vererek mektubunu sonlandırır.

- **Ali Hüseyinzade, Fuzuli ve Tasavvuf, Maarif ve Medeniyet, Yanvar 1926, No: 1 (24), s. 22-26**

Fuzuli'nin bir tasavvuf şairi olduğunu ispat maksadıyla bu yazıyı kaleme alan Hüseyinzade Ali, yazının giriş kısmında tasavvuf şairlerini iki grupta toplar ve ardından, ikinci gruba dahil ettiği Fuzuli'nin mistik bir şair olduğunu belgeleyen mısralarından örnekler vererek tezini ispata çalışır:

Sufizm; Arap, Fars ve Türklerde çok geniş sahada yaygınlık kazanmış, bu düşünce sistemi kendine özgü bir edebiyatın doğmasına vesile olmuş ve bu edebiyata çok mühim şahsiyetler hizmet etmiştir. Tasavvuf anlayışının sistematik bir şekilde tebliğ olunduğu eserlerin yaratıcıları yaşadıkları muhit ve kaleme aldıkları eserler itibariyle iki gruba ayrılır. Birinci grup; didaktik eserler aracılığıyla halk arasında tasavvuf öğretisini yaymaya çalışan şairlerdir ki bu grubun en önde gelen isimleri; Hoca Ahmed Yesevi ve Yunus Emre'dir. Bunların yanı sıra, yazara göre, bir grup daha vardır ki bunlar, tasavvufu telkin etmeye, yaymaya çabalamayan, yalnızca kendi zevkleri ve keyiflerini tatmin için gazel ya da rubai formunda şiirler kaleme alan şairlerdir. Bahsedilen ikinci grubun zirve isimleri; Hafız ve Fuzuli'dir.

Bakış açısı itibariyle birbirinden ayrılan bu iki şair grubundan birincisinin şiirinde fikir; ikincisinin şiirinde ise duygu ve heyecanın hakim olduğunu belirten Hüseyinzade, bu girişin ardından, konuyu özelleştirerek Prof. Dr. Bekir Sıtkı Çobanzade'nin Fuzuli hakkındaki görüşlerine getirir: Çobanzade, "Tarfe" adı zamana meşhuru / Lakabı "bade" aslı enguru" beyitinden yola çıkarak Fuzuli'nin bir tasavvuf şairi olmadığını, küçük sufiler gibi şarap ve aşktan bahsettiğini ve şarapla kastettiğinin de "engur" yani üzümden yapılmış gerçek şarap olduğunu iddia eder". Çün Fuzulidir benim lakabım /Acep olmaz ger olmasa adım" beyitinden hareketle de haram, şer ve şeriat adabına zıt muhtelif şeylerden bahsettiğini savunur.

Çobanzade'nin bu görüşüne katılmadığını ifade eden Hüseyinzade, görüşün neden yanlış olduğunu yine Fuzuli'den örneklerle açıklar: Öncelikle Çobanzade'nin verdiği örneklere değinen Ali Bey, "şarap enguru" ifadesinin bilhassa sufiliğe özgü bir mazmun olduğuna dikkati çeker ve Fuzuli, gerçek bir mütedeyyin olmasaydı hiçbir şekilde "şarap enguru"yu tarif ve tavsif edemezdi diye de ekler. Fuzuli, dinin men ettiği şarabı sembolik bir tarzda istemektedir, bu sebeple de hakiki ve aşık bir surette bunu kullanmaktan çekinmez. Nitekim Fuzuli, Beng ü Bade'nin ilerleyen kısımlarında "bade" ile neyi kastettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

- **Türkiyeli Ha. Ayn., Şark Kadınlığı ve Şark Kadını Mecmuası, Şark Kadını, Ocak 1926, S. 1 (27), s. 30**

Hüseyinzade Ali'nin bu yazısı; Bakü'de çıkan Şark Kadını adlı dergi için bir takdim yazısıdır. Bir sayfalık bu yazıda Ali Bey; derginin amacından, dilinden ve Şark kadınları için taşıdığı önemden bahseder.

Yazar, "Şark Kadını"nı sermayedar hükümdarlığında emsali görülmemiş ve halihazırda Şuralar İttifakında yaşayan topluluklar arasında da Doğu kadınına hizmet eden tek yayın olduğuna dikkat çeker. Dergi; sermaye boyunduruğu altında ezilen Doğu kadınının hayatını canlı bir surette betimleyerek onun gizli kalmış tüm sıkıntı ve dertlerini ortaya çıkarmakta ve dünyayı proleter bayrağı altında birleştirmek için harikulade bir gayretle çalışmaktadır. Örneklerini Azerbaycan Türklerinin hayatından seçtiği için daha çok Azerbaycan'a özgü gibi görünüyorsa da aslında bu kanı doğru değildir; çünkü Doğu kadınının problemleri ortaktır ve bu sebeple de tüm Doğu halkları için bir emsal oluşturmaktadır.

Ali Bey, derginin dil politikasını da başarılı bulmaktadır: Makaleler, Azerbaycan köylüsünün diliyle kaleme alınmaktadır. Bu dil; Türkistan ve Türkmenistan bölgelerinde yaşayan proleter köylü kadınların aşına olduğu bir dildir. Bu sebeple, amacı; sermayedarlık devrinde esaret altında yaşayan çilekeş köylü kadınlarının hayatını düşünmek ve sosyal ve siyasi hayatta onların konumlarını yükseltmek olan bu dergi Doğu kadınları arasında bir bağ oluşturma özelliğini taşımaktadır.

İnsanlığının farkına varmış her kadın; bu dergiyi kendisine mal etmeli, dergiyi; yeni asrın "Yeni Kadını" dergisi gibi görmeli ve tüm samimiyetiyle bu dergiyi desteklemelidir.

- **Hüseyinzade Ali, Tıp Fakültesinin Haydarpaşa Tepelerinden İstanbul'a Nakli Elzemdir, Hakimiyet-i Milliye, 19 Receb 1349 / 13 Şubat 1925, Nr. 1349, s. 3**

Hüseyinzade Ali, Tıp fakültesinin Haydarpaşa'dan İstanbul'un merkezine taşınması taraftarı olduğunu belirtir ve bunun neden gerekli olduğunu gerekçeleriyle açıklar.

Ali Bey, milletvekili bir arkadaşının yazı masası üzerinde "Tıp fakültesinin İstanbul'a naklini isteyenlerin menvi-i zamiri ve ilh" başlıklı bir yazı görür. İstanbul'un çeşitli hastanelerinde görev yapan doktorlar tarafından kaleme alınan yazıda fakültenin İstanbul'a nakli aleyhinde bir propaganda yapılmaktadır. Fakültenin İstanbul'a taşınması taraftarı olduğunu açıkça belirten Hüseyinzade, hem kendisinin hem de bu fikri savunan diğer meslektaşlarının herhangi bir gizli maksatlarının olmadığını da sözlerine ekler. Ona göre tıp camiasında gizli niyetler ve amaçlar peşinde koşan bir zümre yoktur; ancak yenilikçi doktorlar ile tıbbi gelişmeleri sadece sınırlı kitap ve dergiler aracılığıyla öğrenmekle yetinip öğrenci yetiştirme gibi bir kaygıları olmayan doktorlar diye iki ayrı zümre vardır. Mesele de bu iki zümre arasındaki görüş farklılığından çıkmaktadır.

Hüseyinzade, meseleye açıklık getirmek ve fakültenin İstanbul'a taşınmasının neden zaruri olduğunu anlatabilmek adına anılarına müracaat eder: Tıp tahsili için 1889'da İstanbul'a geldiği sırada iki tıp mektebi olan Tıbbiye-i Askeriye ile Tıbbiye-i Mülkiye'den hangisini seçeceği konusunda kısa bir kararsızlık yaşayan Ali Bey, sonunda Mülkiye mektebini perişan bir halde bulduğundan Tıbbiye-i Askeriye'ye kaydolmaya karar verir. Ne var ki, Sarayburnu'nda Bahçelik'te olan bu mektebin de diğerinden daha iyi olmadığını kısa sürede fark eder. Bu eski mektep binası, bir harabeyi andırmaktadır, mikroskop gibi tıp dersleri için en gerekli malzemeler dahi yetersizdir. Yeni bir bina yapılması karara bağlanmış olmakla birlikte binanın yapımı sürekli olarak ertelenmektedir. Okulun bu perişan halini gören Ali Bey, binanın yapımının ertelenmesini, okul müdürü Tophane müşiri Zeki Paşa'yı yeren bir şiir yazar ve bu şiir; Dr. Rıza Tahsin Bey tarafından kaleme alınan Mir'at-i Mekteb-i Tıbbiye'nin ikinci cildinin sonunda yayımlanır. Tıp öğrencileri arasında elden ele dolaşan şiir nihayet Dr. Mehmed Reşid'in üzerinde yakalanır ve konu Yıldız Sarayı'na akseder. Şiir meselesinin ardından hafiyeler, Tıbbiye öğrencilerinin Abdülhamid'e suikast düzenleyeceğine kadar varan iftiralara Yıldız'a jurnallerler. Sonunda, Mekteb-i

Askeriye'nin İstanbul'un merkezinden Selimiye Kışlası civarında Haydarpaşa sırtlarına nakline karar verilir ve buna kimse korkusundan ses çıkaramaz.

Oysa artık İstibdadın zulmünün göstergelerinden biri olan bu sürgünü sona erdirmenin vakti gelmiştir. Bunu yapacak olan; istibdadın bütün izlerini silmeye kararlı olan Cumhuriyet Hükümeti'dir diyen Ali Bey, yazısının bundan sonraki kısmında fakültenin naklinin neden elzem olduğunu sıralar: Taşınmanın zaruri olduğunu gösteren en birinci neden; doktorların ve tıp öğrencilerinin gelişimleri için yeterince vaka görememeleridir. İstanbul merkezindeyken bol bol vaka gören fakülleden Ömer Paşa, Asaf Derviş Paşa, Esat Paşa, Akil Muhtar gibi pek kıymetli bilim adamları yetişmiştir. Ne var ki artık fakülte İstanbul'dan çok uzakta olduğundan hastalar buraya gelmemekte ve öğrenciler de yeterince vaka göremeden mezun olmaktadır. Dr. Hüseyinzade Ali'ye göre bu durum, kaliteyi düşürmektedir.

Diğer bir sebep de, İstanbul'da kalan hastalarına bakmakla yükümlü doktorların; Haydarpaşa'dan İstanbul'a gidip dönmekle çok zaman kaybediyor olmalarıdır. Bu durum, hasta bakmak, derslere giren ve eser yaratmakla kitap yazmakla yükümlü tıp fakülteleri hocaları için büyük bir külfettir. Rusya ve Avrupa'nın üniversite sahibi şehirlerinde, tıp fakültesinin şehir merkezlerine kurulmuş olması da bu insani zorunluluğu gösteren delillerdir.

Ali Bey son olarak, hastaneler meselesinin görüşüldüğü belediye meclisinde Velid Bey isimli şahsın "Hastaların göğsü tecrübe tahtası mıdır?" diyerek tıp fakültesine yönelik olumsuz bir tutum sergilediğini belirtir. Velid Bey isimli şahsın bu sözlerine, Haseki Hastanesi başhekimi Asaf Derviş Paşa'nın güzel bir karşılık vermiştir. İlaveten, Hüseyinzade Ali de intern doktorlardan ve her gün yapılan konsültasyonlardan bahsederek tıp fakültesinde hastanın nasıl tedavi edildiğine ilişkin ayrıntılı açıklama yapar.

Hüseyinzade Ali, tıp fakültesinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması önerisine karşılık olarak ise; bu önerinin hiç doğru olmadığını, Ankara veya Anadolu'nun diğer şehirlerinde, ileride tıp fakültelerine hatta üniversitelere ihtiyaç duyulacağını; ama bu üniversiteleri inşa edecek kadroların yine İstanbul Üniversitesi'nden yetişeceğini ifade ederek sözlerine son verir.

- **Dr. Ali Hüseyinzade, Bir Tahattur Dr. Ab. Dj. Bey'e, İctihad, 1930, S. 300, s. 5418**

Hüseyinzade Ali Bey'in Abdullah Cevdet'e seslendiği bu kısa notta, kendisinin İctihad'ın 296. numarasında Dr. Ziya Bey'in "Deli Çay" adlı manzumesini okuduğunu ve bu manzumenin ona, vaktiyle tercüme ettiği Rus şairi Derjavin'in "Zaman" adlı şiirindeki kıtaları anımsattığını belirtir. Derjavin'in mısraları ise yazara, Mevlana'nın mısralarını çağrıştırmıştır.

Her ikisinin mazmununun Firdevsi'nin Şehnamesi'ndeki beyite dayandığını düşünen Ali Bey, arkadaşı Abdullah Cevdet'in bir zamanlar kendisine "*Büyük adamlar büyük fikirlerde yekdiğerlerine rast gelirler*" dediğini hatırlatır ve bu sözün ne kadar doğru olduğunu anladığını ifade eder.

- **Müd., Dr., Hüseyinzade Ali, Abdullah Cevdet, İctihad, 1932, S. 358, s. 5895-5897**

Hüseyinzade Ali Bey; dostu Abdullah Cevdet'in 29 Kasım 1932'deki ölümü münasebetiyle bu yazıyı kaleme almıştır. Bir anma yazısı niteliği taşıyan bu makalede Abdullah Cevdet'in Türk toplumuna yaptığı hizmetleri sıralayan yazar, Cevdet'e dair küçük anekdotlara da yer verir.

Makalesinin başında Ali Bey Abdullah Cevdet'i; Lucrèce, Ömer Hayyam'a ve Voltaire'e benzetir ve nasıl ki bu filozoflar fikirleriyle hala yaşıyorlarsa Abdullah Cevdet'te fikirleri, hizmetleri ve idealleri sayesinde yaşamaya devam edecektir, der.

İnsanlığın, Marie-Jean Guyau'nun sözünü ettiği Dinlerden Soyutlanmış Gelecek [L'irréligion de L'avenir]e doğru ilerleyip ilerlemediği tam net olmamakla birlikte din taassubundan sıyrılarak özgür düşünen ve düşünmeyi öğreten hatta dinden bağımsız yüksek ahlakın esaslarını oluşturmaya filozofların sayısı her geçen gün artmaktadır ve yazara göre, bir milletin kültür ve gelişmişlik seviyesini bununla ölçmek mümkündür. Bununla birlikte, dinden bağımsız olarak yüksek ahlaki normları yerleştirmeye çalışan filozofların dinsiz olduklarını iddia etmek doğru değildir; Lucrèce, Hayyam, Voltaire ve Abdullah Cevdet; dine, dinin yükselmesine hizmet etmişler ve onun hurafelerden arındırılması için çabalamışlardır.

Sözü, Abdullah Cevdet'in dinsiz olmakla suçlanmasına getiren Hüseyinzade Ali, onun dine bakış açısına yönelik çeşitli örnekler vermeye başlar: Füyuzat'taki Jul Sezar

çevirisinin önsözünde; Hak dininde en büyük ibadetin halka hizmet etmek olduğunu belirten Cevdet; bu sözleriyle dine bakış açısını açıkça ifade etmiştir.

Yazarın, dindar bir dinsiz ve dinsiz bir dindar olarak nitelediği Cevdet'in hayatı türlü tezatlarla doludur ve kişiliği; ruh ile cismin, maneviyat ile maddiyatın, ideal ile ihtirasın daimi çarpışmasıyla şekillenmiştir. Sorgular, hapisler, sürgünler hepsi bu çatışmadan kaynaklanmıştır. Bununla birlikte, bu büyük Türk şairinin en büyük hizmeti; Türk gençliğine Batı edebiyatını tattırmak ve her türlü tutuculuktan arınmış olarak düşünceyi öğretmek olmuştur. Göz doktoru Abdullah Cevdet'in körlükten kurtardığı gözlerin, maddi gözlerin sayısı sınırlıdır; ancak şair ve filozof olan Abdullah Cevdet'in açtığı ve açacağı manevi gözler sonsuz sayıda olacaktır. Türk milleti yaşadığı müddetçe onun ruhu da yaşayacak ve görevine devam edecektir.

- **Hüseynzade Ali, İttihat Ve Terakki Nasıl Kuruldu? Ubeydullah Efendi'nin Oynadığı Roller, Tan Gazetesi, 4, 5, 6, 7 Mart 1938, s. 2**

Hüseynzade Ali, bu makalesinde Ubeydullah Efendi ile tanıştırılmasını ve bu şahıs yüzünden Tıp fakültesi öğrencilerine istibdat hükümeti tarafından reva görülen zulümleri tahkiye eder. Ardından Ubeydullah Efendi'yi, hayat hikayesine dair verdiği ayrıntılar yardımıyla okuyucusuna tanıtır.

Ali Bey, tıp fakültesinde öğrenci olduğu 1892 senesinde, arkadaşı İshak Sükuti aracılığıyla Ubeydullah Efendi ile tanışmıştır. Bir gün Sükuti Ali Bey'i, Sirkeci istasyonu civarındaki kahvelerden birine götürür. Burada Ubeydullah Efendi ile buluşan Sükuti ile Ali Bey, Rusya'daki ihtilal ve özgürlük hareketlerine dair sohbet ederler. Tanışmanın üzerinden birkaç gün geçtikten sonra Sükuti, Ali Bey'in yanına gelerek Terakki ve İttihat adıyla yeni bir cemiyet kurduklarını, kendisini de üye olarak yazdıklarını ve cemiyete bir miktar para vermesi gerektiğini söyler. Ali Bey, öncelikle cemiyete kaydolan diğer üyeleri sorar. Sükuti de; İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Ahmet Cevdet, İsmail Şükrü, Dr. Cemaleddin, Çerkez Mehmed Reşid, Baha Şakir, Şerafeddin Mağmumi'nin isimlerini sıralar. Sonunda Ali Bey kendilerine istedikleri parayı vereceğini söyler; ancak ne kendisinin ne de arkadaşlarının isimlerini hiçbir kağıda, deftere ya da pusulaya yazılmamasını da ayrıca rica eder.

Çok geçmeden Ali Bey'in korktuğu başına gelir: Hafiyeler, tıp fakültesi öğrencilerinin Ubeydullah Efendi, Uşşakizade Halid Ziya gibi şüpheli şahıslarla

görüşüklerinin ve bunların yönlendirmesiyle birtakım zararlı kitap ve risaleler okuduklarının haberini alıp bunu, saraya jurnallemişlerdir. Bir gün hafiyeler, Yıldız ajanları ve bunlara rehberlik eden dahiliye zabitleri, okulun koğuşlarına ve dershanelerine baskın düzenlerler. Okulun her tarafı didik didik taranır, birçok zararlı evrak ele geçirilir ve sahipleri tevkif edilir. Memurlar, Ali Bey'in evrakı arasında Mirza Fetheli Ahundzade'nin komedileri ve Vakıf'ın şiirlerinden başka bir şey bulamamışlarsa da yine de Ali Bey'i de tevkif edilenler arasına koyarlar. Soruşturmada Hüseyinzade Ali'ye Uşşakizade ve Ubeydullah Efendi'yle olan ilişkisini anlatması istenir. Ali Bey; Uşşakizade Halid Ziya ile tanışma arzusu duyduğunu, Ubeydullah Efendi'yi ise tanımadığını belirtirse de yine de cezadan kurtulamaz: Uşşakizade ile tanışmak istediğini ifade ettiği için kendisine iki hafta hapis cezası verilir.

Askeri Tıbbiye'ye baskının ardından seneler geçer ve meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından Ali Bey; Kafkasya'dan, Ubeydullah Efendi de sürgünden İstanbul'a dönerler. Cağaloğlu'da birbirlerine komşu olan Ali Bey ile Ubeydullah Efendi'nin sık sık görüşmesinin önünde artık bir engel yoktur. Ahmet Ağaoğlu, şair Mithat Cemal, Yemenli Abdülvahhap gibi kişilerin bulunduğu toplantılarda Ubeydullah Efendi, konuklarına istibdat ile mücadele hikayelerinden, gurbet ellerde başına gelen tuhaf olaylardan söz eder. Hüseyinzade Ali, yakinen tanıdığı belli olan Ubeydullah Efendi'nin hayatına dair bir iki noktayı aydınlatmak istediğini belirtir: Birincisi; Ubeydullah Efendi, Terakki ve İttihat'ın tıbbiyeliler arasında doğup teşkilatlanmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir. İkinci olarak; Ubeydullah Efendi yalnızca İslamcı değil, aynı zamanda bir Türkçüdür ki onun Türkçülüğü özellikle de Amerika'ya seyahatleri sırasında kendini göstermiştir. Son olarak Ali Bey, tam emin olamamakla birlikte, onun birtakım provokasyonlar neticesinde Kafkasya'da ortaya çıkan Ermeni-Müslüman çatışmalarında barıştırmacı bir rol oynadığını belirtir.

Hüseyinzade'nin bakışıyla Ubeydullah Efendi'nin kişiliği; doğu ve batı kültürlerinin garip bir imtizacıyla şekillenmiştir. Onun Türk ruhu; biraz İranlı Şeyh Sadi'nin biraz da Jonathan Swift'in mayasıyla yoğrulmuştur. Şair Mithat Cemal'in, Ali Ekrem'in, Abdülhak Hamid'in yakın dostu olmuş ve didaktik tarzda manzumeler de kaleme almış Ubeydullah Efendi'yi şair olarak nitelendirmek çok doğru değildir. Zaten hiçbir zaman şairlik iddiasında bulunmamış olan bu zat; parnasyen şair Yahya

Kemal'den dahi daha az yazmıştır. Şiir vadisinde kelebek kadar bile yükselememiş Ubeydullah Efendi'nin asıl hizmeti; A. Hamid gibilerin yüksek ideal işaretlerini kavrayıp bunları biraz da kendi dini-felsefi görüşleriyle yoğurarak devrinin yeni yetişen nesillerine anlatması ve Türk gençliğinde bir ihtilal ruhu uyandırması olmuştur.

Şiirin yanı sıra Ubeydullah Efendi'nin seyahatlerinin önemine dikkati çeken Hüseyinzade Ali, yazına son vermeden evvel bu hususun altını çizer: Merhumun miras bıraktığı evrakının arasında seyahatlerini kaleme aldığı yazıları varsa bunların bir an evvel yayımlanmalıdır. Şayet yoksa Ubeydullah Efendi'nin dostları, ona dair hatıralarını, ondan işitip duyduklarını yazmalıdırlar. Bunlar, bir araya getirilip bir kitap halinde yayımlanırsa ortaya *Gulliver'in Seyahatleri* ya da *Voyage Sentimental a travers la France et L'Italie* [Sterne'in Santimantal Seyahatleri] gibi lezzetle okunan, enteresan bir eser çıkacağına şüphe yoktur.

3.2 ŞİİRLERİ

- **Turan:**

Yusuf Akçura, Türk Yurdu dergisinde, 1915 yılında kaleme aldığı "Hüseyinzade Ali Bey" başlıklı yazısında, Ali Bey'in bu şiirin yazıldığı zaman yayımlanamadığını belirtir ve aklında kalan yedi satırlık mısraya makalesinde yer verir. Bu şiire, Hüseyinzade Ali Bey'in kişisel arşivinde de rastlanamamıştır.

- **Eski Tıbbiye:**

Hüseyinzade Ali Bey'in 13 kıtadan oluşan bu şiiri, Rıza Tahsin'in 1328 [1912 /1913]de basılan "Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye" başlıklı eserinin ikinci cildinin 267 ila 269. sayfalarında yayımlanmıştır.

- **Hal-i Vatan - Yurt Kaygusu:**

Ali Bey'in "Ebedi Güzellikler" başlıklı şiir defterinde belirttiği üzere bu şiir iki farklı adla, 24 Teşrinisani 1904 tarihli Türk gazetesinin 56. sayısında, 21 Teşrinievvel 1328 / 3 Teşrinisani 1912 tarihli Tercüman-ı Hakikat'in 11341. numarasında, 22 Teşrinievvel 1328 / 4 Teşrinisani 1912 tarihli Tanin gazetesinin 1491. numarasında ve son olarak da 18 Teşrinievvel 1328 tarihli Türk Yurdu dergisinin 1. sayısının 2. sayfasında yayımlanmıştır.

- **Sahib-i "Tuluat"ın Bir Manzumesine Naziredir:**

"Devr-i ıslahattır, sulh ü salah eyyamıdır / Arkadaşlar sulh edin, sulh etmenin hengamıdır" nakaratlı 3 kıtadan oluşan bu şiir; 7 Haziran 1905 tarihli Hayat gazetesinin 1. sayısının 3. sayfasında, *Ayn. Hüseyinzade* imzasıyla yayımlanmıştır.

- **Hicran'dan Şikayet:**

Hüseyinzade Ali Bey'in "*Hame-i dü sevda-zade*" imzasıyla kaleme aldığı bu şiir; 27 Noyabr 1905 tarihli Hayat gazetesinin 108. numarasının 3. ve 4. sayfalarında, "Kısm-ı Edebi" başlığının altında yayımlanmıştır. Ali Bey, kişisel arşivinde yer alan Hayat gazetesi koleksiyonunda bu şiirin altına "Mehdi ve Hüseyinzade" diye kayıt düşmüştür.

- **Dardanel Ezharı: Arslan Ağzı:**

Hüseyinzade Ali, 13 kıtadan oluşan ve 5/18 Mart 1331/1915 tarihli Çanakkale Yeni Mecmua Fevkalade Nüshası'nın 88. sayfasında yayımlanan bu şiirin başlığının hemen altında; "Altın Bilezik" destanından bir kıtadır" açıklamasını yapmıştır.

- **Seyyid Haşim İçin:**

Hüseyinzade Ali'nin 5 kıtadan oluşan bu şiiri, 8 Teşrinisani 1333 tarihli Türk Yurdu dergisinde (c. XIII, S. 4, s. 3632), *Ayn. Zade* imzasıyla yayımlanmıştır.

- **İmzasız, Bu da Bulunsun:**

Altı dördlükten oluşan bu şiir; İstiklal gazetesinin 28 Haziran 1335 / 1919 tarihli, 186. numarasının 1. sayfasında yayımlanmıştır. Şiirin altında herhangi bir imzaya rastlanmamakla birlikte Hüseyinzade Ali Turan'ın kişisel arşivinde yer alan gazete koleksiyonunda, bu şiirin altına, Latin harfleriyle "Hüseyinzade Ali" imzası atılmıştır.

- **Hayat'ın Posta Kutusu:**

Hüseyinzade Ali, kişisel arşivinde yer alan Hayat gazetesi koleksiyonunda, 19 Yanvar 1906 tarihli Hayat gazetesinin 16. numarasının 4. sayfasında yer alan ve 10 mısradan oluşan şiirin altına "Ayn. Hüseyinzade" kaydını düşmüştür. Herhangi bir başlığı olmayan ve "Hayat'ın Posta Kutusu" bölümünde yer alan bu şiirin öncesinde Ali Bey, "biçare vatan" gibi kafiyeyle sahip bazı şiirleri çiğ ve acemi bulduklarından Bakü şehrinden hasta vatanın derdine çare bekleyenlere bu şiirle seslenmek istediklerini belirten bir takdim kaleme almıştır.

- **Terane-i Seher:**

Hüseyinzade Ali Bey, "Ebedi Güzellikler" başlıklı şiir defterine kaydettiği 3 kıtadan oluşan bu şiirinin 16 Ramazan 1322 / 24 Teşrinisani 1904 tarihli Türk gazetesinin 56. sayısında, 12 Fevral 1906 tarihli Hayat gazetesinin 34. numarasında ve 1906'da basılan *Abd-i Glaf ve Mahfaza* adlı eserin 51. sayfasında yayımlandığını dipnot olarak belirtmiştir.

- **Horoz ve Kuğu Kuşu:**

Horoz ve Kuğu Kuşu adlı şiir, 15 Şubat 1922 tarihli İctihad dergisinin 143. sayısında, 3012-3013. sayfalarında yayımlanmıştır.

- **İncizablarım:**

Hüseyinzade Ali'nin "Bengi Güzellikler (Çoban Armağanı) başlıklı şiir defterinde de yer alan ve 3 kıtadan oluşan şiiri, İctihad dergisinin 1 Nisan 1923 tarihli ve 152 numaralı nüshasının 3153. sayfasında yayımlanmıştır.

- **Kelebek:**

Hüseyinzade Ali'nin 14 kıtadan oluşan bu şiiri, 1923 tarihli İctihad dergisinin 151. sayısının 3134 ve 3135. sayfalarında yayımlanmıştır.

- **Bilgin Kız ve Arı:**

Hüseyinzade Ali, kendisinin "Ebedi Güzellikler" başlıklı şiir defterinde yer alan şiirinin altına "23 Şubat 1935" tarihini not düşmüştür.

- **Bahçemin Ağaçları:**

Ali Bey'in, kızı Feyzaver [Alpsar]'e ithaf ettiği bu şiiri, Tıp Dünyası dergisinde (1936, c. IX, S. 11 /103, s. 3333-3335), "*Prof. Dr. Hüseyinzade Ali Turan*" imzasıyla basılmıştır. Aynı şiir; "*Bahçemin Çiçekleri*" başlığıyla 1936 tarihli Poliklinik dergisinin 5 /41. numarasının 144. sayfasında yayımlanmıştır.

- **Ey Ulu Tanrı:**

Hüseyinzade Ali, kendisinin "Bengi Güzellikler (Çoban Armağanı)" başlıklı şiir defterinde yer alan bir kıtalık şiirinin altına 1934 tarihini not düşmüştür.

- **Oğan - Yalavac - Yalavacın Kızı:**

Hüseyinzade Ali Bey, "Bengi Güzellikler (Çoban Armağanı)" başlıklı şiir defterine kaydettiği, birer kıtadan oluşan bu üç şiir, defterinin; "Öz Türkçe Eğinmeler (İncizablar) Deyiş Başlangıcı" bölümünde yer almaktadır.

- **Şair:**

Bir kıtadan oluşan bu şiir; Bengi Güzellikler (Çoban Armağanı)" başlıklı şiir defterinin "Öz Türkçe Eğinmeler (İncizablar) Deyiş Başlangıcı" bölümünde yer almaktadır.

- **Atatürk:**

Hüseyinzade Ali Bey; Bengi Güzellikler (Çoban Armağanı)" başlıklı şiir defterinin "Öz Türkçe Eğinmeler (İncizablar) Deyiş Başlangıcı" bölümüne kaydettiği bu şiirinin altına "'Tan' 26 Eylül 1936 'Dil Bayramı münasebetiyle' basılmıştır" notunu düşmüştür. Ali Bey, bu şiire bir dördlük daha ilave ederek "*Atatürk'e Ötkü*" başlığıyla yeniden kaleme almıştır.

- **Ona İnan:**

Hüseyinzade Ali Bey; Bengi Güzellikler (Çoban Armağanı)" başlıklı şiir defterinin "Öz Türkçe Eğinmeler (İncizablar) Deyiş Başlangıcı" bölümüne kaydettiği bu şiirinin altına "'Milliyet' 13 K. evvel 1934" notunu düşmüştür.

- **Ulu Gazi:**

Hüseyinzade Ali, kendisinin "Bengi Güzellikler (Çoban Armağanı)" başlıklı şiir defterinde yer alan bir kıtalık şiirinin altına 1934 tarihini not düşmüştür.

- **Ağaoğlu Ahmed Bey'e:**

Hüseyinzade Ali'nin Ahmet Ağaoğlu'na hitaben kaleme aldığı bu dördlük; 1930 tarihli İctihad dergisinin 296. sayısının 5382. sayfasında yayımlanmıştır.

- **Tıp Dünyasına:**

Hüseyinzade Ali'nin bir kıtadan oluşan bu şiiri 1937'de kaleme almıştır (Bayat, 1998: 144)

- **Ondan Önce ve Sonra:**

21 dördlükten oluşan Ali Bey'in bu şiiri, Tıp Dünyası dergisinde (1938, c. XI, S. 12 / 128, s. 4007-4008), "Dr. Ali Hüseyin Turan" imzasıyla yayımlanmıştır.

- **Onun Vefatı Tarihi:**

Hüseyinzade Ali Bey'in 3 kıtadan oluşan bu şiiri Tıp Dünyası dergisinde (1939, c. X, S. 1 / 129, s. 4030), "Dr. Ali Hüseyin Turan (Prof. Hüseyinzade)" imzasıyla yayımlanmıştır.

- **Kurultay ve Sevgilim:**

Hüseyinzade Ali Bey'in kendi el yazısıyla kişisel arşivinde yer alan bu şiirin altında "26 Eylül 1932'de İstanbul'da toplanan kurultay münasebetiyle 29 Eylül 932'de kaleme alınmıştır" notu yer almaktadır.

- **Zelzele Dolayısıyla; Afet Karşısında Şair, Alim ve Gençlik Kızılay'a İthaf:**

Hüseyinzade Ali Turan'ın 27 Aralık 1939'da meydana gelen Erzincan depreminin toplumda yarattığı derin sarsıntıyı tasvir etmek amacıyla kaleme aldığı bu şiiri; 15 Ocak 1940 tarihli Tan gazetesinin 5. sayfasında yayımlanmıştır.

3.3 MENSUR HİKAYELERİ:

- **Siyaset-i Füruset**

Hüseyinzade Ali'nin en hacimli telif eseri olan Siyaset-i Füruset; çeşitli sembol ve imajlarla örülü bir uzun hikayedir. 1908 - 1910 yılları arasında, İrşad, Terakki ve Hakikat gazetelerinde tefrika edilmiş olan bu eser, önsöz niteliği taşıyan iki bölümle birlikte toplam otuz bölümden oluşmaktadır (Bayramova, 1994: 22).

III. Duma'nın Фракция правых (Fraksiya Pravıh) [sağ fraksiyonu]ından olan, çar nazırı Vladimir Mitrofanoviç Purişkeviç (Bayramova, 1994: 166)'in gölgesinin İran'a seyahati üzerine kurgulanmış hikayede bir taraftan; hükümdarları ve önemli siyasi olaylarıyla İran tarihi merceğe altına alınmakta diğer taraftan da "Purişkeviç'in gölgesi" imajıyla Çarlık Rusyası'nın İran'da yürüttüğü müstemlekecilik siyasetine (Bayramova: 168) dikkat çekilmektedir.

Eserine "siyaset ve fûruset" kavramlarını açıklayarak başlayan Hüseyinzade, "siyaset-i fûruset" tabirinin temel anlamının "atı kamçılama, kırbaçlama" olduğunu, ancak kendisinin bu ifadeyi sembol olarak kullandığını ve "siyaset" sözcüğüyle temel anlamı değil, "memleket idaresi ve uluslararası ilişkiler" karşılığına gelen diğer yan anlamları kastettiğini açıklar.

Birinci ve ikinci bölümlerde Jonathan Swift'in *Gulliver'in Seyahatleri* ve Vlas Mihayloviç Doroşeviç'in сон касьяна (Son Kasyana) [Kasyan'ın Uykusu] adlı yapıtlarından esinlendiğini ifade eden yazar, bu eserlere telmihte bulunarak, XX. yüzyıl dünya siyasetindeki sömürgecilik anlayışını eleştireceğinin sinyalini vermektedir:

Gulliver'in Seyahatleri'yle Swift, İngiltere'den daha medeni, daha adil bir "atlar hükümeti" tasviri yaparak bu atların ülkesini istimlak etmenin kendileri için tehlike olacağını hususunda uyarıda bulunmuştur. Doroşeviç de eserinde, Swift'inkine benzer bir metafor kullanarak, III. Duma'nın 13 Aralık 1907'deki oturumunda "Kazaklarının savaş atlarıyla donatılması"na ilişkin savaş bakanının takdim ettiği kanun layihası etrafında dönen tartışmaları gündeme getirmiştir. Bu önergeye ilişkin müzakerelerde Sosyal Demokratlar Kazakların savaş kuvveti olarak kullanılmasına karşı çıkarken Sağ, Oktyabrist, Monarşist ve Kadet partileri liderleri halkların özgürlük hareketini bastırmakta Kazakları savaş gücü olarak kullanmak gerektiği konusunda ısrar etmişlerdir. Halkların özgürlük hareketine karşı yöneltilen bu irticacı durumu eleştirmek isteyen Doroşeviç de çarizmin ırkçı siyasetini müdafaa eden, mutlakıyeti savunan irticacı kuvvetler için "Kazak atlarının kuyrukları" sembolünü kullanmıştır (Bayramova, 24).

Hüseyinzade Ali de, tıpkı Doroşeviç gibi, II. Nikolay devrinde Rusya'yı idare eden müstebit devlet adamları, çar memurları için "kuyruk" imajını kullanır ve bu kişilerin hepsini, çarlığın en nüfuzlu devlet adamlarından olup karşıt devrime liderlik eden "Purişkeviç" imajında bütünleştirir:

Milyukov (Bayramova, 1994: 168)un zıttına istakoz gibi geri geri giderek Tahran'a ve İstanbul'a kadar varmak isteyen Purişkeviç'in Kafkas'tan geçmesi muhakkaktır. Binaenaleyh şüphe yoktur ki, burada en ziyade dikkat edeceği şey Kafkas'ın ecnas-ı muhtelif-i feras ve bilhassa Ermeni, Gürcü ve Müslüman Karabağ atları olacaktır (Bayramova: 38) diyerek Purişkeviç'i Çarlık Rusyası'nın Türkiye ve İran'a yönelik yayılcı siyaset anlayışının sadık bir hizmetkarı olarak tanıtan Hüseyinzade Ali, hikayesinin bundan sonraki kısmında Purişkeviç'in gölgesini Tahran'a seyahate göndererek bu emperyalist siyaset anlayışının İran'daki işbirlikçilerini, tarihsel bir zeminde ifşa etmeye çalışır.

Anlatı, Purişkeviç'in gölgesinin İran sınırına geldiğini haber veren üçüncü bölümden itibaren başlar. İran'a giriş yapmayı isteyen Gölge, 1856'da şehit edilen sadrazam Mirza Tağı Han (Bayramova: 168) ile 1907'de vefat eden Muzafferüddin Şah (Bayramova:169)ın kabirleri tarafından engellenmektedir. Bunun üzerine gölge; Tebriz'deki meslektaşı Mirhaşım (Bayramova:169) ile Tahran'daki dostları Şeyh

Fazlullah (Bayramova:169) ve Seyyid Ali Yezdi (Bayramova:169)ye haber gönderir ve onlardan yardım talep eder. Maku hanlığı üzerinden sınıra gelen bu üç kişi, bir tılsım vasıtasıyla Gölge'yi sınırdan geçirip Tahran'a doğru yola çıkarlar. Bu esnada Gölge, yanındakilere Tahran'a geliş amacını açıklar: Gölge, bir-iki aylığına III. Duma'daki at kuyruğu tartışmalarından men edilmiştir. Ne var ki kendisi böyle bir zevkten mahrum kalmayı istememektedir. Bu sebeple de Tahran milli meclisine katılmak üzere İran'a yola çıkmıştır. Gölge'ye söyledikleriyle yazar, aslında, III. Devlet Duması'nın Purişkeviç'i 15 meclis oturumundan men eden 4 Mayıs 1907 tarihli kararına bir gönderme yapmaktadır (Bayramova:166).

Tebrizli Mirhaşım, Seyyid Ali Yezdi, Şeyh Fazlullah ve Gölge Tahran'a vardıklarında, şehrin kapısında nöbetçileri görürler. Kapıdan geçmenin tehlikeli olacağı düşüncesiyle bir plan yapmaya çalışırken karşılarında kadim İran'ın şer ilahı Ehrimen belirir. Gruba yol göstermek maksadıyla baykuş kılığında ortaya çıkan Ehrimen ile Gölge arasındaki diyaloglar; İran'ın sosyo-ekonomik durumuna bir eleştiri mahiyetindedir. Halkın cehaleti ve tembelliği yüzünden İran'ın maddi ve manevi tüm zenginliklerinin yabancılarca gasp edildiği yahut onlara peşkeş çekildiğine gönderme yapılır. Müstemlekeci siyaset; kötülük tanrıçası Ehrimen ile sembolize edilir. Fazlullah ve Mirhaşım da bu siyasetin İran'daki işbirlikçileri olduklarından Ehrimen'in köleleri olarak adlandırılırlar.

Ehrimen, kendisinin şehrin duvarlarında birçok yeri yıkıp, harap etmiş dolayısıyla şehrin surlarında gedikler açmıştır. Kullarıyla birlikte gölgenin yapacağı da bu gediklerden içeriye sızmadır.

Ehrimen'in tavsiye ettiği yoldan ilerleyen grup, sonunda bir mağaraya ulaşır. Mağarada yanıp sönen alevler içerisinden başında taç olan bir iskelet belirir. Bu iskelet; İran tarihinin en eski hükümdarı olan Keyümers'in iskeletidir. Gölge'ye; "Siz Lehistan padişahlarını görüp, bunları da aynı vecihle Rusya Devlet Duması'na göstermeye heves ediyordunuz, değil mi? İşte cümlesi bir-bir gözlerinizin önünden geçecektir. Ancak seyir ve temaşadan yorulup bıkmayınız. Çünkü bunlar had ve hesapları yok denilecek derecede çokturlar" diye seslenen Keyümers'in bu cümlelerinin ardından İran tarihinin

başlangıcından Muzafferüddin Şah'a kadar olan tüm hükümdarları sırayla heyetin önünden geçmeye başlarlar. Keyümers, hükümdarların geçidi sırasında heyetle birlikte kalır ve hükümdarları heyete kendisi takdim eder.

İran hükümdarlarının geçit töreni, Pişdadiyan sülalesiyle başlar. Bu sülaleyi sırasıyla; Keyaniyan, Eşkaniyan ve Sasaniyan sülaleleri takip eder. Arap istilasıyla beraber Emevi ve Abbasi halifeleri dönemi ve onların ardından; Samanoğulları, Gazneliler, Selçuklu Hanedanı, Harezmsaşlar, İlhanlılar, Serberdariler, Çobanoğulları, İnjulular, Timur İmparatorluğu, Safeviler, Afşarlar, Zend ve Kacarlar hanedanlarının hükümdarları sırasıyla heyetin önünden geçerler.

Hüseyinzade Ali, İran tarihini her ne kadar başlangıcından itibaren ele aldıysa da ağırlık verdiği kısım Kacarlar hanedanlığı olmuştur. İran, Kacarlarla birlikte dış güçlerin oyuncağı haline gelerek hızlı bir çöküş dönemine girdiğinden yazar, eserinde Kacar hanedanı mensuplarına geniş yer ayırmayı uygun görmüştür. Bu sebeple Siyaset-i Füruset'i Kacarlara kadarki dönem ve Kacar hanedanlığı dönemi olarak iki kısımda ele almak mümkündür.

En eski dönemlerden itibaren İran'ı baskı ve zulümle yöneten hükümdarlar, çeşitli işkencelere maruz kalmış olarak perişan vaziyetlerde; bunun aksine İran'ın refahı ve mutluluğu için çalışmış hükümdarlar da ışıklar içerisinde tasvir edilmiştir. Kacar hanedanına kadarki dönemin hükümdarları arasında öne çıkarılan isim; Timur olmuştur. Timur'un hükümranlığı; "Timurname" başlıklı özel bir bölümle ele alınmıştır.

Hüseyinzade Ali, Timur'u; insan kellelerinden oluşan, hareket halindeki dağın en tepesinde, tahtına oturmuş vaziyette tasvir eder. Sayısız Türk-Tatar atlısı, tozu dumana katarak Timur'un oturduğu bu dağı takip etmektedirler. Heyetin yanına varduktan sonra Keyümers ile Timur arasında bir sohbet başlar. Bu sohbet aracılığıyla Timur'un nasıl bir hükümdar olduğu masaya yatırılır. Hüseyinzade Ali'ye göre Timur, küçük hanedanlıklarla yönetilen İran'ı tek bir kuvvet altında birleştirmeyi başarmış bir hükümdardır. Timur'un bu başarısı; askerinin çokluğundan değil, tarih, coğrafya, psikoloji, matematik, geometri, savaş sanatı gibi bilimlerle akılcılığı ve tecrübeyi birleştirmiş olmasından ileri gelir.

Öte yandan yazar, Timur'u idealize edilmiş bir hükümdar olarak ortaya koymamıştır. Kellelerden oluşan bir dağın tepesindeki taht imajının yanı sıra Şam, Bağdat, Dehli gibi şehirlerde yaptığı katliamları ve kısmen ifrata kaçan yönetimini Keyümers aracılığıyla eleştirmiştir:

İstikbali keşif ve ihata etmekten dem vuruyorsun. İşin akıbetinin böyle aksine çıkacağını keşfetmedi idin de "cihangirlik" ve cihanın bir devlet-i vahideye kalbı" yolunda beyhude bu kadar başlar kesip, bu kadar kanlar dökmemeli idin! Bilmiyor muydun ki, insanların kavmiyet ve mezhepleri, adet ve ahlakları, mizaç ve tabiatları, derece-i medeniyetleri ve yaşadıkları küre-i arzın şerait-i iklimiye ve coğrafiyesi böyle vahit bir devlet teşkiline manidir (Bayramova, 1994: 78).

Timurname başlığı altındaki bu bölümde, Keyümers'in itirazları, soruları ve eleştirileri karşısında Timur kendini savunur. Keyümers ile Timur'un bu diyalogu aracılığıyla yazar, aslında mukatele ve savaş olmaksızın barış mümkün müdür, sorusunu tartışmakta ve dolaylı da olsa Timur'a hakkını teslim etmektedir:

Nazarımda cihangirlik, bir şahsın bütün aleme hükümferma olmasından ibaret değildi. Bence cihangirlik rub-i meskunu munazzım bir devlet-i vahide haline koyup, umum insanların hükümet ve serhat için ettikleri cenk ve cidallere ve bunların neticesi olan perişanlıklara bir kerelik ilelebet hatime çekmek idi. Evet, bence bir defa böyle insan kellelerinden ehram yapmak, yıllar, asırlar uzununu "serhat" denilen hudut boylarında o kellelerden görünmeyen "Sedd-i İskenderler", "Sedd-i Çin"ler temdit eylemekten bin kat evla idi (Bayramova: 76).

Timur'dan sonra yazarın özellikle üzerinde durduğu bir diğer konu; İslam aleminin Şii-Sünni mezheplerine ayrılması olmuştur. Hüseyinzade Ali, mezheplerin ayrılması meselesini "bayrak" imajıyla anlatır. Geçit sırasında Şah İsmail, heyete, elinde "İslam" kelimesinin "elif ve sin" harfleri ile temsil olduğu yeşil bir bayrakla yaklaşmaktadır. "Bunun 'lam'ı nerede" sorusuyla başlayan Şeyh Fazlullah ile Keyümers arasındaki diyalog, İslam aleminin iktidar uğruna ikiye bölündüğünün ifşasıdır:

Şeyh Fazlullah: Bunun 'lam'ı nerede?

Keyümers: " 'Lam'ı da Sultan Selim'in bayrağındadır.

Şeyh Fazlullah: Bu neden böyle olmuş?

Keyümers: Bunlar İslam'ı taksim ettiler.

Şeyh Fazlullah: Kendilerinden evvel alem-i İslam'da müteaddit hükümdarlar yok muydu? Onlar İslam'ı taksim etmemişler miydi?

Keyümers: Onlar hükümet-i cismaniyeyi taksim etmişlerdi. İslam'ı manen taksim edenler bunlardır!

Şeyh Fazlullah: Buna da aklım ermiyor. Ya Ebusselatin, senin görünür hiç İslam'dan haberin yoktur. Bunlardan akdem o kadar muhtelif mezhepler zuhur etmişti ki!.. Onların zuhuru İslam'ın manen taksimi sayılmaz mı?

Keyümers: Elbette Sayılmaz! Çünkü Sultan Selim ile Şah İsmail'e kadar ne saltanatlar mezhep davasında ve ne de mezhepler böyle esaslı surette saltanat davasında olmamışlardır (Bayramova, 83-84).

Hüseyinzade Ali, Kacarlar dönemine geçmeden evvel, son olarak Nadir Şah'a da geniş sayılabilecek bir kısım ayırmıştır. Nadir Şah, eserde "kıvılcım [şihab]" imajıyla temsil edilir. Bu kıvılcım, "vatanın dağlarında, ovalarında, meşelerinde [ormanlarında] gezen her bir çobanın, her bir ekincinin [çiftçinin], oduncunun, vatanının karyelerinde[köylerinde], kasabalarında alın teriyle çöreğini kazanan her bir kâsıbın [fakirin], her bir kürekçi oğlunun kalbinde muzmer bulunan ateş"ten yani; "hamiyet-i vataniye-i İran" olan ateşten ortaya çıkmıştır. Ne var ki vatanseverlik ateşinin çıkan binlerce kıvılcımdan biri olan Nadir Şah, tahta geçtiğinde bu ruhu devam ettirememiştir. Bu sebeple de yazar, Keyümers'e, tarihte üç Nadir olduğunu söylemiştir:

- Nadir hayatının muhtelif devirlerinde öz-özüne benzemeyip, üç kere tahavvül etmiştir. Birinci Nadir, şulenin size anlattığı vecihle hamiyet-i vataniye mücahidi olan Nadir'dir. İkinci Nadir, hubb-u cah mağlubu olan Nadir'dir. Üçüncü Nadir ise suizan ve itisaf-ı cünuna müptela olan Nadir'dir (Bayramlı, 2008: 388).

Nadir Şah'ın bu üç dönemini yansıtmada yazar, Neriman Nerimanov'un "Nadir Şah" adlı piyesine müracaat eder.

Nadir Şah'ın ardından Hüseyinzade Ali, Kacar Hanedanlığı dönemine geçer. "Kacarlar" başlığının yer aldığı on üçüncü bölümden eserin sonuna kadarki kısımda sırasıyla; Ağa Mehemed Şah Kacar, Fetheli Şah, Mehemed Şah ve Nasıreddin Şah dönemleri ele alınır.

"Kacarlar" başlıklı on üçüncü bölüme "hunin çiçekler" imajıyla giriş yapılır. Bu imajla İran'da baskıcı, zorba bir devrin başladığının haberini veren yazar, Nadir Şah'tan sonra Kacarların hakimiyeti nasıl ele geçirdikleri zamana kadarki süreç Keyümers'in ağzından şöyle hikaye edilir:

Bu hunin çiçekler, İran'ın kanlı gözleridir. (...) Nadir Şah'tan sonra İran'da bugün dahi yeniden görmekte olduğunuz bir herc ü merc-i ihtilali baş gösterdi. Her yerinden kalkan vali, her bir aşiret ya kabile büyüğü riyaset davasında bulundu. Ortaya Nadir evladından, Afşar ve Bahtiyar rüesasından, Afgan sergerdelerinden, Safeviye hanedanı azasından başka bir de Zend ve Kacar hanedanı çıktı. Bunların

cümlesi karışıklıktan bilistifade külah yapmak için birbirleri ile boğuşurken ara yerde biçare ve masum olan İran ehlinin bol bol gözleri çıkıyordu, çıkarılıyordu (...) Nadir'den ve kabilesi Afşarlardan sonra kuvvetlenip bir hayli nüfuz kesp eden aşiretlerden biri de Kacarlar oldu. (Bayramova, 392, 395).

Kacarlar hanedanına mensup hükümdarların her biri kişisel zaaflarıyla tasvir edilir. Böylece bu zafiyetler sebebiyle devletin nasıl yıkıma sürüklendiği ifşa edilmiş olur.

İlk hükümdar Ağa Mehemmed Han, belden aşağısı katılaşmış, boynuna kanlı gözler asılmış bir halde heyetin yanına gelir. Zalimliği ön plana çıkarılan Mehemmed Han'ın boynundaki kanlı gözler, hükümrancılığı sırasında gözlerine mil çekilen sayısız insanın gözleridir.

Acımasız, müstebit bir hükümdar olarak tasvir edilen Mehemmed Han vesilesiyle Hüseyinzade Ali, İslam dünyasında asırlarca devam ettirilen diğer bir işkenceye; harem ağalığı mesleğine dikkat çeker. Hadımlığın istibdadın getirdiği bir felaket olduğunu belirten yazar, namusun gizlenmekle değil terbiye ile korunacağı mesajını verir.

Mehemmed Şah'ın ardından hükümdar olan Fetheli Şah, eserde yüklü bir gemiyi iple çekmeye çalışır bir surette tasvir edilir. Fetheli Şah, denize ulaşabilse geminin yelkenlerini açabilecek ve böylece yükten kurtulacaktır. Ne var ki deniz, uzakta bir serap gibidir ve ona ulaşmak mümkün değildir. Fetheli Şah'ın kürek mahkumu gibi tasvir edilişi, 1813'te imzalanan Gülistan Antlaşması'na bir göndermedir. Gülistan Antlaşmasıyla Rusya İmparatorluğu, aslında Hazar Denizi'ne hakim olmayı talep etmiştir. Baş vezir konuyu şaha arz etmişse de şah duruma kayıtsız kalmış ve rivayete göre şu sözleri sarf etmiştir: " Şor sudur, ne faydası var" (Bayramova, 1994: 200).

Eserde Fetheli Şah'ın denize taşımaya çalıştığı gemi, sıradan bir gemi değildir. Bu gemi, Pers İmparatorluğu hükümdarlarından I. Darius'un oğlu I. Serhas (Kserkses)ın donanmasındaki gemilerden biridir. Kserkses'in Mısır, Suriye, Anadolu, Yunanistan ve Makedonya'ya hükmetmesi ve Kızıl Deniz'den İran Körfezi boyunca Hindistan'a kadar uzanan bir ticaret yolu oluşturması güçlü donanması sayesinde mümkün olmuştur (Bayramova: 200). Kserkses'in gemilerinden birini çeker halde tasvir edilen Fetheli

Han'la, Hazar Denizi'ndeki haklarından vazgeçmesiyle siyasi ve iktisadi menfaatleri açısından büyük yıkıma uğrayan İran temsil edilmiştir.

Fetheli Şah devrinde göze çarpan bir başka sorun; kadın hakları sorunudur. Eşitsizlik ve kadının toplumda hak ettiği yeri alamaması, kölelikle ilişkilendirilerek gündeme getirilir. Gölge tiplmesi aracılığıyla Fetheli Şah'ın yüz elli sekiz kadından oluşan haremi saf saf dizilmiş kara çuvallara benzetilir. "Kara çuval" imajı; aslında kadının bir meta olarak görüldüğünün ifşasıdır. "İran'da istibdattan en çok acı çekenler kadınlardır" diyen Keyümers, bu noktada sözü Fetheli Şah'ın haremine bırakır.

Fetheli Şah'ın haremindeki kadınlar, İslam dünyasının kadına bakış açısını dile getirirler: İslam dünyasında, her türlü haktan mahrum bırakılmış kadınlara türlü işkenceler reva görülmektedir. Kadının haklarını elde edebilmeli ve toplumda hak ettiği yeri almalıdır. Bunun gerçekleşebilmesi içinse tek yol; eğitimidir. İslam dünyasının her yerinde mektepler açılmalı ve kadınlar eğitilmelidir. Böylelikle eğitilmiş kadın aydınlanacak, haklarını bilecek ve kendi haklarını kendisi savunacaktır.

Eserde kadın hakları meselesine Kuran'dan ayetlerle atıfta bulunulur ve Türkiye'de Fatma Aliye Hanım'ın çalışmaları ile Rusya'da Umum Rusya Kadın Hareketi cemiyetinin kurultayı, kadının hukukuna yönelik faaliyetler için birer referans olarak sunulur.

Fetheli Şah'ın ölümünden sonra başa geçen torunu Mehmed Şah, eserde yarı uyuklar halde, meczup biri olarak tasvir edilir. Mehmed Şah, sufi bir önder olup sonradan baş vezirliğe getirilen Hacı Mirza Ağasi'den çok etkilenir. Onun öğretileriyle dünyadan elini eteğini çeken Mehmed Şah, tahtta sadece bir gözlemciymiş gibi oturur ve devletin yönetimini tümüyle Hacı Mirza Ağasi'ye bırakır. Mehmed Şah'ın atıllığı ile Hacı Mirza Ağasi'nin beceriksizliği yüzünden bu dönemde, İran'daki İngiliz ve Rus nüfuzu artar.

Mehmed Şah'ın tahta geçmesinden kısa bir süre sonra şaha hediye olarak silah ve savaş teçhizatı da getiren İngiliz kuvvetleri İran'a yerleşirler. Orta Asya ve Hindistan'daki menfaatleri bakımından İngilizlerle ters düşen Ruslar ise İngiltere'ye

karşı İran ve Afganistan ittifakı oluşturma gayretindedirler. Nihayet Rusya'nın kışkırtmasıyla İran, 1837'de Herat'a ordu gönderir; ancak başarılı olamaz. Sonunda Herat'tan çıkmak zorunda kalır ve bir daha hücum etmeyeceğine dair yazılı taahhüt verir. Tıpkı İngiltere gibi bölgenin hakimiyetini elinde tutmak isteyen Ruslar da bu dönemde İran'daki emperyalist faaliyetlerini arttırırlar: 1841'de İran topraklarını Türkmen baskınlarına karşı korumak amacıyla baş vezir Hacı Mirza Ağasi tarafından Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yer alan Reşt ve Astrabad bölgelerinde Rusya'ya savaş gemisi bulundurma hakkı tanınır. İlaveten baş vezir Hacı Mirza Ağasi, Hazar Denizi'ndeki Aşur adasını Ruslara teslim eder (Bayramova, 1994: 211).

İki emperyalist gücün kısılcacında kalan ve emperyalist güçlerin oyuncağı haline gelen Mehmed Şah, eserde yine Keyümers'in dilinden şiddetle eleştirilir. Mehmed Şah ve baş vezir Hacı Mirza Ağasi ile temsil edilen İran yönetiminin karşısına sonradan İran devrimine önemli katkılar sağlayacak olan Azerbaycanlı şair Said Salmasi ve devrimci İran basını konulur. İran basınının temsil eden Şura-i İran ve Feryat gazeteleri için "kan kırmızısı bir renk ve haykıran bir ses" imajları kullanılırken Azerbaycanlı şair Said Salmasi de "ok saplanmış rakik bir kalp" ile betimlenir. Bir müddet sonra Salmasi'yi simgeleyen kalp değişikliğe uğrar ve eski Mısır kökenli efsanevi ateş kuşu Feniks'e dönüşür. Öldükten sonra küllerinden yeniden doğan bu kuş; Said Salmasi gibi mücahitleri sayesinde küllerinden yeniden doğan İran devriminin sembolüdür.

Mehmed Şah'tan sonra tahta geçen Nasıreddin Şah eserde, sıra sıra vagonlardan oluşan bir trenin içerisinde, kirden yüzü gözü simsiyah olmuş bir vaziyette tasvir edilir. Nasıreddin Şah'ın günahlarının sembolü olup sıra sıra heyetin önünden geçen vagonların içindekiler Keyümers aracılığıyla okuyucuya takdim edilirken Nasıreddin Şah devrinin önemli olayları da böylece aktarılmış olur.

Zevk ve sefa düşkünlüğü ve yüz seksen üç karısıyla dedesi Fetheli Şah'ı anımsatan Nasıreddin Şah döneminde dış siyasetteki hareketlilik dikkati çekmektedir. Hariciyeye gereğinden fazla önem veren Nasıreddin Şah'ın, İran'la siyasi, iktisadi veya kültürel ilişki içerisinde olamayacak ülkelerde dahi elçilikler, konsolosluklar açma merakı eleştirilmektedir. İran'ın eğitim görmüş gençlerinin hariciye vezareti memuru

olma sevdaları betimlenirken lüzumsuz yere açılan tüm bu elçiliklerle hem insan gücünün hem de mali gücün boş yere heba edildiği vurgulanmaktadır.

Nasıreddin Şah döneminde dikkati çeken bir diğer husus; emperyalist devletlere tanınan kapitülasyonlardır. Şahın çeşitli ticari antlaşmalarla elde ettiği haksız kazançlar vagonlar halinde tasvir edilirken bu kazançlardan en sansasyonel olanı; 1889'da İngiliz Talbot şirketine rüşvet karşılığında verdiği tütün imtiyazı öne çıkarılır.

Sansüre uğrayan kitaplar, İran'dan koparılan toprakları gösteren coğrafi haritalar, nitelikli içerikten yoksun şahın yazdırdığı seyahatnameler Nasıreddin Şah döneminin simgeleri olarak eserde anılır.

Hariciye dışında Nasıreddin Şah'ın bir diğer merakı da seyahatnamelerdir. Maiyetindeki birkaç kişiye İran'ın vilayetlerini anlatan seyahatnameler yazdıran şahın kendisi de Avrupa'ya yaptığı seyahatini kaleme almıştır. Şahın seyahatnamesinde Avrupa aydınlanması, medeniyeti, maddi ve manevi gelişimine dair hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Yalnızca gördüğü birkaç mekanı, sohbet ettiği birkaç bürokrati anlatan Nasıreddin Şah'ın seyahatnamesiyle açıkça alay edilir. Bu seyahatin Rus çarı I. Petro'nun seyahati ile kıyaslanması da eserde, şaha yönelik eleştiriyi kuvvetlendirmektedir.

Siyaset-i Füruset; Nasıreddin Şah'ın seyahatnamesinden parçaların alıntılandığı otuzuncu bölümde aniden sonlanır. Bu uzun öykünün üçüncü bölümünde yer alan "Pişdadiyanın birincisi ben özümem, diyen kadit ahire değin ta Muzafferüddin Şah'ın heykeli zuhur edinceye kadar yerinde sabit durdu kaldı" ifadesinden de anlaşılacağı üzere yazar, öyküyü Muzafferüddin Şah devrinin sonuna kadar kurgulamıştır. Ne var ki eser, Nasıreddin Şah dönemi dahi tamamlanamadan yarım kalmıştır.

İmaj ve sembollerle yüklü bu satirik eserde Hüseyinzade Ali, kimi zaman düşüncelerini ifade etmede Tolstoy, Turgenyev, Gogol, Zeynelabidin Marağani, Abdullah Cevdet, Hafız, Sadi, Dante, Goethe, Griboyedov, Shakespeare, Ömer Hayyam, Tevfik Fikret, Mizancı Murad, Lermantov, Dostoyevski, Çernişevski, Puşkin, Rumi, Firdevsi, N. Nerimanov gibi şair ve yazarların, Beethoven, Mozart, Camille Saint

Saens, Verdi, Wagner, Liszt gibi kompozitörlerin kendilerine veya eserlerine telmihlerde bulunmuştur.

İran örneğinden yola çıkarak XX. yüzyıl başlarında, İslam dünyasının en önemli problemlerinden olan istibdat ve hürriyet problemini ele alan Siyaset-i Fûruset; içeriği, kurgusu, üslubu ve anlatım tekniği bakımından yazarın edebi yaratımında özel bir yer teşkil eder.

3.4 TERCÜMELERİ

3.4.1 MANZUM TERCÜMELERİ

- **Hayret Yahut Bir Meleğin İnsanlara Hitabı:**

Hüseyinzade Ali Bey, 12 beyitten oluşan ve "Deli şair" imzasını taşıyan bu şiir için; "Bir Osmanlı gazetesinde görülmüştür" notunu düşmüştür. Ali Bey, 1 Noyabr 1906 tarihli Füyuzat dergisinin ilk sayısının 10 ve 11. sayfalarında "Füyuzati" imzasıyla yayımlanan bu şiirin sonunda; "Deli şairin bu sözlerini Kafkasyamız ahali ve alehusus Bakü cemaati ezberleyip hafızasına nakşedebilse olabilir ki katl-i nefis cinayetleri şehrimizde biraz azalsın" diyerek şiirin dergide yayımlanma amacını ortaya koymuştur.

- **Salyanî, Geceleyn Vapur Kamasında (Bir Nağme):**

Henrich Heine'den tercüme ettiği üç kıtalık bu şiir; 23 Eylül 1315 [5 Ekim 1889] tarihli Malumat dergisinin 204. numarasının 223. sayfasında, Salyanî imzasıyla yayımlanmıştır. Aynı şiir; 26 Noyabr 1906 tarihinde, Füyuzat dergisinde (Nr. 3, s. 39), bu defa "Ayn., Hüseyinzade" imzasıyla yeniden basılmıştır.

- **Cennet-i Gaibe:**

Hüseyinzade Ali'nin İngiliz şair John Milton'un *Paradise Lost* adlı eserinden tercüme ettiği mısralar, "Ayn. Hüseyinzade" imzasıyla, 9 Şevval 1324 / 13 Noyabr 1906 tarihli Füyuzat dergisinin 2. numarasının 30 ve 31. sayfalarında yayımlanmıştır.

- **Zaman :**

Rus şairlerinden Derjavin'in "время" (Vremya) adlı şiirini "Zaman" başlığıyla tercüme eden Hüseyinzade Ali, "Ebedi Güzellikler" başlıklı şiir defterine de kaydettiği

tercümesiyle ilgili olarak; "Türk (Kahire) Nr. 56, 24 Teşrinisani 1904" notunu düşmüştür.

- **Bela-yı Nifak:**

Hüseyinzade Ali, северный кафказ (Sëvërnij Kafkaz) [Kuzey Kafkas] gazetesinde делаварь (Dëlavar) imzasıyla yayımlanan Враждующимъ Братьямиъ (Vrajduyuşçim Bratyami) başlıklı şiiri, "Bela-yı Nifak" başlığıyla ve "Ayn. Hüseyinzade" imzasıyla 23 Sentyabr 1905 tarihli Hayat gazetesinin 71. numarasının ilk sayfasında yayımlamıştır. Kişisel arşivinde yer alan Hayat gazetesi koleksiyonunda Ali Bey; şiirin ikinci kıtasının ilk mısrası olan "Cümlemiz bir maderin - Rusya'nın- etfalıyız" mısrasındaki "Rusya'nın" sözcüğünü "bir ülkenin" şeklinde değiştirmiştir.

- **Truva'nın Son Gecesi Eney'in Başından Geçenler:**

Virgile'in Eneida adlı eserinin ikinci bölümünü tercüme eden Hüseyinzade Ali, bu tercümesini 1936 tarihli Yeni Adam dergisinin 135. sayısının 12. sayfasında yayımlamıştır. Ali Bey, Eneida'nın 2. bölümünden yaptığı çeviriyi, kişisel arşivinde yer alan "Ebedi Güzellikler" başlıklı şiir defterine kaydetmiştir (s.17-41). "Bengi Güzellikler (Çoban Armağanı)" başlıklı diğer defterde ise Eneida destanının 3. bölümünden yaptığı çeviriler (s. 21-36) yer almaktadır.

- **Hürriyet-i Kelam Hakkında:**

8 Noyabr 1905 tarihli Hayat gazetesinin 97. numarasının 4. sayfasında, Ayn. Ha. imzasıyla yayımlanan şiirle ilgili olarak Hüseyinzade Ali Bey, şiir başlığının hemen altında: "Petersburg'da yayımlanan "Биржевая Ведомости" [Borsa Haberleri]de münderiç bazı manzum kıtaların tercümesidir" notunu düşmüştür.

- **Kefalet Yahut Vefadar Dostlar:**

Schiller'in "Die Bürgschaft" adlı eserini "Kefalet Yahut Vefadar Dostlar" başlığıyla tercüme eden Hüseyinzade Ali Bey'in bu çalışması 1923'te, İstanbul'da, Kader matbaasında basılmıştır. Ünlü Alman şairin dostluğun önemini anlatan bu şiirinin çevirisi 24 sayfadan oluşmaktadır.

- **Faust:**

Hüseyinzade Ali Bey'in Goethe'nin Faust adlı eserini tercümeyle yönelik ilk çalışmaları, onun tıp fakültesindeki öğrencilik yıllarına rastlar. Faust'tan birkaç parça Goethe'nin yıldönümü münasebetiyle Malumat dergisinde "Salyani" imzasıyla

yayımlanır (Safes,1915:2556) 1906'da, Faust'un ilk üç bölümü olan "İthaf - Sahne-i Temaşada Mukaddime ve Sahn-ı Asimanda Mukaddime" bölümlerini, başarıyla yaptı. Füyuzat dergisinin 1, 3, 12, 16 ve 31. sayılarında tefrika halinde yayımlamıştır. Ayrıca, "Faust Kıta" başlığıyla, 1 Ocak 1908 tarihli İrşad gazetesinin 1. sayısının 2. sayfası ve 1 Haziran 1327 tarihli İctihad dergisinin 24. sayısının 740-742. sayfalarında basılmıştır.

Ali Bey'in Faust'a dair son çalışması; Goethe'nin vefatının 100. yılı münasebetiyle, 1932'de Hamit matbasının yayımladığı "Faust Faciasından İthaf ve Mukaddemeler" adlı eseridir. 18 sayfadan oluşan bu tercüme; Ali Bey'in 1906'da Füyuzat'ta yayımlamış olduğu kısımların daha sadeleştirilmiş biçimidir.

1932'de yayımlanan "Faust Faciasından İthaf ve Mukaddemeler" adlı eseri inceleyen Abdülhak Hamid, Hüseyinzade Ali Bey'e gönderdiği 10 Nisan 1932 tarihli tebrik mektubunda şunları dile getirmiştir:

"Muazzez ve muhterem efendim hazretleri,

Goethe'den mütercem bazı asar ve eşarınızı bendenize ihda etmek suretiyle vaki olan lütfunuza hassaten arz-ı şükran ederim. Aslı nefis olan bu eserin tercümesi de enfes olmuş. Himmet-i edebiyeniz şayan-ı tebriktir. Bir vakt-i müsaitte ziyaret-i alinize şitap ile şifahen de arz-ı minnetdari edeceğimi beyaan eder ve hakk-ı üstadilerindeki lâ-yezal ihtiramatımı bu vesileyle dahi teyit eylerim efendim".

3.4.2 MENSUR TERCÜMELERİ

- **Abd-i Gilaf ve Mahfaza:**

Hüseyinzade Ali Bey'in bu eseri, Çehov'un "Человек в футляре" (Çelovek v Futlyare) adlı hikayesinin tercümesidir. Hayat gazetesinin 1905 yılının; 98-100 ve 107. sayıları ile 1906 yılının; 4,5, 25, 32, 34, 98-100 ve 107. sayılarında tefrika edilen bu eser ardından, 1906'da, Bakü'deki Bahariye matbaasında müstakil olarak da basılmıştır.

Çehov'un, Человек в футляре adlı hikayesi; takıntılı bir karaktere sahip Latince öğretmeni Belikov'un çevresiyle ilişkilerinin tasvir edildiği bir durum komedisidir. Obsesif yapısı sebebiyle güneşli havalarda bile şemsiye ve paltoyla dolaşan, çalıştığı okulda, meslektaşlarını ve öğrencilerini müthiş bir baskı altında tutan Belikov, - arkadaşlarının zoruyla- okula yeni atanan tarih-coğrafya öğretmeni Mihail Kovalenko'nun ablası Varenka ile yakınlaşmaya başlar. Ancak ortaya atılan evlilik fikri, onun hayatını daha da zorlaştırmakta, obsesyondan kaynaklanan davranışlarını

Meslektaşlarının ortaya attığı evlilik fikrinin ardından Belikov'un hayatı daha da zorlaşır. Takıntılı davranışlarıyla her geçen gün daha da katlanılmaz hale gelen Belikov, günün birinde Mihail Kovalenko ile büyük bir tartışma yaşar. Tartışmanın ardından evi terk etmek isterken ayağı takılıp merdivenlerden yuvarlanır ve tam da o an eve girmekte olan Varenka ve arkadaşlarının ayaklarının dibine düşer. Varenka ile yanındakilerin kendisine gülmesiyle tarif edilmez bir utanç yaşayan Belikov, artık evinden çıkmaz olur. Vesveseleri, korkuları sayesinde yemeden içmeden kesilir ve olaydan bir ay sonra da ölür.

Hüseyinzade Ali, Çehov'un hikayesindeki olay örgüsüne tamamen sadık kalmıştır. Bununla birlikte hikayeyi, Türk-Müslüman toplumuna adapte etmek istediğinden mekan, zaman ve anlatı kişilerinin isimlerinde değişiklikler yapmıştır.

Hüseyinzade Ali'nin, "Abd-i Gılat ve Mahfaza"sı, II. Abdülhamid Türkiyesi'nde, İstanbul'da geçmektedir. Avdan dönmekte geciken veteriner Ahmet Efendi ile lise öğretmeni Kemal Bey, geceyi Çamlıca'da, köy kahyasının evinde geçirmek zorunda kalırlar. Veteriner Ahmet Efendi'nin evden dışarı çıkmaya dahi korkan köy kahyasının eşi Fatma Hanım'dan bahsettiği sırada, salyangoz gibi kendi kabuğuna sinme eğiliminde çok insan olduğunu dile getiren Kemal Bey, Ahmet Efendi'nin bu bahsine karşılık, okullarında Arapça öğretmenliği yaparken kısa bir süre önce vefat eden Abdülkadim Rakid Efendi'nin hikayesini anlatmaya başlar:

Abdülkadim Rakid Efendi, güzel havalarda dahi lastiksiz ve şemsiyesiz alehusus pamuklu kalın kışlık paltosunu almadan dışarı çıkmayan, resmi yazılardan başka bir şey okumaktan korkan, toplumsal hayatı kısıtlayıcı nitelikteki emirnamelerden fevkalade memnun olan, bir tiyatro, hayalhane veya kütüphane açılışına "altından başka bir şey çıkar" korkusuyla endişesiyle şüpheyle yaklaşan biridir. Abdülkadim Rakid'in bu aşırı şüpheli tutumu ve huzursuz halleri ile tüm okulu parmağında oynatmaktadır. Okulun müdürü dahil huzursuzluk içinde yaşayan tüm meslektaşları bir müddet sonra her şeyi Rakid'den saklamaya başlarlar. Günün birinde öğretmenler, okula yeni gelen tarih ve coğrafya hocası Abdülhay Cevdet Efendi ve kızkardeşi Leman hanım da olmak üzere, hep beraber müdürün evinde toplanırlar. O gün resmi bir iş için müdürü ziyaret eden Abdülkadim Rakid de tesadüfen bu toplantıyı öğrenmiş olur. Müdürün evindeki bu toplantıda Abdülkadim Rakid ile Leman hanım arasındaki sohbet, diğerlerinin aklına

ikisini evlendirme fikrini getirir. Toplantıdan hemen sonraki günlerde hemen herkes Abdülkadim ile Leman hanımın evlenmesi için her iki tarafı da ikna etme çabası içine girer. Çok geçmeden Abdülkadim de Leman hanım da bu fikre alışır. Ancak evlilik meselesinin gündeme gelmesiyle Abdülkadim, daha da huzursuz günler yaşamaya başlamıştır. Evlilik kendisine doğru ve mantıklı bir fikir gibi görünse de şüpheleri, kararsızlıkları ona bir türlü adım attırmamaktadır.

Mayıs sonundan itibaren tüm okullar öğrencilerini, eğlenmek için Kağıthane'deki mesire yerine götürmeye başlarlar. Bir cuma günü Abdülkadim Rakidlerin okulu da bu mesire yerine gider. Abdülhay Cevdet Efendi'yi bisikletle, Leman hanımı da üstü açık bir faytonun içinde Fransızca hocası Mösyö Defluri'nin eşiyle gören Abdülkadim beyninden vurulmuşa döner. Bir öğretmenin Frenkler gibi bisiklete binmesi, kız kardeşinin de üstü açık faytonlarında, Fransız hanımlarıyla dolaşması Abdülkadim'e göre kabul edilemez bir şeydir. Gördükleriyle ilgili birlikte yürüdüğü arkadaşı Kemal Bey'e dert yandıysa da ondan da destek alamaz.

Mesire gününde gördükleriyle dehşete kapılan Abdülkadim, birkaç gün sonra bu durumu görüşmek üzere Leman hanımın kardeşi Abdülhay Cevdet'le görüşmeye gider. Abdülkadim'in iffetten, namustan bahsederek kendisine nasihat verdiğini gören Abdülhay Cevdet, sonunda çileden çıkar ve hiddetle Abdülkadim'in üzerine yürür. Bu tepki karşısında paniğe kapılan Abdülkadim merdivenlerden yuvarlanır ve az önce içeri giren Leman hanım ve yanındakilerin önüne kapaklanır. Leman hanım ve beraberindekilerin kahkahası ise Abdülkadim için adeta bir yıkım olur. Abdülhay Cevdetlerin evini apar topar terk eden Abdülkadim, o günden sonra artık değil sokağa yatağından dışarı çıkamaz hale gelir. Hiçbir şey yemeyen, konuşmayan Rakid'in hali günden güne kötüleşir ve en sonunda hakkın rahmetine kavuşur.

Kemal Bey, Abdülkadim Rakid'i defnetmekle beraber, bu vefatın aslında kimseyi üzmediğini itiraf eder, çünkü ona göre; "Abdülkadim gibi hürriyet düşmanlarını, istibdat kullarını kabre koyup defnetmenin büyük bir zevki vardır". Mezarlıktan dönerken herkes neşesiz görünmeye çalışmaktaysa da aslında yüreklerdeki his bu değildir; herkeste hürriyete kavuşmuş olmaktan dolayı büyük sevinç ve memnuniyet duyduğunu belirten Kemal Bey, bu noktada, hikayenin ana fikrini de veren şu cümleyi kurar:

Hürriyet! Hürriyet!.. Heyhat!.. O ne kuvvedir ki yalnız zikri bile inşirah-ı derune, sefa-i kalbe badi oluyor; zihinleri, ruhü'l-beşeri ulviyata sevk eyliyor: Tecellisine bir şerare-i ümid besleyen insanın kanatlanıp balalara pervaze edeceği geliyor değil mi?.. (Hüseyinzade, 1906: 44-45).

Kemal Bey, hikayesine son verip, saat geç olduğu için uyumayı teklif ettiyse de tüm bu anlatılanlar veteriner Ahmet Efendi'yi derinden etkilemiştir: Sabahın ilk ışıklarına dek, kabuğuna sinmiş, yalan ve riyakarlıkla, sadece rütbe, şan ve şeref için başkalarına yaltaklanarak ömrünü geçirmeye alışmış insanların ne kadar çok olduğunu düşünür.

Hüseyinzade Ali, bu uyarlamasında, özellikle anlatının başkişisi olan Abdülkadim Rakid karakterinin tasvirine katkılar yapmıştır. Anlatının başkişisi; Abdülkadim'in betimlendiği şu satırlar, başta II. Abdülhamid olmak üzere devrin istibdat yanlısı tüm bürokratlarına bir gönderme niteliğindedir:

Abdülkadim misülli adamların tezayüd-i nüfuzu sayesinde şu on on beş yıl zarfında İstanbul'da artık her şeyden korkmaya başlandı: Yüksek sesle konuşma, dostlarla mektuplaşma, yeniden bir kimseyle muarefe, mütalaa, kitap, fukaraya iane, neşr-i maarif ve ilahare... Hep bu korku yüzünden adet çıktı, rağbetten düştü: Şehir için elektrik ziyası, telefon denilen "dürşenü" şebekesi hatta şehir postası tesisi lazımdır gibi sözler ağza alınamaz oldu. Muhataralı, belalı şeyler dairesine geçti. (Hüseyinzade: 8)

Yine, hikayenin yardımcı kişisi olan, Abdülkadim'in hizmetini gören ve evde kalabilmek için ona yaltaklık eden Dursun Ağa'nın şu sözleri, II. Abdülhamid'e bir telmih olduğunu düşündürmektedir:

Ah beyefendi! Şu "jön" dedikleri yeni çıkma bozuk fikirli herifler ne kadar da şimdi çoğalmışlar!.. (Hüseyinzade: 10).

Hikayede Abdülkadim'in kullandığı şemsiye, lastik ayakkabı ve pamuklu palto; obsesif ruh halini betimlemede birer sembol olarak kullanılmıştır. İlâveten, hikayede isim sembolizasyonun yapıldığı da görülmektedir: köhnelik ve gericilik Abdülkadim'le, antagonist tip de Abdülhay ismiyle sembolize edilmiştir.

Hüseyinzade Ali'nin bu uyarlama hikayesi, İçtihad dergisinin Nisan 1906 tarihli on birinci sayısında tanıtılmıştır (İçtihad, 1906: 175). Yazıda, derginin ilerleyen sayılarında hikayeye ilgili ayrıntılı bir incelemeye yer verileceğinin sözü verilmişse de İçtihad'ın diğer sayılarında bu türden bir yazıya rastlanamamıştır.

- **Servet-i Milel:**

Hüseyinzade Ali Bey, İskoç filozof Adam Smith'in "Wealth of Nations" adlı eserini Germain Garnier'in "Recherches Sur la Nature et les Causes de la Richesse des D'anions" adlı Fransızca tercümesinden Türkçeye çevirmiştir. Ali Bey'in kişisel arşivinde eserin; "Sermayenin Temettuatı Hakkında (Des profits du capital)" başlıklı dokuzuncu bölümü bulunmaktadır. 1928 tarihini taşıyan bu tercüme, Latin harflerinin kabulü üzerine basılamamıştır. Servet-i Milet başlıklı tercüme çalışmasına ilişkin Ali Bey, 1925'teki İstiklal Mahkemesi'ndeki savunmasında bu eseri Ahmet Ağaoğlu ile birlikte tercüme ettiklerini ifade etmiştir (İmzasız, 1926:4).

3.5 MESLEKİ YAZILARI VE ÇEVİRİLERİ

- **Müderriş Muavini Hüseyinzade Ali, İndifaat-ı Efrenciye-i Sabbagiye-yi Andırır Bir Hazaze-i Mütelevvine Vakasında Calib-i Dikkat Bir Manzara-i Seririye, Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası, 1332, S. 2, s. 141-146**

Dr. Hüseyinzade Ali, halk arasında "samyeli" olarak bilinen pityriasis versicolor adlı hastalığa ilişkin müşahede ettiği istisnai bir vakayı ele alır.

- **Tenakus-ı Nüfus Meselesi Emraz-ı Zühreviye, Tanin, 15 Haziran, 12-15 Temmuz 1916, s.3**

Hüseyinzade Ali Bey'in Tanin gazetesinde yayımlanan bu makalesi, Türk Ocağı'nda verdiği konferanstan alıntılanmıştır. Makalede, cinsel yolla bulaşan hastalıklardan frengi (bel soğukluğu)yi ele alan Ali Bey, hastalığın Türk dilinde ve Batı dillerinde nasıl adlandırıldığı, kökeni, belirtileri ve Frengi çeşitlerine ilişkin detaylı bilgi verir.

- **Tıp Lügati:**

Hüseyinzade Ali Bey, 1929 yılında tıp fakültesi müderrişler meclisinin verdiği karar gereğince tıp lüğatinin hazırlanması işini Kemal Cenap ile birlikte üstlenmiştir. 1935'te lüğatin A,B,C,D,E,F,G,K maddelerini bitiren Kemal Cenap ve Ali Bey, bölümleri fakülte dekanlığına teslim etmişlerdir (EK: 50) Bu çalışmanın "A" maddesi Prof. Dr. Ali Haydar Bayat tarafından yayımlanmıştır³⁸.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. (Bayat, 1998: 219-294).

- **Sifilomani ve Frengiye Dair Bilgilerimizin Tarihinden Bir Nebze, Sıhhat Almanığı, 1933, s. 233-241**

Dr. Ali Hüseyin Turan, bu makalesinde yine sifilis ve frengi hastalıklarını konu edinmektedir. Yazının giriş kısmı kısmen, 1916'da Tanin gazetesinde yayımlanan "Tenakus-ı Nüfus Meselesi Emraz-ı Zühreviye" başlıklı makaleyle örtüşmektedir. Makalenin içeriğinde; hastalığın teşhisi ve tedavisine yönelik yapılan çalışmalara ve bu konuda çalışmış bilim adamlarına yer verilir (Bayat, 1998: 371-377).

3.6 DİĞER ESERLERİ

- **Yayımlanmamış Yazılarından**

Hüseyinzade Ali'nin kişisel arşivinde, Latin alfabesiyle kaleme alınmış, başlıksız, üç sayfadan oluşan bir makale mevcuttur. Ziya Paşa'nın "Çıktıkça lisan tabiatinden / Elbette düşer fesahatinden" beyitinden alıntılanmayla başlayan makalede yazar, "mektephane" ifadesinden yola çıkarak dilde ifrata kaçan kullanımları eleştirmektedir.

1905 meşrutiyetiyle birlikte imparatorluğun çeşitli şehirlerinde yayın hayatına başlayan Türk gazete ve dergilerinde, Osmanlı Türkçesi taklidi yazılar yayımlanmaya başlamıştır. Arapça ve Farsça terkip kullanmakta İstanbul gazete ve dergileriyle adeta yarışan yazarlar "hürriyet-i söz", "azatlık-ı kelim" gibi doğallıktan uzak, tuhaf terkipler kullanmaya başlamışlardır. Arapça ve Farsça sözcük ve terkip kullanma adetinin yalnızca yayın organlarıyla sınırlı kalmayıp, toplumsal alanda da örneklerinin görülmeye başladığını ifade eden Hüseyinzade Ali, buna dair bir hatırasını paylaşır: Bakü'de yeni açılan Saadet mektebinin kapısına "mektephane" levhası asılmıştır. Levhanın ardından, pek şiddetli tartışmalar cereyan etmiş, mektephane ifadesinin kaldırılması konusu önemli bir vazife haline getirilmiş ve gazetelerde konuyla ilgili yazılar görülür olmuştur. Tartışmalara katılanlardan biri de Darüşşafaka mezunlarından olup o vakitler, İstanbul'dan Bakü'ye yeni gelen Ahmet Kemal [Akünal] Bey'dir. Ahmet Kemal; *cahil yuvası olduğu kapısından levhadan anlaşılan böyle bir yere çocuk göndermek günahdır* diyerek şiddetle bunu eleştirmiştir. "Mektephane" için mücadele edenlerce tehdit dahi edilen Ahmet Kemal, pes etmemiş ve sonunda Saadet mektebinin kapısındaki levhayı kaldırmakta başarılı olmuştur.

- **"Rusça Yazdığım Bu Makale Türkçeye Tercüme Edilecektir":**

Hüseyinzade Ali Bey'in Rus dilinde kaleme aldığı bu makale 117 sayfadan oluşmaktadır. Makalenin basılıp basılmadığına ilişkin net bir bilgi yoktur. Ali Bey'in bu başlıksız makalesinin başında; "Rusça yazdığım bu makale Türkçeye tercüme edilecektir" notu düşüldüğü görülmektedir. Makalede ana hatlarıyla; "edebiyat nazariyesi Arap, Fars, Hint ve Türk Edebiyatları karşılaştırması, Azerbaycan Edebiyatı ve Tatar (Kazan) Edebiyatı, Osmanlı'daki edebi süreç, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başında Türk Edebiyatının öncü şahsiyetleri" temaları ele alınmış ve ardından Türk edebiyatının önemli şahsiyetleri eserleriyle birlikte tanıtılmıştır (Güngör, 2014: 131-138).

- **Hüseyinzade Ali, Garbın İki Destanında Türk, Komünist Neşriyatı, 1926**

Hüseyinzade Ali'nin 1926'da Bakü'de gerçekleşen I. Türkoloji Kurultayı'nda sunduğu Garbın İki Destanı'nda Türk, bir bildiriden çok hacimli bir makaleye benzemektedir. Eserin başlığına taşınan batının iki destanıyla kastedilen Portekizli Luis de Comoes'in Lusiadas'ı ile İtalyan şair Torquato Tasso'nun Kurtarılmış Kudüs adlı eserleridir. Makale; iki eserin konu ve üslup açısından karşılaştırılması olmakla birlikte makalenin büyük bir bölümü Comoes'in Lusiadas adlı destanına ayrılmıştır. Ali Bey bu iki destanda, Türklere ve İslam'a bakış açısını da kıyaslar.

Lusiadas; Portekizli Vasco de Gama'nın Hindistan seferini konu almaktadır. Kral Manuel (Emanuel), rüyasında Hint ve Ganj nehirlerinin onu Hindistan seferine davet ettiğini görür. Bunun üzerine Vasco de Gama'yı Hindistan'a gitmek üzere görevlendirir. Vasco de Gama ve yanındakilerin yolculuk sırasında yaşadıkları, Hindistan'a varışları, Hint hükümdarı Catnal ile münasebetleri epik bir tarzda işlenir. Yunan ve Latin edebiyatına son derece hakim olan Comoes'in eserinde Virgile ve Homeros'tan esinlenmeler vardır. Vasco de Gama'nın yolculuğa çıkışı sırasında Olimpos'ta tanrılar bir araya gelerek Gama'nın başarılı olup olmaması hususunu istişare ederler. Aşk ve güzellik tanrıçası Venüs Portekizlileri tutarken şarap tanrısı Baküs Portekizlilere düşman olup Müslümanların tarafına geçer. Comoes'e göre Baküs'ün bu tavrı bir kıskançlıktan ibarettir. Kendi şanını ve şerefine gölge düşeceğini düşünen

Baküs yolculuk sırasında türlü hilelerle Gama ve yanındakileri alt etmeye çalışır; ancak Venüs ve deniz perileri Nereidlerin müdahalesiyle kurtulurlar.

Hindistan'a ulaşmanın ardından Gama'nın Hint hükümdarı Catual ile sohbetleri, Catual'ın Portekizlileri tanımak amacıyla gemileri ziyaret edişi vesilesiyle Portekizlilerin kökeni, İspanyollara karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesi ve Portekizlilerin başarılı deniz seferleri anlatılır. Eserin bu bölümünde milli gurur dikkati çekmektedir.

Ali Bey; destanı tanıtırken yer yer Comoës'in Türklere ve Müslümanlara olan tutumuna değinir. Örneğin Comoës, Portekizliler için Venüs'ü seçerken karşılına Müslümanları temsilen şarap tanrısı Baküs'ü çıkarması ilginçtir. Portekizliler, Müslüman ahalinin yoğun olduğu Mombasa şehrinden sahile çıkmaya cesaret edemezlerken Baküs, ahaliyi onlara Hıristiyan göstererek karaya çekmeye çalışır. Bir başka seferdeyse Hint Müslümanlarına vesvese sarmaya yeltenir; Hintli Müslüman bir dervişin rüyasına Hz. Muhammed kılığında girerek ona Portekizlilere güvenmemeleri gerektiğini, onların işgalci olacaklarını salık vermiştir. Eserdeki İslamofobik tutum yalnızca tanrı Baküs sembolü üzerinden verilmez; Comoës destanın içerisinde yer yer Türkleri ve daha geniş bir surette Müslümanları tahkir eden ifadelere de yer vermektedir. Ona göre; Hıristiyan dünyası birbirleriyle savaşmayı bırakarak birlik olmalı, Türkleri İstanbul'dan ve Anadolu'dan kovmalıdır. Ali Bey'in yorumuna göre Comoës'un bu tutumunun üç sebebi vardır: Birincisi; Türkler Müslüman olması, bir diğeri de Comoës'un Türklerle savaşmış olmasıdır. Ancak Hüseyinzade'ye göre Comoës'un bu düşmanlığının üçüncü ve en önemli nedeni; Türkleri Hindistan ve genel anlamda doğu ticareti için engel olarak görmesidir.

Ali Bey makalesinde Türklere ve Müslümanlara nefretin açıkça ifade edildiği Lusidas'ın karşısına Tasso'nun Kurtarılmış Kudüs'ünü koyar. Tasso, İslam'ı anlamakta ve Türkleri bilmektedir. Bu sebeple de destanında daha objektif bir bakış açısı hakimdir. Ali Bey destanda özellikle Semerkantlı Altamore (Aldemir)'un Kudüs'ün müdafaasına gitmeden önce Semerkant'ta eşi ve çocuklarıyla vedalaşma sahnesi ile İznik Selçuk hükümdarı Süleyman Şah'ın bir savaşta yaralanmasının

ardından onu tedavi etmeye çalışan dervişle olan diyaloglarını övgüye değer bulur. Hüseyinzade makalesinin sonunda bu kısımları nazmen tercüme etmiştir.

Kırk beş sayfadan oluşan Garbın İki Destanı'nda Türk, 1926'da Kommunist Neşriyat tarafından Bakû'da basılmıştır.

- **Timur'un Hayali Karşısında**

Hüseyinzade Ali Bey'in daha önce araştırmacılar tarafından değinilmemiş olan bu hikayesi, tarafımızdan kişisel arşivinin incelenmesi neticesinde tespit edilmiştir. El yazması olan bu eser, 2 sayfalık önsöz ve 63 sayfalık hikaye olmak üzere toplam 65 varaktan oluşmaktadır. Hüseyinzade Ali, kitap okumak üzerine düşüncelerini ifade ettiği önsözün altına 1327 tarihini not düşmüş, hikaye kısmını ise; "Parlak Bir Fikir" ve "Semerkand'a Doğru" başlıklarıyla iki bölüme ayırmıştır.

Hikaye Özeti:

"Parlak Bir Fikir" başlığını taşıyan ilk bölümde, hikayenin başkişisi olan Celaleddin Şevket'in eski medeniyetlere duyduğu ilgi hikaye edilir. Celaleddin Şevket önce asar-ı atika müzesinde Alman arkeolog Schliemann'ın Truva kazısında elde ettiği yeni buluntuları gezer. Ardından sahaflar çarşısında Danişmend Efendi'nin dükkanında Türkistan ahvaline dair bir eser bulur. Bu eserin "Bab-ı Çiharem: Dervasf-ı defain-i Semarkand" başlıklı bölümü Celaleddin'in ilgisini çeker. Timur'un hazinelerinin anlatıldığı bu kısmı dikkatle okuyan Celaleddin, bu hazineleri görme hevesiyle yanıp tutuşunca, sonunda kendini Semerkand yolculuğunda bulur.

"Semerkand'a Doğru" başlığını taşıyan hikayenin ikinci kısmı bir vapur yolculuğunun tasviriyle başlar. Timur'un hazinelerini görme şevkiyle yola çıkan Celaleddin Şevket, vapurda eski arkadaşı Orhan Turgut'a rastlar. Kısa bir sohbetin ardından yolculuğa birlikte devam etme kararı alan iki arkadaş, sırasıyla Batum, Gori, Tiflis, Gence ve Yevlah'ı dolaşırlar.

Ali Bey'in kişisel arşivinde yer alan el yazması, Yevlah kasabasının tasviriyle son bulmaktadır. Gerek eserin adı gerekse "Semerkand'a Doğru" başlığı, eserin yarım kaldığını açıkça ortaya koymaktadır.

*

Şahıs Kadrosu

Hikayenin başkişisi olan Celaleddin Şevket ve arkadaşı Orhan Turgut, idealize edilmiş tiplerdir. Eserin başkişisi Celaleddin Şevket Truva medeniyeti ve hazinelerine dair okuduklarıyla meftun olmuş bir halde tasvir edildiği sırada yazar-anlatıcı devreye girerek onun hakkında açıklamada bulunur:

İstanbul'un asil ailelerinden birine mensup olan Celaleddin Şevket, babasının kendisine tayin ettiği özel bir program dahilinde tahsil görmüştür. Öncelikle Arapça ve Farsça öğrenmiş, ancak bu dilleri hakkıyla öğrendikten sonra 15 yaşında Fransız bir mürebbiye yardımıyla Fransızca öğrenimine başlamıştır. Yirmi beş yaşına kadar devam ettiği tahsil yaşamında Celaleddin Şevket, hem Doğu hem de Batı medeniyetine layıkıyla vakıf olma imkanı yakalamıştır. Batı medeniyetinin şaheserlerine merakı kadar Doğu'nun güzelliklerine de hayranlığı vardır. Cemaleddin Efgani ile tanışıklığı olan babası sayesinde "İttihad-ı İslam" fikriyle büyümüş ve bu davanın bir savunucusu haline gelmiştir.

Hikayede öne çıkan bir diğer isim, Orhan Turgut'tur. Turgut, tıp tahsilinin ardından "Turan Bayrağı" ismiyle bir gazete çıkarmış ancak mali sıkıntılar yüzünden gazetesini devam ettirememiştir. Çeşitli yayınlarda makaleler kaleme alan Turgut kısa sürede büyük şöhret kazanmış ve memleketin sayılı milliyetperver aydınları arasına girmiştir. "Türklük hakkında salim bir fikir edinmek için, Türkleri yakından tanımalıyım" anlayışını benimsemiş olan Orhan Turgut, Türk dünyasının merkezlerine seyahate çıkmıştır. Kazan ve Kırım'a seyahat etmiş olan Turgut, bu amaçla çıktığı yolculuğunda Celaleddin Şevket'le Batum'da karşılaşmıştır.

Celaleddin Şevket'in müze müdürü arkadaşı Mösyö Rawlinson, ziyaret ettiği sahaf Danişmend Efendi, Şevket ile Orhan Turgut'un tren yolculuklarında karşılaştıkları Batumlu Hacı Mahmut ve yine trende tanıştıkları üç Gürcü, hikayenin şahıs kadrosunu oluşturan diğer kişileridir.

*

Eserde, hikaye kişileri aracılığıyla Antik Yunan medeniyetinden Truva efsanesi ve İlyada destanı, Timur'un efsanevi hükümdarlık hikayesi, Gürcü siyasi tarihi ve Kafkasya'nın Ruslarca ilhak süreci gibi konulara değinilmiştir. Ancak eser yarım

kaldığından bu konuların bir kurgu etrafında, ayrıntılı olarak işlenemediği görülmektedir.

4. HÜSEYİNZADE ALİ BEYİN DÜŞÜNCE DÜNYASI

Asıl mesleği olan hekimliğin yanı sıra pek çok alanda faaliyet gösteren Hüseyinzade Ali Turan, 76 yıllık yaşamı boyunca; 13 edebi eser ve bilimsel makale tercüme etmiş, 27 şiir, 5 hikaye, 1 fıkra, 1 hatırat ve 156 makale kaleme almıştır. Hüseyinzade Ali'nin Almanca, Yunanca, Rusça gibi dillerden yaptığı tercümeleri ile çeşitli edebi türlerde kaleme aldığı eserleri, onun entelektüel seviyesini ve edebi zevkini gösteren metinlerdir; ancak bu yazınsal faaliyet tablosu göz önüne getirildiğinde Ali Bey'in, edebi yaratımlarından çok düşünsel boyuttaki makaleleriyle öne çıktığı görülmektedir. Bu sebeple bu bölümde öncelikle, daha çok fikri planda aktif faaliyet göstermiş olan Hüseyinzade Ali'nin düşünce dünyasına ışık tutan yazıları içerik bakımından sınıflandırılarak değerlendirilecektir. Ardından Hüseyinzade Ali Bey'in düşünsel yazılarında ele aldığı "Türk dünyası, Avrupa medeniyeti ve İslam medeniyeti" kavramlarına bakış açısı aydınlığa kavuşturulacaktır.

Hüseyinzade Ali Turan'ın süreli yayınlarda kaleme aldığı makalelerini içeriklerine göre şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Dini Meselele	Dil- Edebiyat	Tanıtma /Haber	Bilimsel İçerikli	Sosyal Meselele	Siyasi Meselele	
2	20	33	5	11	21	Hayat
-	10	3	1	-	19	Füyuzat
1	4	6	-	-	-	İrşad
-	1	-	-	-	2	Terakki
	2		1		1	İctihad
					1	İkdam
					1	Hilal-i Ahmer
			1			Türk
		1				Maarif ve Medeniyet
		1				Şark Kadını
				1		Hakimiyet-i Milliye
	1					Tan
			1			Tanın
			1			Sıhhat Almanağı
			1			Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası

Siyasi Meselelere İlişkin Yazıları:

Hüseyinzade Ali Bey'in siyasi içerikli makalelerinde, ilk zamanlar Kafkasya'da yaşanan Ermeni-Müslüman çatışmaları üzerinde yoğunlaşmıştır. "Ermeni Vatandaşlarımıza Tavsiye ve İhtarımız, 28 Ağustos 1905 Bakû, Bundan Sonra Ne Etmeli, Redd-i Eracif, Gence ve Tiflis Vukuatına Dair Efkarımız, Ermeni-Müslüman İçtimama Dair Bir İki Söz, Milliyet ve İnsaniyet" makalelerinde uzlaşmacı bir tavırla meseleyi ele aldığı gözlenmektedir. Ali Bey, kimi zaman Ermeni yazarların İttihad-ı İslam korkusuyla kaleme aldıkları kışkırtıcı yazılarına savunma mahiyetinde cevaplar verse de meseleye yalnızca bir tarafın haklılığı noktasından bakmaz. Ermenilerin kibri ya da Müslümanların gaflet içinde oluşu iki toplumun çatışmasına sebep olacak gerekçeler değildir. Ona göre bu mukatele, daha derindeki bir soruna işaret etmektedir ki bu sorun da; Rusya'da hüküm süren müstebit idare anlayışıdır:

Kavga üç nevi seyyiatın taht-ı tesirinde hasıl oldu: birincisi, bazı Ermenilerin azgınlığı ve dalaleti idi. Ermeniler biraz kesb-i maarif ve servet ettiklerinden naşi kibirliydiler, gurur peyda ettiler, bu gurur bunlara olabilir ki, İngilizlerden de sirayet etti... Çünkü Ermeniler Avrupalıların cümlesinden ziyade İngilizler ve Amerikalılarla alışverişte bulunuyorlar... Ermeniler bizden ziyade Asyalı oldukları halde başlarına şapka giymekle ve boğazlarına galstuk takmakla özlerini Avrupalı zannettiler... Bu hallerine bir de tesirat-ı kiliseye karıştı: sair milletler, Fransızlar, mesela: kilisenin elinden halas olmaya, İngilizler hatta Abdullah Kuvilyamlarla beraber ihtida etmeye çalışırlarken, Ermeniler alem-i İslam'ın ortasında buldukları halde din-i İslam'dan katiyen bihaber kalmaya ve taassub-ı kilisayalarını son derecelere vardırmağa ceht ve gayret ediyorlar idi!..

Seyyiatın ikincisi, İslamların gafletleri, avamlıkları idi! Ahval-i aleminden, cereyan-ı vukuattan, ruh-i zamandan katiyen bihaber kalıp her şeye safderunane itikat etmeleri idi... Fakat bu iki nevi seyyiat ki, biri Ermeni tarafında, diğeri de Müslümanların tarafında idi nifak ve şikaka bais olamaz idi! Bais-i hakiki köhne usul-i idare idi, daha doğrusu, o usulün bazı tarafgirani idi ki, bu gibi ahvalde bir zemin-i müsait bulup tohum-ı nifakı ektiler!.." (Zade, 1905, 110: 1).

Ermeni-Müslüman çatışmalarına ilişkin yazılarında itidalli bir üslup kullanmaya gayret eden Ali Bey, yaşanan feci olayların son bulması için her iki topluma da tavsiyelerde bulunur:

Binaenaleyh "Ne etmelidir?" sualine verilecek cevaplarımızın başlıcası: millet ve milliyet taraftarlığı etmeyip insaniyet ve saadet-i memleket namına olarak hakikatten, tarik-i sevaptan asla ayrılmamalı ve onu kizb ü bühtanlarla setr etmemelidir. Çünkü iftira ve bühtan kalpleri ceriha-dar edip hançer ve gülle yaralarından ziyade tarafeyn arasında buğz-ı adavetin tevellüt ve tezayüdüne bais oluyor. Ve şayet ortalıkta, alelhusus alem-i matbuatta gazezkarane veya gayr-i gazezkarane suretlerde alemi dalalete uğratacak kizb ü bühtanlar neşredilmiş yahut ediliyorsa, ehl-i kalemimiz hiçbir vechle bunlara karşı ihtiyar-ı sükut etmeyip derakap tekzibine, mahvedilmesine gayret ve himmet etmelidirler. Çünkü ahirü'l-emir vatanımızı tarik-i selamete çıkaracak çare kizb ü dürûg olmayıp, ancak ve ancak hakikattir. Her iki tarafın halkına gelince, bunlara tavsiyemiz budur ki, her rivayete, her şayiaya inanmayıp bir katl

vukuunda bu cinayeti milletin yani ne Müslüman ve ne de Ermeni milletin heyet-i mecmusuna isnat etmeyip ancak cinayetin faili olan şahsı, ferdi günahkar bilmelidirler!.. (Zade, 1905, 68: 2).

Basını, milliyet avukatlığı yerine insanlığın hizmetkarı olmaya davet eden yazar, ayrıca okullarda çocuklara ırkçılık yerine hümanizm aşılmasının ve tarafsız, gerçekçi bir edebiyat ile nesiller yetiştirilmesinin önemine de işaret eder. (İmzasız, 1906, 54: 4).

*

Hüseyinzade Ali, 17 Ekim manifestosunu ve "İnkılabat-ı akvamın cümlesinden daha azametli, daha şaşaalı, daha mühib" (Zade, 1905, 111: 1) olarak değerlendirdiği Rus devrimini büyük bir coşkuyla karşılar. Rus meclisi Duma'nın açılışıyla birlikte Ali Bey'in gündemine aldığı konular; hürriyet, meşrutiyet ve insan hakları kavramları, partiler ve ideolojileri, mecliste müzakere edilen meseleler ve Müslümanların takınması gereken tavidir. "Rusya Cemaatinin Vesait-i İnkılabı, Rusya İnkılabının Ehemmiyet-i Alemiyesi, Vaka-i Azime, Muhtelif Bahanelerle Adam Öldürmek, Bakû Vilayeti Mebusları, Avdet Eden Mebuslarımızdan Biri İle Mülakat" I. Duma esnasında kaleme aldığı yazılardır.

Ali Bey'in görüşüne göre Rus devriminin bir "Vaka-i Azime" olmasının nedeni; devrimin kan dökmeye lüzum görülmezsizin başarılmış olmasıdır. Rus devrimi, birlik olmanın, örgütlü bir şekilde hareket etmenin önemini göstermiştir:

İçtima, icma, şura, şura-i cemaat, ittihat, teşekkülât-ı ittihadiye-i nazımadan ibaret uzviyat-ı içtimaiye veyahut "tazimli (organizasiya), ittifak, sınıflar ittifakı, firkalar ittifakı, "ittifaklar ittifakı", tatil, tatil-i iktisadi, tatil-i siyasi, envai tatiller, müttelifen tatil-i umumi!..Alelhusus müttelifen tatil-i umumi!..

(...)Rusya inkılabı vuruşmakla, çabalamakla, kanı akıtmakla değil, belki sebat edip durmakla, hatta kanı bile damarlarda durdurmakla meramına nail oluyor! (Zade: 1).

Müslüman toplumunun bu devrime hazırlıksız yakalandığının bilincinde olan Hüseyinzade Ali, Müslümanların gaflet uykusundan uyanarak yanı başlarında gerçekleşen devrimden menfaatleri doğrultusunda yararlanmaları için çabalamaktadır:

İmdi bu iki vukuat-ı alemde, yani hem Amerika keşfinden hem Fransa inkılab-ı kebirinden daha mühim, daha azametli olarak gözümüzün gabağında bir üçüncü vaka-i azime cereyan etmektedir... Eğer bu vakadan da bihaber kalıp hissemend olmazsak, mahv ve muzmahil olacağımız şüphesizdir. İşte bu defa artık geleceğe, istikbale bir im'an-ı nazar edip Rusya hareket-i inkılabiyesinin neye müncer olacağını keşfe çalışalım: hiç şüphe yoktur ki, bu inkılab öz hedef-i maksuduna nail olacak, hürriyet-i mutlaka-

kamileyi cemaate bahsettirecektir. Binaenaleyh bu harekete karşı lakayt durmayalım! Cereyan-ı umumiye kapılmamız, iştirak etmemiz lazımdır... (Hayati, 1905, 120: 1).

"Cemaat muhtariyeti ve azatlık taraftarı" olarak nitelendirdiği KADET partisinin I. Duma'da meclisin çoğunluğu oluşturmasından duyduğu memnuniyeti dile getirip Müslüman vekillerin KADET'e katılımını da desteklemekte ve Müslümanlar için kurtuluşun "sol" tarafta yer almak olduğuna inanmaktadır:

Bu inkılabın tezelzülâtı bütün alem-i İslam'a aksedeceğine, o alem-i mevki-yi ataletten çıkarıp rehrev-i terakki ve hürriyet kılacağına şüphe etmemelidir...Rusya inkılabına Müslümanların dahi iştirak ettiği ve geçenlerde umum Rusya'dan Peterburg'a içtima eden Müslüman vekillerinin Kadet fırkasına iltihak ettiği malumdur!.. (Ha., 1906, 92: 2).

Sola! Çünkü bu defa uçurum, girdap, girdab-ı hail sağ taraftadır. Elhazer, muhafazakar beylerin, köhne fikirli ya fikirsiz ağaların, gavperest, dünyaperest sermayedarların, karperest, ahiretperest, lakin yine sermayeperest mollaların, keşişlerin, küçük akıllı, büyük hileli, mürüvvetsiz, insafsız, vicdansız, münafık, fitneci, provokatör "bürokratların", "divannişinlerin", umum esaret ve istibdat kullarının çektikleri, sürükledikleri sağ taraftan! Elhazer sağ taraftan!.. Elhazer sağ taraftan!.. (Ha., 1906, 142: 1).

I. Duma'nın kapatılışı ile Rusya İmparatorluğu'nda hüküm süren anarşiyi uzun uzadıya ele alan yazar, bu süre zarfında müstebit yönetime son verilmesi ve Duma'nın yeniden açılması hususunda defaatle çağrıda bulunur (İcmal, Füyuzat, 1907, Nr. 1; Şüunat, Füyuzat, 1907, Nr. 3; İcmal, Füyuzat, 1907, Nr. 4; Şura-i Ümmet ve Şura-i Ümem, 1907, Nr. 8). 20 Şubat 1907'de açılan II. Duma'nın ardından; "İkinci Devlet Duması, Nevruz-ı İnkılab, Cilvegah-ı Hukuk, Hakayık-ı İçtimaiye Yer ve İnsan, Duma ve Ahval-i Memleket, Ahval-i Alem ve Dirî Müstehaseler" başlıklı yazılarıyla mecliste müzakere edilen meseleleri gündeme taşır. Meclisteki sağ ve sol partiler arasındaki münakaşalardan kanun tasarılarına kadar meclisin gündemindeki her şeyden okuyucusuna haberdar eden Ali Bey'in bu dönemde üzerinde özellikle durduğu iki konu; askeri mahkemelerin kaldırılması ve özellikle Kafkas Müslümanlarını yakından ilgilendiren arazi meselesine ilişkin mecliste yapılan müzakerelerdir.

1907 İran meşrutiyeti, 1907 Lahey Sözleşmesi, İslam dünyasının muhtelif bölgelerinde ortaya çıkan isyanlar, 31 Mart Vakası, Almanya, Fransa, İtalya, Romanya gibi Avrupa ülkelerinde sosyalist grupların protestoları vb. Hüseyinzade Ali Bey'in siyasi içeriğe sahip yazılarında gündeme getirdiği diğer olaylardır.

Toplumsal Meselelere İlişkin Yazıları

Hüseyinzade Ali makalelerinde; idam cezası, kölelik, Müslüman toplumda kadının konumu gibi toplumsal sorunlara değinmiştir.

Hüseyinzade, I. Duma'da görüşülen idam cezasının lağvına yönelik kanun tasarısını *Muhtelif Bahanelerle Adam Öldürmek* ve *Sola, Sola, Sol Tarafa!*.. yazılarında gündemine taşımıştır. Ali Bey'e göre bu kanun tasarısı bir devrim niteliğindedir; çünkü ona göre, insanı hayvanlıktan, medeniyeti vahşetten ayıracak tek şey; katli u kıtali, hunharlığı ortadan kaldırmaktır. İdam cezasının kaldırılmasına yönelik tasarıyla Rusya'da "kanun" perdesi altında işlenen cinayetlere son verilecektir ki bu karar, ona göre Rusya tarihinin muazzam devrinin alametidir:

Devlet duması denilen bu büyük zi-şuur içtimaı bu günlerde devletten metalib-i müteaddide miyanında bir de idam cezasının bilküllüye ve ilelebet lağv ve fesih olunmasını talep ediyor, etmek istiyor! Rusya tarihinin şaşaa ve muazzam olan bir devr-i cedidi hürriyet ve insaniyet hatırası için müttehimlerin afv-ı umumisi ve idam cezasının bilküllüye lağvı ile başlıyor! (Ha.,1906, 100, s. 1).

İdam cezasının kaldırılması kararı, yalnızca Rusya için değil, tüm insanlık için devr-i saadetin müjdecisidir:

İşte beşeriyet için en hakiki bir devr-i saadetin en muazzam, en hakiki bir devr-i cedidi!.. Evet en hakiki bir devr-i cedidi! Kurun-ı ula, kurun-ı vusta indi hitam buluyor, kurun-ı cede, kurun-ı ahire indi başlıyor! (...) İdam cezası kanununun lağv ve fesih edilmesiyle beşeriyet için yeni ve müşaşa bir devir başlıyor (Ha, 1906, 142: 1).

İdam cezası gibi kölelik de üzerinde önemli durulan bir sosyal problemdir. Ali Bey, köleliği "hadımlık" kavramı ile birlikte, Siyaset-i Fûruset adlı hikayesinde eleştirmiştir. Amerika başta olmak üzere dünyanın dört bir tarafında esir ticaretine son veren antlaşmaların imzalandığına dikkati çeken Hüseyinzade, İslam toplumunda hala devam ettirilen bu insanlık dışı uygulamaya nefretle karşı çıkar. Hadım edilip köle olarak satılan Afrikalıların dramı, N. Nerimanov'un dram eserinin kahramanı Kacar hanı Ağa Mehemed Han'ın ağzından şöyle dile getirilir:

Ah, şu "hadım" meselesi elan Şark'ta pek esrarengizdir. İnsaniyetten, adaletten dem vuranlar bu noktaları düşünmeli değil mi? Marazı kökünden def etmelidir. Marazın kökü ise Afrika sahralarında değil, Asya saraylarındadır. Ah, bu saraylarda gösterilen menfur ve çirkin bir ihtiyaç üzerine birtakım deniler, insafsız, vicdansız herifler, men-i esaret mücahitlerinin gözünden uzak Afrika çöllerinde öyle vahşetler icra ediyorlar ki, niyam niyamların bile hatır ve hayaline gelmez!.. Zavallı bir zenci kadını, çocukları ile köyünden biraz tebaüd eder: Çamaşır yıkamak için akar bir su kenarına gider. Farig-ül hal orada iş ile meşgul iken, yavrucaklar kenarda masumane oynarlar. Nagah bir taraftan insan şeklinde

bulunan kurtlar, canavarlar bunların üzerine hücum ederler. Kadıncağızın "Aman balalarım, aman yavrularım" diyerek dil-güdaz, can-hıraş bir surette feryat ü figan etmesine bakmayarak, gözleri önünde ciğerparelerini kapıp kaçırlar!.. Sonra o bedbaht ananın dem-i va-pesine kadar bir nişan bulamadığı, bir haber alamadığı evladı uzaklarda esrarengiz cinayetlerden sonra Şark saraylarında hadımlığa dahil olurlar!.. (Bayramova, 1994: 105).

Hadım etmenin İslamiyet'le asla bağdaşmayacağını altını çizen Ali Bey, bu insanlık dışı uygulamayı istibdadın getirdiği bir felaket olarak yorumlar:

Şiar-ı İslam'a bu yakışır mı?!.. Kendilerine şah, sultan, halife, haris-i din ve şeriat diyenler bunu nasıl caiz görüyorlar! Ulema-yı İslam, her zaman alenen gözlerinin önünde icra edilen bu kadar çirkin, menfur bir cinayete nasıl tahammül ediyorlar? Seslerini çıkarmıyorlar? (Bayramova: 102).

Hüseyinzade Ali'nin eleştirisi oklarını yönelttiği bir diğer mesele, İslam toplumlarında kadına yönelik menfi bakış açısıdır. Müslüman kadınların problemleri meselesi, Siyaset-i Füruset adlı eserde, kölelik meselesinin hemen arkasından ve onunla ilintili olarak ele alınır. İslam toplumlarında erkek, hadım edilerek köleleştirilirken kadın da cariye sıfatıyla hareme mahkum edilerek köle haline getirilmektedir. Eserde kadının esaretini temsil eden Kacar hanı Fetheli Şah'ın haremindeki 158 kadın aracılığıyla "hukuk-ı nisvaniye" (kadın hakları) konusu masaya yatırılır. Fetheli Şah'ın haremdeki kadınlar haklarını talep etmektedirler:

İran'ın her tarafında usul-i cedit üzere ünas mektepleri açınız, sonra oradan yetişen münevverü'l-efkar ulema hanımlar size hukuklarını bildirmeye özlerini ve özleri ile beraber bütün İran'ı mesut etmeye kadir olurlar (Bayramova: 112).

Kadının eğitilmesi ve toplumda hak ettiği yeri alabilmesi konusunda Nur suresini referans gösteren, böylece kadın haklarının İslam dininin gereği olduğunu Müslümanlara göstermeye çalışır:

Kuran-ı azimüş-ş-şan nisvandandır Nur suresinde 483'te bahsetmekte iken bizi ne hakla nur-i nurdan, irfandan mahrum etmek istiyorlar. Bol bol nev usul ünas mektepleri açınız. Ünas mektepleri (Bayramova: 113).

Hüseyinzade Ali'nin XX. yüzyılın başlarında Rusya Müslümanları arasındaki usul-i kadim usul-i cedit çatışmasına örnek teşkil eden yazılarını da bu başlıkta incelemek mümkündür. Ali Bey'in; "Ahund Ebu Turab Hazretleri ve İlm-i Ebdan, Ulemaların Ayaklarının Toprağı Cenab-ı Elif. Mim. Elif. Re. Zade'ye ve Hürriyet ve Şeriat" başlıklı makaleleri dinin arkasına gizlenerek aydınlanmanın önüne geçmeye

çalışan ve şeriatı bahane göstererek baskıcı rejimi sürdürmek isteyen muhafazakar kesime cevap niteliğindedir.

Muhafazakar kesimi temsil eden Ahund Ebu Turab'ın yazdığı "Bize Hansı İlimler Lazımdır?" başlıklı makalede; *Hikmet-i tabiiyi bilmekle insan olmak olmaz, hikmet-i ilahi ile kamil olmak insanı insan eder* gibi cümlelerle toplumun pozitif bilimlere ihtiyacının olmadığı, yalnızca dini öğrenmenin kafi geleceği görüşü savunulmaktadır. Cevaben kaleme aldığı yazısında Ali Bey, dini bilimlerle pozitif bilimlerin karşı karşıya getirmekten kaçınarak son derece hassas davranır ve pozitif bilimlerin gerekli olduğunu Hz. Muhammed'i, Hz. Ali'yi referans göstererek açıklama yoluna gider:

Resul-i Ekrem buyuruyor: "Talebu'l ilmi farzan ala külli müslimun ve Müslimetün, utlubu'l ilm ü min el-mehd ilel-laht, utlubu'l ilm velev bis-Sini!.." Bu kelam-ı şeriflerin cümlesinde ilim alelumum ilimdir! Sade ilim şeriat olsa idi, Çin'e kadar tahsile gidin denilmezdi.

(...)Ahund Hazretleri, biz öyle zannediyoruz ki, bize ulumun kaffesi aynı derecede lazımdır: hem ulum-ı diniye, şer'îye ve ruhaniye, hem riyaziyat ve tabiiyat gibi ulum-ı mücerrede ve cismaniye! Medine-yi ilim olan Hazreti Peygamberimizin fikri de böyledir, bab-ı ilim olan ve riyaziyat ve tabiiyat ve edebiyat gibi uluma vukuf-ı tammesi bulunan Cenab-ı Ali de bu yolda bir alim-i külldür!.. (Ha., 1906, 106: 2).

Allah'ı bilmek için, onu düşünmek için, evvel emirde beden-i insan salim olmalıdır ve insanın maişet ve güzeranı başkalara, alelhusus başka milletlere muhtaç olmamalıdır, diyen Ali Bey tek hakikat olan Allah'a ulaşma ve İslam'ı yayma yolunda pozitif bilimlerin zaruri birer ihtiyaç olduğunu ispatlamaya girişir:

Akvam ve memalik-i İslamiye kuvvetlenip din-i İslam'ı revnaklandırmak için memalik-i İslamiye: Mısır, Cezayir, Fars ve saire gibi bir yed-i ağyara geçmemek için bu akvam arasında, bu memalik içinde her şeyden evvel ulum-ı akliyenin terakkisi ve intişarı lazımdır! Cihat, kuru yumruk ile olmaz, silah lazımdır, ilm-i hikmet-i tabiiye ve kimya sayesinde kayırılan barut, tütsüsüz barut ve gülleleri yirmi verstten atan barut lazımdır!.. (Ha.: 2).

"Ulemaların Ayaklarının Toprağı Cenab-ı Elif. Mim. Elif. Re. Zade" adlı makalede, hayır işleri için düzenlenen tiyatro müsamerelerini bidat olarak nitelendiren Elif. Mim. Elif. Re. Zade isimli şahsa daha sert bir üslupla yanıt verir:

Baladaki mesrudatımızdan anlaşılıyor ki konservaturlarımız, yani muhafazakarlarımız, bu bidat meselesini bahane ittihaz edip umur-ı dünyevide "Avrupalıların meslek ve tarikatlarına iktida" etmek hevesinde olan fırka-i terakkiperveranın önüne set çekmek hayaline düşmüşlerdir (Hüseyinzade, 1906, 16: 2)

Hüseyinzade Ali Bey, bidat gibi muhtelif dini gerekçeler öne sürerek aydınlanmanın önüne geçmeye çalışanları "Hürriyet ve Şeriat" adlı makalesinde açıkça; "irticapesend" olarak nitelendirir. Üç yüz milyonluk nüfusa sahip İslam aleminin geri kalmışlığının ve perişan halinin müsebbibi irticapesendlerin cahilane taassubu ile müstebitlerin zalimane yönetim anlayışlarıdır. Özgürlükten, düşünce özgürlüğünden bihaber irticacıların ve müstebitlerin tek sığınağı da şeriat olmaktadır:

Lakin biz ne istibdat ve mutlakîyetin zıddı olan hürriyeti, hürriyet-i efkar ve akvali, hürriyet vicdanı anlıyoruz ve ne de klerikalizme "ilm-i edyanın, mukabili kontrolü olan ilm-i ebdana zerrece riayet göstermiyoruz!.." Zamana istibdata tecavüz ettikçe ortaya bir hak-ı hakimiyet bir kutsiyet-i saltanat sürülüyor, aleyhinde buldukça şeriat bahane ediliyor, şeriat güya ne kadar zulmetpesent evham perest, adamlar varsa cümlesinin penahi ilticagahi imiş!.. (Hür-endiş, 1906, 184: 3).

Bilimsel İçerikli Yazıları:

Ali Bey'in, "Tabib-i Şehir İbn-i Zuhur Tabib-i Hazık, Sillürü-i Rienin Mücadelesi, İlm-i Hıfz-ı Sihhadan Katık (Mast) Menfaati, Kolera, Sifilomani ve Frengiye Dair Bilgilerimizin Tarihinden Bir Nebze, Tenakus-ı Nüfus Meselesi ve Emraz-ı Zühreviye, İndifaat-ı Efrenciye-i Sabbagiyeyi Andırır Bir Hazaze-i Mütelevvine Vakasında Calib-i Dikkat Bir Manzara-i Seririye" başlıklı tıbbi içeriğe sahip makalelerini bu başlık altında toplamak mümkündür.

Tıbbi makalelerinin dışında, "Fuzuli ve Tasavvuf, Eski Türk Coğrafyasına Dair, Mektub-ı Mahsus ile Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir" başlıklı yazıları Türklüğe ve Türk medeniyetine dair kaleme aldığı diğer bilimsel makalelerdir. Bunlar arasında özellikle "Mektub-ı Mahsus ve Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir" makalelerinin üzerinde durmak gerekir, çünkü bu makaleler gerek Ali Bey'in külliyatında gerekse Türk dünyasında kimlik bilincinin oluşmasında çok önemli yere sahiptir. "Mektub-ı Mahsus" ile başlayan Türk Kimdir? sorusuna cevap arayışı "Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir" ile bilimsel bir olgunluğa ulaşmış ve bu makalelerle Türk dünyasında ilk defa Türklük kavramına bütüncül bir bakış açısı getirilmiştir.

Mısır'daki Türk gazetesine 1904'te gönderdiği Mektub-ı Mahsus'unda Ali Bey, sözlerine şöyle başlamaktadır:

Muhterem gazetenizin bilmiyorum hangi nüshalarının bir iki bendinde Türklüğün neden ibaret olduğuna tamamıyla vukuf gösterilmemiş ve Tatarlara, alelhusus Türklüğün medar-ı iftihar bulunan

Cengizler, Timurlar gibi harp dahilerine hakaretimiz bazı sözler derç edilmiştir. Bu da Osmanlı Türklerini müdafaa niyetinden ileri gelerek kaş yapayım derken göz çıkarmak kabilinden bir şey olmuş oluyordu (Bayat, 1998: 303).

Bu sözlerle Ali Bey, XX. yüzyıl başlarında Türk dünyasında "Türklük" kavramına mikro milliyetçilik nazarıyla bakıldığına işaret etmektedir. Onun amacı; suni adlandırmalar, mezhepsel farklılıklar ya da emperyalist devletlerin politikalarıyla birbirinden uzaklaşmış olan bir kavme, bilimsel veriler ışığında kim olduklarını açıklamak, köklü ortak tarihini ve zengin kültürel mirasını hatırlatmak ve bu değerler etrafında birleşmesini sağlamaktır. Hüseyinzade, bu birliği arzulamaktadır, çünkü ona göre;

Bir millet için her şeyden akdem arzu edilecek şey kuvvettir. Zamanımızda milletlerin selametine, saadetine yegane vasita budur. Bir milletin kesb-i kuvvet etmesi nüfusun kesretine, efradın sıhhat ve afiyetine ve anasır-ı mütecanisesi arasında irtibat-ı manevinin tezayüdüne vabestedir (Bayat, 1998: 304).

Kuvvetlenmek ve gelişmek için evvela "bir" olmanın gerektiğine inanan Hüseyinzade Ali, "Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir" başlıklı seri makalelerini de işte bu amaç doğrultusunda kaleme alır. Makalesinin başlangıcında kendine Türk diyen ama Türk kimliğini tanımayan aydınların olduğuna işaret eden yazar, makalesinin amacını şöyle izah eder:

Lisanımızı, kavmiyetimizi, tarihimizi, tarihimize ziynet veren büyüklerimizi, dinimizi mezzum sıfatlarla lekedar etmek isteyen garazkarane neşriyata rakiplerimiz, çok kere de biz özümüzü aldanıp inanıyoruz, bunların ne niyet ve maksatla yazılmış ve yazılmakta olduğunu bilmiyoruz. (...)Tarihimiz ve geçmişteki ekabir-i milliyemiz hakkında hakikati meydana çıkartmak için evvelemlerde özümüzü tanımalıyız, yani Türklerin kim olduklarını ve kimlerden ibaret bulduklarını, nereden neşet ettiklerini, nice şubeye ayrıldıklarını, bugün nerede sakin olduklarını ve ne namlar tahtında yaşadıklarını göstermeliyiz. İçimizde Özbeklerin, Kırgızların Başkır[t]ların Türk olduklarını bilmeyenler de vardır!.. Binaenaleyh mesele gayet mühimdir. Suret-i zahirde ne kadar sönük görünse de hakikat-ı hâlde büyük ve daimî bir ehemmiyeti haizdir. Bu mesele ile bugün değil bir nice asır evvelden beri iştilal etmek lazım idi. Mazide ihmal olunmuş bu meseleyi geleceğe, uzak geleceğe terk etmeyip hiç olmazsa şimdi ele almalıdır (Hüseyinzade, 1905, 4: 2).

Bu açıklamanın ardından Ali Bey, 8 makale ile Türklerin yaşadığı coğrafya, dilleri, dinleri ve kültürel miraslarına yönelik tafsilatlı bilgi vermiştir³⁹. Eserinde Türkolojiye dair yapılan çalışmalara atıflarda bulunması, eserinin bilimsel yetkinliğini ortaya koymaktadır.

³⁹ "Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir" yazısının içeriğine ilişkin 70-78. sayfalarda bilgi verildiğinden burada tekrar değinilmemiştir.

Hüseyinzade Ali, bu hacimli eserinde;

- Türkler sahne-i tarihiyeye Milad-ı İsa'dan 2000 yıl akdem çıkıp o vakitten beri cinsen ve lisanen muhtelif ve müteaddit tesirata maruz olmuşlardır. (...) Tu-ku-ye yahut Türk-Oğuz, Uygur, Kırgız, işte Türk kavmiyetinin sehpa-yı esası!.. En kadim ve en halis Türkler asıl bunlardır, diyerek Türklerin köklü ortak tarihini ispata çalışmıştır. (İmzasız, 1905, 9: 3; Hüseyinzade, 1905, 52: 2).
- "Tatar" adlandırmasının yanlış bir adlandırma olduğuna bilimsel açıklık getirmiştir.
- Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yerine değinip bu dilin gramer kurallarına ilişkin bilimsel izahat vermiştir.
- Çeşitli Türk gruplarının yaşadıkları coğrafyaya, kültürlerine ve yaşantılarına ilişkin detayları ele almıştır.

Bu açılardan bakıldığında Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir başlıklı makale için Türk dünyasında modern anlamda "ulus" bilincinin oluşmasında öncülük etmiştir, demek mümkündür.

Tanıtma ve Haber Yazıları:

Hüseyinzade Ali'nin, süreli yayınların "İdareden", "Kafkas Haberleri", "Matbuat-ı Hariciye", "Bakü Haberi", "Harici Haberler" başlıklı haber içerikli yazıları ile "Gazetemizin Mesleği, İskenderiye Kütüphanesini Kim Yandırdı, Zamanımızın Ömer Hayyam'ı, Hz. Ali (R.A.) Taraf-ı Eşrefinden Millet-i Eranimeye Verilen Hat, Nur Gazetesi, Türk Dilini Öğrenmenin Fevaidi, Harici Haberler Osmanlı, Ne Yazıyorlar, Edebiyat, Orucun Faydası, Kısım-ı Edebi Ömer Hayyam ve Şah-ı İran ve Amerikalı Bir Hanım, Yeni Refikimiz Kazan Muhbirini Tebrik Ederiz, İrşad, Kısım-ı Edebi Türkiye'de Mekatib-i Ecnebiye, Kristof Kolomb mu Yoksa Türkler mi, Mısır'da Çıkan Türk Gazetesi, Abdullah Cevdet "İctihad"ı ile Mısır'da İctihada Başlıyor, İngiliz Eş'arı Türk Dilinde ve "Şilyon Mahbusu, Mikado'nun Şeref-i İslam ile Müşerref Olması Şayiası, Molla Nasreddin ve Debistan, Tarif-İ Kütüb: Zübdetü't-Tevarih (Müellifi: Hacı Şeyh Hasan Mollazade Gencevi), Hayat'ın Sene-i Devriyesi, Avdet Eden Mebuslarımızdan Biri İle Mülakat ve Sohbet, Molla Nasreddin'e Teşekkür, Vedaname, Hayat ve Meyl-i Füyuzat, Yeni Kalem Yoldaşımız, İrşad'a İhtar, Matbuat "Alem-i İslam Mecmuası",

Yeni Türk Matbuatından, Hansı Daha Gülünçtür, Tolstoy ve Şiir, Tercüman'ın 25. Sene-i Devriyesi, Şark Kadınlığı ve Şark Kadını Mecmuası" başlıklı makalelerini bu başlık altında sıralamak doğru olacaktır.

Ali Bey bu yazılarında yayın hayatına yeni başlayan Nur, Kazan Muhbiri, Molla Nasreddin, Debistan, İrşad, İçtihad, Şark Kadını gibi süreli yayınları takdim etmiş, Tifliski Listuk, Arşalvis, The Crescent (El-Hilal), Sabah, Levant Herald, Türk, La Patri, Revue Du Monde gazete ve dergilerinde çıkan haberleri tercüme etmiş, yeni çıkan tercüme ya da telif eserleri okuyucusuna tanıtmıştır.

Dil ve Edebiyat Yazıları:

Hüseyinzade Ali Bey, XX. yüzyılın başlarında Türk dünyasındaki dil tartışmalarına "Gazetemizin Dili Hakkında Bir Neçe Söz, Yine Dil Müşkülâtı, Ne Yazıyorlar, Türk Dilinin Vazife-i Medeniyesi, Yazımız, Dilimiz, İkinci İlimiz" başlıklı makaleleriyle katılmış ve yazı dilinin nasıl olması gerektiği, yabancı dillerden alıntılanan sözcükler, terim ve imla problemleri hakkında görüşlerini beyan etmiştir.

Yazı dilinin nasıl olması gerektiği sorununa;

Bize mi gazetemizin dilini sadeleştirmek yoksa cemaatimize mi öz anadili olan Türkçeyi öğrenmek lazımdır? Budur mesele!.. Reyimize göre yazdığımızdan daha sade Kafkas'ta söylenen şivelere daha muvafık bir surette yazmak mümkün değildir. (...)Hakikat aranılırsa, bu şivelerin hiçbirine, hatta gazetemizin en ziyade neşrolunduğu Bakû şivesine bile rüchaniyet vermemek icap eder. Cümlesini tevhide çalışmak lazımdır. Orta yerde, vasatta durmaya gayret etmeliyiz (Ha., 1905, 7: 2), diye cevap vererek Ali Bey, mahalli şivelere yazmak yerine İsmail Gaspıralı'nın "Umumi Türk Dili" projesini desteklediğini gösterir. Nitekim Nur gazetesinin "Tatar Dili" başlığıyla yayımladığı makaleye "Yine Lisan Bahsi" adlı makaleyle cevap veren İsmail Gaspıralı'nın yazısını "Ne Yazıyorlar" başlıklı bir takdimle Hayat'ın sütunlarına taşıması da Gaspıralı'nın dil anlayışını benimsediğinin ispatıdır.

Ali Bey'e göre dilde birliği sağlamak medenileşebilmek için bir zorunluluktur;

(...) Mançurya'dan ve Sibiry'a'nın aksa-yı şark-ı şimalinde cereyan eden Lena nehri sevahilinden başlayıp Altay, Karakurum, Pamir, Hindkuh, Kafkas, Kırım dağlarından geçerek Balkan dağlarının münteha-yı garbine kadar arzen Ural Dağlarının münteha-yı şimalinden Afrika'nın Sahra-yı kebirine kadar olan yerlerde sakin bulunan ahalinin kısm-ı azami Türk dili ile mütekellim bulunuyorlar. (...) Bunları tarik-i medeniyete çıkaracak vasıta ne Arap, ne Fars, ne Rus ve ne de Frenk dilidir. Bu vasıta ancak ve ancak Türk dilidir. (...) Biz öz muhtelif şive ve lehçelerimizi ıslah ve tevhit ile özümze mahsus medeni ve edebi bir umumi Türk dili vücuda getirebiliriz. (Turani, 1906, 9: 140).

Hüseyinzade, dilde birliği sağlayıp umumi bir Türk dili yaratma taraftarı olmakla birlikte bunun zorluklarının da farkındadır. Ona göre, Türk dilinin her şivesi kendi içinde eksiklikleri barındırmaktadır, kimi şivelerde siyasi, felsefi, sosyal ve iktisadi kavramları karşılayacak ifadeler yer almazken kimisinde de Türkçe morfoloji ve sentaks neredeyse yok seviyesine inmiş ve Türkçe söz dahi Farsça ya da Rusça şekil bilgisine göre ifade edilir olmuştur.

O halde hangi şive ile ve nasıl yazmalı sorusunu gündeme getiren Ali Bey, "Gazetemizin Dili Hakkında Bir Neçe Söz" adlı makalesinde konuyu biraz daha derinleştirir ve dilde alıntı sözcükler ile terim problemlerine ilişkin görüşlerini sıralar:

Hüseyinzade Ali'ye göre Arapça ve Farsçadan sözcük alıntılanmak doğrudur; çünkü;

Türki-i cedit artık Türki-i kadim değildir. (...) Bugünkü dilimiz Türki-i cedittir. Türki-i cedit ise, bir taraftan din-i İslam'ın, bir taraftan da vukuat-ı tarihiyenin tesiriyle Arap ve Farstan çok kelimeler alıp mürur-ı zamanla bu iki dil ile o kadar ülfet eylemiştir ki, artık onların hazain-i lugaviyesini özüne mal eylemiştir (Ha., 1905, 7: 2).

Alıntı sözcüklerin dile zarar vermeyip aksine dili zenginleştirdiğine ve ifadeyi daha açık hale getirdiğine inanan yazar, görüşüne ispat olarak Osmanlıca'yı gösterir. Arap'ın ve Fars'ın sözcük kadrosundan yararlanan Osmanlı dili bu sayede gelişmiş ve en yüce, derin fikirleri ve hisleri ifade eder hale gelmiştir.

Hüseyinzade Ali, terim oluşturma meselesinde de Arapça ve Farsçadan yararlanma kanısındadır ve bu konuda örnek olarak Batı dillerini gösterir. Yeni keşifleri, kavramları adlandırmada nasıl ki Batı dilleri, ölü diller olan Yunanca ve Latincenin kelime kadrosundan yararlanıyorsa Türkçede, aynı şekilde, yeni kavramlara yönelik terimler yaratmada Arapça ve Farsçadan yararlanmalıdır.

Hüseyinzade Ali'nin Rusçadan ya da diğer Batı dillerinden yapılan alıntılara karşı çıktığı buna karşın Arapça ve Farsça alıntılanmaları desteklediği görülmektedir. Şu halde yazarın Türkçe ile ya da Türki-i Cedit ile kastettiği nedir, sorusu akla gelmektedir.

Hüseyinzade, Kengerli Esadulla Bey'e hitaben kaleme aldığı "Yine Dil Müşkölülatı" adlı makalesinde bu soruya şöyle açıklık getirmiştir:

Dostum, Türk-i cedit hakkında mütalaatınız yanlıştır: bugün ne Türkçe, ne Arapça ve ne de Farsi ya Hindi bir dil vardır! Onların yerlerine Türk müslümanca, Arap müslümanca, Farsi müslümanca, Hindistani yahut Urdu müslümanca diller kaim olmuştur: bu lisanların her biri kavait hususunda bir kavmin, bir millet-i İslamiye'nin kavaid-i asliye-yi kadimesini bazı istishab ile muhafaza ederse de, lakin lügat hususunda yekdiğerinden hatta akvam-ı efrinciye-den dahi kelimeler istiare ederler (Zade, 1905, 112: 2).

Bu ifadeler Ali Bey'in; *Ben Türküm, Kafkaslı bir Türküm, Türk bir Müslümanım, Müslüman bir insanım. Demek ki ben, bu dört sıfatla dünyaya geldim, bu dört sıfatla yaşamak mecburiyetindeyim*, sözlerini çağrıştırmaktadır. Onun düşüncesine göre, Türklüğü İslam medeniyeti olmadan, İslam'ı da Türkler olmadan tasavvur etmek mümkün değildir. Türklük, İslam dinini kabulüyle tekamül etmiştir, bununla birlikte girdiği bu yeni kültür dairesinde İslam'ın hamiliğini üstlenerek yeni ve yüksek bir medeniyet yaratan da yine kendisi olmuştur.

Yaratılan bu yeni medeniyetin dili; Türk dilidir. Türk dili; "medeniyet-i cedide" dilidir:

Arap dili din ve mezhep dili oldu. Fars dili şiir ve edep dili oldu. Türk dili ise devr-i cedit için terakki ve medeniyet dili olur. Bu hem zamanın, hem de mekanın iktizaatındandır. Zamanca medeniyet-i İslamiye'nin üçüncü devri yani devr-i ahiri başlıca Türk tarihinden ibaret olduğu gibi, mekanca dahi bu gün küre-i arz üzerinde Türk dilinden daha münteşir bir dil yoktur (Turani, 1906, 9: 140).

Hüseyinzade Ali'nin "Türki-i cedit" konusunda değindiği problemlerden biri de imla problemidir. Terakki gazetesinde ikinci sınıflara yönelik ders kitaplarında gördüğü hatalardan yola çıkarak kaleme aldığı "Yazımız, Dilimiz, İkinci İlimiz" başlıklı seri makalelerde, imla konusundaki düşüncelerini dile getirir.

Ali Bey imlanın ıslah edilmesine karşı değildir, ancak ona göre imlanın ıslahı, büyük bilimsel kurullarla halledilecek çapta bir meseledir. Çocuklara okuma-yazma öğretme konusunda ise kafa karışıklığına sebebiyet verecek imlalardan kaçınılması ve klasik imlaya bağlı kalınması gerektiği kanaatindedir.

*

Hüseyinzade Ali'nin edebiyat kategorisinde değerlendirilebilecek makalelerinde edebi eleştiri, nekroloji ve biyografi türlerinde yazılar kaleme aldığı görülmektedir.

Edebi eleştiri yazıları, daha çok süreli yayınların "Hayat'ın Posta Kutusu", "İdareden", "Posta Kutusu" başlıkları altında yayımladığı kısa yazılardan ibaret olup bu yazılarda Ali Bey, gazeteye gönderilen şiir veya düz yazı türündeki eserlerin imla ya da üsluptaki hatalar nedeniyle yayımlanamayacağını açıklamasını yapmaktadır. Hüseyinzade Ali'nin, Mehmet Emin Resulzade, Şair Eşref, Şevki-i Şirvani, Mehmed El Hac Abdüsselimzade Şirvani [Mehmed Hadi], Salyanlı Allahyar Ahundof ve Filankes [Üzeyir Hacıbekov] isimli şahsa yönelik dört eleştiri yazısı ise yukarıda belirtilen başlıklar altında olmayıp ayrı birer yazı halinde yayımlanmıştır. Ali Bey, "İntikad" başlıklı yazıyla Resulzade'nin Hafız'dan yaptığı tercüme, "Şevki-i Şirvani'ye" başlıklı yazıyla Şevki-i Şirvani'nin şiir dilini bilmemesini, "Kaş Yapayım Derken Göz Çıkarmak" başlıklı yazıyla Allahyar Ahundof'un imla bilmemesini, "Bir Balaca İntikad" başlıkla yazıyla Abdüsselimzade Şirvani'nin Mevlana'dan yaptığı tercüme, "Laf ü Güzaf" başlıklı yazıyla Filankes imzalı şahsın üslubunu ve "Hicv-guyı Şehir Eşref'in Deliliği ve Türk'ün Bir İftirası" başlıkla yazıyla Abdülhamid'e karşı İngilizlerden yardım isteyen Şair Eşref'in ifrata kaçan tutumunu eleştirmiştir.

Nekroloji türünde; "P. M. Melioranski'nin Vefatı, Zışt-bin Bir Feylesofun Vefatı, Bir Ziya-yı Ebedi, Abdullah Cevdet biyografi türünde; Midhat Paşa, Tolstoyluk Nedir, Schiller, Midhat Paşazade Ali Haydar Bey, Şamil ve Hafidi, Mendeleyev, Graf Voronsov Daşkof Hazretleri, İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu - Ubeydullah Efendi'nin Oynadığı Roller" başlıklı yazıları kaleme almıştır.

Dini Meseleler:

"İdareden, Veladet-i Nebi'nin Ehemmiyeti, Muharrem ve Bazı Hakikatler", Ali Bey'in kaleme aldığı dini içerikli makalelerdir. 10 İyul 1905 tarihli Hayat gazetesinin 25. nüshasında yer alan "İdareden" başlıklı sütununun altında Hüseyinzade, Kuran'a nasıl hürmet edilmeli, sorusuna cevap arar. "Veladet-i Nebi'nin Ehemmiyeti" başlıklı makalede, Hz. Muhammed'in doğumunu layıkıyla kutlamadıkları için Kafkasya Müslümanlarını eleştirir. Ali Bey, "Muharrem ve Bazı Hakikatler" adlı makalede de Şemseddin Sami'nin Kamusü'l-Alam adlı eserinden "Kerbela" hadisesinin anlatıldığı bölümleri alıntılar. Bu alıntıyla Hüseyinzade, Şiilerin iddialarının aksine Osmanlıların

Hz. Ali ve evlatlarına saygı ve sevgi hisleri içinde olduklarını kanıtlayıp Şiilerdeki (İran da dahil) Osmanlı-Sünni düşmanlığını yumuşatmayı hedeflemiştir.

*

Füyuzat'ın tuttuğu yol Türklük, Müslümanlık, Avrupalılıktır. Türk hissiyatı ile mütehasıs, İslam dini ile mütedeyyin ve Avrupa medeniyet-i haziresiyle mütemeddin olmaktır. (Ha., 1907, 23: 356).

Hüseyinzade Ali Bey'in Füyuzat dergisinde kaleme aldığı bu satırlar, adeta onun dünya görüşünü özetlemektedir. Hemen hemen tüm fikri yazılarında Ali Bey, modern toplumun inşasının bu üç unsurun ahenkli uyumuyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Gerek hikayelerinde gerekse makalelerinde bu üç kavram üzerinde duran yazarın Türk dünyasına, İslam ve Avrupa medeniyetlerine bakışını irdelemek, onun düşünce sistemini anlamak bakımından yararlı olacaktır.

Avrupa Medeniyeti:

Hüseyinzade Ali kaleme aldığı yazılarında Avrupa medeniyetini, genellikle İslam medeniyeti ile kıyaslayarak işlemiştir. Bu yazılarda Batı medeniyetinin olumlu yönleri, sınıfsal çekişmeleri ve İslam alemine yönelik politikaları detaylı olarak ele alınmıştır.

Ali Bey, Batı medeniyetini en çok da dini ve siyasi devrimleri bakımından takdir etmektedir. Avrupa'daki Luther öncülüğündeki reform hareketi ve 1789 Fransız ihtilali ona göre, insanlık tarihinin en büyük iki devrimidir:

Beşeriyetin tarih-i cedidinde iki büyük inkılap görülmüştür ki, bunların biri dini olup Hıristiyanlıkta Protestanlığın, diğeri de inkılab-ı siyasi olup 1789'da Fransa'da hukuk-i beşerin ilanı ile başladı. Alem-i İslam bu iki inkılabın hiçbirinden müteessir olmayıp, hal-i sabıkında devam edip durdu. Vakıan İslam memleketlerinde ara-sıra yeni yeni mezhepler türedi. Lakin bu mezheplerin türemesi İslam için aslen ve katen inkılap sayılmaz. Çünkü inkılab-ı dini yeni mezhep çıkarmakta değil, belki hakayık-ı evveliyeye-yi diniyeyi ekalliyetin elinden hilas edip umumun, külliyet-i ahalinin malı etmekle olur. Protestanlık böyle yaptı. Protestanlık yeni mezhep değildir. Onun banilerinden biri olan Luther ne peygamberlik ne evliyelik ne de mukaddeslik iddiasında bulunmadı. O zat İncil'i her bir milletin anlayacağı dillere tercüme ettirip herkesi okuyup anlamakta hür ve azat bıraktı Bugün İsveç, Germaniya, Hollanda gibi Protestan memleketlerinde bir fert yoktur ki, İncil'i okuyup anlamasın. Bu akvamın öz Kuranlarının manasından bihaber kalan Müslümanlara ahlak ve maişetçe tefevvukları esbabından biri budur (Ha., 1907, 19: 291).

Yeni ülkeler keşfetmesine, gelişmiş bilimi, sanayisi, ticareti ve teknolojisine felsefe, sanat ve edebiyatta pek çok değerli ismi yetiştirmiş olmasına rağmen Avrupa

medeniyeti yine de Ali Bey'e göre idealize edilecek bir medeniyet değildir, çünkü onun için medeniyet; insanlığın tüm vahşi, hayvani duygularından arınması demektir. Oysaki ne Amerika'nın keşfolunması ne de Fransız ihtilalı dünyadaki cinayetleri durdurmaya başarmıştır. Şu halde dünya tarihinin bu iki önemli devrimi de insanlığı Ortaçağ karanlığından kurtaramamıştır:

Amerika keşfolundu, mükatele, sefk-i dimâ' hitam buldu mu, beşeriyet hayvanlıktan halas oldu mu? Asla! Avrupalıların keşfolunan Amerika'da ettikleri vahşilikleri, hun-aşamlığı, tarih kitaplarında okudukça insanın tüyleri bız bız duruyor! Fransa İnkılabı ile idam ve katl cezası ortadan götürülmedi, ancak envai ve eşkali lağvedilip cümlesi giyotin denilen baltaya hasredildi. Lakin bu baltanın altında kraldan, padişahdan başlamış ahırncı fehleye kadar Andre Şeniya [Andre Chenier], Lavuaziye [Antoine Lavoisier] gibi şairlerden, alimlerden başlamış ahırncı avama kadar en masum, en günahsız adamların başları yuvarlandı!.. Hayır! Hayır! Müverrihler ne derlerse desinler, beşeriyet hiçbir vakit kurun-i vusta, hatta kurun-ı uladan halas olmamıştır. Vahşetinde, hayvaniyetinde bugüne kadar ısrar edip durmuştur!.. (Ha., 1905, 142: 1).

Hüseyinzade'ye göre Batı medeniyeti; Katerina devrine rast gelen Fransa inkılab-ı kebirinden sonra sermayedarlık ve mülkdarlık terakkiyatı rengini alan bir medeniyet (Ha., 1907, 19: 292)tir. Kapital üzerine kurulmuş bu medeniyet, ilk zamanlar, gaflet ve cehalet içinde uyuyan Asya'daki geniş müstemlekeleri sayesinde kendi içinde çıkabilecek bir sosyal devrimin önüne geçmişse de Japonya ile başlayan Asya uyanışı, çok geçmeden Avrupa'daki sermayedarların hükümranlığını tehlikeye sokmuştur. Yazara göre Avrupa, menfaatlerine aykırı bir tablo oluşunca Şark'a yönelik ikiyüzlü bir politika izlemeye başlamıştır:

Avrupa'yı sarı tehlike namıyla Asya medeniyeti tehdit ediyor. Avrupa'nın üzerine Şark'tan mühib bir mevc geliyor. Rusya-Japon müsademesi bu dalğaya karşı ilk müdafaa oluysa da lakin encamı büyük bir muvaffakiyetsizlikten ibaret kaldı ki, bunun neticesinde Avrupa'nın sermayedarlık medeniyeti temelinden sarsıldı. Avrupa için müstemleke yolları bağlandı ve ellerindeki müstemlekeler de tehlikeye girdi. Bu suretle Avrupa için "içtimai" denilen üçüncü inkılab-ı azim başlıyor ki, bunun ilk meydanı da Rusya oluyor. Bunu Avrupa pek güzel anlıyor ve anladığı içindir ki, her an hürriyetten dem vurdukları halde bugün Rusya hükümetine para ile muavenete gayret ederek, cemaatinin meyl-i zıddına gidiyor. (Ha.: 292)

Müstemlekelerin büyük çoğunluğunun İslam ülkelerinden oluşmasının Avrupa'yı İslam dinini kullanmaya yönelik politikalar üretmeye sevk ettiğine işaret eden Hüseyinzade Ali, Hicaz demiryolunun yapılmasına mani olmak isteyen İngilizlerin Arabistan'ın dört bir tarafına memurlarını göndererek bedevi Arapları kışkırtmasını buna örnek olarak gösterir (Hüseyinzade, 1906, 16: 2).

Yazar, Avrupa medeniyetinin İslam toplumlarına karşı "Pan-Hıristiyanizm" politikası izlediği inancındadır. Batı'nın Müslümanlara yönelik bu ön yargılı tavrını, "Milliyet ve İnsaniyet" başlıklı makalesinde iğneleyici bir üslupla ele alır:

Bu söze dikkat ediniz! Terakki etmesek, şikayet olunuyor, terakki etsek, yine şikayet olunuyor. Bu hal sade bir Ermeni muharririne mahsus değil, bütün Avrupalılar cüzi bir istisna ile alem-i İslam'a karşı bu meslekterdir. Eğer biz terakki yolunu tutsak, süratle terakki etsek, sürat-i terakkimiz, bunların telaş ve endişelerine, dad u feryatlarına bais olur, "Maku hanından ziyade telgrafların, demir yolların çekilmesine, darülfünunların açılmasına, cemiyetlerin, cemiyet-i hayriyelerin teşekkülüne mümanaat ederler, mümanaat etmek için envai hileler, desiseler icat ederler. Yok, bilakis, eğer bataet ve ataletle meyledip, tedenniye, geride kalmaya gayret etsek, geri kalmamızdan, vahşiliğimizden, cehaletimizden el-aman deyip bütün alemleri vesveseye, velveleye salarlar, vaveylalar koparırlar!

Servet ve saman kazansak, bizdeki "kapitalizm"den, kapitalizm tehlikesinden şikayet ederler. Fakr ü zarurete duçar olsak, "Proleteriyat" belasından zar ü bizar olurlar, ya kesb ü kar için diyar-ı gurbete giden fukaraya Amerika gibi memleketin kapılarını bağlarlar. Bağlamak için kanunlar ihtira ederler, yahut gurbet şehirlerin köşelerinde de bunları ava çıkarlar!..

İttihat ve ittifak etsek de, şikayet ederler, nifak ve şikaka duçar olsak da, şikayet ederler! İttifakımız bunlar için bir tehlike, nifakımız yine tehlike. İttifak etsek "Panislamizm" adı koyarlar. Mitinglerde, meclislerde ve gazete sütunlarında hatır u hayale gelmeyen iftiraları, kizb ü bühtanları söylemekten çekinmezler. Hayalden ibaret bulunan, asla vücudu olmayan bir kuvvetin aleyhine muhip ve hakiki koalisyonlar teşkil ederler.

Öz aramıza tefrika düşüp öz hanemizin içinde iki kardeş birbirimizle dava etsek yine na-rahat ve bizar olurlar. Fas'ta, Marok'ta olduğu gibi, müttfikken memlekete girip bütün ülkeyi taksime kalkışırlar!..Velhasıl terakki ve teali edip göklere çıksak, diyecekler ki: Ay haray, koymayın!..Müslümanlar göğe çıkıyorlar. Olmaya ki, başımıza asumandan şerer-bar olalar, yıldırımlar, şihablar, ateşler yağdıralar! Yok, tedenni ve tenezzül edip, yerin dibine geçecek derekelere gelsek bağıracaklar ki, ay haray!.. Koymayın ki, nar-i cehennemi ikaz eden bunlardır. Vezuv yanardağının etrafa saçtığı odları külleri, kükürtleri, lavları püskürten bunlardır! Yerden de gökten de el çeksek, deryalara, denizlere iltica etsek, yine susmayacaklar, feryat edecekler ki, ay haray!.. Akvam-ı İslamiye'nin kuva-yi askeriye-yi bahriyesi artıyor!..Sahillerimize barutlar, güller, mermiler, bombalar yağdıracaklar!.. (Ha.,1906, 77: 1).

Müslümanların her faaliyetine şüpheyle bakan Batı medeniyeti, aslında onların birlik olmasından korkmaktadır. İslam aleminin birliği önünde en büyük engel cehalettir. Bunu çok iyi gören Avrupa, Müslümanların gafletten uyanmasına, gelişmesine mani olacak tedbirler almaktadır. Halkı korkuyla susturmaya çalışan müstebit hükümetleri desteklemesi de bu yüzdendir:

Memalik-i İslamiye'ye tefrik salmak için Avrupalıların elinde yegane vasıta ancak saltanat-ı mutlak olabilir. İşte delil meydanda!.. Menafi-yi milliyesini temin için Almanya, hürriyet düşmanı olan "Yıldız"lılardan başka kimi alet edinebilir? Acaba, İstanbul'da dahi meclis-i mebusanın küşadiyla idare-yi adilane-yi meşrutiyet ilan oluna idi, İslam arasına bugünkü tefrikayı salmak mümkün olur mu idi? (Ha., 1907, 32: 501).

İslam Medeniyeti:

İslam toplumlarında hüküm süren cehalet ve cehaletin doğurduğu esaret Hüseyinzade Ali'nin edebi ve fikri eserlerinde önemle üzerinde durduğu konulardan biridir. Ali Bey kimi zaman İslam medeniyetinin atıl vaziyetine ilişkin durum değerlendirmesi yapmış;

İran derin bir uyku içinde durur bila-hareket... Afganistan uzun yüksek bir duvar ile ihata edip, ne hariçten içeriği, ne içeriden harici görmek oluyor. Fas ise nifak ve şikaka giriftar olarak o kadar zayıf düşmüştür ki, hariçten gelen düşmanlar onu bila-perva taksime kalkışmışlar... Araplar İngiliz'in işgal ve işgvasıyla böyle bir zamanda merkez-i hilafete isyan ediyorlar...

Cezayir, Tunus, Mısır, Hindistan, Cava ve ilahare tabi buldukları Avrupa devletlerine kemal-i inkiyat ile itaat edip yerlerine sakit ve samut duruyorlar... (Zade, 1905, 105: 1).

kimi zaman da çeşitli benzetmeler ve alıntılar yardımıyla İslam aleminin geri kalmışlığını hicvetmiştir:

Kuvve-yi muzlime-yi ehrimenane sade insan şeklinde değil, belki cemaat şeklinde, alelhusus bizim Şark cemaati şeklinde dahi tecessüm edebilir ve ediyor da!.. "Kara mahluk" adı ona boşuna verilmiyor!.. (...) Bugünkü gün bizim Şark cemaati, bu cemaatin külliyeti, adlarının ehl-i nur ve Müslüman olmasına, memleketlerinin meşrik, şems-i taban bulunmasına rağmen ka'r-ı na-yab, derin bir cah-ı ataletten vasi bir saha-yı zulmet ve cehaletten ibarettir! O ataletin, o zulmetin müthiş ve mehîp girdapları, telatımları vardır. Cismaniyet ve maddiyata muhtaç olmayan girdap ve telatımları vardır!.. (Hüseyinzade, 1906, 194: 1).

Yukarıdaki paragrafta Şark toplumlarını Faust'un "Mefistofel"ine benzeten Hüseyinzade Ali, Molla Nasreddin ve Debistan başlıklı makalede "koz kütüğü", Mecnun ve Leyla-yı İslam başlıklı hikayede ise "hasta" benzetmelerinde bulunmuştur. Yazarın bu çarpıcı benzetmelerle maksadı; cehaletin nedenleri ve aydınlanma için neler yapılabileceği üzerinde düşündürmektir.

Ali Bey'e göre Müslümanlar, dört nedenden dolayı geri kalmışlardır: Bunlardan birincisi; Müslümanların geçmişe saplanıp kalmaları ve geleceklerine dair hiçbir yatırım yapmamalarıdır:

Biz maziye, asar-ı salifeye, vukuat-ı güzesteğe doğru o kadar ifrat ile irca-i nazar ettik, gözlerimizi daima geçmişe doğru çevire çevire bütün ümitlerimizi oraya bağlaya bağlaya, o kadar buna itiyat ve ülfet ettik ki, bugün değil, geleceğe, hatta etrafımıza, hal-i hazırda gözümüzün karşısında cereyan eden vukuata, vukuat-ı muazzamaya bakmaya bile kadir değiliz!..Hatta ne suretle bakmak, fikir gözüne şekil kesp ettirmek lazım geldiğini bile bilmiyoruz!..Dört beş yüz yıldan beri Avrupalı komşularımızın gözleri müstakbele, geleceğe matuf iken, matuf olmakla, maruf iken, biz gözümüzü henüz maziden ayıramadık. Biz hatta hatırımızdan çıkardık ki, maziye görmek, bilmek, ancak istikbali, tarike-i atiyi tayin için bile lazımdır!.. Bu suretle, biz bir nev putperestliğe giriftar olduk ki, onun adına maziperestlik

diyorlar! Maziperestliğin enva-i eşkali var: şekl-i mutediline muhafazakarlık (köhneperverlik), şekl-i ifratına da ricatpesentlik diyorlar!.. (Hayati, 1905, 120: 1).

Müslümanların geri kalmasının ikinci sebebi; taassuptur:

Bütün alem-i İslam'ı üç yüz milyon nüfustan ibaret olan alem-i İslam'ı, Fas ve Maruk Memleketi'nden Cava Ceziresi'ne, Kazan'dan, Ufa'dan Zengibar ve Kap ülkelerine kadar, Bahr-i Muhit-i Atlası'dan Muhit-i Kebire, Bahr-i Müncemeti şimaliden Umman-ı Hinde kadar imtidat eden bütün bu vasi alem-i İslam'ı baştan başa bugünkü hal-i perişanı ve tedenniye duçar eden bela "kılarikalizme" taassubu ile istibdat-ı saltanat tazyikinden başka şey midir? Bütün bu alemde Müslüman eliyle iki arşın demir yol temdid edilmemiştir. Müslüman tedbiri ile iki bap darülfunun açılmamıştır. Müslüman gayretiyle üç dört cemiyet ya şirket tesis olunmamıştır! Hatta bütün bu alemde bihakkin azat ve müstakil iki Müslüman devleti yoktur.

Bu hallere sebep kılarikallerin cahilane taassubu ile müstebitlerin zalimane hüküm ve tazyiki değil de nedir? (Hür-endiş, 1906, 184: 2).

"Klerikal" olarak nitelendirdiği usul-i kadim yanlısı muhafazakarlar yüzünden toplumun iki fırkaya ayrıldığını beyan eden yazar, bu kişilerin niyetinin dinin arkasına gizlenerek müstebit yönetimleri desteklemek olduğunu düşünmektedir:

İkinci fırkaya göre İslamiyet'i hürriyette, müsavatta, meşrutiyette, intihab ve şura-yı ümmetle iş görmekte, kanun-i esaside aramak; birinci fırkaya göre İslamiyet'i esarete, adem-i müsavatta, mutlakiyet-i istibdatta, bir şahsın idare-yi keyfiyesinde, heva vü hevesinde görmek lazım gelir. (Ha., 1907, 13: 197).

Ali Bey'in fikrine göre cehaletin ve geri kalmışlığın bir diğer sebebi; Müslümanların hakikat yerine şahıslara itibar etmeleridir:

Şark ve İslam aleminin Avrupa'ya karşı olan en büyük kusurlarından biri de budur ki, biz eşhasa hakayikin özünden ziyade hürmet ve riayet ediyoruz. Eşhası hakayikle değil, hakayiki eşhas sayesinde tanıyoruz. Bu sebeptendir ki, bizde ilm-i intikad asla terakki etmemiş, hatta bu ilimden diyebilirim ki, bizde hiç eser de yoktur. Bizde istediğin kadar meddah bulunur. Fakat bir fert yoktur ki, intikad ile meşgul olsun. (Ha., 1907, 16: 242).

Eleştirel bakış açısından yoksunluk Müslümanların hakikati bulmasının önünde engeldir. Bu durum, Müslümanların en büyük hakikati olan İslam'ı da hakkıyla anlayamamalarına sebep olmaktadır. İslamiyet'in asıl maksadının "istiklalat-ı insaniye" olduğunu dile getiren Ali Bey (Ha., 1906, 77: 2), Müslümanları dinlerinin gereği üzerinde düşünmeye davet eder:

Ey hacılar, Hicaz toprağına gitmenin, Hazret-i İbrahim binagerdesi olan Kabe'yi ziyaret etmenin manasını derk ettiniz mi?.. Heyhat!.. Etmediniz! Ve merkez-i hilafet addolunan İstanbul özü şura-i ümmetin kadir ve kıymetini derk etmedikçe, otuz seneden beri bağlı olan Meclis-i mebusanın kapılarını küşad etmedikçe, siz de ne haccın mana-yı hakikisini derk edeceksiniz ve ne de her sene Mekke-i Mükerrerme'ye yığılıp şura ve icma ile alem-i İslam'ın dertlerine çaresaz olup bir iş görebileceksiniz! (Ha., 1907, 8: 114-115).

Müslümanlar arasındaki mezhep çatışması da İslam'ı anlayamamanın bir neticesidir ve bu çatışma yazara göre İslam dünyasının gerilemesinin en önemli sebeplerinden biridir:

Bizim için yeni Türklerden bazı fırkaların menba-yı dalaleti daha mühimdir, bunların dalaleti nereden neşet ediyor? Bunları her vakit yanılan üç meseledir: Meselelerin birisi sünniligi, şiiiligi ayrı ayrı bir şey hesap edip İslamiyet'i hakkıyla anlamamalarıdır, ikincisi hilafet bahsini İslamiyet'le karıştırıp alem-i İslam'a menafe-i hilafet nokta-i nazarından bakmalarıdır, üçüncü mesele ise sülale bahsi olup Türklüğü Osmanlılıktan, yani hanedan-ı Al-i Osman'a merbut bilmekten ibarettir (Ha., 1906, 2: 18).

Müslüman dünyasının değerlendirmesini yapan ve geri kalmışlığın nedenlerini sıralayan Hüseyinzade Ali, İslam alemi adına "Yutulmamak için ne yapmalıyız?" sorusunu sorar (Ha., 1906, 106: 3) ve makalelerinde bu soruya cevaplar arar.

Ali Bey'in fikrince İslam aleminde ilk yapılması gereken iş; mezhep taassubuna son vermektir. Ancak onun burada mezhep taassubuyla kastettiği Müslümanların mensup olduğu mezhepleri terk etmeleri değildir. Nitekim "İntikad Ediyoruz, İntikad Ediliyoruz" başlıklı makalesinde; Füyuzat mezhep konusunda en muhafazakar mecmuadır, İslam'da beş mezhepten başka mezhep tanımak istemez. Din-i İslam bu beş mezheple son sözünü söylemiş, bitirmiştir (Ha., 1907, 23: 359) demekle İslam'ın beş mezhebine olan bakış açısını açıkça ortaya koymuştur. Hüseyinzade'nin arzuladığı şey; İslam aleminin siyasi mezhepçiliğe son verip Müslümanların hürriyet, adalet ve kanun-i esasi etrafında birleşmeleridir:

İttihadın mutavassıt bir tarik ile husulüne gelince, burası muhal ve müşkül bir emirdir. Bu hususta tarafeynden hiçbir eimma ve müçtehidinin akvalinden el çekemezler. El çekilecek bir şey varsa, o da siyaset-i hükümet ile mezhepleri yekdiğerinden tebid eden ve bilahare hasıl olan tabakattır ki, bundan hilas olmaya çalışmak lazımdır. Akvamın vadi-yi cehalette puyan oldukları zaman hükümetler istedikleri gibi onları öz amal-i hafiyelerine hadim etmişlerdi. Bu kabahat alelhusus Şah İsmail ile Sultan Selim devirlerine racidir. (Ha., 1907, 15: 226).

Bizim ise alem-i İslam'da ya alem-i Etrak'ta ehemmiyet verdiğimiz, rabt-ı kalp ettiğimiz, meyl-i muhabbet bağladığımız şey ne mezheptir, ne hilafettir ve ne de filan ya filan sülale-i hükümdaridir. Bunların hiçbirisi değildir, bunu bir kere anlamalıdır. Bizim sevdiğimiz, rabt-ı kalb-i muhabbet ettiğimiz şey nerede olursa olsun ancak dindaşlarımız ve hemcinslerimiz olan millet ve cemaattir. Kuran-ı mecidden, ehadis-i nebeviyeden ayrılmayan hansı hükümet-i İslamiye, hansı sülale-i hükümdari olursa olsun adalet, hürriyet ve kanun-i esasi sayesinde Müslümanlardan ve Müslümanlar miyanında Türklerden ibaret cemaati, milleti tarik-i terakki ve medeniyete sevk ederse, bizim de meyl ü muhabbetimiz o tarafa olur (Ha., 1906, 2: 18).

Türk Dünyası:

"Gazetemizin Mesleği" başlıklı makalesinde; Türk'üz, binaenaleyh Türk'ün her yerde terakki ve tekamül ile mesut olmasını arzu eyeriz! (Hüseyinzade, 1905, 1: 1) diye seslenen Hüseyinzade Ali Bey, yaşamı boyunca Türk kimliğine hizmet etmiştir. Bir milletin ancak kendini, kavmini, dilini, dinini, tarihini, adet ve ahlakını, geçmişini ve şimdisini tanımakla terakki edeceğine inanan Hüseyinzade, Türk milletinin kendi ırkını tanınması için bilimsel makaleler kaleme almış, XX. yüzyıl başında Türklüğün vaziyetine ilişkin değerlendirmelerde ve eleştirilerde bulunmuştur.

Ali Bey'in Türk dünyasına yönelik en önemli eleştirisi; Türklüğü oluşturan unsurların birbirini tanımamasıdır. Türklükle iftihar ettikleri halde Türkün kim ve kimlerden ibaret bulunduğunu bilmeyen ne kadar Türk muharrirlerimiz vardır!.. (Hüseyinzade, 1905, 4: 2) diyen yazara göre Türkler, Türklükleriyle övündükleri zannederler, ama aslında tamamen sülale taassubu içindedirler:

Türklerin zaten kusurlarından biri bu olmuştur ki, her yerde öz necip olan Türk adlarını terk ile meşhur bir hükümdara mesela Çağatay ibn Cengiz'e, Nogay Han'a, Özbek Han'a, Sultan Osman ibn Ertuğrul'a, Tatar Han'a nisbeten özlerine ayrı ayrı adlar takmışlardır. (...) Türk olmayanların Türkler hakkında yazdıkları kitaplar kavmiyet ya mezhep taassubu ile yazılmış olduğu gibi, Türk olanların da çoğu sair Türklere sülale taassubu ile bakmışlardır. (Turani, 1907, 9: 140-141).

Dar milliyetçilik kalıplarıyla birbirinden uzağa düşmüş Türklüğün XX. yüzyıl başındaki en önemli sorunları; cehalet ve esarettir. Hüseyinzade Ali, Türk dünyasının bu iki sorununu Türklüğün en önemli merkezleri olan Türkiye, İran, Kafkasya ve Kazan üzerinden ele alır.

Fas'tan Cava ceziresine kadar na-ümit halde bulunan Alem-i İslam'ın içinde diri, canlı, metin, kavi, kaviüş-şekime, ümidbahşi-necat tek devlet (Ha., 1907, 23: 358) olarak nitelendirdiği Türkiye'deki Abdülhamid'in müstebit yönetimi Ali Bey'in eleştirdiği konuların başında gelir:

"Avrupalılar ve Makedonya" başlıklı makalede II. Abdülhamid'e yönelik çok sert eleştirilerde bulunulmuştur. Bu makalede Ali Bey, Osmanlı'nın toprak kaybetmesinin tek sebebi olarak Abdülhamid'in müstebit yönetimini göstermiştir:

Osmanlı usul-ı idaresinin netayic-i meşumesi meydandadır: Reşid Paşaların, Fuad Paşaların, alelhusus, Midhat Paşa'nın cehd ve gayretleriyle Osmanlı mülkü imar ve ihya edilip ümran ve medeniyete yüz tutmuş iken Midhat Paşa'nın faciane bir surette vefatıyla fırkasının, tarafgiran efkarının derbeder ve

perişan olmasından sonra memleket parça parça kopup elden gitmeye başladı: Rumeli'nin büyük bir kısmı gitti, Bosna, Hersek gitti, Tunus gitti, Kıbrıs gitti, Mısır gitti, Arabistan birçok yerleri gitti, Yunan muharebesinde biçare asakir-i Osmaniye mükemmelen galip geldikleri halde yine Grid cezire-i kebiresi gitti... Bugün nöbet "Makedonya'ya" geldi!..

Usul-ı idare-i mutlaka, istibdat devam ettikçe nöbet Makedonya'dan sonra Anadolu vilayetlerine de gelmeye başlar...Ve yavaş yavaş koca bir saltanat, vasi bir memleket Hive ya Buhara derecesine indirilip ahirülemir istiklalini de zayi eder ve ortada tarihten, tarihin hikayatından başka bir şey kalmaz!.. (Zade, 1905, 106: 1).

Makalenin devamında Ali Bey, Abdülhamid'i zulüm ve tahakküme dayalı yönetimini devam ettirebilmek için imparatorluk topraklarından dahi vazgeçebilecek nitelikte bir padişah olarak çizer:

Müşarünileyh vükelası memlekette bürokrasya ve istibdat usulünü muhafaza etmek için Makedonya'yı vermeye çoktan razı! Lakin görünür ki, artık sabır tahammülü kalmayan millet ve cemaat her çi badabad buna mani olmak istiyor. Bakınız, Sultan devletlere ne suretle cevap veriyor: Diyemiyor ki: "Makedonya'nın umuruna Avrupalıların müdahalesi, o vilayetlerin umur-ı maliyesine Avrupa memurlarının nezaret ve murakabesi benim hukuk-ı hükümrânıma ve Osmanlı mülkünün tamamîyetine bir tecavüz olduğundan buna ne ben, ne hükümetim ve ne de milletim razı olamayız!" Sultan hazretlerinin cevabından bilakis bu mana çıkıyor ki, güya Sultan hazretlerinin başına toplanan vüzera ve vükela razı olabilmemiş de, ancak millet mani olurmuş! Tabir-i ahirle bürokrasyanın su-i idaresinin bir eseri olan Makedonya şuriş ve iğtişasında bütün mesuliyetleri milletin üzerine atmak istiyorlar... Sultanın burada ne fikir beslediği ve el altından ne gibi komedyaya oynadığı aşikardır... Yani! "Ben biliyorum ki, siz cebren olsun Makedonya'ya dahil olacaksınız! Lakin dahil olduktan sonra cezayı bürokrasyaya değil, Osmanlı milletine ederek benim İstanbul'daki usul-i idareme el sürmeyip usul-i istibdat belasını milletim için kemakan muhafaza ediniz!" (Zade., 1905, 106: 2).

Peterburg'ta ve İstanbul'da milletlere adalet, hürriyet ve müsavât bahş ve temin eden kati ve metin bir kanun-ı esasi, bir hükümet-i meşrute-yi müstahsene teessüs etmedikçe ne Kafkas'ta, ne Ararat Dağı'nın maverasında, ne de Makedonya- Balkan eteklerinde ateşin tezlikle söneceğini ümit etmemelidir!.. (Aydın., 1906, 71: 3) diyen yazar, Türkiye'nin hürriyet mücahitleri olan Jön Türklerle Abdülhamid'in savaşı da İran mitolojisinde Dahhak ile Gave'nin savaşına benzetir (Zade, 1905, 115: 1).

Hüseyinzade Ali, "Memalik-i İslamiyenin en bedbaht ülkesi" olarak nitelendirdiği (Bayramova, 1994: 112) İran'ın geri kalmışlığını ve zorba yönetim anlayışını sıklıkla eleştirirse de 1906 meşrutiyetinden sonra bu bakışının değiştiği görülmektedir. "Hürriyet ve Vatan-ı Firdevsi" adlı makalesinde İran halkını; Siyavuş'a ve Gave'ye, İran'ı ise üzerinden taşının alınmasıyla cennet bahçesine dönüşen bir mezara benzeterek hürriyetle ülkesini abat eden Muzafferüddin Şah'a övgüler yağdırır:

Evet, İran azim bir ölü kabri olmuş idi. bir kabir ki, vahşetengiz idi. onun vahşeti dirilere, daha doğrusu, nimzindelere havf ve dehşet ilga ediyor idi, korkutuyordu, vatandan firara mecbur ediyordu, insanlar başlarını götürüp diyar-ı gurbete can atıyorlar idi. derbeder düşüyorlar, perişan oluyorlar idi!.. Bu suretle, elli altmış milyon nüfusu müreffehen iaşeye kabil olan bir ülkede haksızlık, nizamsızlık, adaletsizlik, cehl ü cehalet yüzünden yedi sekiz milyon adam ya yaşıyor ya yaşamıyor!.. Yaşayanlar da

bin zilletle yaşıyorlar, zulmet içinde, zulüm altında kimi aç, kimi çıplak, kimi hasta, kimi serasime ve sergerdan, kimi mağdur, mazlum, kimi zalim ve gaddar!..

İndi bu azametli kabrin üzerinden gülleri, çiçekleri ezen, ışıklara, nurlara hail olan mezar taşı kaldırılır. Ravza-yı münevvere-yi İran, adı istibdat ve mutlakiyet olan o taşın zulmetinden, tazyikinden, eza ve cefasından halas ediliyor!.. Türk neslinden olan yeni bir hükümdar, Timur'un bütün zaferlerine bedel büyük bir muzafferiyete nail oluyor!..Yaşa, Muzaffereddin, yaşa! Şeha, şahenşaha, Hüsrav'a, Keyhüsrev'a! Çok yaşa!.. (Ha, 1906, 173: 1).

Ali Bey, tıpkı İran gibi Rus devrimine de büyük umutlar bağlamıştır. 1905 meşrutiyetiyle birlikte esaret zincirlerinin kırıldığına inanmakta ve "cihanın en ehemmiyetli noktalarından biri" olarak nitelendirdiği Kafkasya'yı "Kuh-i Kaf"a, Kafkas Türklerini de "Prometheus"a benzetmektedir. Ona göre Kafkas'ın üç-dört bin senelik tarihi hürriyet mücadeleleriyle doludur ve Kafkas halklarının tabiatında kulluk, kölelik yoktur (Ha., 1906, 143: 1).

Kafkas Türkleri, Etrakin en hürriyetperestidir (Ha.: 2), diyen yazarın Kafkasya'nın özgürlüğün vatanı olacağına olan inancı tamdır. Bu sebeple de istibdadın esareti altında inleyen Türkiye'nin ve İran'ın aydınlarını Prometheusların vatanına çağırır:

Ey Türkiye'nin, İran'ın vatandan dur ve cüda düşen hürriyet yetimleri! İsviçre'nin size bigane olan soğuk Alpleri'nden, Mısır'ın lal ü samt olan ehramlarından, hatta bütün Avrupanın merakiz-i kıyl ü kalinden imdat gözlemeyin, oralardan sesinizi, feryat u figanınızı vatana işittiremezsiniz. Oralarda sizi kimse himaye edemez! Geliniz, geliniz Kafkas'a, Simurg'un kanatları altına!.. İran ve Türkiye istibdadını bir arşimed gibi yerinden kaldırmak, tamamıyla kökünden koparabilmek için nokta-yı istinadınız, istinadgahınız ancak Kuh-i Kaf olabilir!.. Sayha ve naralarınızı ancak buradan hab-ı gaflette olan vatandaşlarınıza işittirebileceksiniz. Yüce tuttuğumuz meşal-i irfanınızla vatanızdaki şeb-i tarı buradan tarumar edeceksiniz. Zulüm ve bidadın binasını buradan yıkabileceksiniz!.. Sizin yazılarınız, matbuatınız, edebiyat-i hürriyetperveraneniz asanlıkla buradan o memleketlere dahil olabilecektir. Hiçbir senzur onu men ede bilmeyecektir. Hiçbir "bürokraty" onun önüne set ve duvar çeke bilmeyecektir!.. İstanbul'daki yangınların, hariklerin çoğu Kafkas petrolünden ileri gelmiyor mu?.. Bundan sonra oranın harik-i maneviyelerine dahi Kafkasın ateş-i fikrisi, Prometenin buraya asımandan getirdiği ateş-i fikrisi bahis olacaktır! (Ha., 1906, 143: 2).

Hüseyinzade Ali, Türk dünyasının önemli merkezlerinden biri olan Kazan'a ilişkin görüşlerini "Yeni Refikimiz Kazan Muhbirini Tebrik Ederiz" başlıklı makalesinde dile getirir. Makalede, Kazan Muhbiri adlı gazetenin yayın hayatına başlamasından duyulan memnuniyetinin ifadesiyle birlikte Türklüğün bu önemli merkezinin yenileşme hareketlerinde geç kaldığının da altı çizilir. *Kazanlıların saha-i medeniyette bu kadar geç hatve-endaz olmalarının sebebi nedir?..* diye soran Ali Bey, Kazan muhitini ve toplumun yapısını sosyo-kültürel açıdan değerlendirir:

Acaba Kazanlıların saha-i medeniyette bu kadar geç hatve-endaz olmalarının sebebi nedir?..Denilebilir ki, Rusya'nın köhne usul-i idaresi bunların maarif kesb-i maarif etmelerine, terakki yolunu tutmalarına set çekip mani oluyordu...Diğer cihetten Tatarların özlerinde dahi kabahat yok değil idi. Çünkü Müslümanlara "Utlubu'l ilme velev bi's-sin" diye emir edilmiş iken, bunlar tahsil-i ilim için Çin'e ya Avrupa'ya değil, hatta Kazan şehrinin bir mahallesinden öbürü mahallesine bile gitmeyip, burunlarının dibindeki koca Kazan Üniversitesi'nde, o mabedü'l-uluma dahil olmaktan içtinap ediyorlar idi. Kafkas'tan, Kırım'dan, Türkistan'dan Rusya'nın uzak darülfünunlarına gidip talebelik eden Müslümanlar olduğu halde, Kazan ehl-i Tatarlardan Kazan Darülfünunu'nda ferd-i vahid yok idi!Hayret!

Fakat bu hususta dahi günah Tatarların özlerinden ziyade Rusya'nın köhne usul-i idaresinde idi. Çünkü Kazan'da bir üniversite açıp oraya fünun-ı müsbetenin, ulum-i cedidenin leziz şehdini, şirin balını yığmış iken o şehdin yanı başına bir de acı bir semm, misyonerler semmi dahi koymuş idi!..Tatarlar ise aralarından bir nice adamın zehirlendiğini görünce ürktüler, şehd ile semmi, nur ile narı, verd ile harı yekdiğerinden tefrik edemez oldular! Tatarlar bilmediler ki, darülfünun başka, misyonerlik yine başkadır. Hatta darülfünun misyonerliğe zıttır!

Bu sebepten Tatarlar maarif-i garbiyenin nuruna karşı gözlerini yumdular, ahenk-i uluma karşı kulak deliklerini tıkadılar, buy-ı medeniyet-i cedideye karşı burunlarını tuttular!.. Özlerinin kadimî haletlerine, kaftanlarına, kalın kalın glaf ve mahfazalarına bürünüp bir nice ulum-ı diniyenin tahsilinden başka bir şey öğrenmek istemediler!..Yeri göğü ölçen, dağları deştiren, dünyanın bir ucunu öbür ucuna demir yollar ile rabt ettiren ilm-i hendese, ilm-i müsellesat, telgraflar, telefonlar, elektrikler, keşif ve ihtira ettiren fizika ilmi, sanayi bugünkü derece-i mükemmeliyete vardiyan ilm-i kimya, ilm-i makine,akvam-ı garbiyeyi bugünkü saadete servet ve samana nail ettiren ulum-ı iktisadiye ve siyasiye ilm-i tıp bile bunlarca meçhul kaldı, muzır sayıldı!..Tatarlar misyonerlerin korkusundan öyle zannettiler ki, bir adam suyun unsur olmayıp müvellidü'l humuza ve müvellidü'l ma gibi iki cism-i basitten mürekkep olduğunu, yahut bir müsellesin üç zaviyesinin yekunu, iki zaviye-i kaimeye müsavi bulunduğunu veyahut küre-i arzın öz mihver-i üzerinde döndüğünü öğrense bu öğrendiği şeyler mezhebe, dine, din-i mübin-i İslam'a, müminin imanına dokunmuş!..Efsus! Bin efsus!.. (Ha., 1905, 109: 1).

*

Yukarıda başlıklarla incelenen Hüseyinzade Ali Bey'in yazın hayatı dikkate alındığında, onun sanatçı kimliğinden ziyade ideolog olarak öne çıktığı görülmektedir. Doğu-Batı sentezine ulaşmış modern bir toplum yaratma inşasında Ali Bey, cehaleti en büyük engel olarak görmüş ve yazılarında Doğu'nun muhafazakarlığıyla, hurafeleriyle mücadeleye girişmiştir.

5. SONUÇ

Hüseyinzade Ali, hekimlik mesleği ve siyasetçi kimliğinin yanı sıra Türk dünyasında özellikle süreli yayınlarda kaleme aldığı makaleleriyle etkili olmuş bir kültür adamı, bir ideologdur. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye yıllarında başladığı gazetecilik hayatını aralıklarla da olsa ömrünün sonuna dek sürdürmüş, siyasi, toplumsal ve kültürel meselelere ilişkin görüşlerini bu kanal aracılığıyla beyan etmiştir.

Ali Bey'in idealindeki toplum; birbirini tamamlayan üç ideolojiye dayanmalıdır: Türklük, İslamlık, Avrupalılık. Makalelerinde bu üç kavramı bir bütün olarak etraflıca ele alan Hüseyinzade, *Timur'un Hayali Karşısında* adlı eserindeki Celalettin Şevket karakteriyle hayalindeki ideal Türk insanını canlandırmıştır:

"Celalettin, Frenk medeniyeti zeka ve say'ın icaznūma bir muhassalası olduğunu bildiği için taktir eder ve fakat hiçbir zaman Şark'ın manevi güzelliklerini meftuniyetle tebcilden alemşūmul bir ana ve Avrupa'nın tekemmül etmiş ve bununla beraber muhtelif sebeplerden naşi maderzat fazilet ve saffeti kaybetmiş evladı idi. Bir gün dostlarımızın biri ile görüşürken dermeyan ettiği şu fikir Garp ve Şark hakkındaki telakkisini pek güzel izah eder:

"Bazı kühulet devresine vasil olmuş ağaçlar üstünde bazen bir taze filiz doğar. Bu filiz az zaman için o kadar neşvünema bulur ki ağacın bütün nesgini içer ve ağaç bir kuru kadit halini alır. Fakat genç filizin bu tegallisi muvakkattir. Yarın kuruyan gövdeden yeni bir fidan çıkacak ve öbür filiz, onun inşa ve işai altında ezilecektir. İşte benim nazarımda Avrupa ve Asya'nın bugünkü ve yarınki vaziyetleri ihtiyar ağaçla genç ağaç fidanın macerasında mündemiçtir'. (...) Celâlettin Şark'ı ne kadar yakından tanıdı ise Garp'a de o kadar sıkı ve samimi bir tarzda temas etti. İşte böyle bir terbiye ve tahsil sayesinde Celâlettin, "Şarklı bir Frenk" namıyla tevsim edilebilecek bir Avrupaperestkarı değil, Şark'ın bütün yüksek ananelerine merbut İslam'ın maasisine muttali ve bununla müftehir mütemeddin bir yirminci asır Müslümanı oldu. O'nun ne Şark'ı ve ne de Garp'ı ihmal etmediği hayatının her safhasında her münasebetle göze çarpardı".

Doğu ve Batı medeniyetlerinin doğru bir sentezini yakalamaya çalışan Hüseyinzade Ali'nin "Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak" şiarını benimsemiş bir Türk dünyası - Turan- oluşturma ülküsü Türk dünyası aydınları arasında yankı bulmuştur. Bu ideoloji, Türkiye'de özellikle Ziya Gökalp tarafından benimsenmiş ve sonraları daha sistematik bir hale getirilmiştir. Hilmi Ziya Ülken'in tabiriyle söylersek; "Hüseyinzade'nin sakin ve edebi Turancılığı, Ziya Gökalp'te aktif ve mücadelecî Turancılık şeklini almıştır" (Ülken, 2008: 156).

Hüseyinzade Ali, Turan mefkuresine hayatını adanmış, hatta 1934'te çıkarılan soyadı kanunuyla "Turan" soy ismini almıştır. Ancak burada özellikle altını çizmek

gerekir ki onun Turancılığı siyasi değil kültürelidir. XX. yüzyılın başlarındaki Türk dünyasını cehaletin esir aldığını çok iyi gören Ali Bey, Türklüğün ancak "birlik" sayesinde bu esareten kurtulabileceğini düşünmektedir. Türk dünyasında bu birliğe engel olabilecek mezhep ve dil gibi meselelere de temkinli yaklaşmış ve uzlaştırıcı bir rol üstlenmiştir.

Hüseyinzade eserlerinde hiçbir vakit Şii ya da Sünni sempatanlığı yapmamış ve bu mezheplerin İslam dünyasında bir mücadele aracı olarak kullanılmasına karşı çıkmıştır. Yazar, Siyaset-i Fûruset adlı eserinde Osmanlı-Safevi savaşlarına gönderme yaparak Şii-Sünni ayrımının aslında siyasi çıkarlara dayalı suni bir ayrım olduğunu açıkça beyan etmiştir.

Mezheplerle ilgili bu düşünceleri onun, İslam birliğini ve mezhepler üstü bir İslamcılık fikrini savunmuş olan Cemaleddin Efgani'den etkilenmiş olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim Ali Bey, Timur'un Hayali Karşısında adlı eserinde de bu müçtehidini anmaktadır. İdealize ettiği kahraman Celaleddin Şevket'in babası Efgani ile pek çok defa görüşmüştür ve babası sayesinde Celaleddin, çocukluğundan itibaren İttihad-ı İslam düşüncesiyle büyümüştür (Ali, ? : 19).

Ali Bey, mezhep konusundaki bu birleştirici tavrını dil ve edebiyat alanında da sürdürmüştür. Döneminin çok tartışılan meselelerinden edebi dil meselesinde İsmail Gaspıralı'nın Umumi Edebi Türk Dili projesini desteklediğini ve bu dille yaratılacak umumi bir Türk edebiyatını benimsediğini yazılarında açıkça beyan etmiştir. Ancak İsmail Gaspıralı'nın Umumi Türk dilinden kastı; sadeleştirilmiş Türkiye Türkçesi iken edip Hüseyinzade Ali'nin yazılarını Arapça- Farsça sözcükler ve terkiplerle yüklü Servet-i Fünun Osmanlıcası ile kaleme aldığını kaydetmek gerekir. Hatta Hayat gazetesini Tercüman'ın, Ali Bey Hüseyinzade'yi de kendisinin varisi olarak sayan Gaspıralı (Kengerli, 2008: 306) dahi, Füyuzat dergisine gönderdiği tebrik mektubunda; lisanını biraz daha sadeleştirirseniz, avam arasında ziyadece münteşir olmayı müveccib olur zannındayım" diyerek uyarmıştır (İsmail, 1906, 4: 55). Gaspıralı başta olmak üzere dönemin matbuatında kendisine yönelik eleştirilere rağmen edebi dil konusunda edibin Osmanlıcası tercih ettiği görülmektedir.

Hüseyinzade Ali Bey, Batı'nın kültürünü, felsefesini ve ihtilal öncesi Rusyasının narodnik hareketi gibi devrimci cereyanlarını Türkiye'ye taşımış, engin bilgisi ve yenilikçi fikirleri ile Tıbbiye'deki arkadaşları başta olmak üzere dönemin entellektüel çevrelerinde etkili olmuştur. XX. yüzyıl başlarında yeni Türk devletlerinin kurulmasında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikalarının oluşturulmasında da önemli katkılar sunmuştur. Ancak tüm bunlara karşın, genel itibarıyla Ali Bey'in yazıları dışında siyasi ve toplumsal hayatta ön planda olmaktan kaçındığı dikkati çekmektedir ki onun bu tutumunu, "Perde Arkasındaki Adam" tabiri ile Samet Ağaoğlu çok doğru betimlemiştir (Ağaoğlu, 1969: 75). Gerçekten de Hüseyinzade Ali, - belki de mizacı gereği- ön planda olmayı tercih etmemiştir. Ülken'in Hüseyinzade'ye dair kaleme aldığı makalesinde de belirttiği üzere o, daha ziyade Türk ocağı gibi fikir mekteplerinde bilgisi, kültürü ve birikimiyle gençlere rehberlik etmiştir (Ülken, 1969: 6).

Bu çalışmada Hüseyinzade Ali'nin düşünce dünyasını bir edebiyat tarihi çalışması sınırları dahilinde ele almaya çalıştık. Bu büyük düşünürün siyasetçi, ideolog vb. kimlikleriyle ayrıca araştırılmasının gerek Türkiye gerekse Türk dünyasındaki modernleşme sürecinin kavranması yolunda büyük yarar sağlayacağı kanaatindeyiz.

6. EKLER

3

شهادت نامه در

Свидетельство

Дано сіе свидѣтельство Монашеву Ахмѣ Беху сына Ахмедъ сына, что онъ сынъ Ахмедъ сына Турсина Турсина-заде и родился отъ законной жены его Ладина Бехума дочери Закавказскаго Шейха - Уль-Меламъ Ахмедъ Ахмедъ Турсинъ Заде, мусульманъ - восемь-сотъ шестидесятъ четвертаго года февраля двадцать четвертаго дня, въ родинѣ своей Могометанскаго Ахмедъ сехти, и таинство обрезаніе надъ немъ совершили, въ немъ подписаны моими и пришофреніемъ Казенной печати удостоавлено марта 12 дня 1872 года, городъ Тифлиса, надъ № 20^м, подписаны Закавказскіи Шейха - Уль-Меламъ Ахмедъ Турсинъ Заде.

بوشهادت نامه و بر بلور عالیشان محمد علی بیگ حسین زاده اول خصوصاً که او علیحجاب آخوند محمد حسین زاده صلیب اغلیدر اوزنک منکوحه شرعیه سی علیحجاب جدیج بیکیم جناب سید القاب شیخ الاسلام مملکت قفقاس آخوند احمد حسین زاده منک قزندن تاریخ سید منک بین سکر توفیق آتمش دوردنجی اینده فورال آینک الکر می دور دنده اسلام دینده علی مذہبندہ تولد تاپو بدر و طریقہ اسلام اوزره اوگا ختنه اولونوبدر فلندا بوشهادت نامه منک استکامچون اوز دست خطله اونه ممضی و پادشاه بق مہر یله مہمور ایندم بازلدی مارت آینک ۱۲ سنده ۱۸۷۲ تفسیہ ہنسن شیخ الاسلام مملکت قفقاس آخوند احمد حسین زاده

بونلوه بناؤ علی بد اشجوا الحال شهادتنامہ کی اعطا اولسنہی مومی الیہ
 بو شہادتنامہ ایلہ ۱۸۷۱ سنہ کی قوزنیک ۲۰ زندہ ارادہ ایہ طور ایہ
 قصد یہ ایہ لیسر بونلوه رینار و پرو رینار لفظ نامہ سنگ
 ۱۳۰ - ۱۳۲ فی مادہ زندہ مندرج بالجملہ حقوقہ مظهر در -
 ۱۳۲ ہر رازہ ۱۸۸۵ تظلیس . معیر (مار قوف) ، فاطر (در بنلاو)
 علم حال معلی (پروتو، رہ کی خلید زہ) معلم (خو و کور یانی) ،
 (ایقوویسی) ، السنہ قدیم معلی (آلیضہ ف) ، (یا قبیج) ، (ہاند)
 (سولوویف) ، (م لیک بلیاروف) ، (سوتہ) ، (پوچو قوف)
 (آغا بیہ ف) ، (آستا پوف) ، (قلیو و سکی) ، (قوزیو لکی)
 (برونو) ، (بریلر شوراسی کاتبی) ، (مارتینو و سکی) .
 ذیل : ۵ - علی الاعلا ، ۴ - اعلا ، ۳ - قریب اعلا ،
 ۲ - یک قنا عتضہ دکل ، ۱ - اصلا قنا عتضہ دکل .

(۵) اب	(۵) اب
(۶) اب	(۶) اب
(۷) اب	(۷) اب
(۸) اب	(۸) اب
(۹) اب	(۹) اب
(۱۰) اب	(۱۰) اب
(۱۱) اب	(۱۱) اب
(۱۲) اب	(۱۲) اب
(۱۳) اب	(۱۳) اب
(۱۴) اب	(۱۴) اب
(۱۵) اب	(۱۵) اب
(۱۶) اب	(۱۶) اب
(۱۷) اب	(۱۷) اب
(۱۸) اب	(۱۸) اب
(۱۹) اب	(۱۹) اب
(۲۰) اب	(۲۰) اب

دفتر نوری

صوم نوری

هجرت تدکیرا سنی

نوری
= ۷۵ =

اشکال مخصوصه	اجزای
بوتی	سجانی
صباح	قضای
فاش	قریبی
کوز	محل هجرتی
بروک	اسمی
اغز	سجی
بق	پدرینک اسمی
صقال	شهرتی
چکه	تاریخ هجرتی
چهره	
رناک	
علامت فارقه نایبه نام	

با لایحه و کمال در کمال محرابه علی بابک حسیبه بک ایچو بیسه سنه ای بوندک ایچمی
 کوف هجرتی ایست و کما جیدک تاریخ هجرتی لایله لایدر بر لاینه بر زنده هجرتی لایله لایه
 لایله لایه سنه حفریه یوش ای قضا ای جیدنه بونفر ای لایله بر شرطون لایله لایه
 هر چه جنایا قندی لایله لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه
 برینه لایه قندی لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه لایه

دولت علیہ عثمانیہ ترکستان

اسم و شہرتی محل اقامتی	پدرینک اسمیہ محل اقامتی	سنی	صنعت و صفت و معیشتی	تاریخ و محل ولادت	مذہبی	انتخاب صلاحیتی
عزیز	محمد	۱۲۰۰	۰	۱۲۰۰	۰	۰

اشکال			محل اقامتی						
بوی	کوز	بقی	علامت	ملکت	دائرہ	محلہ	زقاق	مسکن	نوع مسکن
ارز	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰

بالادہ اسم و شہرت و محل و صفتی محرر اولان علی باب

دولت علیہ تک تابعیتی حائر اولوب اول صورتله جریده نفوسده

مقید بولندیغی مشعر اشبوتد کره اعطا قلندی ۱۲۰۰

ЕК: 5

П Р И Г О В О Р Ъ.

1905 года Марта 20 дня. Мы, нижеподписавшіеся жители Джаватскаго уѣзда, Бакинской губерніи въ силу В Ы С О Ч А Й Ш А Г О Указа Правительствующему Сенату отъ 18 Февраля сего года избрали изъ своей среды жителя Джаватскаго уѣзда Али-бека Гусейнъ-Заде въ качествѣ депутата и уполномочиваемъ его, Гусейнъ-Заде, ходатайствовать предъ всѣми правительственными учрежденіями и должностными лицами о нуждахъ населенія нашего уѣзда вообще, просить о допущеніи со стороны уѣзда выборныхъ въ предстоящихъ совѣщаніяхъ по рескрипту 18 февраля подъ предсѣдательствомъ Господина Министра Внутреннихъ дѣлъ для чего онъ въправѣ подавать прошенія, давать словесныя и письменныя просьбы отдѣльно и совмѣстно съ Бакинской депутаціею, въ чемъ и подписуемся. -

~~غزوة على النبي عن ^{والمؤمنين} بموقفه~~
~~كتاب ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}~~
~~كتاب ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}~~

~~على النبي ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}~~
 انما لانه غزوة بموقفه ، نألفه بانترجم صورته وجموده كثير
 كتاب ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 بما رفق ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 الخاصة ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 انترجم ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 اظهار حقيقت ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 رويا ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 الاسلام ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 دفع ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 اية ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 طوبى ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 اثيرا ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 قضا ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}
 اول ^{مختار} في بيان ترتيب صورته وجموده ^{كثيرا}

۱۳ بالیو آوی و سائره به احتیاجاری روس مهاجر شده
 زیاده در، شمالی قاقاسیا ~~یا~~ ~~بجوه~~ و بالخاصه داغستان ~~یا~~ ~~بجوه~~
~~۱۴ هزاران~~ ~~سنه ۱۹۰۰~~ ~~سنه ۱۹۰۰~~ سنه کی هزاران ۱۲ سنه
 امدات اییدلر قانونه اصلاحه اعلان قابل تألیف و توفیر
 دکلر . یو قانونه موهمینی ~~اعلامه~~ ~~بر~~ ~~سیه~~ ~~مینی~~
~~خصوصی~~ ~~یا~~ ~~عمومی~~ عموم جماعت یا آیری آیری اشخاصه
 ملکی بولنازه اراضی آکلاشیمان ~~بجوه~~ ~~مینی~~ ~~بر~~ ~~سیه~~
 ده قازونئی، مینی هزارین ^{دولت} ~~مالی~~ ~~د~~ ~~اعلامه~~ ~~او~~ ~~لوت ~~بوا~~ ~~اراضیه~~
~~دولت~~ ~~بنا~~ (ادوردینا یا بودات) دینله ~~دیگر~~ ~~نظ~~ و برکی آتیر.
 نسبت خارجه و برکی لره ^{اول} ~~محلوم~~ ~~مقتل~~ و اراضی صاحبانله
 مالی ذکر اوتاناردنه یا هشی دکلر.
 بو آنده الآه کره تاننده ~~مخزنه~~ ~~اول~~ ~~د~~ ~~کینی~~ ~~عمله~~
~~و~~ ~~فصله~~ ~~اغتناشاتی~~ حکمفرما اولوب بصره سلیمانله
 ولایتلرینه انتقال ایده و بیون قاقاسیه مالکنه
 سزایته نه قورقلاندر زراع و عمل اغتناشاتی -
 حیاتی اثبات اییدورنه آنچه چوللیاره اصابت ایده
 اراضی ~~مهر~~ ~~رایی~~ ~~چون~~ ~~بمنظور~~ ~~است~~ بونلر ~~بجوه~~ ~~را~~ ~~اشترا~~
 و بو صورته آریرلی و یا بر سزای قابل زراعت اراضی ~~با~~
 تأسیس، هر نوع دیرکیار ~~ک~~ ~~ک~~ ~~ک~~ قدرنی شرایط محلله
 تطبیقاً و دیرکی دیرنارک ~~و~~ ~~ط~~ ~~و~~ ~~کی~~ ~~لاری~~ ~~ایله~~ ~~ب~~ ~~و~~ ~~بالمخادره~~
 تصیی و جمع ادنانه دیرکیارک ~~مصرفی~~ ~~انتظام~~ ~~مصرفیه~~ ~~صرفیه~~
 فوندرول (~~بظارت~~ ~~و~~ ~~تفتیش~~) کبی ~~ب~~ ~~سبب~~ ~~ند~~ ~~بیر~~ ~~اهالی~~ ~~ده~~ ~~کلی~~
 هیجانی تکلی و چوللی ~~ل~~ ~~ر~~ ~~ب~~ ~~بر~~ ~~بیون~~ ~~مصرفیه~~ ~~صنوف~~ ~~اهالی~~ ~~له~~
 مینتی اصلاح و هالنده رفاه حاصل ایده بیلر .~~

~~بخصوصه قافله بود و قرائت است~~ ~~مصرف~~ ~~کیف مابینا قاعده سنه~~
~~توصیف و توصیفی ناقابل ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~اداره خود کرانه سنه~~
 عبارت نظامی اصلاح و کسری

~~بخصوصه قافله بود و قرائت است~~ ~~موقع~~ ~~موقع~~ ~~موقع~~
~~اصول اداره~~ ~~بخصوصه قافله بود و قرائت است~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~
 ایند یکی اصول اداره بی اساس سنه اصلاح و تبدیل
 ایلینک بیونگی ~~زیاده~~ ~~اهمیتی~~ ~~اوله بیلیر~~ ~~اصلاح~~ ~~اصلاح~~
 اصلاحی الزم اولان بر اصول اداره صرف کیف مابینا
 قاعده سنه و توصیفی ناقابل ملاحظه اداره ~~ملاحظه~~
 عبارت اولوب بو اصول اداره ~~ملاحظه~~ هم اداره ایندر
 هم اداره اولنا ندر احکام قانونی بی ~~ملاحظه~~ باطله حاضر و خیالدر
 بیفارسه اولیور

~~بخصوصه قافله بود و قرائت است~~ ~~صرف~~ ~~کیف مابینا~~
~~قاعده سنه~~ ~~توصیفی ناقابل ملاحظه~~ ~~اداره خود کرانه سنه~~
 عبارت بر اصول اداره ~~ملاحظه~~ ~~اصلاح~~ ~~تبدیل~~
~~زیاده~~ ~~اهمیتی~~ ~~وارد~~ ~~هونک~~ ~~بو نوع~~ ~~اداره~~
 کیف ده هم اداره ایندر هم اداره اولنا ندر ~~ملاحظه~~ ~~اصلاح~~
 باطله حاضر و خیالدر بیفارسه اولیور ~~نوع~~ ~~باختیار~~
 هم بری قافله ~~ملاحظه~~ اداره قدر اهالی و ادیت
 و بریز ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~
 نمایان بری ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~
 انانای اسانلو ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~
 بیفارسه بر ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~ ~~ملاحظه~~

الطاف قانونه نویسه ملاحظه

۷۸.
 امپراطور لنگه امانی اصله سی ایله مکه بود اولغه مبال اولان
 قاققاس ممانلاری، بالایی تخت دولت لنگه ^{بوتی شایسته} ~~دولت لنگه~~ ^{بوتی شایسته} ~~دولت لنگه~~
 بلای تخت حکومت لنگه انداز اولان ^{دولت لنگه} ~~دولت لنگه~~ ^{دولت لنگه} ~~دولت لنگه~~
 بیولک یو تخت ایله استقبال و تبیل ایتمک ایوبورل، زکرا
 جوصل یو دعوت روسیا امپراطور لنگه هیاتنده بر دور نجدل
 فوری دیکلر. طلوع فجر ایله فجر، بتول روسیه ایله
 امپراطور لنگه تشکیل ایله اقوامل سلوک مدعو بولند قاری
 طریق قاققاسیا ممانلاری ایچونه دهنی نتور ایتمک
 اولد هتدر. قاققاسیا ممانلاری دهنی دعوتنه اجابت
 ایله ریک کلک ایتمک امپراطور لنگه موقوف اجزای قونان
 بالایی اصلا ممانده مستقیم ^{دولت لنگه} ~~دولت لنگه~~ ^{دولت لنگه} ~~دولت لنگه~~
 ساوات اوزره مقدره سیاست، ملله و زینده
 نائل اولد هتدر نه کلیاً ایتمدر. مقدره مذکور ماب
 براده آیه ایله افاده اولنور

20 1

Его Святельству

Господину Наместнику Его Императорского
Величества на Кавказе

Во качестве уполномоченного м. Сальяна и
Джеватскаго уезда я подписалъ общую петицію
подавшую представителями отъ кавказскихъ
мусульманъ въ комитетъ министровъ. Петиція
эта, рисуя настоящее положение мусульманъ,
касается нужды общихъ для всего мусульманскаго
Кавказа. Помянуто общихъ нуждъ м. Сальяна
и Джеватскаго уезда ~~какимъ они являются~~
нужды, отъ удовлетворенія коихъ зависитъ все
благополучіе стотысячнаго населенія этого
обширнаго уезда Бакинскои губерніи. Самими
неотложными изъ неотложныхъ нуждъ предла-
гаются нижеслѣдующія, оба удовлетворенія
коихъ я имѣю честь ходатайствовать
передъ Вашимъ Святельствомъ.

1. Возведеніе м. Сальяна на степень
города со введеніемъ городского поименія,
такъ какъ по количеству населенія и
доходности Сальянъ заслуживаетъ имѣть
общественное управленіе.

2. Соединить м. Сальяно со станцією Аджи-Табур (расстояние 50 верств) желѣзною или по крайней мѣрѣ мѣсячною дорожкою, такъ какъ грузу всегда будетъ достаточно, чтобы окупить расходы на это сооруженіе.
3. Соединить оба берега рѣчки Гурисъ въ м. Сальяно мостомъ, устройство котораго въ настоящее время сильно тормозитъ развитіе торговли.
4. Регулировать новый Абрахъ, который ежегодно заливаетъ муганскую степь, гдѣ сосредоточена казенная, общесербская и частная земли.
5. Общественная и частная землевладѣльцы предоставитъ право лова рыбы на своихъ земляхъ, затопляемыхъ весенними разливами, такъ чтобы, что они платятъ казны поземельные налоги, не пользуясь землею.
6. Такъ какъ положеніе о рыболовствѣ восточной части Закавказскаго края предоставлено приобретенному населенію право на свободный ловъ орудіями

Захидиваємими съ береги, то не подвергатиъ наказанію или штрафу жителейъ за устройство на берегу рѣки помоста (судитъ) въ умѣрѣ пользованій своимъ правомъ и вообще предоставитъ приобретенную населенію некоторыя льготы въ рыболовномъ дѣлѣ и устранимъ излишнія въ этомъ отношеніи стѣпенія.

7. Такъ какъ Россійскій уездъ граничитъ съ Персією, откуда безпрестанно разбойники и злоумышленники нападаютъ на мирное населеніе, которое, будучи обезоружено распоряженіемъ администраціи не въ силахъ защищать свое имущество, то было бы желательнымъ не только не лишать ихъ орудій самообороны, но даже, по примѣру русскаго населенія, снабжать ихъ ружьями и во всякомъ случаѣ судить каждому обществу, подъ покровительствомъ благонадежныхъ лицъ, известное количество ружей для самообороны и преслѣдованія бѣглецовъ и разбойниковъ совместно съ полиціею.

А. М. Сель Гусейнд-Заде

21 апрѣля 1905 г.

РЕДАКЦІЯ ГАЗЕТЫ
„Звѣта“

БАКУ.

REDACTION DU JOURNAL

„Хеуат“

RUE NICOLAEFSKAIA

BAKOU CAUCASE

قافقاسیہ دہ باکو شهر ندہ

„حیات“ غز تہ سی

ادارہ خانہ سی

1908 г.

Удочкование

На основании Выс. Указа от 24 ноября 1905 года
даннаго сего удочкование въ Санкт
Петербуржскомъ Императорскомъ Университетѣ
Баку на математическомъ факультетѣ
литературно-научномъ и общедружескомъ
- общерусскомъ естественныхъ наукъ
и математической физикѣ и оптикѣ
называется „Формозъ“ (Крав. Бланко)

№ 10986

- по естественнымъ наукамъ: 1) правительственныхъ
- распоряжений 2) статистика и разъясненія
- во вопросахъ и отношеніяхъ между государственною
- общественною и коммерческою жизнью какъ
- въ Россіи такъ и за границей 3) произведенія
- литературныя и научныя какъ оригинальныя
- такъ и переводныя. 4) историческія и естественныя
- науки, путешествія) 5) записка и сообщенія
- по различнымъ наукамъ, по естественнымъ, медицинскимъ
- археологическимъ и естественнымъ исторіямъ въ Россіи
- и за границей 6) обзоръ печати 7) аритметика русская
- и въ частности кавказской и бакинскій печати, теле
- граммы и корреспонденція 8) обзоръ учебнаго процесса
- 9) библиографія. 10) театр и искусство 11) справочный
- указъ. 12) объявления. Печатаются въ Баку.

ср. доплата на рубль ср. переписки
 на рубль 50 коп. и цена отпечатков -
 № 15 коп. Издание будет переиздано в
 манускриптах «Каспий» и «Терек». Определенные
 редакторские работы редакторам в редакции
 «Терек» А. Г. Гусевым-Задс.

Изданные издания и приложенные
 к ним переиздания издательству

включая 20 руб. 1906 г. впр. Газет.

Временный редактор губернского
 впр. Газет и бакинских губернии
 редактор от управления

Копия
 Копия

Издатель
 Редакция

Управление. Канцелярия
 Издатель - Анно(?)

(1)

قاصبی محررینک انظار دہ

قارئین بھئی اہمال ہوسے
 غزتہ لریک برکوش سئدہ بویا
 برشی او قودیار: « ایلولک اونئدہ
 کئیہ ولایت محلہ سئدہ، سابق «قاصبی»
 غزتہ سی باش محرر لری ع. حسین زارہ
 ایلا ہر ہونم سن یک مللو خستک
 مطبوعات واسطیہ کویا افتزادہ
 بولنہ لریہ دائر انہا منام لری
 رویت اولنیوردی. بو ~~ہو~~ ^{ایشہ}
 مدعی ~~مخصوصی~~ (زنکار زور) متصرفی
 قاپیتان سیکر پیج ایہی. سن بلگر
 دفانی مناسبتیہ حقئدہ تقیبات
 قانونیہ نک فسخنہ قرار دیر لری.
 سین زارہ علیزینہ ^{ایہ} (اقامہ دعوی) ۹
~~ایہ~~ سبب، ۱۹۰۷ تاریخاً
 قاصبی نک ۷۲ نجی نومرد سئدہ

۱۹۱۰
۱۵ سرزانی
۱۳۱۵۰

جمعیۃ السعادتہ «۱» اصدا ابریلین ایشیا :

(۱) کتابت روسی کاظم زادہ ملک سندی (۲۸۰) جلد عبد غلام ایچون
(و سندھ فارہیندہ دہلی و قلعہ ملہ وار)

(۲) بر یازی طاقسی (۱۰ آنتی پارہ دن عبارتہ ر)

(۳) یاغلی بو بار نظر و طاقسی

(۴) رسام سرہپاسی

۱ (۵) اشیای بیشہ :

(۱) کتاب دولابی (اشقاف) — ۱

(۲) البہ دولابی — ۱

(۳) قاب دولابی (بوفہ) — ۱

(۴) قوسول (نامود) بیوک — ۱

(۵) قوسول کوہیک — ۱

(۶) لافلی دولاب (ننازقا) — ۱

(۷) بیوک آیینہ — ۱

(۸) یازی ماصہ کی — ۱

(۹) طعام ماصہ کی — ۱

(۱۰) سالون ماصہ کی (بضی) — ۱

(۱۱) کردہ ماصہ — ۱

(۱۲) کوہیک مربع برماصہ — ۱

(۱۳) کوس ماصہ کی (افاق بجزیرن) — ۱

(۱۴) سادہ برماصہ — ۱

(۱۵) صنہالیہ (ویانہ اورہ) — ۱۲ عدد

(۱۶) طعامخانہ صنہالیہ لری — ۲ عدد

(۱۷) سیاه ویانہ صنہالیہ لری — ۳ عدد

(۱۸) قولتوق صنہالیہ لری — ۲ عدد

(۱۹) دیوان (تباہ) — ۱

(۲۰) دیوان قولتوق صنہالیہ لری (پوشاق) — ۲ عدد

(۲۱) قوشقا — ۱

(۲۲) فاربولم (تخت) بیوک — ۱

(۲۳) کوہیک خرقاربولم کی (Cemadhi) — ۱

(۲۴) پاراوانہ (سپولک) — ۱

(۲۵) آتقیلیں ؟ Dymarka — ۱

(۲۶) کوہیک برامقیلیں — ۱

(۲۷) جادلی لافلی (افاق) — ۱

تدریس و ترمیم در کتابخانه

(۲)

۱	اصول تدریس و تعلیم « حسن صبری آریازوف —————	جله (۱)
۲	نمونه تدریس و ترمیم شیخ زاده حافظ —————	جله (۱)
۳	مجموعه عربی « الاشکال » فی القواعد النحویة احمد صادی —————	جله (۱)
۴	لغات و مکالمه عربیه « چون » دروس شفا صیه احمد صادی —————	جله (۱) (مؤاد اول و ثانی)
۵	« بیلم اول » (الفبای ترکی) (قازان) " " " —————	جله (۱)
۶	« بیلم ثانی » (الفبای عربی) " " " —————	جله (۱)
۷	« مختصر صرف ترکی » احمد راسم —————	جله (۱)
۸	« بیلم صرف » احمد راسم —————	جله (۱)
۹	« قواعد عثمانیه » احمد هودت پاشا —————	جله (۱)
۱۰	« عثمانیه صرفی » نجیب عاصم —————	جله (۱)
۱۱	« زبان عثمانی » علی نظیم —————	جله (۱)
۱۲	« کلی صرف عثمانی » (مؤاد) —————	جله (۱)
۱۳	« آذر باغیان ترکی » دبلند صرف و نحوی (مؤاد) —————	جله (۱)
۱۴	اصول فارسی اثر فیضی —————	جله (۱)

کتاب و حفظ الصیغ

۱	« حفظ الصیغ دو قنور بیجم عمر —————	جله (۱)
۲	« طبایعت اسلامیة بیطر عثمان رحیمی —————	جله (۱)
۳	« دبا » دن بحافظت —————	ادفاق بر دوشور
۴	« ابوهاماری و کوبور یاریمکی » دو قنور حافظ جمال —————	ادفاق بر دوشور
۵	« عافیتخان » دو قنور حافظ جمال —————	جله (۵) عدد بر دوشور

شربیت و دستور در کتابخانه

۱	« عقاید و عبادات اسلامیة احمد صادی (قللان) —————	جله (۵)
۲	« عقاید منظوم » " " —————	جله (۱)
۳	« قرآنیة قرآن احمد صادی —————	جله (۱)
۴	« شربیت (اطلام شرعیة) ۸ فی جزء " " —————	جله (۱)
۵	« حلال (اطلام شرعیة) ۲ فی جزء " " —————	جله (۱)
۶	« بیلم الترمیم آفوندیوف —————	جله (۱)
۷	« مصنفه اسلام » " " " —————	جله (۱)
۸	« اسلام و معاصم » " " " —————	جله (۱)
۹	« فتاویٰ شرعیة » " " " —————	جله (۱)

ЕК: 12-А

ТАВРИЧЕСКАЯ
ГУБЕРНСКАЯ
ЗЕМСКАЯ УПРАВА.

Мая 7 дня, 1910 г.

№ 1997

г. Симферополь.

Г. Али Бей Гуссеину Заде

По указанію Ялтинской Уѣздной земской управы, Губернская Управа обращалась къ Вамъ съ предварительнымъ телеграфнымъ запросомъ о томъ, не согласитесь ли Вы взять на себя преподаваніе татарскаго языка на лѣтнихъ учительскихъ курсахъ для учителей татаръ крымскаго полуострова .

Въ настоящее время выяснилось, что курсы могутъ состояться, если будутъ разрѣшены съ 16 авг. по 15 сентября с.г. для 25-30 учителей въ г.Симферополь .

Въ виду того, что въ Вашемъ отвѣтѣ не содержится категорическаго отказа, Губернская Управа покорнѣйше проситъ Васъ сообщить, не признаете ли Вы возможнымъ въ указанный срокъ /съ 16 августа по 15 сент./ руководить занятіями на курсахъ татарскаго языка .

Вторымъ лекторомъ приглашенъ Исмаиль Эфенди Лемановъ, руководившій занятіями на курсахъ 1908 и 1909 годовъ.

Въ вознагражденіе за преподаваніе Губернская

ЕК: 12-В

Управа можетъ предложить 300 рублей , считая въ
этой суммѣ и оплату проѣзда .

Предсѣдатель *В. Кандица*

Секретарь *М. Визовин*

Завѣдующій отдѣленіемъ *А. Ванин*

ЕК: 12-D

 Телеграфъ С. О. СОКОЛОВЪ		Телеграмма.	
		<i>Вамъ</i> <i>Садовскъ домъ</i> <i>Въ Иванченскомъ уезде</i> <i>Курскій Воед.</i>	
Въ _____		_____	
Изъ <i>Синдропольс</i>		№ <i>2831</i>	
Принята <i>12/5</i> го 19 <i>г.</i>	отъ <i>С. А. С.</i> № 60/ <i>67</i>	Разр.	Счетъ словъ.
		Подана.	<i>16</i> т. <i>12</i> сл. <i>12</i> ш. <i>пошли</i>
Принятъ _____		Служебныя отлѣтки.	
<i>Вурикъ Татарскаго Вурика</i> <i>Синдропольс не состоитъ</i> <i>Морскій дѣла</i> <i>Харченко</i>			

Форматъ, Вольна Ф. № 2.

ЕК: 13-А

ПРЕДСѢДАТЕЛЬ
УЧИЛИЩНОЙ ПРИ ГОРОДСКОЙ ДУМѢ
КОМИССІИ

11 сентября 1910г.

ГОРОДЪ БАНУ.

№ 978

Милостивый Государь

Али - бекъ!

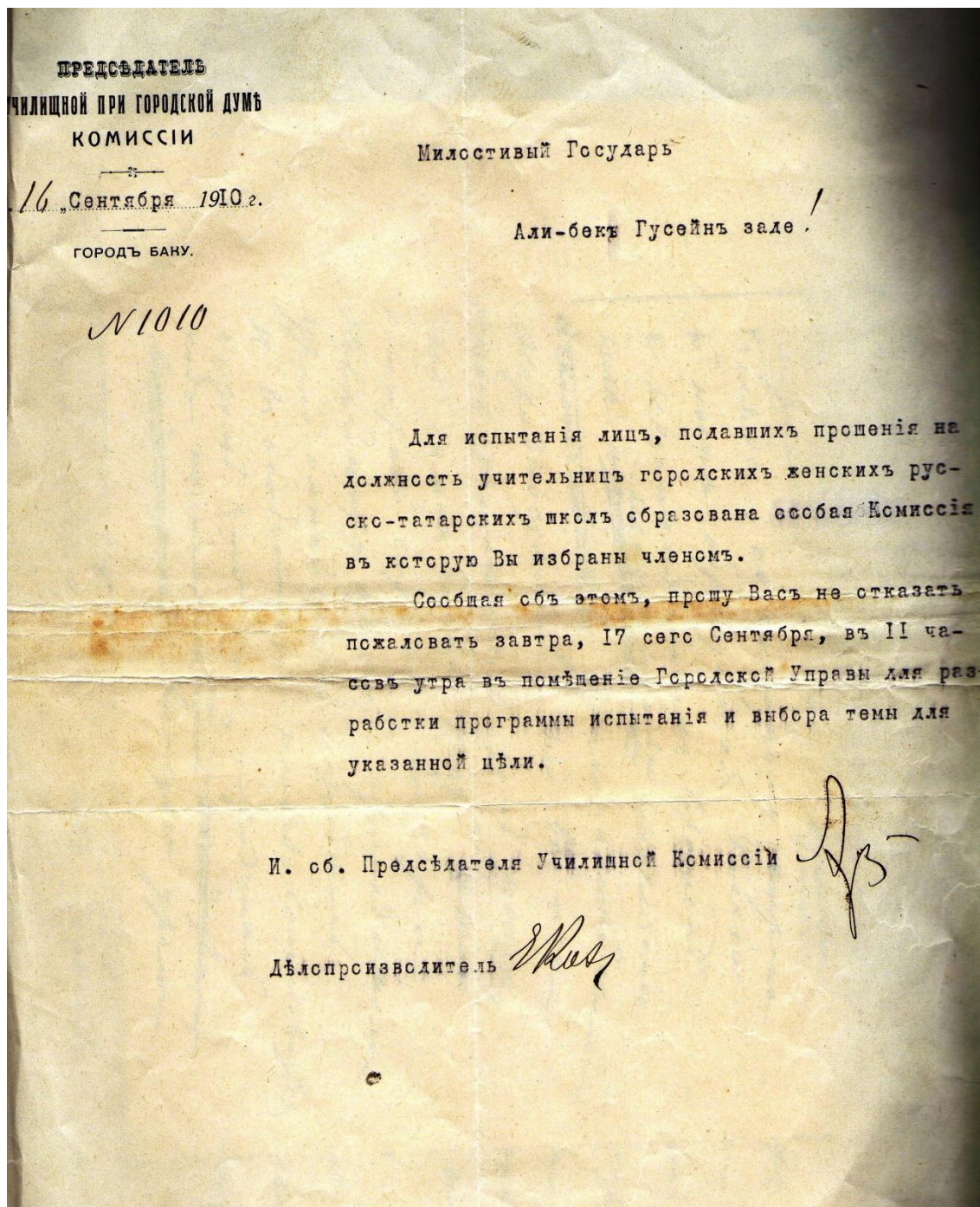
Честь имѣю увѣдомить Васъ, что согласно постановленію Училищной при Бакинской Городской Думѣ Комиссіи отъ 26 августа сего года для испытанія лицъ, подавшихъ прошенія на должность учителей и учительницъ городскихъ русско-татарскихъ школъ образована особая комиссія, въ которую Вы избраны членомъ

Сообщая объ этомъ, прошу Васъ не отказать пожаловать въ воскресенье 12 сего сентября въ 7 часовъ вечера въ помѣщеніе Городской Управы для разработки программы испытанія и выбора темы для указанной цѣли.

И. об. Предсѣдателя Училищной Комиссіи

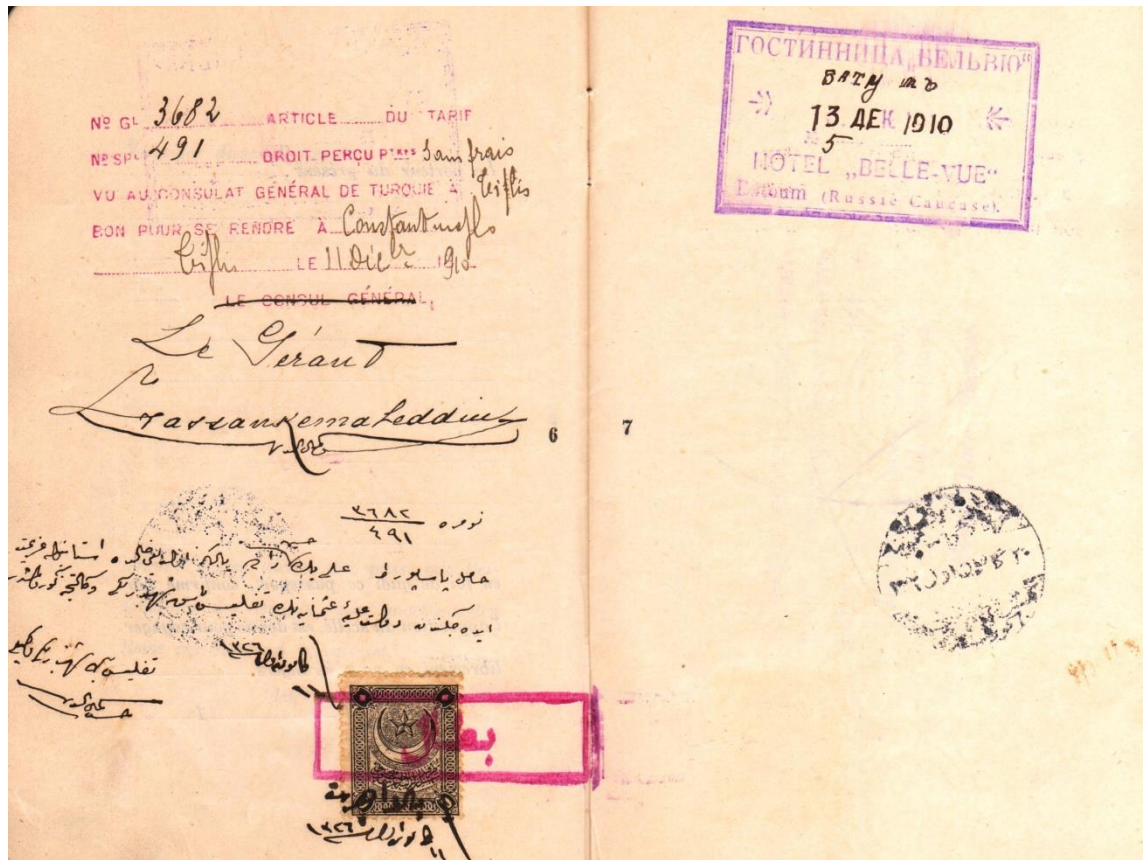
ЕК: 13-В

EK: 14-B

طب فالولنهى - يانت عليه سنه

عرض عجز دور

تقریباً اوده سنه اول امرض جلدیه وافر تجیه معام معاوندکای ایچین آجبدان
 قونقور انکانته رافدر اولارانه اتفاقه آرا ایلد قبول اولونمدم. ایکی سنه
 قان تعلیم و تدربیه مشغول اولدم. بالاضرفه اول زمانیش ~~اداره تعلیم احوالی~~
~~مقتضای اولارانه توکلیات تیا عه ایچیه به مجبور اولمدم. بیرونه بلوق~~
~~اول عورت ایتم. ایکی رطبتیه صحیح مفدوریه کتیه خفج کی مساعدتن استفاد~~
 ایده رک ایکی ما موریمه التاب ایچیه ایده حکم امیه سیده یوندر نیش
 کون اول عورت ایتم. ما موریمه ایچوم نخل اولد یغدن باسفا معاندات
 سیه یه مجبور توم اولونما قزیه انخل بولونانه ما موریمه تعینمى استعا
 ایده رم افغ.

۱۲۷۶ کاشونه اول ۱۲۷۶

902AR 1911 Paganteri

۳ شباط ۱۳۲۶

میر عرفانپورم افندم

۴۴ کانون ثانی ۲۲۶ تاریخ محلی بلخیفنامه کزی، لایق اولدین
 اعتنای همت و منونینده آلام. هقده ابدال
 بیوریلیم اولان آنار صمیمیت و محبتله بنه کمال
 صمیمیت و محبتله شکر ایدرم. مدحت بک
 برادر مرز واسطه سیده واقع اولان دعوتکره در عهد
 ایندی بکیم وظیفه دن ناشی اجابت ایدرم مسه
 اولدیغه مناسفم. واقعا شیدی آره مزلی
 مادنا مسافه لر تفریق ایدورسه ده مناسفم
 و یکدل بولنقده یز. بو مدار تسلیم در
 بر احتیاج میرم هالنده وطن عزیزک و
 علی العموم ترکه اقوام مسلمه سنگ سلامت
 و تقالیسی اوغرنده ایشله بک معظم بر
 مالکته نکه اوافق بر ویده کی قدر ایدرم

کوره بیدر جلمی امیداید داتما امر عالی کزی ایفای
 مریا بولنور و صیانت اخوتکارانه کزه تکرار
 علی التکرار شکرله اوراده کی جمله اخوانه عرض
 سلام و احترام ایلرم افندم.

حسین زاده علی

3-SUBAT 1326/1911

elânik'de İttihad ve Terakkî Cemiyeti
 Merkez-i Umumiyesine

سَلَامَتِكَ
مَدَامِينِ جَفَوْنَ حَفَلَةَ

عدد ۲۰۰
ص ۵
ص ۲۰۰
ص ۵
ص ۲۰۰

انتم:

بنا، فقی وکلا لکنک متانی مدو به حقوقه کفی اعضاری و فکرتو
عضیه استفادہ کلام ایوب سنی کفازده برقوقتانی و بر
دعوت ابانہ . مفعول کی ، و شقی نصیب سزده عدت اولی حقیت
بزی کیفیتاً . ابانہ کوه اوله خدرا انگریزی جا اید
اسو حقیت نظر ضوہ اولی حقیت اید اید ، و بو وسب اید ده
خدمان وقتہ سنی تقبیل ابانہ ختم حقیت اید
مدو به حقوقه کفازده

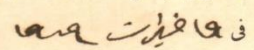
ص ۲۰۰
ص ۵

تورک درنکی

حمیتلی قرداشمز حضرتاری

بو کون تورک، تانار، باشقرد، قیرغیز، چفتای، تاجیک... الح آدرلی ویریلن قوملر برعرقدن ایکن، سوکره دن آیریلشه رق شیمدی مع التأسف مشهودیمز اولدینی اوزره بر لرینی طانیپه جق، بر لرینک دیلرینی آکلایماه جق بر حاله کلمشردر. مذکور قوملردن بر چوغنی عرفلرینک احوال ماضیه سی، تاریخی ایجه بیلمه لری شویله طورسون، حتی کندی عرفلرینه منسوب قوملرک احوال حاضره لرنزد، مماماً خبردار دکلدرلر.

ایشته شو بیوک اکسیکلنک بیتیریلمه سنه چالشمق ایچون عثمانلی تورکلرندن بعض کیمسه لر طوبلانوب «تورک درنکی» اسمیه بر جمعیت تأسیس ایلدیلر. بو مکتوب ایله بر لکده کوندریلن «تورک درنکی» نظامنامه سندن و «تورک درنکی» مجموعه سندن جمیتک مقصدی ونه یولده چالشمق ایستدیگی اکلاشیلور. نظامنامه ده کی مقصدک حمیتلی و غیرتلی تورکلر طرفندن یاردمه لایق بر مقصد معزز اولدیفنی البته تسلیم بیورورسکز. بناء علیه سزک «درنک» اعضا یازیه جفکزه و هر درلو معاونتدن قانچنایه جفکزه قناعت کامله من واردر. بو مناسبتله قرداشلق سلامزی کوندریوروز.

درنک ریسی

«درنک» ک آدرسی: سیار برنجی آلائی قوماندانی میرآلایی رائف محمد فوآد بک، استانبولده بک اوغلی پوسته خانه سنده پوست رستانت.
Adr. à Dernek: Raif Mehmed Fuad Bey, Colonel au 1er Régim. d'artillerie.
Poste restante Ottomane, Péra, Constantinople.

تورک درنکینک مؤسساری

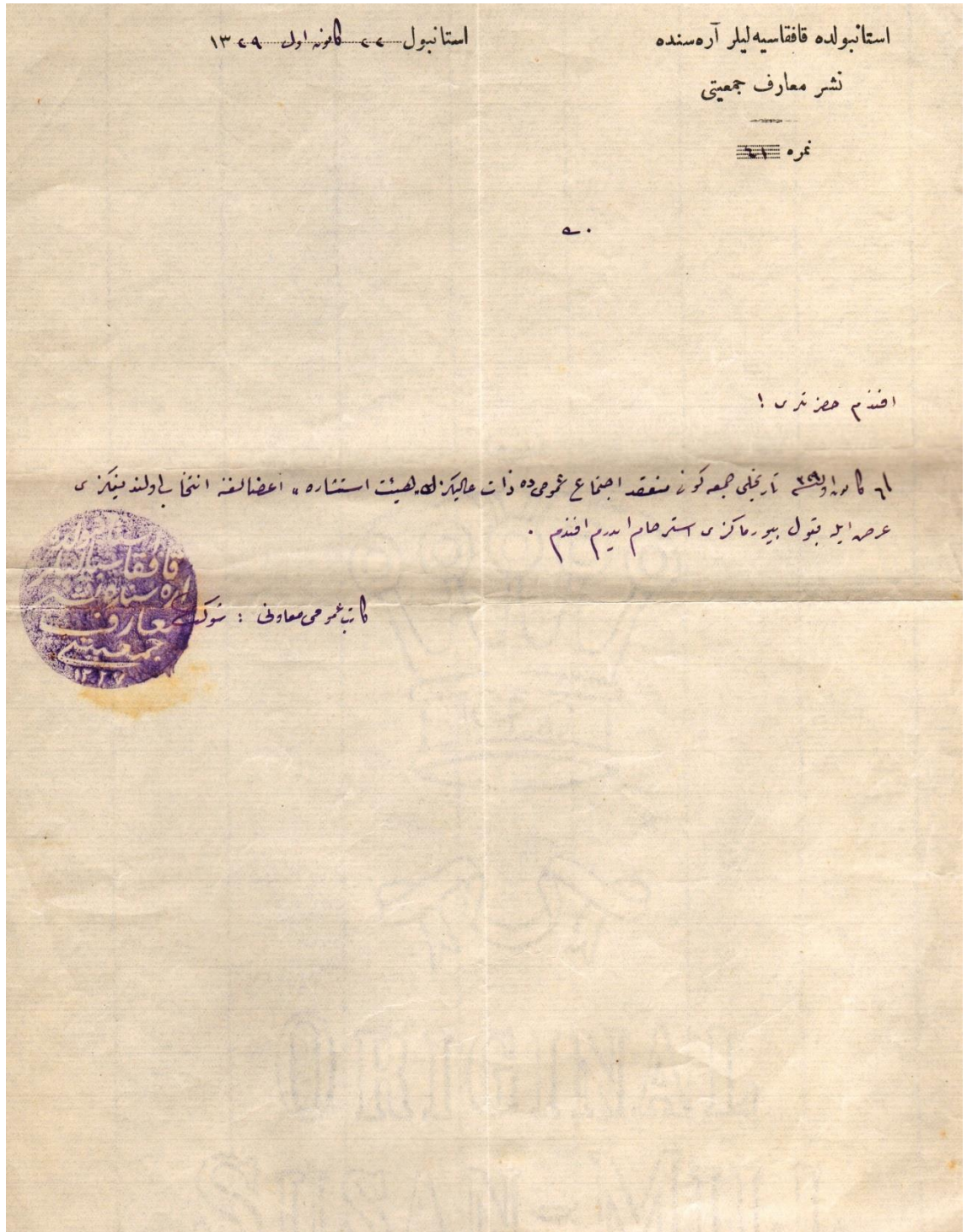
احمد حکمت افندی	دارالفنون عثمانی مدرسارندن
احمد حکمت بک	» » »
احمدالله افندی	قرق کایسا مبعوثی
بویاجیان آءوب افندی	» » »
جلال بک	ومکتب ملکیه مدبر سابقی
رائف عمء فوآء بک	طوبیچی برنجی آلائی میرالایی
دوقنور رضا توفیق بک	دارالفنون عثمانی مدرسارندن ادرنه مبعوثی
طاهر بک	بروسه مبعوثی
عارف بک	مورخیندن
موسی بک	مکتب حربیه معلمارندن
نجیب عاصم بک	دارالفنون عثمانی مدرسارندن
ولد چلبی	» » »
یوسف بک	مکتب حربیه و مکتب ملکیه معلمارندن

EK: 21

بک افندی
صی مدیر بنام محمد سی تشدد نه موجب حفظ الصی سعیدی مدیر معاد لکنه انخاب و تعیینه بورلینغز و مارک ابائی جمع اپنی کو زوال
ساخت او نه دانه به شرفی متر جادر افندم سات ۲۷۸
صی مدیر بنام محمد سی

EK: 22

EK: 23-A

۵۰

اضم ؟

اغراً استا بولده تکل ابدہ تورک - مجار دستلہ برد نیک مرکز عمومی
اعضا لفظ زامہ عالی پیری رہ انتہای ایدلسہ اولد تفلز دہ لطف قبول کرد
اشعار بی جا ایلہ ایام اجتماع علی آیری ک عرصہ ایدیلہ جانن بیانہ
بود یلہ ایلدہ تأیید اضرام ایلم اضم

والله

۲۷۶
کتابہ
۱۷

اورسی : اتحاد و زنی جین و زنی عوسبده
دوقو - بلا و کدی سکر

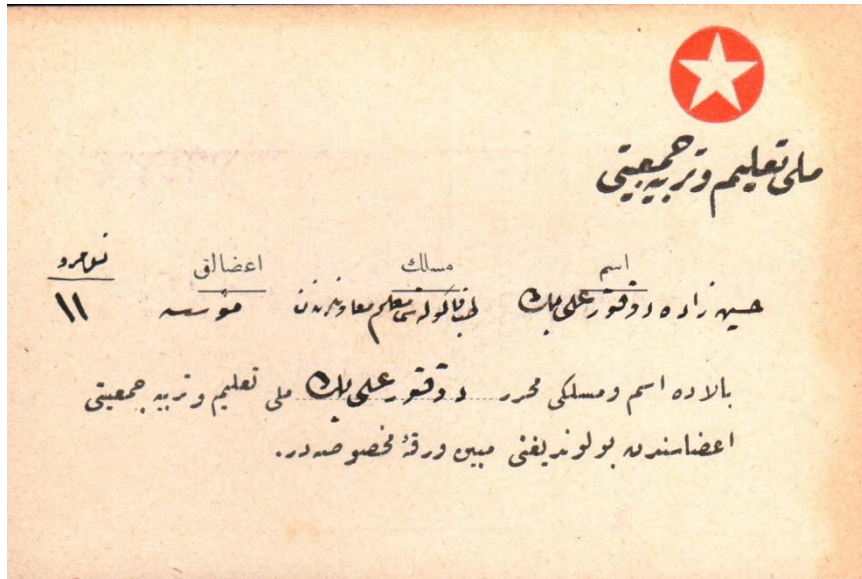

۴

نورک - مجار دستاوه پورری

- ۱- نورک و مجار له آسنده کی مناسبه عمیه واقصاریه واجتماعیه بی تربیدایکون نورک - مجار دستاوه پورری اسانولعه تاسی ایله شد .
- ۲- همه مضمونه بورایسته ره برجهیت منقده .
- ۳- عامی واقصاری ایله شهیه منقسم اولان مذکور جمعیك اعضای موسسه برجه اتی ذواندن مرکبید .
- ۴- برجه بررئیس و اتی اعضادن مرکبید .
- ۵- رئیسی ثانی دستمه مدیروری جمعیك دیوانتی تکمیل ایدر لر .
- ۶- رئیسی ثانی جمعیك مرجوع عجمیسی اولوب رئیسی اول بوخندیزی تقدیرده ایملوره ریاست ایدر .
- ۷- منتخب برتجار اعضای اساسیه دندر .

ورقور صید زده علی بن قاصد

بایزید سعبه انتخابیه سنک اجرا فلان معاملات انتخابیه سی بنجوسنده آری موجوده دن
 یه ایلیه سکا به رای بله استانبول معوضه برینی تعیده و انتخابیه مازونیت کاملدی طائر اولی اوزره
 منتخبانی تعیده اولدی یغکزی میره شجو مضبطه تنظیم واعظا قندی ۱۰۰ کاوردی ۱۰۰
 اعضا

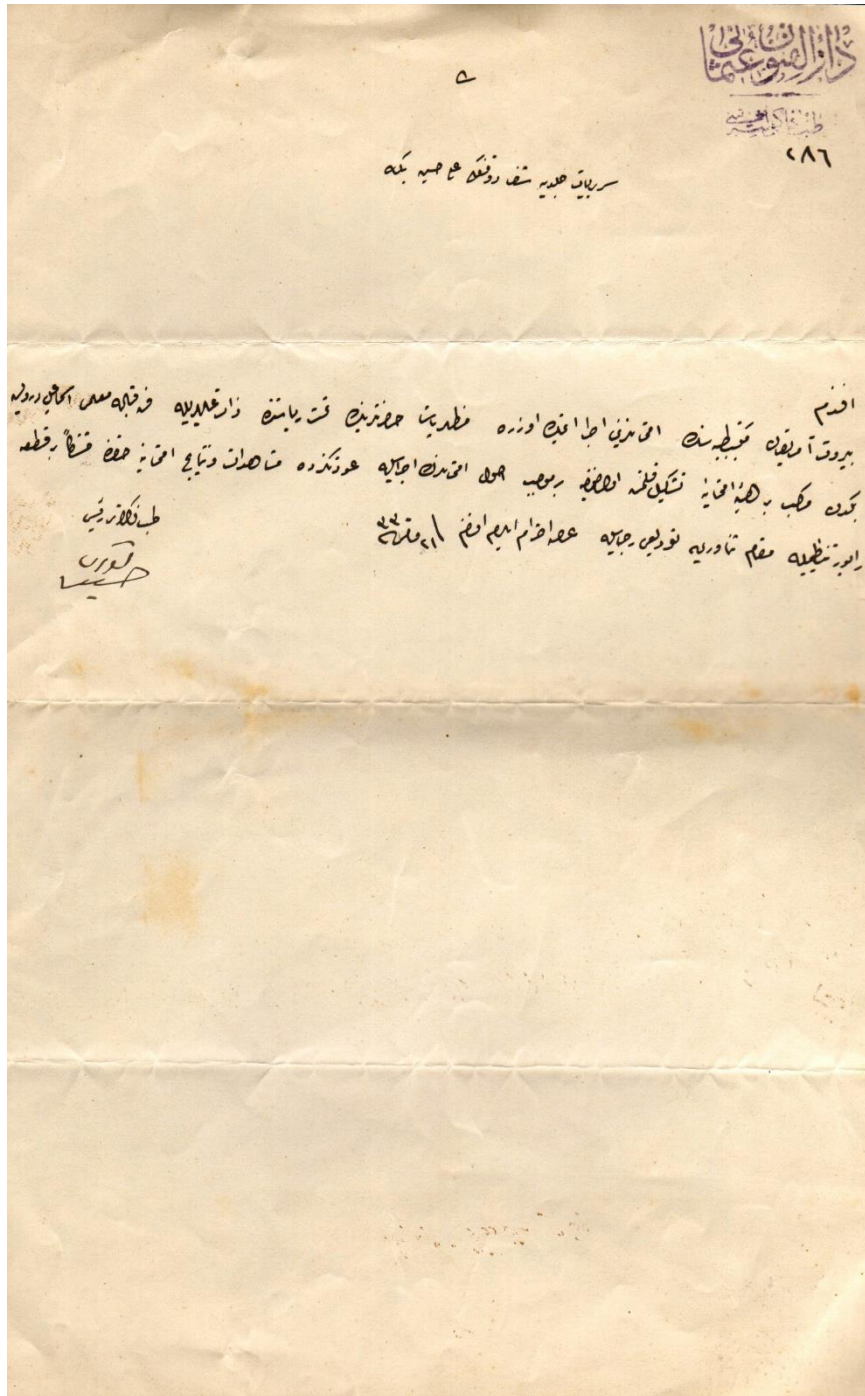
بایزید زده سی مدبری
 بایزید سعبه انتخابیه رئیس

EK: 27

Представители
 Комитета защиты прав
 тюрко-татар в России

Четыре представителя комитета
 защиты прав тюрко-татар
 в России, а именно директор
 журнала «Тюрк-юрдү» Аккура-
 огли Исуд-бей, профессор Доктур
 Тусейин-заде Шам-бей, профессор
 Челеби-заде Мехмед-Иссад-бей,
 Мухамед-аддин Бейджан-эфенди
 в настоящее время находятся
 в столице Болгарии. ~~Из~~
~~всех~~ Они вчера были
 приняты председателем каби-
 нета министерства иностранных
 дел господином Радиславовским,
 а также генерал-
 ном секретарем министерства
 иностранных дел господином
 Тосевым. Представители комитета
~~выра-
 зили свое удовлетворение~~ остались
 весьма довольными ~~своими~~

Благосканието 2

~~и ~~Благосканието~~~~

Е. В. П.

присетомъ ~~Благосканието~~ и ~~Его видения~~

~~президеция~~ ~~политическа~~

~~Благосканието~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

нещо ~~предсказание~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

~~президеция~~ ~~политическа~~

козиромъ изложението ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

идеята ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

вместо ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

интересно ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

наше ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

за това време посетилъ ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

Берлинъ и ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

Етоде да се ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

по поводу ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

вземъ ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

турко-татаръ ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

познати по Европа от ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

където, ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

Сюзюкътъ от ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

Германия и ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

и ~~политическа~~ ~~и~~ ~~Его~~ ~~видения~~

государственна секретаря

Комитетъ освобожденія Украйны.
Bund zur Befreiung der Ukraine

Wien le 22 Decembre
1915.

A
Mons. Jurnouf A. Tchouze,
Dirat. du journal "Bourgeois
Sourdon"
et
Mons le Dr Ali Muscinsou,
Profess. à l'Université de
Constantinople, Rédacteur
du journal "Faiouzate".
Représentants du
Comité pour la défense
des Droits de la population
turco-tartare mahométane
en Russie

Messieurs,

Comme suite à notre récent entretien, au cours
duquel vous avez bien voulu exprimer le désir
d'entrer en plus proches relations avec la
Ligue pour la Libération de l'Ukraine (Свободна
Україна) et nous remettre le
mémoire du Comité pour la défense
des Droits de la population turco-tartare
mahométane en Russie, nous avons l'honneur
de vous soumettre ce qui suit:

I. La Ligue pour la Libération de l'Ukraine éprouve les plus vives sympathies pour
les aspirations à la liberté nationale de
la population turco-tartare de la Russie,
parce que la réalisation de nos aspirations
aura pour conséquence l'affaiblissement

24
 de la Russie, et également parce que nous reconnaissons à chaque nation le droit de se gouverner elle-même.

II. Sortant de ce point de vue, la Ligue pour la libération de l'Ukraine occupe une attitude pleine de sympathies vis-à-vis des revendications que vous avez soulevées dans votre mémorandum, sans entreprendre l'analyse détaillée de celles-ci. Le seul point où les intérêts ukrainiens pourraient entrer en collision avec les vôtres, est la question du Royaume de la Crimée qui cependant est trop minime en comparaison avec tout le complexe des intérêts communs pour qu'elle puisse influencer sensiblement les relations réciproques des deux groupes nationaux et qui, comme nous le croyons, pourrait être tranchée conformément aux intérêts de l'Ukraine et de la population du Royaume septentrional et conformément aux aspirations à la liberté nationale des Tartares du Royaume.

III. La Ligue pour la libération de l'Ukraine est d'accord avec vous que l'entente nécessaire, l'action commune et l'aide réciproque des deux groupes nationaux comme pendant la guerre et après elle, ainsi qu'après elle-ci dans le cas où elle n'aurait pas abouti à la libération des deux nationalités.

La ligne soussignée se représente cette action commune de la manière suivante:

3

a) La Ligue pour la libération de l'Ukraine et votre Comité donneraient l'initiative à ce que les compatriotes des deux parties dans les frontières de la Russie aient à s'entendre sur la question de la lutte commune contre le nationalisme russe pour les droits nationaux des non-Russes (иногородцы) et sur la nécessité que cette entente et l'action commune soient constantes également à l'avenir.

b) Les deux parties devraient dans les limites de la quadruple alliance et des États neutres s'aider mutuellement dans la presse, et ce la Ligue dans ses organes - ukrainien, allemand et français, et votre comité dans ses organes à lui et dans la presse amie turque.

Seit wir in der Hauptstadt des Deutschen Reiches ein-
 getroffen, haben wir sowohl in amtlichen als in nichtamtlichen Krei-
 sen die freundlichste Aufnahme gefunden. Dafür im Namen unseres
 Komitees öffentlich unseren Dank darzubringen halte ich hier für
 Pflicht. Wir durften in Beziehung treten zu dem Hohen Auswärtigen
 Amt, zu der Verwaltung der Stadt Berlin, zu ^{Vereinen und} ~~Orient~~ Gesellschaften,
 zu Männern der Wissenschaft und der Literatur und zur Presse. Von
 Gesellschaften nenne ich besonders: ~~die die besten Talente ver-
 einigte "Gesellschaft der deutschen Gelehrten und Künstler", die
 während des Krieges gebildet und für freundschaftliche Ausgestal-
 tung der Waffenbrüderschaft zwischen den beiden im Osten und
 Westen voranstehenden Völker nach dem Kriege wirkende "Deutsch -
 Türkische Vereinigung", endlich die der Erforschung der Zustände
 und Werke des Islam (und ihre) N^äherbringung an die deutsche Welt
 dienende "Deutsche Gesellschaft für Islamkunde". Zu besonderem
 Danke sind wir verpflichtet der ^{der} ~~die~~ Erforschung Asiens und seiner
 freundschaftlichen ^{Beziehungen zu} ~~Näherung an~~ Deutschland sich widmende "Deutsch -
 Asiatische Gesellschaft", die diesen uns so ausserordentlich wert-
 vollen Abend veranstaltet hat. ~~Unter den Stellen öffentlichen~~
~~Charakters~~ ^{Förderung} nenne ich ^{als} ~~als~~ uns die grösste Förderung erweisend die
 "Nachrichtenstelle für den Orient", die, ^{weltumfassend} ~~weltumfassend~~ in der ge-
 genwärtigen Krisis mit dem gesamten Osten in engsten Beziehungen
 steht.~~

~~Was~~ Hat es eine Anzahl von Nationen, Gesellschaften, her-
 vorragenden Männern der Literatur und Wissenschaft gegeben, die
 der im letzten Jahrhundert im Osten aufkommenden freiheitlichen

(in Zukunft, so hoffen wir,)

Bewegung ihren Schutz gewährten, so werden ~~unzweifelhaft~~ die Schützer der türkisch - tatarischen Nation ⁱⁿ Russland, abgesehen von dem Osmanischen Sultanat, die Deutschen und Ungarn sein. Wir erkennen allmählich die Gruppen, die uns in besonderer Weise Schützer sein werden; ^{und es} zeigen sich uns unter den höchststehenden Persönlichkeiten der Wissenschaft und Literatur Deutschlands einige glänzende höchverehrte Persönlichkeiten. Unsere Nation wird diese Männer ewig in ihr Gedächtnis eingraben, und ihre Namen werden die ersten Seiten der Geschichte der Freiheit schmücken.

Allen, [Gruppen und Einzelpersonen, spreche ich noch einmal im Namen der nach freier Betätigung ^{wirgenden} ~~sich sammelten~~ türkisch-tatarischen Völker unseren Dank aus.

I } Ferner *accuse us de* die besten Talente vorweisende „Gesellschaft der deutschen Gelehrten und Künstler“, die uns eine besonders sympathische Aufnahme gewährt hat, für die deren Kräfte wir uns demnächst zu fruchtbarer Zusammenarbeit befrieden werden, zum grössten Danke verpflichtet.

II } ^{Wir sind} dieser Gesellschaft, die die Rechte unserer verzwangten Nationen verteidigen wird, zum grössten Danke verpflichtet.

۵۷

بر براهین و وضع اعضا اید و قرآنی، قریلی و نورستانی توکل،
 روسیه ده ساکن ملتان توکل بر تود امانده، عرقه، سانه و دینده و همت
 ضولایسیه بر غایه ملیه تقصیر اتمک و زره، شکل اید و ب کندی ملکانیک
 مسور و شعوری طبقه (نیه) فایزده لک اید و بر قومیه تک و کیدلای صفتیه جهان
 هونیک انتاج اید هلی محولای نظرده طوطی روزینو معنی دنیا، مراهبت
 اید یورز.

یا لکل روسیه تک بر چو و اقوام و مللی حقوق ملیه اساسیه مغایر ادره
 محکوم اید و تمیل جالبان روسیه دولت غاصبه تک - خصم غالی اولان
 آلمانیا، اوستریا، مجارستان و بلنارستان دکل؛ یا لکل اسوع، نورج، دانیا و
 اسپرجه، دول متحده آمریکا کی بیطرف و مدنی دولتیه یا هود روسیه بو یونده غنده
 قورتلوه و زره بونلای لیلی و او قرائینا کی ملتان ده دکل، حتی بو کور روسیه ای
 بونلای هرکت اید و انظره، فرانسه و ایٹالیای پید مراهبت اید یورز. روسیه تک
 دو تارینه ده مراهبت اید یورز: هونیک بونلای روسی بیاناتلنده کند و لای غایه هر
 ملیتارک محافظه کی حقوق ملیه تک معافه کی، ملکان استقلال تک تأییدی
 اولدیننی ادعا ایدیلر. صمیمتارک اسپرجه بر صورتده اثبات و اظهار اید هلی بر
 تک اولدینن ایچوره اونلار ده حقیری قصور اید هکلای قری اید یورز.

دانشا مدنیته ناسرلی اید و اشیل توکلینک واسطه لیل غروب نه نیتک بیزانسی - روسیا
 مدنیته اوسترد کی هرک بتور آسماج انتشار اید بیله اید ایٹالیایورز. بو کور غروب
 مدنیته سجا قدرای اولان آلمانیا و اوستریا - مجارستان و دانلارینک باقی و استقباله
 آسیای مدنیته تنظیم اید هکلای اسپر ایلورز. شرقی اوروپا و وسطی آسیا
 خانقلارینک احمکی بو تنظیماتک مقدم کی اول بیلیر. بیزانسی - روسی مدنیته مستقل
 بو صفت اجتماعی رک تأسیس، قصورک معلولنی ~~تسبیل~~ تسبیل اید هکلر. بنا علیه
 بشرینک تصالی و ترکیبی نامنه آلمانلار، اوستریا و مجارلار یاردیننی استخوانده
 کندیننی عقلی کور یورز. *

مجار و بلغارلار، بولور اسلام تورک اقوامیک بو یوک قارداشی اولان عثمانلار
 مستقاری و صلاح ارقدانلری اولدقارنده ماعداییم بیلر تورک عرقه انلرین، قردانلرین
 هویت و استقلال و بونلارده منسبت قنده و قسینک منافع ماده و اذوا و معنوی
 تک ایچ قاسم اولان بو قردانلرینک، کندیلرینک نامل اولدقالی بر نقشه بزم ده
 + واصل اولدینن ایچوره یاردیم اید هکلرجه ~~بهره~~ بهره اید یورز.

خلیفه اسلامک، بو یوک تورک عاقانلرک مستقور و دستلای اولان آلمانیا و اوستریا
 قصور لینه ماچار و بلغار قرائینه و اونلار قردانلرینک ~~کمال~~ کمال اوزا و بقیه و نیاز
 اید یورز: مدنی اوروپانک شرفنده و اسکی اسپانیک بو یوک بر قسندره موقوف زنجیر
 اید یورز، هیکله دوست و بفضله قارداشی اولان مللاری قورتارلر!

(یاریدینن بیزانسی)

۱۹ جانویه ۱۳۳۱
 صالح، صوفیه

EK: 32-A

DER STELLVERTRETENDE
PRÄSIDENT

ZENTRALBÜRO:
BERLIN-CHARLOTTENBURG 5
NEUE KANTSTRASSE No. 13
DEN 21. Oktob. 16.

Hochwohlgeboren

Herrn Professor Dr. HUSSEIN ZADE ALI BEY,

KONSTANTINOPEL

Ew. Hochwohlgeboren

gestattet sich der ergebenst Unterzeichnete, als Beauftragter der letzten Mitglieder- und Vorstandssitzung, die ergebene Mitteilung zu machen, dass sich der "JUGEND-TREUBUND der Zentralmächte und ihrer Verbündeten" erlaubt hat, Ew. Hochwohlgeboren zum Mitgliede seines E H R E N A U S S C H U S S E S zu ernennen. Ich habe den ehrenvollen Auftrag, Ew. Hochwohlgeboren zu bitten, Mitglied unseres Bundes zu werden und die obige Wahl anzunehmen.

Eine Liste der weiterhin zum Ehrenausschuss erwählten Persönlichkeiten, sowie einen kurzen Auszug aus den Satzungen unseres Bundes, der auch gleichzeitig über dessen Ziele erschöpfende Auskunft gibt, gestatte ich mir in der Anlage zur gefälligen Kenntnisnahme ergebenst zu unterbreiten.

EK: 32-B

Der Ehrenausschuss in seiner Gesamtheit wird die Aufrufe unseres Bundes unterstützen, um so dem Bunde zu helfen, seine nationalen Aufgaben zu erfüllen.

Ich gebe mich der angenehmen Hoffnung hin, dass Ew. Hochwohlgeboren die Wahl im Interesse der Förderung unserer grossen Sache annehmen werden und bitte, einer baldigen gütigen Zustimmung entgegenzusehen zu dürfen.

Mit dem Ausdruck meiner vorzüglichsten Hochachtung habe ich die Ehre, mich zu empfehlen als Ew. Hochwohlgeboren

ganz ergebenster

J. F. D.
Stellvertretender Präsident

EK: 33-A

DER AMTIERENDE
PRÄSIDENT

ZENTRALBÜRO:
BERLIN-CHARLOTTENBURG 5
NEUE KANT STRASSE No. 13
den 6. Dezember 16.

Hochwohlgeboren

Herrn Professor Dr. Hussein Zade Ali Bey,

K o n s t a n t i n o p e l

Ew. Hochwohlgeboren

hatten die Güte, dem Ehrenausschuss des "Jugend-Treibundes" beizutreten und Mitglied unseres Bundes mit einem jährlichen Beitrag von 20.- Mark zu werden. Ich beehre mich, Ew. Hochwohlgeboren namens des Vorstandes hierfür verbindlichst zu danken und gestatte mir, beigeschlossen die Satzungen, sowie die Mitglieds-karte für das Vereinsjahr 1917 ergebenst zu überreichen.

Gleichzeitig bestätige ich mit bestem Dank den Eingang des gütigst überwiesenen Jahresbeitrages und habe die Ehre, mich zu zeichnen als Ew. Hochwohlgeboren

Sehr geehrter

Amtierender Präsident.

EK: 33-B

Trälleborg - Sassnitz

SNABBASTE OCH BEKVÄMASTE FÖRBINDELSE MELLAN
SVERIGE OCH TYSKLAND
GENOMGÅENDE VAGNAR SAMT SOVVAGNAR
STOCKHOLM-BERLIN, KRISTIANIA-GÖTEBORG-HAMBURG

SCHNELLSTE UND BEQUEMSTE VERBINDUNG ZWISCHEN
SCHWEDEN UND DEUTSCHLAND
DURCHGEHENDE WAGEN SOWIE SCHLAFWAGEN
STOCKHOLM-BERLIN, HAMBURG-GÖTHENBURG-KRISTIANIA

Angfärjan Konung Gustaf V d. 1917

ترجمہ علی بابہ

ترجمہ بر آاز تاخلم فریبونیم واصل اولدی . نری ملو مکہ اولان
داپور بکلوری . قہوہ ایچولک . نکه ایلا دفعی قد . مرچب محفونیت
اولادک . رچل قالماسدی سونده آزور ریلا .
هواپیک کوزک دکزانکی غایت فوسه برسیا هنت ایریبورن . ان 4
باشورینگی کبی بیتر . کیجه او قوز قالمشده دکزان لکافنی یورغونلغنی
ازالم ایلی .

اولدن پا حبله چیتیم نره ومانز لیاچ افندی به الیه
اصمیه لاره دیه صدم . بد مکتوب ده واپر ده بد مقصدله
یا زینبوم .

دون نونده صاعدن صول دوزکنی دوشوندم استانبول
کیمکله ن صنف نظر ایریبورم . استونکره به کیده بکیم ادرارنده
نکده استونکره ککله غایت ایده بکیم .
بانی حصه اقدانات و کیمد

عالم کیمکله

1

I

Stockholm

استقروله :

14 / نو / 1917 ~~خبر~~

بني : بوي مائورنيه مسئله .
 روسانوف : اقليت ده جفا تايبه ايچي ليد .
 به توكله ده كي ملطير مسئله . بوتنه جملانه
 ملتر سنيك تزيه قطعات امهه لب استقرول ايچي
 وابسته در . و الخ . . .
 ادلاه سيبكيت ه بوي فرانتر و آلمانيا بورژوازي
 بركلته ليد . آلتزاس مسئله س .
 ماسليا ه افندي : پاپييت اسه تنقيه داوارامنه
 ايتي دي .
 روسانوف : همه بول برله ايتيه المزاره بقه
 اساس بوقه - ديد .
 توكله ده عرب مسئله س
 ماسليا ه افندي ايهناخت و يده . بويه مسئله
 دارد اولماز : هيس ب دينه ب حوت آداماره

۲
 ارض منله س
 چونکه کوهک ملتیک ریاضه مانه حاصیل لیبیه دولتیک
 کب امیر یالیت آنه تقیب ایتیه آکل شیدیم
 روسانوف بر اوج دولتیه شته تقیب ایتیه...
 (تا لیبیه افندی: بیروده یه روسانیا و برانستان
 حاصیل یه ور و کله دیر.)
 باحیقا منله س: روسانوف فنانتر حویالستری
 حویالیت برنسیبه عدم رعایتیه اتمام ایتیه.
 چونکه باحیقا ده که خدای تقضیه آلمانیا بر کتک
 آلمانیا بر دلتا ریاضه بر کتک دعبده. اضافی
 ایتالیا به آدلایده ادرمیده قد. اناط لیبیه
 یسین (برتا شیک میراثی!)
 « عزیزم آتیه امیر یالیزه ناصر لعل - ؟
 روسه استانبول دهم فانی و برکت منله س
 محاربه نیک ایلمنی نرس حقیقه. آکل شیدیم
 مذکور دولتیه جا. حکومت ایتیه بر حصه
 کزلیچ او بر شاره استانبوله مقابل ذکر اولنامه

3

عالمه طالب حقیقہ . جو بیلہ کی معاهدات
 اور رشتہ پر وہ ی قادر بر معنی اپنے صورت .

— « شایہ ماہ » کہ آدین وضعیہ در . یہ خانوں
 خدمات سابقہ سے ایہ شہہ ہی جاگ بر تضاد شکیل
 ایہ صورت .

بڑ : ان زیادہ روسیہ آکلاٹ سببہ جت . بڑہ
 عین فورم کی بلا تفسیر قبول طرفہ داری تری .
 روسانوف : انکار و فرانس و ایٹالیانہ مطالب
 ایہ استرزا ایہ : « اقدم بو آدام ہرہ
 از بر شہ اپنے یور : انکار دیا بکرہ قدہ
 پرتوہ محبتانہ جزیرہ سی . فرانسز لر عقبہ بہ قدہ
 پرتوہ سوریہ .

— « غولوفن » نہ جتہ ایتم . غولہ بزرغ بی
 روسانوف غولوفنک صنف آر قدامت دیہ تقدم ایہ
 بر صفت اوت نہ بیدہ قوتنہ قد نصارہ روسانوف
 دیہ لہ ؟ بر اس قالا بقہ - قصص اور انزہ
 کلبوب ایترہ دائر قوتنہ سلم . سادہ دلہ

4

بر اودای کده .
 روسانوف : کتفه العبر تهله من کوزه آلهیره
 پارس و لوندزه ؛ کیده کبر . وانه دانشکزه دم

اقتیسار اولو بیله
 نعم بیخانوف ده آلا شادده .
 روسانوف ویردی قات شویه نازمده :

Nicolas Roussanof
 Délégué du conseil des ouvriers et
 des soldats de Petrograd
 Membre du comité central du parti
 socialiste révolutionnaire
 Redacteur à l'organe central du
 parti " ~~L'œuvre~~ L'œuvre du
 parti "

ایله اول کورنی کده ویزه بیله صلواته
 کورنور وین سار ارقه شریفه جیایر و تقسیم
 ایته .

۵
 اسپوزوف حسی ده موقرات و منته دیکه
 کینج و دک بر عملاه در (روزانوفی که خارج از فرقه
 حسی ده موقرات در (کوهه دن .)
 بر ندرک هیچ بره کنده فرقه لری نامنه کلمه شده .
 عملیه س به تر و زار عملاه و عکس شراست
 مرخصی در لر . بنامه کلیه بر نوع صفت کیه
 جائز در لر .
 روسوف حسی ده دولوسیه
 قیه یو یه ، بیاضه صا قاله اطوار نه لایه
 عالم ، و سولوهیا عامنه واقف غایت معلوما تیه
 وقتیه استابولده ری توتوه عملاه سنه تقاطع
 (سنه) دائر مقاله لر یاز شده . یعنی نه
 جاکوستن کو تردیه و ما ملای شده تنقید
 اثبدر . قاتیه ویردی .
 کورینج برنه (Gyudo)
 شکلات اعضا سندر . کنده سیمیه

6

و سبب از علمیه است . . . اوتو وخته بره
 قریزی صاقالی (rouse)

13 / محرم / 1917 هجری
 برکته . . . ده لک لریه اوتو امیرالیه
 ملاقاته بولند . (به و ما لباه افندی)
 که و شکر ذوات شوند .
 غولده نبرغ . . . سبب ده مورقات (خاقیه)
 جار جنده (اوز و بک بره) سبب صاقالی
 دارالفتوه سبب ارقا شده منوخ (غولوف)
 نه درستی له بر مدت سارنون اوتله برابر حاجیه
 بر ذوات منته ده عورت ایته . . .
 ترکی قبول ایله بره حال الدیریه و غیر
 و منته کلونه . بعد ایریرکته (ترو و شقا)
 دیدله ترکی ننه هربه اسباب داخله
 راهها زیاده سبب ایته دهنه
 اولدنی ایته . . .

7
 داها است بولده بعضی آردا شریزه کوه کبدر .
 شریزه مخمره در مختصر در . اوزمانه داها بعضی
 بر مخمره تقدیم آید در دیدن .
 بعد بعضی آنزه (aquaine)
 حمله در آید . اناطولییه هون بریه
 بر سینه اولادیت و اسلام عد ذاتنه
 وسیلیت بر فید اوزرین استاد ایتدی
 هر برانه کلو منک و محصول چالیشنه در ...
 بی نامز چه تأثیر اجرا ایتدی .
 هولیمانه مصوبه ، ابراشیری ، هندوکی
 قرقران قبول آید مه حکمینا ، چونه سیکینه
 دکدر ، صورتی ، در .
 چونه بزده بر قاج ساحت اول و هیئت
 ابرانه دار بعضی بیانات و مطالبه برکنه ..
 و دیگره روشه انظار ابرانده چیتار

8

عقما بنیده ده حقیقه حاضر در لر .
 کوه سیاه بوند نه دریم دوزخ و اولدینجه
 صورده . دینیم له الورد له انصار له روس
 حقیقا حقا بنی اعلا له اتیونر . تور له کلته
 ابراه انتقاله رعایه حاضرده . برن تاسیه
 ایده بیلر .

تورک ده کی مسیحه مسیحه
 آسیا و آفریقا ده کی مسیحه کب هون
 و انتقال ایمی نه باخلید . . .
 بعد « ترولترا » ارمسیره داند او تودین
 بر دشورن نه دریم دوزخ و اولدین صورده .
 لازم کله برابر ویریلدی .
 سونیزه مسیحه آهیدیه . مالیه افندی
 برن تورکله داخلنده اولایربن تورکله
 خارجه مرعرد اولدین املاندی .

9
 هوئیسانه ایراسیونله فنا باقمز نه بولده
 اولدنی
 بجه به سوز آلم : صلح ایله بایبار
 بر صلح یا یا سبیک مسئله کوی کله بارینه بر بوطه
 بایبار - بر صلح یا یا سبیک اکیوه نه لاند -
 آورو یا اکیوه آیره آسیا و آفریقا اکیوه آیره
 اوکولر اولد مالیه . به الملل حقونه بر تده کوه ایسه
 اکیوه بر اولد مالیه . هر برده عینی بر نسیله
 کوه ایسه کوه لشد .
 جیهان جوبینه صهار صینی ملنگ سرعته
 تکمان مرعب اولد جقه . بوناری بونده صور
 زورله جیهالنده طوتنه محانه اولد با جقه .
 الویرله بر نسیله عموی صورته تطیوه
 ایله اولونه
 دوزار و تجارتک هوبتی ، بوغاز لر مسئله

10
 بود تا بعد . سربت تجارته هر زمانه آهسته بود
 اول بیدار . آنچه استقلال در موجود دنیایه بود بر حال
 حکومت او نه . . .
 باه لافستو قوتت روی .
 کزین دنیویا تلفت لغوی و الخ . . .
 ایستایانک خائسانه تجاوتی . طوابع غریبه
 هیچ بر نه و الخ حق او ~~لما~~ دین حاکمه . . .
 بالقاه دولتت نیک منقلاً تجاوتی و بزجهای هر
 نه بی مجبور ستاده ناشی هر چه در و کله نه ای

 صلح دائمی ایمنه عینی بر نسیدن بونه ارضه
 (آذربایجان ، آسیا و آفریقا) تطبیق لزوم
 ماروس ، خزار ، ترس ، مصر ، هند ، قفقاز
 تجار صیوه نیک لزوم استقلال . . .
 بر سلاطین های تنی سنده ترکیه ملتی
 مسله سی طبیعتیه کند بیلند حل او نه ای

11
 غلب و مغلوب دار و با خود *guerre d'usure*
 تیب نه هر آیه طرف بیاب قافله و
 هر آیه صورت ~~است~~ بزم اشتره کلز
 بناؤ علیه روس عمله و عکر شواست فویرلنه
 اشتراک ایندیمیزی (بلا کانه) بل تضییات
 و ملتک رببت تعدیر مقدماتی زمین اوزرینه
 بعد ترکیه غریب دولتری بی بیالیست
 تجاوزاتک هسی هدنی اولسه و دانای
 مدافه و ضعیفه قلمه موجودیت و
 استقلال محاط ایجه تو دولتای بزم مشا
 ادلا کوشیانه بین هم انترناسیوناله
 و ضعیفترده بمب ایته قوتقوان اشتراک
 آفلیه اولله هم ده قوتقوان اشتراک
 کلب ایکی شی برده تکیب ایته ملد فرورده
 بزی قوتقوان اشتراک ایندیمیزی ایجه
 قرارریا و نائیه لازمه نک درودینه تعلیه ایته

مع ما فيه اوثاناً قد نرى ديكه - بيله حماره
 سوله داي .
 " ترولترا " سزه سوز و بويوم ديه .
 ما علاج افندي باشلا ده : صلح آيه طنده
 با بيله بيله ديه . با آيه اصوله
 نمره / 1917
 بركه قومي هوللاندا واقفاننده ده
 لولنده . ساعت 6 ده خذاره اوله ده .
 بيه و نيم ما بيه افندي بيانات لازمه ده
 بولنده . خذاره 1 1/2 ساعت دالم آيه .
 ختام ده اولي جاضلاصه اوله نيم خبري
 خذاره مزي ده و بركه (3 - 4 صيفيك
 اجتماع آيه تر .
 (برويلسترا) آيه بزي
 (موللر) ترولترا
 (موللر) موللر

۱۹۱۸
۱۱ ماہ
سازمناویں قریم مجلس مہموناں
سواستوپول ریاست علیہ

شرقی اور زیادہ قرہ دراز شمال
ساحل لرنہ تورکلدا اک قدیم برطانی
اور یہ وقت اول روز تازہ شاہ
شرف لرنہ ایسہ اولاد
استقلال تک
برہنہ برسی
الکندہ
ہارلر
ایسہ
یوکرہ
صل کار لرنی
تجدد
قریم تورک مجلس مہموناں
کشاردین عثمانی و قافقیا

تورک لری نامہ عطیہ
ہیجاں و سرتا تیریلدا
عصبرینک
وصیت
رہ فکرہ
ایسہ
تورک
قبیلن
شہر
آغا

۱۹۱۸
۲۴ مای
یوم پنجشنبه

باسمه قومانده دولتی
انور پاشا مشیرالدوله

بورا ده کی تورک مرخصی و (س. پ. م.)
 اعضا لری ایله واقع اوردون و مفصل مذاکره لردون
 استماع ایته یکنوز افکار و انطباعاتی حضور عالیزده
 بروجه زیر خلاصه عرصه ایته بی بر وظیفه عد
 ایته ک حکومت عثمانیه طرفنده ارنساره عانه
 ویریلدیگ اولتیا تویم ک مجموعیاتنه وقوف بیلا
 ایته اولاره تورک مرخصی مذکور اولتیا تویمی
 صرف دولت علیه ی مخالفت ایته مسره اولون
 اوزره قبول ایته یه مریدار لر، حقیقت هالده
 اولتیا تویمک وضع ایته یلی شراظله اهدات
 ایسه یلی وضعیت هیچ بر طرفی منوره ایسه یلی
 و تقیب ایسه یلی تقصیری تأمیر ایسه یلی ماضیه
 تلقی اولتیور، زیر حکومت عثمانیه ی طلب
 اولتیا ییرلر اهلینک اکثریت عظیمه کی
 ارنی اولدنی هالده ارنیلک شکل ایچون
 بر اقله ییرلرک بر چوره قضارانده اکثریت
 مسلمانارده در، یو صورتدا ارنیلک طبعیل
 شکل ایسه یلی تر تو هالده کور هیچلرک ده آیریلار
 مستقل و منفرد قالد قرار ویر مسره اولتیا
 تحمیل ایسه یلی کنده لرکک دولت علیه وکرک

قافقاسیا تورکلری منافعی نقطه نظرند قیمت
 و اهمیت عظیمه کی در کار اولاد عمومی قافقاسیا
 قونفدره راسیون فکر کی کند بلکه در طرف
 ایلیسه اولور. بوند در ماعتا کورجیلر
 ارمنیلر لمسکورد اراضیه در اختیار اینه کلند
 اولتیا قوم کیم اجتمعا ایتمه کی قضا لخر ایلند
 ارمنی برانگ کافس آذربایجان هرودی
 داخلند قانس اولور. بونکله برابردولت
 علیه طرفند در اشغال اولند مور ارضیه ساکن
 ارمنیلر ادراره قالیه روح عمومی مهاجرته شروع
 و آذربایجان سه ساله طوغری آقند باشلا
 بو ایکی هادنه تک بیک ایتمه و قوعا
 و عمومی مقانار تولید ایله جلی و هیات
 اجتماعیه و سیاسیه بی مدت مدینه زهرناک
 ایله ایکی محققه کی کوردنیور، تورکیا و
 روسیا کی مشکل و فتنه در تنگ عهده
 راهین سلب ایله در بوجره باس دنا ایله
 تلقیه ایله کی کی خصوصی و منافعه
 مشوع اولار ارمنیلر دصا هنوز کل
 ایتمه سه قدرش طولی نامه قافقاسیا مسلمان
 ایچو در عظیم بلا کسید بیلکله در توسعه اولور.

موشرط آلتنه کرک آذربایجان تورکلری ایچو
 و کرک آندلی های ایله هر دو دست علیه ایچو
 قافقاسیا ایلیکی برماکله و نیا کسید هر
 جالبوک بر میانه بیک صفتسه و شمه کی
 قدر تقصیب ایتمه اوله قاری مسکنه نام
 اولار ارمنیلر قافقاسیا قونفدره ماسون
 داخل اولور و سعت و امنانی بیل ایله
 اولور ارمنیلر بونی صرف بر عثمانلی X
 لطفی کی تلقی ایله کلاری و قافقاسیا
 ایوم هاکم اولار آنا شمی تک سر عتد بر طرف
 اولند هینی و التریه عظیمه کی اسلام در
 مشکل بر قافقاسیا قونفدره راسیوننده
 خی مایه هیچ بر ضرر ارتقا ایله مبه کلاری
 ای کرک دولت علیه در کور قافقاسیا قونفدره
 و سیاست عمومی نقطه نظرند بیک
 موافق اولر هینی قناعی هاکم
 یا لاره کی سر داتی و هر هیکل مباحی
 یا شاد خدی من حضرتاری.

میرزا دهگلان
 آغاز دغلی احمد

EK: 38

تعمیرات آپرول ۲۳۴
تعمیرات نوری: استرول ۸+۲۶۷

جمهوری اسلامی ایران

وزارت امور اقتصادی و دارایی
سازمان امور مالیاتی
سرایری: ۱۰۵۰۰۰۰۰۰
پلاک شماری

تلفن اداری:
اقتصاد بانکی

افسوس

۸ تیرماه ۱۳۳۴ تا ۱۸ تیرماه ۱۳۳۴
۱۸ تیرماه ۱۳۳۴ تا ۱۵۰۰۰۰۰۰ عمالی براساس تیرماه ۹:

مجلس اقتصاد بانکی

عنوان: ...
علیه: ...

مجلس اقتصاد بانکی ...
معاوضات: ...

فائده: ...
اسلام و ...
سوسان و ...

- مجلس: ...
- اعضا: ...
- اعضا: ...
- اعضا: ...
- اعضا: ...
- اعضا: ...

EK: 39-B

بانه نك مدير مكنه بحسن داره اعضا سندن حمد سدهت بك
مدير كنه موسساته ليل نعيه ايلسه كجى وضع مضاه جهاز مساجت اوله
معاملات مدير كنه موسساته لوى بك
مخابرات مدير كنه محمد قزى بك
سرونده دار لفته عه رضا بك نعيه ونشتره
ممالك عثمانه واصببه ده مالده نفيس ايدت نصوصه متعلقه كونا معاملات مجوده وقوع وجهه اوله عبد ربه
بقتانم ايمه نفاذ ايدير جهه اعتماد بيشترى جا ايد موسسه زمانه وضع مضاه مازون اولاده ذواتك مربوط ورقه
ايد ايدت امضا نمونه لري سبه اطلاع علميه وضع و بوسيله تا ايد اعتماد ابرناقم

سلي قضا دبانقسي

EK: 40-A

Feritpaşa hükûmeti zamanında
10/haziran 1335 (1919) da
terkif edilmiş, bil'ahara
beraat olmuş fakat
15 ay sonra 18/ağustos/1335
de tekrar terkif edilmiş

هزيرانه
بكره
موقوف

Haziranda .. ayandan Ahmet Rıza
Muhiiddin ve Seyit beyler de
Bekiraga bölüğünde mevkuf imiş,

1919 senesi yazında
Bekiraga bələdiyyəndə mərkəfken,
Biz dostum ~~Həsən Beyin?~~ benim
çikman için yazdığı istidannı
müsəddesi:

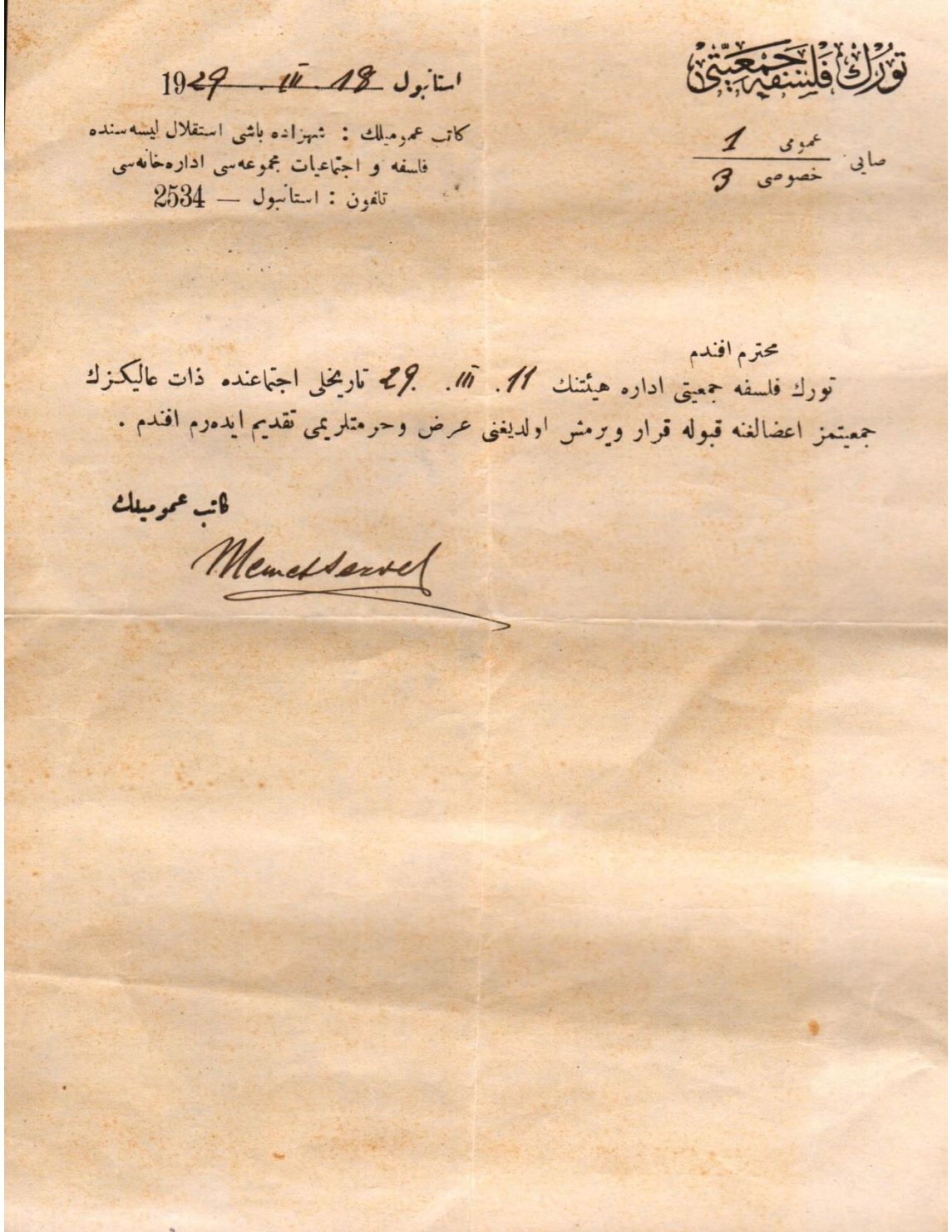
دیوان حرب عرفی مدعی عموماً

انجاد و ترکی جمعیته، بر آره اولو مجلسی عمومی
بولنده نغمه هرتیه، دیوان حرب بشنجی ^{اصف} تحقیق
استجوابیم ابرایه ایدیلرک تحت توقیفه آلدیم.
اصول محاکمات جزائییه قانونیه احکام مخصوصه
موجبی استجوابیه ابراسنده بیره کور صوره
هر نوع موادده ^(?) مضمونه علیه تخلیه سنه جواز
قانونیه بولنده هرتیه، بوراره اقامتگاه و
عائله صاهیه اولدینیم کئی هر نوع کفالت
اراء سنه دهنی حاضر اولدینیم بیره
قانونیه موقفیه تخلیه سبیلیم خصوصیه قرار
دیولمه سنه طلب و استرها هم ایدریم اولباید.
(تاریخ؟)

(طب فاکولته سی هوا بولنده
دوقنور همیشه زاده علی) (?)

EK: 41

EK: 42

T. C.
İSTANBUL DARÜLFÜNUNU
TIP FAKÜLTESİ
Reisiği
SR
Seririyatı Cildiye ve Efrenkiye Müderrisi Hüseyin zade
Ali Beyfendiye

Darülfünun Kütüphanesi talimatnamesinin 5 şinci maddesinde mezkûr komisyon için bir azanın intehabı ve isminin inbası divanca tekarrür eylediği Darülfünun Emaneti Aliyesinden bildirilmesi üzerine keyfiyet Tıp Fakültesi meclisinin 6 Tegrini sani 1929 tarihli celesesinde tezkür olunarak zatı âlilerin intehap edildiği arz ve teyidi hürmet olunur efendim.

7/II/1929

Tıp Fakültesi Reisi
namına
[Signature]

2
مختم و غنود و دستم همه الله بک افندی
معارضه و کالت جلیله که طرفه افکار کتخته کوه
اسد عانه استه دائره enquête بیولوژی بر تکره
آدم، بیوفی آلی اوج هفته قدر اولیور، جواب
فلسوفه بیوقه کجکله بلده ناشی اول اعفولای
استه ام ایده رم: تاخره سبی بر آرتنه ققاه
یا پر و جدی برشی یا ز معه ایسه مطلق ایدی
فقط هه بانه! صوره با قدم که انشا الله حقانیت
آنگاه بجهت ایستادگی بیست و هفت و هشتاد و نه
اورونقا و روزه و سوندم، هکی نیو کور و ان سونقا
چارشده، یا زارده کور که بید طالفلسفه آرتدی؛
بر قاج دغه اله قلم آلوب بر شیار قاره لادم، صوره
یا ز یاری نه کندم... پر هله و هیجانه بیرتم آقدم
کندی کندی انهام ایتم، دیدیم که بره غالباً بر منطق
اساس، پرسش (sans principe) بر قفل
قربانی اولیورم! بره شعوره، علمه (bon sens)
بر اجهت ایدر که آره: « تحت الشعوره بر بیده
بر هیوستیلر، ارشیده، محطک تأثیراتند، لزوم
اعتقادیه و عنفانته قائمه عامله صوتور و
شائیر تیور، یا کلسه بیولره سوه ایدیور!...
فایز، بونلرک هسینی آت هس، آتم، با شده دفع
ایله غیر- ایده هلم و یا نلرک نسبت، اک مشه

3
اک صاصیله، هرمانسول اساسه، principe (ره)
مراسته هالته هسین! تا سس ایسه قناعتیم
(conditions) اعتباریه مفاره می تحلیل ایده
کور سیم که بر دغه هر شیه با قدم بر انسانه اول قلم
کامل و مدنی بر انسانه اول قلم ایجا با سیدر، واقعا
بره نور که ده: آنچه بیوسرک تاریخ
برای ایستادگی بر پایه قضا و سوز و کوشش
آرتنه کور و بیور و آرتنه، بولم کتخته اول ایده
قرار و بر بیده سده در آهوانیه و سلسله
مدنی و کامل بر انسانه اول قلم
رقاه و سعاده تا کل ایده، بونلرک اول ایده
سوله ایجهت ایستادگی (solidarity) اعضا
طبقه طبقه میلسه با سدره، کوفار و بر
سلسله اصل ایله فیروز بر ایستادگی
وال حاصل سلسله ایستادگی
اول هسین! ایستادگی ایستادگی
علم و فن ایستادگی ایستادگی
ایده هلم! فصل: بونلرک ایجهت ایستادگی
بری revolution - انقلاب، دیلوی evolution -
تطامل! بونلرک هانکسینی ترجیح ایده هلم؟ بنه
ایستادگی ده! فکری ایضاح ایسه عم: بونلرک
وارد که اوراده بلا کرد، سر بی قطعی چیزی
بر انقلاب قرار و بر بیده، بونلرک اوراده
اوراده انقلاب وجوده کنیه نه اعطانی بیوقه

۴
 ۶ فروردین ۱۳۰۲ و در روز ۱۳۰۲، نظام رعایت انقلاب حرکت آینده
 بیلیر، مثلاً حالت مله ناله جلیلی اولاد بیوک
 ملت مجلس مفروض بر انقلابی اولوب ده قرار بر
 براتور کی برینه *esperanto* سانس قبول ایده هیز،
 با خود یو قدر ضررین کرد دیکر اسلامیته آریسه
with the same ی ترجیح ایده هیز با خود موجود
 انصاف برینه لایحه هروی قولانه هیز، بونده
 یو قرار ده هیچ بر نتیجه هیز، ده حاضر خرمی
 قوه بر ملتی بوشه صاصمه از عاچ ایله نه باشه
 بر نتیجه هیز، بوند قرار نفسه بر آب کی اولور
 خایره نه سواد بوم، مملکتی آنا رومی سور و طرا
 یو سام لده بالک کامل طریقیه، هیزی *radical*
 اصلاحه یایه رو مقصده ایده بیلیر؛ فقط
 دیکر خصوص لده بر حرکت انقلابیه، جسورانه،
 بر راست بر حرکت انقلابیه در حال مسه تأییدی
 کو ستر و نتیجه سخته، هنی بر آنده، هوقده
 مکه بیلیر بونعت کی عام طرفنده مظهر قبول
 اولور ایلیه ایسه، عزیزیم، بوا سم مستیسه ده
 یو انقلاب سام لنده بریدر، حکومت قطعی
 بر دیکال بر قرار آسیدر و یو قرار برینه بوند مملکت
 خلقه نسبی ایسه، کوره هیز که هر کسی آز

۱
 حمد لله صبی بکر
 عالمه اسکی اوله املکله صدر و کسینه
 جلاله و جوده سی لاله

۵
 یو نظام انحراف
 بر نتیجه هیز، بونده
 خایره نه سواد بوم، مملکتی آنا رومی سور و طرا
 یو سام لده بالک کامل طریقیه، هیزی *radical*
 اصلاحه یایه رو مقصده ایده بیلیر؛ فقط
 دیکر خصوص لده بر حرکت انقلابیه، جسورانه،
 بر راست بر حرکت انقلابیه در حال مسه تأییدی
 کو ستر و نتیجه سخته، هنی بر آنده، هوقده
 مکه بیلیر بونعت کی عام طرفنده مظهر قبول
 اولور ایلیه ایسه، عزیزیم، بوا سم مستیسه ده
 یو انقلاب سام لنده بریدر، حکومت قطعی
 بر دیکال بر قرار آسیدر و یو قرار برینه بوند مملکت
 خلقه نسبی ایسه، کوره هیز که هر کسی آز

5
 بر زمانه طرفه بود قرارک نتیجه سید استیاس ایدوب
 کیده هک! اسم سینه سنده تر از نیل بر کوزینه
 انانفنی بیرون لیل همانا تسمی، غریب لیلی، قیسم
 دیگر کوزینه ده تور طلسمی، تور بچیللی، تور انجیلینی
 قویدم و اینجه اینجه کمال دقتله طارتمدم و کوردم
 در تر از نیل بر هیوه صالندیلرند نه صوره غریب لیلی غالب
 طریکدها آخیر با صدی! تر از نیل بو تو جویانیه بر ابر
 بنده فکرمی، قراری صاغه صول هکله هکله نه
 بر مینارینه رو هیه کچیردم و نهایت *definitif*
 اولر در ایسی ساده و بسط صورته عرضه هار نه
 ایتم: بنجه، تذکره ده کی در نه سؤالده انک مسمی
 انک اسالیسی بر فیسیر: عانا اسمی، کوهله
 اسم با سه طرفه می یوسه صوکنه می کچه لی؟
 بو مسئله می ایستور کچی ایستور غریبی نقطه نظرند نه بر
 دغه قطعی و عمومی بر صورته حل ایدوب بر قراره
 باغلا در ده، دیگر مسئله لک اوچی ده قولای قولای
 آشغیده عرضده ایده حکم و همها کنه بلکنه نه حل ایدوب
 اوله یوسه. دیله اولیورک مسئله لک بر نجیسه *principia*
 مسئله سیر، دیلاری ایسه یوسه تابع تالی هم ده هیوه
 تالی مسئله لدر! غریب لیلی ضلیف اولر تور کچیلر
 بیله دره دره صوکنه رتک، منظره ملاحظه لری یا پیرنه

تور کجی نلا، تور کجی صوفی و فحوک او سندنه کجی و آلسنه
 هیت ره و آلسنه تورانی نلر و همنه نه بختی ایسه در
 نرایت قار شیزه برنگ دلیله هیت هقله و دیسه هقله
 عانله اسمی صفت، صفت اسمی تور کجی ده موصوفده
 اول کلیمو!.. اور و باره یانه تورانی اولاره مجار زده
 (ملکه ده فلانندیا لیلاره) یونله اسمی، صوره، هقله
 لسانی ای کلیمی بیلره شاعر اعظم عبد الحمید هامدک
 اسنه هده استمداد ایسه هقله کور سور لیلایا
 و بیسه هقله، بوراده نخریب برنجلی نیجه اولورده
 عانله اسمی کوهیلا اسوره اول کلیمو!.. ضیا کور آلیه
 هه الله صبی نلا اسمی یا کلسه شکل اولغی ایسه او باره
 عزیزیم یونله هیت هقله! بزده بر آره کور یوسف زده
 کلیمو زوالی اسمی علی هیت زاده ایله هیت زاده علی
 یاییم. تور کجی ده صفت موصوفده اول کلیمو!
 یونله نه هیت زاده حکومت یا ملت مجلس قرار
 ویریکه کی فی مابعد یونله ملکنه بلا استننا عانله
 اسمی کوهیلا اسمی نصیب ایسه هقله اور مانه ملکنه
 لسان قرآعی او قرآنه خوام لیکه یا لک کوهیلا
 بر هیت اختیار ایسه اول هقله شاکر و آلسنه صفت
 موصوفده اول کلیمو!.. بر استناسی اولغی
 اظهاره مجبور اول هقله!.. حالیکه ملکنه هیت زاده
 تور کجی زده قار کجی قرآن هیت زده یاییم
 یا عظمه! یا لک کوهیلا، قیامتورک، *visi ere* می

شاید من اعتبار یا دلی، بروه اسمنه، بار عزیز اولاره
 آدیم اعتبار زده غریبه، بللاره مونه هر مانه
 اک مکنه و مترقی بر شیت زده سم قار یاییم
 و عانله هم آهنگ اولورده یور یوس کجه هقله!
 و اسیم مجار زده، فنو آرده نری، استر، نصیب
 ایستلاره! صوره، طغری، بر آکلا، یاییم ندره
 عانله اسمی صفت اولورده کوهیلا اسمی صفت اولورده
 بر آکلا، اسنله ایسه ده اسوره، تور کجی ده اول کلیمو
 هر هانلی اسمی ده صفت اولورده بیلیم: آلسنه یور زده
 الماس کور کجی، بناء علیه کوهیلا اسمی اولورده
 ای بیلیم، کوهیلا اسمی صفت اولورده: نلا، یور
 آغا اوغلی کلدی دیر، م، صوره بیلیم که هانلی
 آغا اوغلی؟ بر ده جوانا عبدالرحمان آغا اوغلی
 دیر، م، بر صفت اولورده؟ دیر که بر خصوص هر
 ناقصه کوره دکنه بیلیم! واقعا بر هیت عبدالرحمانی
 کلیمو نه تقریر و تمیز ایچوله آغا اوغلی صفت اولور
 بیلیم، فقط دیر طر زده بر هیت آغا اوغلی ندره
 بر برنده تقریر ایچوله عبدالرحمان صفت اولور
 اقتضا ایسه. دو سله، قرآنم قوشنی ایله ناسل زده
 بناسل کلیمو، کزیمه عینی عانله اسمنه طاسنیاه
 اخرا ده (است کلیمو) دیر، کیم ایکنی و ضعیف
 دهاجوه حاصل اولور، یعنی هانلی دیر و صوره
 زمانه دهان زاده کوهیلا اسمی صفت مقامه سولانه

آرزو اید بیوزرا (X)

شرفزده ایرانیار، روسار، جنونزده عمریار، پهلایل
 شمال غربی زده همانه بتونه اوروپالیل، آره مزده
 وطنه سواد لر و قالانه یهودیل، ارمنیل، رومار و الخ
 هب عانده اسنی کوهیل اسماء سوکنه کجیر بیوزرا؛
 مملکتی محیط اولانه دگرارک طائفه لرید برابرساهلار مزده
 ساحلار مزگ قولاقلارینه یاریان هفت، مرکب
 اسارک مسازنده وائما اوکیه ~~طائفه اسنی~~
 کوهیل اسنی ^{صوکره} بیوزرا! آرتیوه بو وضعیت قارشینده
 تورانیلی برهانه اید هرک عنان اینه مزده برهنا
 کورم بیوزم! بنجه کوهیل اسنی عانده اسنیل باسار طیفه
 آلمانی، والسلام! بو بو یاده ^{او تانیله} قطعی قرار اید
 قبول اولنور، کوره جازکه دیکر اوج مسئله قولا بوجوه
 هل اولنه بیلیور: فقط بو اوج مسئله اید اوغراشورده
 اقدم قارشینده ^{هات برنجی} مسئله قدر مهم بشنی بر مسئله
 حیصیور که قذکره عالی کزده ذکر اید لمشر: اوده
 یکس قلمه، تجانس (homogeneity) مسئله سیدر!
 بوننده بو یاده، یعنی دولت جلیبارک یا حکومت
 قطعی قرارینی ویره جلی معنی بر قاریخنده صوکره
 هرکس ایچونه اتحادی مجبوری طوتیلانور هفت
 و مرکب اسماء عینی قاعده، تبعا تشکیل اولنور
 اقتضا ایدر! بوننده صوکره ده موقراتیک اولانه
 و مؤبدا ده موقراتیک قاله جبه اولانه بر مملکت
 نه زاده، نلا، نده زاده نلفار حکمی یوقدر!

(X) عموم، دانی، آغایار کی کلمه هرک اولنه علاوه اینتیکنر کوهیل اسماء صفت
 نظر یار با قاضا مار مجری علی عموم، احمد دانی، هرک الله آغایار کی و الخ کجیر...

9
 (4) کیمه اسماء فتویٰ و غنہ بر «زاده» اولیٰ طاقه روم بر
 اصالت ادعا شده بر ممتازیت دعوا شده بولم ناما از ایلاف
 دها طوغریسی، بقون مملکتده هر کس برر زاده اولور
 کیرم. یوسف آقچور ایلا بر اینو بجار ستانده بولم نیم
 صیره لده بر بجار بزه اصالت ترک درجه سن صورتندی؛
 فقط دیگر بر بجار بزم جواب ویر بزه محل یراقم برده
 دستنه دیمی که: عزیزم بوقزواته بونی صورتک عبیر
 چونکه هر تنورک مادام که تور کدر، او هالده دیکه که
 عینی درجده اصیل و مجیدر! ...
 بوه صوره مساوات، تپاشه بر صورتا رعایت
 ایده جگزه؟ هر که ایلیخی اسمنه، یعنی عائله اسمنه
 بر زاده ای علاوه ایده جگزه؟ خایر! بولم است
 یوقدر، یعنی بر فی مسئله عمومستند و *Depinitivement*
 حل اولمذنی تقدیرده بولم احتیاج قالمیور؛
 مادام که هر ایلیخی اسم عائله اسمی اول رفه قلعی
 اییدیلیور، او هالده محنده مستند (*sousentendu*)
 اول رفه عائله، اهداده، صویه دلالت ایده
 «زاده» کی بر ادات وار دیکه ر. مثلا بجا علی می
 دیم بر بولم علی هیه زاده دیک اول جود که بوراده
 «زاده»، اختصاره رعایت ایچون ساده هر چند
 اییدلسه اولیور.
 فقط بوراده وار دفاط اولانه کوهیک بر مسئله
 دها وار، بو کون قدر ذاتا موجود، اوتی دنه پری

10
 تأسیس این سرعنه عالمه اسلامین علی جماله براد حقین بر
 بیعت بر اختیار حقین نیز؛ بقیه بر عزم الزوده دخل
 مویجی مشاظره قطعی بر قراره اختیاره ایندی یکی تقدیرده
 مورد زمانه، تقاضای ایجابی او را کرده بود یکی اسرارک
 بعضی یکی بر نظام کوره بنده هله بعضی ده کوره به
 مشاظره علی همه زاده بر شته غایبند از حقین،
 سر همدالله صبحی او را در وقت حاله هفتک، هالنگ
 آغا او غایب آمد یکی شکله همد آغا او غایب او را که بود
 فقط بر در لو همد آغا اولم بر ارضی اولم بر همد
 به خصوصه انتسابه انتسابی به اهل بیت همد
 اول همد! (اهمد آغالی)
 شمدی مساعده کرد، متذکره عالمه کوره مد کور
 وغیر مد کور ادانای بر در نظر قدیمه و تنقید ده
 کجیر که جالبه همد: عانله اسنی صوره کور
 و قیاسه رعایت اتله شرطیه ایلیغی اسله عانله اسنی
 اسنی اولدنی کور همد همد مناسب بر ادانه، بر
 کلمه بر نفسی آره همد، صوره بیونلک آره سنده
 بالک برینی ویدار ضمه بالتر همد انتخاب اید همد،
 صوره ده بوالک زیاده بلند کور، ای مناسب بولدیغی
 کلمه همد اسله برایتی بر قوی و کور کور علاوه
 اید بولدیغی از نفسی متشخصه اید همد:
 زاده! بو کلمه بر دونه فارسی و نودنه بله
 بر زاد نلمه فاطم لاسور، ~~.....~~
~~.....~~

11
~~.....~~
 تور که مقابلی او را در حد او غایب، یکی کورزل بر کلمه زوداردر.
 فقط او غایب بوده سوندر بر مخدوم وی وارن، بو کلمه بیده
 انتسابه، عانله، اهداده انسانی قاریشده بر سوندر،
 انتسابه معینانه و بر سوندر، عینی بخله و بر لو، اولدنه
 واردر: بوراده بر جماله، بر بله به انتسابه بر عانله،
 انتسابه قادرشده بر سوندر: نوندر لی بخله، مثلاً نوندر
 قصه سنده طوطی سوندر بخله می موقعه نوندر لی مشهور
 بر عانله افراد سنده بو کلمه سنی بخله می بو اسنی کور،
 بو اسنی انلاشلا بورالان، عینی مضامین افاده ایدنه
 فارسی باخری ای ای ده قبول ایدنه بر: ضمیمه
 انتسابه بر ده بر لاده بر اسنی ~~.....~~
 ایلیغی... تور که ادات اضافت اولدیک ه
 کلنجه، بوده عانله اسنی باسه طوطیه اولدنی تقدیرده
 بله بر در ده، قدر تجویز اید بولدیغی فقط عانله
 اسنی صوره کلنجه صمیمی عاشق ایدنیور: طوطی پارک
 محمد زایر، فقط محمد طوطی پارک بله صمیمی
 اولدیور، صوره هر کله اسنی بوندر برینی شکله بید
 قطعاً تشبیه ایدنه بر: حولاغه سوندر کلمه میر، آتیش
 دله: صمیمی نلمه همدالله، همد علی تحیف اولدیور والایم
 تور کجه ده برده بر زمره به دلالت ایدنه ایلیغی اولدی
 اداتدها واردر: بوندره آنا طوطی سندر بر همد بر کجه

12
 آذربایجانده (قافقاسیا و ایران آذربایجانده) مستقل
 «گیل» تیره بیونلستان بولجی مقابلی اولان
 «لو» و «لار» دند عبارتدر. «لو» یالکز جمع اداتی
 دکل برده «یلو» «قیقلو» تیره اولدنی کی
 برزمره بی کوزری! .. بر آره لور بو اداتلر واسطه
 غزت ستونلنده، عائله اسی تشکیلنی تکیض ایزند
 اولدنی خاطر لایورم. فقط بوده طوخری دکل
 چونل «گیل» اجداده، سلاله، نسه دالت ایتدیور
 و آنجور بر عائله نلر بر عیاله اولان اعضا سنده
 اک مهم بر سیما بی آلر و بیونلستان سنی بتونه بر
 عائله یا هور افر با و تعلقاسه زمره سنی تشکیل
 ایددیور. هم بیور اسی شایان دقتدر که قائل
 بالذات کیم اهمیت ویر بیور «گیل» اداتی
 اولان سنی اضا فر ایددیور. مثلا بر رفیقیم
 ادھی و کوهچو ک قیزم فیضا ورلر بر ابر کچل اورنه
 کلوب بر آقشام سزک ده کیتلر ایتدیور،
 بر «هدالله بک کید» (استانبول شیوه سید
 هداه بکره) ادھی «سیده خانم کید» فیضاور
 «اوز قول یا آل میر کید» کیده لم، دینه جلر!
 دیلر اولدیور که «گیل» (یا «ل») اضا فر سیما
 بر عائله اسی وجوده کیره لم بیور. والحاصل

13

ذکر و تصدیق ایندیلر و ایندیلر به شبارک هیچ بری ایندیلر باره مایورا
 او هاله نه یا به هفتز... او هاله «صوی» کی کوزل
 مفید و مفیدار بر کلمه نه یاردینه مواجبت ایندیلر
 فالصی تور کجه اولان بو «صوی» تفسیری «عروض» نسبت
 هینس، سلا، اجداد، اطفال، اقربا و تعلقا به کی
 ایندیلر بیکه الوردیلی بر هوجو معنای اطفال ایندیلر کی
 هر تور کلمه نجابت و اصالتقه ده دلالت ایندیلر...
 بو کلمه کی قوللا نیسور، بنم اسم، مثلا، هیدر زاده علی یا
 بنچا دها طوغوسی علی هیدر زاده برینه «علی هیدر صوی»
 یا خود «علی هیدر صوی» اوله هوجو! بو صوک شغلی
 قبول ایندیلر، بو صورت آتقلو ساقونلرک *Tennyson*
Tennyson کی عائله اسماریه مشابعت لفظیه ده بولنانه
 اسم و هوجو نه بیلیر. فقط بو «صوی» تفسیری مستر
 (*sous-entendu*) اولمور شرطیه مختصر و مفید اولمور
 بر هوجو جهتارده بر هوج ایندیورم، یعنی *Adam Smith*
 مقبول کور بیورم، حکومت و ملت تاریخی، انقلابی
 بر قراره اینجی اسم عائله و صوی صوی اسمی اولدنی
 قبول ایندیلر صوره «زاده» کی «صوی» بولمور علاوه
 زاید عدا ایندیلر، هوجو نه بو علاوه صمما هوجو
 و اسم تحفه یا عقیده مستر اولمور اوله هوجو، یعنی
 سزک اوغللر آلدیر صبحی بنم ده اوغلم محمد هیدر اوله هوجو

۱۴

در باره هم «صوبلی» بی قبول ایده هگز هم ده بونی
 حذف ایده هگز! فی الحقیقه تیرنوسی stenographie
 تلفون، تلفراف و الحاصل سرعت برقیه، اقتصاد
 و تصرف دوری اولاد زمانه زده مختصر و مفید اولی
 صورتی تر جمع اینها اقتضا ایده را...
 بواسطه بویده هم قبول ایده که در صوره، هر هانگی
 بر هو جفی بر مکتبه یا دارالانعام کی بر مؤسسه، یا قرعه
 اخراجنده هر هانگی بر کتبی عکسه، یا خود هر هانگی
 بر ذاتی بر ما بوریته قید و قبول ایده که حاصل
 حرکت ایده هگز؟ بونکه ایچوره وقتیه روسلورک،
 روس حکومتیه، عائله اسنی قولانغه عادتیه اولیایه
 اولیاده یا ایده قاری کی معامله ایده یا بلیبر؛ مثلا،
 بر مکتبه قید اولی هوز بر هو جفی، یا اونکه باباسنه،
 ولینه، خاطرلا، بیلده قاری اک بیوک هوز، هتیه
 اعلانه یا خود اهداد آره سنده اک معروف اولاد
 فائده اسمی صور بلیبر و بواسطه عائله اسمی اتخاذ
 ایده رک کوهلا اسم صوکنه قونور، بویده بر اسم
 خاطره کلمه بوز، ساده هر دده بابانله اسمی آلنیرک
 روسیاده بر هو و لادف (لی ایف) لی عائله اسمی
 اولاد هو صورته تشکیل اولیاده، شاید، لفظ لوده
 (enfants trouvés) اولیاده کی بوده ممکنه دکله
 کوهلا اسم صوکنه بر «تاکری قولی» کتیر بلیبر،
 «تاکری قولی» دیم، چونکه (عبداه) بونلاده عمو تیه
 پیر اسمی اولیاده قولانلیبور، بو حاله نظر

(۱۵)

مجهول بر (عبده) که او غلی بر عبید ~~بر عبید~~
 تا کوی قوی صوبیلو، نه تازی قوی زاده (زده هاشا،
 تازی زاده) دکل، ببله ~~عبید (عبید)~~
 عبید ~~عبید~~ تا کوی قوی اولور کیدر ~~بر عبید~~ ~~عبید~~
 والمحصل دیر ایستورم که فی مابعد، عبید بر مار محمد
 اعتباراً تور کیده (بلا بلا آخره بوک اقتضای بقوه
 تورانده) تور که هروریت منظمه سنه تبه کی آره
 هرزه ده و هرزه زمانه هفت، مضاعف بر اسم
 ایستورده اولور که سوکره کنده دائماً هاملنگ
 هانلی عانده به هانلی صوبه منسوب اولد یعنی استدلال
 ایستورده ببله ~~عبید~~ ایستورده ببله ~~عبید~~
 تور که در غیری ملیت کوستورده عانده اسلارینه تلفی
 مثالی یا کلمه آتلام یورم، بو حال بنجه ایلی صورت
 واقع اولیور: بعضاً کور یور ز که تور که تبه کی اولان
 بر اسلام (یعنی بوندنه بویله آرتیور مسلمان بر تور که
 عتد ایستورده اولان بر آدم) لاز او غلی یا عجم او غلی
 برینه کیور، بوک مسلمان و برینه ایچوره یوقاریده
 ذکر ایستورم قاعده به مراجعت اولنه بیلیر: بو کیده
 اجداد نه اک معروف اولان ذاتل اسمی صور بیلیر
 تحقیق ایستورم و بیانی بر ملیت کوستورده اسم برینه
 بو اسم قید اولور: باسقه ملیت دلالته ایستورده
 عانده اسلارینه ایلیتی صورتی فریسیان یا موسوی
 اولاندره، مثلاً، ارمنیله، روملر، یا هودیله واقعاً

16

۱۱۲

تو کجا جمهوریتی نمی مابند بونکره عیسوی یا موسوی
 بونکره نظر بد با تم جود؛ بنا علیه اجماع ایدر کج بونکره
 ده اسلامی هر توکره وطن اسلام اسمی کبی بر شکل آید
 یعنی بز ناصل او نکره یا قلا سر روی عاقله اسمی صوکره
 آیدر ده؛ اذ نکره بز او پیر روی عاقله اسلام نکره نهایت
 "آند" "ایدیس" "بولو" و سائره کبی اذ نکره ده صوف
 نظر اینستلر، بونکره حکومت جمهوریت نکره اذ نکره ایدر ده کبی
 قاعده به کوره ذاتاً به اذ نکره ده، صوبیلو، اوغلی،
 زاده کبی "souverain" اولسه اوله جود، وطن اسلام
 تاسف (solidarite) بونکره اجماع ایدر ده؛ خلا هیانلر،
 تو قانلیانلر، آریستیدیلر، اروانز، آند، میل ایتمه بونکره
 خلاج، تو قانلی، آریستو اولالیدر لر. هج اولالیز
 دولت اسمی مؤسسانی بونکره بونکره اذ نکره قبول
 ایتمه ملی و بیط اوله روی (مثلاً نفوس نکره نکره) قسم
 ایتمه روی، لوریس ملکو فلرک، توغو قاسو فلرک، مانناش قور
 یا یا با نکره نکره اسلام نکره اوله یعنی کبی "فارسی" "آند"
 یا اریغی "آنی" برینا "اوی" "ایف" ای بلا اعتراف
 قبول ایدر ده اریغی بونکره اذ نکره ده، قور و قورده
 محروستیدر طولای کوجنقه مله لر، کوجنقه، رنجیه اولالیه
 مقصدی بونکره! تجانس، ملنقلعه با الجبوری بونکره
 نتیجه اده واره جود! و اذ نکره عاقله اسلام نکره ملحه
 اذ نکره کبی اعتبار ایدر ممالک ستم نکره ده بونکره
 تجانس بونکره؛ مثلاً، دو سیاده اسلام نکره نهایت
 "اوی" قور نکره کبی "سلی"، "اید"، "ایچ" ایی "اوی"
 و سائره دهی علاوه اوله بیلیر؛ اور و یاده ایی

۱

بازویه ؟

۱۷ شباط ۱۹۲۶ ده استاجوله هرت ایتدک
 واپورده . کاشی کیش برکک . کور و لوزاده
 خواد بده ، اتنوغرافیا موزه سی مدیری ماسروسه ،
 له شیتراد مدرسه درنه بار طولک و استاز بورغ
 مدرسه درنه " موزه ل "

---

۲۶ شباط ۱۹۲۶ جمعه : صمد آغا اوغلی مسلی فی
 قوم و لتای کشاد ایتدک و اهمیتینه جت ایتدی . بر قاج
 نظر اراد ایتدی . مسله لر تاسنه ده بر حاتفه نصی
 حیره القیلاندی . مجله " سوکرا " علی حیدر قاریف
 اه کوروشتم .

۲۷ شباط ۱۹۲۶ چهارشنبه :

ساعت ۱۰ . بار طولک . . .
 حرب و فارسی منبازنده . . .
 تقویر تاریخی با شیمی ایرانیه هرقتنه . . .

کافی عسوده ادرهونه یا زهری ، کند یارینه لوزک دینه
 قوم . فدایت تبیانه کده . صید ادبیاتده شکی ، قد
 مجهول قالمه بر خله و شکر وار هوند . . .

34

6 مارچ 1926 عجم ایرت .

آقاده سیه اولده بئورغ سولیه سه .

شیر فوار بک لدرولو زاده سولیه بود ، ادریا ایله

سوقاه خلقتی ایستریلیو . دیوکه : عرب

مدنیته یوسف اسلام مدنیته ، مسلمان ملتک مئزک

معیله بر مدنیته وار .

.....

آلانیا بروفند مئزک سولیه بود . (روکیه) و توبکی

آناطولی و ایقانه تورکون ادبیاتی جقنده ..

.....

عبدالرحمن مدنی :

" ادغوز تحت تأثیرنده قالا قبیله ادبیاته .

اولغوز ادبیاته (قودائق بیلک) محمد م شغاری

11 بی عصرده یغنی یونیک لئولک زمانکده .

(?) طایرنا بیزم و رومانیزم

~~عجم~~ اوز بک ادبیاتی (ابوالغازی)

.....

قرمیه اسماعیل غصیرنکی

آذرکیانه ..

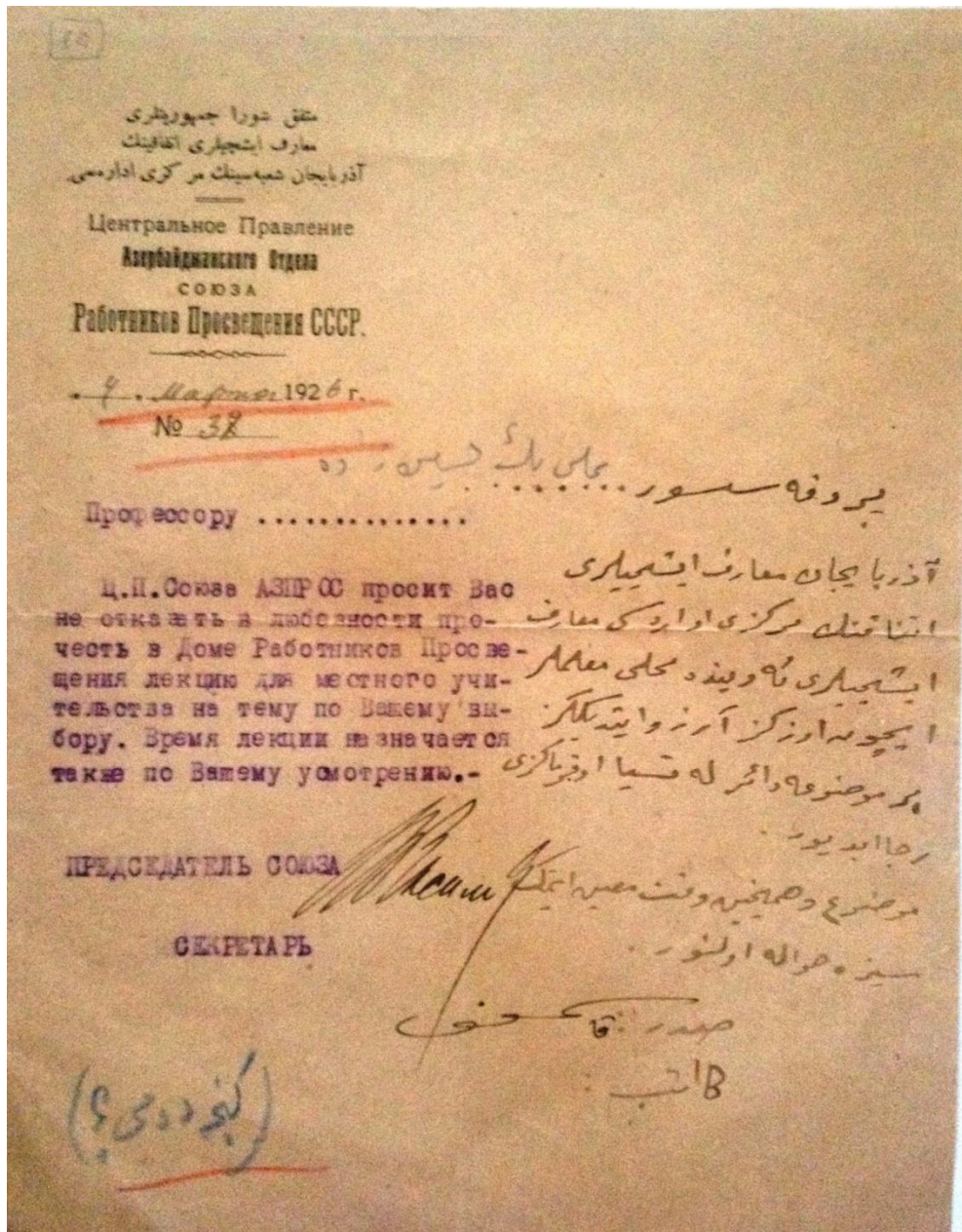
تاتار ..

ادله دئصده

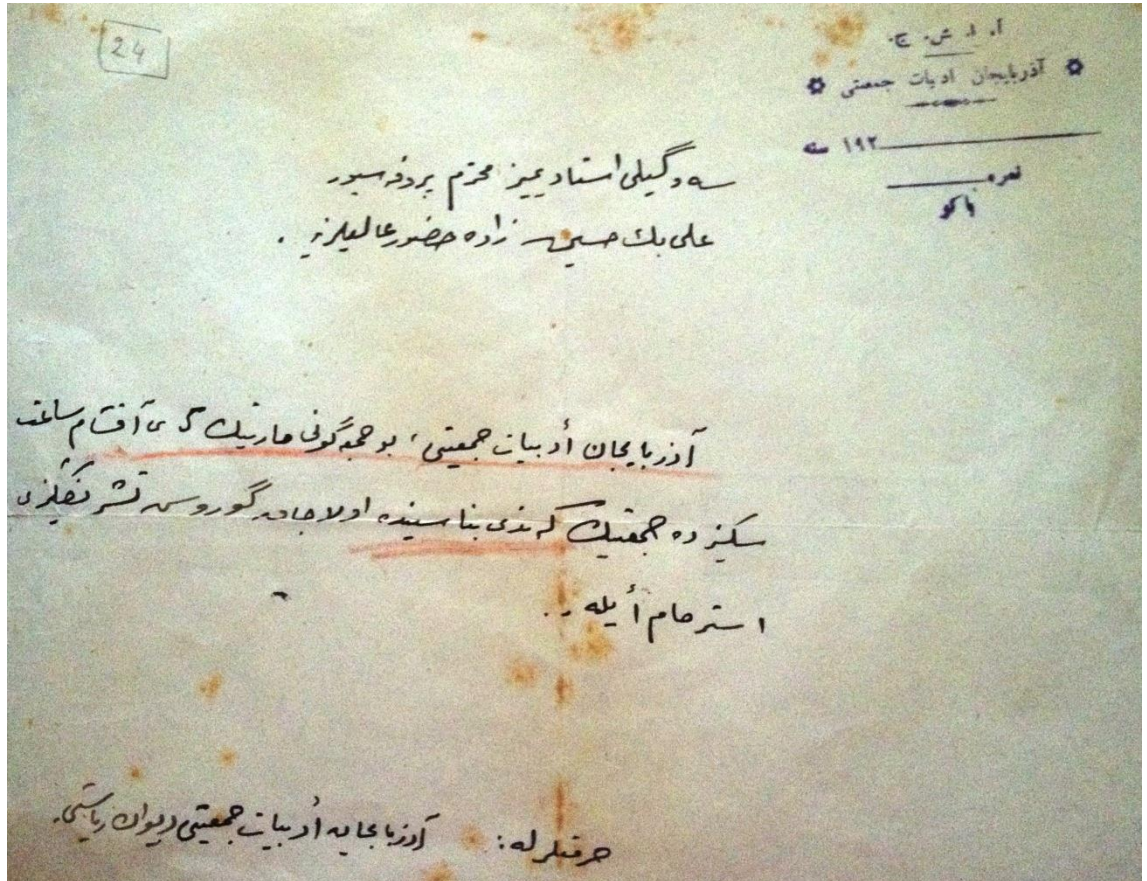
بغیر ~~مورد ضامن~~ ~~مورد ضامن~~ :

ЕК: 45

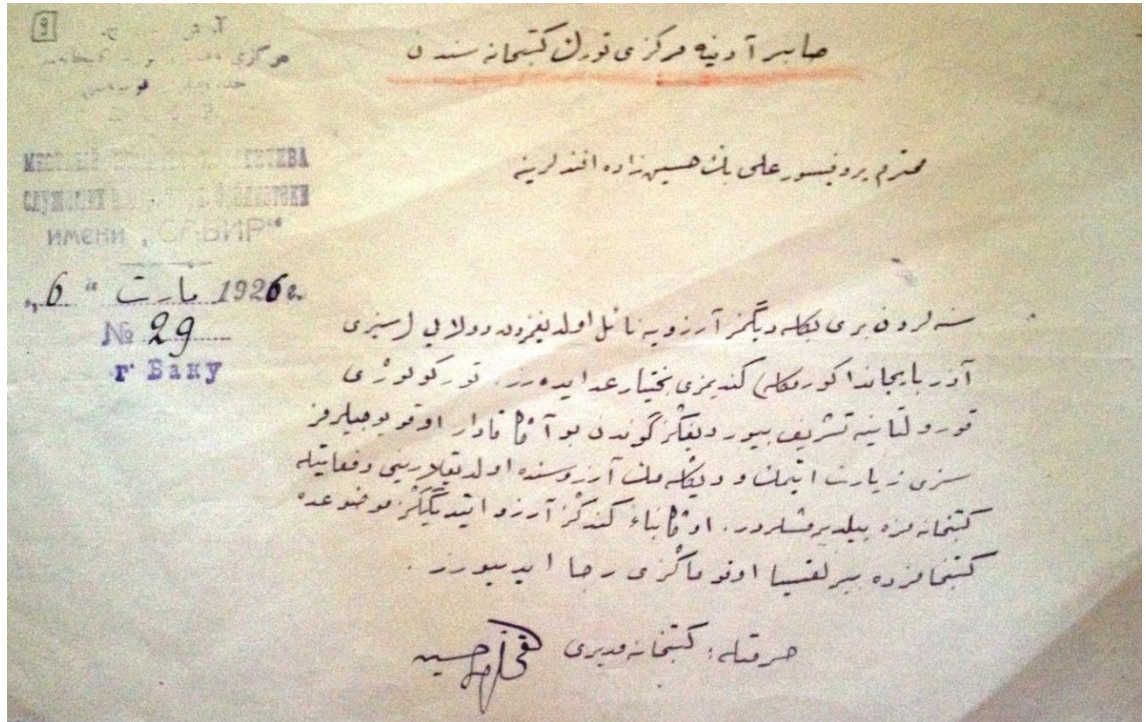

EK: 46

EK: 47

EK: 48

تورکيه بويوک ملت مجلسی
آنقره
استقلال محکمہ سی مدعی عموم بیلیگی
عمومی .....
خصوصی .....

حوقفہ مندیله علاقہ دارا بولدی یقینه دولای
ظنوناً محکمہ مزه حوقفہ ایله هییه ادره علی طبعه اوجاقنا
مخاله سی یقینه برائتہ قرار دیلمسه اولدی یقینه مملکت
عودنده محذور قانون کورله دیگی حقد طیبی اوزرینه
ایسودیتیه اعطای قلمده . ۱۰۶ / ۱۰۶ / ۱۰۶

EK: 49

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ
MAARİF VEKÂLETİ
YÜKSEK TEDRİSAT DAİRESİ

Ankara, 31 Temmuz 1933

Sayı : .....

Müderris Hüseyin Zade Ali Beyefendiye

Muhterem Beyefendi,

İstanbul Darülfünunu, Büyük Millet Meclisince çıkarılan 31 mayıs 1933 tarih ve 2252 numaralı kanunla, 31 temmuzdan itibaren ilga edilmiştir.

Bu kanunun hükmüne göre, Darülfünundaki vazifeniz 31 temmuz 1933 tarihinden itibaren nihayet bulmuş oluyor.

Uzun yıllardanberi hayatını memlekete münevver yetiştirmeye vakfetmiş ve çok zaman zorlu şerait içinde büyük hizmetler görmüş olan zatrâlinize bu tebliği teesürle bildiriyorum. Memleket uğrunda hizmetlerinize teşekkür ederken, bugünkü kararın sırf şahsınızı veya tedrisatınızı istihdaf ettiğine zahip olmamanızı rica ederim. Maksat yeni ihtiyaçlara uygun yeni bir Üniversite kurmaktır.

Esasen, bu kanunun hükmüne tevfikân Darülfünundan ayrılacak müderrisler, bir yıl müddetle veyahut bu yıl içinde yeni bir vazife buluncaya kadar, eski maaşlarının tutarını açık maaş, ve munzam bir ücret şeklinde aynen alacaklardır. Vekâlet, bu netice ile alâkadar zevata bir vazife vermek veya bulmak imkânını temine çalışmayı vazifelerinden biri sayacaktır.

Teşekkürlerimi teyitle derin saygılarımın kabulünü rica ederim, Efendim.

Maarif Vekili

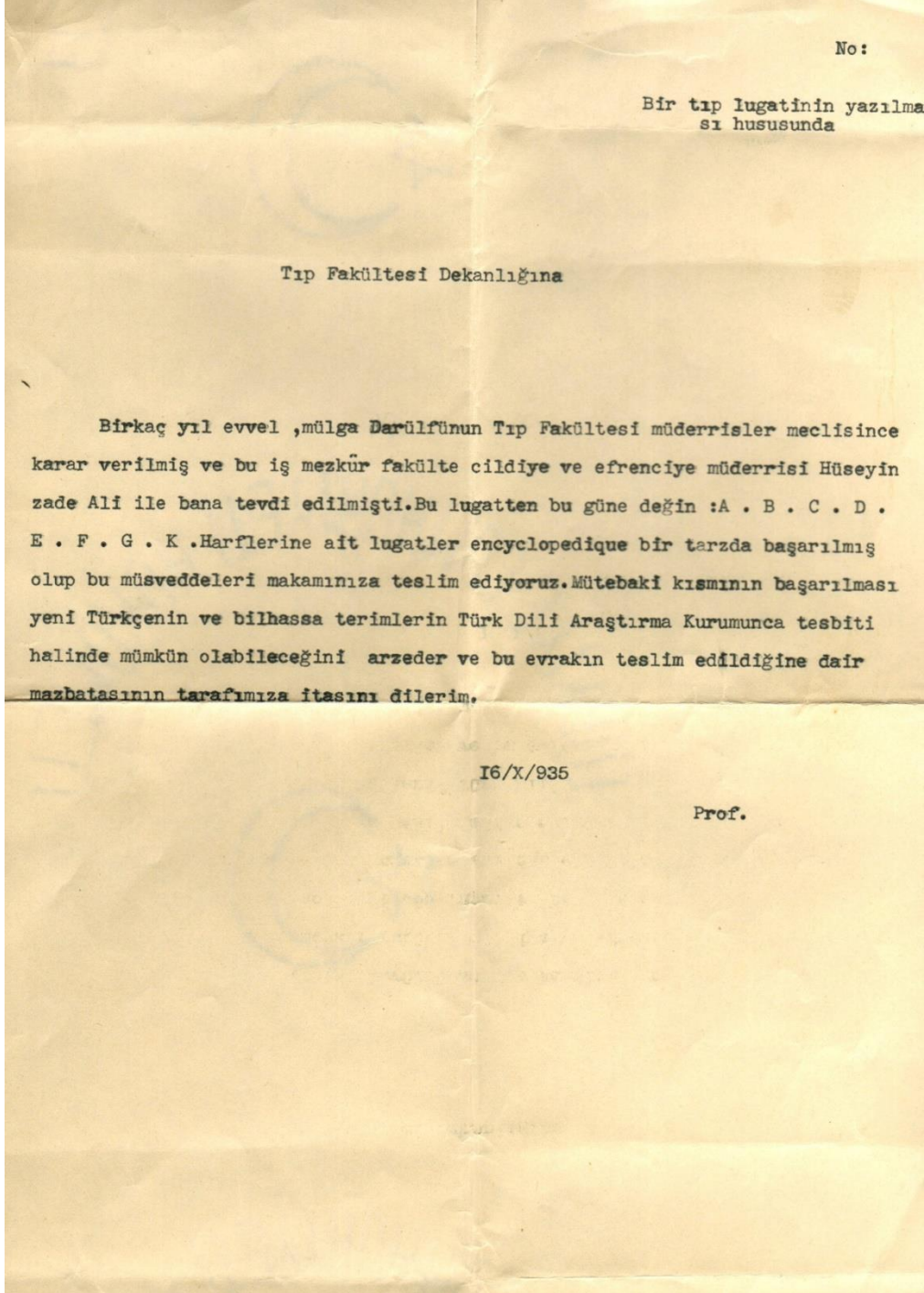
Dr. Resit Halp

EK: 50-A

tıp Fakültesi Riyaseti Ahiyisine
tıp lüğatını Üçte birini daha ihtimal
etmiş olduğumuzdan da Mesai
için bütçeyle muhtas tahsisatı
itâsi Zammında Cezin gelen
muamelelerin ifosına Müsaade
buğuralmasını rica ile laktum
ihtisarı ideriz 7 / IV / 931
Fisiyoloji Müderrisi Seris
Remel Cenay H. A.

EK: 50-B

7. KİŞİ ADLARI DİZİNİ

-A-

- A. Ağayev
bk. Ahmet Ağaoğlu, 31
- A. Ağaoğlu
bk. Ahmet Ağaoğlu, 65
- A. Ağayev
bk. Ahmet Ağaoğlu, 113
- A. Aliyeva. Kengerli, 34
- A. B. Kuran
bk. Ahmet Bedevi Kuran, 24
- A. Cevdet
bk. Abdullah Cevdet, 21, 22, 24, 25, 26, 36, 101, 123, 128, 177, 178
- A. Hamid
bk. Abdülhak Hamid, 282
- A. M. Topçubaşı
bk. Ali Merdan Topçubaşı, 35
- A. Merdan Topçubaşı
bk. Ali Merdan Topçubaşı, 30
- A. Muhtar
bk. Akil Muhtar, 51
- A. Turani**
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 268
- A. Turanî
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 33
- A. V. Lunaçarski, 63
- Ab. Dj. Bey**
bk. Abdullah Cevdet, 279
- Abay
bk. Abay Kunanbayulı, 6, 7
- Abay Kunanbayev
bk. Abay Kunanbayulı, 7
- Abay Kunanbayulı, 6
- Abbas Kuluğa Bakıhanov, 8
- Abbas Sihat, 34
- Abbaskuluğa Bakıhanlı Kutsi
bk. Abbaskuluğa Bakıhanov, 8
- Abdulla Hatifi, 209
- Abdullah Cevdet, 21, 23, 33, 34, 36, 95, 123, 124, 127, 177, 178, 185, 209, 255, 268, 279, 280, 295, 318, 322
- Abdullah Cevdet Bey
bk. Abdullah Cevdet, 22
- Abdullah Kuvilyam, 310
- Abdurrauf Fitrat, 7
- Abdülezel Paşa, 27
- Abdülhafız
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 68, 115
- Abdülhak Hamid, 27, 34, 88, 268, 281, 298
- Abdülhamid
bk. Sultan Abdülhamid, 29, 109, 113, 146, 189, 242, 246, 249, 256, 260, 267, 270, 271, 277, 322, 329, 330
- Abdülhamid-i Sani
bk. Sultan Abdülhamid, 22
- Abdülhay
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 68, 114, 121
- Abdülnakkas**
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 139
- Abdülvahhap, 281
- Abdünnasır Kursevi, 3
- Abdürrahim Talibov, 218, 219, 260
- Abdürrahman İlyas, 3
- Abdürreşid İbrahim, 4, 58, 95, 96, 144
- Abdüsselimzade Şirvani
bk. Mehemed El Hac Abdüsselimzade-i Şirvani, 120, 322
- Adam Smith, 65, 302
- Adil, 40
- Adil H. Ziyadhan
bk. Adilhan Ziyadhanov, 30
- Adilhan Ziyadhanov, 31, 126
- Agâh, 60
- Agapeyef, 15
- Ağa Mehemed Han, 196
bk. Ağa Mehemed Şah Kacar, 292, 313
- Ağa Mehemed Şah Kacar, 291
- Ağa Mir Kerim Ağa, 38
- Ağa Seyyid Mehemed, 194
- Ağa Seyyid Mehemed Tabatabai, 196
- Ağalar Bey Vezirof, 35
- Ağaoğlu
bk. Ahmet Ağaoğlu, 53, 54, 55, 58, 59, 139
- Ağaoğlu Ahmed
bk. Ahmet Ağaoğlu, 30
- Ağaoğlu Ahmed Bey**
bk. Ahmet Ağaoğlu, 285
- Ağayev
bk. Ahmet Ağaoğlu, 174

- Ağoğlu
 bk. Ahmet Ağaoğlu, 54
 Ahmed Ağayev
 bk. Ahmet Ağaoğlu, 209, 255
 Ahmed Bey, 29
 Ahmed Bey Akayef
 bk. Ahmet Ağaoğlu, 31
 Ahmed Midhat, 26
 Ahmed Paşa, 21, 29
 Ahmed Rezzouk, 252
 Ahmed Salyanî
 bk. Ahund Ahmed Salyanî, 11, 12, 29
 Ahmet
 bk. Ahmet Ağaoğlu, 54
 Ahmet Ağaoğlu, 33, 43, 49, 53, 54, 68, 96,
 126, 139, 274, 281, 285, 302
 Ahmet Ağayev
 bk. Ahmet Ağaoğlu, 113, 121
 Ahmet Bedevi Kuran, 23
 Ahmet Bey
 bk. Ahmet Ağaoğlu, 54, 84, 182
 Ahmet Bey Ağayev
 bk. Ahmet Ağaoğlu, 33, 254
 Ahmet Cevdet, 25, 280
 Ahmet Hamdi Bey, 58
 Ahmet Hikmet, 43
 Ahmet Hikmet Bey
 bk. Ahmet Hikmet, 43, 45
 Ahmet Kemal, 34, 235, 303
 Ahmet Mithat Efendi, 43
 Ahmet Refik, 55
 Ahmet Rıza, 209, 250, 251, 252
 Ahmet Şefik
 bk. Midhat Paşa, 160
 Ahmet Şuayıp, 23
 Ahmet Tetik, 44, 49
 Ahund
 bk. Ahund Ebu Turab, 135
 Ahund Aga Alizade, 31
 Ahund Ahmed Hüseyinzade
 bk. Ahund Ahmed Salyanî, 11, 12
 Ahund Ahmed Salyanî, 11
Ahund Ebu Turab, 135, 314, 315
 Ahund Mehemedeli Hüseyinzade
 bk. Mehemedeli Salyanî, 11
 Ahund Molla Aka, 32
 Ahund Molla Hüseyinzade
 bk. Ahund Ahmed Salyanî, 11
- Ahundov
 bk. Mirza Fetheli Ahundzade, 185
 Ahundzade
 bk. Mirza Fetheli Ahundzade, 9, 122
 Ajio
 bk. Hüseyinzade Ali Bey, 35
 Aka Meşhedi Muhtar, 134
 Akçura
 bk. Yusuf Akçura, 13, 17, 22, 33, 43, 45,
 480, 484, 485, 486
 Akçuraoğlu Yusuf
 bk. Yusuf Akçura, 50
 Akçuraoğlu Yusuf Bey
 bk. Yusuf Akçura, 50
 Akil Bey
 bk. Akil Muhtar, 51
 Akil Muhtar, 43, 50, 51, 278
 Aksakov, 102
 Alaülmülk Mirza Mahmud, 191
 Alekber Sabir
 bk. Mirza Alekber Sabir, 83
 Alekber Sultan, 30
 Aleksander, 16
 Aleksandr Boğdanoviç, 17
 Aleksandr Obrenovic, 267
 Aleksey Pavloviç İgnatyev, 187
 Aleksinski, 227
 Ali
 bk. Hüseyinzade Ali Bey, 11, 12, 34, 54,
 274
 bk. Hz. Ali, 315
 Ali Bey
 bk. Hüseyinzade Ali Bey, 11, 12, 13, 15,
 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36,
 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47,
 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57,
 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80,
 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 91, 92,
 93, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 103,
 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118,
 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125,
 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132,
 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147,
 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,

- 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 164, 166, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 192, 195, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 227, 228, 229, 233, 235, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 296, 297, 298, 302, 304, 305, 306, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335
- Ali Bey Hüseyinzade*, 39
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 29, 33, 34, 35, 44, 64, 334
- Ali Canip Yöntem, 11
- Ali Efendizade Hacı Eşref Efendi, 160
- Ali Ekrem, 281
- Ali Haydar Bayat, 12, 28, 29, 49, 235, 302
- Ali Haydar Midhat, 158, 163, 190, 191
- Ali Haydat Midhat, 158, 190, 218
- Ali Hüseyin Bey
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 33
- Ali Hüseyin Turan
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 67, 285, 303
- Ali Hüseyinzade
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 40, 54, 56, 69, 275, 279
- Ali İskender Caferzade, 132
- Ali Merdan Bey
bk. Ali Merdan Topçubaşı, 199, 209
- Ali Merdan Topçubaşı, 126, 138, 139
- Ali Merdan Topçubaşı', 33
- Ali Nuri Bey***, 259, 260
- Ali Rüşdi Bey, 29
- Ali Sebüktekin, 195
- Ali Suavi, 25, 26, 194, 230
- Ali Şir Nevai, 80, 209, 270
- Ali Turan
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 23
- Alifyef, 15
- Alimcan Barudi, 207
- Aliyev
bk. Mehmed Tağı Aliyev, 138, 143, 144
- Allahyar
bk. Salyanlı Allahyar Ahundof, 117, 121
- Allahyar Ahundof, 322
bk. Salyanlı Allahyar Ahundof, 117
- Allahyar Ahundof'***
bk. Salyanlı Allahyar Ahundof, 117
- Allahyar Zulkyarei, 31
- Amrulla Bey, 30
- Andraşi, 45
- Andre Şeniya, 324
- Anna de Bremond, 101
- Antoine Cabaton, 252
- Arap İzzet, 230
- Arif Bey, 43
- Aristo, 17, 94, 108, 113, 135, 136
- Arminius Vambery, 71
- Asaf Derviş Paşa, 278
- Astapof, 15
- Aşil, 27
- Atabey
bk. Atabey-i Azam Mirza Ali Asgarhan, 214, 240, 248
- Atabey Emin Sultan
bk. Atabey-i Azam Mirza Ali Asgarhan, 216
- Atabey-i Azam Mirza Ali Asgarhan, 196
- Atabey-i Azam Mirza Aliasgar
bk. Atabey-i Azam Mirza Ali Asgarhan, 240
- Atatürk***, 285
- Ataullah Bahaeddin, 58
- Ataullah Bayezidof, 90
- Avam, 117, 118
- Avenzoar
bk. Ebu Mervan İbn Zuhur, 79
- Avnürrefik Efendi
bk. Avnürrefik Hüseyini, 85
- Avnürrefik Hüseyini, 85
- Ayaz İshaki, 4, 207
- Ayin***
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 119, 124, 127
- Ayin. Eşref
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 68
- Ayin. Ha

bk. Hüseyinzade Ali Bey, 121
Ayn. Ha.
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 22, 79, 115, 297
Ayn., Ha., Zade
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 98, 104, 105
Ayn. Hüseyinzade
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 68, 255, 256,
283, 296, 297
Ayn. Zade
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 283
Ayn., Esref
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 128
Ayn., Ha
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 129, 133, 135,
211, 221
Ayn., Ha
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 78, 81, 82, 87,
97, 101, 110, 131, 132, 133, 137, 138,
140, 141, 146, 148, 156, 170, 172,
175, 177, 179, 184, 186, 190, 191,
197, 200, 214, 218, 222, 224, 227,
228, 236, 241, 244, 246, 247, 256
Ayn., Ha., Zade
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 85, 93, 97, 103,
108, 112, 118, 123
Ayn., Hayati
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 111
Ayn., Hüseyinzade
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 68, 81, 83, 85,
88, 89, 91, 95, 130, 153, 164, 236, 249,
262, 265, 266, 296
Aykut Kazancıgil, 28
Ayn. Ha. Zade
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 26, 270
Aynüddeve, 268
Ayvazovkiy, 37
Azer Turan, 12, 29
Aziz Bey, 21

-B-

Babür, 72, 209
Bacon, 122
Baha Şakir
bk. Bahaeddin Şakir, 25, 40, 280
Bahaeddin Şakir, 23, 29, 43
Bakıhanov
bk. Abbas Kuluğa Bakıhanov, 8
Baron Mum, 58

Baron Rozen, 204
Baron Stephan Burian Von Rajecz, 45
Baron Vrangal, 206
Barthold, 62
Baudelaire, 181
Bayezidof
bk. Ataullah Bayezidof, 90
Beethoven, 295
Begetof, 15
Behring, 97
Bekir Efendi, 207
Bekir Sıtkı Çobanzade, 275
Berezin, 213
Bergson, 23
Bernard Lewis, 24
Bertha Von Suttner, 202
Bodenstedt, 26, 101, 115, 268
Bohor Efendi
bk. Bohor İsrail Efendi, 59
Bohor İsrail Efendi, 59
Bokrat, 27
Boyacıyan Agop Efendi, 43
Bremond
bk. Anna de Bremond, 101
Buda, 154, 244
Bulgakov, 209
Buligin, 30, 32
Bulov, 176
Burhan Şerif, 36
Büyük İskender, 99, 108, 195
Byron, 17, 124, 127, 128, 178
-C-

C. Seydahmet
bk. Cafer Seydahmet, 54
Cabbar Karayev, 236
Cafer Han Nahiçevanskiy, 31
Cafer Seydahmet, 54
Cahit Bey, 66
Camille Saint Saens, 296
Catnal, 304
Catual, 305
Cavid Bey, 65
Cavit Bey, 66
Celal, 29
Celal Bey
bk. Celal Muhtar, 43
Celal Efendi, 29

Celal Endicani, 21
Celal Muhtar, 41
Celal Muhtar Bey
bk. Celal Muhtar, 28
Celal Nuri, 59
Celal Nuri Bey
bk. Celal Nuri, 59
Celal Ünsi Bey
bk. Celal Ünsizade, 274
Celal Ünsizade, 10
Celil Mehemedguluzade, 132
Cemaleddin, 280
Cemaleddin Efgani, 234, 307, 334
Cemalettin, 25
Cemil, 27
Cemşid, 215
Cenap Şahabettin, 23
Cengiz
bk. Cengiz Han, 109, 268, 317
Cengiz Han, 6, 71, 77, 78, 158
Cevdet
bk. Abdullah Cevdet, 21, 123, 124, 128,
177, 178, 279, 280
Cevdet Osman, 21
Comoes
bk. Luis de Comoes, 304, 305
Coppée
bk. François Coppée, 146
Cushing, 118

-Ç-

Çağatay ibn Cengiz, 329
Çavçavadze, 206
Çehov, 298, 299
Çelebizade Mehmet Esat, 45
Çelnokov, 214
Çernişev, 36
Çernişevski, 295
Çobanzade
bk. Bekir Sıtkı Çobanzade, 275, 276
Çokan Velihanov, 6

-D-

Dahhak, 109, 110, 215, 233, 243, 330
Damat Ferid Paşa, 60
Danku Muhammed, 203
Dante, 17, 151, 202, 295
Danyal Bey

bk. Danyal Sultan, 206
Danyal Sultan, 205
Dara, 108, 109, 234
Daşkof
bk. Graf Voronsov Daşkof, 86, 254, 255
De Guignes, 72
Dëlavar, 297
Della Suda, 27
Delyanov, 16, 105
Derbeflav, 15
Derjavin, 209, 279, 296
Derlaunes, 187, 188
Doroşeviç
bk. Vlas Mihayloviç Doroşeviç, 287
Dostoyevski, 295
Dreper, 135
During
bk. During Paşa, 27
During Paşa, 26
Durkheim, 23

-E-

E. D. Morel, 245
E. E. Ramsour, 24
Ebu Ali Sina
bk. İbn-i Sina, 113
Ebu Mervan İbn Zuhur, 79
Ebu'l Cumhur
bk. Halil Azer, 198
Ebu'l Hayr Han, 78
Ebuzziya Tefvik, 26, 88, 230
Edhem Paşa, 27
Edhiye Hanım, 54
Edison, 117
Eduard Von Hartmann, 137
Efendizade
bk. M. Şerif Efendizade, 147, 148
bk. M.Şerif Efendizade, 147
bk. Mehmet Hasan Efendizade, 132
Efgani
bk. Cemaleddin Efgani, 334
Efrasiyab, 75
El Hasan Bin Muhammed, 252
El-hac Abdüsselimzade Şirvani
bk. Mehemed El Hac Abdüsselimzade-i
Şirvani, 123
Elif. M. Elif. R. Zade, 119, 120
Elif. Mim. Elif. Re. Zade, 314, 315

Emile Zola, 238
Emrullah Bey, 29
Emrullah Efendi, 43
Enver Paşa, 45, 55
Esad
    bk. Çelebizade Mehmet Esat, 45
Esad Bey
    bk. Çelebizade Mehmet Esat, 45
Esadulla Bey Muradhanov, 138
Esat Paşa, 43, 278
Esedulla Bey
    bk. Kengerli Esedulla Efendi, 108
Esedulla Efendi
    bk. Kengerli Esedulla Efendi, 106
Eşref
    bk. Şair Eşref, 82, 83, 118, 119, 322
Evald, 73

-F-

F. Halidi, 3
F. Vezirov
    bk. Ferruh Vezirof, 31
Fahri Bey, 27
Farabi, 135, 209
Fatih Efendi Alişov, 207
Fatma Aliye Hanım, 293
Fazlullah
    bk. Şeyh Fazlullah, 288
Ferhende Hanım, 30
Feridun, 195, 215
Feridun Bey Köçerli, 34
Feritun
    bk. Feridun, 195
Ferruh Bey
    bk. Ferruh Vezirof, 32
Ferruh Vezirof, 30
Feth Ali Han
    bk. Feth Ali Han Hoyski, 57, 273
Feth Ali Han Hoyski, 55
Fetheli Han
    bk. Fetheli Şah, 293
Fetheli Şah, 196, 234, 291, 292, 293, 294,
    314
feylesof Rıza
    bk. Rıza Tefvik Bölükbaşı, 21
Feyzaver
    bk. Feyzaver Alpsar, 284
Feyzaver Alpsar, 63

Feyzi Efendi, 20, 101
Feze, 205
Fikri Bey, 26, 27
Firdevsi, 75, 106, 117, 141, 146, 151, 156,
    165, 166, 172, 195, 279, 295, 330
François Coppée, 146
François Georgeon, 47
Friedrich Ebert, 50
Friedrich Schack, 48
Fuad Paşa, 29, 329
Fuat, 100
Fuat Paşa, 161
Fuzuli, 275, 276, 316
Füyuzati
    bk. Hüseyinzade Ali Bey, 296

-G-

Galileo Galilei, 126
Galvani, 113
Gama
    bk. Vasco de Gama, 304, 305
Ganizade
    bk. Sultan Mecid Ganizade, 111, 185
Gasas Bey Melikov, 30
Gaspıralı
    bk. İsmail Gaspıralı, 4, 5, 7, 34, 319, 334,
    479
Gave, 109, 110, 233, 330
Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 65
Gazneli Mahmud, 195
General Şeyh Ali, 184
Germain Garnier, 302
Gessen, 221, 222
Goethe, 17, 26, 116, 153, 165, 185, 186,
    295, 297, 298
Gogol, 13, 185, 295
Gorki, 240
Gote
    bk. Goethe, 21
Graf Daşkof
    bk. Graf Voronsov Daşkof, 254, 255
Graf Voronsov Daşkof, 254
Graf Voronsov, 205
Graf Voronsov Daşkof, 85, 86, 125, 254,
    255, 322
Graf Voronsov Daşkof, 85
Griboyedov, 295
Gustave Le Bon, 256

Gyula Mészáros, 63

-H-

H. S. Ayvazov

bk. Hasan Sabri Ayvazov, 37

H. Zade

bk. Hüseyinzade Ali Bey, 268

Ha. Ayn.

bk. Hüseyinzade Ali Bey, 276

Hacı Baba, 29

Hacı Bahıt, 36

Hacı Mirza Ağası, 293, 294

Hacı Murad, 205, 206

Hacı Şeyh Hasan Mollazade Gencevi, 133, 318

Hacı Zeynelabidin Tağıyev, 30, 152, 255

Hacı Zeynelabidin Takıyef

bk. Hacı Zeynelabidin Tağıyev, 33

Hacinski

bk. Mehdi Bey Hacinski, 185

Hadice Begüm

bk. Hadice Hanım, 11

Hadice Hanım, 11, 12

Hafız

bk. Hafız-ı Şirazi, 115, 116, 275, 295, 322

Hafız Şefik

bk. Midhat Paşa, 160

Hafız-ı Şirazi, 115, 116, 160

Hakim Senai, 165, 166, 167

Hakkı Hüseyin, 64

Hakverdiyev, 185

Halid Ziya

bk. Uşşakizade Halid Ziya, 24, 88

Halid Ziya Uşaklıgil

bk. Uşşakizade Halid Ziya, 26

Halil Azer, 198

Halil Bey, 54

Halim Sabit, 58

Hamdi Baba, 66

Hamdullah Bey

bk. Hamdullah Suphi, 61

Hamdullah Suphi, 61

Hamdullah Suphi Bey

bk. Hamdullah Suphi, 62

Hamza Bey, 204

Hamza Hekimzade Niyazi, 7

Han Serabski, 81

Hanzade, 95

Harçenko, 38

Harlamov, 214

Harriet Beecher Stowe, 245

Hartmann

bk. Eduard Von Hartmann, 137

Harun Reşid, 97

Hasan Agayev, 96

Hasan Bey, 78

Hasan Bey Melikof

bk. Hasan Bey Melikzade Zerdabi, 258

Hasan Bey Melikov

bk. Hasan Bey Melikzade Zerdabi, 184

Hasan Bey Melikzade

bk. Hasan Bey Melikzade Zerdabi, 253

Hasan Bey Melikzade Zerdabi, 10, 259

Hasan Bey Zerdabi

bk. Hasan Bey Melikzade Zerdabi, 121

Hasan Sabri Ayvazov, 34, 257

Haşmet Paşa, 27

Havesoryani, 15

Hayati

bk. Hüseyinzade Ali Bey, 152, 154

Hayyam

bk. Ömer Hayyam, 101, 268, 279

Hazret-i İbrahim

bk. Hz. İbrahim, 327

Heikel, 76

Heine

bk. Heinrich Heine, 203

Heinrich Heine, 203

Henrich Heine, 296

Herbert Spencer, 243

Hersenştayn, 220

Hidayet, 122

Hikmet Emin, 23

Hilmi Bey, 229

Hilmi Ziya Ülken, 23, 63, 333

Hoca Ahmed Yesevi, 275

Hoca Hicri Efendi, 139

Hoca Hüsameddin, 160

Homer, 17, 166

Homeros, 78, 97, 304

Huart, 253

Hürendiş

bk. Hüseyinzade Ali Bey, 68

Hür-endiş

bk. Hüseyinzade Ali Bey, 147

Hür-endiş

- bk. Hüseyinzade Ali Bey, 148
- Hüseyin Atıf, 21
- Hüseyin Baykara, 33
- Hüseyin Bey, 29
- Hüseyin Cavid, 34
- Hüseyin Fehmi, 266
- Hüseyin Feyizhani, 3
- Hüseyinzade
- bk. Hüseyinzade Ali Bey, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 33, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 110, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 141, 142, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 175, 178, 181, 183, 184, 185, 187, 190, 191, 193, 201, 202, 208, 209, 210, 211, 215, 219, 221, 222, 224, 225, 235, 236, 243, 244, 248, 250, 251, 252, 255, 257, 260, 263, 264, 265, 266, 269, 271, 273, 275, 276, 277, 281, 283, 285, 286, 305, 306, 313, 320, 322, 324, 328, 330, 334, 335
- Hüseyinzade Ali
- bk. Hüseyinzade Ali Bey, 2, 11, 12, 16, 23, 24, 25, 27, 31, 34, 40, 42, 45, 46, 50, 53, 58, 60, 62, 65, 67, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 84, 91, 96, 97, 98, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 133, 134, 138, 140, 141, 142, 146, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 165, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 191, 193, 197, 200, 201, 203, 207, 211, 214, 217, 218, 219, 220, 222, 224, 227, 228, 229, 235, 236, 237, 244, 246, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 259, 260, 262, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 295, 296, 297, 299, 301, 302, 303, 304, 306, 308, 311, 313, 314, 317, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 328, 329, 330, 331, 333, 334, 335
- Hüseyinzade Ali Bey, 2, 11, 12, 13, 14, 20, 21, 23, 24, 26, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 79, 81, 82, 83, 85, 87, 89, 90, 93, 95, 97, 98, 99, 103, 105, 108, 109, 114, 121, 129, 135, 137, 138, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 152, 159, 163, 168, 170, 179, 184, 186, 203, 207, 209, 211, 213, 218, 222, 224, 235, 236, 241, 242, 250, 256, 258, 259, 262, 267, 268, 270, 271, 272, 274, 279, 282, 283, 284, 285, 286, 296, 297, 298, 302, 304, 306, 310, 312, 316, 319, 329, 332, 335
- Hüseyinzade Ali Turan
- bk. Hüseyinzade Ali Bey, 11, 67, 203, 283, 284, 286, 308
- Hüsni Bey, 66
- Hüsni Efendi, 21
- Hüsrev-i Nuşirevan, 75
- Hz. Adem, 195
- Hz. Ali, 87, 315, 318, 323
- Hz. İbrahim, 197
- Hz. İsa, 130, 184, 187, 188, 195
- Hz. Muhammed, 70, 130, 131, 132, 184, 187, 188, 195, 197, 198, 222, 237, 256, 305, 315, 322
- Hz. Musa, 220
- Hz. Nuh, 195
- Hz. Osman, 183, 258
- Hz. Ömer, 81, 195
- I-
- I. Darius, 292
- I. Hüsrev, 195
- I. Napolyon, 92
- I. Nikolay, 205
- I. Petro, 238, 254, 295

I. Serhas, 292
İbray Altınsarin, 6
II. Abdülhamid
bk. Sultan Abdülhamid, 93, 156, 299,
301, 329
II. Justin, 78
II. Katerina, 238
II. Nikolay, 287
II. Wilhelm, 27
III. Aleksander, 254
-i-
İ. Sükuti
bk. İshak Sükuti, 24, 25
İ. Temo
bk. İbrahim Temo, 24
İbn Zuhur
bk. Ebu Mervan İbn Zuhur, 79
İbn-i Rüşd, 113, 135, 245
İbn-i Sina, 117, 135, 209
İbrahim, 60, 197, 198
bk. Hz. İbrahim, 198
İbrahim Halfin, 3
İbrahim peygamber
bk. Hz. İbrahim, 198
İbrahim Tali, 23
İbrahim Temo, 23, 24, 25, 280
İbsen, 185
İdikut, 77
İgnatiyev, 162
İkovis, 15
İlminsky, 6
İlya Odişelidze, 274
İmam Gazali, 3
İmam Hüseyin, 29, 250
İmam Süyuti, 187
İmparator Nikolay Aleksandroviç, 89
İmparator Wilhelm, 176
İsa
bk. Hz. İsa, 130, 234, 318
İsa Bey Aşurbeyli, 113
İshak Sükuti, 21, 23, 24, 25, 280
İskender
bk. Büyük İskender, 234, 290
İsmail
bk. İsmail Hüseyinzade, 12
İsmail Bey, 12
İsmail Bey Gasprinski

bk. İsmail Gaspıralı, 207
İsmail Bey Kutkaşınlı, 9
İsmail Cabbare, 66
İsmail Canbolat, 66
İsmail Ef, 27
İsmail Gaspıralı, 4, 59, 79, 253, 261, 262,
319, 334
İsmail Gasprinski
bk. İsmail Gaspıralı, 209
İsmail Hakkı
bk. İsmail Hakkı Bey, 251, 252
İsmail Hakkı Bey, 250
İsmail Hamit, 253
İsmail Hüseyinzade, 31
İsmail İbrahim Efendi, 23
İsmail Şükrü, 21, 25, 280
İsrafil Bey, 31
İşçaglovitov, 222
-J-
J. Milton
bk. John Milton, 26
J. W. Draper, 243
Jakovvski, 22
Jean Jacques Rousseau, 135, 165
John Milton, 155, 296
Jokovski, 17
Jonathan Swift, 202, 281, 286
Jukovski, 209
Jul, 25
Jul Sezar, 27, 279
-K-
Kadı Abdürreşid İbrahim
bk. Abdürreşid İbrahim, 49
Kadı Molla Muhammed Efendi, 203
Kalimoveski, 15
Kamil Safer Aliyef, 258
Kanuni, 99
Kara Kemal, 65, 66
Kara Kemal Bey
bk. Kara Kemal, 66
Kara Mirza, 257
Karabey Karabeyov, 126, 181
Karabeyov
bk. Karabey Karabeyov, 174, 181
Karamzin, 102, 209
Karl Eugen, 186

Kartaşov, 214
Kasım Bey Zakir, 8
Kaspari, 21
Katerina
bk. II. Katerina, 324
Kavas Kadir Ağa, 30
Kayyum Nasiri, 3
Kazancıgil
bk. Aykut Kazancıgil, 28
Kazım Dirik, 65
Kazım Karabekir, 24
Kelekyan Efendi, 29
Kemal
bk. Ahmet Kemal, 235
bk. Namık Kemal, 165
bk. Namuk Kemal, 165
Kemal Bey, 20
bk. Namık Kemal, 165
Kemal Cenap, 302
Kengerli
bk. Kengerli Esedulla Efendi, 106
Kengerli Esadulla Bey
bk. Kengerli Esedulla Efendi, 320
Kengerli Esedulla Efendi, 105, 106
Kerbelayi Mir İbrahim, 31
Kerim Bey, 29
Keyhüsrev, 191
Keykavus, 75, 191
Keyümers, 195, 288, 289, 290, 291, 293,
294
Knaz Baryatinski, 206, 254
Knaz Mihail Nikolayeviç, 86
Knaz Urusov, 175
Knaz Voronsov, 86, 254
Koca Salman
bk. Salman Nerimanov, 246
Koch
bk. Robert Koch, 97
Kok, 250, 251
Kokofsev, 222
Kolomb
bk. Kristof Kolomb, 116
Kolovin, 213, 218, 228
Komras?, 29
Konfüçyüs, 154, 244
Kont Forgach, 45
Kont Tisza, 45
Kotler, 222

Kozivelkin, 15
Köprülü
bk. Köprülüzade Mehmed Fuad, 59, 63
Köprülüzade
bk. Köprülüzade Mehmed Fuad, 59
Köprülüzade Fuad Bey
bk. Köprülüzade Mehmed Fuad, 62
Köprülüzade Mehmed Fuad, 58, 59
Kral Aleksandr
bk. Aleksandr Obrenovic, 267
Kral Manuel, 304
Krinkmut, 213
Kristof Kolomb, 112, 318
Kristofor Kolomb, 116
Kruşevan, 240
Kserkses
bk. I. Serhas, 292
Kulak
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 258
Kuran
bk. Ahmet Bedevi Kuran, 23
Kursevi
bk. Abdunnasır Kursevi, 3
Küçük Mithat, 66
Küvye, 236
-L-
L. Bouvat, 253
Lamartine, 247
Lardi, 81
Lassal, 159
Lavaziye, 234
Lavuaziye, 324
Lenin, 16
Leonardo De Vinci, 182
Lermantov, 295
Lev Tolstoy, 165, 187, 203
Lewis
bk. Bernard Lewis, 24
Liszt, 296
Litvinov, 187
Lomonosof, 117
Lucrece, 279
Luis de Comoos, 304
Luther, 237, 323
-M-
M. C. K., 111

- M. Reşid
bk. Mehmed Reşid, 24
- M. Reşid
bk. Mehmed Reşid, 25
- M. Sin., 111
- M. Şerif Efendizade, 147
- M.C.K.**, 111
- Madam Şerb, 29
- Mahmud Bey, 20
- Mahmud Hoca Behbudi, 7
- Mahmud Paşa, 27
- Mahmud Tahir, 253
- Maklakov, 221
- Maks Müller, 208
- Maksud Bey, 30
- Maksudof
bk. Sadri Maksudi, 145, 146
- Maksudof'
bk. Sadri Maksudi, 145
- Maksudov
bk. Sadri Maksudi, 214
- Mallarme, 181
- Mamed Bey Vezirov, 30
- Marie-Jean Guyau, 279
- Mariya, 197
- Martens, 228
- Martinoveski, 15
- Maselyah
bk. Nesim Maselyah, 51
- Maselyah Efendi
bk. Nesim Maselyah, 52
- Mazhar Paşa, 44
- Mdivani, 125
- Mecidü's-Saltana, 81
- Meçnikof, 115, 126
- Meçnikof'un, 115
- Mehdi Bey Hacinski, 185
- Mehmed Ağa Şahtatlı, 10, 246
- Mehmed Ali Bey Hüseyinzade
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 11
- Mehmed El Hac Abdüsselimzade Şirvani
bk. Mehmed El Hac Abdüsselimzade-i Şirvani, 322
- Mehmed El Hac Abdüsselimzade-i Şirvani, 110
- Mehmed Hadi, 34
- Mehmed Han
bk. Ağa Mehmed Şah Kacar, 292
- Mehmed Hüseyinzade
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 11
- Mehmed Şah, 196, 291, 293, 294
bk. Ağa Mehmed Şah Kacar, 292
- Mehmed Tağı Aliyev, 138,143, 144, 147
- Mehmed Yusuf Caferov, 56
- Mehmed Zahid Bey, 207
bk. Mehmed Zahid Bey Şamil, 207
- Mehmed Zahid Bey Şamil, 207
- Mehmed Zahir Bey, 207
- Mehmedeli Bey Selimbeyov, 185
- Mehmedeli Mirza
bk. Mehmedeli Şah, 189
- Mehmedeli Salyanî, 11
- Mehmedeli Şah, 196, 198
- Mehmed Emin
bk. Mehmed Emin Yurdakul, 27, 43, 266
- Mehmed Emin Yurdakul, 120, 266
- Mehmed Paşa, 27
- Mehmed Refi, 28
- Mehmed Reşid, 23, 277, 280
- Mehmedül- Hadi –El Hac Abdüsselim Zade Şirvani**
bk. Mehmed El Hac Abdüsselimzade-i Şirvani, 120
- Mehmet Ali Bey, 66
- Mehmet Cengiz, 253
- Mehmet Emin Resulzade, 56, 115, 116, 322
- Mehmet Hasan Efendizade, 132
- Mehmet Reşit, 21
- Mehmet Ziya Bey, 23
- Melik Bekliyarof, 15
- Melikof
bk. Hasan Bey Melikzade Zerdabi, 259
- Melikova, 32
- Melikşah, 191, 215, 216
- Melioransky
bk. P. M. Melioransky, 136, 137
- Mendeleyev**, 209, 211, 322
- Mendelyef, 15
- Mendelyev, 22
- Menşikof, 255
- Menşutkin, 15
- Mentsel, 62
- Mercani
bk. Şihabeddin Mercani, 3
- Merdan Bey

- bk. Ali Merdan Topçubaşı, 33
Mevla Aziz, 246
Mevla Hasan, 246
Mevla Seyyidi Muhammed, 246
Mevlana, 110, 160, 209, 279
Mézsaros
bk. Gyula Mézsaros, 62
Mısırlı Emin Kasım, 253
Michelangelo, 182
Midhat
bk. Midhat Paşa, 160, 171
Midhat Bey, 40
Midhat Paşa, 25, 99, 100, 158, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 178, 190, 218, 230,
237, 248, 256, 322, 329
Midhat Paşazade Ali Haydar Bey
bk. Ali Haydar Midhat, 190, 322
Mihail Nikolayeviç, 13
bk. Knaz Mihail Nikolayeviç, 86
Mikado, 131, 192, 318
Milton
bk. John Milton, 202
Milyukov, 287
Minselam Elif., 123
Mir Hüseyin Han Ağazade, 38
Miralay İsmail Hakkı
bk. İsmail Hakkı Bey, 251
Miralay Mahmud Bey, 27
Mirhaşım, 287, 288
Mirza Alekber Sabir, 34
Mirza Cafer Topçubaşı, 8
Mirza Fetheli
bk. Mirza Fetheli Ahundzade, 12
Mirza Fetheli Ahundof
bk. Mirza Fetheli Ahundzade, 270
Mirza Fetheli Ahundov
bk. Mirza Fetheli Ahundzade, 12, 13, 184
Mirza Fetheli Ahundzade, 9, 12, 13, 25,
122, 185, 281
Mirza Hasan Han, 217
Mirza Kazım Bey, 8
Mirza Mehmed Tağı Aliyev
bk. Mehmed Tağı Aliyev, 147
Mirza Memmed Tağı Elizade, 18
Mirza Memmed Tağıgil
bk. Mirza Memmed Tağı Elizade, 18
Mirza Nizam, 196
Mirza Rıza, 196
Mirza Şefi, 8
Mirza Şefi Vazih, 8
Mirza Tağı Han, 287
Mithat Cemal, 281
Mitkeviç, 35
Mizancı Murad, 295
Moliere, 9, 185
Molla Abdülaziz, 188
Molla Hasanzade, 123
Molla Hüseyin
bk. Molla Hüseyin Hüseyinzade, 12
Molla Hüseyin Hüseyinzade, 11
Molla Mehmedzade, 113
Molla Nasreddin Vagzal Muhabiri, 39
Molla Penah Vakıf, 26
Molla Rumi, 117
Mollazade Gencevi
bk. Hacı Şeyh Hasan Mollazade Gencevi,
133
Moltke, 18
Mozart, 295
Muallim Feyzi, 270
Muaviye, 250
Muhammed
bk. Hz. Muhammed, 95, 132
Muhammed Ali Mirza, 81
Muhammed Hüseyin Furuği, 253
Muhammed İbn Mustafa İbn El-Hoca, 253
Muhiddin Bey, 98
Muhtar
bk. Akil Muhtar, 51
Mukimiddin Bekcan
bk. Mukimüddin Beycan, 45
Mukimüddin Bekcan Bey
bk. Mukimüddin Beycan, 50
Mukimüddin Bey
bk. Mukimüddin Beycan, 45
Mukimüddin Beycan, 45, 50
Murad Bey, 20, 26, 29, 142
Muradhanov
bk. Esadulla Bey Muradhanov, 138
Muromsev, 213
Musa
bk. Hz. Musa, 221
Musa Akyiğitzade, 3
Musa Bey, 43
Mustafa Kamil Paşa, 188
Muzaffereddin

bk. Muzafferüddin Şah, 331
Muzafferüddin
bk. Muzafferüddin Şah, 191
Muzafferüddin Şah, 146, 177, 191, 193,
194, 196, 197, 242, 287, 289, 295, 330
Münevver Kari, 7
Mürettib
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 68
Müslüm Şirvani, 81
Müzafferüddin Şah, 156

-N-

N. Kemal
bk. Namık Kemal, 97
N. Marr, 63
N. Maselyah
bk. Nesim Maselyah, 50
N. Nerimanov
bk. Neriman Nerimanov, 295, 313
Nadir
bk. Nadir Şah, 12, 109, 195, 291, 292
Nadir Şah, 146, 291
Nadya, 35
Namık Kemal, 25, 151, 165, 230
Napolyon, 215
Nasıreddin
bk. Nasıreddin Şah, 163
Nasıreddin Şah, 196, 291, 294, 295
Nasırı
bk. Kayyum Nasırı, 3
Nasrullah Han, 214, 217
Naurici, 189
Nazım, 23
Nazımü's-saltana, 216
Nazmi, 25
Necef Bey Vezirli, 9
Necef Bey Vezirof, 185
Necib Asım, 71, 209
Necip Asım Bey, 43
Necip Hablemitoğlu, 33
Nefi, 151
Nenter, 28
Neriman Nerimanov, 9, 291
Nerimanov
bk. Neriman Nerimanov, 185
bk. Salman Nerimanov, 246
Nesim Maselyah, 50
Nigar Hanım, 34

Nikokosof, 84
Nizami Efendi, 29
Nizamülmülk, 215
Nogay Han, 329
Nuda, 131
Nureddin Bey Hudayarhanov, 58
Nuri Paşa, 274
Nuşirevan-ı Adil, 195

-O-

Odişelidze
bk. İlya Odişelidze, 274, 275
Ohrili İbrahim Efendi, 21
Osman Han, 207
Osman Paşa, 27
Osman Senai, 27
Osman Tokumbet, 58
Ovidin, 232

-Ö-

Ö. Faruk Numanzade, 34
Ömer Hayyam, 17, 22, 26, 82, 101, 172,
216, 268, 279, 295, 318
Ömer Lütfü Efendi, 93
Ömer Paşa, 278
Özbek Han, 329

-P-

P. M. Melioranski, 322
P. M. Melioransky, 136
Pallavicini, 45
Pasteur, 117
Pekarski, 67
Petrovski, 221
Petrusyan, 143
Platon, 113, 135
Polovanov, 220
Poznarski, 213
Prono, 15
Protayeres Halidze, 15
Purişkeviç, 220, 221, 240, 286, 287, 288
Puşkin, 295

-R-

Radiçev, 221
Radişçev, 209
Radloff
bk. Wilhelm Radloff, 71, 76, 78

- Radoslavov, 48
Raffaello, 182
Raif Mehmed Fuad Bey, 43
Raifski, 258, 259
Ramsour
bk. E. E. Ramsour, 24
Recaizade Mahmud Ekrem, 34
Renan, 18, 81, 135
Resulzade
bk. Mehmet Emin Resulzade, 115, 322
Reşat Bey, 60
Reşid Bey, 29
Reşid Paşa, 161, 329
Reşit, 100
Reşit Galip, 67
Rıza
bk. Rıza Tevfik Bölükbaşı, 27
Rıza Bey, 20
Rıza Paşa, 20, 27
Rıza Tahsin, 282
Rıza Tahsin Bey, 277
Rıza Tevfik
bk. Rıza Tevfik Bölükbaşı, 23
Rıza Tevfik Bey
bk. Rıza Tevfik Bölükbaşı, 43
Rızaeddin Fahreddin, 4
Rikoçov, 197
Robert Koch, 97
Rocholl, 27, 28
Rohol
bk. Rocholl, 27
Roosevelt, 201
Rosenzweig, 115
Roussanof, 51, 53
Rousseau
bk. Jean Jacques Rousseau, 135, 171
Rumi
bk. Mevlana, 295
- S-
- Sadettin, 65
Sadık Paşa, 20
Sadi, 12, 106, 117, 148, 165, 166, 167, 169, 172, 234, 295
Sadi Şirazi, 106
Sadreddin Han, 58
Sadreddin Maksudov
bk. Sadri Maksudi, 214
- Sadri Maksudi, 4
Sadri Maksudof
bk. Sadri Maksudi, 145
Safvet Efendi, 27
Said Bey, 26
Said Paşa, 171
Said Salmasi, 294
Said Ünsizade, 10
Saide Santur, 16, 63
Salarüddeve, 241
Salman Nerimanov, 246
Salmasi
bk. Said Salmasi, 294
Saltıkov, 102, 214
Salyani
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 26
- Salyanî**
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 296
Salyanlı Allahyar Ahundof, 117, 121
Samet Ağaoğlu, 335
Sami
bk. Şemseddin Sami, 72
Sami Bey, 29
Saramof, 117
Saşa, 16
bk. Saşa Ulyanof, 16
Saşa Ulyanof, 16
Scheidemann, 50
Schiller, 117, 124, 178, 184, 185, 186, 297, 322
Schliemann, 306
Schopenhauer, 137
Schott, 73
Senai
bk. Hakim Senai, 166
Sereteli, 218
Sergey Gesimoviç Nacarof, 128
Settar Han, 268
Seyfullah Paşa, 27
Seyid Abdulla, 196
Seyid Giray Alkin, 102
Seyid Kengerlinskiy, 31
Seyyid Ali Yezdi, 288
Seyyid Azim Şirvani, 9, 116
Seyyid Hasim, 283
Shakespeare, 13, 17, 117, 124, 127, 128, 151, 165, 178, 185, 295
Sincibu, 75

Sir Campbell Bannerman, 212

Sir Henry Bannerman, 199

Siyavuş, 330

Smirnof, 250, 251

Sokrates, 94, 136

Solovyov

bk. Yevgeni Solovyov, 168

Stead

bk. William Stead, 89, 199, 200

Stolipin, 176, 187, 214, 217, 218, 221, 239

Stroyev, 30

Sultan Abdülhamid, 28, 88, 99, 100, 124, 191, 212

Sultan Hamid

bk. Sultan Abdülhamid, 28, 100, 177, 178, 220, 236

Sultan Mahmud, 18, 21

bk. Gazneli Mahmud, 191

Sultan Mecid, 161

Sultan Mecid Ganizade, 105

Sultan Murad, 178

Sultan Osman ibn Ertuğrul

bk. Osman Han, 329

Sultan Selim

bk. Yavuz Sultan Selim, 194, 223, 290, 291

Sultan V. Mehmed Reşad, 29

Sultanzade

bk. Sultanzade Selahaddin, 256

Sultanzade Selahaddin, 256

Suphi, 60

bk. Hamdullah Suphi, 61

Sursum Corda, 89

Sükuti

bk. İshak Sükuti, 24, 25, 280

Süleyman Şah, 274, 305

Sülüvyef, 15

Swift

bk. Jonathan Swift, 202, 287

-Ş-

Şah Abbas, 234

Şah İsmail, 191, 223, 290, 291

Şair Eşref, 82, 83, 118, 322

Şakir Bey, 27, 233, 234

Şakir Mehemedov, 4

Samil

bk. Şeyh Şamil, 203, 204, 205, 206, 207, 322

Şapir, 32

Şapur, 195

Şarko, 126

Şemseddin Hüseyinzade, 29

Şemseddin Sami, 71, 72, 209, 249, 250, 265, 322

Şemsi, 31

Şerafeddin Mağmumi, 21, 25, 280

Şerafettin Mağmumi, 23

Şevket Süreyya Aydemir, 23

Şevki-i Şirvani, 91, 322

Şeyh Abdullah Quilliam, 91

Şeyh Ahmed

bk. Ahund Ahmed Salyanî, 12

Şeyh Ahmed Salyanî

bk. Ahund Ahmed Salyanî, 13

Şeyh Fazlullah, 288, 290, 291

Şeyh Mehemed Fazlullah, 219

Şeyh Mehemed Vaiz

bk. Şeyh Mehemed Fazlullah, 219

Şeyh Sadi

bk. Sadi, 281

Şeyh Şamil, 203, 204, 205, 206, 207

Şeyh Vasfi Efendi, 93

Şibli'l-Numani, 81

Şihabeddin Mercani, 3, 102

Şiller

bk. Schiller, 17, 184

Şinasi, 209

Şirvani

bk. Mehemed El Hac Abdüsselimzade-i Şirvani, 110, 111, 120, 121

bk. Seyyid Azim Şirvani, 9

bk. Şevki-i Şirvani, 91

Şişmanov, 48

Şoste, 15

Suai Ümidi, 108

-T-

Tağı Aliyev

bk. Mehemed Tağı Aliyev, 143, 145, 147

Tağiyev

bk. Hacı Zeynelabidin Tağiyev, 183

Tahir Bey, 43

Tahsin, 27

- Tahsin Efendi, 27
Tahsin Paşa, 230
Talat Paşa, 58, 67
Talibov
bk. Abdürrahim Talibov, 218, 219
Taraftar
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 68, 143
Tarık Zafer Tunaya, 23
Tasid, 17
Tasso
bk. Torquato Tasso, 274, 305
Tatavizade İzzet, 66
Tavriçeskiy, 176
Tebrizli Mirhaşım
bk. Mirhaşım, 288
Temasacı
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 250, 260
Tevfik Fikret, 181, 295
Thomsen
bk. Vilhelm Thomsen, 76, 77
Tihvinski, 220, 221
Timur, 71, 72, 109, 146, 158, 195, 268, 289,
290, 306, 307, 317, 333, 334
Tolstoy, 165
bk. Lev Tolstoy, 135, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 187, 247, 259, 295, 319, 322
Topçubaşı
bk. Ali Merdan Topçubaşı, 138, 139
Torquato Tasso, 274, 304
Trepov, 32
Tselenko, 221
Turan
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 23
Turani
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 207
Turani
bk. Hüseyinzade Ali Bey, 99, 158
Turgenyev, 209, 258, 295
-U-
Ubdeyullah Efendi, 280
Ubeydullah
bk. Ubeydullah Efendi, 26
Ubeydullah Efendi, 24, 25, 26, 230, 280,
281, 282, 322
Uells, 91
Uelss, 92
Uluğ Bey, 209
Ulyanof, 16
Uspenski, 214
Uşşakizade
bk. Uşşakizade Halid Ziya, 24, 281
Uşşakizade Halid Ziya, 24, 26, 34, 181,
280, 281
Uvfalvy, 71
Uzol, 228
-Ü-
Ülken
bk. Hilmi Ziya Ülken, 23, 335
-V-
Vagner, 15, 196
Vahdet Keleşyılmaz, 50
Vakıf
bk. Molla Penah Vakıf, 12, 116, 281
Vambery
bk. Arminius Vambery, 76
Vasco de Gama, 304
Veled Çelebi, 43
Velid Bey, 278
Velihanov
bk. Çokan Velihanov, 6
Velikiy Knyaz Aleksandr, 29
Verdi, 296
Verlaine, 181
Victor Hugo, 128, 165
Vilhelm Thomsen, 71, 76
Virgile, 17, 297, 304
Vitte, 32, 89, 176
Vladimir Mitrofanoviç Purişkeviç
bk. Purişkeviç, 286
Vlas Mihayloviç Doroşeviç, 286
Volta, 113
Voltaire, 171, 279
Voronsov
bk. Graf Voronsov Daşkof, 9, 254
Wagner, 296
-W-
Wilhelm Radloff, 77
William Stead, 89, 197, 199
Wilson, 49, 59
Winkler, 73
-Y-

- Y. Aydın, 121
Yadrintsev, 76
Yahya Kemal, 282
Yakşıç, 15
Yakup Efendi, 122
Yavuz Sultan Selim, 258
Yelçokof, 15
Yerşof, 222
Yevdokimof, 206
Yevgeni Solovyov, 168
Yezdigürd-i Salis, 195
Yezid, 250
Yollos, 220
Yunus Emre, 275
Yusuf Akçura, 12, 33, 45, 46, 49, 50, 282
Yusuf Bey
    bk. Yusuf Akçura, 43
Yusuf Zülali, 257, 258
    -Z-
- Z. A. Tağıyev
    bk. Hacı Zeynelabidin Tağıyev, 34
Zahid Bey
    bk. Mehmed Zahid Bey Şamil, 207
Zahir Bigi, 3
Zehirüdevle, 196
Zeki Paşa, 20, 21, 27, 277
- Zeki Velidi Togan, 1, 49
Zeynal Zeynalov, 214, 227
Zeynalov
    bk. Zeynal Zeynalov, 227
Zeynelabidin Marağani, 295
Zeynelabidin Tağıyev
    bk. Hacı Zeynelabidin Tağıyev, 68
Zeynelabidin Tağızade
    bk. Hacı Zeynelabidin Tağıyev, 33
Zeynelabidin Takıyef
    bk. Hacı Zeynelabidin Tağıyev, 34
Zillü's-sultan
    bk. Zillü's-sultan Mesud Mirza, 214, 216
Zillü's-sultan Mesud Mirza, 196
Ziya Bey, 279
Ziya Gökalp, 11, 333
Ziya Molla, 230
Ziya Paşa, 303
Ziyaeddin Efendi
    bk. Ziyaeddin-el Kemali, 85
Ziyaeddin-el Kemali, 85
Zoeros Paşa, 267
Zola
    bk. Emile Zola, 238
Zülali
    bk. Yusuf Zülali, 258

8. KAYNAKÇA

ACE Azerbaycan Sovét Énsiklopédiyası (1984), Bakı: VIII., Azcrbaycan Sovét Énsiklopédiyasının Baş Rédaksiyası, 19, 271-272.

Ağaoğlu, Samet (1969), Babamın Arkadaşları, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.

Akçuraoğlu, Yusuf (2009), Türk Yılı 1928, Ankara: TTK.

Akpınar, Yavuz (1994), Azeri Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul: Dergah Yayınları

Akpınar, Yavuz (2003), *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 1*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Akpınar, Yavuz (2004), *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: 2*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Akpınar, Yavuz (2014), "Mektupları, Kartpostalları ve Bazı Belgelere Göre Hüseyinzade Ali Turan Bey'in Hayatı Hakkında Bilgiler", *Ali Bey Hüseyinzade ve Türk Birliği Ülküsü Sempozyumu*, Bakû-Salyan, 21-23 Mayıs 2014 (Basılmamıştır).

Ali Bey, Doktor Hüseyinzade (1334), "Azerbaycan Dahilinde Neler Olup Bitti", *İkdam*, S. 23, 1.

Ali, Doktor Hüseyinzade (1334), "Azerbaycan'da Düşündüklerim", *Hilal-İ Ahmer*, S. 4, 1

Ali, Hüseyinzade (1906), *Abd-i Gılafl ve Mahfaza*, Bakı: Bahariye Matbaası.

Ali, Hüseyinzade (1938), "İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu? Ubeydullah Efendi'nin Oynadığı Roller", *Tan*, S. 1022, 2-3; S. 1023, 2; S. 1024, 2.

Aybars, Ergün (1988), *İstiklal Mahkemeleri*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yay.

Aydemir, Şevket Süreyya (1972), *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul: Remzi Kitabevi, C. 1.

Aydın. (1906), "Tiflis Ermeni İctimaina Dair Bir İki Söz", *Hayat*, S. 71, 3.

Bayat, Ali Haydar (1998), *Hüseyinzade Ali Bey*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Baykara, Hüseyin (1975), *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, İstanbul : Azerbaycan Halk Yayınları.

Bayramlı, Ofelya (2008), *Eli Bey Hüseyinzade Seçilmiş Eserleri*, Bakı: Çaşoğlu.

Bayramova, Ofelya (1994), *Siyaset-i Füruset*, Bakı: Elm.

Benningsen, A., -Lemercier, C. Quelquejay (1997), *Step'de Ezan Sesleri*, İstanbul: İrfan Yayınları.

Cevdet, A. (1908) "İhya-yı Layemut", *İctihad*, S.5, 294-295.

Çoban Armağanı (El Yazma Defter)

Devlet, Nadir (1999), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara: TTK.

Ebedi Güzellikler (El Yazma Defter)

Georgeon, Fronçois (2005), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı.

Güngör, Gözde (2014), "Hüseyinzade Ali Bey ve Türk Edebiyatı Tarihine Dair Yazdığı Rusça Makalesi", *Selefler ve Halefler 1. Beynelhalk Sempozyumu'nun Materyalleri*, Bakı: "Elm ve Tahsil", 131-138.

Ha., Aydın. (1905), "Gazetemizin Dili Hakkında Bir Neçe Söz", *Hayat*, S. 7, 2.

Ha., Aydın. (1905), "Yeni Refikimiz Kazan Muhbirini Tebrik Ederiz", *Hayat*, S. 109, 1-2.

Ha., Aydın. (1905), "Zamanımızın Ömer Hayyamı", *Hayat*, S. 19, 2.

- Ha., Ayın. (1906) "Numune Mektebi", *Hayat*, S. 184, 1-2; 187, 1-2; 188, 1-2.
- Ha., Ayın. (1906), "Ahund Ebu Turab Hazretleri ve İlm-i Ebdan", *Hayat*, S. 106, 2-3.
- Ha., Ayın. (1906), "Hürriyet ve Vatan-ı Firdevsi", *Hayat*, S. 173, 1.
- Ha., Ayın. (1906), "Kuh-i Kaf ve Simurg", *Hayat*, S. 143, 1-2.
- Ha., Ayın. (1906), "Milliyet ve İnsaniyet", *Hayat*, S. 77, 1-2.
- Ha., Ayın. (1906), "Muhtelif Bahanelerle Adam Öldürmek", *Hayat*, S. 100, 1.
- Ha., Ayın. (1906), "Sola, Sola, Sol Tarafa!..", *Hayat*, S. 142, 1.
- Ha., Ayın. (1906), "Şiller", *Füyuzat*, S. 5, 77.
- Ha., Ayın. (1906), "Vaka-i Azime", *Hayat*, S. 92,2.
- Ha., Ayın. (1906), "Vakayi-i Aleme Bir Nazar", *Füyuzat*, S. 2, 18.
- Ha., Ayın. (1907), "Ahval-i Alem ve Dirî Müstahaseler", *Füyuzat*, S. 19, 291-292.
- Ha., Ayın. (1907), "Hakayık-ı İçtimaiye", *Füyuzat*, S. 16, 242.
- Ha., Ayın. (1907), "İntikad Ediyoruz", *Füyuzat*, S. 23, 356, 358-359.
- Ha., Ayın. (1907), "Mesailü'l-Hayat", *Füyuzat*, S. 13, 197.
- Ha., Ayın. (1907), "Mevlid-i Nebî", *Füyuzat*, S. 15, 226.
- Ha., Ayın. (1907), "Perde İniyor-Son Temaşa", *Füyuzat*, S. 32, 501.
- Ha., Ayın. (1907), "Şura-i Ümmet ve Ümem", *Füyuzat*, S. 8, 114-115.
- Hablemitoğlu, Necip (2005), *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Hayati (1906), "Hayat ve Meyl-i Füyuzat", *Füyuzat*, S. 1, 1.
- Hayati, Ayın. (1905), "Rusya İnkılabının Ehemmiyet-i Alemiyesi", *Hayat*, S. 120, 1.

- Hayit, Dr. Baymirza (2004), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara: TTK.
- Hür-endiş (1906), "Hürriyet ve Şeriat", *Hayat*, S. 184, 2-3.
- Hüseyinzade, Aym. (1905), "Gazetemizin Mesleği", *Hayat*, S. 1, 1.
- Hüseyinzade, Aym. (1905), "Hayal-i Ham", *Hayat*, S. 58, 2.
- Hüseyinzade, Aym. (1905), "Nur Gazetesi", *Hayat*, S. 64, 1-2.
- Hüseyinzade, Aym. (1905), "Redd-i Eracif", *Hayat*, S. 76, 2.
- Hüseyinzade, Aym. (1905), "Türk Dilini Öğrenmenin Fevaidi", *Hayat*, S. 67, 3.
- Hüseyinzade, Aym. (1905), "Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir", *Hayat*, S. 4, 2; 52, 2.
- Hüseyinzade, Aym. (1906), "Tolstoyluk Nedir?", *Füyuzat*, S. 1,13.
- Hüseyinzade, Aym. (1906), "Ulemaların Ayaklarının Toprağı Cenab-ı Elif. Mim. Elif. Re. Zade", *Hayat*, S. 16, 2.
- Hüseyinzade, Aym. (1906), "Vedaname", *Hayat*, S. 194,1.
- İmzasız (1918)"Fikri Hayat - Kafkasya Hakkında Konferans", *Sabah*, S: 10162, 2.
- İmzasız (1910) "Doktor Ali Bey", *Güneş*, S. 68, 2.
- İmzasız (?) "Hüseyinzade Ali'nin Müşahadeleri ve Hayatına Dair", (el yazma notlar).
- İmzasız (1326), "Küçük Havadisler", *Tanin*, S. 843, 3.
- İmzasız (1327), *Tercüme-i Hal Varakası* (el yazma otobiyografi).
- İmzasız (1335), "Tahliye Olunan Zevat", *İstiklal*, S. 272, 1.
- İmzasız (1905), "Ne Yazıyorlar", *Hayat*, S. 68, 4.

- İmzasız (1905), "Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir", *Hayat*, S. 9, 3.
- İmzasız (1906), "Füyuzat", *İçtihad*, S. 2, 239.
- İmzasız (1906), "Füyuzat", *İçtihad*, S. 3, 262.
- İmzasız (1906), "Abd-ı Glaf ve Mahfaza", *İçtihad*, S. 11, 175.
- İmzasız (1906), "Elif. Mehmedül- Hadi –El Hac Abdüsselim Zade Şirvani Hazretlerine", *Hayat*, S. 16, 4.
- İmzasız (1906), "Matbuat-ı Hariciye", *Hayat*, S. 167,3.
- İmzasız (1910), "Medrese-yi Saadet'te Ziyafet", *Yeni Füyuzat*, S. 8, 4-5
- İmzasız (1914), "İntihabat Netahib-i Saniler", *Tanin*, S. 1865, 2.
- İmzasız (1915), "Die Mohammedanischen türkisch-tatarischen Böller Rublands", *Fremden Blatt*, Wien, 2-3.
- İmzasız (1925), "Declaration des Musulmans Seperatistes au Congres de Lausanne en 1916", *Revue du Monde Musulman*, Paris, V. LVI, 147.
- İmzasız (1926), "Bakû'dan -Türkoloji Kurultayı Etrafında", *Komünist*, S. 47 (1642), 6.
- İmzasız (1926), "Dün İstiklal Mahkemesinde Ahmed Nesimi Ve Eyüp Sabri Ve Hüseyinzade Ali Beyler Muhakeme Edildiler - Hüseyinzade Ali Bey'in Muhakemesi", *Hakimiyet-i Milliye*, 4.
- İmzasız (1926), "Dün Muhakeme Edilen Hüseyinzade Ali Bey", *Hakimiyet-i Milliye*, S. 1824, 1.
- İmzasız (1926), "Profesör Ali Bey Hüseyinzade ile Musahabe", *Yeni Fikir*, S. 1038, 2
- İmzasız (1926), "Türkiyat Konferansı'nda Neler Konuşuldu", *Vakit*, S. 2963, 1.
- İmzasız, (1906), "İdareden", *Hayat*, S. 54,4.

İmzasız, (1906), Matbuat-ı Hariciye, *Hayat*, S. 167,3.

İmzasız, (1908), "Yeni Türk Matbuatından", *İrşad*, S. 41, 4.

İmzasız, (1910), "Ali Hüseyinzade'nin Bakû'dan Hareketi", *Güneş*, S. 68, 2; S. 88, 3

İmzasız, (1910), "Отъезд Алибека Гусейнъ Заде", *Bakû*, S. 280, 4.

İmzasız, (1911), "Doktor Ali Bey", *Burhan-ı Terakki*, S. 133, 2.

İmzasız, (1911), "Doktor Celal Muhtar Bey", *Tanin*, S. 1049, 4.

İmzasız, (1911), "Mühim ve Nafi Bir Konferans", *Rumeli*, S. 610, 3.

İskender, Ayın. (1325), "Teracim-i Ahval", *Debistan*, S. 4, 5.

İsmail (1906), "İltifatname", *Füyuzat*, S. 4, 55.

Karabekir, Kazım (1982), *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu*, İstanbul: Türdav.

Keleşyılmaz, Vahdet (2002) "Teşkilat-ı Mahsusa, Yusuf Akçura ve 1916 Lozan Milliyetler Konferansı", *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yay., C. 13, 460.

Kengerli, Aybeniz Aliyeva (2008), *Azerbaycan'da Romantik Türkçülük*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Kocaoğlu, Timur (1998), "Özbek Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. IV, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 190-191, 193.

Köprülüzade, Mehmed Fuad (1334), "Son Hadiseler Karşısında Türkçülük, Türk Aleyhtarlığı", *İkdam*, S. 351, 3.

Kuran, Ahmet Bedevi (1948), *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Murat Kerman Mürettifhanesi.

Kuran, Ahmet Bedevi (2000), *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kurat, Akdes Nimet (1965), "Rus Hakimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi", Ankara: DTCF Dergisi, C. XXIII, S. 3-4, 92-95, 97, 115, 120-122.

Kurat, Akdes Nimet (1990), *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kurat, Akdes Nimet (2010), *Rusya Tarihi*, Ankara: TTK,

Lewis, Bernard (2007), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: TTK.

Molla Nasreddin'in Vagzal Muhabiri (1910), "Deyirler", *Molla Nasreddin*, S. 41, 2-3.

Movlayeva, S. A. (1983), *Propaganda Russkoy i Azerbaydjanskoy Kulturi Na Stranitsah Gazeti "Kaspiy"*, Baku: İzdatelstvo Elm.

Nerimanoğlu, Kamil Veli -Öner, Mustafa (2008), *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar*, Ankara : TDK

Özcan, Ömer (2010), "Hasan Sabri Ayvazofun Hüseyinzade Ali'ye Mektupları", *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, S. 1, 238.

Pekarsky, E. (1945), *Yakut Dili Sözlüğü*, Ankara: TDK.

Ramsour, Edmond Edmondson (1972), *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander Yayınları.

Safes [Akçura, Yusuf] (1915) "Hüseyinzade Ali Bey", *Türk Yurdu*, S. 81, 2552-2556.

Swietochowski, Tadeusz (1988), *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Şahin, Enes (2002), *Türkiye ve Maverayı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, Ankara: TTK.

Şerif, Burhan (1909) "Musahabeler Ali Bey Hüseyinzade Yanında", *Vakit*, Orenburg, S. 552, 2.

- Tamir, Ferhat (1998), "Kazak Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. IV, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 431-433.
- Temir, Ahmet (1997), *Yusuf Akçura*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Temir, Ahmet (1998), "Kuzey Türkleri Edebiyatı (Tatar-Başkurt)", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. IV, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 245-248.
- Tetik, Ahmet (2014), *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi (1947), *Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C. 1, İstanbul: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri.
- Tunaya, Tarık Zafer (1984) "İkinci Meşrutiyet Dönemi", *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Hürriyet Vakfı Yay., C. 1, 19.
- Turan, A., H. (1935) "Biyografik Muhtasar Malumat", *Ebedi Güzellikler (El Yazma Defter)*, 1-4, 6-8, 10.
- Turan, Azər (2008), *Əli bəy Hüseynzadə*, Moskva: Salam Press.
- Turani (1906), "Türk Dilinin Vazife-i Medeniyesi", *Füyuzat*, S. 9, 140-141.
- Türkoğlu, İsmail (2007), "Özbekistan", *İA*, İstanbul, C. 34, 113, 115.
- Üçüncü Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları* (1937), Ankara: TDK, VII, 16-17.
- Ülken, Hilmi Ziya (1969) "Türkçülüğün ve Türk Sosyalizminin Babası Ali Turan (Hüseynzade Ali Bey)", *Yeni İnsan*, S. 84,7.
- Ülken, Hilmi Ziya (2008), *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Yöntem, A. C. (1962) "Ziya Gökalp'e Türkçülüğü Aşılayan Adam", *Yakın Tarihimiz*, İstanbul, S. 9, 259.

- Yüksel, Zühal (1998), "Kırım Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, C. IV, 267.
- Zade, Aydın. Ha. (1905) "Rusya Cemaatinin Vesait-i İnkılabı", *Hayat*, S. 111, 1.
- Zade, Aydın. Ha. (1905), "Avrupalılar ve Makedonya", *Hayat*, S. 105, 1.
- Zade, Aydın. Ha. (1905), "Avrupalılar ve Makedonya", *Hayat*, S. 106, 1-2.
- Zade, Aydın. Ha. (1905), "Fürs-i Kadim ile Yunan-ı Kadim Mübarezesi", *Hayat*, S. 115, 1.
- Zade, Aydın., Ha. (1905), "Bundan Sonra Ne Etmeli", *Hayat*, S. 68, 2.
- Zade, Aydın., Ha. (1905), "Gence ve Tiflis Vukuatına Dair Efkarımız", *Hayat*, S. 110,1
- Zade., Aydın. Ha. (1905), "Yine Dil Müşkületi", *Hayat*, S. 112, 2.
- Zahidullina, D. F.- Yosıpova, N. M. (2011), *XX Gasır Tatar Edebiyatı Tarihi* (I. Kitap), Kazan: Kazan Üniversitesi.
- Zürcher, E. J. (1987), *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

2 Ekim 1985'te İstanbul'da doğdu. İlkokulu İstanbul Aksaray Mahmudiye Pansiyonlu İlkokulu'nda, ortaokulu ve liseyi Beşiktaş Atatürk Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2003 yılında girdiği Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 2008 yılında mezun oldu. Aynı yıl Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı'nda bütünleşik doktora öğrenimine başladı. Güngör, 2010 yılından bu yana Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

ÖZET

XIX. asrın ikinci yarısı itibariyle başlayan Çarlık Rusyası Müslümanları arasındaki yenileşme süreci, XX. yüzyılın başlangıcıyla büyük bir ivme kazanmıştır. Modernleşme sürecinin tabii bir neticesi olarak ortaya çıkan "kimlik" kavramının inşasında aydınlar önemli roller üstlenmişlerdir. Topluma kimlik olgusunu kazandıran bu aydınların siyasi, sosyal ve edebi hayata katkılarının araştırılması, gerek Türkiye gerekse Türk dünyasında uluslaşma sürecini daha net kavramaya yardımcı olacaktır. Bu amaç gözetilerek hazırlanmış olan çalışmamız XX. yüzyıl başlarında Türk dünyasında başlayan uluslaşma sürecine "Türkçülük" ideolojisiyle katkı sunan Hüseyinzade Ali Turan'ın hayatı ve eserlerini içeren bir monografi denemesidir. Çalışma; *Giriş, Hayatı, Eserleri, Hüseyinzade Ali Bey'in Düşünce Dünyası, Sonuç, Ekler, Kişi Adları Dizini* olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde Ali Bey'in fikir dünyasının şekillenmesinde etkili olduğunu düşündüğümüz devrin atmosferini yansıtmak amacıyla XIX. yüzyılda Türk dünyasındaki yenileşme hareketlerine kısaca değinilmiştir. Ardından Hüseyinzade Ali Bey'in *Hayatı* ve *Eserleri* ele alınmıştır. *Düşünce Dünyası* bölümünde, edibin eserleri içerik bakımından sınıflandırılarak ele aldığı problemler ve öne çıkardığı kavramlar değerlendirilmiştir. Çalışmamızdan edindiğimiz neticeler *Sonuç* bölümünde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hüseyinzade Ali Bey, Çarlık Rusyası Müslümanları, Azerbaycan, Türkiye, Modernleşme, Türkçülük

ABSTRACT

The modernization process of Muslims of Tsarist Russia, which had been initiated in the second half of the 19th century, gained acceleration by the beginning of the 20th century. Intelligentsia took an active role in the construction of "identity" notion that arised as an inherent result of the modernization process. Investigation of the contribution of intellectualls to the political, social and literary life will help to comprehend the nation-building process of Turkey and the Turkic world. Designed to pursue this goal, this study is a monography of Husseinzade Ali Turan, a scholar who contributed to the nation-building process of Turkic world with his Turkism ideology at the beginning of the 20th century. The study consists of seven parts: *Introduction, Life, Works, The World of Thought of Husseinzade Ali Bey, Conclusion, Appendix, Index of Personal Names*. In order to reflect the spirit of that period which influenced the world of thought of Husseinzade Ali Turan, the modernization movements in Turkic world are outlined in the *Introduction* part. Following this, *Life* and and the *Works* of Husseinzade are handled. In the *World of Thought* part, works of the scholar are classified according to their content and the subjects handled and highlighted by him are evaluated. Finally, the resutls of the study are presented in the *Conclusion* part.

Key Words: Husseinzade Ali Bey, Muslims of Tsarist Russia, Azerbaijan, Turkey, Turkism, Modernization.